

Eötvös Károly

Balatoni utazás

Eötvös Károly
BALATONI
UTAZÁS

Szerkesztette, az utószót
és a jegyzeteket készítette
Szalay Károly

Budapest : Neumann Kht., 2004

Eredeti kiadvány: Balatoni utazás / Eötvös Károly
Budapest : Magvető, 1982 / (Magyar hírmondó, 0209-6471)
ISBN 963 271 744 9

mek.oszk.hu

Készült a MEK Egyesület részére 2010-ben felajánlott
SZJA 1%-os támogatásból.

A felajánlásokat hálással köszönjük!

A MEK Egyesület adószáma: 18100277-2-41

Bankszámlaszáma:

CIB Bank Zrt. 10700464-66140997-51100005

Utazás a Balaton körül

Készülünk az utazásra

Kik azok, akik utaznak? – Miért késett ez az útleírás? – Napkelet felől
napnyugot felé – A Balaton költői – Mindenütt szép, de legszebb a
Balatonnál

Nem szeretem kerülgetni a kérdést. Egyenesen neki a dolog közepének:
ez a természetem. Most mégis másképp cselekszem. Előre tájékoztatnom
kell az olvasót: miről lesz szó.

Az utazás, amelyet leírok, ezelőtt huszonöt esztendővel történt.

Az utazók hírneves emberek. Négyen voltak, s mind a négy erdélyi
ember.

Salamon Ferenc az egyik.

Gyulai Pál úr a másik.

Szilágyi Sándor a harmadik.

Nagy Miklós a negyedik.

Volt még ötödik és hatodik is. Szentirmay József volt az ötödik, és én
magam voltam a hatodik. Mindenkiről el fogok mondani mindent, ami
vele az utazás alatt történt, csak magamról hallgatok. Nekem elég
dolgom lesz az írással. Jegyzőkönyveket nem vettünk föl, semmit föl nem
írtunk, csak azt beszélhetem el, ami emlékezetemben megmaradt.

Huszonöt esztendő nagy idő. Azóta én se jártam azon a vidéken. A
feledés hullámai folyton verdesik az emlékezet omlós, fövényes partjait, s
azokból a partokból sokat elmosnak. Pedig azokon zöld pázsit és illatos
virág tenyészhetett, s a fövényben aranyporszemek is voltak. A hullám
elmossa mind. Mi maradt meg azóta: majd kitudódik lassanként.

Nagyon kell vigyáznom.

Két derék nemes barátom azóta messze útra költözött. A történetíró és
a hivatalos anyakönyv ugyan azt bizonyítja, hogy Salamon és Szilágyi
csak a Kerepesi temetőig távoztak el, de én ezt jobban tudom. Ott
szállonganak ők szíveinkben, s ott szállonganak a csillagos ég közelében,
s keresik a magyar faj dicsőségét a múltban s örökkévaló életét a
jövendőre. Minő nemes szellem s minő jó magyar volt mind a kettő!

De Gyulai Pál úr se maradt el mögöttük.

„Gyulai Pál úr.”

Mikor e szót kiejtem: nagy nyomatékkal teszem azt. Nem azért, mert főrendi úr. Nem ad ő arra semmit, s én se sokat. S mikor nagy utazásunkat megtettük a Balaton körül: akkor még nem is volt ő főrendi úr.

Hanem hát ő nem tegeződik minden pitty-potty emberrel. Nem is érzeleg és nem is pajtáskodik senkivel, hanem ehelyett vitába keveredik mindenkivel, s vita közben csak egyetlen megszólítás illik hozzá komolyan: „Gyulai Pál úr” Én pedig még az életben sohase találkoztam vele, hogy rögtön vitába ne keveredtem volna vele. Elég baj az nekem, talán neki is, hogy oly ritkán s akkor is oly kevés időre találkozunk.

Behunyta szemeit örökre Szentirmay József is. Ki volt, mi volt: erre is rákerül a sor. Vitéz honvéd volt, s már emiatt is megérdemlené, hogy megemlékezzem róla.

De él és futkos és szerkeszt még Nagy Miklós. Aki írt és íratott már tízezer holt és eleven emberről, de akiről még se nem írt, se nem íratott senki.

Ha emlékezetem egyben-másban cserbenhagy: Nagy Miklós és Gyulai Pál úr bizonyára helyreigazítással áll elő. Ezt nem szeretem. Ezért kell vigyáznom.

De hát miért vártam én huszonöt esztendeig?

Jó okom volt.

Gyulai Pál úr lelke egy pillanatra lángot vetett a Badacsony tetején. Fényes és melegítő lángot. S azt mondta előttünk, hogy Romhányijában fel fogja dolgozni utazásunk emlékeül a Balatont és a Badacsonyt.

Ezt akartam én bevárni. Hogy fölülkerülhessek, és én bírálhassam meg őt.

S volt gonosz szándékom más irányban is.

Azt mondta, hogy ő olyan szélbali* embert, aki igazán szépen tudna írni, még nem látott. Régen mondta ezt, de azóta is vallja. S én úgy akartam ezért megbosszulni, hogy Romhányijára hasonló versben mondjak bírálatot. Ha szép lesz a versem: akkor nem bántja többé a szélbali embert. Ha pedig csak olyan lesz, mint a Romhányi: akkor ő is elhallgat, én is.

De most már nem várom tovább. Lehetetlen. Én úgy érzem, hogy én halandó ember vagyok. Romhányi huszonhét év óta készül, és negyedfél ének van belőle készen. Eddig várni nem akarok. Tehát csak megírom már ezt a Balaton körüli világutazást.

Célunk nem az volt, hogy voltaképpen fölfedezzük a Balatont. Pedig még ma sincs igazán fölfedezve. Az orvos urak nagy része azt se tudja, az Óvilágban van-e vagy az Újvilágban. Sőt az orvos urak nagy része szentül hiszi, hogy valamely nyugoti országban fekszik, s a földrajzban Ischl, Franzensbad, Gastein, Reichenhall s egyéb efféle név alatt szerepel. Olyan orvos is van, aki azt hiszi, hogy nem is hívja más Balatonnak, csak az ostoba magyar közönség.

De azért én az orvos urakkal nem vitatkozom. Az a világutazás, melyet én leírok, úgyse az orvos urakra tartozik, csak azokra, akik a betegségeken kívül és a gyógyító szerek mellett még a költőkért, szép asszonyokért, történelmünk nagy alakjaiért s a nemzeti hagyományokért is lelkesülnek. Mert – hála isten – ilyenek is vannak az orvos urak között.

Hogy a Balaton máig sincs még felfedezve: legékesebben bizonyítja ezt az a húsz-harminc tudós férfi, akit a történetírás balatoni bizottságnak nevezett el, és aki tíz év óta mindig a Balatont fedezi föl, de munkáját máig se végezhette el. Vannak barátaim is e bizottságban. Herman Ottó már korábban fölfedezte a Balaton halait s madarait. Daday fölfedezett benne több mint százötven fajta rákot. Lóczy egészen közel jár ahhoz, hogy fölfedezze partjait, s mások közel járnak ahhoz, hogy fölfedezzék mélységeit. Azonban a halak és madarak, a rákok, partok és mélységek még mindig nem a Balaton.

A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból s ragyogó reménység a jövőre. Se mérnök, se tudós, se állatbúvár azt igazán felismerni sohase lesz képes. Utazó kell ahhoz, aki egyúttal költő és történetíró s azonkívül erdélyi ember.

Csak túladunai ember kell közibük egy vagy kettő, aki a költőnek, a történetírónak s az erdélyi embernek az utat megmutassa.

De hát miért éppen erdélyi ember?

Erre a kérdésre nagyon furcsa a felelet.

A magyar ember, ha boldogulni akar, nyugot felé iparkodik. Eltanulta ezt Attila és Árpád apánktól. Akik napkelet felől jöttek, és napnyugat felé törekedtek. Csak aki bujdosik: az tart kelet felé.

Ilyen a magyar, még ha zsidó is. Bejön Mármarosnál. Ott még koldus, napszámos és pálinkamérő. A fia már két vármegyével beljebb jön nyugot felé, s lesz belőle gyáros, kereskedő és nagybérő. Ha még egy-két vármegyével beljebb kerül: már nagybirtokos, és uradalmat szerez.

Budapesten nemességre, képviselőségre és báróságra törekszik, s ha már egy pár millióra tett szert: Bécsbe költözik, de ha megmarad is magyarnak: minden betegségét bécsi orvossal gyógyíttatja, minden nyaralását osztrák fürdőben tölti, s minden ékszerét és drága ruháját lánya, asszonya Bécsből és Párizsból hozatja.

Éppen, mint a magyar mágnások!

Az erdélyi ember kétfelé költözik. Aki szegény akar maradni: vagy otthon ül, vagy Moldvába, Oláhországba száll ki szerencsét próbálni. Aki pedig boldogulni akar: az jön Budapestre.

Budapestig eljön, de tovább nem. Ez napnyugat felé rá nézve a világ vége. Olyan erdélyi ember még nem született a világra, akit Pécs, Fehérvár, Komárom, Veszprém, Pápa, Győr, Sopron vagy Pozsony a maga kebelére telepedni látott volna.

És ez jól van így is. Nagyon erős gyomra van Budapestnek. Erősebb, mint a struccmadárnak. Erősebb, mint a gólyamadárnak. Annyi kavicsot, kígyót, békát, tótot, csehet, németet, galíciai jövevényt befogad évenként, hogy az erdélyiekre ugyan szüksége van. Nem éppen hánytatónak, hanem gyomorerősítőnek. Bár jönnének többen. Bár jönne ide a székelyek fölöslege is. Aki már kicsordul a tele pohárból, s ha Romániába hull, örökre a porba vész.

A négy erdélyi író sohase látta a Balatont. Egyik-másik talán valamikor elutazott mellette, de azt is éjjel cselekedte. Nem volt benne köszönet.

Nem elégedtem meg ezzel a négy erdélyi férfiúval. Még többet is akartam.

Ott volt Szász Károly. Akkor még nem volt püspök, juhait még nem maga terelgette, sőt ő még maga is közibénk, a jámbor juhnyájhoz tartozott, melynek egyik-másik darabja el is tévedhet. Ő éppen az eltévelyedettek közé tartozott, mert imádság helyett verset írt, s költő dacára miniszteri tanácsosságra s államtitkárságra adta fejét. Költő és miniszteri tanácsos: hogy lehet e kettőnek összeférni? Ha Petőfi tanfelügyelő, ha Csokonai pénzügyigazgató lett volna!

Fölkerestem Szász Károlyt is. Meghívtam a nagy utazásra őt is. Nagy öröme volt e meghívás. Annál inkább, mert szentül hitte, hogy abból nem lesz semmi. De határozottan megígérte, hogy ha én azt a csodát meg tudom tenni, hogy Salamon Ferencet és kiváltképpen Gyulai Pál urat valamely napnak reggeli 7 órájára a déli vasúthoz állítom: akkor ő is eljön, s megéneklei a Balatont.

Tudtam, hogy ha eljön: megénekli. Ez volt egyik törekvésem. Mert a Balatonnak most már van ugyan költője s néhány írója is, de huszonöt év előtt még nem volt igazi költője.

Petőfi talán sohase látta. Arany és Tompa nem törődtek vele. Vörösmarty az ifjúkort nem töltötte partjain. Berzsenyi és a két Kisfaludy lelke csak a hősiség és a honfi-bánat napsütötte rónáin vagy ködös rengetegekben tanyázott. Pedig ők jól ismerték a Balatont, lelkesedtek is érte, sőt Berzsenyi nemegyszer meg is kísérlette, hogy bevonja költészetének aranyfátyolával.

Csokonai is csak egyszer lángolt érte. Tihanynak riadó leánya, a vitára mindig készen álló visszhang bírta szóra lantját. Ha az ő lantja olyan korán össze nem tört volna!

Volt idő, amikor négy báró regényírónk volt egyszerre. Jósika, Kemény, Eötvös, Podmaniczky. Nem hiszem, hogy most egy volna is. Egyáltalán, hová lettek mágnás íróink? Jó lenne efölött egy kissé eltűnődnünk. Úgy látszik: mióta versenylóra ülhetnek, azóta Pegazus iránt nincs érzékük. Azóta a Pegazus nem tűri meg őket a hátán.

Minden mívelt nemzet főurai közt nagy számban vannak az írók. Költők, tudósok, utazók, katonaiírók, hírlapmívelők. Nagy számban volnának nálunk is, ha az egyik fele már meg nem halt volna, s a másik fele már megszületett volna. Zichy Jenő és Andrássy Gyula gróf szinte kirí a mai nemzedékből, s Széchenyi Béla gróf mintha kifáradt volna nagy kínai utazása után.

De ez a négy báró regényírónk se vette költői tolla alá a Balatont.

Jókai költészete ellátogatott egyszer hozzá. De csak az alvó Balatonhoz, amikor lefekszik téli ágyába, magára ölti jégtakaróját, s hóval, viharral, főrgeteggel nem törődik.

Ezt a Balatont írja le Jókai Az aranyemberben.

Jókai tizenöt éven át lakott nyaranta a Balaton partján, suttogó nádasához ötvenlépésnyi távolságban. De a téli Balatont nem látta soha. Mégis azt írta le. Különös erő is lakik a költészetben. Képzelete arra vágyik, hogy az ismeretlent, a láthatatlant, a kézzel meg nem foghatót állítsa az olvasónak lelke elé.

Ha Szász Károly eljön a nagy utazásra: bizonyára tizenkét dala röpködi körül Tihany, Hegyesd, Csobánc, Badacsony, Tátika bérceit, s néhány költői beszéddel és hősi költeménnyel lesz irodalmunk gazdagabb.

S még egy erdélyi embert akartam az utazásra bírni.

Zeyk Ferencet, a vitéz erdélyi vörössapkást.

Barátom volt. Ott viselte tisztét ekkortájt a honvédelmi kormánynál. Minden Zeyk honvéd volt valamikor, aki már elbírta s aki még elbírta a fegyvert. S az én Firi barátom egyik volt az elsők és a hősök közül. Pajzán néven Zeyk Firinek nevezték bajtársai. Én is csak úgy neveztem.

Vidám oldala is volt a függetlenségi harcnak, a tábori életnek, a sok győzelemnek, a sok csatavesztésnek. De vidám oldalát se a költők, se a történetírók eddig meg nem írták. Csak a hősi oldalt, csak a bukást, csak a nemzeti gyászt, csak az árulások denevérsuhogását ismeri a mai nemzedék.

Miért van ez így?

Mohács óta sohase volt a magyar szellem nagyobb, erősebb, fenségesebb, mint az utolsó Rákóczi kuruckorszakában. És sohase szenvedett nemzetünk többet, mint akkor és azután. S nézzétek meg dalait, költészetét, zenéjét, példabeszédeit, bölcs mondásait, vezérférfiainak életét és nyilvános jellemét: mindig és mindenütt ott van a magyarnak vidámsága, délcegsége, dévajtsága. Sohase búsult annyira a magyar, hogy csupán búsult volna, és sohase dühöngött annyira, hogy ellenségéhez vagy önmagához egy keserű-vidám ötlete ne lett volna.

Hova lett hát függetlenségünk harcának vidámsága? Miért titkoljuk el? Miért felednénk el? Hova lett a harctéri szerelem titkos költészete? Hiszen Vénusz, a bájos istennő hányszor fölkeresi a kegyetlen Mars istennek táborhelyét? Hiszen történelmi nagy hőseink sem lesznek kisebbek, csak rokonszenvesebbek, ha bennük az embert, az egyént, a férfit is közelről megismerjük. S a nagy francia forradalom fensége semmit se vesz, csak ragyogóbbá lesz azáltal, ha szerelmi harcát, hadjáratait, cselszövényeit és pajzánságát is igazán ismerjük.

Az én Zeyk Firi barátom az ő zászlóaljának, hadtestének, csatáinak minden vidám történetét átélte, megfigyelte, megőrizte és elbeszélte. S mester volt ebben Salamon Ferenc is. Csakhogy Salamont, mint kevés szavú embert, nehéz volt szóra bírni. Mennyit mesterkedtem én azon, hogy önmagáról is beszéljen, s minél többet beszéljen önmagáról.

Nos hát ezek az én erdélyi barátaim, valahányszor velük összejöttem, nem győzték nekem eléggé dicsérni Erdélynek tájszépségeit.

Az Aranyos völgyét Tordánál s a tordai sziklahasadékot. Salamon Ferenc és Nagy Miklós ott nőttek fel.

A Detonáta bazaltoszlopaikat, e csodálatos hangtalan orgonát Alsó-Fehér

megyében.

Brassó óriási erdős kúpjait.

A Hargitát Csíkban s annak hun regékben gazdag bérceit.

A hátszegi völgyet Hunyad megyében s a Hunyadiak dicsőséges emlékeit.

A Szent Anna tavát, a Csucsai-szorost, a Csetátye Bolit, a Retyezátot, melyeket regényköltőink annyiszor megénekeltek.

És azután Erdély borai!

Ennél a kérdésnél már Nagy Miklós is tűzbe jött. Aki azt merte volna állítani, hogy van a világon jobb bor, mint az erdélyi, és van a világon jobb pojnikalma, mint a tordai: annak még Nagy Miklós is úgy nekiment, mint az oroszán. Pedig Nagy Miklósnál szelídebb eleven lényt a tudomány sem ismer.

No de hát még Gyulai Pál úr! Őelőtte még Kolozsvár környéke is a csodálatos szép tájak közé tartozott.

De hát én, a túladunai ember vitába mertem velük keveredni. Borban, tájak szépségében, régi századok fennálló emlékeiben, még a pojnikalmban is a Dunántúlt a legelsőnek állítottam.

Gyulai lecáfolt keményen.

– Jól van, Gyulai Pál úr! Ön a Dunántúlt és a Balaton vidékét sohase látta. Tehát kettő közül választania kell. Vagy eljön velem Badacsony vidékére, vagy nem vitatkozik többé se velem, se mással.

Mit? Nem vitatkozni többé? Inkább eljött volna Gyulai Pál úr velem az Északi-sarkra.

Így született meg a Balaton körüli utazás nagy gondolata.

Csak az idő és mód meghatározása volt még hátra. Badacsonyban még akkor nem volt fürdőtelep. Kocsmának, vendéglőnek híre sem volt. Valahol kellett pedig szállást keresni. Hiszen heten lettünk volna, a pár napot a vidékben kellett volna tölteni.

Igaz, hogy jó miniszterünk, Pauler Tivadar ott lakott. Volt ott neki egy kis szőlőhegyi hajléka egy szobával és konyhával és sajtóházzal. Ebben laktak az asszonyok. Ő maga pedig vett egy elhasznált göbölyszállító vasúti vagon^t, berendezte azt lakószobának, tetejére földet hanyatott, hogy a nap agyon ne süsse, s ott lakott kényelmesen.

Még Diogenész se lakott kényelmesebben.

Csak Kerkapoly pénzügyminiszter múlta őt felül. Mert ő meg a Szentgellérthegyen szőlőbeli elődjének szamáristállóját meszeltette ki, s

abban lakott egypár nyáron át. Volt benne egy szalmafonatos ágya, kis asztala és két széke. Mikor turkesztán-dinnyére és őszibarackra vendégeket hívott, a vendégek a kopasz földre tették zsebkendőjüket, s arra ültek. Mindenki ehetett gyümölcsöt a saját öléből. Pedig voltak ott gyakran szép asszonyok is, nagy urak is.

Ilyen kegyelmes urai voltak ezelőtt huszonöt évvel Magyarországnak. Az igaz, hogy egyik se hagyott maga után örökséget. De az is igaz, hogy azért országnak-világnak hirdették, míg éltek, hogy az ország vagyonát fosztogatják.

Hát én az én erdélyi barátaimnak mégis különb szállást akartam keríteni.

Közöltem a dolgot Szentirmay Józseffel, aki rokona és egyik főigazgatója volt a veszprémi püspöknek s nekem benső barátom. Rögtön ment püspökéhez.

János püspök

János püspök urasága – János püspök szegényei – Kisvárosi nagy ebéd –
A nemesség eredete – A szarvasbika – A reggeli a rengetegben – János
püspök az én falumban – A római szent zsinat – A római pápa és a
somlyai bor

Abban az időben János volt a veszprémi püspök. Családja nevén Ranolder Jánosnak hívták, de mindenki tudja, hogy a szentegyház elnyeli a családi nevet. Törődik is azzal a szentegyház, hogy az ő szolgálói és fejedelmei kinek a nemzetségéből származnak. Püspök, pápa, hitvalló, vértanú, szent vagy boldogságos, remete vagy zarándok: mindegy az. Apja, öregapja, ősapja nevére az egyház történetíróinak nincs szükségük.

Erről a püspökről sok mindent el kell mondanom. Élete egészen oda tartozik a Balaton történetéhez. Mert a Balatonnak első fölfedezője ugyan a tihanyi apát, de második fölfedezője mindenesetre Ranolder János veszprémi püspök. És aztán a Balaton körüli világutazásunkban is szerepe volt neki.

Nagy úr-e a veszprémi püspök?

A veszprémi püspök nagy úr, ha a természete megengedi.

A Rába vidékén van egy közpéldabeszéd. Így hangzik: „Nem mind úr ám az, aki földházban lakik.” Ott ugyanis a földszintes házat alháznak, az emeletes házat földháznak nevezi a nép. Ez a példaszó pedig nemcsak a fővárosban igaz, hanem a vidéken is.

A veszprémi püspöknek van hetvenötezer hold földje. Ebben van negyvenezer hold szántója, rétje, kertje, belső telke és legelője, a többi pedig erdő. Van neki két vára, két székes palotája, három vármegyéje, ötszáz ezer holdnyi Balatonja, közel kétmilliónyi tőkepénze, ötvennél több temploma és kápolnája, ugyanannyi szentje, 1848 előtt hatvanezer jobbágya és zsellérje és szolgáló embere, hatszáz zsidaja, negyven vendégfogadója, ötven korcsmája, több mint harminc útszéki csárdája s közel egymillió forint kegyes alapítványa, amelyre János püspöknek már nem volt szüksége, tehát a szegényebb papok és káplánok számára elalapította.

Azért a veszprémi püspök mégse úr – csak akkor úr, ha természete

megengedi. János püspöknek megengedte a természetét.

Veszprémi várpalotájában ő maga lakott. Legkedvesebb rokonai se laktak vele együtt. Csak titkárja és a szentszéki jegyző lakott vele egy földel alatt. Azután az udvarmester, három huszár, egy kulcsárnő, egy szakácsné s egypár konyhabeli szolgáló személy. Összesen vagy tizenketten. Még udvari orvosa is a szomszéd palotában lakott.

Tehát tizenkét személy számára főztek.

Kellett pedig a háztartáshoz évenként tüzelőnek és élelmiszernek, amint következik:

Kétszáz erdei öl hasábfa. Ezt beszolgáltaták az erdők.

Száznégyszáz disznó háromszáz bécsi mázsa hússal és zsírral. Ezt beadták a malmok. Száznégyszáz bécsi mázsa finom liszt. Ezt is a malmok adták be.

Naponként 120 kifli, tehát egy évben 43 800 darab. Ezt a sütők szállították.

Huszonöt szarvas, harminc őz és dämvad és ötven vaddisznó. Ezt fölnevelte a Bakony, és beszállította az erdőszemélyzetet.

Hogy tej, vaj, túró, szelíd és vadszárnyas mennyi ment be naponként a várpalota konyháiba: ezt kiszámítani nem lehet.

Hanem mindezen felül sóra, húsrá, fűszerre, eleven és nem eleven halakra kellett naponként ötven forint, tehát egy esztendőre tizennyolcezer forint.

A zöldséget, főzeléket, cukrászsüteményeket, sajtot, nyalánkságokat, gyümölcsöket senki sem tudta szám szerint és érték szerint.

A pincékbe a bort Tálya, Csopak, Badacsony és Somlyó termette. A világ leghíresebb és legdrágább borai. Kétszáz holdnyi szőlője volt a négy híres helyen. Csak tokaji aszú bora hatszáz akó volt rendszeren. Mikor meghalt is, ennyit találtak pincéiben. Pedig nem ez volt legjobb és legdrágább bora. Badacsonyi kéknyelű bora és somlyai aszúja kétszer olyan drága volt, mint a legdrágább ötputtonyos tokaji. Mert ötputtonyosnál vékonyabbat nem szűrték pincemesterei.

De hát ki ette-itta meg ezt az irtóztató tömeg enni-innivalót? Hiszen minden napra annyi mázsa esett, amennyit a várpalota tizenkét személyből álló személyzete nyomott. Pedig a kácsa is saját súlyának csak harmadrészét tudja megenni naponként. A papok falánksága pedig mégse éri el a kácsák falánkságát. Tudni kell pedig, hogy a várpalota lakói közt mindenki sovány volt és kis termetű. Még az udvarmester is.

Egy még most is él közülük, az én Jánosi Gusztáv barátom, a Kisfaludy Társaság legújabb és egyik legeredmesebb tagja. Még most is sovány, pedig már veszprémi kanonok régóta. Akkor János püspöknek kedves titkárja volt.

A rejtélyt könnyű megoldani.

Veszprém városának sok szegénye van. A tapasztalás megmutatta, hogy naponként hatszáz szegény, ha rá nem szorult is, szívesen elfogadja a püspök kegyes adományát. S mind a hatszáznak volt otthon legalább egy kisdede vagy beteg öregje vagy hozzátartozója. És azután az úri rendhez tartozó szemérmes szegények. Ilyenek ugyan kevesen voltak, de hát ilyenek is csak akadtak. Ahol annyi hivatal s annyi szegényedő kézműiparos és munkásember van.

János püspök tehát kiadta a rendeletet, hogy naponként annyit süssenek és főzzenek, hogy minden szegénynek jusson minden napra kenyér, sült és egyéb ennivaló annyi, amennyi vasárnapra teszi a hétköznapot is. Valláskülönbséget pedig ne ismerjenek.

Két erkélye volt a várpalotának. Az egyik nézett a Séd völgyére, a Cserhátra, a Bakonyra és el messze napkelet felé, a másik nézett a várudvarra. Éspedig egyik oldalon a Gizella-kápolnára, melyet még Szent István felesége építtetett, s a másik oldalon a püspökkútra.

Innen szokta nézni János püspök redőnyös ablakok mögül a maga szegényeit. Amint jönnek a vármegyeháza felől vagy a Szent Benedek sziklája felől. S amint elmennek megrakodva mindenfelé. S mindig elszomorodott, ha kevesen jöttek. Olyankor mindig attól félt, hogy elfognak a szegények egyszer, s ő többé istennek tetsző munkát nem végezhet.

Jámbor János püspök: ne félj te attól! Nem fogynak el a veszprémi szegények!

Ha huszonnégy esztendei alvás után most kilépnél sírboltodból, melynek faragott vörös köveit már belepte a moha ott a város végi temetőben, s ha fölmennél palotád erkélyére, hogy megnézd szegényeidet, amint jönnek hozzád bögrével, csuporral, tálacskával és isten áldásával: talán senkit se látnál ott. Talán el is felejtették már az emberek, mi volt egykor a püspöki várpalota. Talán rendőr állana ottan, hogy megvédje a kéregetők tömegétől palotád nyugalmát. De ha végigmennél a Cserháton, a Buhimvölgyön, a Jeruzsálemhegy oldalán s a Csapószeren, és benéznél a sziklák tövében, a hegyek oldalán s a folyó

partjain épült kis házacskákba, hol egykor a kisiparos családja szerény jólétben élt: akkor vagy visszamennél palotádba, s háromezer szegény előtt nyitnád meg naponként szívedet és éléskamrádat, s bizony nem maradna el onnan tőled egy se – vagy visszamennél sírboltodba a faragott vörös kövek árnyékába, melyeket már belepett a moha ott a Balaton felé vezető útnak jobb oldalán. Hogy aludnál örökké, s ne látná könnyes szemed a te városodnak pusztulását.

Bizony más világ van ma abban a városban, mely a Bakony és a Balaton közt fekszik. Magyar kézműiparunk eltűnt. Nemzeti gyárjaink nem állott helyébe.

Hanem hát mindez még nem nagy uraság. Alamizsnálkodni szegény ember, szegény asszony is tud.

De János püspök mást is tudott.

Egyszer meghívott bennünket vadászatra, sarvalyi erdejébe. A sarvalyi erdő ott van Sümeg mellett Zala vármegyében. Jól elmúlt már ennek harminc esztendeje.

Ott volt a főispán, báró Fiáth, az alispán Késmárky, a főjegyző, Csapó, a bakonyi főbíró, Hunkár, a bakonyi egyik szolgabíró, Ányos s velem együtt vagy nyolcan-tizen. Később mind képviselő. Alig él már közülünk kettő-három.

Vadászat – vadászat. Nem egyéb, mint kirándulás. Ki-ki megy a vadásztanyára a maga költségén. Ott a gazda ellát meleg szobával, enni-innivalóval. S ha az ember kijárta, kifázta és kivadászta magát: megy haza.

Így gondoltuk mi is.

Január 7-ike volt, kegyetlen hideg, ködös, zúzmarás téli nap. Korán reggel elindultunk, az etetés és ebédelés Tapolcára volt kitűzve, a derék Mojzer uram falusi vendéglőjébe.

Leszállunk, lelökjük a bundát, bemegyünk a nagy ivóba, bajuszunkat kiszabadítjuk a hóból, jégből. Mojzer uram hozza az illatos törkölypálinkát s mai süttetű kalácsot. Kínálja ő is, Szentirmay József barátom is, a püspök sógora s megbízottja és a vadászat rendezője.

Fiáth bárónak, főispánunknak jó kedve kerekedik. Elfázott kezét megdörzsöli, és azt mondja:

– Urak, ha megengeditek, ma az én vendégeim lesztek.

Így is jól van. Szentirmay is elfogadja szó nélkül, Mojzer uram is mosolyog hozzá.

Mosolyogva kinyit egy nagy ajtót, mely a szomszéd nagy szobába vezetett, s odaszól a főispánhoz:

– Méltóságos uram, tálalva van.

Bemegyünk. Szemünk-szánk eláll a nagy fényűzésen. Nehéz ezüsteríték mindenben. Csak úgy görnyed az asztal. A legszebb metszésű velencei üvegek s a legdrágább porcelánok. Karos gyertyatartók, mint az erdő. Az ország legdrágább borai kisebb-nagyobb palackokban. Asztaldíszül csodálatos szépségű gyümölcsök s egész szőlőtőkék ragyogó érett fürtökkel.

Hát még az ebéd!

Nincs a Bakonynak és Balatonnak olyan szelíd és vad, vízi és szárnyas csemegehúsa, amely hidegen és melegen, lével s szárazon ott ne lett volna. Azután a pástétomok, torták, magyar kalácsok, még tepertős pogácsa is.

Derék főispánunk ki nem fizeti ezt az ebédet nyolcunk után ezer forinttal. Pedig nem tett a zsebébe többet kétszázötven forintnál, amikor elindultunk. Vadászni akartunk, nem kártyázni.

Aztán a cigány is húzta. Rosszul húzta, de azért jól húzta. Főispánunk mégis alig várta a fizetést. Azt már látta, hogy vele nincs elég pénz, de mégis kíváncsi volt a számlára.

– Vendéglős úr, vendéglős úr, a számlát kérem.

– Ki van az már fizetve, méltóságos uram.

– Hogyan? Mit beszél? Ki fizette ki?

– Méltóságok az én kegyelmes püspököm vendégei, már én csak úgy látom el uraságom vendégeit, mintha uraságom maga volna itt.

Ezt csinálja utána az Angol királyné vendéglőse. Igaz, hogy Mojzer uram János püspöknek volt fogadós bérlője.

Kemény téli szürkület volt, mikor innen elindultunk. Öreg este, mikor a sümegi palotába értünk. A sarvalyi rengetegen át vezetett az utunk. Ittas volt kocsis, huszár, ló, uraság egyaránt. Nem lett semmi baj.

A palota emeletének homlokzatát s bal szárnyát rendezték be számunkra. Minden vendég számára volt külön előszoba, elfogadóterem és hálószoba. S minden vendég számára külön komornyik és külön vadász.

Az én vadászom volt Prapatich. Derék fiú. Őse Szigetvárnál esett el Zrínyivel együtt. Annak volt egyik hadnagya. Amint ezt a költő Zrínyi Miklós megénekli.

A vacsora rövid volt. Az egész napi utazás, hideg, a tapolcai nagy ebéd kissé kifárasztott bennünket. Korán lefeküdtünk.

Reggel hat órakor megszólalt a kürt a várudvaron. Tessék fölébredni.

Hét órakor újra megszólalt a kürt. Tessék früstökre megjelenni a nagy ebédlőben.

Fél nyolckor újra teleharsogta a kürt a vár udvarát. Előállottak a kocsik, ki gyorsan lóhalálában a pagonyba.*

A nap még nem kelt föl, csak erősködött. Nem sikerült neki egészen. Ritka és szürke téli ködök az égen is, a földön is vissza-visszaszorították éjjeli ágyába.

Nyolc órára elértük a pagonyt. Fölálltunk egy hosszú, nyílt vonalra. Hátunk mögött a zárt erdő, előttünk öt-hat éves vágás. Messze-messze a köd borította távolban kétszáz rabszolga vagy jobbágy kezdte hajtani az erdőt. Rabszolga hajdan, jobbágy ötvenkét év előtt, napszámoshajtó ma.

A fő erdőmester kijelölte az állást. Puskát a karra, kezét eltakarva, meg kellett állni mereven.

A hajnali szél azonban beleavatkozott a multságba.

Tizennégy fok volt a hideg. Észak felől jött a szél. Nem nagy szél, de téli szél és mégiscsak szél. Senki se volt köztünk eszkimóruhában. És azután az eszkimó se áll mozdulatlanul órákon át az északi sarkvidéken. Nekünk pedig két egész órán át kellett állanunk mozdulatlanul. Tizennégy fok hideg mellett északi szélben!

Vadászruha dolgában én nem legénykedtem. Fel voltam öltözve jól. Legalább tudtam elmélkedni, türelemmel várni s vadásztársaimmal később jókedvűen évődni. Olyan megfázott embereket sohasem láttam az életben.

De rövid a téli nap multságára, hej, de hosszú az a téli nap csikorgó hidegben, fent a hegy ormán, északi szél süvítése mellett. Mikor az erdő nem zúg, hanem zörög. Mikor a lomb nem zöld, hanem száraz. Mikor a kandalló, édes szó, meleg falat olyan messze van.

Eszembe jutott Kane, a sarkutazó, aki elbeszéli, minő télen a hideg a Hudson-öböl és a Parry-fok táján. Hej, derék Kane, kár volt neked Franklin után olyan messze járnod, hogy megismernéd a hideget, s elbeszelnéd, miként fáztak matrózaid.

Jöttél volna ide mihozzánk, s nézted volna meg, miként fázik Veszprém vármegye főispánja, s miként dideregnek a Bakony vármegyéjének oszlopos kormányzói. Matróz fázhatik, hiszen az csak

matróz. De hogy merészel olyan idő lenni, hogy még a bakonyi főszolgabíró is fázzék? S azután pandúr se volt közel, hogy vele rá lehetett volna ijeszteni a hidegre.

Hátam mögött állt Prapatich, a vadászom. Bajusza jégcsappá vált rögtön. Orra kihamvasodott, mint a besztercei szilva. Meg nem engedte, hogy beszélgessek vele. Szemmel, szájjal, kézzel, füllel intett, figyelmeztetett, hogy a beszéd elveri a vadat. Engedelmeskedtem.

Szegény hajtók! Egy nagy völgy választott el még tőlük. Ők a másik hegygerincen kezdték a hajtást, s még a hegy lábához se érhettek el. Hát őnekik mennyire kellett fázniok szakadozott, vékony téli gúnyáikban?

Hajdan a hajtás szolgálatszamba ment. Akárhány uraság robotszámba se vette be. Most napszámfizetésért jön a hajtó, nem kénytelen vele. Mégis kétezer annyi jön, mint amennyit felszólítanak. Az egyiknek multság; a másik látni akarja, az uraság miként öli meg a vadat, hogy folyik el annak meleg vére?

Embernek, állatnak haldoklása kínos látvány és szomorú. De minden gyilkosnak élvezete van abban, ha áldozatát elejtette s azt haldokolni látja. Vajon nem ebben gyökeredik-e a vadászat szenvedélye?

Beszél-e valahol Shakespeare a vadászat szenvedélyéről? Kíváncsi volnék az ő felfogását ismerni.

Nem is király, aki háborút nem folytat. Nem is uraság, aki nem hatalmaskodik. Nem is nemesember, aki nem vadász.

Miben állott az ősi nemesség?

Agyonütni az ellenséget.

De hátha nem volt ellenség se közelben, se távolban? Akkor agyonütni a bölényt, a szarvast, a dúvadat. Vagy ha alkalom jött, s föllobbant a szilaj harag: agyonütni a jobbágyot, s fizetni érte negyven forint vérdíjat, vagy ha másé volt a jobbágy, adni urának érte kárpótlásul tizenkét tinóborjút.

Ez volt a középkor.

Intézményei elmúltak már. De az ősember szenvedélyei ma is élnek. Ezek közé tartozik a vadászat. Esterházy hercegnek van százmilliója, de azért elmegy horgászni a patak partjára, leül a meztelen földre, meghül bele, s harmadnapra meghal.

Mindegy. Uraság volt, mert nem fojtotta el az ősember szenvedélyét.

Volt egy öreg alispánom. Azt mondta, csak az az uraság, aki még élvezettel tud csibukozni.* Az utolsó csibukkal eltűnik az utolsó uraság

is. Mert a csibuk mellett dolgozni semmit se lehet. Ahhoz a tökéletes tétlenség kell. Olyan ember pedig, aki éppen semmit se dolgozzék, nagyon kevés van már. Akinek pedig dolgozni kell: az nem uraság.

Az ölés és gyilkolás is az ősember szenvedélye. És egyúttal uraságának módja és bizonyága. Kezdte Káin, s folytatta Nimród. Nemes lélek nem öl ma már embert, de nemesember még mindig öl állatot. Hatalom nélkül nincs uraság, erőszak nélkül nincs hatalom, s vérontás nélkül nincs igazi erőszak. A perzsa trónörökösöt öt-hat éves korától arra szoktatják, hogy néhány eleven galambnak tekerje ki a nyakát naponként. Kérdezik a fő tanítómestertől, mire való ez a kegyetlenkedés?

– Hát hogyan lehetne uralkodó, ha nem lenne kemény szíve?

Ezért kell vadászni.

Mert nem az igazság és bölcsesség csinálja a világtörténetet, hanem az akarat, a szenvedély és a vakmerőség.

És nem az okosság, szelídség és szorgalom szüli a műveltséget, hanem a szükség és nélkülözés.

„Kaparj, kurta: neked is lesz.” De a Kurta csak akkor kapar, ha éhes, és ürgét, egeret akar fogni, vagy ha rókát, borzot sejt a lyukban, s azt meg akarja ölni. Ha egyikre sincs oka: akkor a Kurta lefekszik, s naphosszat szundikál. S a szundikáló Kurta sohase fedezné föl a gőzmozdonyt és villanyvilágítást.

Messze-messze lent a völgyben valami ismeretlen zaj kezdődik. Fél mérföldnyi körben kétszáz ember tiporja a csikorgó havat, s verdesi botjával a fiatal vágás avarlombjait. De embert, mozgó lényt nem látni sehol. Ha mikor sötét este seregélymadár suhan át fejünk fölött: az ezernyi ezer láthatatlan madárszárnyak suhogása hasonlít a messze völgy zajához.

Szisszenést hallok hátam mögött.

Fejemet oldalra fordítom. Prapatich szemöldökével int, hogy nézzek előre.

Ott áll előttem húszlépésnyire a szarvas. Hároméves bika, csodálatos szépségű természetével. Koronás fejét magasra emeli, két szép fülét hallgatódzásra feszíti, fényes szemével, gazdag szempilláival néz le a völgy felé.

Háttal állott előttem egy szoba nagyságú tisztáson. Tűnődött a zajon, ami kelt a völgyben.

Puskámat leemelem bal karomról, s vállamhoz akarom feszíteni.

Lábam önkéntelenül a lövőálláshoz igazodik, s alattam megcsikordul a hó. A villám nem gyorsabb, mint ahogy a gyönyörű állat rám tekint, s egy óriási ugrással odább szökell. Hej, Donáth barátom, ha te ezt a szökellést ércben, márványban szoborrá tudnád alakítani!

Sohase láttam többé azt a szarvast. Az állatkert foszlott szőrű, kopott szarvasai, amint ott kéregetnek a közönség előtt, minő szomorú alakok e remek teremtéshez képest.

Sohasem bántam meg, hogy megmenekült.

Prapatichot kérdeztem aztán, hát ő miért nem lőtt rá?

– Nem szabad. Ilyen állatot csak az uraságoknak szabad meglőni.

Teringettét! Az uraságok számára a természetnek is, még a rengetegnek is külön darabot kell szállítania, mint a szabónak vagy az ékszeresnek.

Így is jól van.

Vége volt a hajtásnak. Mentünk reggelire.

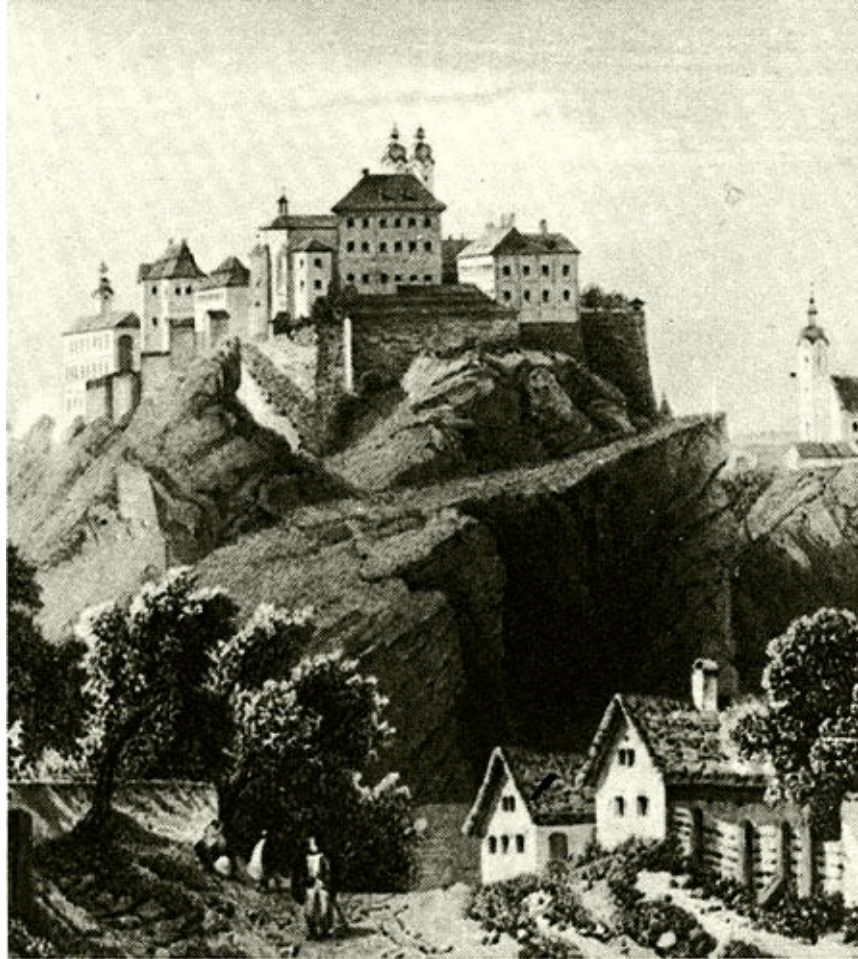
Százéves tölgyek levágva. Vastag águk az ülőhely. Öt halomban öt máglyahasáb ég. A lobogó lángok a fák koronájáig érnek. A máglyák körének közepén szabad tér, a hótól eltisztítva. A tér közepén óriási mennyiségben hideg sonkák, ürücombok, pulykák, kalácsok és pogácsák. És a boros- és pálinkáspalackok sorban, hadi rendben, mint a hadsereg. A máglyákon belül telepszene le az uraságok és főtiszték és vadászok – kívül a hajtók, kocsisok és szekeresek. S középen Szentirmay barátom osztja a sültet, az italt, a jó szót és parancsot. Mint Napóleon az austerlitz-i csatában.

Ez volt a reggeli a sarvalyi rengetegben.

Egyszerre fölharsan a kürt, előállanak a kocsik, előre, föl a sümegi várpalotába!

Négykor ebéd, nyolckor táncvigalom. A város és környék ragyogó szépségei együtt. Hajnali három órakor tértünk nyugovóra. Mert hiszen pár óra múlva, reggeli hat órakor újra megszólal a kürt a várpalota udvarán. Újra ki a pagonyba!

Így volt másnap, így volt harmadnap, így volt egész héten át.

Veszprém

Igaz, hogy a harmadik nap hajnalán én már semmi kürtszóra fel nem ébredtem. Hanem Prapatich kérlelhetetlen volt. Addig zaklatott, míg utóbb lelket vert belém, s nagy nehezen megértettem tőle, hogy a kocsik már befogva, s az uraságok az étteremben várnak reggelire.

– Édes jó Prapatich, csakugyan a maga ősapja volt az, aki dicső halállal esett el Szigetvár védelmében?

– Az volt, uram, az én ősapám.

– S nem sajnálja maga azt a dicső ősapját?

– Nem én, uram, sőt büszke vagyok rá. De miért tetszik azt kérdezni?

– Mert én büszke volnék magára, ha maga esett volna el oly dicsőn Szigetvár védelmében. Egyszer legalább ki tudnám magam aludni kedvemre.

– – Hát ilyen vadászatokat rendezett János püspök a vármegye urainak.

Ilyen fejedelmi mulatság azonban mégiscsak mulatság. Minden gazdag ember megteheti, ha van hozzá elég hiúsága. Mélyebb és magasabb és szebb lélek is van még, mint amely a szegényeket kenyérrel s az urakat költséges szórakoztatásokkal látja el.

János püspök valamikor egyetemi tanár volt itt Budapesten. Egyik karácsonyi szünet alatt meglátogatta szülőit Pécssett, s jött onnan ismét a fővárosba. 1840-ben történt. Vasútnak híre sem volt. Csak úgy kocsin kocogott éjjel-nappal. Valamely ok miatt a budapest-székesfehérvárkanizsai hadútra tért ki Somogyon keresztül.

Tél volt, éjszaka volt, zimankós idő volt, amikor Enying körül kocsisa eltévedt, s jó késő éjszakán az én falumba, Mezőszentgyörgyre botlott. Továbbmenni nem lehetett, ember-ló kiállott, itt kellett éjszakázni.

Kocsisa megáll egyik szélső ház előtt. Zsellérház volt, szegény ember lakta. Leszáll a kocsis, és bezörget az ablakon.

Fölbred a zsellér, nyakába keríti a bundát, kilép a ház elé.

– No, mi baj?

– Utasok vagyunk, eltévedtünk, micsoda falu ez?

– Nagyon eltévedhettek, ha azt se tudják, hiszen ez Mezőszentgyörgy.

– Nem mutatná meg kigyelmed, merre van a vendégfogadó?

– Nem én, mert az itt nincs a mi falunkban.

– Hát akkor hol hálunk az éjszaka ebben a veszedelmes időben?

– Akár énnálam. Hányan vannak, kik vannak ott a kocsin?

– Csak egy tisztelendő úr van a kocsin.

– Ez már baj. A papot nem tehetem se a konyhába, se az istállóba, nekem pedig csak egy kis szobám van s abban feleségem, öt gyermekem. Nekünk kell valahogy a konyhában meghúzódnunk.

Zsellérkonyha: hideg konyha. Nyitott tűzhely, nyitott kémény, csak úgy ordít bele a szél, csak úgy szitál benne a hó.

Ranolder ezt el nem fogadhatta.

– Köszönöm, jó ember, a szívességét. Vezessen el a plébánoshoz.

– Olyan nincs a mi falunkban, de még a szomszédban sincs. Mert mi igaz kálomisták vagyunk. Hát a tisztelendő úr miféle szerzetbeli? Talán csak nem pápista?

– Az vagyok biz' én.

– No hát akkor a mi tiszteletes urunknál lesz csak jó helye. Tessék csak ezen az utcán a templomig menni. Amelyik háznak kerítése, kapuja van: ott lakik a tiszteletes úr.

– Köszönöm, jóember, mi a maga becsületes neve?

– Fazekas Mihály – szolgálatjára.

Papunk Fábián Sándor volt. Nőtlen ember, szelíd, tudós, nemes ember. Másodnagybátyja a volt aradi főispánnak. Majd amikor függetlenségi harcunk mezőföldi történetéről írok, róla is megemlékezem, de Fazekas Mihály zsellérről is. Volt szerepe benne mind a kettőnek.

Mikor 1867-ben bevégeztük a tisztújítást: tisztelgés végett meglátogattuk János püspököt. Akkor mondta el nekem a püspök, mikor és miként töltött az én falumban öt napot. Mert akkora fürgeteg támadt, hogy a fuvatagok miatt öt napig ki nem mozdulhatott. S hozzátette:

– Isten megengedte, hogy hálás lehessen e jó lelkésztársam akkori szívességéért, mert apám, testvérem se láthatott volna szívesebben.

Tizenkét esztendő múlva lett püspök és vagyonos ember. Akkorra már Fábián Sándor régen soponyai pap volt. Küldött neki egy szekér drága bort ajándékba. Megért ezer forintot. De a zsellérnek is küldött egy borjas tehenet. És szép köszöntő levelet mindegyikhez. A zsellér különösen megérdemelte vendégszerető gondolatáért.

– – – Mikor az ökuméni szent zsinatra Rómába ment: már akkor harmadízben látogatta meg Őszentségét, IX. Pius pápát. Sohase ment üres kézzel. Elhitette Őszentségével, hogy csak az élhet el jó erőben, egészségben az „emberi kor legvégső határáig”, aki somlyai bort iszik, hogy Őszentségének egyszerű asztaláról sohase hiányozzék a jó somlyai bor.

A szent zsinatra Jánosi Gusztáv barátomat vitte el magával. Meg egy zsák aranyat. Barátomnak vette hasznát, de aranyának nem.

Olaszországnak tízszer annyi püspöke van, mint Magyarországnak. De milyen püspöke. János püspöknek volt egy hopmestere, Gergelyi uram, még az se cserélt volna egyik-másik olasz püspökkel.

Úgy rémlik előttem, hogy Kápri szigetén is van egy püspök s egy székeskáptalan tizenkét kanonokkal. Ide nagyon szeretett ellátogatni János püspök. Valahányszor ellátogatott: mindig eljöttek hozzá kézcsókra az ő püspöktársa és a székesegyház kanonokjai. S akkor aztán minden kanonok kapott emlékbe egy-egy aranyat, a püspök ötöt. Legalább busásan élhettek abból az aranyból egypár hónapig. Vagy addig-ameddig.

De amikor aztán a csalhatatlanság fölött összevesztek, a János püspök egy remek beszédben kifejtette, hogy ő, mint Szűz Mária országának, a

szép Magyarországnak egyházi fejedelme, a csalhatatlanság hitét el nem fogadja: olyan zsvajjal riadtak fel ellene, hogy csak úgy harsogott bele Szent Péter temploma. De sőt még attól se irtóztak, hogy a katedrából kitzsigálják. Szép új selyem püspöki palástja egészen rongyossá lett a nagy ellenmondástól. Mikor már letuszkolták a szószékről, csak akkor vette észre, hogy aki legjobban tolta, húzta, ráncigálta: az az ő Kápri szigeti püspöktársa volt.

Hazament szállására. Átöltözött, s azt mondta kedves titkárjának:

– Van-e még a zsákban arany, édes fiam?

– Még félig van, kegyelmes uram.

– No hát vigyük vissza Magyarországba, s ezentúl az olasz püspököket és kanonokokat hozzám ne ereszd kezét csókolni.

De még keserűbb bosszút állott Őszentségének udvari környezetén.

Mert ezentúl csak annyi somlyai bort küldött, amennyit Őszentsége maga fogyasztott el.

– Az én borom ne igyák ezentúl a „jezsuiták”.

De Őszentsége halálos holtáig mindig azt itta. El is ért akkora kort, amekkorát előtte a pápai szent székben egyetlen pápa se. Még maga Szent Péter apostol se.

„Non videbis annos Petri” Ez azt teszi magyarul: „Meg nem éred Szent Péter korát.” Másfél ezer éves hagyomány ez Rómában és az egész világban. Igaz is volt ez János püspökig. De az ő somlyai bora s IX. Pius asztali bölcsessége csúffá tette ezt a másfél ezer éves igazságot.

A szent zsinat óta sohase ment el többé Rómába.

Hanem ahelyett szaporította a leánynevelő intézeteket. Veszprémben kettőt, Budapesten, Pápán, Tapolcán, Keszthelyen, Kaposvárott egyet-egyét alapított. Belekerült neki másfél millióba. És minden alapító levelébe beletette, sőt keményen kikötötte, hogy a kis lánykáknak magyar nyelven magyar nevelést adjanak. Inkább pusztuljanak el az intézetek, semmint németek legyenek.

Ezenkívül az összes uradalmakat ellátta új gazdasági épületekkel. A birtokrendezést ő vitte keresztül. Mindenféle jótékony, nemzeti és közcélra többet áldozott négymillió forintnál. Legkedvesebb rokonait is vagyron nélkül hagyta. Igaz, hogy ők se törekedtek a meggazdagodásra. Csodáltuk ezt mindig.

Minden kálvinista jól járt az ő uradalmaiban. Birtokrendezéskor annyi földet adott egyháznak, papnak, tanítónak, iskolának, amennyiből úr lett

valamennyi. Még a zsidók is mindig dicsérték. Rájuk parancsolt, hogy igaz mértékkel jó italt mérjenek, de csaknem ingyen adta nekik az italmérést.

– Egyházamé és hazámé az én birtokom, az isten azért bízta rám kezelését, hogy egyháznak és hazámnak visszaadjam.

Ilyen avas nézeteket táplált magában János püspök. Saját személyére alig költött el évenként néhány száz forintot.

Volt azonban nagy bűne is. Kálvinista embert tett egyik fődirektorává, Kenessey Pongrácot. Igaz, hogy tekintélye s egyik főtisztviselője volt a vármegyének magas műveltséggel, nagy vagyonnal s példás becsülettel – de mégiscsak kálvinista volt ő. A többi egyházfejedelem ezt meg nem bocsátotta János püspöknek, se életében, se holtá után.

Badacsony hegyén száz hold szőleje volt. Miért szerzett annyit: annak története van.

A természet szépségeit nagyon szerette. Beutazta Európa minden szép vidékét. Mindenki azt mondta neki, utóbb maga is azt hitte, hogy Nápoly és Sorrento vidéke a világ legszebb tája. Még Markó is azt mondta neki, az öreg is, a fia is Florenccben.

Egyszer bérmakörúton Badacsony vidékére is ellátogatott. Fölment a hegy tetejére, s körülment a hegy vállain is. Egy helyen a bazalttoronyok alatt, az omlástól nem messzire megállott, és körülnézett.

És amíg körülnézett: lelke előtt végigvonultak a világ legszebb tájképei. És látta azt, hogy valamennyinél szebb ez a vidék, amelyet ő most lát, s az a pont, ahol ő most áll. Lelkét magasztos érzelem töltötte el, s nagy gondolat fogamzott meg agyában. Magához intette uradalmainak kormányzóját.

– A mi országunk a legszebb ország, s ez a hely, ahol állunk, a világ leggyönyörűbb vidéke. Ide építsetek nekem lakóházat, s fölöttem, a bazalttorony tetejére emeljeteek egy óriási keresztet a mi Üdvözítőnk emlékezetére. És vegyéteek meg nekem az elpusztult szőlőket, és tanítsátok az embereket az okos szőlőművelésre. Egykor az idegen nemzetek utazói ezren és százezren jönnek ide majd, hogy amikor már minden szépet láttak: minden szépséget itt együtt lássanak!

Úgy lett, ahogy megparancsolta.

Ez volt az a János püspök, akinek Szentirmay barátom ezt mondta:

– Kegyelmes uram, a koma öt-hat budapesti barátjával meg akar bennünket látogatni Badacsonyban.

A „koma” én voltam. Sok ember volt keresztkomám a vármegyében. Ott még most is erősebb a „koma”, mint a „vajda”. Tudta a püspök, hogy Szentirmay is, Kenessey is, az ő kormányzói: keresztkomáim, s Kenessey rokonom is. Mosolyogva mondta:

– Fogadjátok őket szívesen. Kik azok a barátai?

– Szász Károly, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Nagy Miklós, Zeyk Ferenc.

János püspök nagy meglepetéssel és nagy örömmel felelt Szentirmay Józsefnek:

– Józsi! tudd meg, hogy ez mind író, mind kálvinista és mind erdélyi. Amint egyházmegyém határain belépnek, az én vendégeim. Aztán a becsületet megmentsétek.

Salamon Ferenc

Az indulás – Béla király Névtelenje – Miként kell megírni a nemzet történetét – Mikor Salamon Ferenc követjelölt volt – A bujdosó Salamon – Mikor szép a bölényborjú? – A siketnéma beszél – Meglátjuk a Balatont

Július 4-én reggeli 6 órára rendeztem az összejövetelt a Déli vasút budai állomásához. Megjelent valamennyi. Csak Zeyk Ferenc maradt el, akinek a honvédtisztviselői akadtak el nem halasztható dolga. És csak Szász Károly maradt el, akinek meghalt valami kedves ismerőse, s a család őt kérte meg, hogy a holtat mint lelkész ő temesse el.

Eljött még Nagy Miklós is. Életében akkor hagyta el először egy hétre a Vasárnapi Újságot. Bántotta is a lelkiismeret mindaddig, amíg a Balatont meg nem látta. Száz irkafirkát vett elő zsebeiből, s nézte, hogy mit feledett el. S írta írónnal vissza keszkesza leveleit s rettentő utasításait, s adta föl a vasúti postán Tétényben, Martonvásáron, Fehérvárott, Lepsényben.

Eljött még Gyulai Pál úr is. A Déli vasút indóházának csöndes csarnokait még sohase verte föl a társalgás zaja annyira, mint amikor oda Gyulai Pál úr belépett, s ott meglátta Szilágyi Sándort és Salamon Ferencet. És a többi.

Kirobogott a vonat a szín alól. Ennyi erdélyi ember Bethlen Gábor óta be nem tette a lábát egy csoportban Dunántúlra. Annak pedig elmúlt már 256 esztendeje.

Öten voltunk.

Kényelmesen elfértünk az első osztályú szakasz hat ülésén.

Szilágyi Sándor ritkán ült le, Gyulai Pál úr sohase ült le, Nagy Miklós pedig mindig az ablaknál állt vidéket látni. A csöndes öregek mi voltunk ketten: Salamon Ferenc meg én.

De Salamon Ferenc csak addig volt szóttalan, míg a Vértes hegységre nem került a szó. A vasútról meglátni ennek nyugati sarkát ott Csókakő és Mór táján. Itt választja el egy keskeny völgy a Bakonytól.

Salamonnak a Vértesről eszébe jutott Béla király Névtelen Jegyzője, s arról eszébe jutott a honfoglalás. Salamon akkor már történetíró volt. A török hódoltság történetét és természetét, az első Zrínyieket s a

Pragmatica Sanctio történetét akkor már megírta, s írt már akkor egy csomó történeti kisebb értekezést. Nemzetünk hőskorába még egy oldalról se kapott bele, noha a legrégebb forrásokat már jól ismerte.

A Névtelen Jegyzőről nem volt akkor nagyon jó véleménye. Sokat is vitatkozott emiatt Szabó Károllyal magántársalgásban. De akkor velem is kemény vitába keveredett.

A Névtelen azt mondja a Vértesről, hogy: „nagy erdő az, melyet a németeknek ott elhányt vértjei után most Vértősnek neveznek”. Salamon ezt ostoba szójátéknak, Horváth István-féle történetkoholásnak tekintette.

Ebben nem vitatkoztam vele. De abban igen, hogy a Névtelen Jegyző hol született vagy hol nevelkedett.

Félig komolyan, félig tréfásan azt mondtam, hogy a híres Névtelen is ott született vagy ott nevelkedett, hol én, mert „kenyér” helyett ő is „könyér” szót, a középső „e” betű helyett ő is „ö” betűt használ. Bizonyítja ezt a „Vertus” szó, melyet a latin betűk hiánya miatt Vertősnek kell olvasni. Ha Vértesnek nevezte volna: ezt le tudta volna írni latin betűkkel is változatlanul. Minthogy pedig „ö” betűvel csak Somogyban, csak a Mezőföldön és csak Kőrös, Kecskemét, Szeged táján beszélnek, tehát a nagy Névtelen e három vidék egyikén nevelkedett. Talán éppen az én falumban, Mezőszentgyörgyön.

Akárhol nevelkedett: én többre becsültem, mint akkor Salamon Ferenc.

Ő azt mondta, ha az elmúlt időkről egyáltalán nincs krónika: ez nem olyan baj, mintha hamis krónika van. Én azt mondtam, a valódi ítélő tehetség se az igaz, se a hamis krónikát se el nem veti, se el nem fogadja feltétlenül.

E szavakkal vetett véget a vitának:

– Már ahhoz igazán kedvem volna, barátom, hogy a honfoglalás történetét megírjam. Nem is nyugszom addig, míg meg nem birkózom vele.

Nem is nyugodott addig, de azért mégse birkózott meg vele. Nemsokára belekapott a főváros történetének megírásába, s abba bele is halt. Hanem azért maradt a honfoglalásról két becses műve. Az egyik arról szól: mikor foglalta el Árpád végképp a mi szép országunkat.

A másik arról szól: minő volt Árpád seregének szervezete, katonai képzettsége, felszerelése és hadakozó képessége.

Gyönyörű tárgy. Méltó olyan elméhez, aminő az övé volt. Méltó a világ legnagyobb elméjéhez.

Ötvenéves volt akkor Salamon Ferenc. Hatalmas elme, mely a dolgok és tünemények titkainak mélységéig volt képes lemerülni. Nagy kincsekkel gazdagította nemzetünk történelmi öntudatát. De későn jutott eszébe, hogy történetíró legyen. Abból az ezer tudományból, melyet a történetírónak tudnia kell, ő már sokat nem tanulhatott meg tökéletesen, sokat pedig nem tanulhatott meg eléggé.

De azért nem áll mögötte egyik történetírónknak se. Se azoknak, akik előtte, se azoknak, akik vele és utána éltek és dolgoztak. Elméjének csodálatos ereje tán valamennyinek föléje emeli.

A tudomány és cselekvés minden ágában több a nagy bűvár, a remek író, a nagy ember, mint a történetírás terén. Mert a történetírónak a nemzetet s a nemzeti életnek korszakait híven s költői ihlettel kell kora elé állítania.

Mi az: híven? Mi az: költői ihlettel?

A nemzet hadakozik, kormányoz, törvényeket alkot, vallásos életet él, vagyont gyűjt, művelődik s büszke önmagára.

Tehát van neki hadvezére, államférfia, törvényhozója, egyháza, tudománya, költészete és vagyona, s mindezen felül van faji jelleme. Ahogy él, ahogy szeret, ahogy imádja az istent és az asszonyt és a becsületet, ahogy az erényt és a bűnt gyakorolja, ahogy fél valamitől, s ahogy a világ első nemzetének érzi magát.

De hát ki az a történetírók közül, aki elsőrangú hadvezér, államférfi, törvényhozó, hitvalló, bölcs és költő tudott lenni? Vagy akinek módjában állott mindezek működését közvetlen közelből látni, megfigyelni s megbírálni?

Aki nem igazgatott községet vagy vármegyét, s nem kormányozta az országot: miként értheti az meg Szent István, Szent László és Könyves Kálmán korát, alkotásait, erkölcsét és törvényeit?

Aki nem ismeri utolsó gombig és zsinórig a mai huszárt: miként ismerhetné az Árpád hadseregét?

S aki azt nem érzi minden csöpp vérében, amit a költő Zrínyi érzett és hirdetett, hogy sohase volt nemzet a világon, mely a magyarnál derekabb lett volna: miként lehetne az a magyar nemzet történetírója?

Ez már a költői ihlet kérdése. Ha nem fönséges hősköltemény a megírott történet: nem méltó az akkor a magyar nemzethez. Nagy történetírói voltak a hellén népnek, de egy se érte el, egy se közelítette meg Homért. Ő a hellén fajnak egyetlen igaz történetírója.

Ismerem én azt az ezer ellenvetést és kifogást, mely úgy zúg felfogásom ellen, mint a darázsraj. De nem törődöm vele. Mert nem igaz egy se.

Nemzeti történetírónk még nem született meg. Még Salamon Ferencben se. De ő legalább érezte, milyennek kell annak lenni.

Nyelve nem volt zengő. Nem volt simán hullámzó. Macaulayt és Tocqueville-t meg se közelítette. De nem járt közel a római történetírás remekeihez se. Gondolatai tiszták, mélyek, egészek, de azok alakjai nem dallamosak: sohase látszik meg a költő keze azon az alakon, melyben gondolatát elénk állítja.

De olyan elme, mint az övé, idáig el se juthatott. Ő feldolgozásra semmiféle anyagot készen el nem fogadott. Minden anyagot megvizsgált előbb, hogy valódi-e az? S amellet és amiatt még gyűjtő és bűvár törekedett lenni. Gondolkozása és tanulmánya csaknem egészen bírálattá és elemzéssé alakult át. S valósággal fiatal korának legtöbb irodalmi munkája is bírálatból áll.

Aki mindig bírál és csupáncsak bírál: az nem kellemes lélek. De Salamon lelke csupa báj és kedvesség volt nagy elméje dacára is. Akkora volt benne a gyöngédség, gyermekkedély, emberszeretet és magyarság.

Alacsony, zömök termet, előreahajtott fejjel. Menése tétovázó, keze mozdulatai nehézkesek, ügyetlenek. Arcbőre cserszínű és sötétbarna, szemei aprók, villogók, sötétek. Szeme fehére nem látszott a pillák miatt, de szemei örökké mosolyogtak, még akkor is, ha haragra gerjedt. Tatárjellege volt az egész arcnak, s aki találkozott s futólag beszélt vele: nagyon megtisztelte volna azzal, ha benne egy falusi kálvinista tanítót ismer föl. Egyébként egy jóképű miskolci csizmadia alakja állt benne előttünk.

Pedig a történet nehéz kérdéseinek földerítésében a nagy gondolkozók közé tartozott, s büszkén vallaná magáénak a világ minden nagy nemzete.

Elmondom gondolkozásának egy icipici történetét.

A csucsai ütközetben súlyos sebet kapott. Ezzel befejezte honvédelét, függetlenségi harcunkban viselt dicső, de névtelen szerepét. Talán eljutott a káplárságig, talán a hadnagyságig, talán addig se. Sohase kérkedett honvéd dolgaival. Mikor Tordán, kedves városában fölléptették képviselőjelöltnek: ellene föllépett Tisza László. És győzött is, minthogy Tisza Lászlóról elbeszélték kortesei, minő vitéz honvéd volt,

minő hősiezen harcolt, s mennyi sebet kapott Mórnál. Harminc év előtt ilyen érvnek győzni kellett Tordán. Hiába ismerték, hiába szerették Salamont: Tisza László győzött, mert ő vitéz honvéd volt. Boldog idő, nemes férfiak, dicső nemzedék, mely bizalmát tűnődés nélkül ruházta a vitéz honvédre.

Választás után búsan beszélgetnek barátai Salamonnal a bukásról.

– Hej, barátom, ha te honvéd lettél volna csak egy napig is !

– Hiszen voltam én fél esztendeig.

– Ne beszélj, no! Voltál-e csatában?

– A Mezőségtől Csucsáig valamennyiben.

– Ne te ne! De csak már sebet kaptál volna!

– Hát hiszen Csucsánál ágyúkerék törte össze a lábamat, mikor elvettük a némettől.

Barátai úgy rohantak neki, mint az oroszok.

– Hogy nem tudtad te ezt nekünk előbb megmondani? Hiszen akkor ebben is eléred te Tisza Lászlót!

Salamon elnevette magát. Hogy ő úgy megréfálhatta barátait, szülőföldén való gyermekpajtásait! Akiknek még akkor sem mondta el honvédérdemeit, amikor képviselősége függött attól. Amikor barátai csak azzal győzhetek volna.

Kolozsvárott állott be honvédnek. Súlyos sebének hosszú gyógyulását is ott várta be. Tordai barátai mind honvédek voltak szintén, ki erre, ki amarra. Hogy tudhatták volna azok Salamon honvédérdemeit?

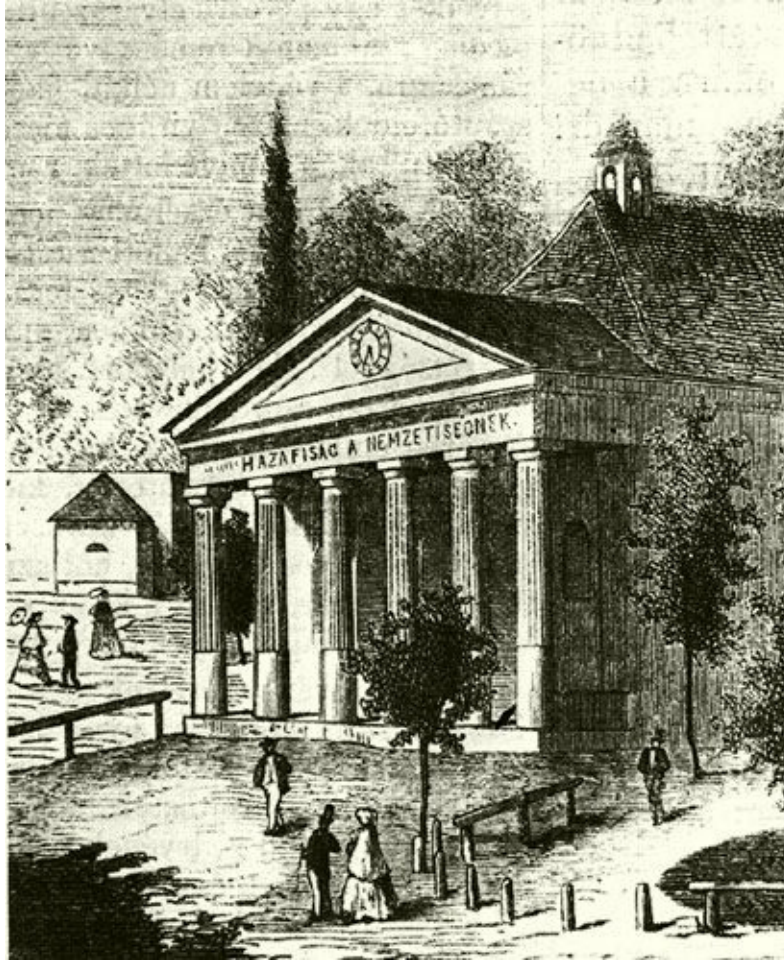
A harc végén nem volt kenyere, s nem volt fejét hova nyugodtan lehajtani. Fölkerekedett, hogy el-kiszáll majd Magyarországra, túl a Királyhágón.

Négy forint a zsebben, egy pár váltó fehérenemű az izákban, félig viselt tisztos fekete ruha a testen, egy melegebb kabát, amolyan félig felöltő, félig köpenyeg a vállon: így indult útnak Salamon Ferenc, hogy hódítson, foglaljon, éljen, jövőt biztosítson magának.

Szerencsésen elért Nagyváradig, s mire odaért: szerencsésen elfogyott a pénze.

Ennek is volt egy kis oka.

A Királyhágón a csucsai magaslatra gyalogszerrel bandukolt föl. A történetíró ösztöne támadt fel benne. Igazán meg akarta nézni a csucsai ütközet színhelyét. Át akarta tekinteni a „terepviszonyokat”.

A balatonfüredi színház

Itt állott a központ, erre-amarra a balszárny és a jobbszárny. Föntebb a főhadiszállás, ahol a csata alatt ittasan szunyókált a hadvezér, úgyhogy Dobay őrnagynak kellett átvenni a honvédsereg vezérletét.

A jobbszárny egy csapatja, kétszáz vörössapkás fönt a Sebes-Körös bal parti magaslatán. Hatezer oláht ver szét, aki oldalt és hátba szeretné támadni a magyar sereget. Lent a befagyott Körös medrén egypár század vasasnémet robog előre, míg vezénylő főtisztjét két honvéd szuronyhegygel le nem veszi a lóról.

Szemközt a német sereg központja kétszeres erővel. Itt egy üteg, ott egy üteg. Körös-körül hó, zúzmara, csikorgó hideg. A kéz odafagy puskacsőhöz, kardmarkolathoz. Magyarország történetírója megáll, s édes és keserű érzéssel keresi azt a helyet, ahol rohamra ment, ahol az ellenség ágyúját elfoglalta, s ahol piros vére kihullott a hóra.

Megáll, körülnéz, apró fekete szeme messze-messze révedez az

erdőkön és bérceken át. Lelke visszaszáll a Rákócziak, Bethlenek és Hunyadiak korába.

Pákh Albert mindig azt mondta: Salamonnak bivalyborjúhoz hasonlít az arca. Nem volt igaza Pákh Albertnek. Én is jól megfigyeltem. Inkább hasonlított a bölényborjúéhoz, de nem az újvilági, hanem az óvilági bölényéhez, amelynek utolsó sarja 1808-ban halt ki Erdélyben. Nem az a hátraálló homlok és hideg, merev szem, mint a bivalynál, hanem az, a busa homlok, széles arc, csillogó szem, mint a bölénynél.

Akár bivaly, akár bölény: csúnya arc férfinak. Haj, de fenséges szépségű arc az, mikor a magyar ifjú lelke tele van hazája dicsőségével és fájdalommal, s amikor megáll ott a csatatéren, s elnéz vissza kis hazája bérceire, s elnéz előre a Tisza-Duna síkjaira, s honfiéretének rózsás ködén át dicsőnek látja a múltat s nagyok és boldognak a magyarok jövődjét! Csak istennek arca lehet olyan szép, mint akkor az ifjú bujdosó.

Nem önmagára gondol. Pedig zsebje üres, lába fáradt, nem tudja: mit eszik s hova hajtja le fejét holnapután. Mégse magára gondol, hanem arra, hogy ha már az oláht, a szászt, a horvátot, a rácot, az osztrákot és az orosz legyőzhettük volna, s most fénylő lobogóval vonulnának büszke csapataink az ország fővárosába diadalmi hálát adni a magyarok istenének!

– Hó! Megállj! Ki vagy? Hol a passzus?

Zsandárok jönnek, eléje állanak, s kemény hangon kérik tőle az igazságot.

Odaadja, s odaad még egy forintot is.

– Azt láttam ki a szemükből, hogy valami csavargónak néznek.

Így fogyott el utolsó krajcárja is, mire Nagyváradra ért.

Ott Lukács Györggyel találkozott. Úgy emlékszem, őt említé. Annál volt és pihent pár napig.

Ott értesült arról, hogy özvegy zsidó asszony ott a Körös partján nevelőt keres fia mellé, s ígér szállást, mosást, élelmezést, fűtést, világítást s havi tíz forint fizetést. Özvegy Jakabnének hívták a jóasszonyt.

Salamon Ferenc itt maradt, s elfogadta ezt a fényes állást. Bujdosó honvédnek fényes volt ez. Pestig jó lesz egyik pihenőnek.

Két fiú volt a háznál.

Az egyik ép, egészséges. Ez volt az idősebb, talán nyolc-tíz éves. E

mellé kellett a tanító és nevelő. Orvosnak szánták, azzá is lett, ma is él.

A másik pár évvel fiatalabb. Ez siketnéma volt, istennek nyomorékja. Ezt nem szánták semminek.

E siketnéma kedvéért mesélem el ezt az egész történetet, hogy tanúságot tegyek Salamon Ferenc elméjéről s emberszeretetéről.

A tíz forint havi fizetésért tanította az idősebb fiút. Gondosan, lelkiismeretesen, a kötelesség egész érzetével. De maradt még ideje elég. S eszébe jutott, hátha azt a szegény kis siketnémát megtanítaná ő beszélni. Hisz a siketnéma nem sokkal különb lény az eleven bodzafánál, hátha lehetne belőle okos állatot, beszélő embert alakítani?

A siketnémát ötven év előtt is tanították már arra, hogy a gondolatot lehessen vele közölni, s hogy ő is közölhesse mással. A kézfej öt ujjának változata képezte a huszonöt-harminc betűt. A betűkből szavak s a szavakból beszéd és társalgás. De arra, hogy a siketnéma hangos beszédre legyen képes, még nem gondoltak. Lehetetlennek tartották. Salamon Ferenc tűnődött: miért volna ez lehetetlen? Gégéje, hangizma, nyelve, szája, ajkai a siketnémának is olyanok, mint a beszélőnek. Tüdeje is rendesen fújtat. Csak ki kell a módját a beszédnek találni.

Ő kitalálta.

A szegény fiú elé tartott egy botot. Úgy tartotta eléje, mintha mondta volna neki: ide nézz, fiam, ez bot. Akkor ujjával saját ajkára mutatott, s kimondta a szót: „bot”.

Mikor az ember e szót kiejti: két ajkát erősen összeszorítja, s aztán a levegő kirobbantása közben nagy hirtelen kinyitja, de úgy, hogy a két ajk közepén támadjon a nyílás, melyen a levegő kirohan.

Az élesen figyelő gyermek nézte az ajkak mozdulatát. S megkísérlette utánozni. Tíz, húsz kísérlet után eltalálta. S mikor eltalálta: Salamon elismeréssel helyeselte, s a fiú vállát megveregette, fejét simogatta.

A „bot” után jött a „fa”, azután a „mama”, azután a „macska”, „kutya”, „szem”, „ágy”, „nyelv” s így tovább. Az első hónapban 14 szónak kiejtésére tanította meg.

Összesen ötszáz szóra törekedett megtanítani. Sikerült. A szavak a legközelebbi környezetre vonatkozó közhasználatú szavak voltak. Minek is több? Miller Miksa szerint a hegyi angol parasztnak, aki falujából sohase lép ki, háromszáz szava van. Egy szegény siketnémának untig elég ennyi is.

A fiúból betűszedő lett, s talán ma is él. De az egész Jakab családban,

de az egész Nagyváradon senki se tudja, minő híres és nagy ember lett abból a szegény bujdosóból, aki azokat a zsidó gyerekeket oly nagy szeretettel tanította.

De másutt se tudják Salamon Ferenc találmányát.

Ma már száz intézet van a világon, ahol a siketnémákat így tanítják. De a tanítás története Salamon nevét nem ismeri.

Hanem mikor otthagyta a nevelő állomást, az asszony húsz forint különjutalmat adott neki elismerésül. Ezzel jött Pestre, és ezzel ment még Nagykőrösre is tanárnak, hol nyilvános életének második és igen kedves állomása volt.

Elhagytuk Székesfehérvárt, tovább zakatolt velünk a vasút, elhagytuk az én falumat, Mezőszentgyörgyöt, s gőzkocsink felcsavarodott velünk a Balaton-part aligai magaslatára.

Érdekes a Balatonnak itt a partja. E partot egyes részei szerint más meg más név alatt ismeri a vidék.

E nevek is furcsák. Gamásza, Világos, Aliga, Akarattya, Csittény, Kenese, Máma. Mindegyik a partnak egyik érdekes részét jelenti. Régi nevek, régi szavak. Úgy tetszik, mintha Árpád magyarjai már itt találták volna. Legrégibb magyar okirat a tihanyi apátság alapító levele. A korábbi keletűek vagy másolatok, vagy hamisítványok. Ez igazi. S e szavak közül egy-kettő már ebben a levélben is előfordul.

Amikor a vasút már fönt robog a parton egy mély bevágásban: egy helyütt a világosi földszakadéknál egy pillanatra elénk bukkan a Balaton. Nagy Miklós rögtön odaállt az ablakhoz, s szemeit kimeresztve bámulta a víz tükrét. De csak egy pillanatig. Újra bevágás jött, és csak pár perc múlva szűnt meg az akadály. Attól kezdve Nagy Miklósnak nem lehetett többé szavát venni. Elfelejtette Erdélyt. Elfelejtette a pojnikalmát és a tordai pogácsát. Elfelejtette a Vasárnapi Újságot. Csak bámulta a vizet.

Gyulai Pál úrra nem tett nagy hatást. Vagy ha tett is: el nem ismerte volna a világeért. Merthogy ő elismerjen valamit, ami hiányzik az Akadémia kiadásai közül, „olyan nincs”.

Salamon Ferenc is némán gyönyörködött, de annál többet kérdezősködött Szilágyi Sándor.

Szilágyi azt kérdezte: hajókáznak-e a parti lakosok?

- Azok bizony nem hajókáznak.
- De hát hogyan érintkeznek egymással?
- Nyáron sehogy, télen a jégen át.

- Fürödnek-e?
- Azt ugyan nem cselekszik.
- De hát mire használják ezt a nagy vizet?

Salamon felelt meg helyettem.

- Ez bizony, Sándor, se ló, se szamár, hogy terhet rakjanak rá.

Várjatok csak, erdélyiek, majd másképp beszéltek ti a Balatonról két nap múlva!

A vaskocsi fent robog a magasban. A part 60-70 méter magas, s oly meredek, mint a fal. Oldala tele a parti fecskék és varjak lyukaival, ahol fészkelnek.

Lent a vízszélen selyem szőnyeg és sima fövény, melyen messze-messze be lehet menni a tiszta vízbe anélkül, hogy elnyelné az embert. Közben-közben keskeny sávokként zúgó nádasok. Azontúl a nagy víz tükre, a túlsó parton ködbe és távolba enyésző hegyek.

Ezer és ezer vízi madár a nádason belül. Tarka libuc, fehér sirály, szürke vadlúd csapatokban. Itt-ott egy-egy gém áll órt mereven, mozdulatlanul feltartott fejjel. Minő kedves zaj volna a madarak csevegése, ha nem zúgna-zörögne úgy a gőzkocsi!

Százszínű pompájában játszik Nagy Miklóssal a vízszín tükre. Ezüstfehér, halaványkék, haragoszöld, égszín, barna-kék óriási foltonként és vonalanként váltakozva. Itt állandó, amott változó, itt eltűnik, amott felbukkan egy-egy színárnyalat. Nagy Miklós nem érti. Mert ő csak a vizet nézi, s az eget nem nézi. Pedig az ég s a Balaton vize együtt sír és együtt nevet, együtt derül és együtt borul, együtt mosolyog, együtt haragszik. Mint a hű szeretők és igaz hitvesek. Ha az egyiknek nézel a szemébe: tudod már, mi van a másikban is.

A tihanyi templom tornya s az akarattyai nagy szilfa farkasszemet néznek egymással. Melyik vénebb, melyik magasabb, melyik fenségesebb? Emberkéz építé az egyiket, istenkéz a másikat.

Erdélyi barátaim figyelmét oda irányoztam a nagy szilfára.

- Oda nézzetek!

A magyarok fája

A csárda – A fogaskirály – Az öreg szilfa – Melyik rosszabb: a török-e vagy a német? – Kinek hány őse van – Van-e még magyar, van-e még zsidó – Papi birtok, zsidó birtok

Ott áll a fa, az ős, öreg szilfa, az akarattyai magaslaton. Földje, maga büszkén néz szét a messze világba. Egyik oldalán a csittényi szőlőskunyhó, másik oldalán az akarattyai csárda, néhány puskalövésnyire tőle mind a kettő.

Csárda egykor, pusztai lakás ma.

Hova lettek a csárdák? Hova tűnt el a csárdai élet?

Gyermekkorom sok emlékét őrzi a csárda. Úgy megőrzi, alig jut belőle ma már magamnak is. Ahogy elmúlt a gyermekkor, úgy múlnak el a csárdák, úgy múlnak el az élet emlékei.

Őskeleti, ősmagyar intézmény a csárda. Talán a hunok, talán az avarok még nem ismerték. Az a Priszkosz követ, aki Attilánál járt, nem beszél csárdáról. Mikor társaságával letelepedett éjszakázni, nem csárda mellé telepedett. Ha lett volna akkor csárda, hun vezetője oda vitte volna éjjeli szállásra. S mikor jött a vihar és záporosó, s a görög urak feje fölül elvitte a sátort, s úti málháikat belesodorta a szikes tóba: a csárdához menekültek volna eső elöl, éhség elöl, szomjúság elöl.

Ősmagyar szó a „csárda” is. Hiába akarják tőlünk elvitatni polyákok, törökök, déli szlávok. Meglehet, igaza van Vámbérynek, hogy őseink a perzsáktól tanulták el a szót és az intézményt. Meglehet, hogy perzsa nyelven azt jelenti a szó: ágas szín. Bizonyos, hogy őseink hozták Európába.

Ahol ivóvíz van: oda kutat ásnak. Közelébe ágas színt, leveles színt állítanak. Az ágas szín mellé egy kis putri vagy hajlék: ebből a három épületből áll a csárda. Nem oly fényes, nem oly szilárd ugyan, mint a baalbeki napisten templomának romjai, de céljuk, rendeltetésük éppoly kegyes, éppannyira istennek tetsző.

Kerítése nincs, kapuja nincs. S ha nincs kapu: be se lehet zárni senki előtt. Szabad a bejárás, szabad a megszállás mindenkinek.

Nem is az emberért, inkább a lováért készült. Az ember túrheti az

éhséget, szomjúságot; jóra való ember lovát éhezni, szomjazni nem engedi. Megitatja a kútnál, beállítja árnyékba a szín alá, vet neki egy marok szénát, zöld füvet vagy eleséget, s pihentetés után úgy megy tovább. Maga az ember bemegy, vagy be nem megy a csárdába: nem tartozik a dologhoz. Árnyékért, pihenőhelyért, itatóvízért úgysem szabad pénzt elfogadni magyar embernek. Csak németnek szokása lakat alatt tartani a vizet és födeles árnyéket.

Erős igazsága van a németnek, de erős és szép igazsága van a magyarnak. Hisz a ló gazdája azért egy hajtóka italra vagy többre mégiscsak benéz a csárdához is. Ez a csárdás haszna. De azért, hogy fáradt állat megpihenjen, szomjas állat elverhesse szomját, hasznot húzni embertelenség.

Ott volt még az én gyermekkoromban a cinkotai, a pinkóci, a tekeresi, a gamászai, az akarattyai, az alsó-dakai, a felső-dakai, a geleméri, a fűzfői, az almádi csárda. Egypár még ma is fennáll, ma is csárda. Búsul, szegénykedik, csárdása gazdaságból éldegél, vendéget alig lát, utasember elkocog mellette, a muzsikus cigány rá se gondol többé, hanem azért mégis csárda. Urasága csárdának felejtette. A legtöbbje gazdasági tanyává alakult át. A pinkóci csárdát a nemes vármegye pusztította el ott a hódosi erdő mellett. De végképp kipusztult már a hódosi erdő is. Bokros tölgyeinek semmi nyoma többé.

Az akarattyai csárda se csárda már több mint negyven esztendeje.

A Balatonnak ezt a részét Balatonfőnek nevezik. A balatonfői partok azok a magas és meredek partok, amelyekről már megemlékeztem. Azt a magaslatot, amely az akarattyai csárdához fölvezet, Tikacs néven nevezte el az őslakó.

Erre szoktak szüleim nyaranta a balatoni fürdőre járni az akarattyai csárda aljába.

Egy mély szakadás van itt a nagy partok között, mintha óriási vízmosás volna. Itt le lehet szállni a vízhez. Ide jön vasárnaponként száz meg ezer kocsival a Mezőföld népe, kivált aratás és cséplés után fürödni, a cséplés és nyomtatás porából kitisztulni. Ellepik a sekély vizet a nádason kívül. Ha a partról a magasból néznők: úgy tűnik elénk a sok emberfej, mint ha télen óriási varjúsereg lepi el a havas mezőt. Mert kopasz embert és szőke embert a Mezőföld alig ismer. Fürdő után körbetelepszene az összevalók, előszedik a pogácsát, sonkát, kulacsot, s jókedvvel beszélnek egymásnak, ki milyen mélyen ment be a vízbe. Úszni

nem tud senki. Azt pedig mindenki tudja, hogy aki nyakig érő vízbe bemegy, ha úszni nem tud, többé vissza a maga erejével nem jöhet. Beszívja a Balaton.

Apám tudott úszni. Megtanulta gyermekkorában a szilasi úszólápon. Ma már ez sincs meg az ősi telken.

1851-ben történt az eset. Lementünk fürödni. Anyámnak nem volt szabad a nyílt vízen fürdés, de ő is eljött, s egy pokrócon leült a homokos partra.

Apám beúszott a nádason belül, s amint ott lubickol, jön vele szemközt lassú mozgással egy természetes hal. Vagy a hullám hányta, vagy a szellő tolt, de a víz színén jött feléje. Első pillanatra nem ismerte föl. Akkora volt, mint egy jókora harcsa, de se bajusza, se pikkelye.

Mikor közel ért hozzá: kitért előle. Nagy hallal szabad vízben, pusztá kézzel viaskodni nem okos ember dolga. De amint mellette úszkált, észrevette, hogy a hal tátogat, s többet fekszik oldalán, mint hasán.

Haldoklott a gyönyörű állat. Nem volt semmi sértődése, haldoklott öreg kora miatt. Apám a kopolyúja alá tette bal kezét, s jobb kezével iparkodott kifelé vonszolni. Haldokló állattal könnyű lesz elbánni.

Csak hogy az a haldokló állat a fogaskirály volt, s a király akkor is hatalmas, amikor haldoklik.

De azért kihozta. Egyet-kettőt vetett magán őfelsége, de apám erős ember volt, keményen fogta, kivezette a lábolható vízig: ott ölébe vette, s anyám lábához odatette a homokra.

Negyvenfontos óriási fogas volt. Mióta uralkodhatott már a vizek mélységein: nem tudják azt a tudósok. Hálót, szigonyt, erősebb ellenséget el tudott kerülni. Szerencsésen eljutott az emberi kor legvégső határáig.

Hanem hát mégiscsak király volt, aki fogát se könnyen, se ingyen oda nem adja.

Ott feküdt anyám lábainál. Életnek jele nem látszott már rajta. Anyám minden gondolat nélkül cipellős lába fejével megérintette az orrát. Erre egy szempillantás alatt mélyen bekapta anyám lába fejét, s irtóztató fogait összeszorította.

A sikoltásra apám odaugrott, letérdelt, s két kezével megkísérelte a fenevad állkapcsait szétfeszíteni. De roppant ereje se volt erre képes. Talán a test síkossága miatt se tudta egész erejét kifejteni. De hihetetlen erő van a hal állkapocsizmaiban.

Anyám a fájdalom és ijedtség miatt elájult. Mi, gyerekek meredt szemmel néztük a küzdelmet. Apám kegyetlenül káromkodott, s odakiáltott kocsisunknak:

– Hozd ide a kalapácsot.

Bükký István volt a kocsisunk. Öreg, púpos, régi hű cseléd. Odacammogott a kocsihoz, a tarisznyából kivette a kalapácsot, s átadta apámnak. Csak a kalapács vasával lehetett a haldokló vagy talán már halott állat állkapcsai közül anyám lábát kimenteni.

Szerencse, hogy akkor nem volt még félcipő vagy kivágott cipő. De így is nagy sebje volt anyámnak. Rögtön öltöztünk, s mentünk fel a csárdához. Ott apám finom törkölypálinkával kimosta, s aztán bekötözte a sebet. Begyógyult szerencsésen.

Hanem az eset miatt mégiscsak elmaradt a nagy szilfa látogatása. Pedig e napra már előre kitűztük. Elmegyünk tövébe, megmérjük területét, leülünk árnyékába, megszámláljuk főágait.

Ami elmaradt akkor: megcsináltuk máskor.

Csodálatos alkotása a természetnek. Dereka, főtörzsöke csak embermagasságnyi. Tehát nem volt társa közelben soha, nem versenyzett senkivel, vele se versenyzett senki. Születése óta magányosan állt ott a dombtetőn büszkén, védtelenül, viharok és villámok ostromában. Ha lett volna társa vagy szomszédja: magasabbra nőtt volna törzse, s nem fejtette volna ki oly gyorsan, oly közel a földhöz koronáját.

A magyarnak szilfa a nemzeti fája. A német elfoglalta a tölgyet, a lengyel a fenyőt, az olasz és francia az olajfát. Ezer falu, város, halom, dűlő, határrész viseli nálunk a Szilas és Szilágy nevet. S ahol ez a név van: ott magyar lakik, ott magyar telepedett meg ezer év előtt.

Mert a magyar csak a rónát, csak a síkot, csak a végtelent szerette. Aminthogy a lova is azt szerette. Van fája a síknak is. De csak puhafája. A nyár, a fűz, a rekettye. Szilaj fája csak a szilfa. Erős, kemény, szívós, hatalmas, viharokkal szembeszálló, amit hajdan szilajnak nevezett az irodalom is, a népnek nyelve is. Gyümölcsöt nem terem, de éjszakára tanyát ad varjúnak, seregélynek. A villám kikerüli, s ha beleüt is, nem árt neki. Legmagasabb csúcsára odaszáll a turulmadár. Onnan nézi a napot s a legelésző s ficánkoló ménest. Ágából, fiatal hajtásából faragták őseink az íjat. Századokon át él. Kora miatt kihalt szilfát még senki se látott.

Az akarattjai szilfa messze lát. Észak felé a Bakony csúcsai, az Iszka, a Bögre, a Papodtető, a Halyag, a Hárs-ágy, a Kőröshegy zárják el látó

körútját. Napkelet felé Fehérvár aranyos tornyait és Szekszárd hegyeit látja. Dél felé a Mecsekig néz, s napnyugat felé Tihanyon keresztül Badacsony büszke tetejére száll tekintete. A tihanyi réven át pedig végignéz a Balaton színén, s nem látja a partját sehol, mint a tengernek.

Milyen régi ez a fa! Meg nem lehet mondani. Az 1532-i kenesei országgyűlés már ott látta, ott találta. A Batthyány, Tahy, Zalay, Nádasdy, Majláth, Csányi, Bottka, Forgách, Apponyi, Zay, Pósa, Horváth, Mérey, Kőváry, Kisfaludy, Boronkay, Niczky, Sittkey, Bessenyey ma is élő nemzetségek öregei, főbbjei apródaikkal, kíséřőikkel, huszáraikkal lombjai árnyékában poroszkáltak el, amikor a kenesei országgyűlésre gyűlekeztek. Hát a már kihalt fényes nemzetségek!

Csak pár év előtt hullott el Mohácsnál a nemzetnek hős serege. Azelőtt egy király is sok volt, most két királya volt a magyarnak. És két örök ellensége. A német és a török. Egyik jobban pusztította, mint a másik.

Az az öreg fa ott a parton jól hallotta, amint az ország bölcsei és vitézei afölött tanácskoztak: melyik jobb, melyik rosszabb? A török-e vagy a német? Melyikkel tartson a magyar? A törökkel-e vagy a némettel? Nem jobb volna-e mind a két királyt elkergetni, s felállítani a szabad köztársaságot, s nemzetül szövetkezni a hatalmas törökkel?

Öreg szilfa: te hallottad ezt a tanácskozást. A te lombod belesusogott, a te lombod belebólingatott ebbe a tanácskozásba. Azóta negyedfélszáz esztendőn keresztül látod feljönni és lenyugodni a napot a magyar nemzet feje fölött. Végignézted a törökkel és a némettel lezajlott keserű küzdelmeket. Láttad győzelmében, láttad bukásában nemzetünket. Sokszor elbuktunk, mindig feltámadtunk. Öreg szilfa: te sokat tapasztaltál. És mondd meg nekünk most már: melyik szónak volt igaza 1532-ben? És mondd meg nekünk azt is: szaporodott-e bölcsességünk 1532 óta? Meg tudnánk-e azokra a kérdésekre ma igazán felelni?

De hát hagyjuk ezt a dolgot, öreg szilfa. Úgyse tudod, miért beszélek én rólad annyit. Hiszen rólad semmit se tud a főváros közönsége. Téged föl nem keres nyaralóközönség. Emlékeztető jel nincs függesztve rád. Korhadt oldalaid, korhadó ágaid nem őrzik a kegyelet. Isten számában élsz, s nem az emberek gondozásából. Meg kell mondanom őszintén: miért beszélek én rólad annyit.

Azért, hogy tanúbizonyságul hívjalak: miért pusztulnak oly gyorsan gyökeres nemzetségeink. Mert te tudod azt a legjobban!

Közbeszéd, mindennapi szójárás ez: „régik család, gyökeres

nemzetség”. Mit tesz ez?

Bizony nem azt teszi: kinek hány őse van. Mindenkinek egyenlő számú őse van. Annak a Szemerének, aki Huba nemzetségéből származik, nincs több őse, mint annak a drótos tótnak, aki csak annyit tud őseiről, hogy az ő neve Janó, apját, anyját nem ismerte, s mint talált gyereket közköltésen nevelte föl Nyitra megye valamelyik jólelkű kis tót községe.

A neandervölgyi koponya lehet félmillió éves, vagy lehet százezer éves. Vitatkozzanak fölötte a tudós emberek. Nincs az az uralkodó s nincs az a koldus az Óvilágban, aki teljes joggal azt ne mondhatná: ez a koponya az ő ősének koponyája volt.

Ősi család az, mely egy birtokon több nemzedéken át megmarad. A birtok az ősi, s nem a család. Aki azt mondhatja: ez a birtok a hetvenhetedik öregapámé volt: az igazán ősi család. Ilyen magyar természetesen nem lehet, minthogy Árpád apánkig, akinek legtöbb öregapja volt, annak se lehetett több harmincháromnál.

Csak az ember öreg, az idő mindig fiatal. Sokan vannak, akik családjukból öt nemzedéket ismernek egy időben, akik öregapjukat és unokájukat egyszerre láthatják. Ez egy élő nemzetség. Ilyen hat nemzetség Árpádig ér föl. Nem is olyan nagy dolog.

Mi, magyarok ezeréves nemzet vagyunk. Mert csak ezer év óta van állandó birtokunk.

Hát a zsidók?

Az öreg Mózes úgy 1200 körül élt Jézus előtt. Száz-kétszáz évvel többkevesebb nemigen számít. Ha mi magyarok ezer évre számítunk vissza: a zsidók háromezer évre számíthatnak. Joguk van hozzá. Ma is van elég zsidó, akinek egyenes őse vályogot vetett Egyiptomban és papucsot kötött Babilonban, s aki tisztán örökölte századik ősapjának vérét, szeméit, szakállát, természetét. Azért mosolygok én azon, ha hallom, hogy nincs már Árpád magyarjától egyenes ágon tiszta vérrel származott magyar ember.

Ostoba beszéd.

Mintha az a tizenötezer kemény legény, akivel Árpád berontott Európába, mind valamennyi idegen vérrel keveredett volna unokáiban!

„Korcs volt anyja vére s más faj állott a kidőlt helyére.” Ezt mondja a költő. De a költő csak a főurakról beszél, akiknek hegytetőn volt kővárak. S a magyar nemzetet nem főurai tartották fenn. Faját, jellemét, tiszta vérét, zömök alakját, széles arcát, eszes, tüzes szemét nem a főurak

őrizték meg. A tiszta magyar faj gerincalkata is egészen más, mint a magyar főuraké.

A magyar főurak jellege hosszúkás arc, keskeny orr, hideg szemek, hosszú kéz, gólyaláb, vegyes szín s olyan gerinchajlat, mely a vesék táján nem elég mély. Az ősmagyar gerinc hajlottabb, mint a magyar főuraké, tehát az ősmagyar termet egyenesebb és nyalkább, mint ahogy a főuraknál látjuk.

Csak Erdélyben van még tiszta magyar származású főúr. A Kemények, Bánffyak, Bethlenek közt még feltaláltam Árpád egyik-másik huszár hadnagyát. A legnagyobb vagyonú magyarországi főurak kétszáz év óta habsburgi főnemes elemekkel vannak százféléképp összeházasodva.

Amint a gothai könyv^{*} bizonyítja. S amint a természetük és testalkatuk még jobban bizonyítja.

De térjünk vissza hozzád, akarattyai öreg szilfa!

Van a magyarok közt ősi család, noha csak ezer év van mögöttünk.

De nincs a zsidók közt ősi család, noha háromezer év van mögöttük.

Mert Magyarországon nincs olyan zsidó birtok, mely a harmadik nemzedéken át volna egy család kezén.

Azt mondják, nem is lehet, hiszen csak ötven év óta szerezhettek zsidó ember ingatlan birtokot.

Majd megfelelj erre az öreg szilfa.

Túl-a-Dunán régi példabeszéd, hogy papi örökség, zsidó örökség nem száll át a harmadik ízre. S az is régi példabeszéd: könnyen szerzett jószág hamar elvész.

A gyermeknevelés nagy igazságainak torzképét tárja elénk a két példabeszéd.

Túl-a-Dunán van egy érsek, öt püspök, öt-hat gazdag apát és prépost s vagy hatvan gazdag kanonok. Tehát mintegy hetven nagy szerző.

Kétszáz év óta gazdagok a magyar papok. Azelőtt nem voltak gazdagok. Ha tizenöt évet számítunk egy papi beneficiumra, kétszáz év óta csak Túl-a-Dunán legalább ezer nagy szerző pap élt. Tehát legalább ezer családnak kellett volna meggazdagodni vagy tisztességet vagyont szerezni.

S mindössze sincs öt család, mely vagyonát papi örökségnek, papi szerzeménynek tekinthetné. Pedig nem kell ám azt hinni, hogy minden nagy szerző pap kegyes alapítványra adta pénzét. Nagyon sok tette, de nem mind, sőt fele se. El se éltek jövedelmüket. El se játszották.

Hanem odaadták, elhagyták rokonaiknak. Ezek kezén pedig elpusztult az első, második nemzedéknél.

Éppúgy, mint a zsidóknál az ingatlan birtok.

A nevelés eredménye ez.

Ha azt akarjuk, hogy utódaink ragaszkodjanak az ősi birtokhoz: úgy kell nevelni a gyermeket, hogy ne a vagyont szeresse meg, hanem a birtokot. Ne a csűrben örüljön a búzának, hanem ahogy a dűlőn nő fel. Ne menyasszonya keblén imádja a rózsát, hanem kint a kertben, amint bimbót hajt s ragyogó szirmaival rámosolyog.

A vagyon holttest, a birtok élő alak. A vagyon csak szám. Ezer, tízezer, százezer, millió. A birtok vagyon is, de azontúl családi emlék, hagyomány, költészet is. A vagyon csak a gyomornak, hiúságnak és ledérségnek ad élvét, a birtok a léleknek és a szív ábrándjainak is. És a hatalom és önérzet nemes kincsei!

Minő hatalmas ember az, kinek ezerholdnyi szép birtoka van ősi házzal, nagy kerttel, hú szolgákkal, negyven cseléddel, kétszáz lélekkel, akiknek parancsol, de kenyeret is ad; akiket munkára hajt, de szeretet is, s akik engedelmeskednek neki, s akikkel együtt lakik, együtt megy az isten házába, s jó időben, rossz időben együtt örül – együtt búsul.

Megválna-e ilyen ember birtokától?

Van egy sereg szép tinaja. Még apja szerezte azt a híres bikát, melynek utódjai.

Van udvarán hatalmas hársfája. Öregapja ültette el.

Van a kert sarkában mohos kőfalszöglet árnyékában százesztendős borostyánlugas. Dédanyja vitte oda egynapos menyecske korában.

Ott van egy árokpart: rajta mászkált gyerekésszel.

Ott van a birtok napkeleti részén egy határhalom. Ősapja ott birkózott a hatalmas szomszéddal, s megmentette a birtokot.

Közel a temető: tizenhat őse nyugszik hantja alatt. Megszólal a déli harangszó: azt a harangot is elődei adományozták.

Zsémbes, komor egyik-másik belső cselédje. De annak az apja is szolgálta az ő apját, öregapja öregapját. Nem is lop többet, csak éppen a dohányra valót. Tehát meg kell becsülni.

Minden birtok egy családi történet. Minden történet egyúttal hagyomány, ábránd és költészet.

Mondd meg, öreg szilfa, ha te egy családnak birtokában volnál, ha tíz nemzedék egymás után hűsölt volna árnyékodban, s a tizenegyedik

megválna tőled csak azért, hogy pénze nagyobb kamatot hajtson: nem érdemlené-e meg az a tizenegyedik, hogy legmagasabb csonkaágra akasszák föl?

Arra az ágra, melyet 1853-ban csonkított meg egy kósza villám?

Öreg zsidó, öreg pap! Ha azt akarod, hogy birtokod nemzedékről nemzedékre szálljon s nemzetséged könnyen a világba el ne széledjen: úgy neveld a gyermeked, hogy legkedvesebb játékait birtokodon játssza, legszebb gyermekidejét birtokodon töltse; annak fáit, halmait, dűlőit, hajlásait, kútját, kútfejeit, messze látó szépségeit, emberét, asszonyát, kisgyerekét, meséit, ábrándját, hagyományait igazán megszeresse.

Akkor ragaszkodik hozzá. Akkor el nem adja, el nem tékozolja se szép szóért, se szép lóért, se szép lányért, se szép kamatért.

Argentína messze van. Sok ezer mérföldnyire. Tenger is van köztünk. De ha ott megbomlik a tőzsdeállapot ma: a papírok felényire buknak holnap minálunk is.

Felényire a papírok, de egészen a papírok gazdái. De akárhogy bukik Argentínában a bankár, a hajótulajdonos, a rozsföld, cukornádföld: azt a magyar birtok egykönnyedén meg nem érzi.

Kivált ha jó magyar ember a birtokosa.

Most már megérted, jó öreg szilfa, miért meséltem én rólad annyit Gamászától Siófokig Salamon Ferencnek, Szilágyi Sándornak, Nagy Miklósnak, de még Gyulai Pál úrnak is.

Balatonfüred

Miért német a magyar fürdő? – Hogy menekült meg Kecskemét a német szótól – Nyári orvos, téli orvos, csavargó orvos – Nemesfiú, nemesleány
– A mamák visszaemlékezése – A régi Balatonfüred

Elértünk Siófokra.

Akkor még nem volt Siófok világfürdő. A mezőföldi főszolgabíró akkor még nem volt fürdőbiztos, s nem kellett neki németül beszélni. S a jó magyar falut és vidéket még akkor nem iparkodtak németté tenni. A mezőföldi ember még akkor nem is tudta, milyen a német szó. Aki németül beszélt, arról azt mondta: zsidóul beszél. Jó zsidó barátaink akkor is tudtak németül.

Csodálatos nép ez a fővárosi fürdőközönség.

Amint beteszi lábát egy magyar fürdőbe: mindjárt németül beszél. Külföldön jó magyar.

Amint meglát egy pincért: németül szól hozzá. Amint a vasúti indóházba beteszi lábát: már elfelejti a magyar nyelvet.

Amint utazóval találkozik; amint üzletről beszél, amint katonai vagy építészeti vagy mérnöki dolgokról értekeznek: nyelve már nem fordul a magyar szóra.

S mindegy ám az, akár keresztény, akár zsidó. Mihelyt kereskedő, gyáros, nagyiparos, vállalkozó, mágnás vagy pincér: mindjárt német. Természetes, hogy van kivétel is. Még kivétel se lenne?

Dunántúlon minden kőműves német. Vagy az volt, vagy azzá lesz valamikor. Így van a kéményseprő is. Nincs az a magyar város Dunántúlon, ahol másként volna.

Apám negyvenkét év előtt házat épített. Délelőtt minden kőműves magyarul beszélt, délután már mind németül. Mert délután már valamennyi ittas volt sörtől-bortól. S ha ittas: akkor mindig beszél.

Berky nevű kocsisunk csak hallgatja ezt a beszédet nagy álméltkodással:

– Miről beszélnek ezek? – kérdelem tőle kötekedve.

– De nem tudom én azt, úrfi. Úgy beszélnek ezek, mint a ludak. De tudja isten, talán azért ezek is megértik egymást.

Így volt a népünk ezelőtt huszonöt évvel még Siófok táján.

Idegen azt el nem hinné, minő türelmesség lakik a magyarban.

A hatvanas évek legelején Kecskeméten laktam...

A Király-testvérek című vendéglőbe jártunk Kecskemét tősgyökeres magyarjaival s főtisztviselőivel együtt. Csak a híres történetíró Hornyik János tudott köztünk németül, de ő is inkább tótul tudott, de azt is úgy eltagadta, hogy aki kisütötte rá, hogy tótul tud: ahhoz hozzávágta az ötfontos ólomkalamárist.

Megtörtént.

Egyszer Zágráb vármegye horvátul intézett egy átiratot Kecskemét városához. Senki sem értette. Valakinek eszébe jutott, hogy Hornyik János érti a tót nyelvet, ő majd lefordítja. De ki szólítsa föl? Jó barátja, tisztelője nem vállalkozott erre. Végre megfogtak egy szerencsétlen aljegyzőt, vigye be hozzá az iratot, de hagyja nyitva az ajtót maga után. Úgy cselekedett.

– Tekintetes főjegyző úr, tisztelettel kérem, legyen szíves ezt a levelet magyarra fordítani.

Hornyik János csendes, jó ember volt. Az édes tej nem oly szelíd, mint ő. Szemei akkorák voltak, mint a bikáé, de kékek voltak, nem feketék. Átveszi a levelet, megigazítja szemüvegét, leteszi pipáját, s megnézi az írást. Látja, hogy szlávul van. Látja, hogy őt gyanúba fogták, hogy tótul is tud.

Szemeit abban a pillanatban ellepte a vér. Mint a villám, úgy kapott az ólomkalamárishoz, s ha az a boldogtalan fiatalember gyorsan ki nem ugrik: halálnak halálával pusztul el. Botond vezér nem ütött akkorát Bizánc kapujára, mint Hornyik azzal az ólommal a régi, rozzant városház falára. Ez is egyik ok, amiért új városházat épített a büszke város. – De azt az aljegyzőt nem is tűrte meg többé Hornyik a városban. Ki kellett őt tenni rovónak a bugaci pusztára. Ott is halt meg szárazbetegségben.

Nos hát Hornyik is köztünk volt a Király-testvéreknél este – a kuruc magyarok közt.

Volt ott egy biliárdasztal is s a mellett egy márkőr.* Törpe, púpos, szájalomra méltó alak, embervakarcs. De mint afféle márkőr: csak németül beszélt.

Hát az egész kuruc tábor nem a német nyelvet törte ezért a nyomorék alakért Kecskemét városában? S Hornyik bátyánk is nem eltűrte ezt a természetellenes állapotot szó nélkül?

Végre is felbujtogattunk egy csöndes kurucot, az öreg Mádyt, csináljon rendet. Az öreg Mády vidám eszű ember volt, s magához inté a vakarcsot:

– Hány dákód van, édes fiam?

– Tizenegy jó, öt rossz.

– Van-e ólomtöltelék mindegyikben?

– Van, kérem alássan.

– Nos hát, édes fiam, mind a tizenhat dákót a fejedem töröm össze, ha te még egy szót szólsz itt németül.

Így mentettük meg Kecskemétet anno 1863 a németsegtől. Mert hát az a márkőr is csak úgy tudott magyarul, mint akármelyik Halasi utcai gazember.

– – Meg kell most nézni, mivé tette Siófok és Balatonfüred nyelvét, azt a tökéletes, tiszta, zengő magyar nyelvet a pincérhad és a fővárosi közönség! Pedig egy-két okos ember s egy-két kedves asszony mily gyorsan tudna ezen segíteni!

Nem úgy volt ez régen Balatonfüreden! Amikor még a Balatonnak ez volt egyetlen fürdőhelye.

Negyedszázad előtt még nem volt Siófok, nem volt Kenese, Almádi, Alsóörs, Fülöp, Badacsony, Balatonföldvár, Boglár, Fonyód. Mind e gyönyörű fürdőhelyek sivatag partok voltak, s idegen közönséget nem ismertek. Egy-két úriember szegényes deszkaviskóban ugyan mindenütt fürdött, s négy-öt vasárnapon a közeli falvak lakossága oda vonult kocsikon egyszer megfürödni: de aztán ebből állott az egész.

Holt tenger volt a Balaton, s még zarándokok se látogatták. Csak Balatonfüred állott és Keszthely, s kissé távolabb a Hévíz. Ez se régóta.

Hej, Balatonfüred – de sok szép dal zengett, de sok sarkantyú pengett, de sok legényszív felpezsdült, de sok leányszív megrendült, de sok szép asszony lett még egyszer és még egyszer és még egyszer szerelmes asszony tebenned!

Kicsiny voltál, öt-hat házból álltál, meleg voltál valamikor. Az égből, a vízből, a forró szívekből egyaránt omlott rád a napsugár és a vér melege és a jókedv villogása. Visszatérnek-e régi napjaid valaha?

Igaz, hogy a régi fürdő más volt, mint a mostani. De a régi egészség is más volt, mint a mostani.

Először is annyi alávaló betegségről sejtelve se volt az embernek, amennyiről most még a számtiszt is értekezést tart kartársai előtt. A

mindenféle hisztériákról s a férfi és női idegbajokról még a tudós férfiak se beszéltek, s ma már a társalgónők és komornák is szakszerűen elmélkednek. A sok cukorkór, Bazedov-kór, vesekór, epekőkór, gyomorhurut, vérszegénység hírből se volt ismeretes, s aki igazán beteg volt: az otthon maradt, herbateát ivott, s az isten nyomorékjai nem jöttek össze egy csomóba, hogy egymás láttán kétségbeessenek.

Régen a fürdőket csak a sánták, bénák, csúzosak és köszvényesek keresték föl. Beteg asszony éppen nem ment fürdőre. Csak a meddő menyecskék mentek oda, s azoknak mindig használt. És csak a viruló hajadonok keresték föl vidám mamáikkal, kik az édes múlt emlékeit még egyszer átélték, újra átéreztek. S a hajadonoknak is használt. Aki balatonfüredi fürdőn, badacsonyi és somlyai szüreten meg nem találta szíve mását: hiába ment az aztán a lorettói vagy az öreg máriacelli szűzanyához.

Betegnek igenis kell a fürdő. Hasznos is. Különösen hasznos a légváltás, a házi gondok otthonhagyása s az új ismerkedés. Tudom én ezt. Legyenek hát fürdők betegek számára. S ha sok a beteg és sok a betegség: annál több legyen a jó fürdő, okos orvosok és nemes emberbarátok szerető gondjai s szigorú szabályai alatt.

Okos orvos?

Jöjjünk csak tisztába ezzel a kérdéssel.

Van okos és jó orvos elég. Aki a tudománynak, emberszeretetnek és gyakorlati tapasztalatnak teljességét szerezte meg agya és szíve számára s a test és lélek szenvedéseinek enyhítésére. De az ilyen orvost nem a fürdőorvosok közt kell keresni.

Ha a fürdőorvos állandóan helyén marad, s jól ismert közönségét el nem hagyja, és se télen, se nyáron más vidékre nem költözik: akkor helyet foglalhat a jó orvosok díszes seregében.

De aki csak nyári orvos, vagy aki csak téli orvos, vagy aki nyáron északi orvos, télen pedig déli orvos, attól mentsen meg az isten és a rendőr minden beteg embert. Mert az nem egyéb, mint csavargó orvos, aki óvatosan kerüli azt, hogy aki egyszer betegje volt, az őt ismét föltalálja, megismerje.

A csavargó orvos, aki fürdőről fürdőre jár, olyan, mint a patkányirtó. A hókuszpókuszt megcsinálja, a busás pénzt felveszi érte, s amint odébbáll: megint csak annyi a patkány, amennyi előbb volt. Igazi orvosnak az a feladata, hogy ő betegjeit s őt betegjei tökéletesen megismerjék, és

egymásban megbízzanak. Minden betegségnek megvan a maga különossége, amelyre az orvosnak ügyelnie kell. De miként ügyelhet a csavargó orvos olyan betegnél, akit azelőtt sohase látott, s akit, hogy újra lásjon: arra semmit se ad?

Az erkölcsi felelősségtől való irtózás, a munka nélküli pénzkeresés, a könnyelmű időtékozlás vágya szüli a fürdőorvosokat, a nyári orvosokat, az évszaki orvosokat. Veszedelmes kinövésai ezek a tudományos pályának.

A légváltás, a házi gondtól menekülés s az étrend megtartása vagy kiségit a betegségből, vagy enyhíti azt. Ez vidámabb kedélyre bírja a fürdővendéget. S a vidámabb kedély szívesebben fizet.

Ezt a helyzetet zsákmányolják ki a csavargó fürdőorvosok. S a fürdővendég is azt hiszi, hogy divat és jó ízlés dolga, ha már fürdön van, valamely orvossal tanácskozni, vagy ha nem teszi is, valamelyik orvost fizetni. S igen sok többet ad a fürdőorvosnak, mint buzgó rendes orvosának. Hadd lássa a világ, hogy ő a borraival nem fősvénykedik.

Bizony kell lenni fürdőnek a betegek számára is. De miért ne lenne fürdő az egészséges emberek számára? Ha üdülni kell a kimerült idegnek: vajon nem kell-e üdülni az elfásult kedélynek is?

Hogyan töltötte hajdan napjait a nemesember? Mert más emberrel ugyan nem törődött a világ, csak a nemesemberrel. Az ő számára készült minden az ég alatt és a föld színén, az államban és a társadalomban és mindenütt. Övé volt a természet minden szépsége. A hegyek, a völgyek, az erdők, a ligetek, a tavak, erek, kútfejek, folyóvizek érte éltek, neki ragyogtak, neki voltak gyönyörűségére. Minden vad, minden madár, minden hal az övé volt. Minden emberi jog abból állott: születni, élni, meghalni. De a nemesember joga más volt még a születésben, még az életben, még a halálban is.

Ha kereskedőnek, iparosnak, zsidónak, görögnek, cigánynak fia vagy lánya született: nos hát egy nyavalyás lélekkel több a földön. Vagy fiú, vagy lány – mindegy. Anyakönyvbe bevezették, vagy be se vezették: azzal se törődtek sokat. Statisztika nem volt, a lelkek összeírásának ostoba munkájával nem vesződtek a hivatalbeli emberek. Fejadót nem ismert a nemes vármegye. A népszerűírást pedig bolondságnak tartotta. Mert úgy gondolkodott: akár összeírják az embereket, akár nem: azzal se többen, se kevesebben, se jobbak, se rosszabbak nem lesznek az emberek. Házat, telket, igás barmot igenis össze kell írni – egy vagy más okból arra

szükség lehet, de az embert számba venni: ostobaság. Nem falka, nem nyáj, nem gulya, nem ménes, nem csürhe* az ember, hogy rovásra vegyék, számon kísérik, számadóra bízzák. Nem hajtják azt a vásárra, s nem kell az embernél a dögbőrrel beszámolni. Az egyik meghal, a másik megszületik: virág a kertben, szálfa az erdőn, nád a bozótban, laboda* útszélen, gyerek a falun: ki számlálgatná azokat?

De ha nemesembernek gyereke születik: az már egészen más.

A nemesfiú, ha már megszületett, más egyéb is volt, nemcsak sivalkodó poronty.

Születésével már „mag”-jává lett a családnak. A leány sohase volt „mag”, csak a fiú. Ha tíz lány volt is egy családban, de egy fiú se, azért a családfő, ha elhalt, magtalanul halt el. S az a család, vagy legalább az az ága attól kezdve „magvaszakadt” ág lett. Ezen nem segített senki. Legföljebb ha egy leány volt, nagy jószág volt, híres család volt: akkor a király és a vármegye fiúsíthatta a lányt is, s vele fennmaradhatott a hét magyar nemzetségnek ez az ága, s kikerülte a család a magvaszakadást.

Mert a nemesség oly nagy hatalom volt, hogy az még a lányból is csinálhatott fiút.

De amikor a nemesfiú megszületett: az már abban a pillanatban nemcsak csecsemő, nemcsak „mag” volt, hanem egyúttal „örökös” is.

Nagy szó volt ez. Az örökös! Kivált, ha nem egy fiú, hanem több fiú született. Egyiké lesz az apai örökség, másiké az anyai. Az egyik örököl majd Veszprém megyében, a másik Tolnában vagy Somogyban. Az egyik kapja az alföldi, a másik a felföldi birtokot. A birtokokat pedig szerzéssel, cserével, kiváltással vagy egyébként egyenlő értékűvé kell tenni. Ha sok a fiú: pap is legyen, katona is legyen, tisztviselő is legyen valamelyik. De melyik? Majd meglássuk! Annyi bizonyos, hogy az okos, ürge, erőszakos vagy kegyetlen hajlamú gyerekek a másik vármegyébe kell házasodni, hogy a családot ott gyökereztesse meg, ott terjessze. Ha ostoba s tanulni nem akar: pap legyen belőle. Ha korhely és rakoncátlan: jó lesz katonának. Ha bőbeszédű s szeret vadászni és verekedni: jó lesz főbírónak, alispánnak.

A nemesembert aztán számba vették. Arról készítettek összeírást, s abba belevették az egyhónapos csecsemőt is. Mert a nemesember volt az alkotmány, a voks, a tisztviselő, a vármegye, a mag, az örökös és a nemzet.

Ő volt az alfa és az ómega. Ha Mózes összeírta a zsidókat, Homér a

helléneket: nosza összeírta a vármegye a nemeseket. Hiszen mi egy zsidó vagy egy görög a magyar nemes mellett?

De még a lány se csupán lányszámba jött, ha nemeslány volt.

Haj, a mamák okvetlenül szükségesnek tartották, hogy lányuk legyen, s nem is nyugodtak addig, akármibe került, míg lányuk nem született annyi, amennyi csak kellett.

Mihelyt lány: mindjárt szép. Mihelyt nemeslány: mindjárt kívánatos. Mihelyt gazdag lány: mindjárt ragyogó. De a lányért mégse szabad az ősi vagyont megbontani. Férjemuramnak tehát dolgozni kell, szerezni kell, otthon kell maradni, követválasztásra és tisztújításra keveset szabad költeni, hogy a lánynak, ha férjhez megy, legyen mit aprítani férje tejes csészéjébe.

S mégsem csupán ezért szerette a mama, hogy lánya legyen.

Hanem azért, hogy legyen kivel elmenni fürdőbe és táncvigalomba, a székvárosba és az ország fővárosába. Hogy újra ott legyen s gyakran ott legyen, ahol leányálmait álmodta egykor, s édes visszaemlékezésben újra átélje szűz-hajadon korának s menyasszonyörömeinek édes, titkos izgalmaival. Oh, az az imádás, mely a lányt körülrajongja, a korról elmúlik. De az asszonylélek látni akarja ezt leányában, s büszke arra s boldog abban, hogy lányát is az az imádás rajongja körül. És odavetődik egyik-másik a régi imádók közül is. Agg férfiak, ország jelesei, társadalom előkelői, s egy meghajlással, egy kézzel, egy forró kézcsókkal, egy rég elfeledt hamis jelszóval földidéznek az ifjúkor örömeit.

Húzza a cigány, szól a zene, járja bomlottan a fiatalság, nézi a mama, nézi az agg egykori imádó.

– Hej, asszonyom, mikor ön még Vilma volt, s mikor én még fenegyerek voltam!

Egy szemvillanás, egy mosoly, egy könny a felelet.

– Hátha amit mi eltévesztettünk: gyermekeinknek sikerülne!

Ezért kell hogy lánya legyen a nemesanyának.

Hajdan nem volt kaszinó, nem volt újság, nem volt vasút. Otthon kellett lenni a családi körben, a gazdaságban, a pap, tanító, jegyző társaságában, a cselédek és jobbágyok közt. Meggyűlés, tisztújítás, követválasztás, országgyűlés ritkán. Ahol többen laktak nemesek együtt: ott még csak jól ment a lélek dolga. Névnap, születésnap, sátoros ünnep, szüret, disznótor, eljegyzés, lakodalom, keresztelő összehozta az embereket. Hát azon kívül?

Vége az aratásnak, kezdődik a nyomtatás és cséplés, van egyhónapi üres idő. Készülj, asszony, fogj be, Miska, megyünk Balatonfüredre.

Nem volt náluk semmi betegség, csak a kedély volt kissé kiszáradva. Sok jó barát, sok szép asszony, sok ifjúkori ismerős, sok országos férfi ott mulat egy csoportban. Hamvadó szív újra lánggra lobban, száradt kedélyt vidámság harmatja felüdíti; múltnak emlékei, hazafi remények ott röpködnek a lelkek előtt, mint lepkék a virágos kertben.

Húzza a cigány minden este, minden délben, minden hajnalon. A németet is össze lehet szidni, kegyetlenül. Abban is meg lehet állapodni, kik a legnagyobb hazafiak s kik az igaz költők. A pecsovicsookról is ki lehet sütni, mikor és mily áron vette meg őket a bécsi udvar.

Az osztrák fürdőket beteg emberek alkották meg, a magyar fürdőket: Bártfát, Parádót, Balatonfüredet egészséges emberek. Paraszt a búcsún és a vásáron, nemesember a fürdőn csinál magának jó napot.

S miért ne csinálhatna még ma is?

Öt házból állott valamikor Balatonfüred. A tihanyi barátok vendéglője, a szentgyörgyi Horváth-ház, a pápai Eszterházyak hajléka, a fürdőház és a kápolna. De ólak nagy számban lovak és kocsik számára. Az ment oda, akinek lova volt. Akinek lova nem volt: mit keressen az urak között? A nagy bajuszú Ladi, a tihanyi barátok füredi kovácsa még azt az uraságot is lenézte, akinek a lova lábán kopott volt a patkó.

– Hány hold földje van az uradnak, ecsém? – kérde egykor nagy hetykén, még 1848 előtt Magyarai Kossa Sámuel kocsisától.

– Van annak vagy tízezer hold földje Tolnában, Somogyban, Komáromban, Veszprémben és a Tiszán túl.

– Mégis csak félig úr az a te urad, ecsém, aki ha patkót lát az országúton, leszáll érte, s bedobja a saroglyába!

Biz az úgy volt, a kocsis se tagadhatta. S nagy bajuszú Ladi egyet sodorintott araszos bajuszán, s ezzel el volt intézve az uraság kérdése.

A fürdők alkotmánya bizony jobb most, mint volt hajdanában. De a fürdőélet mégiscsak szebb volt öregapáink idejében.

Ma már Balatonfüred nem öt házból, hanem ötven kastélyból és villából áll, s közeli környezetében másik ötven egyszerűbb nyárilak fehérlik a verőfényben. Gőzösök szeldelik a nagy tó szürke vizét, s vitorlás hajók szárnyai libegnek szanaszét a látóhatár szélein. És mégis, Balatonfüred messze-messze elmaradt az osztrák fürdőtől, melyek közül pedig néhánynak helyén ötven év előtt még a mókusok

futkároztak a fák oldalán, holott Balatonfüred már száz év előtt is találkozóhelye volt Dunántúl nagy családainak.

S magyarok tették nagyvárosná az osztrákok fürdőit!

Miért van ez így? Hogy történhetett ez?

Magyar fürdő, magyar orvos

Magyar orvosok pusztítják a magyar fürdőket – Országos fürdőbiztos

Mibe kerül nekünk, szegény magyarnak a külföldi fürdőzés esztendőn át?

Nem tudjuk bizonyosan. De én azt hiszem, négy-öt millióba belekerül. Talán több pénzünket is fölemészti. Hiszen csupán az osztrák, cseh, morva, stájer, tiroli és salzburgi fürdőkben több magyar megfordul évenként tízezernél. Hát még Abbázia, hát a Riviéra, Svájc és a nyugati tengeri fürdők.

Ennek oka kilenctized részben a magyar orvosi kar rövid esze és még rövidebb hazafisága.

Van-e mértéke az észnek? Van-e mértéke a hazafiságnak?

Az a magyar orvos, aki Bécsben nyerte oklevelét, csodálatos példánya a hazátlan és nemzetségtelen ember alakú emlős állatnak. S ha még csak hazátlan és nemzetségtelen volna! De ha a kórház és gyógyszertár, a boncolóterem és a temető meghagyott szívében valami érzést: az az érzés csak Bécshez vonzza őt. A bécsi tudomány, a német nyelv, az osztrák felfogás, a bécsi tanárok!

Különösen az idegen uralom alatt, az ötvenes és hatvanas években szaporodtak el az efféle orvosok. Igaz, hogy ezidőben az építészek, a gépészmérnökök, az összes technikusok is német nyelvű, istenverte hazátlan magyarokká lettek nálunk! Minő röstellnivalója ez az ország fővárosának!

Ismerek orvost, aki huszonöt év óta orvos Budapesten, s egy szót se tud magyarul. Olyan mérték nincs a világon, amellyel az ilyen ember eszét meg lehetne mérni. Huszonöt év alatt a szajkó, a papagáj, a holló és a seregély is megtanulja azt az emberi szót, amelyet mindennap hall. A hegyes fülű pulikutya egy év alatt teljesen megérti juhászgazdájának minden szavát. S hogy lehet beteget bízni olyan észre, mely tanult, mely orvostudor, mely egyetemet végzett, s mely mégse tudott huszonöt év alatt magyarul megtanulni Magyarország fővárosában?

S akár hiszi, akár nem hiszi a világ: a magyar orvosoknak német nyelvű szakhírlapjuk van Budapesten.

Mi ez? Mit jelent ez?

A bécsi orvosok és orvosegyetemi tanárok jó hazafiak, jó németek és jó osztrákok. Azt hiszem: komoly tudósok is. Áldja meg őket az isten.

Még sohase hallottam, hogy bécsi orvos azt tanácsolta volna betegjének: menjen Budapestre orvossal tanácskozni, vagy hívjon Bécsbe magához budapesti orvost.

Mert a bécsi orvosok okos és becsületes emberek, akik tudják, hogy a budapesti orvosok se különbek, mint ők. A józan ész és hazafiság pedig azt parancsolja, hogy inkább hazánkfiának adjuk a pénzt, ne az idegennek.

És tökéletesen igaz, hogy évtizedek óta a bécsi orvosok és tanárok se egyenként, se összesen nem állnak fölötte a budapesti orvosoknak. Hogy van az mégis, hogy a mi orvosaink minden szíre-szóra Bécsbe küldik betegjüket tanácskozni és tízszeres orvosi díjat fizetni?

Hát – bolondok a mi orvosaink?

Nem bolondok azok! Csak eszük nincs. És öntudatos hazafiságuk nincs!

A bécsi orvos természetesen osztrák fürdőt ajánl.

Még akkor is osztrák fürdőt ajánlana, ha jól tudná, hogy a magyar fürdő jobb.

És mit csinál a magyar orvos?

Hát a magyar orvos is osztrák fürdőt ajánl. Ő is olyan okos ember akar lenni, mint a bécsi orvos. Pedig a magyar orvos jól tudja, hogy egy, talán két betegséget kivéve a mi fürdőink a kerek föld minden gyógyfürdőjével versenyeznek, sőt részben jobbak és hatásosabbak, mint a külföld leghíresebb fürdői.

Ötven esztendő előtt Balatonfüred már országos híré, előkelő fürdő volt, sőt ismerték Bécsben is. Onnan is jöttek előkelő vendégei. Sok betegségben, kivált tüdőbajos betegségben csodákat mível ez a fürdő.

Ötven esztendő előtt Gleichenberg dombjain tehenet legeltetett a szegény sváb. Híre se volt a fürdőnek.

Egyszer véletlenül dolga akadt ott dr. Skoda hírneves bécsi tudósnek és orvostanárnak, beszélt két ottani birtokos osztrák gróffal, ajánlotta nekik valamely kezdetleges fürdőtelep építését, s elkezdte tüdőbajos betegeit oda küldeni.

Ma Gleichenberg a tüdőbajosok gyűjtőcsatornája és egyúttal vesztőhelye.

És ma közel háromezer magyart küldenek oda évenként mégis magyar orvosok.

Tisztelt magyar orvos barátaim Kárpátoktól Adriáig! Mi különbség van az ember és a majom közt? Megmondjam? De szívesen megmondanám, ha azt hinném, hogy okultok belőle!

Ne beszéljünk azonban olyan magas értelmiségű okleveles tudósról, mint a majom. Maradjunk meg a szajkónál. A szajkónak sok kedves jellemvonása mellett még az a természete is megvan, hogy ha egyszer megtanulta ezt a szót: ebadta, hát akkor ezt beszéli örökösen. Ebadta! Ebadta! Ebadta!

A szajkó néhány évtized óta például azt beszéli, hogy az osztrák fürdőben nagyobb a kényelem, mint a magyar fürdőben.

Kedves szajkó – ne fecsegj! Igazad van, de mégse fecsegj! Te ezt nem tudod, hogy két évtized óta Gleichenbergben évenként ott hagytak a magyarok százezer forintot. Ami húsz éven át kamataival legalább hárommillió forint. S kedves szajkó, te csak egy ostoba madár vagy, te azt nem tudod kiszámítani, hogy ha ez a hárommillió Balatonfüreden maradt volna: ott most tízszerre nagyobb volna a kényelem, mint abban a ködös stájer fürdőben.

Százharminc hatalmas erejű magyar fürdőt tesznek tönkre évenként a magyar orvosok. S kiváltképpen a budapesti orvosok. S azért teszik tönkre, hogy az idegen népek; gazdagodjanak.

Hej, pedig az osztrák fürdők támogatását ugyancsak csinálják rajtok kívül a császárok, királyok s mindenféle fejedelmek is. Nagy fénye van a koronának, úgy csalja magához a csiribiri embert, mint villanylámpa esténként a szúnyogot, éjjeli lepkét s a mindenféle repülő férgesckét. De nem jönnek a császárok, királyok és fejedelmek a magyar fürdőkhöz. Nem látogatják azokat még a főhercegecskék se. Úgy tesznek, ahogy tanácsolják, akik pedig elméjük tárházában a magyar érdekért nem tartogatnak egyetlen futó gondolatot se.

Volnának nekünk bölcs kormányzóink is. Hát ők mit csinálnak?

Ne bántsuk szegényeket.

Hiszen felállítottak ezelőtt tíz-tizenkét évvel egy fürdőkormánybizottságot. Mi kell még több?

Pedig lelkes férfiút tettek kormánybiztossá. Valóságos orvost, aki azonban ezelőtt huszonöt évvel képviselő volt. A jászok küldték el képviselőnek. Egy orvosuk volt, azt is képviselőnek küldték el.

Ott van közel a Balatonhoz a híres Rátót nevű falu. Ennek lakóiról beszélnek, hogy egykor kovácsuk rossz fát tett a tűzre, összedolgozott Sobriékkal, s emiatt a nemes vármegye egy kissé föl akarta akasztani. Nosza fölkerelkedtek erre a rátótiak, megkötöztek két takácsot, s bevitték az alispánhoz.

– Tekintetes alispán úr, a kovácsunkat már csak nem hagyjuk fölakasztani, mert annál az egynél nincs több. Őt csak tessék hazaereszteni, de hogy a közigazságban hiányosság ne legyen: hoztunk helyette két takácsot, mert ebből még maradt otthon vagy tizenkettő. Ezekért nem lesz kár.

A jászok nem gondolkodtak ilyen bölcsen. Meg is mondta 1872-ben az öreg Pulszky Oláh Gyulának, a fürdőik országos kormánybiztosának:

– No, veled ugyan furcsa lábon állhatnak betegjeid, hogy elküldtek Budapestre.

– Miért, bátyám?

– Hát hogy magukhoz közel meg nem szenvedhetnek.

Hajdan valamikor Tisza Kálmán volt az ország főkormányzója. Az volt természete, hogy minden hívének adott valami hivatalt. Minthogy pedig híve több volt, mint hivatala, mikor a hivatalból kifogyott: adott neki kormánybiztosságot. Utóbb annyi lett a kormánybiztos, számát se tudtuk. Hol lakik a varjú nyáron? Hol vannak a kormánybiztosok országgyűlési szünet alatt? Amint az őszi dér beköszönt, amint az őszi ülésszak megnyílik, csak jön ám a varjú, csak jön ám a kormánybiztos seregszámra.

Az én Oláh Gyula barátom is hivatalt kapott, oszlopos tisztviselője lett Bihar vármegyének.

Történt azonban egyszer, hogy Zsigmond veszprémi püspökkel egy vasúti vonaton utazott. Zsigmond püspöknek az a rossz szokása volt, hogy ő magának az első osztályra, inasának pedig a második osztályra váltott jegyet. Ahol a birtokosok, tisztviselők, tudományos emberek szoktak utazni. Akik úgy vélekednek, hogy a cselédember vagy utazzék uraságával egy szakaszban, vagy utazzék a harmadik osztályon.

Oláh Gyula barátom fura bosszút állott ezért a rossz szokásért.

Fogott öt drótos tót, váltott nekik első osztályú jegyet, s betuszkolta őket Zsigmond püspök szakaszába.

Tudni kell pedig, hogy a drótos tót sajátos intézmény. Némi részben ugyan tót is kell hozzá, de nem ez a fődolog. Veszünk egy nagy

kalapot, melynek legalább húszévesnek és tízfontnyi súlyúnak kell lenni a beleivódott zsírtól, szennytól és szagtól. Veszünk hozzá három karika drótot, tizenkét egérfogót, ugyanannyi kisebb-nagyobb tepsit, egy fényes bőrtarisznyát, egy borzasztó bőrvet s azután bocskort, kukoricánadrágot s rövid szűrt s irtóztató mennyiségű fokhagymaszagot, mindezt összekeverjük, s akkor elénk áll a drótos tót. Hogy az intézmény tökéletes legyen: célszerű még egy szortyogó pipát s egy maréknyi bagót is hozzákeverni.

Nos hát ilyen ötöt dugaszolt be Oláh Gyula barátom Zsigmond püspök odújába.

De alig várta a jámbor püspök a legközelebbi állomást. Se holt, se eleven nem volt, mire állomáshoz jutott. Úgy emelték le a vonatról, mentőkért kellett izenni, hogy visszahozzák a nyomorúságos földi életre, s ettől kezdve mindig rosszul lett, ha tíz mérföldnyiről látott is drótos tót.

Nem is hagyta e szörnyű bántást torlatlanul. Jól megjegyzed azt a napot, mikor megbántod a papot. Régi példaszó ez, s mindig igaz. Oláh Gyula barátomnak le kellett mondani díszes állásáról, ha az országot egyházpolitikának és nemzetközi bonyodalmaknak kitenni nem akarta. Le is mondott csakhamar.

Ekkor találták ki számára az országos fürdői kormánybiztosságot.

Dolga semmi. Hatásköre semmi. Pénze semmi. Törvény nem szól róla. Helyhez kötve nincs. Naplót, iktatókönyvet nem kell vezetnie. A kormány sohase kérdez tőle semmit, és sohase fogadja meg egy tanácsát is. Fizetése tisztas, s minden évben két fürdőt meg kell laknia. Hatvanöt év kell hozzá, míg végiglakja valamennyit.

Nos hát az ország kormányzói ennyit tettek eddig az ország fürdőiért. Maguk azonban szintén a belga, holland és német tengerpartokra szeretnek menni fürdőzni.

Mintha a Balaton homokszőnyeges partjai nem érnének annyit.

Szerencsénk még, hogy egy csomó jóra való orvosunk mégiscsak van már, s számuk folyton szaporodik. És szerencsénk a közönségnek józan esze.

Ha ez nem volna: Magyarország minden pénzes emberét és asszonyát nyáron át-átköltöztetnék idegen országba, idegen nép gazdagítására.

Emlékezések

Az 1825-i országgyűlés Balatonfüreden – Bihari és a kórusnémet –
Balatonfüred nagyjai – Az első szobor – Az első nemzeti színház – Az
első gőzhajó – Széchenyi és a gépek csőse – Somogy és Zala – Vas uram
– Az almádi csárda – A kígyók tanyája

Politika, szerelem, pajkosság és dínomdánom: ez volt a régi Balatonfüred fürdőszórakozása. Ez volt Bártfáé és Parádé is. Bártfa nagyobb, Parád kisebb volt Fürednél 1848 előtt. A többi fürdő vagy gyógyulóhely volt, vagy számba se jött akkor. A szilaj nemesség a debreceni, miskolci, győri vásárokon s a megyegyűléseken tombolta ki magát. A kártya is járta, de veszedelmes méretűvé csak az ötvenes években fajult el a kártyajáték. Börzét, lófuttatást, kaszinónak nevezett kártyabarlangot a régi nemesség nem ismert. A nagyúri korhelyeket leginkább Bács-Bodrog, Heves és Szabolcs termesztette. No de Pest megye se maradt el messzire.

Balatonfüreden a legelső nagy politikai társaság 1825-ben jött össze az országgyűlés előtt. A király szeptemberre hívta össze az országgyűlést, s júliusban, augusztusban, mintha összebeszéltek volna, egy csomó követnek való ember jött össze a fürdőn.

Tizenhárom év óta nem volt országgyűlés. Adót szedtek, katonát szedtek, a só árát felemelték törvény nélkül. A vármegyéket katonai karhatalommal zaklatták. Egyébről se volt szó, csak arról: mit csináljon az országgyűlés a király hűtlen tanácsosaival, az alkotmány ellenségeivel, az országrontó „gazemberekkel”.

– Egyet legalább *exempli gratia** föl kellene akasztani.

Ezt mondta Vay Ábrahám, a későbbi híres borsodi követ, kemény ellenzéki férfiú, aki később gróffá lett, s elhagyta az ellenzékét.

– Ha már egyet, akkor inkább valamennyit.

Ezt meg Deák Antal mondta, Deák Ferenc testvérébátyja.

Ott volt idősb Pázmándy Dénes, a mai Dinkó öregapja, komáromi követ. Ott volt a híres Nagy Pál, kinek Magyarország újjászületésében kifejtett nagy történelmi szerepét ma sem ismeri eléggé az ország. Ott volt Kisfaludy Sándor, az akkor még első sorban ünnepelt nagy nemzeti költőnk. Ott volt Veszprémből Rohonczy János hírneves követ és alispán.

Ott volt zalabéri Horváth János, Zala későbbi alispánja. Ő és Csányi László voltak Deák Ferencnek a zalai nagy alkotmányi harcokban legjobb barátai.

Mindezt Szentgyörgyi Horváth József beszélte el nekem, ki Balatonfüred egyik földesura volt, s kinek apja az odagyűlt országos híró férfiak állandó vendéglátója volt. 1825-ben már felnőtt suhanc volt, s folyton ott lebzelt a nagyok között. Deli alak, nagy hódító, később honvéd ezredes, egész életében bölcs és vidám férfiú. Nagy vagyont vert el, de azért hatvanhat éves korában is megszöktetett egy híres szépségű nőt.

– Hidd el, kölyök, csak a jókedv és a szép asszony: ez az élet igazi célja. A többi mind számárság.

– Hát a haza? Hát a függetlenségi harc? Hátha úgy véletlenül hasba lőttek vagy felakasztottak volna?

– Ez mind a jókedvhez tartozik.

– Hát a cigány?

Nagyon szerette a cigányt – azért kérdeztem tőle.

– A cigány? Az meg a szép asszonyhoz tartozik. Valamint az utazás és a fürdő is. Úton, fürdön és cigány mellett udvarolj az asszonyoknak.

– Hát Deák Ferencre emlékszel-e?

– Nagyon emlékszem. Ő is itt volt 1825-ben. Nagy fejű, barna képű, szótlán gyerek volt. Velem csaknem egyidős. Sohasem pödörte ki a bajuszát. Emiatt sokat évődünk vele. A mi bajuszunk úgy állt, mint a kecske szarva, ő meg lógni hagyta a magáét. Nagyon szeretett követ ugráltatni a vízen. Mikor mi ebéd után iddogáltunk, ő kiment a lóúszatóhoz, sima és lapos kövecskéket keresett, s azokat ugráltatta. A mi kövünk alig ugrott egyet-kettőt, az övé tízet is. Nagyon erős, vaskos fiú volt, akkortájt lett ügyvéd, de pörökkel nem vesződött.

Elmondott azután egy s más érdekes dolgot is.

Eljött Füredre Bihari is, a híres cigánymuzsikus s a legnagyobb magyar zeneszerző.

Még máig is a legnagyobb. Se Czinka Panna, se Lavotta, se Csermák, se Erkel, se a többi meg se közelíti az ő zenéjét eredetiségben, gazdagságban és magyarságban.

Vay Ábrahám biztatta föl Pesten, hogy jöjjön Füredre. S az öreg fölrakott két kocsira való cigányt, s egy este ott termett a lóakolnál.

Egy vegyes hangszerű zenekar volt akkor Balatonfüreden, vonó, fúvó,

ütő és csilingelő szerszámokkal. A karmester Ruzsicska volt, a veszprémi székesegyház zenekarának igazgatója, akkor híres zeneszerző s néhány kitűnő magyar dalnak alkotója is.

Bihari az esti szürkületben fölballag a vendéglőhöz, s annak egyik hátsó szobájában zenét hall. Odaáll az ablak elé, s hallgatja a zenét. Végre megfog egy háziszolgát, s megkérdezi, micsoda zene ez?

– Ruzsicska úr új országgyűlési zenét komponált, azt tanítja be a kórusnak, most tartja a próbákat, holnap délután öt órakor fogja eljátszani a promenádon az uraságok előtt.

Biharinak rövid zsinóros dolmánya s rövid vágott bajusza volt. Dolmányán rántott, bajuszán pödörített egyet, s aztán még egyszer nagy figyelemmel végighallgatta az új zenealkotást. Végighallgatta és megtanulta. Visszaballagott társaihoz.

– Gyerekek, mondjátok meg a kocsisoknak, holnap reggeli négy órakor befogjanak, ti is a szerszámmal legyetek készen, megyünk Arácsra.

Ez egy szomszéd falu, tízpercnyi távolságban.

A cigányok kimentek oda, Bihari ott a Kassich-ház kertjében elhúzta Ruzsicska zenedarabját, s megtanította rá cigányait. Nyolc órára már úgy húzták, mintha gyerekkoruk óta mindig húzták volna. Tizenegy órára aztán visszamentek a fürdőtelepre, s azt mondták, most érkeznek Pestről, Veszprémben háltak az éjjel. Nagy volt az öröm az urak közt, s nyomban elhatározták, hogy az ebédnél Bihari játszik. Az ebédnél ott volt Ruzsicska is és egy mellékasztalnál valamennyi kórusnémet.

„Kórusnémet”!

Igenis az. Mert a jó veszprémi kanonok urak a templomba a cigánymuzsikust be nem eresztik. Istennek és az ő szentjeinek s a boldog mennyei seregeknek fülét nagyon bántaná a cigánynak muzsikája. Reggel a templomban, délután a kocsmában muzsikálni nem lenne istennek tetsző dolog.

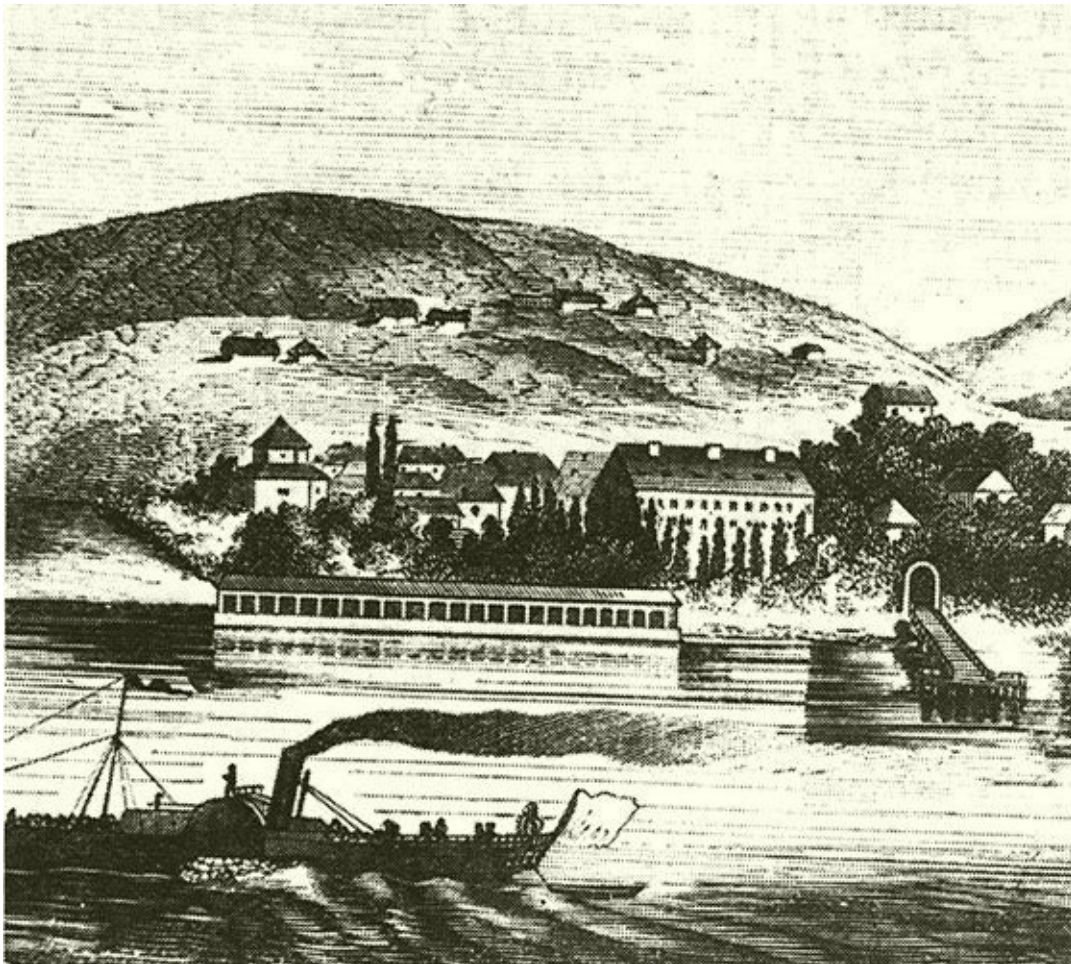
Magyar ember pedig nem megy muzsikusnak még a szentek kedvéért se.

Hoznak tehát Ausztriából és Csehországból muzsikust. Valamennyinek nagy haja, szemüvege és kottája van. Háromszáz forint fizetést kap évenként s szabad ételmezést a kanonok urak asztalhulladékán. Ötven esztendeig legyen is ott: magyarul meg nem tanul. De a fia már mindnek jó magyar.

Nos hát ez a kórusnémet. Így hívja őket a veszprémi polgár. Aki

különben szóba se áll velük. Csak a kapcások, bábsütők, posztónyírók és kéményseprők állanak velük szóba, mert ezek velük egy országból valók többnyire.

A cigány egy óra alatt betanul egy operát kotta nélkül. A kórusnémetnek pedig egy hónapig kell egy csárdást tanulni kottából, míg megtanulja. S akkor se tudja igazán. De azért a kórusnémet lenézi a cigányt. Még a kottát se ismeri. Igaz, hogy a cigány még csak lenezésére se tartja érdemesnek a kórusnémetet.

Balatonfüred

– Még azt se bízám rá, hogy a hegedűt hozza utánam!
Megkezdődik az ebéd. A leves után jön az első pohár bor, a badacsonyi ürmös. S aztán fölharsan Bihari nótája.

Bihari nótája! Az az öröktől fogva szép magyar zene. Az a bús és

büszke dallam! Az a háromszáz esztendő's nemzeti bánat! A győzelem rivallása, a bujdosónak búcsúdala, a kemény kurucnak sarkantyúpengése, a menyecskének ezüst kacagása. Imádság, szerelmi mámor, harci dal és daliamérvőzés együtt, egyszerre, egymás után.

Leveti dolmányát az öreg Bihari, s panyókán veti fél vállára. Előreáll egy lépéssel, kemény szemeivel kinéz az ablakon, odabámul a napfényes egekbe, s egy pacsirtadalnyi előjáték után rázendíti Ruzsicska országgyűlési diadalzenéjét.

Elhallgatnak az urak, leteszik a kést és villát, erős érzés dagasztja a lelket, sohase hallották ezt a zenét. Odanéznek arra a lánglelkű öreg cigányra, s szívükbe ölelik szürke fejét.

Hanem ahány kórusnémet a világon van: az mind sóbálvánnyá meredt az első hangok után. A kórusnémet csak tud enni, ha van mit. Szeret is enni, ha ingyen adják. De lehetett őelőttük akármilyen étel-ital, hozzá nem tudtak volna nyúlni egy világért. Hisz ez az a dal, amelyet ők egy hónap óta tanulnak. S az a cigány mégis húzza, mégis jobban húzza, pedig kotta sincs előtte. Hát ördög ez a cigány?

Szegény jó Ruzsicska! Holt ember lett abban a pillanatban. Először azt gondolta: megöli magát. Azután odament a tihanyi apáthoz, kezét csókolt neki, és sírva fakadt.

– Megyek haza, eressen el engem, azt gondoltam, hogy ezt a zenedarabot én csináltam. Nem vagyok én csaló, se tolvaj, se gazember.

Sírt, mint a záporosó. A jó öreg apátúr megsajnálta.

– Ne sírj, fiam. Bihari az, aki húzza a te zenédet. Inkább légy rá büszke, s köszönd meg neki. Megcselekedte ő már Beethovennel is ezt a bécsi kongresszuson.

A harmincas években már nagy és előkelő fürdő, már az országos nevezetességek találkozóhelye Balatonfüred. Könyveket lehet írni élményeiről, kalandjairól, társaságáról, szép asszonyairól. Széchenyi, Deák és Wesselényi első emberei az országnak. Deák ott tölti nyarának négy-öt hetét rendszeren. Kedvéért, szaváért, látásáért öreg és ifjú államférfiak seregelenek oda hosszabb vagy rövidebb időre. Pestről gyakran egész társaság rándul ki egy-két napra. Vannak már írók, jurátusok, jogászok. Dunán túl, Tiszán túl messze fekvő kálvinista főiskolák ifjai, kik összebeszélnek, fölkerelkednek, s hol kocsin, hol gyalog, hol lóháton, ki ahogy bírja, elindulnak, hetekig utaznak, hogy fölkeressék Deákot és Kisfaludy Sándort, Balatonfüredet és Csobánc

vidékét, a költészetnek, ábrándnak és rég eltűnt századoknak tanyáit és emlékeit.

Gyulai Pál úr mind nem tudta ezt eddig, de mind megtudta ezt ebben az utazásban. Majd ha odaérnek Badacsony tetejére, elbeszélem én ezeket szép rendben egymás után.

Wesselényi Miklós a nemes ifjúság szilaj képzelődésének hitregeszerű hőse. Üldözi őt a német, mert fél tőle. De nem fél ő a némettől. Hiába akasztják nyakába a hűtlenségi pört: él a magyarok istene, s itt állunk mi, legyőzhetetlen ifjú magyar nemzet: megvédelmezzük vérünkkel is. Hiába küldik rá a sárkánykígyót, a cseh Holubárt, a meg nem sebezhető vasas németet, az európai hírű vívót, Wurmbrandtot: Wesselényi a Szent György lovag, aki kettévágja a vasat is, a németet is, de meg nem riad se istentől, se embertől, se a természet hatalmától. Átússza a Balatont is, s két szemtanú beszélte nekem, aki látta, hogy egyszer úri barátainak tréfájára úszás közben meg is borotválkozott a Balatonon. Mennyi képzelet röpködi körül a nemzeti hős ünnepi alakját. Aki még a víznek is úgy tud parancsolni. Magyar ember nemigen adta fejét arra, hogy úszni tanuljon. Halnak, békának, csiborbogárnak való mesterség az. Jézus tudott menni a vizek hátán, ha ki nem kerülhette, de neki nem volt se paripája, aki lángot fúj; se négylovas hintaja, aki Zsibórol három nap, három éjjel Füredre rukkan. Wesselényinek pedig mindene van, s nemcsak menni, de borotválkozni is tud a vizek hátán, amit pedig még Jézus se tudott megcselekedni.

Minő imádandó önteltséggel beszélgette nékem az ily eseteket a füredi egyszerű falusi gazda.

Oda járt az ifjú Balogh János is országos hírével s asszonyhódító fényes alakjával.

Megfordultak ott nyaranként az ország leggazdagabb mágnásai.

Eljött oda nemegyszer Vörösmarty, mikor neve már nemzeti dicsőséggé alakult át.

És eljött oda Széchenyi.

Széchenyi a nagy alkotások közben azt gondolta, hogy a magyarnak még a nyári szórakozásra is itthon kell maradni. Ne költse pénzét a külföldön. Ne csatangoljon messze tenger partján. Ne gazdagítsa az idegen népeket. S ne legyen maga is idegenné. Szokják hozzá, minden munkát itthon keresni, minden élvezetet itthon találni. Télen Pest, nyáron a Balaton mulattassa őt.

Gőzhajó, Nemzeti Színház, Kisfaludy-szobor és rendes közlekedés: íme, ezek a harmincas-negyvenes évek nagy alkotásai Balatonfüreden.

Ma ezek mindennapi utcai szavak.

Nemzeti színház! Ma ugyan van a fővárosban tíz is, az országban ötven is, de hetven év előtt nem volt egy se. A pesti nemzeti színház is csak hatvanhárom év előtt épült. De ezt megelőzte a balatonfüredi.

Oszlopos görög homlokzatával, tágas helyiségével, teljes korszerű felszerelésével. S minő magyar, minő hazafias, minő magasztos érzület alkotta, táplálta, lelkesítette ezt az intézményt s ennek közönségét és szereplőit. Még cigányát, még jegyszedőit is. Amint a következő fejezetben mindezt apróra elmesélem.

A füredi szőlősgazdák közt is volt osztálykülönbség. Akinek ezer akó bora termett: az volt a legderekből ember. De akármilyen derék ember volt, azért mégse volt becsülete, ha egy színészt meg nem tudott fogni pincéjébe egy pohár borra, egy kis jó pörköltre.

Ahogy Árpád minden hadnagya egykor honfoglaló volt: úgy régen minden magyar színész ünnepelt nemzeti hős volt. Megérdemelte, hogy a füredi gazda annak tisztelje.

Kisfaludy-szobor! Gránitalapon, ércből öntve, nemzeti ruhában, elnézve a Balaton tükreire, magas égbe, napfényes felhőkbe, nemzetünk szívébe.

Ma már sok szobrunk van országszerte. Nagyon sok, de mégsem elég. De nem volt hajdan egy se. Még a királyoknak se volt. Csak a szenteknek volt, fából, kőből, durván faragva, ostobán füstve, beteg gyomrú ember belehalt, ha jól megnézte a kálváriák szobrait.

Hogy költőnek, mégpedig magyar költőnek emeljünk szobrot: csodaszámba jött az ötvenöt év előtt. S Füred megtette a csodát.

Gőzhajó!

Az egész világon kevés volt. Magyarországon csak három volt, az is csak három év óta. De a Balatonon mégis volt. Széchenyi tervezte. Ő alkotott részvénytársaságot. Maga Deák Ferenc is alapító lett, részvényeket jegyzett, áremelkedésre számított.

Igaz ez?

Igaz!

Hát még Deák Ferenc is panamázott? Akinek a császár se adhatott egyéb jutalmat, legföljebb egy kézszorítást?

Három részvénytársulatnak volt részvényese Deák Ferenc. Az egyik a

„Kisfaludy” gőzhajótársaság. A másik a pesti állatkert. A harmadik: valami árvaház. Meghalt és eltemettetett anélkül, hogy valaha egy fillér kamatot vagy osztalékot kapott volna.

A gőzhajó egyes részeit Angliában csinálták, tengeren át Triesztbe hozták, s nagy, természetes német lovakon Fűredre szállították. A hajótest Fűreden készült néhány trieszti és egy csomó komáromi hajóács kezével.

A száz meg ezer darab hajó- és géprészlet ott volt elrakva a parti gyepen. Természetesen vasból minden darab.

Csősz fogadtak mellé, hogy őrizze. Ujj Jánosnak hívták a csősz. Később apámnak volt vincellérje. Gyönyörű lányát Jókainé hozta el szakácsnének. Fia fiákeres valamelyik fővárosi állomáson. Hatalmas eszű, szemrevaló külsejű, vidám kedélyű fiatal napszámos volt. Ötven pengő volt nappali és éjjeli napszáma.

Nos, hát ő volt a csősz. Ott őrizte a sok ismeretlen ákombákom géprészletet. Előre nevette magában, hogyan fölsülnek ezzel a bolond hajóval az urak. Hajót vasból! De mégiscsak bolond az angol.

Odamegy hozzá Széchenyi. Sok bémész ember ott áll körül.

– No, János, mit csinál ez a sok ember?

– A szemeit mereszti.

– Magyarázd meg nekik, János, hogy ebből hajó lesz, a hajónak kereke lesz, a kereket gőz hajtja, a gőzt tűzből-vízből csináljuk kazánban.

– No majd megmagyarázom.

Néhány nap múlva megint odamegy Széchenyi.

– No, János, megmagyaráztad-e az embereknek, hogy ebből hajó lesz?

– Meg én.

– Mit mondtak rá?

– Nem hiszik.

– Hát azt megmagyaráztad-e, hogy a hajónak kereke lesz?

– Meg én.

– Hát arra mit mondtak?

– Azt se hiszik.

– Hát azt megmagyaráztad-e, hogy a kereket gőz hajtja?

– Azt nem magyaráztam meg.

– Miért?

– Mert azt már én magam se hiszem.

Széchenyi a feje tetejére tolta föl két bozontos szemöldökét. Meg tudta tenni csodálatosan. Azért öreg korában homloka tele volt magas hullámú

mély redőkkel. Kossuth és Deák homlokán alig-alig látszott a vékony kis redővonal. Kossuth tudott parancsolni arcának, Deák pedig csak lefelé szokta nagy szemöldökét eresztetni, Fölfelé soha.

Széchenyi hát nagyot nézett Ujj Jánosra, aki neki hinni nem akart.

– De ha én mondom, János!

– Az a méltóságod dolga. De én nem szenvedem ám el, ha valaki szemembe mondja, hogy én szamar vagyok, mindent elhiszek.

Hát hiszen azt Széchenyi se szenvedte el, de azért a csósszel tovább nem évődött, hanem azt mondta barátjának, gróf Waldstein Jánosnak:

– Szeretem a magyar parasztot. Amit saját eszével be nem lát, azt ugyan semmiféle uraság szavára el nem hiszi. S nézd csak, Muki, olyan feltartott, egyenes fővel beszél velem, mintha közülünk való volna.

Bizony ilyen volt valamikor a magyar paraszt. Hiszen ma is, egyenes termettel, bátran beszél mindenki szemébe. De a hit dolgában egészen más. A sok politika, a sok követválasztás megrontotta. Egy darabig mindent elhitt. Egy idő óta semmit se hisz. Nem hisz, de azért szavaz. Szavaz, de nem ingyen. Nem ingyen, mert szíve szerint nem szereti képviselőjét. De azért az igazi magyarnak van hite, van eszménye, van lelkesülni való ereje. Ha kedve szerint való az embere: ma is hű hozzá, ha megkísértik is megvesztegetni. A politikában is igaz az a népdal: „aki a babáját igazán szereti, záporosó esik, mégis fölkeresi”.

A negyvenes években rendes közlekedést is szerveztek Budapest és Balatonfüred között.

Delizsánc* nem volt 1848 előtt. Az osztrák uralom alatt 1850 óta is kevés vonalon. A külföld regényíróinak a vasút előtti világban kényelmes és könnyű anyagjuk volt a delizsáncban. A regények bonyodalmaival ezzel könnyű volt szőni-fonni. Delizsáncon könnyű volt a találkozás, szerelmeskedés, összeveszés, szökés, szöktetés, utolérés. Az útlevelek és a postahivatalok, a rendőrök és vámosok ezerféle szereplése önkénytelenül kínálkozott a regény- és beszélyíróknak mindenféle jelenet összerakására.

Nálunk nem volt se útlevél, se rendőr, se vámos, se delizsánc. De azért lova se volt mindenkinek, s gyalog se indult el hosszú útra, aki rá nem szorult.

Széchenyi először is kikötőket épített a Balatonon. Kevesebbet nem is épített tényleg. Elment mindenhova a gőzhajó. De csak úgy kezdetben. Mert csakhamar belátta, hogy Balaton-parti ember azt ugyan nem

használja.

Nem azért, hogy félt volna tőle. Más oka van a magyar gazdának.

A magyar oda nem megy, ahová nem hívják.

Oda nem megy, ahol dolga nincs.

Azért, hogy utazzék, nem utazik sehova.

Ami a másé, azt nem bámulja.

Ami nem az ő kenyérkeresete, azt tanulgatni esze ágában sincs.

Még a cél nélkül való sétálgatás se természete a magyarnak.

Mi köze Somogy vármegyének Zala vármegyéhez? Bizony kevés köze van. Ahol pedig a Balaton köztük fekszik: ott nyári évszakban éppen semmi. Okos ember csak nem megy neki a víznek. Nincsen annak gerendája.

A jég – az már egészen más.

Ha csendes időben fagy be a Balaton, s ha igazán befagy: akkor biztos lehet rajta járni. Akár vásárt tartunk rajta. Ökröt, lovat rá lehet hajtani, terhes kocsival is lehet rajta nyargalászni. Mikor a déli vasutat építették: ez előtt negyvennégy esztendővel, magam láttam a jégen egy csoportban nyolcvanhárom kocsit, s mind keményen megrakodva, követ szállított a siófoki oldalra. Úgy állt a jég, mint a szikla. Még csak nem is nyikorgott, még csak nem is pattogott az iszonyú teher alatt. Pedig mozgott az a teher.

Télen ellátogat a zalai ember somogyi ismerőséhez, s a somogyi ember zalai atyafiához. Szalmát is vesz a zalai Somogyban, s bort is vásárol a somogyi Zalában. De csak kocsival járnak. Gyalog ember nem indul útnak a jégen. Sohase tudja az ember, téli napokon mikor támadhat köd. Ködben pedig nincs az az okos ember, aki el ne bóduljon, irányt ne tévesszen, végenincs körbe bele ne szédüljön. Aki pedig beleszédült: annak a számára nincs menekvés. Kifárad, lefekszik, vihar utoléri, megfagy, éhen hal, nincs, aki segítsen.

Azért kell kocsival, lóval menni. A ló el nem téved soha. A ló se földrajzot, se csillagászatot, se mérnöki tudományt nem tanult. Nincs tehát olyan tudománya, amit rosszul tudhatna, amivel magát és gazdáját csúffá tehetné. A szerszáma, a tájirányzója se hibás soha. Ostoba körbe bele nem keveredik. Csak a kocsis hagyja rá a gyeplőt és az irányt. El nem téveszti ő az egyenes irányt. Se könnyelműségből, se tűnődésből, se alaptalan fontolgatásból. Nem is részeg, nem is ábrándozó. Szóval: télben, fagyban, jégben, ködben csak a lóval lehet menni biztosan.

Hajdan nem volt gőzmalom. A dunántúli ember a szélmalmot se igen ismerte. Zalának Szigliget, Badacsony és Tapolca körül hatalmas vízimalmok voltak. Ezekbe járt a Balatonhoz közel lakó somogyi ember öröltetni. Télen, erős jéggel könnyen ment a dolog. Más évszakban nagy kerülővel Keszthely felé vette útját. Gyakran egy hétig odajárt, míg a liszttel hazaért. Használták néha a réveket is.

Két réve volt a Balatonnak. Az egyik a tihanyi, a másik a fülöpi. Amaz keskeny, emez széles vízi út.

Jól emlékszem: Vas uramnak hívták a negyvenes és ötvenes években a fülöpi révészgazdát. Gyenge suhanc voltam, mikor 1855-ben át akartam menni a Balatonon somogyi rokonaim látogatására. Húsvétkor volt, erős napéjegyenkori szelek zúgtak, állandó vész tombolt a Balatonon. Hiába kértem Vas uramat, nem eresztette el a kompot. Pedig én viharban szerettem volna utazni.

– Nem lehet, úrfi, csúnya idő van odakint.

– De én nem félek ám.

Rám nézett Vas uram. Magas szál ember volt, hatalmas bajusszal, borotvált állal, egyenes termettel.

– Nem is az úrfit féltém én, hanem a dereglyét, mert az nem az enyém. Aztán kár lenne a legényekért is.

Ott üldögélt és pipázgatott négy révészlegény a gunyhó előtt. Egyik burgonyát hámozott a pörköltökhöz, a másik a tűzzel barátkozott, kettő pedig hálót kötött.

Nesze neked, hetyke önérzet! Mi vagy te? Pápai tintás ujjú diák vagy te. Semmi se vagy te. A dereglye – az már valami. Az már érték, amit kímélni kell. Mert az a másé. A másét megőrizni pedig a becsület dolga. Hej, Vas uram, kend se lesz az az ember, aki a más pénzével valaha Amerikába vitorlázson át.

Csak malomba menők és nász népek használták a réveket. Nagy ritkán pandúrok és komiszáriusok.

Egyéb utas ember mit keresne a Balatonon?

A vármegyék se sokat törődtek egymással. Hatalmas árok volt a vármegyék közt. Csak a birtokosabb nemesség tudott az árkon keresztüljárni. Hatvan-hetven év előtt még a pandúrnak se volt szabad túlmenni az árkon, ha orra előtt volt is a bűnös ember.

Almádiban van egy csárda. Vagy legalább volt hajdanán. Az almádi puszta a veszprémi káptalané, s két vármegyében fekszik: Veszprémben

és Zalában.

Valami pajzán eszű kanonoknak az jutott eszébe, hogy a csárdát ott a Balaton partján a két vármegye határára építse. A csárda tetejének szelemenfája volt a két vármegye határvonala. A túlsó parton jó két mérföldnyire szakad ki a Sió a Balatonból. A szelemenfa* a Sió-torkolat közepére nézett. A szelemenfa iránya szabta meg a határt a vízen is, s ez mutatta meg, hogy ettől napkeletre fekszik Veszprém Balatonja, napnyugatra pedig fekszik Zala és Somogy Balatonja. De sok vidám perpatvar keletkezett ebből. Talán ha a téli Balatonról lesz szó, elmondok egyet apróra.

Mind a három balatoni vármegye tele volt egykor duhajjal, szegénylegénnyel, katonaszökevénnel, Sobri Jóska pajtásaival.

Ott iddógal most is öt-hat az almádi csárdában. Az ivószobának X lábú hosszú asztala is a két vármegye határán nyúlik el. Az egyik oldalán a pad az egyik vármegyében, a másik oldalán a pad a másik vármegyében. Körülülük a legények.

Jön be a tehenes, szól valamit a csárdásnak. A csárdás odafordul a duhajokhoz:

- Gyerekek, jönnek a pandúrok.
- Honnan?
- Vörösberény felől.

No, ez Veszprém megye hadserege.

A duhajok átülnek az asztal mellett a zalai padra, s tovább isznak nyugodtan. Még rá is gyűjtanak a régi dalra: Cifra szűröm Veszperémbe vettem.

Jönnek a pandúrok, jön elől a nyalka őrmester, berúgja az ajtót, s betoppan a szoba közepére. Utána öt legénye.

Kerek kalap tűzoktollal, lelógó fekete szalaggal a fejükön. Rövid dolmány, hosszú rojtos kék gatyá, pitykés mellény rajtuk. Oldalukon bőrtarisznya mindenféle lövöldöző-, pipázó- és étkezőkészéggel, vállukon a dupla csövű puska, jobb kezükben rövid nyelvű fokos. Csizmájukon sarkantyú kiabál.

Meglátja az őrmester a duhajokat. Első pillanatra fölismeri, hogy ez a Hatlábú Jóska Sümeg vidékéről. És társai. Híres betyárok. Össze is lövöldöztek már egyszer-másszor a zalai pandúrokkal. No, ezek ugyan kapóra jöttek.

De hát Zala vármegyében vannak. Oda a pokol fenekébe csak nem

mehet utánuk. Nincs parancsolatja az alispántól. Anélkül pedig nem lehet.

– Adjon Isten!

– Kendteknek is.

A pandúr csak tegezi a betyárt, a betyár meg kendezi a pandúrt. Mikoris békességben vannak.

Odanyújtja Hatlábú Jóska a vászonkorsót* az őrmesternek.

– Igyék egyet, őrmester uram, adom becsülettel, ki lesz fizetve az ára emberséggel.

Nagyot kiált az őrmester.

– Az áldóját az öregapádnak, régen kereslek már benneteket, ha legény vagy, jere idább egy lépéssel.

De azért csak húz egyet a vászonkorsóból. Tudja azt ő jól, hogy ezt az egy szavát Hatlábú Jóska meg nem fogadja.

Letelepszének a pandúrok is. De ők már csak a veszprémi padon. A csárdás szó nélkül rakja eléjük a vászonkorsót.

Elkezdenek egymással évődni, legénykedni, kalandjaikat elbeszélni. Elvégre Hatlábúék fölkerelkednek, s a maguk ajtaján kimennek.

– Isten megáldja kendteket.

Az őrmester a fokosát rázza utánuk. Hatlábúék pedig eltűnnek a felsőörsi Öreghegy sűrű csalitjában.

Másnap az őrmester jelentést tesz a főhadnagynak, a főhadnagy az alispánnak, hogy Hatlábú Jóska hatodmagával az almádi csárdában láttatott Kisasszony-nap után való csütörtökön délután, s onnan a felsőörsi Öreghegy felé menekült. Nosza, az alispán stafétával értesíti azonnal Zala megye alispánját, aki meg is kapja a sürgős levelet két hét múlva. Parancs megy erre haladéktalanul a sümegi pandúr hadnagyhoz, hogy Hatlábú Jóskáékat hol keresse. Ki is küld ez egy őrmestert öt legénnyel Almádiba, kik aztán nagy sebten odaérnek Kisasszony-nap után egy hónap múlva.

Hatlábú pedig ezalatt végigsétált egész Zalán, egész Göcsejen, egész Muraközön, kifosztotta a szentgrófi vásárosokat, megnyagगतott egypár zsidót, kirabolt egy babkárt,* elszeretett egypár csaplárosnét, s most ott mulat a Dráva partján Varasd vármegyében, Almáditól éppen negyven mérföldnyire.

Nos hát ilyen világ volt a vasút és távíró korszaka előtt a Balaton partján. Ezelőtt hetven esztendővel.

S ide épített gőzhajót Széchenyi.

És épített kikötőt és hidat Balatonfüredre, Alsóörsre, Almádiban, Kenesére, Siófokra, Tihanyban, Szántódon, Szemesen, Bogláron, Fonyódon, Keszthelyen, Badacsonyan és Fülöpön.

Volt olyan kikötő, hogy sohase szállt ember rajta se ki, se be. El kellett hagyni pusztulni; Füredet, Keszthelyt és Siófokot kivéve el is pusztult valamennyi.

S hogy elpusztult.

Az ötvenes években valamikor lementem az alsóörsi homokos partra, ahol most már gyönyörű villák állnak. Akkor pusztaság. Se közel, se távol emberi lény. Meleg júliusi nap volt, megkívántam a fürdést. A parton találok egy kis kőhalmast, a kövek közei labodával benőve.

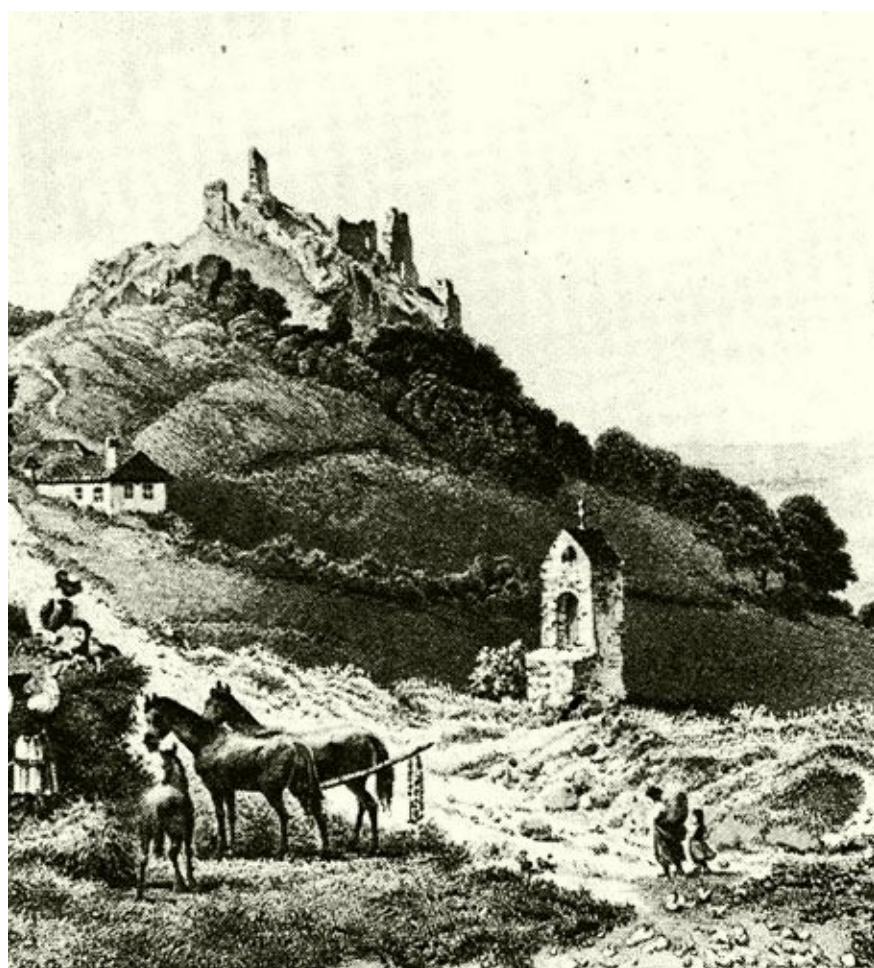
Leülök, levetkőzöm, fürdöm. Fürdés után öltözöm, s felhúrom cipőmet. Valamit érzek benne, lábam nem egészen fér bele. Újra levetem, hát csak ugrik ám ki belőle egy félrőfnyi hosszú siklókígyó. Okos szemeivel rám néz. Szemei tele csodálkozással és szemrehányással. Nem értette: mit háborgatom én őt?

Hát bizony én a kígyók tanyájára találtam vetkőzni. Míg fürödtem: egy gondos anyakígyó már egyik cipőmet elfoglalta állandó tanyának.

Hej, pedig néhány év előtt, amikor a „Kisfaludy” gőzös első körútját tette, s minden kikötőt meglátogatott, ide is fellobogózva jött. Itt is eldördültek üdvözlő ágyúi. Födélzetén gróf Széchenyi, a legnagyobb magyar, s Veszprém, Zala és Somogy urai, nagy tisztviselői s ragyogó szépségű asszonyai. Künn a parton ezernyi nép. Alsóörs, Felsőörs, Lovas, Kövesd, Szentkirályszabadja egész lakossága ünnepi öltözetben, lobogóval. Húzta a cigány, itták az áldomást. Örökké éljen a nagy gróf, kerek világnak legyen büszkesége a Balaton. Ide járjanak szépet látni mind az öt világrész utazói.

Így volt biz ez 1847-ben. És 1854-ben e kikötő már labodafészek* és kígyóknak tanyája.

Hova lett ekkorra Széchenyi költői álma, fényes ábrándja, nemzetébresztő előrelátása? Csak ma kezdenek érni már a Balatonhoz kötött nagy terveit.

Szigliget

De megérnek egészen. S megérnek királyok, hercegek, nagyurak és egyházi fejedelmek nélkül. S megérnek az okos társadalom bölcsességének segedelmével.

De Széchenyi terve szerint Pestet is össze kellett kötni Balatonfüreddel. Ez is megtörtént.

Nem vasúttal, hanem gyorskocsival. Ahogy repült Bécs felé a „gyorsparaszt”: úgy repült Balatonfüred felé a „gyorskocsi”.

Kedves jó olvasóm! Kérdezd csak meg öregapádat és dédanyádat, miképp utaztak az emberek a század elején az ő fiataikorukban? Valamit majd én ebből elbeszélék.

De a nagy urakról szóljunk. A nagy úr mindenütt és minden időben egyenlő volt. Jó ló, váltott fogat, sok cseléd, kényelmes étkezés, biztos éjjeli tanya. Ez a nagy úr.

A középosztályról, a jómódú polgárról, a szerény, de biztos vagyonú

nemesemberről beszéljünk. Akikből áll ma is a nemzet, a művelt társadalom, a tisztviselői kar, a lelkész, tanár, tanító, író, művész, vállalkozó, kereskedő, nagyiparos, kisiparos, mezőgazda, bérlő. Egyszóval a nemzet. A mindenféle hercegek s világi és egyházi főurak csak cifrasága a nemzetnek. Sujtás a dolmányon. Nem melegebb, nem tartósabb, csak cifrább és költségesebb a dolmány általa.

De meséljük el előbb, hogy készült az első magyar nemzeti színház.

Az első Magyar Nemzeti Színház

Száműzött a magyar színjáték Magyarországon – A költő társalgása Balatonfüreden – Hol lakik a magyar színész? – Kisjókai Szabó István – Az adakozás – A füredi uraságok – A papság adakozása – A vármegye gyűlése – A taps – A tihanyi apát úr föltételei – A költő és Vas vármegye – A kiscelli gyűlés – A kancamente – A kormány tilalma semmit se ér – Miért nyitották meg kétszer a színházat? – A népnek szent ünnepe – A költő diadala – Szegedy Róza rózsája

Apróra el kell beszélnem azt a történetet, mely a balatonfüredi színház alapításáról szól. Szép történet ez. A színművészet első szentegyháza, melyben más szó, mint magyar szó, nem hangzott soha.

Erdélyországnak már volt magyar színháza Kolozsvárott, de Magyarországnak még nem volt magyar színháza sehol. Voltak állandó színházak már tíz városban. Szépek, nagyok, költségesek, díszei a városoknak. De német színház volt valamennyi. Magyar művészek ott föllépni, Árpád nyelvének ott fölhangzani nem volt szabad. Csak alázatos könyörgések után, csak kényre-kegyre, csak időnként és pénzért és rövid időre engedték meg ott magyar színművészek föllépését.

Talán nem volt még magyar művész?

Volt.

A nagyok, a hősök, a remek kor alkotói, a hagyományban örökké élő alakok már mind megvoltak. Csak Túl-a-Dunán már ott volt Megyery, Lendvay, Telepy, Komlóssy, Hubenay, Kántorné, Lendvayné, Komlóssyné, Balogh Nina, kik közül még én is láttam aggot, őszet, múltjának dicsőségében sugárzót egyet-kettőt. Voltak nagyok és dicsők a felső vármegyékben s a Tisza táján, s voltak a szomszéd Erdélyországban.

Csak magyarul játszaniok nem volt szabad Magyarország ékes színjátzó palotáiban. A városok német tanácsa, a főurak német szíve, az ország magyar főkormányzóinak német erkölcsé csak a német színészek számára tartotta nyitva az állandó és kényelmes színházakat.

Magyar művész homlokán hiába ragyogott istennek teremtő csókja: neki csak színben, pajtában, ökörakolban, deszkaodéban lehetett

nemzetének nyelvén szólania. Mint a cigánynak, csepúrágónak, vásároszó komédiásnak, medvemutogatónak.

Pedig akadt már vármegye is, mely közgyűlésen tárgyalta az ügyet mint fontos nemzeti kérdést. Vas vármegye 1828-ik évi októberi közgyűlésén már hazafias örömmel iktathatta jegyzőkönyvébe, hogy a „Dunántúli Színjászó Társaság” Komlóssy Ferenc és Tóth István igazgatása alatt végleg megalakult, s most már a vármegyék segélyezése mellett biztos leend e nagy nemzeti ügyünk virágzása.

De állandó magyar színház mégse volt. Ehhez nemcsak lélek kellett, hanem pénz is. A magyar királynak pedig magyar ügyre sohase volt pénze. S nem volt azoknak se, akik a királyra hallgattak, s színe elé kedveskedni jártak.

Hiába jött össze az országgyűlés Pozsonyban, s hiába jöttek össze nyaranként az urak Balatonfüreden. Búsulni és panaszkodni tudtak, de segíteni nem tudtak.

De hát utóbb segíteni is tudtak.

Július havának első napjain jó barátok, jó hazafiak állandó társasága szokott együtt beszélgetni Balatonfüreden. Hevenyészett asztalok és székek voltak kirakva a nagy vendéglő mellett a sűrű lombú cserfák alá. Ide telepedtek a hazafiak, s itt elmélkedtek és vitatkoztak fajunk pusztulásán, erőnk lankadásán, régi dicsőségünk örökre való elenyésztén. A cigány lent húzta a savanyúvíz forrása mellett. A zene hangja és a perzselő nap sugara alig hatott el a hazafias társasághoz.

1830-ik év júliusában történt az eset.

A társaság központja Kisfaludy Sándor volt, az ünnepeelt költő. Akkor még csak ötvennyolc éves erős férfialak, kopasz homlokkal, de alig szürkülő vörösbarna bajusszal és oldalszakállal. Sötét posztóatillája s nyaka hatalmas selyemkendővel állig szorosan becsavarva, mint ahogy katonához illik, akármilyen volt a meleg.

Körülötte ülnek: Bezerédy István Tolna vármegyéből, későbbi híres követ s újjászületésünk egyik dicső alakja. Bezerédy György Vas vármegyéből, a költőnek sógora, a szép Szegedy Antónia férje. Vigyázó Ferenc Pest vármegyéből, az ország egyik legvagyonosabb köznemese. Dabasi Halász Sámuel Veszprém vármegyéből, bölcs és nemes gondolkodású férfiú. Eőrsi Nagy Antal Székesfehérvárról, vagyonos és közügyekben buzgó ember. Mórocza Dániel öreg bátyám Felsőőrsről, a Batthyány hercegek jogtanácsosa, és Fülöp József öreg barátom, mérnök

és főpostamester Veszprémből.

Ő beszélte el nekem az esetet.

A társaság közelében mások is ültek, s hallgatták a társalgást. Ott ült egyebek közt kisjókai Szabó István révkomáromi gazdag fakereskedő is.

A nemzeti színészetéről folyt a szó. Keserű szavak röppentek el az ajkokról, hogy a magyarnak mindenütt pusztulnia kell, s legjobban pusztítja saját királya, saját kormánya. A német színész palotában játszik, a magyar színész ólban, bódében kucorog. A német színész kényelemben él, a magyar színésznek nincs hová fejét lehajtania.

E szót meghallotta Szilágyi, a vidám színész, nem is éppen fiatal ember. Komlóssy társaságához tartozott, amely éppen akkor Füreden játszott. A mostani templom közelében volt a társaság deszkabódéja.

A szóra odatoppan Szilágyi, s odaszól:

– Dehogyan nincs, tekintetes uraim! Van bizony hova fejünket lehajtani. Tessék csak megnézni ott azt a szép erdei iharfát. Milyen jó tanyám van nekem ott éjszakánként. Egy szegény füredi jobbágy milyen szívesen adott nekem vacoknak egy kocsiderék szalmát! Tóth Ferencnek hívják. Holmi csöndes eső álmomból se ver föl. Ha pedig záporosó esik, a kocsmában töltöm az éjszakát. Jó fekvőhely a kocsmasztal, jó ember a kocsmáros zsidó. Úgy hívják: a Bolha zsidó...

Ekkor vette le kalapját a művész, s ekkor köszönt, ahogy illett ilyen előkelő társaságban. De nyomban tovább is ment, még fütyörészni is kezdett, de jobb kezével folyton szalmavackára mutatott oda az erdei iharfa alá. Később országos hírnévű színész lett őbelőle is.

Az urak egy pillanatra elnémultak a színész szavaira. Azután az egyik nevetni kezdett, a másik elkomolyodott. Bezerédy István érzékeny ember volt, egy könnycseppet is törölt ki a szeméből. A költő összeszorította ajkait, mintha fogait akarta volna csikorgatni.

Tehát a magyar művészt elhagyják a nemzetnek nagyjai! Csak a szegény jobbágy ad neki szalmát fekvőhelynek s a nyomorult Bolha zsidó födelet menedéknek!

A költő így írja le e jelenetet pár nap múlva Guzmics Izidorhoz intézett levelében:

„...az ott mulató hazafiak nagy keserűséggel láttuk, miként tengődik s nyomorog a magyar színjátszó társaság silány deszkakunyhóban, s miként vagyon az számkivetve önnön hazájában, midőn a német társaságok roppant palotákban kevélykedve lépdelnek s a királyi

városokat még jobban elnémetesítenék, ha még lehetséges volna. Én hazafiúi mérges fájdalomban az ott lévő közönséget egy Füreden építendő játékszínre felszólítottam.”

Íme, „hazafiúi mérges fájdalom” rohanta meg a költő lelkét. Amint megrohanta egykor Bocskayét, Bethlenét, Rákócziét. Csakhogy akkor a hazafiúi mérges fájdalom kardhoz, buzogányhoz kapott, most azonban már rossz idő járt kardra, buzogányra.

Fülöp József öreg barátom kevés szavú, csendes ember volt. Mérnök létére értett az építéshez. Ő is beleszólt a vitába.

– Én már gondolkoztam, uraim, a dolgon, vannak is némely jegyzeteim, és huszonnégy óra alatt elkészítem a színház tervét és költségvetését.

El is készítette. Hazament. Volt saját emeletes kis háza a fürdőtelepen. Dolgozott egész este, egész éjjel s a következő egész nap. S amikor délutánra ismét összejött a társaság: tervét, rajzait, költségjavaslatát már odaterjesztette a költő elé.

Ógörög modorú, szép oszlopos homlokzatú, megfelelő nagy épület 400 személyből álló közönségre, nagy színpaddal, öltözőkkel s mellékhelyiségekkel s lakószobákkal. Ott lakjanak a művészek is, ne a Bolha zsidónál és ne az erdei iharfa lombjai alatt. Összes költség 25 000 pengő forint.

Micsoda? Huszonötezer forint? Öt-hatszáz holdnyi szép nemesi birtok ára? És e hallatlan összeget adakozás útján gyűjteni össze? S nem is főispáni iktatásra, nem is választási lakomára, nem is ékszerre a királynénak, hanem csupán nemzeti ügyre, csupán egy vidéki fürdő magyar színházára?

Lehetetlen az! Nem gyűlik az össze száz esztendő alatt se. S hol leszünk mi már száz esztendő múlva? Ki beszél már magyarul száz esztendő múlva?

Feküdjünk le! Hallgassunk!

Így hangzott az első szó, mikor a mérnök előállott az ő javaslatával. Ha nagy lélek nincs a költőben: dugába dől minden.

De a költő nem riadt vissza. S volt, aki bátorította őt.

Kisjókai Szabó István uram másnap is oly közel ült a társasághoz, mint az előző napon. S mikor az urak elförmedését látta, odament a költőhöz, s kalapját igaz tisztelettel megemelte.

– Engedje meg, mélyen tisztelt hazánkfia, hogy én is szólhassak egy

szót. Kisjókai Szabó István a nevem, révkomáromi kereskedő vagyok, de én is nemesember vagyok, s tisztelt hazánkfiának verses munkáit könyv nélkül tudom, s imádság mellett gyerekeimet is azokra tanítom. Szabad-e megtudnom, hogy a színházhoz tetőzsindely hány ezer darab és hány forintnyi értékben van fölvéve? Szeretném én azt tudni.

Fülöp József kezébe veszi az írást, fölteszi a szemüveget, s azt mondja:

– Hatvanezer zsindelyt számítottam a tetőre a legjavából.

Kisjókai Szabó István megint megemeltette a kalapját.

– Nagyon köszönöm e szíves felvilágosítást. Tessék tehát beírni, hogy én adok hatvanezer zsindelyt a legjavából, s Révkomáromból ideszállítom a magam költségén.

Egy szót se szólt többet, hanem visszaült a helyére.

Látta és hallotta e jelenetet Glázer uram is, a vendéglős. Kivett a zsebjéből tizenöt darab ezüsthúszast, s letette a költő elé.

– Tessék ezt is hozzáírni!

Így kezdték megalapítani Magyarország legelső állandó nemzeti színházát.

Kisfaludy Sándor pár nap alatt összegyűjtött készpénzben 1330 forintot. Mind a fürdővendégek adták össze.

Glázer uram, a vendéglős nem volt nagyon megelegedve a gyűjtés eredményével. Utólag még ötven köböl meszet ajánlott föl Oroszy Pál uram is, füredi és tótvázsonyi birtokos. Fülöp József öreg barátom fölajánlott az épület alapjához ötven öl követ. A füredi kisnemesség és szegény jobbágyság pedig fölajánlott száz igás és ezer gyalognapszámot.

Hát a király mit adott?

A király nem adott semmit.

Hát az ország mérhetetlen gazdagságú főurai mit adtak?

Adtak valamit. Tiszteletünk vegye körül azok nevét, akik valamit adtak. Annyit nem adtak ugyan, mint a szegény füredi jobbágyság, de hiszen ők akkor még nem voltak magyarok, hanem osztrákok és németek. Sok víznek kellett még addig lefolyni a Dunán, míg a dunántúli főrendek legalább részben megmagyarosodtak és hazafiakká váltak. S a Duna vize még most is folydogál, s még most is sok oka van várakozni s várakozás közben folydogálni.

Érdekes volt gróf Festetich Lászlónak, a nagy György gróf fiának adománya. Ő hat óriási jóniai oszlopot faragtatott valamelyik kőbányájában egy-egy darab kőből a színház homlokzatához, s maga

szállíttatta el Balatonfüredre. Ezekbe került volna ez akkor, ha pénzen kellett volna megfizetni.

Hát Magyarország főpapjai mit adományoztak?

Négy földesura volt Balatonfürednek.

Az egyik a Bencés barátok tihanyi apátsága. Az I. Endre királytól kapta birtokát, amint azt később, utazásunk folytán elmesélem. Ennek telkén buzgott a füredi savanyúvízforrás. Ennek telkén voltak a fürdőházak, a vendéglő, a cseres és iharos erdőcske s a kis templom. Ennek telkére kellett jönni a színháznak is.

A másik földesúr volt a veszprémi káptalan. A veszprémi püspökség szent István királytól kapta ezt – úgy mondják, de amikor a székeskáptalannal megosztott, a füredi kis részjóságot a káptalannak adta. A káptalan telke a barátokétól napnyugatra feküdt, s 1830-ban, de még az én gyermekkoromban is, ez pusztá legelő volt, s egyebet nem termelt, mint követ, sovány füvet, nádat és szúnyogot. Ma a legszebb nyaralók delelnék rajta.

A harmadik földesúr volt a pápai Esterházy grófok nemzetsége. Ennek birtoka inkább Arácshoz tartozott, telke a barátok telkének napkeleti szomszédságában fekszik. A birtok valamikor a rég kihalt Devecseri Csóron nemzetségé volt. Gyönyörű regéiben a költő e régi nemzetségről gyakran megemlékezik.

A negyedik földesúr volt a kisnemesség. Ehhez tartoztak a Szentgyörgyi Horváth, a Siskei Oroszy, a Bocsári Újhelyi s egyéb nemzetségek. A Somogyi, Végh, Siskei, Vargha, Pázmándy, Dienes, Esztergomy, Roboz, Pap, Molnár s egyéb családok alkották e nemzetségeket. Balatonfüredhez hajdan még két falu tartozott. Lak és Kék volt a falvak neve. E falvak elpusztultak, templomuk csak romokban áll, lakóik Balatonfüredre vonultak össze, nevüket csak két dűlőnév őrzi. A kisnemesség e két faluból származott eredetileg.

A jobbágyság akkor még nem jött emberszámba.

A jobbágyság csak birtok volt, mint a legelő, malom, erdő vagy kaszáló. Ha a nemzetségek osztoztak: a jobbágyságon is osztoztak. Az egyik családnak malom kellett: megkapta a malmot. A másik család kapott a malom fejében jobbágyot és zsellért. Gyöngye maloméért egy vagy két jobbágyot s egy vagy két zsellért; jó vizű és jó fekvésű maloméért több jobbágyot, több zsellért. Ez volt az igazságos osztály. Megnyugodott benne nemzetség, család, zsellér, jobbágy, szolgabíró, hiteles hely,

vármegye, helytartótanács egyaránt.

A füredi kismemesség és jobbágyság adott tehát a nemzeti színházhoz száz igás és ezer gyalognapszámot. Nagy szó volt ez akkor. Mert a fürediek ez után pár év múlva építették gyönyörű nagy kálvinista templomukat, s itt is ingyen kellett minden igás és kézi munkával előállaniok. A kálvinistának már az a furcsa természete, hogy őt Magyarországon a jó istenen kívül semmi munkájában nem segíti senki, hanem ahelyett húzza, ráncigálja, nyomja, fosztogatja mindenki. De úgy kell neki. Miért él-hal úgy a magyarságért és a szabadságért? Miért nem tud németté, tóttá, oláhvá, cseléddé, szolgává lenni?

De adakozott valamennyire a papság is.

A költő ívén ott van gróf Zichy Domokos olmüci kanonok, szőnyi plébánus, később veszprémi püspök 25 forinttal, a pázmándi és nicki plébános öt-öt forinttal s egyik veszprémi kanonok névtelenül húsz forinttal. Hej, a jó plébánosok közt mindig fölös számmal voltak a jó magyarok s Zala vármegye hivatalos gyűjtőívén később százanként szerepeltek szerény, de jószívű adományaikkal a plébánosok.

A füredi hazafiak legnagyobb bizalommal a tihanyi barátok bőkezűsége elé néztek.

Az apát úr Horváth Pál volt, csöndes természetű, de jókedélyű férfiú. Jó pajtás az előkelő urak között. Körül is csiripelték az urak félig komolyan, félig dévajul, hogy most már csak álljon ám elő az apátság bőkezűen, ne fukarkodjék semmiben, inkább egy pipa dohánnyal kevesebbet szívjon naponként minden barát.

Ezt zalabéri Horváth János mondta.

– Mi a Bencésnek, kedves apátom, egy kis nemzeti színház építése? Annyi, mint egy pipa dohány!

– Igaz, igaz, domine spektábilis,* csak azután odafönt a pipát ki ne üssék a szánkból.

Odafönt – Budán a nádorispánnál! Odafönt – Bécsben a magyar királynál! Bizony a barátok szájából ott kiüthetik a pipát. Mert a nemzeti színház mégiscsak a magyarság nemzeti ügye, ehhez pedig a barátnak semmi köze. A barát csak egyék-igyék, imádkozzék, dicsérje az istent, de a nemzeti ügyet ne támogassa. Annak hagyjon békét!

Így gondolkodtak Budán és Bécsben.

A jó apát úr szívesen megtett volna mindent, de kötve volt a keze. Csak annyit tett, hogy a költőnek fülébe súgta, a főapátnál szerezzen neki

szabad kezét, akkor aztán mindent megad, amit csak megadhat. De az istenért, el ne mondja senkinek, hogy tőle kapta ezt a tanácsot.

Augusztus elején közgyűlése volt Zalaegerszegen a vármegyének.

A költő sietett oda, hogy a színház ügyét az egybegyűlt nemesség elé terjessze. Őt hatalmas szövetségese akadt.

Az egyik volt Deák Antal, a vasjellemű s óriás tekintélyű hazafi, a múlt országgyűlésen a nemzeti nagy ellenzéknek egyik vezére, a vármegyének ez idő szerint első alispánja, akiről mindenki tudta már, hogy a bécsi udvar ranggal, renddel, kitüntetéssel őt is meg akarta magának nyerni s az ellenzékétől eltántorítani, de ő minden ajánlatot visszautasított, nem úgy, mint Vay, Szerencsy, Plachy, Ragályi!...

A második szövetségese volt Séllyey Elek, a másodalispán, s a harmadik: Tolnay Gábor, a vármegye főjegyzője. A negyedik Kerkapoly István, a tapolcai járás főszolgabírója, kinek járásához Balatonfüred is tartozott. Később a vármegye alispánja és követe. Ő magával vitte a gyűlésre a Balaton melléki egész kálvinista nemességet.

Ötödik szövetsége volt a keszthelyi dinasztia, gróf Festetich László; a költő nejeinek, Szegedy Rózának unokaöccse. E csodálatos szépségű nőről még utazásunk közben sokszor lesz szó. E nő ekkor már elmúlt ötvenéves, beteges is volt gyakran; meg is halt nemsokára, alig két év múlva, de ekkor átrándult Sümegről Keszthelyre, hogy öccsét, a grófot a nemzeti színház mellett föllelkesítse.

Ott volt a megyegyűlésen Csányi László, később a nemzet minisztere és vértanúja. És ott volt az ifjú Deák Ferenc, huszonhét éves ifjú, de már táblabíró, s barna-piros arcán s komoly szemeiben a magyarnak minden bölcsessége s minden mély és nagy érzése ott világolt.

Kisfaludy Sándor írásban is, előszóval is előadta javaslatát. Írása megvan a vármegye levéltárában, ki is nyomtatták már, olvashatja akárki. De mély hazafiúi érzéstől rezgő nagy beszéde örökre elhangzott. És örökre elhangzott Deák Antalé és Deák Ferencé és Csányi Lászlóé és a többi hazafié.

De nem a sivatagban hangzottak el.

Minő beszédek voltak ezek! Háromszáz esztendőnek nemzeti fájdalma jaidult föl e beszédekből. Hogy tiporták, hogy irtották háromszáz esztendő óta a magyart!

„Meg kell védelmeznünk – úgymond Csányi – ősi alkotmányunkat. Meg kell védelmeznünk ősi szabadságainkat. Vérrel szereztük

valamennyit, nem ingyen, nem istennek jóvoltából kaptuk. De legfőképpen meg kell védelmeznünk és lábra kell állítanunk édes anyai nyelvünket, s nem szabad elszenvednünk, hogy ezt a mi országunkban bármely idegen nyelv a maga háta mögé állítsa. Mert ha őseink szózatát elfelejtjük, s ekképpen magyarságunkból kivetkőzünk: akkor nekem nem kell többé se alkotmány, se szabadság, de még az élet se kell!”

Így beszéltek Zala rendjei, s forró hazafi szívekre talált minden igaz szó.

Zúgó éljenzésben és harsogó tapsokban tört ki a nemesség.

Taps!

Furcsa jele ez a tetszésnek.

Zala vármegyében azelőtt sohase hallották. Én se láttam és hallottam a magam vármegyéjében soha. Színházban hozzászóltam a taps zajához; nagy művész, ragyogó szépségű asszony szokta megnyerni a színpadon, de nagy és komoly hazafit a nemzeti igazságok megmentéséért folyó küzdelemben tapssal jutalmazni nem szoktak minálunk. Mikor az országgyűlésen először hallottam tapsot: ügyetlen, kicsinyes s komolyság nélkül való tüntetésnek tekintettem.

Most már divat, de én még most se gyakorlom.

A magyar, ha elfogja őt a lelkesülés, éljent kiált. A vármegyék nemessége a felbuzdulás mámorában süvegjét lebegteti, kardját húzza ki, azt veri össze, s isten áldását kiáltja vezérére. De tapsolni nem szokott.

Zala vármegye 1830-iki augusztusi közgyűlésén viharos taps zúgott. Kezdte a fiatalság, s folytatta sok öreg is. S ellentmondás nélkül, egyhangúlag elfogadta s határozattá emelte mindazt, amit nagy költője javasolt.

A balatonfüredi nemzeti színházat föl kell építeni.

A gyűjtést a gyűlés alatt már meg kell kezdeni. Meg is kezdték. Össze is gyűlt hamarosan mintegy ezer forint.

A vármegye pénztárából semmit sem adhatnak, mert a kormány azt meg nem engedi. De a járások összes főszolgabírái utasítatnak, hogy adományozásra minden nemesembert felhívjanak. Hazafias szent célra a fillért is köszönettel fogadják.

A Bencés barátok pannonhalmi főapátjához átír a vármegye, hogy adjon telket a nemzeti színháznak. Átír a szomszédos Veszprém, Győr, Vas, Somogy és Fehér vármegyékhez is, hogy atyafiságos buzgalommal pártolják az eszmét.

A vármegye veszi oltalmába s védelme alá a színházat s az egész intézetet.

A színház és megyei színművészet főkormányzójává Kisfaludy Sándort, „vármegyénknek táblabíráját, közbizodalmú hazánkfiát, nemzetünknek közönségesen elismert, jeles nagy fiát” élete fogytáiglan kinevezi.

Végezetül kimondja, hogy Balatonfüreden a nemzeti színházban soha más nyelven, mint magyar nyelven színielőadást tartani nem szabad.

A költő tovább se pihent.

Rögtön írt és utazott mindenfelé, hogy barátait, tekintélyes megyei és országos férfiakat megnyerjen az ügynek. Írt Pannonhalmára Guzmics Izidornak, vegye rá a főapátot, hogy adjon telket s húszezer téglát azonnal, hogy még az idén meg lehessen kezdeni az építést, Guzmics pedig készítsen szép ünnepi költeményt a megnyitás napjára.

Írt Fülöp József öreg barátomnak is azonnal, hogy a telek kijelölésére Füreden megjelenjék.

Mihelyt a főapáttól a tihanyi apáthoz a levél elindult: azonnal ment a költő is Füredre. Megalkudni a tihanyi apáttal.

Gyorsan meglett az alku is.

Az apát ad alkalmas telket. A telek kijelölésére és átvételére megjelent hazafiak legjobbnak látták, hogy a színházat arra a helyre építsék, ahol Kisfaludy agyában az eszme megfogant, s kisjókai Szabó István uram az első ajánlatot megtette.

Ád az apátság húszezer téglát.

Följánlja az épület tetejéhez szükséges összes födélfákat, azokat szántódi és kapolyi erdeiben ki is faragatja, s a szántódi révhez oda is szállítja.

Volt azonban Horváth Pálnak, a jó apát úrnak egy csomó furcsa feltétele és kikötése is.

A játékszín épületeiben senkinek szállást adni nem szabad; abban csupán csak a színjátszó társaság tagjai lakhassanak.

A játékszín épületeiben sütni-főzni nem szabad se a színészek számára, se mások számára.

Kávét, teát főzhetnek a színjátszó társaság tagjai maguknak is, vendégeiknek is, de pénzért másnak nem főzhetnek.

Ha van boruk a színészeknek: ezt ugyan a színház pincéiben tarthatják, s ott a színház helyiségeiben meg is ihatják, válják egészségükre, de ott

idegen bort nem tarthatnak, és saját borukat pénzért másnak nem mérhetik.

Mindezt némi vita és ellentmondás után az urak derült kedvvel ugyan elfogadták, de egy kikötését a jó apát úrnak határozottan elutasították. Azt akarta ugyanis a szerződésbe még beletenni, hogy a játékszín épületeiben udvarolni, a nőknek szépet tenni, szerelmeskedni, csókolózni s efféle hívságos időtöltést művelni senkinek szabad ne legyen.

– No ezt nem fogadjuk el, főtisztelendő uram, mert akkor se színészt, se közönséget nem kapunk.

Az apát úr makacskodott.

– Hogy engedhessem én meg az én telkemen a szerelmeskedést?

– Hiszen csak színből, játékból történik az, főtisztelendő uram. Azért hívják Színjátzó Társaságnak.

Ez már okos beszéd volt. Ezt már a jó apát úr is megértette, s ekként az örökszerződés létrejött. Aláírta az apát úr, aláírta Kisfaludy Sándor mint főkormányzó, aláírták a vármegye tiszti ügyésze, az uradalom fiskálisa, a törvényes bizottság s a tanúk is.

A telket kimérték, átvették, kicövekelték, s aztán örömeiben olyan áldomást adott a jó apát úr az egész fürdőközönségnek, hogy másnap reggel is alig akart még vége lenni. Minden cigánynak a keze belesenyvedt.

Ez év őszén nem kaptak az építésbe. Kivágták az erdő fáit azon a helyen, ahol a színháznak a helyet kimérték, s aztán egész őszön és télen az anyagot hordták. Kétszáz öl kő, hússzezer téglá, hatvanhatezer zsindele, ötszáz deszka, kétszáz köből leoltott mészs s a barátok somogyi uradalmából az épület tetőfája feküdt ott a tavasszal halomba hordva. S a pénzhez még alig nyúlt hozzá a költő, pedig lassanként a pénz is szaporodott.

De kellett is, hogy szaporodjék.

Az építés vezetését Fülöp József öreg barátom ingyen vállalta el. Ő rajzolgatta ki az építési részleteket. De munkavezető azért mégis kellett melléje.

És kellett kőművesek, ácsok, kőfaragók, asztalosok, lakatosok, kovácsok, üvegezők, mázolóok, gölöncsérek* s egyéb mindenféle kézművesek. Ezek munkája sok költséggel járt.

Kisfaludy Sándor aggódott, hogy saját vármegyéjében a szükséges pénz nem fog összegyűlni. De saszeme még tovább is látott. Ő a

„Dunántúli Színjátszó Társaság” sorsát biztosítani is akarta. Szüksége volt tehát a szomszéd vármegyék támogatására.

Vas vármegyéhez 1831. évi március 15-én fordult levelével. Milyen szép és igaz levél volt ez!

„Hintsük a hazafiságnak aranymagvait szünet és kifáradás nélkül ott, ahol lehet; úgy, amint lehet s akkor, amikor lehet; amint az idő, hely és körülmények engedik: bár vetésünknek aranytermését arathatni talán csak késő unokáinknak engedtessek is.”

„Az utolsó századokban folyvást mostoha idő járt a magyar nemzet felett: ennek mind vészes fürgetegekben, mind kegyelmekkel ragyogó napjaiban a magyar nyelv és vele a nemzetiség hol nyomtatva s irtatva, hol elhízeltetve vagy elgúnyoltatva levén, már-már végvesztének hanyatlott.”

„Ha hős Eleink az utolsó félszázad előtt föltámadtak s az akkor lélegző Magyarokat látták volna, tehát az elfajult maradékkal beszélni se tudván, azt kell vala vélniük, hogy Leel sírjának tapodói szakadtnak s telepedtenek le az általuk vérrel szerzett Hazában.”

Sopront és Pozsonyt kivéve, egy vármegye középső és magas nemessége se németesedett el annyira, mint Vas vármegyéé. De azért Vas vármegye ellentmondás nélkül, hazafias buzgalommal fogadta a költő levelét.

Nicky János volt első alispánja, Bertha Ignác második alispánja és Széll Imre, a későbbi követ és hétszemélynök, főjegyzője. S volt még a költő törekvéseinek ezeken kívül is lelkes és befolyásos támogatója. Ez Szegedy Sándor volt, a költő nejének, Szegedy Rózának unokaöccse.

A májusi közgyűlésen tárgyalták a karok és rendek* a költő iratát. Komoly és lelkes volt a tanácskozás. Jelen volt maga a költő is, bár nemesi jogait Vas vármegyében nemigen szokta gyakorolni. De a vezérlő férfiak nagy része mind vagy rokona, vagy benső barátja, vagy egykori bajtársa volt.

A gyűjtést és segélyezést elhatározták a karok és rendek.

És elhatározták azt is, hogy követeket küldenek arra a gyűlésre, melyet Kisfaludy Sándor a nemzeti színészet ügyében a szomszéd vármegyék képviselőiből összehív.

E gyűlést május 25-ik napjára Kiscellbe hívta össze a költő. Meghívta rá Zala, Vas, Veszprém és Győr követeit.

Zalában lakott. Ott voltak birtokai Sümegen, Gyömörön, Gógánfán,

Bodorfán, Dobos erdejében s egyebütt. A nemzeti színház is Zalában lesz fölépítve, Zalának tehát ott kell lenni.

Ott kell lenni Veszprémnek is. Hiszen Balatonfüred Veszprém tövében fekszik, s a színelőadások gyönyörűségét Veszprém vármegye élvezi elsősorban. Sok rokona is volt a költőnek e vármegyében. S volt itt családjának birtoka is. A Kisfaludyak ősi várai Döbröntevár, Ecsegvár, Csékútvár ugyan kiestek már a nemzetség kezéből, de Halimbát még testvéreivel együtt bírta a költő, a csékúti uradalom utolsó foszlányát.

Győr vármegyében is nagy gyökerei voltak a nemzetségnek. Apja, Kisfaludy Mihály főszolgabírája volt a vármegyének, s csak pár év előtt halt meg. Birtokai voltak Győr-Gyömörön, Téten, Szemerén, Fölpécen, Kispécen s másutt is.

Vasban is otthon volt a költő. Neje jogán hat évig bírta Kámot. Nemzetségének ősi fészke volt Vas vármegye is. Volt birtoka a Kemenesalján, Gencsen. Mind maga, mind felesége révén ezer kötelék kapcsolta a vármegye előkelő családaihoz.

A meghívott vármegyék hazafias buzgalommal fogadták el a meghívást, s a kiscelli gyűlésre mindegyik küldött néhány előkelő férfiút, alispánt, főjegyzőt, tiszti főügyviselőt, táblabíró, szomszéd járásbeli főszolgabíró.

A kiscelli gyűlés tekintélyes férfiakat hozott össze nagy számmal. A gyűlés elnöke Kisfaludy Sándor volt. Nagy éljenzéssel őt választották. A megbízott követeken kívül Vasnak kemenesalji, Veszprémnek somlyómelléki, Zalának sümegvidéki előkelő urai csaknem mind megjelentek.

A gyűlést fölváltva a vendéglőben s a kiscelli barátok refektóriumában* tartották.

Tárgya volt:

A balatonfüredi nemzeti színház fölépítése és megalapítása.

A „Dunántúli Színjátszó Társaság” szervezése s megélhetésének minden évszakban biztosítása.

Állandó ruhatárnak és kelléktárnak beszerzése és gondviselése.

Komlóssy Ferenc színigazgatóval s társaságával való szerződés megkötése.

A balatonfüredi állandó színház megnyitásának elhatározása.

Hej, ha a mai vármegyék úgy szívükön viselnék a nemzeti nyelvnek, műveltségnek és felvirágzásnak ügyét, mint ott és akkor hetven év előtt!

Hej, ha a mai magyar költőt úgy megbecsülnék a törvényhatóságok és kormányzó emberek, mint akkor megbecsülték!

Hej, ha ti, magyar költők, akik manapság éltek, dolgoztok, henyéltek és nyomorogtok, úgy megbecsülnétek, oly imádandó fenség gyanánt tisztelnétek a hazát, a magyarságot, az asszonyt, a nemzeti érzést, a múltnak dicső emlékeit s a jövődönnek büszke reménységét, mint a hetven év előtti idők magyar költői!

Nem mesélem el apróra a kiscelli gyűlés dolgait. A történetíró foglalkozzék azokkal, s ne a vidám elbeszélő. Nem is tartozik valamennyi most az én dolgomhoz. Csak annyit említek meg, hogy Komlóssy Ferenc társulatával végleg megszervezték a „Dunántúli Színjátszó Társaságot”, meg is állapodtak vele a füredi színház ünnepélyes megnyitására, s meg is határoztak számára a balatonfüredi nyári két hónapra 1200 forintnyi segílyt ezüstben.

Tizenhat személyből állott akkor az igazgatóval és sűgóval együtt. Köztük Megyery, Telepy, Lendvay, Hubenay, Vásárhelyi, Posgay és Kántorné, Komlóssyné, Újfalussyné s Balogh Nina

Különösen érdekes volt a ruhatár és kelléktár fölött való eszmecsere. Amire a szóbeli hagyomány emlékezik: fölemlítem.

Sisakokat, vérteteket, kardokat, alabárdokat nem kell venni, azokra a pénzt nem kell pocskékolni; van a vármegyeházak padlásán és pincéiben elég rozsdás készség, elő kell szedni, ki kell tisztogatni, s Füredre kell szállítani.

A ruhákkal másként áll a dolog.

Holmi német és spanyol ruhákat, gallérokot, bugyogókat, cipőket és harisnyákat a vármegyék nem adnak. Idegen gúnyára a nemesség nem adja pénzét. Effélére csak magánosok adhatnak pénzt vagy maguk a színigazgatók.

Nemzeti magyar ruhát azonban kell szerezni. Őseink, hőseink, elődeink az ő igaz köntösükben lépjenek a színre.

De milyen legyen az ősi ruha?

Kurta huszárdolmány mindenesetre kell, mert a huszárnak ott kell lenni a színen.

Hímes fehér atilla s hímezett Zrínyi szintén kell; nászok, lakodalmak, esküvők, királyi udvar nélkül el nem lehetnek.

Zöld és gránát kancamenték arannyal és ezüsttel el nem maradhatnak. A király, a nádorispán, a zászlós urak, a dicső hadvezérek ilyen

mentében mutatkozzanak.

Kancamente?

E szón megakadt a kiscelli országgyűlés.

Miért éppen kancamente? Milyen is az a kancamente?

Koltai Vidos József, akkor még javabeli férfiú, később alispánja és követe Vasnak, hozzászól a kérdéshez.

– Ne csodásítsuk magunkat, urak, nincs a magyarnak kancamentéje, kinevet vele a világ!

A költő figyelmeztette Vidost, „tisztelt öcsém uramat”, hogy kell lenni kancamentének, mert a kolozsvári színjátszó társaság inventáriumában* így van beiktatva.

De ott volt Kocsi Sebestyén Gábor is, Veszprém vármegye követe, akiről mindenki tudta, hogy mindentudó. Ő nyomban világot gyújtott a kérdés fölött.

– Igenis van kancamente, mivelhogy őseink sokféle és külön-különféle mentéket viseltek, amint a bécsi képes krónikában s attól kezdve mindenféle piktúrában, különösen pedig a koronázási rajzolatokban szemlélhető. A mostani huszármente valósággal a régi kurucmente, vagyis igazán szólva a kurta mente. Régi eleink hosszú mentét viseltek, mely térdig ért. Az a mente pedig vagy ujjas volt, vagy ujjatlan, s az ujjas mente vagy szűk ujjú, vagy sípujjú volt. De az ujjatlan mente is kétféle volt, úgymint vagy palástos mente, vagy vállba vágott mente. Nagy uraink a vállba vágott mentét szerették. Mert ha a mentének gránátszíne volt, az ujjas dolmány pedig világoskék vagy gyöngyházzsínú volt, akkor a vállba vágott nyíláson kívül álló kar a szemlélőnek igazán ékes látást nyújtott. Az ilyen mentének a neve kancamente. Különösen alkalmas volt ez a háborúban, hosszú idejű vonulásokban, mert ilyen mentében kardot, buzogányt kantárszárral kényelmesen lehetett tartani.

Kocsi Sebestyén Gábor után természetesen senki se merte többé a száját kinyitni. Nehogy azonban a mindenféle férfi és nő számára való ruhák, viganók, kötők, kantusok fölött egyenként kelljen tanácskozni és határozni, kölcsönösen egyetértéssel abban állapodtak meg, hogy a ruhatár ügyét rábízzák a költőre, akit a gyűlés Zala vármegye példájára különben is főkormányzóvá választott a dunántúli nemzeti színjátszó társaságok összes ügyeiben.

Gyűlés után nagy áldomás.

De áldomás után még nem mentek az urak egyenesen haza. A

kemenesalji atyafiak ezt meg nem engedhették. Hanem kiválasztott magának mindenki egy csomó rég látott vagy tegnap látott vagy soha eddig nem látott atyafit és jeles hazafit, s vitte magával Sitkére, vagy Mihályfára, vagy Csöngére, vagy Ostffyasszonyfára, vagy a Somlyó hegyére. S tartott a multság vagy ismerkedés heteken át.

A vármegyék mind elfogadták a kiscelli gyűlés határozatait. Még Sopron, még Somogy, még Fehér vármegyék is elfogadták.

De az is természetes, hogy a bécsi kormány és budai kormány keresztet húzott az egész bölcs és hazafias intézkedésre, s meg nem engedte, hogy a vármegyék a nemzeti nyelv művelésének szent ügyére egy fillért is áldozzanak. Nem azért vannak a magyar vármegyék, hogy a magyar nyelvet míveljék, a magyar költészetért lelkesüljenek, s őseik dicsőségeit még egyszer visszaszerezzék. Adót behajtani, katonát beszédni, jobbágyot deresre húzni: ez a vármegyék dolga.

A bécsi kormány és budai kormány így segítette meg a költőt akaratlanul.

Mert ahogy a vármegyék a kormány tilalmát megtudták: abban a pillanatban kimondta a nemesség elszántan:

– Nohát, most már meglesz az a nemzeti színház! – Össze is gyűlt hamarosan 12 954 forint ezüstben, meg is kezdték az építést június elején, s annyi adomány, annyi munka, annyi lelkesedés dolgozott a színházon, hogy a nagy és szép épület készen lett egy hónap alatt, s a költő július 3-ra már kitűzhette az ünnepélyes felavatást.

Még 1754 ezüstforint meg is maradt a pénzből.

Olyan ünnepet még alig látott a Balaton, mint az első nemzeti színház megnyitásának ünnepe volt. Még a testvériség ünnepe 1848-ban, még a Kisfaludy-szobor ünnepe 1861-ben se volt olyan ragyogó.

Mely napon tartották ezt az ünnepet?

A költő azt írja leveleiben: július 3-án. Az egykorú hírlapok azt írják: július 2-án. Én meg azt mondom: mind a két napon. Az 1831-ik évben július 2-ra szombat, 3-ra vasárnap esett. Az egyik napon a nép, a másikon a nemzet ünnepelt.

Az ünnepre meghívták az összes szomszéd vármegyéket. Meg is jelentek. A küldöttségek, a főtisztviselők, a táblabírák, a nagy nemzetségek tagjai, férfiak és nők Zala, Veszprém, Vas, Sopron, Győr, Fehér, Tolna, Somogy megyéből s igen sokan Pestről és Pest megyéből.

A színházba négy-ötszázan értek. De maguk az urak is többen voltak

szépséges asszonyaikkal s a papokkal. Haj, még akkor a papok, barátok, kanonokok, apáturak is otthon voltak a nemzetnek és magyarságnak örvendező napjain!

Hát a nép hova férjen, hol ünnepeljen?

Az a nép, amely jobbágy volt, paraszt volt, országos és úri teher alatt nyögött, s az alkotmányt, a szabadságot s a jogok szentségét csak átokból, imádságból s példabeszédből ismerte!

De amely magyar volt, s magyarságának büszke érzetét istenimádáshoz hasonló szentségnek tartotta. Pénzt nem adhatott a magyarság szentegyházához, de volt lelke, volt izmos karja, volt igavonója, adott tehát munkát. A füredi jobbágy áldozatos munkája nélkül föl nem épülhetett volna a szentegyház. S eljöttek még Arácsról is, még Balaton-Kisszállásról is, még Alsóörsről is együgyű földművesek, zsellérek, napszámosok, hogy egy-két napig ingyen dolgozhassanak.

Ezt a népet az ünnepből kihagyni nem lehetett.

Komlóssy Ferencnek, a színigazgatónak volt jó ötlete.

Tartsunk nemzeti ünnepet és szabad előadást szombaton, július 2-án a népnek s vasárnapon, július 3-án a nemességnek. Elfogadta a javaslatot a költő, s helyeselte azt az ifjú Deák Ferenc is. Legyen a nép az első.

Így lett.

Hírt adtak a falvak népének, s a nép szombaton délre és délután odasereglett.

Tisztes fekete ruhában a férfiak s tisztes fekete és barna ruhában az asszonyok, vidám színekben a lányok. Zászlót nem hoztak, zene őket nem kísérte, a lányok kezében virág, az asszonyok kezében zsoltároskönyv. Azt hitték: istentiszteletre jöttek. Együgyű kálvinista magyar ember virágot és zsoltárt visz magával, ha istenének színe elé akar járulni.

Hiszen igazuk volt.

Volt egy oltár, amelyen már századok óta csak hamvadoz az áldozat tüze. Amelyről töröknek, németnek, királynak, bakónak durva keze oly sokszor le akarta söpörni az utolsó szikrát is. S amelynek tüzét égő honfiszívek mégis mindig csak ébren tartották. Nyögtek, véreztek, viharzottak azok a szívek, de a szent tüzet elaludni nem engedték.

A magyarok istenének oltára volt ez.

Pereynek hívták azt a papot, aki engem megkeresztelt. Azt se tudom: káplán volt-e vagy tanító vagy már fiatal lelkész 1831-ben. Ő is odajött a

maga népe élén.

De szerkesztett egy ünnepi dalt, s erre népét megtanította. A dal így kezdődött:

Ím bejöttünk nagy örömmel
A te szentséges hajlékodb,
Magyaroknak nagy istene!

– – Szentségtörés volt ez! Hitnek, vallásnak, istenfélelemnek megcsúfolása. Hisz ez a magyar református egyháznak templomi szent éneke! Nagy részben a szöveg is; a dallama egészben. Hogy lehet ezt a színház megnyitásakor énekelni?

De hogyan lehetne, amikor a magyarnak győzedelmi napja van?

Mégis azt mondták Pereynek, hogy ezt a színházban elénekelni nem szabad. Templomba való a zsoltár, nem színházba.

Nohát énekeljük el a templomban.

A ragyogó új színház mellett tízlépésnyire ott van az erdő. Sötét iharfák, komor tölgyek, vidám köntösű óriási ezüst nyárok. Némán és büszkén emelkednek az ég felé. Istennek ragyogó napja a gyertyafény, szálfaderékből az oszlopok, sűrű lomb a boltozat, rigóhang az orgona. Van-e szebb templom a világon, mint az eleven őserdő?

Fölharsan a dal.

Perey áll a néptömeg közepén. Mindenki ránéz. Kezével int, s kezdi a dalt. Ezer férfi és nő komoly, lassú és édes hangja zeng össze. S a hang felszáll a lombokig s a lombokon túl a magas égig. S a hang elszáll messze a vizek fölött a végtelenben, s leszáll mélyre, a hazafiak érző szívébe.

S mind odagyűlnek az urak az ünneplő nép köré. A büszke nemesség, a vármegyék kormányzói, a nemzetnek nagyjai leveszik kalapjukat. Komor arccal ott áll a költő is levett süveggel. A lombok nyílásán át egy sugár nyilall kopasz homlokára, s fényből, ragyogásból tesz rá koszorút. Mindenki látja, csak ő maga nem érzi. A fenséges nő, Szegedy Róza fehér csipkekendővel takarja el arcát. Minő érzés támadhat ebben a szívből arra az együgyű dalra?

A szent dal tovább zúg:

Megsegítted magyar néped,
De föl is száll hozzád az égbe
Buzgó hálánknak éneke!

Ott áll Megyeri, a nagy művészek egyik legnagyobbja. Az örökké vidám Megyeri, aki mikor később leszállt a holtak közé, még a holtakat is kacagásra fakasztá. Hallja a szent dalt, s ím, az erős, vidám, nagy lélek könnyekre fakad, odalép Pereyhez, s az ifjú papnak kezet csókol. De szólni nem tud.

Hanem azt mondja igazgatójának, Komlóssynak:

– Ma nem játszom.

És nem játszott. Akárhogy toporzékolt az igazgató, s akárhogy kérlelték az urak. Ma az áhítatnak engedte át lelkét. Úgy megrendíté őt az egyszerű nép igaz ünneplése.

A következő napon az alapítók, vármegyék, nemesurak számára nyitották meg az első magyar nemzeti színházat.

Két prológ volt az előadás kezdetén.

Az egyik beszéd, a másik dal. Mind a kettőt Kisfaludy Sándor készítette. A beszédet Komlóssy Ferenc olvasta föl, a dalt a társaság énekkara dalolta el.

Kívül négy lobogó volt az épület dísze. A nemzeti lobogó közepén az ország címerével. Mellette Zala, Veszprém és Vas vármegyék lobogói a vármegyék címerével. De belül rózsák és cserlombok özöne ékesíté a színpadot, s virágillat tölté el az egész nagy termet. De minden rózsánál, cserágnál és illatnál fenségesebb érzés töltötte be a szíveket.

Mit idézzek a hosszú és remek beszédből?

„Félszázad óta kezdett csak lábrakapni a magyar színművészség; de haj, mily akadályokkal kell vala küszködnie! Mily visszataszításokat, mily sérelmeket s gúnyoltatásokat kell vala szenvednie! Mint kell vala nyomorogva, nehézségekkel és szükségekkel viaskodva magát tengetnie mai napig! –”

„Néktek, dicső magyar Hazánk nagylelkű fiai és leányai, – néktek tartatott fenn azon hazafiúi öröm és dicsőség, hogy magyar szíveteknek szent érzését a nemzeti művelődésnek ezen hiánya sértvén, áldozattételre vállalkoztatok!”

„Hazafiúi buzgóságtok tavaly ilyenkor azt mondotta: *Legyen meg!* – és:

Meglelt... Itt, hol még tavaly ilyenkor az ezen helyen állott fákat és fűszálakat a szél ingatta, most a nemzetiséget terjesztő színművészeti Intézet áll; – a tavaly gondolt Magyar Játékszín szép valósággá lőn! És az önnön hazájába eddig zsellérkedni kénytelenített magyar színművészség tulajdon házra vergődhetvén azt sóhajthatja: – Itt most tulajdon Hazámban én is már itthon lehetek! –”

Beszéde végén élteti a szónok „Tekintetes Zala, Veszprém és Vas vármegyéknek Karait és Rendeit”, kiknek Haza- és Nemzetszeretete a színművészséget és általában a nemzeti kultúrát hathatós pártfogásba vétén, Közüggyé tette.

Éltetni akarta még a költőt, Kisfaludy Sándort, aki nélkül a nagy Kezdet létre nem jött volna. De a költő ezt meg nem engedte.

– Ha már – úgymond – éltetni akarnánk élő embert: akkor a királyt kellene éltetnünk. De ha már azt nem tehetjük, mert különös okunk nincs rá: akkor egyetlenegy élő magunk közül ne éltessünk. Megérdemelné több is, s megvárnák sokan.

De a színészen kifogni nem lehet.

Mikor beszédje végére ért, s a harsogó éljen elhangzott, intett kezével, hogy még szólni akar, odanézett a költőre, s e szavakat mondá:

– „Éljen akit gondolok – de akit megneveznem nem szabad, mert – megtiltotta.”

Mint a vihar zúgása, úgy dördült meg erre a szóra:

– Éljen Kisfaludy Sándor!

A közönség szeretetén se lehet kifogni.

Az éljenzés közben újra felemelkedett a függöny, s a rózsákkal behintett színpadon, fényes nemzeti köntösben ott állott az egész színtársaság. Férfiak és nők körül ragyogó fény támadt. Úgy látta őket a közönség. Hiszen igaz is. Ők voltak igaz prófétái akkor a halálos álmából ébredező nemzeti érzésnek.

S elkezdett a társaság énekelni.

„Adja Isten, hogy a magyart – A félvilág uralja – S vérrel szerzett szabadsága – Soha kárát ne vallja.”

„Adja Isten! Alkotmánya – Mindörökké állhasson, – S dicsőségének semmi erő – S idővész ne árthasson!”

Egy nemzedék életén át e dal volt a honfiküzdelmek jelszava.

Ezt a dalt is Kisfaludy Sándor alkotta.

S e dal csak függetlenségi harcunk ágyúdörgése tudta egy időre

elnémítani.

S e dalra még most is szükségünk van.

De amikor ez a dal elhangzott, 1831-ik évi július 3-án délután öt órakor fölemelkedett helyéről a közönség, s örömkönnyek közt élteté a költőt, s délceg férfiak és ragyogó szépségű nők tolongtak hozzá, hogy vele kezét szorítsanak, s kezét s ruháját megcsókolják.

A színpad hölgyei se tudták könnyeiket visszatartani. De ők a színpadról le nem léphettek. De mindegyik felkapott egy rózsát, s odahajítá a költő lábaihoz. Kántorné, Újfalussyné, Balogh Nina, Hivatal Anikó, Lendvayné. Mind ünnepest, tüneményes alakja később a pesti nemzeti színháznak.

A költő pedig lehajolt a földre, fölvetett egy fesleni kezdő rózsabimbót, odavitte feleségéhez, Szegedy Rózához, megcsókolta halavány arcát, s pihegő keblére tűzte a rózsabimbót.

Igaza volt.

Himfy szerelme nélkül ő sohase lett volna költő s nemzetének nagy fia.
Himfy Szerelmét pedig az a nő teremtette.

*

Így jött létre Magyarországnak első magyar nemzeti színháza!

Hogy utaztak régen?

A nemesember utazása – A gyorskocsi – Az öreg Pitli és ifjú felesége – A szépasszony története megkezdődik – Csányi László

Középbirtokú, jómódú nemesember vasalt kocsival utazik. Talyiga, fakó szekér,* ekhós állapot, vászonfüdeles kocsi nem a nemesember számára való. De a hintót se szereti. Az csak nagyúrnak való vagy akinek sok az adóssága. Hadd kérkedjék!

Elhatározzák az utazást. Sátoros ünnepre, atyafilátogatóba, tisztújításra, névnapra, fürdőre vagy messze vásárra. Ahogy jön.

Odaszól az úr a kocsisnak:

– Miska, Füredre megyünk. A patkókat igazítsd meg a kováccsal. A kocsit meg kell kenni. Hajnalra készen légy.

Első dolga a Miskának befutni az asszonyhoz, akár felesége, akár nem.

– Készíts tisztát. Talán három-négy pár is kell. Füredre megyünk korán reggel.

Az a „tisztá” a fehérenemű. Az a „pár” nem egyéb, mint ing és gatyá. A gatyá korcával becsületet kell vallani az asszonynak. Hétrét gatyánál nem könnyű dolog ez. S nem is gyors. Egész éjjel kell vele vesződni.

Patkó, ló, szerszám, kocsi rendbe hozva. Kocsiülés elkészítve. Abrak a zsákban, széna a kötélben a kocsira jön. Tarisznya megtömve kenyérral, szalonnával, sóval, paprikával, fokhagymával. Új pamat árvalányhaj a kalap mellé. Azután borotválkozni, a bajuszt keményen kifenni. De az uraság sem mehet készség nélkül. Szép fehér, sávolyos* asztalkendőben pogácsa, kalács, most sült cipó, fokhagymás ürücomb vagy borjúcomb s pár pirosra sült kappan. Mindez a kocsira jön.

De jön a kulacs is. De jön a puska is. De jön a hosszú nyelű balta is. Téli időben, hófuvatagokban még lapát is. A dohányzacskó, az úré is, a kocsisé is, gömbölyűre, keményen megtömve. Acélt, kovát, taplót sehogy se szabad itthon felejtetni.

Kijön az uraság a tornácból. Megáll a lovak előtt. Azután lassan körüljárja a kocsit és a lovakat. Megnézi a szerszámot, kiváltképpen a gyeplőt és hámot: erősek-e? Lőcsöt, saroglyaláncot, küllőt, keréksinget megsejlel. Ha bajt nem lát: felül, elhelyezkedik, oldalzsebét

megtapintja, s az udvaron még egyszer körülnéz.

– Mehetünk, Miska!

Asszonytól, gyerektől már a tornácon elbúcsúzott. De azért asszony, gyerek, belső cseléd, házi eb mind kimegy a kocsi után az utcára, s utána néz a kocsinak mindaddig, míg szem elől el nem tűnik az úthajlásnál.

Kétnapi járó az útnak hossza. Útba esik két atyafi, egy tanulótárs, hat falu-város, tizenkét csárda. Hol etetni, hol itatni, meg kell állni mindenütt. Valahol meg is kell hálni. Atyafihoz, tanulótárshoz be is kell tekinteni. A ház előtt elmenni, s be nem nézni, ebédre vagy vacsorára ott nem maradni: erkölcsi lehetetlenség.

Erkölcsei?

De bizony életkérdés az. Aki rokona, jó barátja előtt elhajt, s be nem köszön: az nem akarja, hogy őt is meglátogassák. Az nem szereti a vendéget és rokont. Az vértagadó és emberkerülő. Azt kerülni kell mindenkinek. Abból a vármegyében nem lesz semmi. Annak kerülik lányos házat. Annak fiából esküdtet nem csinálnak. Az megtagadja fáját, magyar természetét, minden ősi erkölcsét. Ha él, ha mozog, ha ficáncol: mindegy az már, ő halott ember.

Meg kell tehát látogatni mindenkit, aki útba esik. De mikor fejezi hát be kétnapi útját?

Egy hét alatt, két hét alatt. Néha el se ér Füredig, hanem visszafordul. Eltelt az ideje.

Boldog emlékű Sággy Tóni, Balatonfüred vidám ifja egykor ő is. Megvált szolgabírói állásától, elindult Komáromból, hogy Füreden töltsön pár hetet. Útját Győrnek vette. Ott elhagyta régi kocsisa, fogadott új kocsisát. Útban, útközben végiglátogatta valamennyi barátját és rokonát Győr, Veszprém, Vas és Zala vármegyékben. Tavasszal indult el, Szent István napja is elmúlt, mire Füredre ért.

– Hát a te uraságod hol lakik? – kérdik kocsisától.

– Azt nem tudom, én csak három hónap óta szolgállok az uramnál, azóta pedig még nem voltunk otthon.

Most?

Most reggel hét órakor eszébe jut az embernek: jó lenne kirándulni a Balatonra. Nyolckor vasútra ül, délben Balatonfüreden fürdik és ebédel és sétál és udvarol, és este visszaindul. Utazott szárazon és vízen, kocsin, vasúton és gőzhajón, bejárt ide-oda harminchat mérföldet, s este itthon

vacsorál Budapesten.

Bojnitzer és Marosi, Szűcs Pista és Adler Márton és az öreg Pitli: ezek voltak a gyorskocsisok Budapest-Székesfehérvár-Veszprém és Balatonfüred közt.

Ismertem valamennyit. Jókedvű, jólelkű és jó lovú ember valamennyi. Fele zsidó, fele nem zsidó, sohase vesztek össze egymással.

Bojnitzer és Marosi harminc évig voltak társak. Vettek ezalatt ezer lovat, kerestek százötvenezer forintot, sohase vezettek könyvet, sohase csináltak évi mérleget, és sohase számoltak le egymással. Vagyonos lett mind a kettő.

Szűcs Pistának Adler Márton, azután meg Deutsch lett a társa. Ma bárkának hívnák az olyan hintót, amilyenen ők röpítették a fürdővendéget. Két ülés hátul: az volt az első osztály. Két ülés elöl: az volt a második osztály. Egy ülés a kocsis mellett: az volt a harmadik osztály.

De ha nők és férfiak vegyesen voltak az utazók: akkor négy ülésre a kocsi belsejében öt jegyet adtak ki. Hiába volt a zúgolódás. Szűcs Pistának szigorú elve volt.

– Vagy a férfi az asszony ölében, vagy az asszony a férfi ölében: tudom én, hogy megférnek egymással.

Minden évben megérett az ő gyorskocsiján egynéhány házasság. Ennek örült legjobban.

Az öreg Pitli: az volt még a fenegyerek. Talán az ő lovai voltak a legjobb futók. Hetvenéves vén hamis volt már, mikor özvegy létére feleségül vett egy húszéves gyönyörű hajadon leányzót. Csóválta rá a fejét mindenki.

De nem törődött azzal Pitli.

– Ha már a ló bent a hámban: a ló kora nem tesz különbséget. Jó vér – öreg ló mindig legyőzi a lusta vérű fiatal csikót.

Hát hiszen ez teljesen igaz. Hanem a menyecskéről kisült csakhamar, hogy annak is jó vére van. Nagyon szívesen hallgatta a szerelmes szép szavakat.

De nem törődött Pitli azzal se.

– Kirúg a hámból? Az a szokása a fiatal csikónak. Hadd ugráljon.

– Jól van, jól, Pitli uram, hátha egyszer a csikó visszaficánkol a mezőre, s idegen ménesbe keveredik?

Ez a kérdés se hozta Pitlit zavarba. Egyet simított szürke bajuszán.

– Ha nem jó a rúd mellett kocsislónak, még mindig jó lesz huszárlónak. Beadom a katonasághoz.

Annyi igaz, hogy az asszonynak nem volt annyi csínja-bínja, amennyit az öreg Pitli az ő lovain már ki ne tapasztalt volna. Az uraságok pajkos beszéde őt ki nem mozdította jókedvéből.

Pestről indult el a gyorskocsi reggel hat órakor. A hajóhídon még lassan kellett léptetni, de amint kiért a budai partra: a kocsis megsuhintotta az ostort, s a három lovon egy-egy csengő füttyörészett. Minden jó vizű kútnál megálltak egy pillanatra. A Libadöglő csárdának nagyon jó vize és nagyon szép csapláros leánya volt. Ott mindig szomjas volt a kocsisnak lova is, szíve is. Nyéken volt az első váltás, Várpalotán a második, délután öt órakor már ott pattogott a kocsis Balatonfüreden a Horváth-ház előtt, s oda gyűlt a vendégsereg. Ki jött? Jött-e híres ember? Minden vendéget úgy fogadtak, mint jó ismerőst, régi barátot, igazi családbelit.

Egy család volt az egész fürdőközönség. Valóságos magyar család. A politikának erős szenvedélyei lángoltak akkor is. A társadalom osztályai fennálltak akkor is. De a társaság egységét meg nem tudta bontani semmi.

Még a zsidókérdést is gyökeresen megoldotta a szép Gutthardné.

Veszprémi lány volt. Ragyogó szépségű menyecske volt. Csodájára járt annak mindenki. Nevét nem mondom meg. Régen ott porlik már habtermete a budai zsidótemetőben. Gyermekai se maradtak, de lehetnek rokonai. Elmondom történetét, hiszen időnként és esetenként belejátszik neve és élete a függetlenségi harc nemzedékének nagy történetébe.

Férje szegény kis úriszabó volt. Nyáron át Balatonfüreden volt a boltja és műhelye, közel a gyógyszertárhoz. Télen Veszprémben laktak.

A menyecske alig volt húszéves. Nagy híve a nemzeti védegyeletnek. Ott ült mindig a bolt ajtajában, fehér babos kék-festett vászon öltönyében, egy rózsa a keblén, száz csillagnak minden sugara két szemében. Mosolyától fényes lett az alkonyat s fényesebbé a déli napfény. Alig akadt olyan derék legény, aki másutt sétált volna, mint ott, ahol legközelebről láthatta. Mindig nagy volt az udvara, s a széptevők egész serege ott lebzelt mellette reggeltől estélig.

Legállandóbb és leghatalmasabb udvarlója volt Batthyány István gróf. Híres lovas, gróf Sándor Móricnak nagy pajtása, Széchenyinek is kedvence, híres futó-lovak tulajdonosa. Maga is tartott lóversenyt

polgárdi birtokán. Ő férközött legközelebb a szép Gutthardné szívéhez. Nőtlen ember volt, gazdag ember volt, gavallér volt.

Szegény kis szabómester. Ő is szerette a feleségét, csak úgy bomlott érte. Varrta ő a kabátot, mellényt, nadrágot egész nap, egész éjjel. Hogy szép babos honi ruhában ne legyen az asszonynak fogyatkozása. De nem használt az semmit.

Válás lett a vége. A szép szabóné feljött lakni Pestre, házat vett, nagy lakást tartott, s termeiben a magas társaság legelőkelőbb lovagjai mind megfordultak. Állandó barátja azonban gróf Batthyány István maradt.

Maradt, amíg maradt.

Jöttek a forradalmi napok. A szépasszony fejébe vette, hogy ő hatalmat is gyakorolhat, a végzet kerekét is irányozhatja. Miért ne tenné? A tüneményes idők láza nemcsak az ő agyában zsongott. Ő milliókat is akart magának szerezni.

Megismerkedett Duschekkel, az ország forradalmi pénzügyminiszterével, ezzel a jámbor, becsületes hivatalnokkal. Elperzselte szívét, izzóvá tette agyát. A mindenki által körülrajongott szépség varázsoló hatalmának nem tudott ellentállani.

Balatonfüredről jól ismerte Csányi Lászlót a szépasszony.

Csányi is minden nyáron ott szokott tölteni néhány napot vagy hetet. Öreg huszára mindig vele volt. Öreg huszáriját még a napóleoni nagy harcokból hozta el magával a bécsi kongresszus után. Maga Csányi is öreg huszár, de azért kemény legény. Gondosan fésült hosszú ősz szakállá éppen nem tiltakozott az ellen, hogy gazdája a szépasszonynak udvaroljon. Nem engedte tiltakozni a még mindig barna, kifent bajusz. Öreg embernek ritka szép arca. Üde piros szín, tüzes szemek, nyalka bajusz, hófehér szakáll, sehol semmi redő. Mikor kivégezték: akkor is gondosan megfésülte szakállát s hegyesre fente ki bajuszát a vesztőhelyre érkezete előtt.

– Minek az már? – kérdi tőle a börtönfelügyelő.

– Teljes díszben kell menni a csatába.

A katonás rendet el nem engedte senkinek. Még öreg huszárijának se. Pedig ennek szabad volt minden. De azért egyszer ez is megtagadta az engedelmisséget.

Ez történt 1843-ban.

Deák Ferenc nem jelent meg az országgyűlésen. Deák pártjának vezérei az első felirat dolgában nem tudtak megegyezni. Fölkerekedtek

tehát néhányan: Klauzál, Beöthy s az ifjabbak közül Eötvös, Pulszky, s lerándultak Kehidára Deák tanácsát meghallgatni.

Deák a szomszéd Csányból meghívta ebédre Csányi Lászlót, régi, benső, jó barátját is. Csányi magával vitte öreg huszárját, s az ebédnél ez állt mögötte, ez szolgált neki.

Ebéd alatt észreveszi, hogy az öreg huszár dolmánya nincs katonásan begombolva. Halkan hátraszól:

– Gombold be a dolmányodat, hé!

Az öreg huszár halkan feleli:

– Nem gombolom.

Dühbe jön Csányi, s hangosan rákiált:

– Gombold be rögtön, ha mondom.

Az öreg huszár haptákba vágja magát, s hangosan feleli:

– Jelentem alássan, nem gombolom.

Az ebédező országgyűlés már erre odafigyel. De Csányi most teljes haraggal, harsány hangon kérdi:

– Miért nem gombolod be? – Egyúttal elkeríti áldóját az öreg huszárnak.

– Jelentem alássan, mert nem lehet. Mi már megebédeltünk, s ilyenkor szűk a dolmány.

Az ebédező országgyűlés elkezd kacagni. Még Deák is hangosan kacag. Beöthy Ödön majd leesik a székről nevében. Utóbb megjuhászodik Csányi is.

– Jól van, de eltakarodjál most a szemem elől. Huszár szájából kutyaugatás csak ez a szó: nem lehet.

Ilyen kemény legény volt Csányi, már a függetlenségi harc előtt is.

Nos hát ő is udvarolt Balatonfüreden a csodaszép szabónénak. Huszár léteire nem tehette, hogy mellőle elmaradjon. Szeme közé nézett ő nagy Napóleonnak is, hogyan nézett volna a szépasszonynak is?

Volt Pesten valami Liebmann nevű vállalkozó. Fehérneműszabó és vászonszállító. Fejébe vette, hogy a honvédség részére inget, gatyát, vászontarisznyát szállít. Az a hír szálldogált, hogy a szépasszony előtt minden zár megnyílik. Fölkereste a szépasszonyt, s felajánlotta neki, hogy társnak veszi be az üzletbe, de csak haszonra, ha elnyeri a szállítást.

A szépasszonynak tetszett az ajánlat. Fölkereste Csányit. Csányi ajánlotta a hadügyminiszternek, Mészáros Lázárnak. A hadügyminiszter hideg-rideg ember volt.

Sok dolga is volt. Szívnek, szerelemnek, szépasszonynak nem tudott időt szakítani. De azért a szépasszony megszerezte az üzletet nem ugyan Liebmannak, hanem önmagának. Szegény Liebmann ebbe is belenyugodott. Mert úgy belebolondult ő is a szépasszonyba, hogy ezer inget, tarisznyát varrt volna egyetlen mosolygó szempillantásért.

Így ismerkedett meg Duschekkel is. Akinél volt a bankócsináló gép, akinél volt az arany, ezüst, s aki ha nem fizetett, hát senki se fizetett. Aki utóbb pénzügyminisztere volt az országnak, s aki mégis, ha a szépasszony galambszeme hosszan nézett rá, egész testében reszketett, mint a szellőrázta iharfának lombja.

Benső barátság támadt közöttük. A szépasszony úgy akarta. Ha pedig ő már úgy akarta, akkor annak a miniszter ellent nem tudott állani. Nem is tudott, nem is akart.

Amit nem tud a történetírás

Brachfeld – A lovak tanyája – A sáfárok és a kupeczek – A cecei öreg
Braun – Hogy született a Kossuth-huszár? – A zsidó – Haynau és a
hadisarc

Van-e a függetlenségi harcnak szépasszony-története?

Van. Minden nemzet függetlenségi harcának megvan ez a története. Mert szépasszony nélkül meg se kezdődnek, győzelemre se juthatna, hősei se volnának, talán vértanúi se volnának. A világ teremtésében az asszony volt az istennek utolsó alkotása. Így beszéli Mózes. De mit ért ahhoz Mózes? Ki hiszi azt el Mózesnek? Én nem. Hiszen ahol a nemzetek szabadságát teremtik meg: ott az asszony mindenütt az első. Vagy a jó asszony, vagy a rossz asszony, de mindig a szépasszony.

A mi függetlenségi harcunk szépasszony-története még nincs megírva. Pedig ideje volna már. A harcnak elmúlt ötven esztendeje. A legtöbb szépasszony fölött beborult már a sírhalom. Az élők szívében pedig elhamvadt már a tűz, A francia forradalom szépasszonyainak történetét előbb megírták, mintsem ötven esztendő elmúlt volna. Igaz, hogy azóta is írják, most is írják. De hát be lehet-e valaha fejezni a szépasszony történetét?

Függetlenségi harcunk története másként is hiányos. Hol vette a huszár a lovát, a nyergét, a dolmányát, a csákóját, a fegyverét? Hol vette a honvéd az egyenruhát, a fegyvert, a szuronyt? Ki készítette? Ki szállította? Ki és hol és mikor rendelte meg? Ki fizette ki?

Árpád idejében, úgy ezer év előtt, elindul kétezer magyar huszár. Keresztülmegy a Karszton, a longobárdok síkságán, az alpesi hegyeken, déli Franciaországon. Nekivág a pirénei hegyeknek, bevágat a ronceváli völgybe, és onnan tér vissza épen, szépen, viruló jó egészségben. A lovának még patkója se kopott meg.

Szép, szép. De ha abból a sok ostoba krónikásból csak egynek is eszébe jutott volna megírni, hogy azt a kétezer ázsiai huszárt kik és mivel szerelték föl, s útközben hogy etették, hogy itatták: többet tudnánk népünknek ezer év előtti erejéről és műveltségéről, mint a világ valamennyi könyvéből, ami akkor és azóta megíródott.

Mikor már Tihanyt megközelítettük: elmondta Salamon Ferenc a tihanyi vár kapitányának a török basával való híres páros viadalát. S azt a furcsa levélváltást, amely a két hős között kerekedett.

Innen botlottunk bele a hadseregek felszerelésének kérdésébe. Némán hallgat erről csaknem minden nemzet története. Azt ugyan mindenki tudja, hogy ma a rendes, állandó hadsereget miként szerelik föl. Raktár itt, raktár amott. Minden raktár tele ruhával, fegyverrel, lőszerrel. Megfújják a harci riadót: behívják írás után a legénységet, kiosztják a ruhát, fegyvert s a begyakorlott kész lovat, s ott áll a hadsereg.

De mit csinált a nemzet 1848-ban? Legénysége nincs. Ruhája nincs, fegyvere nincs, lova nincs. És hadserege mégis van.

Csoda volt ez?

Ez bizony nem volt csoda. Belátja ezt mindenki, ha én elmondok egy kis furcsa történetet.

Jönnek a rácok. Ölnek, rabolnak, gyújtogatnak.

Jönnek a horvátok. Vezeti őket a bán. Nem akarnak nagyobb dolgot, csak az ország fővárosát kardcsapás nélkül elfoglalni.

A magyar kormány elhatározza, hogy haladéktalanul felállít egy lovasezredet. Kossuth-huszár, Hunyadi-huszár: de kell azonnal.

Ló és legény van a világon elég, de mikor lesz abból huszár?

Negyvennégy mesterembernek kell hetekig dolgozni, míg a legénynek huszárformát adnak. És tizenhat mesterembernek kell hetekig dolgozni, míg a lónak huszárló formája lesz. Meddig kell még aztán a lónak és legénynek tanulni, míg a kettőből egy huszár lesz.

Mészáros a hadügyminiszter. Elküld egy káplárt Brachfeldhez.

Tisztelteti a hadügyminiszter, tessék őt délután öt órakor meglátogatni.

Brachfeld zsidó! Brachfeld gazdag ember és jó magyar ember. Brachfeld lóval kereskedik. A másik neve Arnold. Ma is él jó egészségben, úgy tudom.

Brachfeld délután öt órakor pontosan megjelenik, s a káplár bevezeti a miniszterhez. A miniszter leülteti, s nyugodt hangon azt mondja:

– Isten hozta! Nyolc nap alatt kell kilencszáz ló. Tizenöt markos. Ára száz forint. Otthon már egy kissé ültek rajta. Hat esztendősnél nem idősebb. Egy huszárezredet akarunk azonnal felállítani.

– Hát olyan sürgős? Nyolc nap alatt kell?

– Jellasich Kanizsánál; nyolc nap alatt itt lehet, a huszárokat már ki kell küldeni ellene.

Brachfeld gondolkodik. Azután azt mondja:

– Ha olyan sürgős: meglesz a ló négy nap alatt. Hova állítsam?

– A Károly-kaszárnya udvarára, délelőtti tizenegy órára.

– Meglesz.

Brachfeld köszön, kimegy, kocsira ül, s fölkeresi a csárdákat és fogadókat. Ahol lovai és lovászhai vannak.

A „Két pisztoly” csárda. A Nemzeti Múzeum mellett.

A „Két kék bakóhoz”. A Soroksári utcán. Ma is fennáll.

A „Mátyás király” és a „Fehér ló” a Kerepesi úton. Egyik ma is virágzik.

A „Két szerecsen” a Szerecsen utcában; – a „Kék kakas” a Király utcában. Ma már nyomuk sincs.

Budán a „Körte” vendéglő. A vendéglős azelőtt nyéki kocsmáros volt. Pitli uram 1846-ban behozta Budára. Hatalmas termetű, derék magyar zsidó. Most is él, 98-adik évét járja. Tavaly egyik foga inogni kezdett. Megijedt. Mi ez? Elmegy a fogorvoshoz. Mutatja neki, hogy egyik foga inog.

– Tessék elhinni, doktor úr, ez valamit jelent.

Harmincegy foga olyan erősen áll, mint a patkószeg. De egy mégis inog.

Ez a Korte vendéglős. Kocsmája ott állott a budai sorompónál. Ahol most a Nyugati pályaudvar van: ott is állt egy kocsmája a homokon.

Ezekben a kocsmákban laktak Brachfeld lovai és lovászhai.

Érdekes kocsmák. Nagy udvara valamennyinek. Az udvaron lábas szín. Hátról a lóólak. Szalmával, szeméttel, dagasztó sárral és kecskelábú abrakosvályúval tele az udvar. Házi szolgáló, lovászlegény, kocsmáros kocsisa ott pitykéznek a lóól ajtajában. Bent a kocsmában jövőmenők, lókupecsek, szállóvendégek, muzsikus cigányok isznak, alusznak, veszekednek, alkudoznak, dicsekednek.

Brachfeld benéz valamennyihez. Végignézi a lovakat. Ez beválik, emez nem válik be. Az egyik még csikó, a másik már elcsigázott. Van olyan, amelyik többet ér száz forintnál. Ilyen is kell. Mert a tisztnek ajándékló is kell. A sáfár váltig mondogatja Brachfeldnek, hogy három-négyszáz ló kéznél van már.

Brachfeld ezt nem hiszi. Brachfeld okos ember és okos hazafi. Rossz lóval meg nem lehet verni Jellasichot. Jellasichot pedig meg kell verni, tehát a honvédeknek jó lovat kell adni. Mert ha Jellasichot meg nem verik:

az akkor bejön Pestre, s elveszi a lovat ingyen. A honvéd pedig becsületesen megfizeti az árát.

A hazafiság tehát jó üzlet is.

Öreg este van, mire Brachfeld a lószemlét befejezi. Mire megtudja, hogy nincs elég ló kéznél.

Nosza, sáfár, hol vagy? A sáfárt Krausz Adolfnak hívják. Egy szempillantás alatt itt legyen tíz lovászlegény, jó tíz hátszlóval. Útiköltség, egy icce* bor mindegyiknek. Falatozni lehet a ló hátán is. Tíz órakor feljön a hold. Holdvilágnál induljatok, hajnalra vagy délre ott legyetek. Holnapután reggelre minden ló ott álljon a Rókus-kórház mögött.

Kétszáz lókupece van Brachfeldnek. Egyik különb, mint a másik. Két nap, két éjjel nem fog aludni egyik se. Egyik-másik kupece igazán távol esik.

Zsámbékon három van. A Fischer, a Dávid és a Fülöp zsidók. Ezek Bicske körül szedik össze a lovakat. Csepelen, Szigetszentmiklóson, Lacházán a Szunyog, az Engel és a Hermán várja a lovászlegényt, s a két Duna négy partján ők szedik össze a huszárlovakat.

Veszprémbe, Sárbogárdra csak másnap délben ér el a lovászlegény. Lova tele porral, izzadsággal. A legény álmos, de mégse alszik, hanem egy kortyra kiissza borát.

Veszprémbe Bojnitzer és Marosi együtt hallják az izenetet. Kegyetlenül pödri a bajuszát mind a kettő. Bojnitzer odaszól társának:

– Marosi komám, te csak maradj itthon, nézz körül a lovak között, én meg majd kinézek a vidékre.

Befogat, kocsira ül, s hajt lóhalálában. Másnap reggelre a Mezőföldről beterel százharminc huszárlova.

Sárbogárdon Kohn Mózes és Kohn Simon veszik nyakukba a falukat. Nem kell nekik se a mágnások, se a szolgabírák segítsége. Veszélyben a haza. Lóval lehet csak kisegíteni. Ki bízna ilyenkor a lovat úrra, hivatalra? Zsidó kell ilyenkor.

Ma is él az öreg Krausz, fehérvári, azelőtt kerékteleki lakos, maga egyedül harminc lova terelt össze 48 óra alatt a Kossuth-huszárok részére.

Hát a cecei öreg Braun? Most már itt lakik Budapesten, a Petőfi utcában. A század első évében született, s utolsó évétől csak egy esztendő választja el. 98 esztendő óta mindig zsidó, mégis szegény ember, mégis

kemény magyar ember, s mégis egészséges, mint a makk.

Pár év előtt még öt esztendő volt hátra a 100 esztendőből. Nevenapjára összejöttek barátai. Brachfeld gondoskodott jó borocskáról. Ittak, mulattak, dalolgattak az öregek. Igazán öregek. Mintha őserdő agg fái dévajkodnának egymással. Egyszer fölkel az egyik, fölemeli poharát, s felköszönti a cecei öreg Braunt.

– Ábrahám, Izsák és Jákob istene éltesen téged száz esztendeig!

Dühbe jön e szóra a cecei öreg Braun, fog a kezébe egy öreg kést, s rohan a szónoknak.

– Megöllek, véredet ontom, kutya.

Hej, felugrálnak az öregek e kemény szóra, s útját állják a dühöngőnek.

– Mi az? Ki bántott? Miért akarod azt a nyavalyást megölni?

– De megölöm én, mégpedig mindjárt. Hatvan esztendeje vagyok jó barátja, s most mégis azt kívánja a gazember, hogy egy pár év múlva elpusztuljak.

Igaza volt. Hiszen csak öt éve volt akkor még hátra a száz esztendőből. Márpedig egészséges embernek azt kívánni, hogy csak öt évig éljen, csakugyan nagy gorombaság. Alig tudták megkérlelni. De ez eset óta mégse ereszti a szónokot szemei elé.

A kilencszáz ló együtt volt a negyedik nap reggelén. Brachfeld reggel kilenc órakor fölkereste a magyar hadügyminisztert, s jelentette neki, hogy a lovak tizenegy órakor ott lesznek a Károlyi-kaszárnya udvarán. A jó hadügyminiszter osztrák katona volt valamikor. Tudta ő, hogy ezt a dolgot négy nap alatt megcsinálni nem lehet. Nagyot nézett Brachfeldre.

– Jó, jó, Brachfeld. Ló majd lesz ott, de hogy huszárló lesz ott: majd akkor hiszem el, ha Krein ezredes hivatalosan jelenti.

Krein ezredes és Mikhéli főhadnagy vette át a lovakat.

A legénység ott állott már a kaszárnya udvarán. Kemény képű, bátor fiak, napsütötte barna arccal, pörge bajusszal. Kerek kalap, kék ing, kék gatyka, dolmány, fekete nyakravaló, sarkantyús csizma. Oldalukon kard, nyakukban karikás. Lábuk előtt pokróc, kantár, terhelő, kengyelszíz, kengyelvas. Pest megyei, Tápió vidéki és jászsági legény többnyire.

Ezek a Kossuth-huszárok.

Amint a lovat átveszik: minden legény megkapja a magáét. Neki a lónak a csutakkal. Tisztára, fényesre dörzsölik valamennyit. Jön az etetés, itatás, abrakolás. Kantárt a fejére, pokrócot a derekára, terhelőt a pokrócra, kengyelszíjat a terhelőre, föl a legényt valamennyinek a

tetejére.

Így készült a függetlenségi harc huszárja.

Este már kivonul a kelenföldi táborba. Minden ló megszokta a legényt, minden legény megszokta a lovat otthon. Tizenegy nap múlva jön az ütközet. Tizenegy nap alatt a ló megtanulja a dobszót, trombitaharsogást és ágyúdörejt. Megtanulja a sorban, oszlopban, fejlődésben való lépést, ügetést, vágatást vezényszóra, trombitaszóra. És tizenegy nap múlva megveri Jellasichot, s elgázolja, Győrig kergeti hadseregét.

Ezt csinálja meg a német!

Krein ezredes jelenti a hadügyminiszternek: minden ló megvan, minden ló kitűnő ló.

Mészáros Lázár hadügyminiszter felölti díszruháját, úgy fogadja Brachfeldet. Eléje lép, megfogja jobb kezét, s megszorítja melegen.

– Köszönöm a haza nevében! Így már legyőzzük az ország ellenségeit. Ön csodát művelt. Hogyan tudta ezt megcselekedni?

– Miniszter úr, az én zsidóim jó szívvel megtesznek mindent, ha jó szóval beszélünk velük.

Hej, zsidó, neked még a neved is csúfság! Ha szidni kell valakit: téged szidnak. Ha ütni lehet valakit: téged ütnek. Ha áldozat kell száz közügyre: tőled várják az áldozatot. Haragudnod semmiért se szabad, panaszaidért kinevetnek. Ezer szegényed van: nem sajnálnak. Tíz gazdag embered van: irigység mar érte. Rossz embereidet a szemedre hányják, jó embereidért mindenki fukar a dicsérettel. Mostoha gyermeke vagy a művelt világnak. Orosz, német, francia kikergetne a föld kerekességéből. Csak a mi jó magyar népünk van meg veled békességben.

Hej, zsidó – száz ellenség rohant meg bennünket ötvenkét év előtt. Huszárlónak, ágyús lónak, szekeres lónak húszezer ló kellett. S te összehajszoltad azt, és kézre adtad azt felényi idő alatt, mint amennyire vállalkoztál. Hova lett volna harcunk dicsősége, fajunk becsülete, ha nem lett volna lova a szabadságharc hőseinek!

Attól a rég porrá vált szépasszonytól tudom, amit most elbeszélék.

Haynau német volt, katona volt, és hóhér volt. A német is, a katona is, a hóhér is haragszik a zsidóra. Mekkora lehetett Haynau haragja?

Voltak emberek, akik Haynauval higgadtan tudtak beszélgetni.

S Haynau valamennyitől azt kérdezte: hogyan tudta a magyar forradalmi sereg és Kossuth kormánya magát egy pillanat alatt elegendő lóval és alkalmas lóval ellátni?

Rég meghalt az a boldogtalan ember, alkancellár egykor, nevét akár meg se mondjam, aki semmi rosszat nem sejtve azt mondta Haynaunak:

– Könnyű volt az, kegyelmes uram. A forradalmi kormány felhívására a zsidók szedték össze s adták kézre néhány nap alatt a szükséges lovat.

– Hogyan tudták ezt pénz nélkül megtenni?

– Hitelbe!

– Hitelbe?

Felugrott a szörnyeteg. Lelke haragba, szeme vérbe borult. Kardjával verte a padlót, s ordított nagy indulatában.

– No majd én megtanítom őket, hogy hitelbe többé ne dolgozhassanak.

Rögtön kirótt az óbudai zsidókra egymillió forint sarcot, s azt behajtotta azonnal kegyetlenül.

Ebből a pénzből emeltünk negyedszázad előtt a magyarországi zsidók számára magyar papneveldét.

Ez annak a Haynau-féle zsidó hadisarcnak igaz története.

És az is igaz, hogy a zsidók hitelbe adták a lovakat.

Nem a szegény lókupecsek, hanem a Brachfeldek. Mert nem egy Brachfeld dolgozott úgy, ahogy elbeszélem, hanem több is és valamennyi. Utóbb a nagy lószállítóknak alig volt már más nevük, csak Brachfeld. Még ha Jakob, Izsák, Szról vagy Deutschländer volt is az igaz nevük.

Megkapta Brachfeld az elismerést írásban a lovairól az ezredestől, s megkapta az utalványt a lovak áráról a hadügyminisztertől.

Ezzel az utalvánnyal el kellett menni Duschekhez, a bankjegyek, az aranyak és ezüstök miniszteréhez és a szépasszony barátjához.

Ne gondoljon ám pedig senki semmi rosszat se Duschekről, se a szépasszonyról. Mert a szépasszony ugyan keresett sok pénzt, de azt nem az ország kárára és nem Duschektől szerezte.

Csak az volt a kérdés: melyik utalvány mikor kerül kifizetésre? Ha a szépasszony sürgette a fizetést, akkor megtörtént az rögtön. Ha más sürgette: sorára kellett várnia szépen.

A szépasszony története

Hol fizetik ki a lovak árát? – Brachfeld Debrecenbe megy – A bankócsináló gép – A barkhend ujjas – A szépasszony ereje – Az enyingi követválasztás – Az abaújszántói zsidó orvos – Az orosz nagyherceg nem lesz magyar király – Duschek megmenekül – A szépasszonyra alkonyodik – A nemzet bárója

Az államnak sok keze van, s ha fizetnie kell, ha vállalkozónak, szállítónak vagy szegény embernek jár a pénz: minden kezén keresztül megy, míg oda jut, ahová kell.

A pénztárnok az, aki fizet. Először megnézi a nyugtát. Azután az embert elküldi az ellenőrhöz. Az ellenőr továbbküldi a számfejtőhöz. A számfejtő kikeres mindenféle könyvet, írást, előíratot és főnököt, s megvizsgálja: jár-e pénz, kinek jár a pénz, mennyi pénz jár, miért jár a pénz. S különös gondja van nem arra, hogy hibát ne találjon, hanem arra, hogy hibát találjon. Mert az állam, mikor pénzt hajt be, behajtja azt gyorsan, s nem keresi: milyen ember az, akitől behajtja. De ha pénzt ad ki: akkor előtte mindenki tolvaj, csaló, hamisító, álarcos, akire vigyázni kell.

Ha azonban már elvégre minden rendben „találtatik” akkor a pénzért járó embernek be kell bizonyítani, hogy ő nem más, mint csupán csak ő. Hogy ő se nem bátyja, se nem öccse, se semmiféle rokona önnönmagának, hanem ő az önnönmaga. Mert amíg ezt be nem bizonyítja: addig ugyan pénzt nem lát, ha minden igazsága együtt van is.

Hát a függetlenségi harc alatt hogy jutott pénzéhez a lószállító?

Csányi László ott lakott Pesten a Koppély-házban. Ő volt a főember, aki kiutalta a pénzt.

Brachfeldék szívesen vártak a ló árára. S erre jó okuk volt, mert akkor is csak várniuk kellett volna, ha nem szívesen vártak volna. Első volt a honvéd és lova és fegyvere.

A móri csatát elvesztettük. Jött Windischgrätz Pest felé, mint a fürgeteg. Pár nap alatt itt is lesz.

Siet Brachfeld Csányi Lászlóhoz a lónyugtával: vezesse rá az utalványt. Kocsi áll Csányinál a kapu előtt.

A kocsi tele mindenféle útipoggyással.

Az öreg huszár, a Napóleon kori öreg huszár áll elébe. Nagy tarisznyába gyömöszöl mindenféle útravalót.

– A nagyságos úrral szeretnék beszélni.

– Amiből ugyan semmi sem lesz.

– Én vagyok a Brachfeld.

– A kend baja az, nem az enyém.

Nagyon udvarias volt a vén huszár, hogy a gazdag zsidót kendnek szólította.

Szerencsére nyílt az ajtó, jött ki Csányi. Asztrakán süveg volt a fején, bunda a vállán, botosok a lábain. Kegyetlen hideg tél volt e január harmadik napja. Ment a függetlenségi kormány Debrecenbe.

– No, Brachfeld, mi jó szél hordozza itt?

– Erre a kis nyugtára szeretném, ha nagyságos uram rávezetné az utalványt Duschekhez.

– No ezt hát még elvégezzük.

Az a kis nyugta szólt hetvenezer forintról. A ló áráról.

Most az ilyen apróságot a vámházban fizetnék ki.

Akkor pedig a vámház helyén a Dunának egy nagy öble állott tele vízzel. Úgy nevezték: A molnárok tava. Ez volt a dunai malmok téli kikötője. Most is tele volt dunai malommal. A malmok lábnyi vastag jégbe fagyva. Nem őrizte a malmokat más, csak az isten meg a patkányok. Szép napos időben egy csomó viháncoló kölyök mindig ott ácsorgott a partokon. Leste, amint a patkányok mennek látogatóba egyik malomból a másikba. S dobálta őket apró kavicsokkal. Volt kavics a Duna-parton elegendő.

A patkányok ugyan Duschek helyett ki nem fizették a lovak árát.

De hol volt akkor már Duschek is?

Valahol a Hortobágyon.

Ő már néhány nap előtt elindult a bankócsináló gépekkel és emberekkel, a bankópapirossal és a sok istentelen protokollummal. Bankópapirost ötszáz mázsát kellett Debrecenbe vinni. Száz kocsi szállította csak a papirost. Mert akármilyen híres-nevezetes, gazdag város Debrecen városa: azért bankópapirosa mégse volt se azelőtt, se azóta, se akkor. Hárommillió aranya, ezüstje volt a magyarnak, mikor függetlenségi harcát megkezdte. Ma éppen másfél napra lenne elég béke idején. Akkor pedig egy évig hadakoztunk vele, pedig két európai

nagyhatalommal verekedtünk. Ami még kellett hozzá, azt előteremtette a hősi elszántság, a bankócsináló gép, ezer mázsa bankópapiros és a zsidó.

Volt Brachfeldnek már utalványa, csak embert kellett keresni, aki kifizeti.

Ha Windischgrätznek mutatja be: akkor felakasztják. Az lesz a fizetés.

Ha eltagadja, elégeti vagy bizonytalanra vár vele: akkor sohase látja pénzét.

Nincs egyéb választás: jó, kétlovú parasztkocsira felülni, s nekivágni a télnek, fagynak, alföldi sivatagnak, el napkelet felé Debrecenbe. Vagy megeszik a farkasok, vagy agyonütik a betyárok, vagy megkapja a pénzét jószerével.

Ma is érdekes lenne az utazás nyitott parasztkocsin hóban, fagyban, téli zimankóban Debrecenig. Hát ezelőtt ötven esztendővel?

Egyik nap késő éjszakáján bevetődik Nádudvarra. Azt se tudja: micsoda falu, micsoda város. Minden ablak sötét, sehol senki ébren, vendégfogadónak se híre, se hamva, lovak elfáradtak, emberek elgémberedtek, szél szitálja a havat az utcán, kutyák feleselnek, kakasok szólnak; más életnek, egyéb hangnak semmi nyoma. Utcai lámpa van ugyan Bécsben, Párizsban, sőt már Pesten is, de annak fénye Nádudvarig el sem világít. Amivel Nádudvar egy csöppet se törődik.

De a város végén mégis ég a gyertya egy ablakban. Ott lakik a Kakuk zsidó. Azért hívják Kakuknak, mert ha tüsszent, mindig úgy szól, mint a kakukkmadár. Különben pedig németszabó volna. Szegény az istenadta, mint afféle németszabó Nádudvaron. Mit is keres németszabó Nádudvaron? Hiszen nem jár ott más pantallóban, csak a gatyás galamb. Abból is csak egypár van a tisztelendő úrnál.

De hát gyertya mégis ég az ablakban.

Brachfeld bezörget, bemegy, szívesen látják. El is fér a szobában, ha a bundáját kint hagyja a konyhában. Az egész szoba akkora, mint egy jóraivaló szekrény. S már be is költözött oda éjjeli szállásra Altstädter veszprémi zsidó s két veszprémi szűrszabó. Az egyik Vörös Sándor, nekem egykor, közel harminc év előtt lelkes, hű választóm. A másiknak nevét elfeledtem.

Vacsora is akadt: meleg burgonyaleves. A forró víznél többet ér.

A lovakat is beköthetik, de nem az istállóba, mert az nincs, hanem a kamarába, ahonnan előbb ki kell dobálni a sok ócska rongyot. Reggelire már van tej is, szalonna is, puha kenyér is. Hatalmas lakoma. Kell is

fizetni fejenként tizennégy forintot, lovanként három forintot. Jámbor Kakuk zsidó, öt esztendőre beszerezte házbérét egyetlen éjszakán.

Úgy kell neki!

Duschek pedig nem henyélt. Amint gépe és papirosa Debrecenbe ért: a legelső éjszakán már berendezett mindent, hogy mire a nap fölkel: ontsa gépe a bankót.

Ott volt műhelye és raktára a nagy kollégium földszinti helyiségeiben. Egyik szobában egy nagy vasalt szekrény tele kész bankóval. Rozzant ajtóit, rozzant ablakait új lakatok, városi hajdúk, új honvédek őrzik. Minek őrzik? Ki orozna a nemzet kincséből? Hogy merne belépni tolvaj istennek szentegyházába?

Duschek nem ott lakott, hanem a nagy kollégium mellett egy kisdud házban, csak egy szűk utca választotta el a kollégiumtól. De a szekrényes szoba mellett is volt hivatalszobája.

Festett asztal, fapad, néhány festett faszék, mosdószekrény és egy fiókos szekrény: ez volt a szoba minden bútorzata. Tükörnek, csillárnak, szőnyegnek semmi nyoma. De volt egy fali fogas. Azon lógott egy szürke posztóköpeny, egy fekete kabát és egy barkhendből készült rövid ujjas mellény.

Mi a barkhend?

A barkhend pamutból készült ócska, bolyhos vászon. Egyik oldala se fényes. A színe vagy kékre, vagy szürkére, vagy vegyes bágyadt kockákra festve, a visszája színtelen szürke bolyhosság. A világ legolcsóbb kelméje. Tizenhat váltókrajcár volt rófe, s még ma se drágább tizenöt krajcárnál. Kapcaruhának szokta használni a középosztály, mellénynek a legszegényebb ember, alsószoknyának a legszegényebb asszony.

Nos hát ilyen barkhendből készült rövid ujjas mellényt viselt Magyarország pénzügyminisztere magánlakásán és hivatalszobájában. A fekete kabátot csak szükségből öltötte fel.

Mindennap egymillió bankót nyomatott ez a miniszter. Ki vette számon? Ki ellenőrizte? Az a néhány hivatalnok, ki vagy elhalt, vagy világnak futott, vagy a harcban hullott el, vagy a tömlőben, vagy az akasztófán. S akinek ellenőrizetlen volt kezén mindennap egymillió: az az ember kétforintos kabátban járt.

Pedig ott volt mellette a szépasszony is. A csodaszép balatonfüredi Gutthardné. Aki csikorgó hidegben elment vele, elment utána

Debrecenbe. Aki szerette a minisztert, azt a rideg, szürke hivatalnokot, még barkhend ujjasában is. S akiért rajongott az a miniszter, mintha csak ifjú művész lett volna.

Hej, pedig a szépasszony két szép szeme nagy hatalom. Megöl az ő nézésével. Leszedi a csillagot az égről, kiveszi a kincset a szekrényből, kilopja az önérzetet a szívből, a hősi elszántságot a honfilélekből.

A szépasszony két szép szeme.

Keresztültör a várak falán, a királyi paláston, a papok bíboröltönyén, a férfi komolyságán s a hitvesi hűségen. Mi tud annak ellenállni?

A barkhend ujjas. Azon nem hat keresztül se könnye, se lángja.

Korán reggel bemutatja Brachfeld a hetvenezer forintos utalványt Duscheknek.

– Volt ön Gutthardtnénál?

– Nem voltam, miniszter úr, nem is megyek, sietős az utam.

Akkor a barkhend ujjasában volt a miniszter. Átment a kollégiumba, felnyitotta a szekrényt, s szó nélkül kifizette a pénzt.

A zsidó pedig sietett vissza a tenger pénzzel Budapestre. Hiszen ha Windischgrätz föl nem akasztja: megint csak kell lovat vennie a honvédek számára. De miként jusson vissza Budapestre? Ez volt a kérdés.

Dehogy volt ez kérdés. Nem lehet a lókereskedőt megakasztani. Aztán Windischgrätz jámbor ember volt. Csak a Duna bal partját őriztette. Szentül hitte, hogy háta mögött már mindenki jó barátja. Tétény felől az jött be Budára és Pestre, aki akart. S az osztrák főhadiszálláson csak oly biztosan jártak-keltek a magyar sereg kémjei, mint akár Debrecenben. Csak Promontor és Budaörs felől kellett bejönni.

Mi lett utóbb a szépasszonyból?

Hosszú története van ennek, de ez a történet már nem tartozik a Balatonhoz. De egyszer-kétszer mégis érinti azt.

Az enyingi kerület képviselője a 48-i országgyűlésen Bocsor István volt. Enying szülöttje, pápai tanár, kemény hitvallású magyar ember. Nagy tudós, de a remek gondolkozású csendes tudósok fajából. Nekem is kedves tanárom volt. Az akadémia sohase választotta be tagjai közé, pedig sok és szép úttörő tudományos munkája jelent meg – de pápai kiadásban.

Ez volt egyik bűne. A másik pedig az volt, hogy Szent István királyról megírta, hogy az nem volt se szent király, se nagy király, mert német

lányt vett el feleségül, mert ő csinálta meg a némettel először a közös ügyeket, s mert ő kezdte meg nálunk a latin és német nyelvek elültetését.

– Ez a két nyelv, amici, olyan átok a magyar nemzetet, mint a szerb tövis a mezei gazdán. Ma se tudtuk, sohase tudjuk kiirtani.

Így beszélt tanítványainak.

Történettudós létére úgy gondolkodott, hogy ha a némettel összeveszünk, vagy legyőzetés, vagy árulás, de az egyik bukásra visz bennünket. Ez ok miatt az országgyűléssel együtt nem ment el Debrecenbe, hanem visszafelé keresztültört Windischgrätz táborán, s elment haza Enyingre, Pápara.

A debreceni nemzetgyűlés azonban gondolt egyet, a távol maradt képviselőkre körözvényt bocsátott ki, s elrendelte, hogy aki ennyi s ennyi idő alatt székét el nem foglalja s távollétét nem igazolja: helyét üresnek mondja ki. Bocsor István se meg nem jelent, se nem mentegődött, s így az enyingi kerület megürült.

Ez a kerület a fűzfői öböltől a Sióig ráfekszik a Balatonra. A szépasszony rábírta Duscheket, hogy vállalja el az enyingi képviselőiséget. Ki tudja: minő terve volt a szépasszonynak? Ki tudja: miért ábrándozott vissza a szép Balatonra?

Duschek közölte a dolgot Kossuthtal. Kossuth, a kormányzó, írt egy szép magánlevelet az alispánnak: Kenesei Kenessey Antal urambátyámnak, a levélben ajánlotta Duscheket. Az alispán írt a szolgabírónak, Nagybaráti Huszár Pongrác urambátyámnak, s aztán alispán, szolgabíró, esküdt nyakukba vették a kerületet, beszéltek minden falusi bíróval, jegyzővel és előljáróval, s lelkükre kötötték, hogy meg kell választani Duscheket, az ország pénzügyminiszterét, mert Kossuth apánk, az ország kormányzója úgy parancsolja.

– Parancsolja?

Ez a szó volt a hiba.

Mezőföldi magyar ember parancsszóra meg nem választ senkit. Volt kéznél egy ékes szavú, érces hangú, jókedvű kálvinista káplán: Cserky István. Őt választotta meg. Úgy megbukott Duschek, mint a parancsolat.

A kálvinista káplánnak akkor húsz forint volt az esztendei fizetése. Azt hiszem, ma sem több ötven forintnál. Mai napság merjen csak egy kálvinista segédlelkész a pénzügyminiszter ellen valahol föllépni képviselőjelöltnek!

Duschek sorsa az lett, ami a függetlenségi kormányé. Debrecenből

Pestre, Szegedre és Aradra költözött, s utóbb osztrák fogságba került. Az egész világ bámulatára azonban se föl nem akasztották, se súlyosan el nem ítélték.

Pedig ő is elfogadta a függetlenségi határozatot, s ő is trónjavesztettnek mondta ki Ferenc József császárt.

Ő is minisztere volt a függetlenségi kormánynak, s a hősi harc diadalaihoz mindvégig ő szolgáltatta a pénzt.

Minden függetlenségi minisztert fölakasztottak, aki el nem menekült. S ha volt hóhérlogikája Haynaunak: akkor Duscheknek kötél által kellett meghalnia.

Volt hóhérlogikája, s Duschek mégis megszabadult.

Áruló volt talán Duschek alattomban? Nem.

Becsületes magyar ember volt minden ízében. Megmentette őt a szépasszony.

Mikor Haynau Komárom várának átvétele után Pestre jött, s gróf Batthyányt, Csányi Lászlót, báró Petényi Zsigmondot, Szacsvayt s társaikat kivégeztette: szemlét tartott hadserege fölött, Pest és Buda helyőrsége fölött. Katonái kopottak és rongyosak voltak. A katonáknak még díszruhája is szenny és foszlány volt. A fehérmű rég lemállott testükről, s a hosszú táborozás férgei hemzsegték rajtuk.

A hóhérnak volt érzéke a katonai dísz iránt. Kegyetlenül összeszidta a bécsi hadügyi kormányzatot, törzstisztjei csak úgy ámultak-bámultak rajta. Rögtön írt is Bécsbe, sürgetni az új ruházati felszerelést.

A szemlére kiment a szépasszony is. A szemle azon a vidéken volt a tábori kórház körül, ahol most az elevátor és közvágóhíd fekszik. A szépasszony fiákerről nézte végig a hadiszemlét.

Még az napon fölkereste a hóhért. Valami Friedberg nevű segédtisztjét találta ott. A szépasszony követelte, hogy rögtön jelentse őt be a hóhérnál. A segédtiszt lehetetlennek tartotta, a hóhér nem is volt már otthon, valami kaszinóba vagy valami látogatóba ment. A segédtiszt tudta: hová. Gutthardtné egyszerű, de előkelő és értékes öltönyben volt. Ragyogó szépségének fényét, melegét és illatát fokozták nagybecsű ékszerei. Friedberg százados tagadó feleletét föl se vette. Kért egy levélborítékot.

A fiatal és udvarias százados sietett levélborítékot adni. A szépasszony beletett egy névjegyet. „Madame Gutthardt.” És beletette Paskievits hercegnek egy ajánlólevelét és Konstantin orosz nagyhercegnek egy

látogatójegyét.

Hol vette ezeket a szépasszony?

Ki tudná azt?

Volt Abaújszántón egy zsidó orvos, dr. Weiser. Apja Weiser Károly budapesti királyi közjegyzőnek. Az orvos neje: Amália, orosz lány. De 1849-ben már jó magyar. Magas műveltségű hölgy volt. Nem tudom: él-e még. A magyaron kívül a német, a francia és orosz nyelvet is kitűnően beszélte, s művész volt a zongorán.

Paskievits herceget hozzá szállásolta be a városi előljáróság. Egy hétig volt nála. A Volga melléki bájos orosz népdalokat örömet hallgatta magyar házi úrnőjétől a különben komor és agguló orosz nagyherceg. A magyar népdalokat nem akarta hallani. Nem értette meg.

De megértette és megszerette Konstantin nagyherceg. Ő is ott volt szállva három napig. A balatonfüredi szépasszony itt találkozott Paskievits herceggel is és Konstantin nagyherceggel is nemegyszer.

És ahogy elbeszélte, jelen volt akkor is, amikor Weiserné a legszebb rima-völgyi és Tisza vidéki népdalokat verte, s amikor ezek édes-bús dallama ránehezedett a nagyherceg szívére. Támlás széken hátradőlve hallgatta az ismeretlen dalokat, s merengve nézett ki az asszonyok feje fölött az ablakon át a világba.

Az orosz-magyar asszony egyszer csak félben hagyta a zongorázást. Odafordult a nagyherceghez:

– Fenség, tetszik Önnek a magyar dal?

– Nagyon tetszik.

– Hát szerezzé meg magának a magyar népet is. Egy szavától függ, s a magyar nemzet fenségedet választja királyává.

Az orosz nagyherceg mosolygott. Aztán fejét tagadólag rázta.

– Nem lehet.

Egy percig hallgatott. Mit gondolhatott ez idő alatt? Azután e szavakat ejté ki:

– Nagyon szomorú a magyar dal.

A szépasszony rögtön felelt rá.

– Vidám lesz az, ha fenséged lesz a magyarok királya.

Német nyelven folyt a társalgás. A nagyherceg elkomolyodott arccal mondá:

– Hagyományaink ezt nem engedik meg.

Pár nap múlva nemcsak két zsidó asszony ajánlotta fel Konstantin

oroszl nagyhercegnek Szent István koronáját.

Sejtette ezt a szépasszony? Vagy volt-e ebben része neki is?

Ez a találkozás, ez a társalgás megfejtí azt a rejtélyt, miért lehetett a szépasszonnak látogatójegye az orosz fővezértől is, az orosz nagyhercegtől is.

Friedberg százados nagy szemeket meresztett, mikor a látogatójegyeket meglátta. De a szépasszony nem hagyta sokáig bámulni. Leragasztotta a levélborítékot, s odaadta Friedbergnek.

– Keresse föl, százados úr, kérem, Haynau őexcellenciáját, én addig majd itt várok, s kérem, adja át neki leveletem.

Egy óra múlva otthon volt a hóhér, s fogadta a szépasszonyt.

– Kegyelmes uram, én ma végignéztém a hadiszemlét. Láttam, hogy a katonák ruhája rongy és szenny. Tudom, hogy fehéreneműik nincsenek. Azt is láttam, hogy excellenciád kedvetlen és bosszús emiatt. Bécsből nem kap fehéreneműt három hónap előtt, én ellátom hadseregét fehéreneművel három nap alatt.

A hóhér két kézzel egyenesre húzta araszos hosszúságú két kajla bajuszát, s úgy nézte a szépasszonyt. Bámulatba ejtette az asszony szépsége és bátorsága. S a két látogatójegy.

– Hol veszi ön három nap alatt azt a sok fehéreneműt?

Az asszony észbomlasztó mosollyal billentette meg vállát.

– Akárhon veszem! Hátha már készen is van? Hátha én már régen számítottam arra, hogy készletet gyűjtök össze vagy a magyar, vagy az orosz, vagy az osztrák hadsereg számára?

– Miért nem jelentkezett ön júliusban, mikor én itt Pesten katonafehéreneműre pályázatot hirdettem?

– Mert excellenciáddal akkor személyesen nem találkozhattam, s ajánlatomnak árát nem szabhattam.

– S mi az ára?

– Az, amit excellenciád júliusban megszabott. De azonfelül még az is, hogy Duscheknek a haja szála se görbüljön meg.

– Mi köze önnek Duschekhez?

– Barátom volt.

Így adta el a szépasszony a hóhérnak azt a negyvenezer inget-gatyát, melyet Liebmannal a honvédhadsereg számára készíttetett, s melyet ez már nem vehetett át.

S így mentette meg Duscheket az akasztófától.

De így lett aztán a szépasszony Pesten mindenható mindaddig, míg itt a hóhér uralkodott.

És még azután is, míg a solferinói csata be nem következett. És míg ragyogó szépségének sugarai el nem halványodtak.

Balatonfüredre még ellátogatott egy-két nyáron át. Rokonai fölkeresték Várpalota és Veszprém vidékéről, s ő meglátogatta őket. Elvált férjével is szívesen váltott egy-egy szót.

– Jer vissza hozzám, visszaveszlek!

Szegény kis szabó. Megkeresett naponta két-három forintot, a szépasszony pedig dúskálkodott a százezrekben.

– Amikor én tehozzád visszajönnék, akkor te már nem vennél vissza feleségnek.

De a világ mégis megváltozott körülötte.

A savanyúvíz-forrása csak úgy buzgott, mint máskor. A szolgák és hajdúk csakúgy hajlongtak előtte, mint régen. Vén cserfái az erdőnek, vén hársfái a sétálónak, meredek jegenyefái az alsó partnak csakúgy illegették előtte lombjaikat, mint évek előtt. Napsugár az égen, csillagfény az éjben, felhők és ábrándok képe a Balaton tükreén csakúgy játszott gyönyörűségére, mint egykoron.

Hanem az emberek más szemmel néztek rá. Szép volt, ragyogó volt még, de a legyeskedők már elmaradtak. Egy rokon nővel sétálgatott magánosan. Megtudták valahogy s elsuttogták róla, hogy az osztrák hatalom embereivel jó barátságban él.

S nem mondták meg neki a hidegség okát.

Csak a nemzet bárója mondta meg.

Ki volt a „nemzet bárója”?

Hej, ha azt valaki igazán tudná! Jókai harminc esztendeig ismerte, én közel negyven esztendeig: sohase tudtuk meg, kicsoda, mi a neve, honnan való.

Agglegény volt. Zömök termet, jól megtermett idomokkal. Hatalmas fő, tüzes fekete szemekkel, római orral, borotvált arccal. Csak szép, fekete bajusza volt mindig huszárosan kipödörve, és csak fekete hullámos haja gondosan fodorítva. Szép férfi mindig, még öreg embernek is nyalka öreg ember. Mikor kezdődött vendég-haja, s mikor lett deressé bajusza: megmondani senki se tudta.

Mindig fehér mellényben, fekete kabátban s magyar sarkantyús csizmában járt. Se Haynau, se a divat őt ettől el nem riasztotta. Nyaka

körül nagy, színes kendő, kissé olaszos alakú, nagy karimájú kalapja mindig hetykén fél fejére csapva. Divatos pálca a kezében, értékes gyűrűk ujjain, maroknyi fityegő zsebbeli órájának vastag aranyláncán.

Mindig jókedvű. Mindig harsány hangon beszélt mindenkivel. Telét Budapesten, nyarát Balatonfüreden töltötte. Minden embert, minden nagy embert és minden szép asszonyt ismert az egész országból. Nem jött olyan fiatal menyecske Balatonfüredre, akinek a nagymamájával el ne járta volna a ballagót és a ropogóst, mikor az még lány volt.

Több mint ötven éven át volt állandó vendége Balatonfürednek. Tíz apátúr és tizenkét perjel dőlt ki mellőle. Három nemzedéknek látta támadását, enyészését. Őt megváltozni nem látta senki.

Sokan azt mondják: borbély volt valamikor suhanc korában.

Nem tudom, de nem hiszem.

Sokan azt mondják, az idősebb nőknek, a tüzesebb menyecskéknek udvarolt.

Nem tudom, de elhiszem.

Tartott lakásán egy kis játékszobát. Volt belőle haszna, de nem sok haszna. A kártyapénzt csak nagyon szerény összegben fogadta el.

Birtoka, foglalkozása, ipara, kenyérkeresete semmi nem volt. De azért úr volt, gavallér volt tetőtől talpig, minden időben. Élősdí volt, de ezt a közönség soha észre nem vette.

Ezer adoma szól róla.

Szellemes és ledér ötleteivel könyvet lehetne megtölteni.

Deák Ferencet ő nevezte el a „haza bölcsé”-nek. Azelőtt csak „Zala bölcsé” volt a neve.

A házaselet üdvös voltáról beszéltek előtte. Olyan az, úgy mondták, mint a suba, megvéd az idő viszontagságától. „Már én csak olyan subát nem veszek magamra, amelyet le nem tudok aztán vetni. Ha pedig mégis levetném: más melegedik alatta.”

Simon apát megszólítja:

– Öregszünk báró, most már a templomra is kellene ám gondolni.

– Mindennap látom főtisztelendőségedet, amint templomba megy, de azt is látom, hogy nem sokáig marad ott, hanem ebédre, vacsorára mindig kijön. Hát miről jó az?

Kemény magyar volt. Senkinek se engedte meg, hogy németül beszéljen. A pincérek úgy félték tőle, mint a jégesőtől. Tüskés megjegyzéseivel a grófoknak és báróknak is mindig nyakukon ült.

A nemzeti színművészetet nem hagyta éhezni. Mindennap órákig hajszolta a közönséget, hogy a színház üres ne maradjon.

Mikor a nemzeti színház ott a fürdőtelepen megnyílt, kiment a falvakba, Balatonfüredre és Arácsra, hogy a mezei gazdát és a parasztnépet is rábeszélje: járjon a színházba.

Színház: ki az ördög hallotta ennek hírét? Mi lehet az? Komédiást láttak már a falvak, de csak olyat, aki maga ment oda helyükbe. Kócot evett, tüzet fújt, és százfős piros selyemszalagot húzott ki gyomrából. Ez azután mulatság. Ez megérdemli a két váltó garast. Nem is tudom, miért hagytak föl ezzel a bűvészek és ezermesterek. Ma is nagyobb gyönyörűség lenne ez a népnek, mint a gyűrűeltüntetés, kardnyelés, kártyalapdázás.

Keserves harcokat kellett vívni a nemzet bárójának a jókedvű parasztok röhögése ellen. Mert a nép jól ismerte őt, s már nevettek, ha látta is.

Odaszól a báró egy suhanchoz, aki lehangosabban nevetett:

– Hogy hívnak, öcsém?

– Csepeli Jóska a nevem.

– Hát öregapád él-e?

– Nem él biz az.

– Ismerted-e?

– A világon se voltam még, amikor meghalt.

– No akasztanivaló, hát holnap az öregapád elevenen ott lesz a színpadon.

Ez már beszéd volt. Erre aztán elámult, elhallgatott mindenki.

Másnap a fele falu ott volt a színházban, hogy meglássa a Csepeli Jóska öregapját. Ügyes művész találó jelmezzel, vidékbeli bajusszal és beszéddel úgy odaállította az öreg Csepeli Benjámint, hogy az emberek hazamenet majd agyonverték egymást afölött való vitájukban, hogy hát csakugyan az öreg Csepeli volt-e az, vagy csak a képmása?

Halálos holtáig így támogatta a nemzet bárója a balatonfüredi nemzeti színművészetet.

Nos hát ez a nemzet bárója volt az, aki a szépasszonynak megmondta az igazságot.

– Csókolom a kezét, babám, ragyogó szép asszonyom, van egy kedves dalom, meghallgatná-e, ha eldalolnám?

– Ne bolondozzon, báró! Micsoda dala volna nekem?

– Bizony szép kis dal az! Elmehetsz már házam előtt; nem vigyázlak, mint azelőtt; – ha szólok is egyet-kettőt: de azt se úgy, mint azelőtt!

Aztán odahajolt a füléhez, s úgy súgta neki:

– Három esztendeig ne jöjjön ide nagysád, mert az urak önnel szemben megnémultak.

Így maradt el Balatonfüredről a szépasszony.

Azután sok pénze lett. Zitterbarth építévállalkozónak üzlettársa lett. Együtt építették a gellérthegyi citadellát, s együtt veszítették el vagyonukat is. Ennek éppen negyven éve.

A szépasszonynak azért maradt még némi pénze, s Kistétényben szőleje és szép nyaralója. A nyaraló most is megvan, a szépasszony éppen most húsz éve, hogy meghalt. Szeretett és vétkezett. De volt szíve is. Talán porai röpködnek most már a napfényben, ahol egykor ő oly sokáig ragyogott.

Vörösmarty

Mi a költő? – A nagy költő alakja – A halálbeszéd – Az utolsó dal –
Tamassa Pál – A vén táblabíró erényei – Gyűjtsétek össze a nagy költő
emlékeinek nyomait

Bizay pedig, a nemzet bárója, tovább mulattatta a füredi közönséget.

De sohase csinált szentebb dolgot, mint amikor Vörösmartynak csinált egy arany napot. Az utolsó napot, melyen a nemzet nagy költője még egyszer boldog volt. Elfeledte nemzete bukását, eszményeinek rombadóltét, reményeinek elsorvadását s hanyatló életének minden keserűségét. S együtt dúdolta barátaival Farkas Miska hegedűszavára:

Hess, légy, ne szállj rám, beteg vagyok ám én! Adj egy csókot, magyar lányka: meggyógyulok ám én!

Ezt dúdolta utoljára halála előtt három hónappal, Balatonfüreden, a fürdő közelében, az arácsi halásztanyán.

Vörösmartyt akkor láttam először, és akkor láttam utoljára. De jól megnéztem. Siheder ésszel, de tudtam már: ki ő, s mije a nemzetnek.

Kovács János volt az első tanítóm az elemi iskolában. Végzett pápai dák, később egresi kálvinista pap. Vére és vallása és tudománya szerint erős érzésű magyar.

Az ábéabot a Szózatot kezdte tanítani. Ahogy a jesibában kell a bókhernek a zsidó szentírást tanulni: úgy kellett nekünk tanulni azt: Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar! Mikor pedig már írni tudtunk: le kellett ezt írunk. Mégpedig nem mindennapi papirosra. Valami fényes, sima, erős, kissé kékes vagy zöldes színű papirost szerzett e célra, azóta se került kezembe ilyen papiros.

– Mindennap elhozzátok, gyerekek, mindennap látni akarom, megvan-e ez az írástok. El ne veszítsétek, be ne piszkoljátok, éjjel a fejetek alá tegyétek, reggeli és estéli imádság előtt mindig elmondjátok; édesapátokat, édesanyátokat rá megtanítsátok.

Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!

– Mert ezt, gyerekek, Vörösmarty Mihály írta. A mi édes nemzetünknek legnagyobb költője. Tudjátok-e, mi a költő? Megmagyaráztam a Hübnerben, hogy hajdanában az isten, mikor

beszélni akart az emberekkel, prófétákat küldött az emberek közé, azoknak mondta meg mondanivalóját, s istennek üzenetét azok adták tudtára az embereknek. Mai időben az isten a költők útján adja tudtunkra üzenetét. Legtöbb üzenetét és legszebb mondanivalóját Vörösmarty Mihályra bízta. Ő neki hagyta meg, hogy eljönne hozzánk, magyarokhoz, s mondaná meg nekünk, hogy ébredjünk föl valahára, s szeressük hazánkat. Ez a Szózat is istennek üzenete hozzánk. Úgy megtanuljátok, mint az ó-testamentomi próféták intését.

Így magyarázta meg nekünk Vörösmartyt és a Szózatot.

Ilyennek képzeltem én Vörösmartyt. Csodálatos képzelet volt ez.

Volt egy derék, kitűnő birtokos és nemes öreg barátunk a vármegyében. Molnár Dénes tótvázsonyi birtokos s 1848-ban a nagyvázsonyi kerület képviselője Pesten is, Debrecenben is. Molnár Aladár barátomnak s kortársamnak és egykori képviselőtársamnak édesapja, talán szegrül-végrül rokonom is. Abban az évben s később haláláig balatonfüredi szőlejében lakott, s én Aladár fiával gyakorta együtt voltam. Ezen a napon ezt mondta nekünk;

– Fiaim, ma leviszlek benneteket a Savanyúvízre, s megmutatom nektek Vörösmarty Mihályt. Ámbár nem vagytok már kisgyerekek: azért odamentek hozzá, és neki kezét csókoljátok. Az ő keze szent kéz, és el ne felejtsetek azt a napot, amelyen az isten megengedte nektek, hogy Vörösmarty Mihályt meglássátok.

Ez volt 1855-ben, szent István napja előtt egy-két nappal.

Mi Aladárral előbb odamentünk az arácsi kunyhóhoz, mint az urak. A „nemzet bárója” már ott parancsolgatott, s ott volt Szűts Antal is, baracskai s később mezőszentgyörgyi birtokos s Vörösmartynek nagy tisztelője s mindennapos barátja. Eszes, művelt, csodálatosan nagy humorú, derék férfiú, utóbb jó barátom.

Jött Vörösmarty. Két követtársa volt mellette 1848-49-ből. Az egyik Molnár Dénes, a másik: Vermes Illés pápai volt képviselő. Ott voltak még Szentgyörgyi Horváth József, Écsy fürdőigazgató, Orzovenszky, a daliás fürdőorvos és Pap Ferenc, füredi és tótvázsonyi birtokos, Vörösmartynéval neje után osztályos atyafi. Ott volt kivételesen Somody uram is, a füredi kálvinista lelkész, s úgy emlékszem, Pius tihanyi perjel is. S még mások is néhányan.

De nem néztem én se egyiket, se másikat, hanem csak Vörösmartyt.

Csodálatos csalódás ülte meg lelkemet. Úgy jártam vele is, mint Deák

Ferencsel, amikor először láttam.

Az a fej mintha sokkal nagyobb volna; azok a szemek mintha sokkal ragyogóbbak volnának; az a termet mintha óriási volna! Egész alakja körül – mintha a szentek sugára volna.

Leült, evett, beszélgetett, nevetett. Idő kellett ahhoz, míg észrevettem, hogy ő se nagyobb, mint más, s ő is ember, mint más, s míg újra és újra eszembe jutott, hogy mit is mondott, mikor kezet csókoltam neki.

– Szervusz, fiam, papnak csókolj kezet, ne nekem.

Középtermetű, nem kövér és nem sovány, bajusza és torzsolt szakálla szürkülni kezd, de még nem fehér. Keveset és csöndesen beszél szép tiszta hanggal. Lassan sétálgat társaival. Két szemöldöke közt mélyebb redő, s két szemöldöke tiszta, fényes szemekre vet árnyékot. Szép összhangzatos napbarnított piros arc. Rövid kézfejen jó vaskos ujjak. Barna a ruhája.

Az a halászkunyhó, amely akkor állott, ma nincs már meg. A hatvanas években jóval nagyobb putrit emeltek helyette. Leveles színben volt az ebéd, s nem a kunyhóban. Fele se fért volna oda a társaságnak. Nyárson sült garda volt az étvágygerjesztő első étel, balatoni halászlé és rostélyon sütött süllő a halmenü ételek. Volt egyéb étel is, s úgy látszott, Vörösmartynak jó kedve és jó étvágya volt.

Tihany

Ki hitte, hogy halálától csak néhány hét választ el? Utolsó napjaiban Kovács József, a későbbi híres egyetemi tanár és sebész volt körülötte, s tőle hallottam, hogy szívbajának legalább egy év előtt már erősen kifejlődöttnek kellett lenni. Meg volt támadva tüdeje is, s halálát közvetlenül tüdővízenyő nevű betegség idézte elő.

Akkor mi ennek nem láttuk semmi nyomát. A fürdőorvos talán legkevésbé látta.

Felköszöntők nem voltak, míg a cigány oda nem jött. Ott volt ugyan a nemzet bárójának malacbandája, apró cigánygyerekek hegedűs csoportja, de az urak ezt felküldték a hegyre, ne cincogjanak itt közelben.

Szentgyörgyi Horváth József elküldött az igazi bandáért, s Farkas Miska, nyalka úri cigányprímás csakhamar ott termett művésztársaival. S amint lezengett egy szép dal a hegedűről, azonnal felállt Vermes Illés, s lelkes, nagyszavú felköszöntőben üdvözölte Vörösmartyt, nemzetünk

örök életű, nagy költőjét.

Felköszöntő jött felköszöntő után, de Vörösmarty nem szólalt fel.

Végül Szüts Antal emelt poharat.

– Hallgat a költő, nincs igaza. Én mondom azt, igaz tisztelője, mindennapi látogatója. Engedje meg, urambátyám, hogy én most ellenzéke legyek, vele szembeszáljak.

Zsebjéből kivett egy kis papirost. A költő utolsó daltöredéke volt ráírva. Nyéken, Baracskán jutott hozzá.

– Íme, uraim, barátaim: ezt írta a költő alig pár hét előtt:

„Fogytán van a napod, fogytán van szerencséd... Fogytán van erszényed, fogytán van a borod, mire virradsz te még szegény magyar költő? Van-e még reménység? Lesz-e még hajnalod? Férfi napjaidban hányszor álmodoztál, büszke reményekkel kényedre játszottál!...”

Vörösmarty közbeszólt:

– Ezt az irkafirkát ugyan elhallgathatta volna, uramöcsém!

– De nem hallgatom én el, hanem kimondom itt bátran, hogyha van isten az égben: akkor Vörösmarty Mihály férfiálmai még megvalósulnak, s büszke reményei még beteljesülnek, s a mi hazánk még szabad lesz és dicső. Ha van isten az égben: az megáldja Vörösmartyt. Erre emelem én a poharam.

Felugráltak a férfiak, ráhúzta a cigány, fölzúgott a harsogó éljen, s odarohantak mind az öreg költőhöz, ölelték, csókolták, sírva megáldották, még ruhájának szegélyét is könnyekkel öntözték.

Bizony nem volt az érzéki csalódás. Bizony a szentek sugára vette körül a költő alakját!

Szentgyörgyi Horváth József odakiáltott Farkas Miskához:

– Azt a Rákóczit, fiam!

S megharsant az az induló, melyet hat év óta nyíltan nem hallott Magyarországon senki. Börtönnek sötétsége várta azt, aki Rákóczi dalát el merte húzatni.

De erre mégis csöndesebbek lettek az urak. Nem féltek ők. De féltették a költőt.

Szüts Antal odasúgta Szentgyörgyi Horváthhoz.

– A Hess légy: ez a költő mulató dala.

Ismerte ezt a dalt Túl-a-Dunán mindenki. Apámnak is ez volt a kedves dala. Meg a Luca Panna dévajdala.

Szentgyörgyi Horváth int a cigánynak. S a cigány, amint bevégzi a

Rákóczit: se lassan, se gyorsan, csak úgy, közép módon megkezdi azt a dalt:

„Hess, légy, ne szállj rám, beteg vagyok ám én! Adj egy csókot, magyar lányka, meggyógyulok ám én!”

Mind az urak utánadalolták.

És dalolta csöndesen a költő is. Szép, tiszta, mély hangja mint a harangszó, úgy zúgott bele abba a zajos énekbe.

Én legalább csak az ő hangját hallottam.

Ez volt igazán utolsó dala. S ahogy a zene szólt, hússzor is elbúgta egymás után.

Jó öreg délután lett, mire bevégeződött a halászebéd, s a társaság visszament a fürdőtelepre. Itt új, mulatságos kis eset várt Vörösmartyra.

Hogy volt, hogy nem volt: valami csodálatos módon mégis úgy volt, hogy Tamassa Pál ott a fürdőtelepen volt.

Hivatalos dolga volt-e, átutazóban volt-e, kocsisa etetni vagy patkoltatni nézett-e be, vagy annak volt valami más dolga: ezt nem lehetett tudni. Hogy nem a fürdő használatáért ment oda: ez bizonyos. Életében akkor fürdött először és utoljára: amikor a fürdőteknőből kivették.

Ott üldögélt az édesvizű kút közelében egy padon. Százgallérú sötétkék köpönyegje akkor is nyakában volt. Pedig augusztusi forróság volt. De köpönyegjét a kocsin nem hagyta volna a világért se. Hátha ellopják. Pedig azt el nem lopták volna a világért se. Nem viselt olyan köpönyeget már ötven esztendő óta senki. Olyan hetvenhét rétű volt annak a gallérja, olyan bizonytalan a színe, olyan megviselt a bélése, s olyan furcsa egész minéműsége: hogy nincs az az enyves kezű vásároszó orv, aki azt megkívánta volna.

De ki hát az a Tamassa Pál?

Született Szentkirályszabadján, Veszprém vármegyében. Mikor? Nem tudom. Úgy 1780 körül. Mert 1809-ben már a vármegyének viceexactora,* magyarán mondva alszámvevője volt.

Halhatatlan érdemeket szerzett pedig a vármegye iránt. A vármegye nyakig benne volt Napóleon ellen a háborúban, s az 1809-diki nemesi fölkelés sehol se volt oly népes és buzgó, mint éppen itt. Mert akármilyen nagy hadvezér volt Napóleon, hogy a Bakonyt be nem veszi, s azon keresztül nem megy: ez a vármegye előtt bizonyos volt. Csak meg kellett védelmezni.

De a háború akkor is pénzzel járt. A nemesi felkelés éppen háromféle pénzzel. Az egyik költségeket viselte a nemesség, a másikat a jobbágyság, a harmadikat a hadi kincstár. A hadi kincstárt képviselte a helytartótanács Budán, a nemességet képviselte a vármegye, a jobbágyságot nem képviselte senki. Minthogy pedig a hadi kincstár szokás szerint üres volt: a helytartótanács a nemesség nyakába akart akasztani minden költséget – ha pedig a vármegye ez ellen börzenkedett : akkor kirótták azt a jobbágyságra. Ennek ügyse volt joga panaszkodni.

Mindenféle költségről egyféle nyugtát kellett venni. Úgyde egyféle nyugtáról lenézni, hogy hadi kincstárt, nemességet, jobbágyságot mely címen mekkora összeg terhel: nem könnyű dolog. Sőt olyan nehéz, hogy efölött alispánok, katonák, számvevők, helytartótanácsosok, vármegyeegyülések, tisztii ügyészek, szolgabírák, adószedők éppen tíz esztendeig marakodtak. Elvégre valahogy csak elintézték.

– Nem oda Buda!

Ezt gondolta Tamassa Pál. S elkezdte átvizsgálni az iratokat. Az iratok pedig voltak két társzekérrel.

Csak viceexactor volt akkor, de nem bízott se a főexactorban, se a helytartótanácsban, se a központi számtisztekben. Föltette magában, hogy a két társzekérnyi írást keresztülbetűzi.

Senki se bírta rá a munkát, és senki se biztatta. Hivatalának rendes terheit megkettőztették, hogy se ideje, se kedve ne legyen önkényes fáradalomhoz. Mind nem használt semmit. Nappallá tette éjszakáit, dolgozott, mint a hajóhúzó ló, s egy év múlva készen lett munkájával.

Kisütötte, hogy a megyei nemesség és jobbágyság összesen tizenhatezer forinttal károsodott. Ennyivel tartozik a hadi kincstár.

Tizenhatezer forint!

Nagy szó volt ez akkor. Hatszáz forint volt az alispán fizetése. Százhatvan forint volt a megyei esküdté. De egész esztendőre. S ebből a megyei esküdtnek tartani kellett lakást, családot, hivatalhelyiséget, kocsit, lovat, kocsist, díszmagyar ruhát, mindent.

Mindez kitelt egy egész esztendőn át százhatvan forintból. Egy barátom, Bezerédy Imre fél évig volt esküdt, s félévi fizetéséből, nyolcvan forintból mindezen felül még szerzett száznyolcvan birkát is.

Négy váltókrajcár volt egy icce* bor a kocsmában. Négy váltókrajcár volt egy font birkahús a mészárszékben. Két krajcárért adtak egész hétre szűz dohányt. A váltókrajcár pedig oly kevés érték volt, hogy harmadfél

ért annyit, amennyi most egy krajcár.

S mikor ilyen olcsó a világ: akkor szerzett Tamassa Pál a vármegyének tizenhatezer forintot. Ami azt teszi, hogy az egész vármegyének egy esztendeig kellett valami házi adót kiróni.

Először: a közgyűlésen megdicsérték.

Másodszor: az alispán kezdeményezésére baráti adakozásból vettek neki egy kardot és egy pár sarkantyús kordován csizmát. A kardot és csizmát elfogadta, a sarkantyút visszaadta, mert az csak hiábavalóság, hetykeség olyan embernek, aki vagy kocsin jár, vagy gyalog.

Harmadszor: a legközelebbi tisztújításon megválasztották főexactornak, s ezzel fizetését háromszáz forintra emelték.

Nagy szó volt ez.

Könnyezett Tamassa Pál, mikor mindezt megértette. S megfogadta, hogy ezentúl egész életét s minden erejét vármegyéjének, hazájának és nemzetének szenteli.

Tehát meg se házasodik.

Azt mondták rá: bolondság.

– Nem bolondság. Mert ha én a nemes vármegye előtt kijelentem, hogy ezentúl minden erőmet a vármegyének szentelem: akkor mit csinállok a feleséggel? Ha pedig a feleségnek szentelem: mi marad akkor a vármegyének?

– Jól van, Tamassa Pál. Legényember maradsz, hamis ember maradsz, a menyecskékkel majd csak balkézről dévajkodom.

Ezt Kocsi Sebestyén Gábor mondta neki, a későbbi híres országgyűlési követ.

– Ez se lesz igaz. Én sohase véték a tízparancsolat ellen, mert az nem lenne tisztesség.

És nem is vétett. Sohase vétett. Élt vagy nyolcvanöt esztendeig, megöregedett, meghalt, eltemették, talán már föl is támadt, de asszonyt nem érintett soha. Se kezével, se szemével, de még csak gondolatával se.

Tisztársai sokáig nem hittek neki. Sokáig leselkedtek utána. A királyt nem őrzik olyan titkon és gondosan, ahogy őt őrizték. Utóbb bátor és hamis menyecskéket biztattak fel, hogy incselkedjenek vele. Ez se ért semmit. Jég volt, szikla volt, megközelíthetetlen magasság volt minden nővel szemben.

A vármegye azonban nem foglalta le minden erejét. Maradt a nemzetnek is.

Kocsi Sebestyén Gábor kötekedett vele.

– Hát nemzetünkért mit fogsz csinálni?

– Ezt is elhatároztam már. Valami Vörösmarty nevű diákember mindenféle dibdáb versekkel rongálja a magyar nyelvet, ennek akarom útját állani. Kidolgozom tehát drámákban az Árpád-házi királyok történetét, hogy utánam a sok lityifityi poétának ne akadjon dolga. Mielőtt azonban ezeket kinyomtatnám, egyéb klasszikus munkák fordításával állok a világ elé.

Így jelent meg tőle 1833-ban egy fordított munka e cím alatt.

Fedrusnak Augustus szabadosának^{*}esopusi meséi

Weszprémben Számmer Alajos betűivel. 1833.

Nevét nem nyomatta ki a könyvön. S mikor kérdezték ennek okát, azt felelte:

– Kérkedés az. A világnak csak a jó könyvre van szüksége, de arra nincs, hogy ismerje az író nevét.

Haj, micsoda veszekedett magyar nyelve van ennek a könyvnek. Hogy a vidám lapok ezt nem tudják felfödözni, s belőle hetenként mutatószámokat közölni! Minő kacagás támadna ettől a világban.

Jó Tamassa Pál kitűnő exactor volt teljes életében, de átkozott rossz író. Igazi csodabogár.

Csinált új szavakat is.

Gyapot. Ez azt teszi: szőrös fülű.

Dühöly. Ezt azt teszi: kritikus.

Fülész. Ez azt teszi: számár. Ma már ugyan azt teszi: fülorvos. De Tamassa Pál úgy vélte, hogy a számár szó nem való mívelt társaságba, jobb lesz tehát helyette a fülész.

Fülmél. Ez azt teszi: hallgatódzik.

Mikor a könyv megjelent: Vörösmarty írt róla bírálatot a Kritikai Lapokban. Szerzőjét nem tudta. Kritikája így kezdődött:

„E könyvet ismét valamely vén tátos írhatta, gondolám, midőn címére tekintettem.” A könyv ugyanis Veszprémben, a híres Mondolat születése helyén látott napvilágot.

Tátos!

Ez a szó nehezebbre esett Tamassának. Tátos a mesebeli csodás ló, aki minden akadályon átviszi lovagját, s gazdájának minden ellenségét

levágja vagy agyonrúgja. Tamassa Pál pedig szerény ember, aki semmiféle különös vitézséggel nem hivatkozik.

Vén tátos!

Hát vén ember az ötvenéves ember? Vén az, aki még soha asszonyt nem érintett?

Egyébként is kegyetlenül lebíráltta Vörösmartyt azt a könyvet.

Hej, minden kedve eltűnt jó Tamassa Pálnak ezentúl az irodalmi élettől. Írt ugyan még azután is. Drámái és Tragédiái nagy része még azután készült. Néhányat nekem is megmutatott 1863-ban. Kéziratai megtöltöttek egy egész hombárt, de többé sajtó alá nem adott semmit.

A magánélet társaságaiból is amennyire tehetette, kimenekült. Itt-ott mégiscsak kiesett valaki szájából az a szó: tátos – ez pedig bántotta őt. Hiszen a nemzetnek akart őt használni. Micsoda ripókság őt ezért csúffá tenni?

Nos hát ez a Tamassa Pál üldögélt az édesvizű kútnál, mikor mellette ebédlő társaságával elment Vörösmarty Mihály.

Vermes Illés karon fogja Vörösmartyt, s egy pillanatra megállítja.

– Engedd meg, tisztelt barátom, hogy bemutassam neked Tamassa Pált, a mi vármegyénk egykori híres főszámvevőjét.

Tamassa Pál föl se kel ültéből, kezét se veszi föl térdéről, hanem csak nézi hosszan a költőt.

– Maga, uramöcsém, az a Vörösmarty Mihály, aki ezelőtt húsz-huszonkét évvel engem vén tátosnak nevezett?

– Nem emlékszem.

– Meghiszek magának, uramöcsém, mert akkor még gyerekeMBER volt, hát elfelejtette. Pedig az én magyar Fédrusom azt meg nem érdemelte. No, én nem haragszom, de máskor mégse tegye. Maga még fiatalember, uramöcsém, elfogadhatja tőlem ezt a tanácsot.

Vörösmartyt jókedvre hozta ez a beszéd. Kezet fogott Tamassa Pállal.

– El is fogadom, urambátyám, szíves köszönettel.

Három hónap múlva Vörösmarty halála hírére hallotta Tamassa Pál.

– Sajnálom szegény fiatalembert. Tele volt jó igyekezettel. Most már bánom, hogy úgy megfeddtem Balatonfüreden.

Nagyon kicsi dolog ez a Tamassa Pál története. Ámbátor éppen az ő mulatságos Fédrusa bírta rá Vörösmartyt, amint bírálatában maga mondja, hogy nyelvünk titkait, nyelvünk újításának és nemesítésének törvényeit mélyebben tanulmányozza: mégiscsak kicsi dolog ez.

És mégis leírtam.

Mert nincs Vörösmartyról, nincs múlt időnk nagyjairól olyan kicsi dolog, amit én szívesen le ne írnék. Amit én koromnak s az utánam következő nemzedéknek számára a bús feledékenység karmai közül szívesen meg ne mentenék.

De másnak is kötelessége volna ez!

Petőfi életének részleteit összeböngészik utódai. Örül a lelkem, mikor ezt látom. Már olyan csizmadiának is tudjuk nevét, akinél egykor csizmát varratott vagy foltoztatott. Idáig menni nem szükséges, de ez se baj. Ha selejtes is, inkább több legyen, mint kevesebb vagy semmi. Az életnek minden apró részlete ezer és ezer ember figyelmét kelti fel. S a figyelem először a részletet, azután magát az életet öleli át. Végül azt, ami a költő életében fenség és örök tanulság az egyén számára és a nemzedékek számára. Átalakul az az élet utóbb nemzeti hagyománnyá s a rég elporlott élő nemzeti hőssé. S a nemzet gazdagságát nemcsak vagyonának ezermilliói, erejét nemcsak katonáinak százezrei teszik. Gazdagságának hatalmasabb és fenségesebb része múltjának dicsősége, hőseinek sokasága. És az az önérzet, amelyet ezek fénye költ ki s növel magasra és terebélyessé. Rengeteg erdő a nemzeti önbizalom, de a világosság nélkül, melyet az ősök dicső példáinak napfénye gerjeszt, elsárgul és elhervad az.

Mit csinál a német nemzet nagyjaival?

Nézd meg, magyar író: mit csinál Dürer emlékezetével és Goethe kalandjaival? S mind a többiekével?

Minden porszemet összegyűjt: pázsit lesz belőle. S ápolja a halmot, s öntözi a pázsitot.

Vörösmarty, rólad elfelejtkeztek az utóbbi évtizedek. S néhány évtized még, s nyomaidat elfödik a feledés sűrű fellegei. Néhány ifjú, néhány tudós, néhány lelkes nő buzdul még föl örökké szép alkotásaid fényén és melegén: de életed apró titkait, gondolataid és érzelmeid fejlődésének részleteit nem búvárolja senki. Mintha Gyulai Pál nagy művével bezárult volna mögötted a világ örökre.

Pedig a te élted oly szép és oly gazdag. Oly ragyogó és melegítő!

Cserhalmod utóhangjaként jól írtad ezelőtt hetvenhárom esztendővel: téged a sors erős vaskarja hamar lehúz örökre, sírodat benövik a vad fák ágai, s ki fog még emlékezni felőled, s ki tudja, hogy megfáradt alakod hamvára hol nehezedik a domb?

Nem tudják.

S ha tudják is: kevés az. Dicső életének emlékeit gyűjtsük össze, s ne csak sírjának koszorúit.

Jókai

Jókai apjának betegsége – Az öröklött betegség – A váltószívesség –
Hogy készült Az aranyember? – Hogy készült a magyar büntetőtörvény?
– Ahogy a költő alkot

Vörösmarty húsz évvel előbb, 1835-ben is Balatonfüreden töltött néhány kedves napot. A regényírás sohase jutott eszébe. Apróbb beszélyt írni eszébe jutott néha. De nehezen szánta rá magát, s igazán nem is sikerült egy kísérlete se. 1835-ben a Balaton rábírta egyre. „A füredi szívhalászat” című beszélyét ez évben s Balatonfüreden gondolta ki. De ez azért mégse balatoni költészet. Van benne víz is, van benne tó is, előfordul benne a Balaton is, de a Balaton külön élete, fényes egyénisége, ragyogó szépségei nincsenek benne.

Jókait jobban megragadta a Balaton. De ő is csak a téli Balatont vonta be költészetének aranyos sugarával. Azt a Balatont, amelyet soha nem látott. Huszonöt esztendőn át töltötte nyári napjait Füreden, húsz esztendeig volt ott első rangú háziúr, de azért a Balatont télen sohase látta. Mégis írt róla Az aranyemberben.

Története van ennek.

Jókai apja, Jókai József nem élt nagy időt. Alig 56 éves korában halt meg, 1837-ben. Különös hajlama volt ahhoz a betegséghez, melyet az orvosok hörghurutnak neveznek. Már fiatalember korában is ágyba döntötte néhányszor. Élete utolsó tíz évében többször megrohanta ez a betegség. Ha téli vagy szeles időben ment Ó-Gyallára, ahol birtoka volt, vagy vidékre, mikor a kötelesség parancsolta: ritkán kerülte ki ezt a nyavalyát. Elvégre egy utolsó roham kioltotta nemes életét.

Ez a betegség huruttal, lázzal, fájdalmas köhögéssel, nagy erővesztéssel jár. Néha vérzést is idéz elő az erőszakos köhögés.

Mikor Jókai harminchét éves volt, 1862-ben, nála is efféle betegség kezdődött. Köhögés, hörgőbántalmak, mellvérzés.

Azért 1863 elején mégis lapot indított, éspedig politikai nagy napilapot, s amint megindította: két hónap múlva mégis becsukták a Schmerling-rendszer katonai bíróságai.

A börtön segített ugyan egy kicsit a betegségén, de tavaszra kegyelmet

kapott s kiszabadult. S amint kiszabadult: erős köhögés és vérhányás jött rá. Egyik legszebb regényét, Az új földesurat istentelen köhögés közt írta meg.

Sok jó barátja, sok nagy tisztelője ezerféle tanáccsal vette körül. A jó orvos urak azonban dögvészre írták. Kikutatták boldogult édesapja gyakori betegségét s halálának okát, s ez alapon Jókaira is megállapították az „öröklött terheltség”-et.

Micsoda sivatag szó ez: „öröklött terheltség”. Hiszen abban, amit ez a vad szó jelent, elvégre lehet igazság. Ki pörölne az orvos urakkal? Ki tudná őket megcáfolni olyan tudományban, amelyhez ők se értenek, mi se értünk! Elvégre, ha az ember örökölheti apjától vagy anyjától a kék szemét: örökölheti a tyúkszemét is. Miért ne? És miért ne örökölhethné az ember őseitől a hurutot és náthát is? Különösen a hurutra és náthára való hajlandóságot? De hát „öröklött terheltség”-nek kell azért ezt nevezni? Szabad az ember homlokára, ha valamely őse nyavalyás volt, azt felírni, amit Dante látott a pokol kapuján?

No de hagyjuk ezt. Jókával már-már elhitették, hogy nemsokára búcsúznia kell e szép világtól. Teringettét: vért hányni hetenként? Edzett ember volt ugyan, de végre is keskeny vállú és szűk mellű. Sohase hasonlított valami jól megtermett mészároslegényhez. Nem is csoda tehát, ha tudós orvosok megzilálták benne a hosszú életre való reménységet.

Volt azonban egy jó barátja s neje, Laborfalvy Róza után kedves rokona. Ez volt Huray, Balatonfüred főorvosa. Ez bízott az ő Balatonjában, Balaton vizének, napja sugarának, levegője illatának csodatévő erejében. Azt tanácsolta Jókainak: töltsé nyarát Balatonfüreden, elmúlik minden veszedelme, minden nyavalyája, akár őseitől örökölte, akár maga szerezte.

Úgy is lett. Jókai a Balatonhoz költözött, s azóta olyan egészséges lett, mint a makk. Holmi hörgő hurutok, mellvézések, kínos köhögések úgy elmúltak, mintha sohase lettek volna. Meghízott, megszínésedett, munkáló kedve is fokozódott. Valóságos csoda történt vele.

Jókaiiban megvan az a jó magyar természet: nem szeret más házában lakni. Pesten is háziúr volt ő örökösen. Ami azért is érdekes, mert ahány költőnk volt, amióta írni-olvasni tud a magyar, sohase tudott Pesten házat szerezni egy se. Jókai szerzett Balatonfüreden is.

Ahol a Savanyúvízről kihajlik az út Füred falva felé, ott a templom

mögött szerzett egy szélső, puszta telket. De olyan telket, aminőt a zalai ember kübörcnek nevez. Kübörc azt teszi: kőbérc. Nem volt azon a telken egy talpalatnyi termőföld sem. Ide épített egy szép villát öt-hat kisebb-nagyobb szobával, emelettel és kerttel. A kertnek való földet virágcserepben kellett tartani, máskülönben megette a kavics. A villát egy dűlőút választotta el a víz partjától. Itt a parton is megszerezte nyaralótelkének folytatását. Itt termesztett aztán gondosan szúnyogot, szőlőt, nádat és gyümölcsöt.

Itt lakott nyaranta vagy húsz éven át. Boldogult neje nagy gazdasszony volt, a színművészet múzsáit ritkán fogadta ekkor már, ehelyett nagy gondot fordított a konyhára és éléskamrára és a téli főzelékek, aszalékok és befőttek elkészítésére. Néha minden szoba, szék, asztal, pamlag úgy tele volt mindenféle konyhai és éléstári készséggel, valamint Jókai szobája is papirossal, levéllel, kézirattal, újsággal és könyvvel, hogy ha odamentünk, alig tudtuk a kalapunkat hova tenni. De meleg szívet, jó szót mindenki talált.

Itt készült Az aranyember.

Éspedig igen gyorsan készült. Ennek a gyorsaságnak is van története.

Szegedy Róza

Jókai föltette magában, hogy Horn Edét besegíti a parlamentbe. Járt vele kerületről kerületre. Az élcelő újságok már úgy rajzolták le, mint a fiahordó kengurut. Az öléből Horn Ede furcsa bajuszos, furcsa képe kandikált ki. Tizenegy kerületben tilódott* meg vele, míg végre képviselőséghez juttatta. Megfordult vele a pápai kerületben is.

Itt Vály Ferenc pápai kollégiumbeli tanár volt a Horn Ede-párt elnöke. Egykor Jókainak is tanára, később nekem is tanárom. Jókainak sógora, az angyalalkú Jókai Eszternek férje, s egyébként is nagy tudós, kitűnő tanár, nemesember. Gyöngéd, szép emlékezete él a pápai kollégiumban. Nagy jóltevője a tanuló ifjúságnak.

A választás megtörtént, Horn Ede megbukott, s valami négy-öt ezer forintnyi alkotmányos költségért elkezdtek pörölni Vály Ferencet. A jámbor professzort, aki soha hírét se hallotta semmiféle alkotmányos költségnek. De hiába védekezett: pártelnök volt.

Írt utóbb Jókainak.

– Azt szeretném tudni, micsoda nagy bűnt követtem én el, hogy az ágyat kihúzzák alólam, a fejem fölül meg elviszik a háztetőt.

Haj, öreg, megbuktál a választásnál. Politikában pedig megbukni nagy bűn, ha az ember Jézus Krisztus is. Győzni pedig nagy erény, ha az ember Rózsa Sándor is. Nem értesz te ahhoz.

Jókai nem az az ember, aki cserbenhagyta volna hű rokonát, jó barátját, pártelnökét. Fogott egy váltót, alakanyarította a nevét, aláíratta szívességből egy nagynevű barátjával és elvtársával is, és így megszerezte a pénzt, s Vály Ferencet kimentette.

Csakhogy Jókai meg a váltót és a váltóbeli szívességet nem ismerte. Ha már neki az ő nagynevű elvtársa aláírt: ő se tagadhatta meg annak a hasonló váltóbeli szívességet. Sőt nagy örömet teljesítette, hogy háláját leróhassa.

Egészen természetes lett a sok kölcsönös szívesség vége. Egyszer csak azt vette észre Jókai, hogy mindenféle végrehajtók járnak a nyakára. Először azt gondolta: kéregetők. Adott nekik hol egy, hol két, hol öt forintot – kinek mennyit, ahogy szebben tudtak beszélni. Kinevették vele. Vagy tizenkét hitelező harmincezer forintig akarta elvinni ökrét, szamarát, mindennemű jószágát, ingót, ingatlant.

Gondolt egyet. Ő ezzel a sok dúvaddal nem vesződik. Kiruccant balatonfüredi nyaralójába.

– Jer ide, tollam, édes jó tollam, a végrehajtók hadd írjanak Budapesten, amit ők akarnak, majd én is írok veled valamit.

Megírta Az aranyembert. Ezt a szép és csodálatos regényt. Egy gyermekkorabeli komáromi emlékezet volt regényének kezdő meséje. De minő tündérszépségű mese lett abból az ő keze alatt, az ő tolla alatt, az ő költészetének teremtő erejével.

A nyáron megnéztem a Senki szigetét. Szigetet is találtam, a hatalmas Dunát is megtaláltam, a sziget ligeteit, berkeit, gyümölcsöseit is megtaláltam. De a Senki szigetét meg nem találtam, s Noémi harmatlábának édes nyomait meg nem mutatta se fű, se fa, se vadvirág. A költő képzelete alkotta meg azt a szigetet, nem a Duna árja. De azért Temes vármegye Duna-parti részein és még a szerb parton is, Szemendriától aláfelé mindenki tudja, mindenki mondja s mindenki mutatja a Senki szigetét. Történet és földrajz lett a költő gondolatából.

Egy regénye se készült olyan gyorsan, mint Az aranyember. S

Balatonfüreden készült el az egész alig pár hónap alatt. Agyonütött vele minden hitelezőt és végrehajtót.

Készült Balatonfüreden még egy más nagy mű is. Igazi korszakalkotó mű. Ez a magyar Büntető törvénykönyv.

Háromnapos képviselő voltam az 1872-dik év nyarán, mikor egyszer betoppant hozzám egy apró kis vörös ember veszprémi lakásomon. Valami koros aljegyzőnek néztem a Bakonyból. Bemutatja magát, s mindjárt te-nek szólít. Nevét nem hallottam jól, nem tudtam a bemutatás után se: kicsoda.

– Meg akartalak látogatni, barátom. Hallom, sok bajod volt a baloldallal. No de csakhoggy győztél. Majd Pesten sokat fogunk együtt dolgozni. Úgy mellékesen a hivatalod ügykezelését is szeretném megvizsgálni.

Mosolyogni akartam ezen az apró emberen. Hiszen én a vármegyének vagy a királynak volnék fiskusa,* mit vizsgálgat énrajtam ez a bakonyi aljegyző?

Leültettem, egy rossz szivarral megkínáltam.

– Bocsáss meg, de nevedet nem jól hallottam. Miért is akarod te az én hivatalomat megvizsgálni?

– Újdonsült képviselőtársad vagyok. Egyébként pedig államtitkár az igazságügynél – Csemegi Károly.

Hát bizony én még most is csak apró embernek láttam őméltóságát. Államtitkár: mi az Veszprém vármegye vicefiskusához képest?

Hanem azután, mikor pár nap múlva én látogattam őt meg balatonfüredi lakásán; mikor hallottam fejtegetéseit a legnehezebb tudományból, a büntetőjogból – mikor láttam könyvtárát, a legnagyobb német, angol, francia, olasz tudósok híres műveit előtte, s mikor megmutatott jegyzeteiből néhány fejezetet, különösen azt, amely a felségsértésről szólt: akkor láttam csak, hogy a művelt világ egyik legnagyobb törvényalkotója az az apró vörös ember, s nem a bakony-magyar-szentkirályi segédjegyző.

Az ő nagy műve is ott készült, ahol Jókai Az aranyembere. Hat évig dolgozott rajta, s mindig Balatonfüreden. És azután még húsz évig volt a Balaton partjának állandó nyári lakója.

Az aranyemberben írta le Jókai a téli Balatont. Az aranyember balatonfüredi kastélya a költői képzelet alkotása. Olyan kastély ezelőtt hatvan-hetven évvel nem volt a part közelében. Két kastélyszerű nyaraló

akkor is állott már a fürdőtelepen kívül. Egyik a Balatonfüred falvára vezető út mellett, közel a faluhoz. Ez a régi Vargha-féle ház, melyet a hatvanas években egy jó magyarrá lett derék angol, Teasdale Vilmos alakított át. Családja a Lánchíd építése idején jött hozzánk, s itt maradt. Teasdale gyönyörű nyaralóvá alakította át a régi, magyar nemesi, egyszerű házat, s mintaszerű szőlőteleppel vette körül. A filokszéra azonban elpusztította a szőlőt is, az angolt is.

A másik az Arácsra vezető út mellett feküdt. Magánosan álló, kétemeletes, komor épület volt gyermekkoromban. Kassich-ház volt a neve. Építője régen elhalt, az épületet télen nem lakta senki, nyáron is kevés lakója akadt. Most a szeretetház gyermekei s tanítói lakják.

Ez a ház állott Jókai képzelete előtt, mikor Az aranyember nyaralóját leírta.

A téli Balatonnak sok tüneménye van. A sok közül kettőt választott ki Jókai. Az egyik az éjjeli vihar, s ennek is csak a hangja. A másik a rianás.

Kérdeztem Jókait, látta-e már a rianást?

– Nem láttam én.

– Hallottad-e hangját?

– Nem hallottam én.

– Hát hogy jutott eszedbe leírni Az aranyemberben?

– Huray beszélt róla egyszer-másszor.

Ilyen a költő. Ilyen Jókainál a teremtő lélek. Nem azt írja le, amit lát, hall, érint, tapasztal, megfigyel. Ezt minden ember tudja. Ezt még a tudós is tudja. Ezt még a szakértő Balatoni Bizottság is tudja. A költő egészen mást ír le.

Hall vagy lát valamit. Látása, hallása hangulatot szül lelkében. A hangulat és érzés egy pillanatig még néptelen és alakatlan, mint az egeknek kéksége. Majd étellel, alakokkal, mozgással lesz tele, mint ahogy az ég megtelik nappal, holddal, csillaggal, sugarakkal, fellegekkel. A teremtő lélek népesíti be az eget, az érzést és a hangulatot. Megfogamzik aztán eszméje, melynek szolgálatába állanak a tünemények. S amint az eszmének szóban, hangban, színben megtalálja igaz alakját, s elénk állítja mint élő, küzdőt, viharzót, győzöt vagy legyőzöttet: előáll a költemény, a zene, a festmény.

S ha így áll elő: akkor örök élete van. Ami így áll elő: annak a lángelme az alkotója. S amit a lángelme így alkotott: az minden nemzetnek és minden kornak el nem tékozolható kincse, soha nem szűnő gyönyöre, el

nem múló dicsősége.

Oh, költő, miért kell neked megöregedned? Ha halhatatlan tudsz lenni: miért nem tudsz ifjú maradni örökké? S ha érzed gyöngülésed: miért nem mégysz a csaták tüzébe, mint a hős, vagy a rengeteg sűrűjébe, mint az oroszlán, vagy a szirtek elérhetetlen magasságába, mint a sas, hogy halálot mindenki sirassa, de haldoklásod senki se lássa?

A Balaton

A nyári Balaton – Az éjszaka – Az álom és a hullámmoraj – A téli Balaton
– Vőlegény, menyasszony együtt a halálban

Ott fekszik a befagyott Balaton.

Igazán fekszik – némán és mozdulatlanul.

Messze-messze, ameddig a szemed ellát, fehér halottas szemfedő borítja. A jég, amely eleven vizét betakarja, s a köd, amely fátyolt borít a jégre.

Nem a menyasszony fátyolát, amely alatt élet, melegség, lángoló pír s égő vágy váltakozik. Hanem a koporsó leplét, amely alatt hideg van.

Minő ragyogás, mennyi mosoly, mekkora élet a nyári nap sugarai alatt! Színe örökké változik, mint a szűz hajadon arca az első szerelmi vallomás közben. Ezüst és arany, smaragdos zöld és zafíros kék, amint verő napfény, rajzó báránnyelű vagy viharos felleg terül el az égen. A magasságnak minden mosolyát, minden vidámságát, minden haragját, minden zordon indulatát visszatükrözi – hálával, ha kedves, daccal, ha mogorva a magasság. Nézz az égre, s meglátod a Balatont, nézz a Balatonra, s meglátod az eget. S a szél ha támad, a hullám is feltámad. Ugrál, játszik, kergeti egymást; cseveg, csattog, kiabál egymásra, s ha nekimelegedett, habos fűrtökkel ékesíti fel homlokát.

A nyári nap sugarai alatt!

Ezer szárnyas mulat a nádasok körül. Ott fürdik a libuc, ott piperézi magát a zöld aranyfejű tőke, ott kergeti egymást a gyöngykacsa, s ott áll komolyan a sekélyen s néz magasra tartott fejjel a sudár nyakú gém. Őrködik a világ fölött. De nem ügyel órá a sirályok serege. Hosszú, fehér szárnyal cikáznak és kiabálnak a vizek fölött, s le-lecsapnak, ha ostoba kárász vagy ábrándozó garda közel jön a víz felszínéhez.

S ha leszállott a nap: új fény, új élet, új ragyogás. Szép a hold az égen, de sokkal szebb a Balaton tükre. Száz csillagnak ezer tündöklése az apró hullámokon. S ha áttekintesz a túlsó partra: minden falu alján apró pásztortüzek hosszú sora mosolyog feléd. A rákászok serege fogdozza hóna alá szorított nádnyalábbal a parti pázsitra siető rákot. Kiabálva suhog éjjeli tanyájára a vadludak serege, s nagyot csobban, mikor

leverődik a vízre a nádason belül. Kevés ideig még társalognak egymással. Kérdi egyik a másiktól: jóllaktál-e, pajtás? Csöndes jóéjszakát kívánnak egymásnak, s aztán ki-ki szárnya alá teszi fejét, s alszik nyugodt lelkiismerettel. Csak az őrgunarak vigyáznak feltartott fejjel, nyitott szemmel hajnalig.

S még a mulató és kenyérkereső ember is csak élénkebbé teszi a Balaton nyári életét. Halászcsonakok reggel és estennen mindenfelé, vitorlások a messze távolban s gőzösök a napnak bizonyos óráin. Siófok, Földvár, Keszthely, Balatonfüred lámpái az esti sötétben.

Ha estére elül a szél: a hullám még tovább morajlik. Belezúg az éjszakába. Minő zene ez: istennek fölséges orgonajátéka. Fekszel puha ágyadon, ablakod nyitva, tanyád a hegy oldalán. Ágyad már bágyad, gondolataid szárnyai már lassan mozognak, lábujjhegyen közelget feléd az álom. Valami bűg körülötte. Onnan felül az égből, onnan alól a föld kebeléből, onnan messziről a Balaton felszínéről. Nem tudod, mi az? Nem tudod, honnan jön? Mintha pihenni térő lelked csillapodó hullámverése volna. Mégse az. Az álom nem ér hozzád. Megáll ágyad előtt, s ő is hallgatódzik. Ő néma, annak a zúgásnak pedig hangja van. Érzi mégis, hogy ők testvérek. Az álom és a távoli hullámmoraj. Végre odaér hozzád az álom, puha tenyerét ráteszi lezárt szemeidre, s szárnyainak lágy suhogásával pihenésre ringatja lelkedet. De a bűgás el nem pihen. Te már nem tudsz róla, de álmodó lelked összeölelkezik vele, s együtt játszanak tovább-tovább.

Mi más a téli Balaton!

Megállsz az akarattyai szilfánál, s szemed körüljár a messze vidéken. Előtted valami fehér szürkeség. Az volt egykor a Balaton vidám arca. Most nem ismersz rá. Tihany ködfelhőnek látszik. Tornyát a hegyen s jegenyefáját a révnél elnyelte a télnek sugara vesztett világossága. Az örsi, lovasi, csopaki és arácsi hegyek egymásba olvadnak, s lábaik összenőttek a parti jéggel. Erdők, mezők, nyaralók egy színre váltak. A fényes víz helyén fénytelen avar. Imitt-amott hófuvatagok nyoma. Se madár, se ember, se vitorlás, se gőzös sehol. Még a nádat is eltemette a hó. Túl a réven, túl Tihanyon a boglári és fonyódi domboknak nyomuk se látszik. A tudomány nem ismer világos sötétséget, a természet ismer. Előtted áll a nagy világ, s te nem látsz belőle semmit. Néha délelőttönként itt-ott a messzeségben néhány fekete pont. S mintha mozogna is. Ezek halászok. Vagy léket vágnak, vagy a kerítőhálót szedik

össze.

Ezenkívül semmi élet. S ha szél nincs: a teremtés előtti némaság vesz körül. Ennek a némaságnak nincsen súlya, de azért nagyon nyomja lelkedet. Hangod pedig mérhetetlen messzeségbe hatol el.

A Balaton jege megbírja az embert. Megbírja a terhes kocsit is. De azért nem örül rajta, ha az emberek tipródnak fölötte. Néha bosszút is áll érte. S vannak jegén olyan részek, amelyeken nem túri meg a rajta levőt.

Ilyen van a tihanyi templom irányában.

A harmincas évek végén történt. Egy Somogy megyei kálvinista lelkész Balatonfüredről nősült, onnan vitt menyasszonyt. Megvolt az esküvő, megvolt a lakodalom, ebéd után kocsira ültek, hogy indulnak hazafelé. Vőlegény, menyasszony, kocsis.

Marasztották őket. Esdve kérték: ne menjenek. Rövid a nap, korán leszáll az est, hátha eltévednek a jégen. A vőlegény maradni akart, a menyasszony bátor volt. Egy óra a jégen, egy óra a szárazon: öt órára Látrányban lehetnek.

Elindultak, köd szállt le rájuk, eltévedtek, kényes jégre kerültek.

A barátok fönn a zárdában elköltötték már sovány estelijüket, s szobáikba vonultak. Öreg este volt már, nyolc óra is elmúlt, le kellett feküdni.

Ott imádkozott az öreg Aniánus barát egy zsámolyra térdelve ágya előtt. Ablakát kinyitotta az ima alatt, hogy fohásza szabadon mehessen föl istenhez a magasságba.

Imája közben hangot hall a mélységből és a messzeségből.

– Szerelmes Jézusom, vedd kezedbe lelkeinket!

A jó öreg barát e szóra föl se kelt helyéről, hanem elmondta áhítattal a haldoklókért való szent imádságot. Azután fölkel, kinézett az ablakon, letekintett a mélységbe, s tekintete elrévedezett a ködös végtelenbe.

Nem látott semmit, s nem hallott többé hangot.

Korán reggel szólítja társait.

– Testvéreim, szerencsétlen utast elnyelt az éjjel a Balaton. Elmondtam a haldoklókért való imádságot. Jertek, keressük föl.

A harangozót nyomban küldték a faluba. Jöjjenek az emberek deszkákkal és kötelekkel és tolószánokkal.

A magasból egy fényes foltot láttak a jégen. Oda tartottak.

A kocsi alatt leszakadt a jég, s lovak és emberek a víz alá merültek. A kocsirúd vége kiállott a vízből, hátulsó kerekei a feneket érték. Lovak a

rúd mellett, emberek a kocsiban, mintha semmi se történt volna. Halott volt valamennyi. De a kocsis akkor is tartotta a gyeplőt, s a vőlegény akkor is tartotta menyasszonya kezét, s a menyasszony nyitott szemmel akkor is mosolygott.

Nagy gonddal kivették, egy koporsóba zárták, egy sírba temették a két boldog halottat. Fejfájukra ezt a jámbor verset vésette az apátúr:

– Jézus szent nevével istennek szavára – Vőlegény menyasszony együtt a halálba. – Szűz testük a mélyben, szűz lelkük az égben, – Örök üdvösségük istennek kezében.

Az utolsó szó Istenhez

Az alsóörsi halászok – A vihar szeszélye – Az utolsó zsolozsma –
Örökké!

Mi történik akkor, ha vihar, ha vész keresi fel a Balaton jegén a halandót?
Mi különbség van a csöndes éj és a fürgeteges éj közt?

Hetven esztendővel ezelőtt, 1828 körül tizenhatalc alsóörsi halász kora hajnalban bement a jégre halászni. Tizenkilencnek kellett volna lenni, de egyik valami ok miatt otthon maradt. Tizenkilenc emberből állott akkor egy bokor halász.

Karácsony szombatja volt. Szerencsét kerestek. Délre kijöttek volna a jégről, délután még bevitték volna a fogott halat Veszprémbe. Akkor még nem bécsi kalmárok számára dolgoztak a balatoni halászok. Veszprém nem messze van. A nagy karácsonyestét már otthon ülték volna meg szeretteik körében, jó meleg szobában, új bor mellett, puha kalács mellett.

Elolvasták volna a szentírásból urunk, idvezítónk Jézus Krisztus születésének szent történetét; el is énekelték volna az isten dicséretéről szóló szent éneket, s azután átengedték volna magukat annak a kegyes öröme és vidámságnak, mely megtölti a szíveket azon a napon, melyen a világ megváltója született. Így cselekedtek volna, ahogy illett akkor s illenék ma is szegény kálvinista jámbor emberhez.

A víz már december közepén beállott. Teljes szélcsendben állott be, s még hó se, még dér se szitálta be a fényes jeget. Mozdulatlan jég borítja az óriási sík mezőt. Határtalan tükör, melyben nappal a nap, éjjel a hold és a csillagok sugaras jókedvvel nézegették magukat. Vihar még nem csatangolt, köd még nem szállongott a beállás óta. Közelről, távolról fénylett a jég. Vastag még nem volt, de az embert megbírta már. Sőt az előző napon már kocsit is láttak rajta Somogyból, Siófok tájáról. Jól tudja azt a halászember, mikor mehet a jégre.

Karácsony szombatjának hajnalán is tiszta volt az ég, s bár enyhébbre fordult az idő, nem volt aggodalomra semmi ok. Egy-két napi enyhe időt észre sem vesz a Balaton jege.

A tizenhatalc halászból öt-hatal volt élemedett, egy-kettő középidejű, a többi fiatal. Húsz év alatti surján* legény. Kerítőhálójuk kisebbfajta volt.

Nem is akartak bemenni a tó közepéig, csak úgy a mámai fehér partok irányában akartak egy kerítést vállalni. A lékelés, a hálóeresztés meg is történt rendesen, békességben. Mikor bevégezték úgy napkölte után: mindegyik húzott egyet a kulacsból, s reggelire ropogtatták a tarisznyában hozott sós pogácsát.

Tizenegy óra tájban akartak hozzáfogni a húzáshoz. Akkorra Somogy felől, Kőröshegy irányában, a „rohadt sarok” felől beborult az ég. Sötét, szürke szennyes felhők kezdtek tornyosulni, s jöttek előre irtóztató gyorsasággal. Egy perc alatt fölöttük volt, másik perc alatt körülvette őket a napsugártalan nappali szürke sötétség.

Megjött a vész.

Balaton-parti ember vésznek nevezi a vihart. Eltalálta jól. Akit a vihar a vízen vagy a jégen talál: azt már a vész találja meg. Isten legyen ahhoz irgalmas, kegyelmes.

Az északról, a Bakony felől jövő vihart eleve megérzi az alsóörsi halász, ritkán jöhet rá orozva. De Somogy felől nagy néha jön a vész, annak hamisságát még jól ki nem tapasztalta.

Megjött a vész.

Zúgva, bömbölve, sivítva nyargalt előre a vihar, mint a nekivadult ménés a pusztán. A mezsgyélen jégen, a határtalan síkon nem volt akadálya, s első rohamára abba kellett hagyni a hálózást. Szemközt vele meg nem állhatott senki. Havas esőt hozott magával, s mintha súlyos ökölrel csapkodott volna az emberek szemébe és arcába, dacolni vele nem lehetett. Hátat fordított neki mindenki, halat, hálót s szerszámot ott hagyva, előrehajtott fejjel menekültek előre a part felé.

A menekülőök egyszer csak borzasztó csattogást hallanak maguk mögött. A vihar súlya alatt megrokkant a jégmező, s darabokra szakadozott a jég. A nekibőszült szélvész fölverte a hullámokat, s kergette maga előtt a széttördelt jégtáblákat. Imitt-amott torlaszokat emelt, másutt meg épen maradt egész jégtelket hajtott előre. Szegény alsóörsi halászoknak még imádkozni, még istenhez fohászzkodni sem maradt idejük.

Tíz halász csakhamar eltűnt. Jég eltemette, hullám elnyelte, vihar elsodorta: ki tudná azt. Mikor szép kikeletkor, enyhe tavaszi napon a tíz halász holttestét megtalálták a gamászai tiszta homokon: egyik se tudta elmondani, hogyan esett hirtelen jött szomorú halála.

Nyolc halász véletlenül, öntudatlanul egy nagyobb jégmezőre

menekült. Ezt a mezőt nem törte össze a vihar, hanem hajtotta maga előtt épen hazafelé, Alsóörs felé, annak a foknak irányába, mely a falu alatt bekönyökölt a Balatonba. Akkor pusztá domb, ma díszes nyaralók, szőlők, gyümölcsösök telepe. Ha a viharban lesz kis szívósság, ha útközben mást nem gondol, ha rossz indulata erőt nem vesz rajta: akkor a nyolc ember megmenekül. Három öreg, öt fiatal. A jégmező partjain forr, habzik, zuhog a hullám tajtéka, s torlódnak a jégdarabok köröskörül, maga a jégmező csöndesen úszik előre. Csak a vihar táncol rajta, csak nyolc halálra szánt ember imádkozik rajta.

Fönt a fokon, a domb tetején száz ember, asszony, gyermek, rokon, jó barát áll, néz, vár, int, kezeit fölemeli, zokog, jajgat, imádkozik azok fölött, akik már csöndesen nyugosznak a vizek mélyén és azok fölött, akiket feljűk hajt a jégmező.

Minden hiába!

Alsóörs fönt, a magaslaton fekszik, jó ezer ölnyre vagy messzebbre a víz partjaitól. Mikor meglátták az emberek, hogy Somogy felől beborul a láthatár, s gyorsan tör előre a vihar: keserű jajkiáltásban tört ki a nép aggodalma. Mi lesz azokból, kik kimentek a jégre?

Higgadt emberek csitítgatták a zokogókat. Jó az Isten. Segíteni, segíteni!

Rögtön összeszedtek minden csáklyát, minden hosszú kötelet, s ki gyalog, ki kocsin, siettek le a partra. Csónakot, lélekvesztőt lekasztottak láncáról, s erős, bátor ifjak, viharbíró férfiak vaskézzel, kemény aggyal siettek megkísérteni: be lehetne-e menni a veszendő lelkekért?

Lehetetlen.

Ott volt a vihar. Összetört jégen halandó meg nem állhat. Jégtorlaszon csónak előre nem mehet. Minden hiába.

De jött a nyolc halász a jégmezőn. Mindig közelebb, mindig közelebb. Jól látták, hogy nyolcan vannak: – jól tudták, hogy tizennyolcan voltak. Ki az a nyolc? Felismerni nem lehetett.

– Az én apám!

– Az én jegyesem!

– Az én fiam!

– Az én testvérem!

Apák, anyák, testvérek, hajadonok, menyasszonyok, jegyesek: mind fölkeresték a magukét. A vihar, a hó, a szürkület, a távolság, a remény, az isten irgalmában való hit minden szerető szívnek a magáét mutatta meg.

Az öreg lelkész arcán lecsordult két nehéz könnycsepp. Nem szólt, csak suttogott. Imára kulcsolt két kezére nézett.

– Boldogtalan híveim, ők csak nyolcan vannak, és ti mind a tizennyolcat látjátok! Istennek kegyelme vigasztaljon meg benneteket.

Minden elmúló perc azt mutatá, hogy istennek kegyelme lesz azokkal, akik még élnek a vizeken. A jégmező már közelgett a nádas felé, alig volt távolabb két puskaövésnyinél. Már lelkendezve remélte mindenki, hogy az ő szerelme megszabadul.

Minden hiába.

Egy szempillantás, megszűnt a somogyi szél. Szélcsend támadott. A hullám még tajtékzott, de a jégmező már nem mozdult előre. A másik szempillantásban megeredt a bakonyi szél. Először lassan, azután erősebben. Az emberek ott a fokon csak azt vették észre, hogy a jégmező visszafordul, s megy a Balaton közepe felé.

Mindenható isten – mi történik most már?

Egy szívszaggató jajkiáltás harsogott fel az ég felé. A bakonyi szél ennek hangját vitte el azokhoz, akik elmúlásuk felé siettek.

De őtőlük nem a sírás, nem a jajgatás hangja jött vissza a szárazföld felé.

Négy óra volt már délután. A nap lenyugodott. A sötét felhők feketévé tették az alkonyatot. Se hold, se csillagfény. Lassanként elkezdett esni az ónos eső. Jéggé, kéreggé fagyott a ruha mindenkin.

A nyolc ember, míg megmenekülését látta, míg a parton levő szeretteit látta, néma volt. Csak szívük beszélt. De amikor eltűnt előlük a part, elveszett előlük szeretteik arca s elveszett a menekülés minden reménye: megnyílt szívük is, ajkuk is.

A parton állókhoz egyszer csak szent ének hangjait hozta a távol és a sötétség. A temetőbe menők szent dalait énekelte nyolc tiszta, erős férfihang.

– Oh isten, tördelt hangokkal – Én is hozzád fordulok. – Míg itt küzdök a habokkal – Kormányodhoz fordulok!

A kálvinisták egyházi gyászéneke ez.

Egy szélroham jött, a parton állók nem hallottak semmit.

Azután újra elhullámzott a parton állókhoz a szent ének dallama:

– Én kedvesim, szerelmesim – Már ne sírjatok. – Jóságtokért az istentől – Áldást várjatok!

A jó öreg lelkész sírva mormolta magában: ezt már nem nyolcan

énekelik, hanem csak négyen.

Még egyszer előtört a hang az éjszakából, a messzeségből, a hóviharból. De ezt már csak egy ifjú énekelte.

– Nincs már szívem félelmére – Nézni sírom fenekére. – Változzatok félelmeim – Reménységgé, örömökké – mert nem alszom el örökké!

Elhallgatott ez is.

De a másik pillanatban, mint a harang kondulása, még egyszer felharsant az ifjú hangja.

– Örökké!

Azután csak a szél zúgott, csak a jég harsogott.

Egy szép ifjú hajadon lány ott a parton fürtönként szaggatta selyemháját. És vonaglott ott a fagyos kövön. Ő megismerte az utolsó dal hangját.

– – Kisgyerek koromban hallottam ezt az esetet. Nagyanyám testvérje beszélte el, Bozzayné, kis nemesasszony, aki Alsóörsön lakott. Ő tanúja volt ennek az esetnek, s még húsz esztendő múlva is könnyezve emlékezett rá.

A vihar a jégen

A balatonfőkajári halászok – Mennyit ér a háló? – A szegény ember annyit se ér – Egy ember megmenekült – A kiliti kancellista

A balatonfőkajári halászok esete 1868-ban hasonlít ehhez. Ekkor már hírlapok is voltak, talán szépen le is írták, azért tehát csak röviden beszélem el. De ha röviden is: el kell beszélnem, mert a téli Balaton jelleme nem lenne tökéletes, ha elhallgatnám.

Ezek éppen tizenkilencen voltak. Nem hiányzott közülök egy se.

Éppen az akarattyai szilfa vonalában dolgoztak a jégen. A nagy kerítőhálót kellett behúzni, s már nagy részét be is húzták, mikor észrevették, hogy a fűzfői sarok felől, a litéri és vörösberényi magaslatokon nagy hirtelenséggel elborul az ég.

A halászgazda nyugodtan pipázgatva nézi a borulatot.

– Siessetek, legények, fürgeteg jön.

A legények négy kézzel dolgoznak kettő helyett.

A vész leér a Balaton jegére. Ahova lép: lába alatt csikorogva törik össze a vastag jég. A jó szemű halászgazda egy hosszú, fehér vonalat lát a berényi partokon. A vonal közeledni látszik. Ez a vonal már jégtorlasz. Tolja a vihar maga előtt. De hangja még nincs. A legények még semmit se hallanak.

Hanem dolgoznak kettős erővel.

A halászgazda látja a torlaszt, de azért nyugodtan pipázgat, s a szanaszét heverő szerszámokat dobálja a szánkóba. A legények egyszerre csak észreveszik, hogy lábuk alatt, a jegek alatt, a vizek mélységében valami háború készül. A lékeken locsog ki a víz, mintha forrásba jött volna a rengeteg tó.

Fölállnak, hátranéznek.

Abban a pillanatban meghallják a vésznek hangját. Mintha bögne ég-föld, mintha ordítana a levegő.

Eldobják a hálót, s készülnek megfutamodni.

A halászgazda nyugodtan pipázgatva odaszól hozzájuk:

– A hálót nem hagyjuk itt, legények.

E szó volt a halál.

A háló ára öt-hatszáz forint. Nagy pénz szegény embernek. Szép zsellértelket és házat lehet rajta venni. Jó karban levő egész holdnyi szőlőnek is ez az ára. Szegény ember egész esztendőn át keres kétszáz forintot. Három egész esztendei keresetet dúvestében hagyni* nem lehet.

Tehát meg kell menteni a hálót.

De jön a halál. Itt lesz mindjárt.

Mindegy. A kötelesség az első. A szegődséget meg kell tartani. Szegény embernek nincs egyebe, mint adott szava.

Az adott szó nem kutyaugatás. A gazda nyugodtan pipázgatva adta meg az intést. Igaza van. Ha parancsolna, ha káromkodnék, ha toporzékolna, ha düh vagy kétségbeesés fogná el: nem volna igaza, nem fogadnának szót neki.

Mit ér az ember élete?

Szegény emberé keveset ér. S amit ér is : csak önmagának éri. Más nem ad érte semmit, vagy keveset. Azt is csak könnyörületből. Míg erős, fiatal, egészséges: addig két-háromszáz forintot keres évenként. Mi ez? Alig elég kenyérre, ruhára. Ha megszűnt az élet: nem kell kenyér, nem kell ruha. De szenvedni se kell, dolgozni se kell. Szegény embernek megér-e az élet annyit, amennyi munkát és szenvedést kell érte adnia?

Hát az élet örömei? Hát ezek mit érnek?

Mit ér a pihenés és álom? Szegény embernek semmit se ér. Nagy munkáért kapja szolgabérül, s nagy munkáért nyeri előlegül. Megszolgált érte tegnap, s meg kell érte szolgálnia holnap is. Pihenéséből és álmából tehet-e félre valamit? Gyűjthet-e abból kis tőkét? Tehet-e belőle valamit be a takarékpénztárba? Adhat-e valamit belőle kis gyermekének vagy öreg szülőjének vagy piros, mosolygó arcú kedvesének? Semmit. Ha pihenése és álma csupa öröm volna is: csak magának kell elfogyasztania; másnak, kötelességének, szíve szerelmének nem adhat belőle semmit.

Mit ér a szerelem? Ki mondja ezt meg? Néha megéri az egész életet. Néha többet ér, mint az egész világ. Néha többet ér, mint a becsület. De annyit mégse ér, mint a falat kenyér az éhezőnek. A szegény embernek pedig kenyérre van szüksége, s ha nem keres egy napon át: akkor éhezik egész napon át. Még szerelme is csak cserébe jár. Adok egy csókot, de vissza kell adnod. Adok egy karéj kenyeret, egy nyaláb fűtőt, ruhának rongyot, pihenőre hajlékot, de csak azért, hogy mindezt segíts nekem

fele-munkáddal megkeresni.

Elvesz a szegény ember élete vagy épsége másnak hibájából. Bölcs bíróság megméri akkor: mit érhetett. S aszerint szabja meg annak értékét, amennyit a szegény ember két keze munkájával szerezhetett volna. Többre nem becsüli a bölcs bíróság. Hátha van valaki, akinek nagyon fáj a szegény ember elmúlt élete vagy összetört épsége? Van-e kárpótlás a fájdalomért? Mérlegre teszi a bíró a fájdalmat, s úgy látja, hogy az nem nyomja le a serpenyőt. Súlyja tehát nincs a fájdalomnak. S ha súlya nincs: értéke se lehet.

Hej, sok arany van még a föld méhében, ami nincs kiásva. Tipródunk fölötte. De sokkal több igazság van még eltemetve a rideg lelkek mélyén, amelyről nem akarunk tudni semmit.

Meg kell menteni a hálót.

Mire a háló kiszabadult: ott termett a halál is, alig egy dobásnyira. Mégiscsak meg kellett előle futamodni. Nem pipázgatott nyugodtan már a halászgazda se. Ott hagyta ő hálóját is, s menekült a többivel.

A menekülésnek csak egy útja volt. A vész a világosi partnak tartott egyenesen: abba az irányba kellett futni is. A kérdés az volt: tudnak-e futni a legények oly gyorsan, mint a vihar?

A halászgazda már rég elmaradt. Nehéz testű, élemedett ember nem versenyezhetett a viharral. Előbb kialudt élete, mint pipájának tüze.

Hanem a többi jól győzte az iramodást. Kértek már annyira, hogy a víz el nem nyelhette volna őket. Alig ért volna már a víz nekik derékig.

Egy jó barátom és rokonom ott lakott a közelben. Mészöly Gyula, vármegyénk enyingi szolgabírája, ma is élő ember. Cselédei valami ok miatt ott álltak a part magasán. Ezek látták a menekülést, s már-már hitték, hogy a legények megszabadulnak. Még biztatták is őket, hogy gyorsabban-gyorsabban!

A legények nem hallották a biztatást, de meghallotta a vihar, s azt gondolta: neki szól. Csinált egy irtóztató rohamot, s a másik pillanatban házmagasságnyi jégtorlasz alá temette a legényeket.

Csak ezt akarta a vihar. Ott aztán megállt ő is, a jégtorlasz is.

Az én barátom nyomban ott termett cselédjeivel, s megkísértette a torlasz széthányását. Kedves jutalma lett érte.

Egyetlenegy legényt meg tudott menteni. A többinek összemorzsoltsolt holtteste ott piroslott a jégdarabok alkotmányában, de egy balatonfőkajári legény úgy vetődött két összetámaszkodó jégfal üregébe,

hogy elevenen tudták onnan kivenni.

Nehezen jött ugyan meg a szava, de mégis megjött. Első szava az volt:

– No, mi ugyan szépen jártunk.

Mikor pedig megtudta, hogy többi társa mind elveszett, csak annyit mondott:

– Az áldóját annak a hálónak.

Még csak nem is a gazdáját kárhoztatta.

Furcsán járt a veszprémi káptalannak egy uradalmi kancellistája 1846-ban. Szabó Károly volt a neve. Kilitiben volt az állomása. Kiliti Siófok mellett fekszik, Somogyban, a Sió jobb partján. Veszprémben volt a kancellista látogatóban, s egy vasárnapi napon haza akart menni a maga uradalmi kocsiján.

Ha Kenese felé kerül a rendes országúton: akkor öt-hat óra az útja. Ha pedig a jégen mehet torony irányában: másfél óra alatt hazaér. Lement tehát Almádiba szerencsét próbálni.

Szép, napos idő volt. Enyhe levegő pár nap óta, a jég felszíne olvadóban. Kérdezte az almádi csárdást: át lehet-e menni kocsival a jégen?

– Pénteken még láttam vásárosokat a jégen, de azóta nem. Azóta meleg idő van.

Jól ismertem később a kancellistát. Bátor gyerek volt egész a hetykeségig később is. Eb ura a fakó. Nekivágott a jégnek. Kocsisa is szót fogadott.

Tenyérnyi víz volt a jég felszínén. Néhány napnak olvadása. De maga a jég is szivacsossá lett már, s hajladozott a kocsi alatt. Bizony vissza kellett volna fordulni a jégről.

De a két ló azt mondta: nem oda Buda. Ha kocsisnak sincs esze, ha a kancellistának sincs esze: akkor menjünk csak előre.

A hajladozó jégen megrémült a két ló, s megbőszült rémületében. Nem hallgatott se szóra, se gyeplőre, ragadta a kocsit a siófoki torony irányában. Rohant, mint a táltos, s a rohanó kerekek által fölvert milliónyi vízcsepp köddel borította el a kocsit.

A siófoki vendéglő udvarán állt meg a kocsi a szín alatt. Reszketett a két ló, omlott róla a tajték, s horkolt akkor is, mintha még most is bent volna a halálos veszélyben. Keresztüljöttek a jégen, s gyeplő nélkül is egyenesen a vendéglőbe rohantak.

Mert a kocsis és a kancellista ugyan mit se tudtak erről a kerek szép

világról.

Ott ült a kocsiban mindegyik a maga ülésében, kocsis elöl, kancellista hátul. Lehajtott fejjel, tátott szájjal s merevedett szemekkel fogta a lőcsöt mind a kettő. Nem volt ájult egyik se, de eszméletét veszette mindegyik.

Szólítják őket: nem felelnek. Hívják le a kocsiról: nem mozdulnak. Leemelik őket az ülésből, arról se tudnak semmit. Kínálják őket étellel-itallal, borral, pálinkával: le nem tudnak nyelni semmit. Hetekig dörzsölték és ápolták őket, mint nagy betegeket, míg utóbb magukhoz jöttek.

A köd a jégen

Pörbe száll két halászgazda – Az a bíró, aki sohase hoz ítéletet – Mit csinál a mérnök a nagy ködben? – Nem segít a mappa – Mit ér a tudomány kutya nélkül? – A Turcsi kutyával való beszélgetés – Hogy lett igazság a pörben?

A téli Balaton nem enged magával játékot űzni. Kifog az még az ügyvéden is. Még a szakértőn is. Még a végrehajtón is.

De hát van az ügyvédnek dolga a téli Balatonnal?

Van eset erre is.

Egyszer a siófoki halászok jó csomó halat fogtak nagy messze bent a jég közepén. Mikor húznák ki a hálót: ott teremnek a kajári halászok. A halászgazda ott van mindegyik bokornál.

A halászgazda nem tesz egyebet a jégen, csak iszik, pipáz és parancsol. Ezt cselekedte a siófoki halászgazda.

A kajári halászgazda is ivott, pipázott, de nem parancsolt. Csak állt és várt. Várta: mennyi hal jön ki a hálóból – érdemes-e azért szót emelni?

Érdemes volt; nagy volt a zsákmány. Mikor pedig már a sok hal ott volt a jégen kupacokban, sodorint egyet bajuszán, s odaszól siófoki kartársához:

– Köszönöm, szomszéd uram, a szíves fáradságot, már most ezt a halat majd csak én viszem Kajánra.

– Szívesen tettem, szomszéd uram, de tovább se fáradozzék kegyelmed, magunk is el tudjuk vinni Siófokra.

– Oda ugyan nem.

– De hát miért nem?

– Azért nem, szomszéd uram, mert ez a víz kajári víz, nem siófoki víz.

A siófoki gazda jól tudja azt, hogy akié a víz: azé a halászat, s akié a halászat: azé a hal, ha más fogta is. Kivette tehát a pipát a szájából, kiverte belőle a hamut, újra teletöltötte dohánnyal, kicsiholt, rátette az égő taplót, s mikor már bodoran jött a füstje, odaszól a kajári gazdának:

– Be is kell ám azt bizonyítani, szomszéd uram.

– No hát jöjjön kelmed közelebb, álljon ide mellém.

A siófoki gazda odaáll.

– Látja kelmed azt a diófát az akarattyai csárda kéményétől nyári napkeletre? Az a Bálint komám diófája. Nézzen el most már onnan kelmed Tihany felé, oda a nagy vízlejáróhoz: ugye, most már látja a mi vizünk felső határát.

– Nem látok én, szomszéd uram, semmit.

Az igaz, hogy alkalmas köd volt mindenfelé, s egy mérföldről csakugyan nem lehetett biztosan megmondani, melyik a Bálint koma diófája.

Holmi köd balatonfőkajári halászgazdát meg nem zavar. Nyugodtan folytatta igazságának megbizonyítását.

– Hát az aligai szakadástól látja-e kelmed azt a kökényfabokrot? Hát az almádi csárda csúcsfala nem ide világít-e egyenesen? Nem tudná azt kelmed csakúgy, mint én, hogy az én vizemnek itt van a külső határa? Most azután nézze meg kelmed ezeket a lékeket, nem a felső meg a külső határon belül vannak-e ezek?

Nem nézett a siófoki halászgazda se kökényfát, se csúcs-falat. Hiszen a köd miatt nem a csúcsfal, de még az egész almádi hegy se látszott.

A legények ott álltak két csomóban. Nézegették a halkupacokat. Ha egyik-másik ponty vagy sügér vetett magán egyet s kiesett a kupacból, azt visszarúgták a helyére. A gazdák vitájába bele nem szóltak volna. Nem az ő dolguk. A gazdák se szólóngatták őket tanúságtételre. Hiszen úgylis bizonyos, hogy mindegyik bokor legénye a maga felenyájával tart, s cserben nem hagyja gazdáját. De meg hogyan is tudnák ők jobban az igazságot, mint a gazdák?

A siófoki halászgazda elvégre se tudta belátni a kajári határ igazságát. Véget vetett a vitának.

– Amit kelmed tud, szomszéd uram, azt én nem tudom, amit pedig én tudok, az a bizonyos. Ez a jég az én jegem.

– No majd hát elválík, szomszéd uram. A hal itt marad. A Marci gyerek is itt marad. Kelmed is itt hágy valakit, őrizzék a halat ketten, én meg majd bemegyek a szolgabíró úrhoz sebtiben.

Ez már okos beszéd volt, ebben a siófoki gazda is megnyugodott. A két legénynek ott hagytak elegendő szúrt, tarisznyát és kulacsot, s a két bokor halász elballagott, az egyik délnek, Siófok felé, a másik napkeletnek, Balatonfőkajár felé.

A két legény magára maradt. Mindegyik elővette a tarisznyáját, kikereste belőle a kalbászt, szalonnát, kenyeret, sót, paprikát; egymás

mellé leültek a gyalogszánkóra, s elkezdtek falatozni. Azután a kulacsra került a sor, megkínálták egymást, ahogy illik, s kölcsönösen jónak találták egymás borát. Sokat inni nem szabad. Elnehezedni, elaludni nem tanácsos. Fordulhat az idő, s az álomból halál lehet.

Hogy a jégen mégse töltik az éjszakát: az bizonyos. Hogy a halat se hagyják ott: az is szent.

Lehetett a hal száz forint ára. Attól nem lehet félni, hogy éjszaka ellopják. Ki lopná el? Ki lenne olyan bolond ember: aki éjjel bemenne a jégre? Még igaz jószágért se, annál kevésbé más becsületes ember igaz jószágáért. Hanem hát van róka a nádasokban elég. A róka egy mérföldnyire is megérzi a hal szagát, s éjjel odamehet seregszámra. Sasok is vetődhetnek erre a vidékre, és róka és sas keményen megvámolhatják a halat.

Még az sem lehetetlen, hogy valami jégen járó kocsí botolhat rá a reggeli időben.

A foki legény megszólal:

- Marci! Nem pislantott rád a gazda, amint elment melletted ?
- Nekem ugyan pislantott, hát neked a te gazdád?
- Nekem is.

Most már tisztában volt a két legény a dolog állásával. Az a pillantás mindegyik gazdától azt jelentette: aztán legyen eszed, gyerek! Ez meg azt jelentette: vagy az egész hal, vagy legalább a fele estére otthon legyen.

Nem is tévovázott sokáig a két legény. A halat két részre osztották. Ponty, garda, sügér, ón, csuka, harcsa, keszeg, kárász, compó, menyhal – egyik olyan, mint a másik. Egyik annyit ér, mint a másik. Fogasért kétszer annyi süllő, süllőért kétszer annyi ponty vagy garda. Alig telt bele negyedóra: megvolt az osztozás. Mindegyik belerakta szánkójába a magáét, ajánlották egymást istennek, s elindultak hazafelé. Haza is értek szerencsésen a partig. Késő este már mindegyik gazdánál ott hevert a hal a hideg kamarában.

Hanem azért korán reggel ott volt a kajári halászgazda a főszolgabírónál. Előadta panaszát rendesen, s kérte holnapra a határidőt, kérte a siófoki halászgazda megidézését s mindennemű törvényes igazság kiszolgáltatását. Vele volt egyik öreg legénye is, aki azalatt benézett a konyhába, kezét csókolt a tekintetes asszonynak, s levett kalappal, hajadonfővel bevitt a konyhába egy nyaláb halat. Lehetett vagy fél mázsa.

Meg ne ütközzék ezen senki. Bírónak, tisztviselőnek, közembernek kijárt az ajándék hajdanában, s az ajándékot sohase verték a pörös fél hátához. A törvény megengedte, a szokás megparancsolta, a közerkölcsök úgy hozták magukkal. Még a nádorispánnak, még a királynak is vittek ajándékot. Ma ugyan már a királynak nemigen szokás ajándékot adni. Legföljebb a pozsonyi zsidók adnak évenként egy hízott ludat, s koronázáskor ad a nemzet néhány ezer aranyat. De nem így volt ez hajdan.

Igaz, hogy erős bírónál az az ajándék nem nyomott semmit. Az volt a kérdés: van-e igazsága?

Hát az olyan főszolgabírónál nyomhatott-e valamit, mint Hollósi Fülöp László urambátyám? Mert ő volt a járás főszolgabírája, s nála tett panaszt a kajári halászgazda.

No hiszen, jó helyen kereste igazságát.

Tudni kell ugyanis, hogy a mi jó főszolgabíránk sohase hozott ítéletet. Több mint húsz esztendeig volt szolgabíránk, adott is a pörlekedő feleknek határidőt, néha meg is hallgatta őket, néha a tanúkat is kikérdezte, de ítéletet nem hozott.

Hajdan nem volt a bírónak ügyviteli szabálya. Nem volt köteles a bíró a pörök sorrendben intézni. Nem is parancsolt a bírónak senki. Sürgethette azt az ügyvéd vagy a panaszos: nem adott az rá semmit. Följelentették azt alispánnál, vármegyénél, helytartótanácsnál, kancelláriánál vagy magánál a királynál is: mind nem ért az semmit. A főszolgabíró azt felelte:

– Egyéb dolgom is van.

Ezzel elintézte a följelentést.

Igaz, hogy a főszolgabírák mégiscsak dolgoztak.

Mert tisztségük így parancsolta. És mert minden ítéletért bírói díjat, sportulát* kaptak azonnal. S aki sok ítéletet hozott: annak ezerekre ment jövedelme. Efféle díjából lett gazdaggá, gróffá, herceggé az első Grassalkovich. Igaz, hogy más segítsége is lehetett.

A bírói díjak miatt nem hozott soha ítéletet Hollóssy Fülöp László urambátyám. Volt birtoka Veszprém, Győr, Komárom, Somogy, Fehér, Tolna, Heves és Külső-Szolnok vármegyében. Felesége Magyary-Kossa Eszter nénemasszony volt, ki a szilasbalhási, mezőszentgyörgyi, litéri, dakai, papvásárjai, pápai, böröllői, győri, bőnyi, komáromi, aranyosi, kenderesi, kakatpusztai* s tudom is én még hová való birtokaikat jó

rendben tartotta. Egészen természetes tehát a főszolgabíró okoskodása.

– Nekem ne mondhasa se ügyvéd, se panaszos, hogy nekem sportulát fizetett. Azután mit is pörösködnek istenadta maradhatatlan emberei? Nem azért van a státus, hogy az ő csetepatéikkal vesződjék. Majd leszoktatom én őket a pörösködésről.

Le is szoktatta alaposan. Úgy elpusztult az ő járásából minden ügyvéd, hogy meg nem mert maradni közülük hírmondónak se, de egyetlen ügyvéd se. Híre volt őneki egész Dunántúlon. Kiegyezett az ő vidékén minden ember, ahogy tudott, ellenségét pedig hagyta futni mindenki. Mert az bizonyos volt, hogy senki nála pörét el nem veszti ugyan, de meg se nyeri soha.

Nála tette le panaszát a balatonfőkajári halászgazda. Meghallgatta nagy figyelemmel.

– Hát aztán mit csináljak én teveled ebben az ügyben?

– Tessék engem visszahelyezni az én vizeimbe és az én jegeimbe, mert a foki halászok engem az én békés birtoklásomban megháborítottak.

– Tehát sommás repozíció!

Ez volt a neve az ilyen pörnek.

Ha elszántok egy barázdát a szomszédom földjéből; ha falat húzok s a csurgatónak helyet nem hagyok; ha elkapálok egy fél bakhátat* a szomszédom szőlejéből; ha a szomszédom földjén húzok árkot vagy emelek kerítést: ily esetekben áll elé a sommás repozíció. De ha más vízére, más jegére tévedek, s ott halászok: mi lesz akkor?

Sommás repozíciónak csak ingatlanon van helye. Igen ám, de a víz nem ingatlan. Azonban ha befagy, mégis ingatlan. Csakhogy a hal semmi esetre se ingatlan. De a hal mégiscsak azé, akié a víz; – a víz pedig azé, akié a medre; – a meder pedig bizonyos, hogy ingatlan. Ilyen módon kétségtelen, hogy a víz is ingatlan, a hal is ingatlan s a jég is ingatlan.

Mindezt végiggondolta a jó főszolgabíró, s mire tisztába jött az ügyvel: akkorra belátta, hogy ez az ügy mégis bolond ügy. Ezt prókátor nélkül elintézni nem tanácsos. Odaszól a halászgazdának.

– Tudod, hogy én a perpatvart nem szeretem, s ítéletet mondani nem szoktam, de most az egyszer megteszem, hanem hozz magaddal prókátort.

Ráparancsolt egyben a siófoki halászgazdára is, hozzon prókátort ő is. Azonkívül megidézte a vármegye egyik mérnökét is. Végezetül ráparancsolt a veszprémi káptalanra mint siófoki uraságra és a

balatonfőkajári közbirtokosságra, hogy a balatoni partok határmappáit haladéktalanul adják ki a megyei mérnök kezére. Tanúnak is idézett be egy csomó előjáró embert innen is, onnan is.

Elkövetkezett a pörfelvétel határnapja. Szép, derült, napos idő. Csak úgy seregelt a sok ügyvéd, patvarista, pörös fél tanú, mérnök, szakértő, báméskodó a parton. A kajári halászgazda magával hozta a kutyáját is.

Ami utóbb nagy szerencsének bizonyult.

Hollóssy Fülöp László urambátyám ugyan be nem ment a jégre, mert ezt a természete meg nem engedte, hanem béküldte az esküdtet a nagy csomó emberrel.

Első dolga volt a lékeket megkeresni. Ezeket a hasábjegekről csakhamar megtalálták.

A másik dolog volt az akarattyai oldalon a Bálint koma diófáját, a világosi oldalon pedig ama híres kökényfát, valamint a felső parton az almádi csárda csúcsfalát, másik irányban pedig azt a bizonyos tihanyi vízlejárót fölfedezni. Mert ezek nélkül a kajári és foki vizek határait a mappákon kitudni nem lehet.

Ezekhez már szakértő kell.

Ott az eszköz is, a háromlábú messzelátó.

Felállítja a mérnök a háromlábú messzelátót, s míg helyreigazítaná, összeszid három halászlegényt.

Felállítja, lehajol és belenéz. A kerekcsavarokat igazgatja jobbra, balra, fölfelé, lefelé. Néz, néz sokáig, és nem szól. Az emberek áhítatos figyelemmel lesik, mikor kerül elő a Bálint koma diófája.

Azalatt az idő gondolt egyet, s olyan köd ereszkedett le, hogy nadrágszíjat lehetett belőle hasítani. Minden ember zsebbe tette a pipáját, mert nem lehetett látni a pipafüstöt. De a mérnök nem látta a ködöt.

Mert ő csak a messzelátóba nézegetett. Háromszor is megtörölte zsebvelőjével az üveget is, saját szemeit is, de azért csak nem látott semmit. Végre szól egyet:

– Nem látom a célpontot.

A kajári halászgazda felel rá.

– Elhiszem azt.

Dühbe jön a mérnök, fölegyenesedik, összeszidja a halászgazdát, mért beszél olyan számárságot, mit ért ő a háromlábú masina titkához? Abban kell valami hibának lenni.

A halászgazda ártatlan képpel felel:

– Megkövetem szépen a tens mérnök urat, én paraszttésszel csak úgy gondoltam, hogy a köd miatt nem lát.

Akkor néz körül a mérnök. Akkor veszi észre a ködöt. S akkor veszi észre, hogy úgy érzi magát, mintha abrakos tarisznya volna a fejére húzva. Se eget, se földet nem lát. Hogy láthatná tehát a Bálint koma diófáját egy mérföld távolságban?

– Most már meg kell várnunk, míg a köd felszáll.

Ez volt a mérnök úr véleménye. Érett megfontolás után mondta ki, amikor kétszer-háromszor megfordult saját tengelye körül, s egyebet ködnél nem látott. Az esküdt úr más véleményben volt.

– Én pedig azt meg nem várom, míg felszáll a köd. Sőt e mai helyszíni tárgyalást el is halasztom valamely más napra.

A siófoki halászgazda megint más véleményben volt.

– Pedig aligha meg nem kell várnunk a ködnek tisztulását, tekintetes uram – én a magam részéről ugyan innen el nem indulok, mert én meg nem mondom ebben a ködben, merre föl, merre alá?

Nosza elkezdett e szóra a mérnök úr káromkodni.

– Hej, aki teremtette, ez már az okos észrevétel. Nézzük csak a mappát: hol is volnánk mi e pillanatban?

Ott volt a mappa a vármegye huszárjának hóna alatt. Kettő is, nem egy. Bádogtokba mind a kettő. Két halászlegény már régóta vívódott afölött: mi lehet az? Kürt-e, trombita-e, hurkatöltő-e? Most sült már ki, hogy mappa. Abban van a siófoki határ meg a balatonfőkajári határ. E csodára csóválták a fejüket, de nagyon.

De hiszen bölcs szakértő mérnök: kioldhatod te annak a toknak kötelékét, leveheted te annak sapkáját, kirázhatod abból a térképet, megnézheted te azon, merre van hegye, merre van tolla a nyílvevesszőnek, merre van észak, merre van dél: nem értesz te azért abból semmit. Kinevet téged azért a kajári halászgazda.

Most ugyan még csak a bajusza alól nevet, s azt is halkán teszi. Még vár kevés ideig.

Nézik a térképet keményen. Mérnök, esküdt, patvarista, községi jegyző. Körül-körültekint a mérnök aközben: nem nevet-e valamelyik paraszt? Nagyon kapóra jönne valakit összeszidni. Merthogy az a térkép a köd ellen mit sem használ: azt most már ő is belátja. Kérdi a patvarista:

– Hát a tájirányzó, urambátyám?

Erre a szóra jön még csak haragba a mérnök. Tízszer is megtapintotta ő

már minden zsebjét. Éppen csak a kompaszt, a tájirányzót felejtette otthon. De minek is hozta volna el? Nem volt őneki tengerész még az öregapja se, nem is atlanti tengerre indult ő el új világokat fedezni fel, csak egy rongyos sommás repozícióra hívták, oda pedig minek a tájirányzó?

Hiába volt minden haragja. A térképet újra össze kellett sodorni, a tokba beletenni, a tok sapkáját visszatenni, s kötelékét bebogozni. Tartsa csak a huszár tovább is a hóna alatt.

Még egyszer rárivall a mérnök az emberekre.

– Hát már senki se tudja a biztos utat Siófokra?

Bizony nem tudta azt senki. Egy kajári siheder kölyök még el is kezdett csúfolódni.

– Hogy tudhassuk mi azt, ha már az a háromlábú masina se tudja?

Röhögtek rá. De most már a röhögés se hozta méregbe a mérnök urat. Valami nagy dolog kóválygott a fejében.

– Hiszen se hajlékunk, se ruhánk, se kenyérünk. Hátha ez a köd három nap, három éjjel meg nem mozdul?

– Bizony történt már ilyen eset, tekintetes uram, nem is egyszer. Így járt tavaly télen Marosi János is, a kisutcai takács. Be akart menni a halászok elé. A köd megnyomta. Elbódorgott erre-amarra a jégen. A kalapja: no, az megkerült, de őneki azóta se híre, se hamva. Legjobb lesz nekünk itt a hóra lefeküdnünk, már aztán akármit ád az isten. Valamikor csak fölszáll a köd.

A kajári halászgazda csak azt várta. Erre a szóra odalépett a mérnök úrhoz.

– Már én csak hazamegyek, nem várok itt hiába. Isten megáldja, tekintetes uram!

Még kezét is fogott a mérnök úrral. Csak azután fordult a többihez.

– Adjon az isten jó szerencsét kegyelmeteknek is mind közönségesen. Majd holnap ilyenkor kinézek ide megint.

Intett a kajáriaknak.

– Csak nyomomban, gyerekek, hogy el ne bóduljatok!

Megindult nyugodtan.

De nem nézhette ezt szó nélkül a mérnök.

– Hej, gazdauram, kedves jó barátom, álljon csak meg még egy szóra.

A halász megáll, visszanéz.

– Tessék parancsolni.

- Hát kelmed biztosan tudja az utat Kajár felé?
- Bizony nem tudom én.
- Hát hogy mer elindulni?
- Mert tudja a Turcsi.
- Ki az a Turcsi?
- Hát a kutyám, ki volna más?

Úgy volt bizony. Akkor vették csak észre a kutyát.

Idomtalan, maszatos képű, kócos szőrű eb. Valami korcs. Az apja bizonyosan kuvasz volt, az anyja alighanem puli. Ami onnan bizonyos, hogy hol az egyik füle állt fel, hol a másik. Amihez rendesen csak az agár meg a puli ért. Hanem két fekete szemében csak úgy égett az okos elme. Holmi vásott kölykek akárhányszor mondták, hogy több az esze annak az ebnek, mint az öregbírónak. Az igaz, hogy az öregbíró a pincszeren néha több bort szokott inni, mint ahogy illendő, s ilyenkor bolondokat beszélt, amit a Turcsi soha nem csinált. De azért mégis isten ellen való vétek így beszélni.

Ott üldögélt már a Turcsi régóta a gazdájának csizmaszára mellett. Figyelemmel hallgatta az emberek beszédét, s komoly részvétellel kísérte a szegény mérnök úr tépelődését. A mérnök urat ugyan még eddig nem ismerte, de azt már látta a szemeiről, hogy a ködhöz semmit se ért. A háromlábú messzelátó eleintén némi aggodalmat keltett benne, de amikor látta, hogy se nem rúg, se nem harap: azután rá se nézett többé. Kutyába se vette. De azzal kezdettől fogva tisztában volt, hogy se ő, se gazdája az éjszakát kint nem tölti a jégen. Ámbár ő ettől se félt volna nagyon, mert jól érezte, hogy a Marci tarisznyájában még elég kenyér, szalonnabőrke és sonkacsont van.

Amíg az emberek beszédét s a mérnök úr káromkodását hallgatta: azalatt éber figyelemmel kísérte gazdája arcát, szemét s minden mozdulatát is. Csak azt várta, mikor szól, vagy mikor int neki a gazda. A szót is megértette intés nélkül, az intést is megértette szó nélkül. Ilyen derék Turcsi volt az a kutya.

Végre csak kimondotta a gazda: induljunk hazafelé.

A Turcsi előrefutott a ködben, egy percig szaglálódott, s azután visszajött. Odaállt a gazdája elé, s megindult az akarattyai lejáró irányában. Minden percben vissza-visszanézett, hogy gazdája egyenesen követi-e? Egyszer egyik legény ferde irányban lépett ki valami ok miatt. A Turcsi rögtön rendreutasította, néhány ugató hanggal megintvén őt,

hogy ne bolondozzék, mert különben a jégen hagyja.

Olyan egyenesen kivezette a tekintetes bíróságot s az érdeemes csapatot a partra: nincs az a hajóskapitány vagy csillagvizsgáló, aki ezt jobban megcselekedte volna. S azt hiszik talán, hogy ezt neki valaki megköszönte, vagy őt ezért valaki megdicsérte, megsimogatta? Senki ezt nem cselekedte.

Igaz, hogy a Turcsi nem is várt köszönetet.

De arra se számított, hogy amikor a parton egy percig ott lábatlankodott a mérnök úr mellett, őt oldalba rúgja a mérnök úr, s azonfelül e szóval illesse:

– Coki innen !

Azonban eltűrte ezt is szó nélkül, az eszéhez értette a mérnök úrnak, s hosszas tapasztalásból azt is jól tudta már, hogy a világ háládatlan, csak a kutya háládatos.

Hanem gazdája nem tűrte el szó nélkül.

Mert amikor nagy keserves zihálás közben felértek az akarattyai csárdához, s a mérnök úr a halászgazdától elvált, a halászgazda megemlékezett úgy önmagában arról, hogy a mérnök úr mily nagyon lenézi a tudatlan, tanulatlan parasztot, s azért így búcsúzott el tőle:

– Ha nem vétenék szómmal, tekintetes uram, mondanék valamit.

– No csak hamar, hamar, jóember, mert fázom.

– Hát csak azt mondanám, tekintetes uram, hogyha már a parasztot megveti: a kutyáját becsülje meg. Mert szentháromság-egy-örök-isten úgy segéljen bennünket, hogyha az a rongyos parasztkutya nincs velünk, a tekintetes uram fejét néhány nap múlva már ott a jégen hollók, varjak kopogtatják.

Az a rongyos parasztkutya megértette gazdájának minden szavát. Odaállt gazdája elé, s orrát, fejét odadörzsölte gazdája hideg kezefejéhez. Az a hideg, durva parasztkéz ekkor végigsimogatta a kutya fejét.

Hej, milyen jó kedvet csinált ezzel annak a kutyának. Ugrált, futkározott, farkát csóválta, majd egyenesen feltartotta a Turcsi. Örömeiben hanyatt feküdt, s vihogva belehentergett a hóba. Mikor a havat lerázta magáról: mindenkinek teleszórta vele szemét, száját. Olyan boldognak érezte magát, mikor látta, hogy mégis van elismerés a világon.

Hanem a mérnök úrra többé rá sem nézett.

Sőt amikor felült az a csárdás kocsijára, hogy Siófokra menjen, s a kocsi megindult: akkor már meg is ugatta parasztkutya természetéhez képest.

Vajon kutyaugatás volt ez? Vagy egy kissé érdes szemrehányás, mintha azt mondta volna: köszönd a gazdámnak, tudós ember, hogy megszabadítottalak. Ha a gazdám ott nincs: bizony ott hagylak a jégen.

Nincs igazad, Turcsi.

Az a mérnök nem rossz ember. Ismertem jól öreg korában. Ott volt háza Balatonfüreden a nagy Szentgyörgyi Horváth-villa nyugati tövében. Nem utálta az a parasztot, sőt szerette a szegény embert. Hanem lásd, Turcsi, sok rossz szokás van az emberek közt a világban, amit te ott Balatonfőkéjén talán nem is ismerhetsz eléggé. Te nem tudhatod jól, hogy minden házmester patvarkodó, minden pallér durva, s minden földmérő és vízmérő mérnök goromba. Eltanulja főnökétől, s megszokja már fiatal korában, hogy a lánchúzó, karótartó és talicskatoló munkásokhoz sohase legyen jó szava, s minden szavát parancsoló, káromkodó kemény hangon ejtse ki. S ahogy egyszer megszokta munkásaival: később azután úgy beszél minden kis sorsú emberrel. Úgy beszél még a te gazdáddal is, Turcsi.

Bocsáss meg hát neki, Turcsi, s ha majd jön a második tárgyalás ott a jégen: mentsd meg őt jó szívvel akkor is.

A jó nevelés és a jó társaság adja meg a jó modort. És az emberszeretetet.

Jó modor és emberszeretet kell ahhoz is, hogy az állatot szeressük, s téged, Turcsi, oldalba ne rugdaljunk. Akkor volt csak vétkes ember a mérnök úr is, mikor téged oldalba rúgott. De ez is csak a rossz szokás munkája. Azt gondolta, hogy lánchúzója voltál. De ebben mégse mentegetem előtted. Mert valamint az emberrel nem szabad úgy bánni, mint a kutyával: annál fogva a kutyával se szabad úgy bánni, mint a lánchúzóval.

Száz szónak is egy a vége, Turcsi. Ha az a mérnök úr nem volt is rossz ember: azért beismerem, van elég rossz ember a világon. De rossz kutya is akad ám elég! Ezt meg te ismerd be, Turcsi.

Hogy a Turcsi beismerte-e ezt igazán, vagy nem: biztosan megtudni nem lehetett, minthogy többé nem nyílt alkalma a mérnök urat megmenteni.

Mire a mérnök úr és a két ügyvéd, az esküdt és patvarista és a tiszt huszár a főszolgabíró Siófokon fölkeresték, akkorra a főszolgabíró régen hazament Mezőszentgyörgyre, régen megette ebédjét, vacsoráját, s régen kiadta rendeletben a kancelláriának, hogyha a halpörös bíróság reggelig

elő nem kerül: keresni kell annak tagjait mindenfelé, mert azok a jégen bizonyára eltévedtek.

A két ügyvéd keserítette meg még igazán a mérnök úr életét. Mind a kettő őt okozta a balsikerért. Ha előbb kiment volna a jégre, ha előbb fölállította volna háromlábúját, ha így tett volna, amúgy tett volna, köd se ereszkedett volna, vagy már későn ereszkedett volna: semmi baj se lett volna. Így azonban ki fizeti meg az ügyvédek költségeit: aapidíjat, a fuvardíjat, a munkadíjat, a tiszteletdíjat, az ételmezési díjat és a többi mindenféle költséget és díjat?

De nem törődött ezzel a mérnök úr, hanem föltette magában, hogy ha csak lehet, a pörös jeget se a siófoki, se a balatonfőkajári határhoz nem méri, hanem odaméri a kenesei határhoz. Ehhez aztán egyik pörös félnek, egyik ügyvédnek se lesz hozzászólása.

Ezt a veszedelmes tervet azonban meg nem valósíthatta.

A főszolgabíró kitűzte ugyan az újabb tárgyalást megint a jégre, a helyszínére, de amikor a mérnök úr, az ügyvédek és a bíróság, a felek, a tanúk és a szájtatók a Balaton partjára értek: nem volt azon a tavon egy tenyérsnyi jég sem, hanem szép, derűs tavaszi napnak lengedező szellőjétől lassú hullámmal mosolygott eléjük a határtalan víznek fényes arca.

Akkor disputált össze igazán még a két ügyvéd, hogy mi most már a törvény, s mi legyen a törvényes igazság? Még ma is vitatkoznak, ha azóta meg nem haltak.

Annak pedig a tekintetes asszony volt az oka, hogy az újabb tárgyalás olyan későre halasztódott. A főszolgabíró igazán el volt határozva, hogy ebben az egyetlen ügyben mégis kimondja az ítéletet, de ebbéli komoly szándékának útját állta a tekintetes asszony. Ő ugyanis lelke szerint utált mindennemű pört, s különösen minden felpöröst, s erre neki jó oka volt.

El kell ezt mondanom úgy rövidesen.

Magyary-Kossa Eszter

A nagy pör – A végrehajtás – Az első ellenség – A második ellenség – A darumadár – A harmadik ellenség – De a darut nem felejtí

Magyary-Kossa Eszter híres-nevezetes nagy családnak volt büszke szép leánya. Öt-hat vármegyére terjedt ki több ezer holdnyi öröksége. Száz kérője közül Hollóssy Fülöp László urambátyám találta el a szerencsét. Ő hozta el ifjú menyecskének Mezőszentgyörgyre.

Hollóssy Fülöp Lászlónak volt akkor Szilasbalháson hatszáz hold földje, Mezőszentgyörgyön és Litéren s a dakai és papvásárjai pusztákon kétezer hold örök birtoka és ugyanannyi zálogos birtoka, beleértve mindezekbe jobbágyainak úrbéres birtokait is. Holmi apró-cseprő birtoka másfelé is akadt, tehát éppen nem kell csodálni, ha közel ötezer holdnyi tiszta birtokkal vőlegénnyé lehetett. Azután csinos fiú is volt, szolgabíró is volt, és csöndes, szelíd természetű ember is volt, aminőt férjnek okos, szemes lány s kardos menyecske legjobban szeret.

Igaz, hogy a zálogos birtokot az örökös tulajdonosok kiválthatták, s 1810-ben meg is indították a zálogváltó pört. De hiszen hatalmas ember és jó ügyvéd az efféle pört nemzedékről nemzedékre halaszthatta. Legrosszabb esetben kifizetik a zálogösszeget, s ez is tekintélyes vagyon.

Igaz, hogy a szentgyörgyi, litéri, dakai és papvásárjai birtokokat is megtámadták, mégpedig régi örökségi gyökös perrel, de ettől ugyan tartani nem lehetett. Ilyen pörnek száz esztendőnél rövidebb idő alatt még sohase lett vége, s a pör alig folyt még tizenöt év óta.

Az alappert ugyan 1828-ban már elvesztette, de mit ért az? Mikor a felpörös a királyi emberrel, a tabuláris prókátorral, a jurátussal, a törvényes bizonyossággal, a helybeli nemességgel s a szomszéd birtokosokkal együtt kiment, hogy az ítéletet végrehajtsa, s a megnyert birtokot elfoglalja: Hollóssy Fülöp László bátyámuram könnyen elbánt vele.

Az ősi kúriára ugyan beeresztette őket. Meg is engedte szépen, hogy az urak a kocsiról leszálljanak, s idejövetelük okát ünnepélyesen előadják, sőt még meg is hívta őket barátságos, atyafiságos ebédre. De aztán nyomban kijelentette, hogy a legfelsőbb ítéletet el nem fogadja, a

végrehajtást meg nem engedi, az ítéletnek ellentmond, a felpöröst egyúttal „visszaúzi”.

Mindehhez joga volt az ősi hazai törvények értelmében. Akkor még állt az ősiség.

A legfelsőbb ítéletben ki volt mondva, hogy valami melioratio* címén egy csomó ezer forintot tartozik végrehajtáskor a felpörös fizetni. El is hozta a pénzt. Akkori szokás szerint ezüstben. Nagy volt az összeg. Egy jókora zsák tele volt tallérral, lázsiással,* húszassal, máriással. Két ember leemelte a zsákot a kocsiról, s lefektette az udvaron a földre.

A felpörös azt gondolta, hogy a sok pénz látása majd más gondolatra bírja Hollóssy Fülöp László bátyámuramat. Figyelmeztette is a zsákra.

– Ne húzza-vonja, kedves uramöcsém, ezt az ügyet, hiszen a birtok előbb-utóbb úgyis csak az enyém lesz. Aztán lássa, a meliorationális summát elhoztam, nyomban ki is fizetem. Ez már szép pénz lesz ám.

Nagyon szelíd ember volt az én bátyámuram. Aztán még nőtlen ember is volt, nem tüzelte fel hitestársa. De hogy őróla fölteszik, hogy ő áhítja a pénzt, s hogy ő pénzért kiadja kezéből a birtokot: oroszlánná tette őt ez a gondolat. Odalépett a felpörös elé.

– Tartsa meg kelmed a pénzét, kedves urambátyám, kelmednek még szüksége lesz arra. Én pedig felrúgom, mint a vakondtúrást.

S oldalba rúgta az ezüstös zsákot nagy erővel. Bagaria csizmájának orra meghajlott a nagy rúgásban. A nagy rúgástól úgy megrándult a lába, hogy másnap elkezdett sántítani, s egy hónapig bicegett utána.

De az ezüstpénzes zsákot nem lehet olyan könnyen felrúgni, mint a vakondtúrást. Nagyon nehéz az, megfekszi a földet, nem mozdul ki a helyéből. De a nagy rúgástól tenyérszerű lyukra mégis kiszakadt a zsák oldala, s a sok húszas, lázsiós és tallér elkezdett gurulni szanaszét.

Egy pillanatig se tűrte ezt mozdulatlanul a felpörös. Utána a guruló ezüstnek. Lekapta a kalapját, s abba kezdte nagy gyorsan fölszedgetni. Biztatta a királyi embert is, a jurátust is, hogy segítsenek neki. Azok csak mosolyogtak; a többi jelenlévő, az egész nagy gyülekezet is mosolygott, de senki sem segített.

Bizony el kellett onnan távozni a felpörösnek szégyenszemre.

Az ebédet ugyan jóízűen elköltötték, de ez nem mehetett áldomásszámba. Ebéd után az egész végrehajtó közönség elkotródott.

Így állt a dolog, mikor Hollóssy Fülöp László a szép és gazdag Esztiike kezét megkérte.

A Magyary-Kossa családnak sok jó barátja, sok prókátora volt. Minden vármegyében, ahol birtokai feküdtek, egy-egy. S fent Pesten is egy. Valamennyit családi tanácsra idézték, s Hollósy Fülöp László zálogpörét és örökségi pörét gondosan megvizsgálták. Aggodalomra okot nem találtak. Megállapodtak abban, hogy mindenki a föld alatt lesz már, aki ma él, habár csecsemő is, mire a két pörnek vége lesz.

Meglett a lakodalom.

A pörre nézve azonban csalódott a sok jogtudó és okos ember.

A felpörös ugyanis Matkovich István volt, a királyi tábla bírása. Elmés, okos ember; csakhamar ki is nevezték szeptemvirré, hétszemélyé. Hétszemély: nagy hatalom volt az akkor a maga gyökös perében.

De még nagyobb hatalommá tette felesége, aki Zelenka lány volt, nemes és szép asszony, a felvidéki előkelő Zelenka nemzetségből. Szerencséjére lutheránus ő is, férje is.

Történt ugyanis, hogy a Szent István birodalmát kormányzó nádorispán őfensége olyan német hercegasszonyt vett feleségül, aki szintén a lutheránus vallásnak volt igaz híve. Áldott lelkű jó fejedelemnő volt, s lelkének erős óhajtása, hogy udvarhölgyei s barátnői között lutheránus vallású nemes hölgyek is legyenek. Matkovich Istvánné méltó volt erre, s azért a fejedelemnő udvarának rendes látogatói közé tartozott. Sőt visztező* társaságának rendes tagja lett.

Erre nem voltak készen a prókátorok. Még a pesti tabuláris prókátor se számított erre. A jó Tripartitumban és Corpus Iurisban* minden igazság és minden bölcsesség meg van írva, de az még sincs megírva, mi történik akkor, ha a felpörös felesége a nádorispánné őfelségének visztező barátnéja.

Hogy az igazságon még ez se ejt csorbát: az már bizonyos. De hogy a száz esztendőre indult per nem végződik-e el tíz esztendő alatt: ez már más kérdés.

Bizony elvégződött az.

1838-ik esztendőben, szeptember havának 6-ik napján megint csak kijött Mezőszentgyörgyre a felpörös, a tabuláris prókátor, a királyi ember, a jurátus, a törvényes bizonyság s a többi velük járó közönség, s megint csak behajtott Hollóssy Fülöp László tágas kúriájára. Hozta megint az ezüstpénzes zsákot is.

Csakhogy akkor már nemcsak bátyámuram fogadta őket, hanem Magyary-Kossa Eszter asszonynénem is.

Mégpedig úgy fogadta őket, hogy kezébe vett egy fazék szedő botot, a végét megmarkolta jól, s odaállott bátran a királyi ember elé.

– Hadd látom hát, melyik az a felpörös, aki be meri tenni lábát az én udvaromra, mutassa meg kigyelmed, nagyságos uram.

A királyi ember megütődve nézte a még mindig szép, de kuruc menyecskét. Némi gyanúja támadt, hogy azt a fazékszedőt talán nem is valami istenes szándékkal tartja a kezében.

– Mit akar mondani neki a tekintetes asszonyság?

– Egy szót se biz én, hanem csak egy kicsit ki akarom kergetni az udvaromról.

– Az isten szerelméért, hétszemély ám az!

– De majd mindjárt nem lesz abból egy személy se, csak mutassa meg kigyelmed!

A királyi ember okos ember volt. Azt mindjárt az első pillanatra látta, hogy Hollóssy Fülöp László bátyámuram inkább odahagyja egész ősi örökségét, mintsem fölgerjedett hitestársának ellentmondjon. A felpöröst megverni mégse engedheti meg, mert ez már hatalmaskodásszámba menne, ami pedig nagy eset. Odasietett tehát a haragos úrasszonyhoz, újra bemutatta magát, hogy ő a királyi ember, s engedelmet kért, hogy kezet csókolhasson.

Nosza rohant erre oda a többi is. A jurátus, a törvényes bizonyság, a tabuláris és megyei prókátorok, a helybeli és szomszédos birtokosok – mind, mind siettek az úrasszonyhoz, elkapkodták kezeit, s a fazékszedő botot utoljára is kicsókolgatták a kezéből. Végre odajárult a felpörös is, a hatalmas hétszemély, a nádorispánnak barátja, s kalapját levéve akkorát csókolta az úrasszony kezefején, mint egy papucs.

Ezt már mégse tűrte el az úrasszony, fogta a kötenyét, s letörölte vele a csókot.

– Kigyelmedet, méltóságos uram, csak a kerítésen kívül akarom látni.

De mégiscsak elveszett a kétezer holdas birtok Mezőszentgyörgyön, Litéren, Dakán és Papvásárján.

– Nyugodjál meg, édes jó angyalom, majd visszanyerjük ezt mi még. Ha mi nem: az unokáink. Aztán megmarad itt még a másik kétezer hold földünk.

Ezt bátyámuram mondta, de asszonynéném meg mást felelt rá.

– De bizony nem marad meg. Rongyos kétezer hold földön én itt nem nyomorgok. Ha az ősi birtokot meg nem tudta védelmezni: a zálogos

birtok nem kell. Én visszamegyek a magam ősi birtokára, jössz velem te is. Még ma küldj levelet mindenfelé, jöjjenek a zálogpörösök, kieresztem a birtokjukat.

Így költöztek el Hollóssy Fülöp Lászlóék a Csallóközbe, Komárom megyébe egyik ősi birtokukra, amely feküdt Aranyoson. Így jutott az én apám is osztályos rokonaival együtt 1838-ban a mezőszentgyörgyi és hozzá tartozó részbirtokokhoz mint ősi örökségéhez, mely hatvanhárom esztendő óta már zálogos kézen volt.

Azonban Hollóssyék elköltözése nem történt meg mindjárt.

Három embernek lett örökös ellensége az én asszonynéném.

Az egyik Matkovich István, aki elnyerte a szentgyörgyi birtokot. A másik kettőről is meg kell röviden emlékeznünk.

Egy fia és két gyönyörű szép lánya volt Magyary-Kossa Eszter asszonynénémnek. A fia sohase nőszült, az egyik lányát konty alá vitték rendesen, a másik lányát is elvitték, de nem egészen rendesen.

Ez volt talán a szebbik lánya. Beleszeretett egy hozzávaló derék, vagyonos, előkelő nemesifjába. De pópista volt az istenadta. Igaz, hogy később megyei főjegyző, alispán és honvéd őrnagy lett, tehát a tapasztalás is megbizonyította, hogy méltó volt a lányhoz, de már az én asszonynéném pópistának lányt nevelni nem akart. Egy hírneves őse már a kuruc háborúban, Rákóczi fejedelmünk korában kálvinista püspök volt, azóta a család minden ivadéka igaz magyar hitű, már ő csak meg nem szegi az ősök törvényét.

Haj, de mit törődtek a hittel a fiatalok. Nagyon szerették egymást. Bátyámuram ugyan szívesen beleegyezett volna a házasságba, de ő nem mert beleszólni a dologba. Csellel kellett élni.

A fiatalok összebeszéltek, hogy asszonynéném tudta nélkül titkon szépen kocsira ülnek, valami vállalkozó paphoz elmennek, s így törvényesen összekelnek. Bátyámuram tudott, nem tudott előre valamit: nem tartozik a dologra. Halálos holtáig mindig tagadta, hogy előre tudta volna: mi történik.

Egy szép délutáni napon a két fiatal kísért a kertbe. A kert a borjúmezőre dűlt. Ott állt egy parasztkocsi egy fekete iharfabokor árnyékában. Arra felültek, Székesfehérvárra elhajtottak, s még az napon mint törvényes férj és feleség csókolták meg egymást. Sohase láttam boldogabb házasságot. Negyven esztendő múlva is oly gyöngéden szerették egymást, mint esküvőjük napján.

No, hanem az én kedves asszonynéném csinált aztán olyan zenebonát, hogy jámbor férje, jó Hollóssy Fülöp László rögtön fogatott, s ment a székvárosba a megyegyűlésre, pedig a gyűlést még el se kezdték, s még egy hét múlva se ment haza, pedig a gyűlést már rég bevégezték.

Asszonynéném legelőször is kikutatta, ki is volt az a szentségtörő pap, aki a szökevényeket összeadta. Valami katolikus pap volt. Annak ugyan e földi életben nemigen árthatott, de azért mégis nyakára ment, s adott neki útlevelet a pokolba, s annak is a fenekére. Az a jó pap bizonyosan föl is használta az útlevelet.

Azután azt kutatta ki, ki volt az a gézengúz akasztófavirág, aki kocsival ott várakozott a fekete iharfabokor árnyékában. Ezt is megtalálta. Ez volt Dömök Sándor, szilasbalhási kisbirtokos.

Ez úgy félig-meddig a családhoz tartozott. Valamelyik ősnagynéném unokanővérének orozva költ fia volt. Törvénytelen gyerek. Utóbb, napvilágra jött, annyira hasonlított a család férfitagjaihoz, hogy a tehetősebb atyafiak egy kis házacskát s néhány hold földet juttattak neki. Kedves, jólelkű ember, ölesnél magasabb termettel. Nagyon megkedvelték, s utóbb tisztújításoknál a nemesek közé is becsempészték. Ő volt a mezőföldi nemesség zászlótartója. Azt gondolták, ha a pecovicsok őt mint zászlótartót agyonütik is: őerte nem lesz akkora kár, mint egy valóságos igaz nemesemberért.

Ő volt az, aki a szökevényeket is a paphoz vitte.

Asszonynéném tehát Matkovich István szeptemvirt tartotta egyik halálos ellenségének. Aki kétezer hold birtokát elpörölte. Második halálos ellenségének pedig Dömök Sándort tekintette. Aki az ő angyali szépségű jó lányát az ő tudta nélkül esküvőre szállította.

Lett harmadik halálos ellensége is.

Ez volt a legnagyobb ellensége. Ennek nem bocsátott meg soha.

Volt az én kedves asszonynénémnek egy gyönyörű szép daruja.

Daru!

Ismerted-e, ifjabb nemzedék, a darumadarat?

Megnézted-e jól barna homlokát, piros tarkóját, felül fehér sávós, alul sötétszürke selyem nyakát, világos hamuszínű testét, barna-szürke lobogó tollait? Gyönyörködtél-e már sárga szép szemében, szelíd nézésében, nyalka-büszke menésében?

Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent, az egek magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik

tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ék: V betű alakban előrerobogva, elől a vezérdaruval, aki harsány hangon le-lekiált a földszín mélységére: daru, daru!

Láttad-e őket, mikor kora hajnalban s mikor alkonyatkor darvadoznak a lápon, a szigeten, s feltartott fejjel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál, s mindegyik tizenháromszor kiáltja el egymás után: Kátára, Kátára!

Istennek és a magyar népnek ősmadara a daru.

Darutollat tett a süvege mellé a kuruc közvitéz. Darutollas süvegben járt még a minap is a tiszaháti-szamosháti nyalka legény.

Daruszőrű paripáját szereti legjobban a síkföldi szegénylegény, s azt siratja meg igazán, mikor a szegedi kapitány eladatja, s ő nem lehet ott az áldomásivásnál, mert vasba van verve keze-lába.

Magasra repül a daru, szépen szól. Haragszik a szerető lányka, mert nem szól. De kérleli őt a barna legény: ne haragudjék sokáig. Úgyis övé lesz koporsója bezártáig. Bizony szóra kell bírni azt a lánykát, mert hiszen a daru olyan néma, s mégis szól.

Hát a nemzeti fájdalom kétszáz év előtt? Hát a bujdosó kuruc égő keserősége?

Elment az ő ura, elment Rákóczi, az ő fejedelme nagy Törökországba! Esztendő alkonyatán, őszi hervadáskor elmegy a daru is utána. Szegény üldözött kuruc, csak a darvak őszi vonulását lesi, s az őszi darvakkal együtt ő is elbujdosik ura után. Márvány-tenger felé, Rodostó halmai felé! Ott még egyszer kezet csókol hősének, vezérének, imádott fejedelmének. Ott még egyszer kisírja magát, és azután csak a daru jön vissza tavasszal. A bujdosó elmarad valahol.

Te is elmaradsz már tőlünk maholnap, darumadár! Gyermekkoromban hányszor láttam lassú vonulásod, hányszor hallottam kiáltó hangod a magasból. Egyszer, de egyetlenegyszer az én kis bozótomba, az én kis szigetemre is szálltál. Úgy mentél tovább a Balatonra. Két év előtt kérdeztem otthon falumbelieket, harminc-negyven éves embereket: mikor láttak darut a határon?

– Nem tudjuk mi, uram, micsoda madár az, csak az öregektől halljuk, hogy régen itt is járt a mi vidékünkön.

Csak a szatmári lápokon, csak a Duna-Dráva összefolyásánál, csak a Dráva muraközi szakadásain, csak az alsó Dunánál látni még darut. Itt se sokáig.

Az én kedves asszonynéném menyasszony korában szerezte a darut.

Gerjen körül fióka korában fogták, s nekiadták ajándékba. Ahogy nőtt szúzi szerelme: úgy nőtt kis daruja. S mikor menyasszonyi ruhájába felöltözött, körültepette, körülröpködte a daru, szép tiszta csőrével még igazított is menyasszony fátyolán. Százszor is elmondta: kru, kru – ami darunyelven azt teszi: légy boldog, édes kis úrnőm!

Mennyi angyaltitkát tudta az a daru a jegyes és menyasszony lelkének!

Elhozta magával Mezőszentgyörgyre is. El nem hagyta ott úrnőjét soha. Vele sétálgatott az udvarban és a kertben. Elkísérte a szőlőhegyre is. Sokszor megfogta köténye kötőjét, s ha légy szállt a ruhájára: csett! Rögtön elkapta a legyet. Megismerkedett és megbarátkozott lúddal, kácsával, gyöngytyúkkal, csirkékkel, s megvédte őket kutya-macska ellen. Nem félt senkitől, s ha idegen akart hozzányúlni, akkorát ütött kezére, hogy egy hét múlva is megemlegette.

Egyszer a daru kiment sétálni a gyepre a kert kerítésén kívül.

Nem messze laktak Katonáék. Kisbirtokú ősrégi nemesek. Az egyik Katona fiúnak, Boldizsárnak az a bolondos szokása volt, hogy agarakat tartott. Akkor is volt neki két vásott kölyökagára.

Meglátja a két kölyökagár a darut: uccu neki. Eleget vitézkedett a bátor daru, egyik agárnak ki is vágta a bal szemét, de utóbb mégiscsak legyőzte a két otromba eb. Katona Boldizsár látta a veszedelmet, sietett is a daru védelmére, de mire odaért: a szép madár kilehelte lelkét.

Titokban nem maradhatott az eset. Ellensége mindenkinek van. Besúgták a dolgot az én kedves asszonynénémnek, aki keservesen megsiratta hű barátját, kedves szép madarát. Tollait eltette emlékül, kihűlt testét pedig a kertben eltemette, s örökzöld bokrot ültetett föléje.

Hanem Katona Boldizsárnak többé szemei elé kerülni nem lehetett. Megfogadta, hogy amíg ő él, az a szívtelen gonosz ember a vármegyében nem boldogulhat. Hiába könyörgött neki az egész atyafiság: csak annál jobban felbőszítették ellene.

Ez volt a harmadik halálos ellenség.

Mikor az ősi házból örökre ki kellett költöznie, amikor abba a pörnyertes szeptemvir beköltözött: akkor azt mondta Magyary-Kossa Eszter asszonynéném a szeptemvirnek:

– Kilencvennégy esztendeig birták a mi eleink ezt a házat, de nem halok meg addig, míg kegyelmedet, méltóságos uram, innen ki nem dobják. És eljövök időnként, hogy engem lásson, s az én szavamra megemlékezzék.

Rettenetes fogadás volt, de szavát megtartotta.

Múltak az évek sorban, egymás után, s elmúltak azok is, akik annyit pörösködtek egymással. Elhalt a szeptemvir, és sok évvel később neje is. Ott fekszenek a szentgyörgyi temetőben. Fiaikra, örökösöikre szállt a birtok.

Elhalt Hollóssy Fülöp László bátyámuram is ezelőtt negyvennyolc esztendővel. Akinek se idő, se mulandóság nem ártott: az volt az én kedves asszonynéném.

Ezelőtt huszonnégy évvel, éppen szeptember 6-ik napján megyek haza Budapestről. Keresztülmegyek a várótermen, s ott egy pamlagon látok egy muffot.

Egyszer csak megmozdul a muff.

Odanézek, nagy bámulatomra felismerem az én kedves asszonynénémet. Talán százesztendő is volt már. Oly kicsiny lett, hogy amint a pamlagon feküdt, s összehúzta lábait: csak egy jókora muffnak látszott.

Odamentem hozzá, üdvözöltem, kezet csókoltam neki.

Nézett rám, nem ismert meg első pillanatra.

– Ki vagy te?

Mondtam nevemet.

– Te vagy az? No, nem jövök többé hozzátok. Aranyosról többé a lábamat ki nem teszem. Még csak azt akartam megérni, hogy annak a szeptemvirnek az utódjait kidobják az én birtokomból. Éppen ma kidobták. Magam láttam, onnan jövök, a bíróság még most is ott van. Harmincnyolc esztendővel ezelőtt éppen ezen a napon s éppen abban az órában dobtak ki belőle engem is. Most már megnyugszom a sorsban. Ennek az ellenségemnek vége van.

– Megbocsát-e most már legalább utódainak?

– Megbocsátok.

– Hát annak a szegény öreg Dömök Sándornak megbocsát-e? Lássá, kedves asszonynéném, most én vettem magamhoz.

– Megbocsátok annak is. Hisz a lányom úgyis csak férjhez ment volna.

– Hát a szegény Katona Boldizsárnak megbocsát-e?

– Elő se hozd, annak meg nem bocsátok soha!

Elsőt csöngettek. Jött a vonat. Fölugrott az én kedves asszonynéném, s apró, de szapora lépésekkel ment ki a vonatra. Kísérője alig győzött utánamenni.

Kétezer hold földjét elfeledte, leányának engedetlenségét elfeledte, kedves daruját soha el nem feledte.

Hát ez az én kedves asszonynéném volt az a tekintetes asszony, aki útjába állott a balatonfőkajári halászgazdának, nehogy az valamiképp pört nyerhessen. Miért volt felpörös?

A nemzet története a víz színén

Jön Jellasich – A nádorispán Veszprémben – A „Kisfaludy” gőzös – A hajó gépe erősebb, mint a becsületszó – A becsület a politikában, az adósságban és a szerelemben – Mi volt a nádorispán, mi volt a bán? – A horvátoknak jókedvük van – Elbujdosott az utolsó nádorispán – A nádfedelű kastélyban

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy nádorispán, a neve volt István fejedelem, adtam neki egy pohár vizet, megitta jóízűen, ő pedig adott nekem egy aranyat, de nemcsak nekem, hanem a többi pajtásomnak is; az aranyunkat elmulattuk, de én mégis vettem belőle egy új kalapot Veszprémben, de most már nem új az a kalap.

Bognár Pálnak hívták azt az embert, aki így kezdte elbeszélését kapás pajtásai előtt, s aztán lekapta fejéről a kalapot, odavágta a hátához egy surján* legénynek, csak úgy puffant.

– Ez volt, Ferkó, az a kalap, ni, néhány esztendeig el is tart még.

Ez a beszélgetés pedig történt az én balatonfüredi szőlőmben, amikor én még gyerek voltam, s amikor még a szőlő nagyanyámé volt, ezelőtt közel ötven esztendővel.

Igaza volt Bognár Pálnak.

István főherceg nádor csakugyan járt Balatonfüreden és a Balatonon és a „Kisfaludy” gőzösön. Ezt az útját meg kell említenem.

Nevezetes út volt ez.

Jöttek a horvátok. Meg akarták enni országunkat. Jellasich báró, a horvát bán vezetett ellenünk egy nagy sereget, és seregével már el is hagyta Boglárt, s jött felénk, mint a fürgeteg.

Anyámat és a kisebb gyerekeket apám elvitte a balatonfüredi szőlőbe nagyanyámhoz. Veszett híre járt a horvátnak. Azt mondták: éget, rabol, embert öl, vérben fürdik. Anyám sok mindent, ékszer, ruhaneműt el akart magával vinni. Volt különösen egy vörös posztó ágyterítője. Hallotta, hogy a szerezsánnak* vörös sapkája és vörös köpenyege van, mint a hóhérnak. Szentül hitte, hogy a szerezsán azt a vörös posztó ágyterítőt okvetlen elviszi köpönyegnek. Sajnálta tőle. Apám azonban nem engedte elvinni. Hanem volt egy aranyhímzéses fehér selyem

nemzeti védegyleti lobogónk: ennek Füredre vitelét megengedte. Apám a két nagyobb gyerekkel otthon maradt. Hadd jöjjön hát Jellasich, ha van bátorsága.

Jött is. Szeptember 21-én már Szemesen volt.

A nádorispán levelet kapott szeptember 19-én Bécsből a királytól. Ez a levél 16-án kelt. Ez a levél soha nem látott még napvilágot. Én Vermes Illés 48-iki pápai követőtől és gróf Zichy Manó 48-iki honvéd ezredestől hallottam valamit a levél tartalmáról.

Akkor már Bécsben elhatározták, hogy az ország alkotmányát eltörlik, a magyar kormányt és az országgyűlést elkergetik, s a magyar nemzet alkotmányos ellenállását vérbe fojtják. Jellasich minden parancsot és meghatalmazást megkapott már erre.

A nádorispánnal azonban gondoltak valamit. Azt fölakasztani nem akarták, de a magyarok kezében se akarták hagyni.

Szeptember 16-án a király aláírásával küldték hozzá azt a levelet, melyben megengedték neki, hogy Jellasichcsal személyesen összejöjjön, valami egyezségfélét vele szóba hozzon, de egyezséget ne kössön, azután pedig vegyen búcsút a kapufélfától, s hagyja a magyarokat magukra és Jellasichra, annyit se mondjon, hogy beföllegzett, menjen egyenesen Bécsbe.

A nádorispán lett volna a fővezére annak a seregnek, melyet a magyar kormány a király beleegyezésével előreküldött, hogy Jellasichot verje ki az országból. Ez a sereg már Mezőföldön volt, Jellasichtól egy-két napi távolságra.

Szeptember 20-án indult el a nádor négy kocsival Budáról, s még azon a napon Veszprémbe ért. A püspöki palotában szállt meg, noha a püspök, gróf Zichy Domokos már akkor nem volt otthon. És azután nem is jött haza többé soha.

A nádorispán kíséretében voltak: Beöthy Ödön, gróf Zichy Manó és gróf Szapáry Antal. Azután vele volt még valami futár-hadsegéd, egy helytartótanácsi titkár, néhány szolga, két huszár. Veszprémbe a káptalan, a főispán Hunkár Antal, az alispán, főjegyző, főbíró s a polgármester fogadta.

Nagy örömmel fogadták. Tőle várták az ország békéjének helyreállítását, minden szabadságunk megmentését.

Bezerédy kanonok és püspök, régi országgyűlési ember e szavakat intézte hozzá:

– Örömeiben megdobbant városunk alatt az anyaföld, amikor fenséged rálépett, hogy közibünk jöjjön.

Nem hagyhatta ezt szó nélkül Kocsi Sebestyén Gábor elmés ajka. Igaz, hogy amit mondott, csak magánkörben mondta.

– Dehogyan dobbant, dehogyan dobbant. Ilyen vékony legényke alatt még nem dobban meg se a Cserhát, se a Várhegy.

Nem tiszteletlenség volt ez a fejedelmi személy iránt Kocsi Sebestyén Gábortól. Ezzel csak a nádorispán kis termetére célzott. Olyan vékony keze-lába volt a nádorispánnak, mint egy gyermeknek. Csupán 82 bécsi fontot és 8 latot nyomott, ami a mai mérték szerint csak 47 kiló. Ez bizony még lánynak is kevés volna.

Mindig kedvetlen és mindig szótalán volt a nádorispán.

Másnap, 21-én kiment Balatonfüredre.

Úgy volt előre elkészítve a dolog, hogy délután két órakor találkozik a nádorispán a bánal. A bán Szemesen lesz, a nádorispán a hajón, a „Kisfaludy” gőzösön. A bán a hajóra jön, s ott majd találkozik és beszélget a nádorispánnal.

Déli 12 órakor indult el a hajó a balatonfüredi kikötőből.

A hajón volt a nádorispán és kísérete. Ezenkívül Szentgyörgyi Horváth József és Écsi László s a hajószemélyzet. Kapitány, kormányos, három matróz és a fűtő. Az egyik matróz helyettes-kormányos is volt, a másik matróz, Bognár Pál, nagyanyám későbbi kapása.

Miért indult el a hajó olyan korán? Szemes csak ötvenpercnyi út. Két órakor kell lenni a találkozásnak, mit csinál a nádorispán a hajón két óráig, tehát még hetven percig?

A nádorispán előzékeny és udvarias akart lenni a bán iránt. Az ellenség és az áruló iránt, aki föltámadt az ország kormánya és törvényhozása ellen, fegyveres kézzel betört a határon, s tíz nap óta már öl, rabol és éget.

A kíséret pusztán udvariasságnak tekintette a sietést. Talán maga a nádorispán is annak tekintette.

A hajón volt egy rézágyú. De csak amolyan mozsárágyú. Csak díszlövésre való. Ezt most a kapitány megtöltötte s hatalmasan lefojtotta. Vagy azért, hogy Jellasich táborát üdvözöljék; vagy azért, hogy a megkötetendő béke örömeire nagyot lőjenek. Szegény mozsárágyút Ez a töltés talán egészen beléd rozsdásodhatott volna! Vagy legföljebb csak felét kellett volna kilőni mind maiglan! Hanem hát az ágyútöltés is olyan,

mint a becsületszó. Vagy egészen elsül, vagy sehogy se.

Fel volt lobogózva a hajó. A nagy zászló a főárbocon. S azután elől is egy, hátul is egy zászló. Ezek már kisebbek voltak. Volt még egy negyedik lobogó is egy kisebb árbocon.

Valamennyi piros-fehér-zöld magyar nemzeti szín. Nagy következése lesz még ennek.

Mikor a főárbocra húzták fel a nagy lobogót: a lobogó elakadt. Újra leeresztették, újra felhúzták: megint elakadt. A kapitány káromkodott, mint egy huszár, de a lobogó azért nem ment föl simán.

– No, még ez se történt meg velünk.

– Nem jó vége lesz ennek az útnak.

A matrózok beszéltek így.

Utóbb is fel kellett mászni az árbocon, s nagy keservesen rendbe hozni a dolgot.

A nádorispán néma volt.

Van egy egykorú kézrajz és metszett kép, mely a nádorispánt ott a hajón ábrázolja. Itt magyar díszruha van rajta, de kalpag nélkül, hajadonfővel és mente nélkül. Mellette jobbról-balról Beöthy s gróf Zichy, egyik magyar, másik huszárruhában. Oldalt előtérben a somogyi part Szemes körül. A parton csalitas, bozótos halmokon öt fehér ruhás generális, köztük Jellasich. Mind az öten veszettül táncolnak.

A kép nem akar gúnyos kép lenni, s mégis az. Az osztrák generálisok csakugyan nem táncoltak. De a nádorispán se magyar díszruhában, hanem akkor divatos, fekete kaszinóöltönyben volt. Még Veszprémben öltötte ezt magára.

Bár ennyire sietett a hajó, a bán már a parton várta.

Azok a képek, melyek 1848-ban készültek, hogy megörökítsék e furcsa történeti eseményt, nem hívek a valósághoz. Pusztán képzelődés szülöttei.

Az egyik képen két, lovon ülő huszár főtiszt társaságában délceg huszárruhában ül lován a bán. Egy jó fölszerelésű gyalogossal beszélget, ki kezével Tihany felé mutat. Mintha a katonának, mikor haptákba van s a fővezérrel beszél, kezét emelgetni s azzal mutogatni szabad volna! Ugyane képen az előtérben egy sziklapad tetején jól öltözött magyar paraszt szűrben, kerek kalapban bámulja a bán.

Sajátságos, hogy Jellasichot huszár tábornoki ruhában szerették ábrázolni. Még zágrábi lovas szobra is magyar díszruhát visel. Hiszen

igaz, hogy horvátországi grófok és bárók, s díszruhájuk is magyar mind maig. S igaz, hogy a bán is magyar zászlósúr.

Ezen a képen még nincs ott a „Kisfaludy” gőzös.

A többi képen már ott van.

Az egyikén öt tábornoki tiszt és egy szerezсэн veszi körül a bánat. Háttérben Tihanynak és a hajónak elmosódott képe. A partnál egy csónak orra széles, tót kalapos evezőssel.

A másikon a bán a parton tisztjei közt. Tihany és a hajó itt is a háttérben, de a csónak közeledik a parthoz. A bokrok közt egy ágyú is van a hajó irányába fordítva.

Szeptember 21-én gyönyörű szép meleg, tiszta őszi nap volt. Az ég s a tó egyaránt ragyogott a verőfényben. Szellő nem szálldosott, s a szeszélyes Balaton nem is sejtette, mi történik hátán és partjain.

Egyik egykorú képen sincs nyoma a bán sátorának. A bán pedig sátort üttetett, és sátora előtt hatalmas sudárfán sárga-fekete lobogó volt feltűzve. A bán és törzskara a sátor előtt állt, mikor a hajó közelgett.

A hajó nem tudott kikötni. A parti víz sekélyes volt. A hajó kereke már zavarossá tette a vizet, egy matróz póznával a víz mélységét kémlelgette. A hajónak meg kellett állni a parttól mintegy háromszáz méternyire.

A csónakot rögtön előrehúzták, három matróz beleugrott, a keresztdezkára sárga pokrócot terítettek, beszállt a csónakba gróf Zichy is, így mentek Jellasich elé. A gróf vitte a nádorispán üzenetét a bánhoz. Kéri a bánat, hogy fontos ügyek megbeszélése végett látogassa őt meg a hajón.

Ekkor történt az álnokság színjátékának első felvonása.

A bán és tábornokai észrevették, hogy a hajón nincs sárga-fekete lobogó, hanem csak magyar háromszín.

Hogy mehessen Jellasich ilyen helyre? Hogy mehessen Magyarország harmadik zászlósura Magyarország állami lobogója alá?

Megtagadta a hajóra menetelt. Gróf Zichy visszament a „Kisfaludy”-ra.

A nádorispán tanácskozott kíséreeivel. Elhatározta, hogy a király megbízását eredeti példányban átküldi a bánhoz, s újra ismétli a meghívást.

Gróf Zichy megint a parthoz evezett.

Ez volt a második felvonás.

A bán megnézte a levelet s rajta a király nevét. Elnevette magát, s mutatta a levelet tisztjeinek.

– Mit adok én a király ezen aláírására?

Igaza volt.

Hiszen az ő tábori irattárában különb aláírásai voltak a császárnak. S a császár aláírása nem különb-e, mint a királyé? S aztán az ő levelein Latour aláírása is ott van, de a nádorispánén nincs.

– Menjek-e? – kérdi tisztjeitől.

– Ne, semmi esetre se!

Tisztjei egyhangúlag szintén nevetve feleltek a kérdésre.

Gróf Zichy, mielőtt visszaindult, ezt a megjegyzést tette:

– Őfelsége a főherceg még becsületszavát is hajlandó adni, hogy excellenciádnak semmi bántódása nem lesz.

A bán tovább mosolygott, s azt felelte:

– A hajó gépe erősebb, mint a becsületszó!

Álljunk meg itt egy szóra.

A hajógép közönséges gőzgép harminc-negyven lóerőre. Harminc lóerő a gépészek tudománya szerint annyi, mint hatvan közönséges magyar ló ereje. Ez bizony elég szép erő.

Hát a becsületszó milyen erős? Van-e olyan erős, mint hatvan ló együtt?

Az a kérdés, miben adják a becsületszót?

Politikában, hitelügyletben és szerelemben átkozottul keveset ér a becsületszó.

Hitelügyletben a hitelezőről, ha adósától váltót kér, azt mondják, rendes ember. Ha zálogot is kér: azt mondják, okos ember. Ha becsületszót is kér: azt mondják róla, gazember, uzsorás. A törvény be is csukja.

Az adós is furcsán áll a becsülettel.

A hitelezőt és kezest kijátszani nem mindig becsületbeli dolog. Ha a gavallér nem fizet: azért ő csak gavallér. Ha miatta száz hitelezője vagy száz adósa tönkremegy: azért csak gavallér, de ha egy páros bajt elmulaszt: akkor már nem gavallér. Ha kártyaadósságát vagy vesztett fogadását meg nem fizeti: akkor se gavallér. Ha tízezer forintot kér kölcsön: akkor gavallér. Ha öt forintot kér kölcsön, akkor már nem gavallér. Ha birtokos ember nem fizet: az rendetlenség, de úri dolog. Ha kereskedő vagy iparos nem fizet: az már csalás. Azt csődbe hajtják, be is csukják. Az már komisz ember.

Hát a szerelemben mi a becsület? Nehéz erre megfelelni. Ezer

regényíró száz esztendő óta egyebet se csinál, mint e kérdésre keresi a feleletet. Máig se találta meg. Sohase is találja meg.

Aki becsületét teszi szerelmére, ha férfi, azt mondják rá: bolond – ha nő, azt mondják rá: könnyelmű. Azt mondják rá, ha becsületszóra szerelmét adja cserébe.

Aki életét és halálát adja szerelméért: az vagy elmebeteg, vagy eszményi hős. Hős az érző lelkek előtt, elmebeteg az okos emberek előtt.

Minden szerelmi bolondságot s minden hibás szerelmet jóvátesz a házasság. És minden házasságot jóvátesz a hibátlan szerelem, de minden házasságot tönkretesz a szerelmi bolondság.

Mi itt a becsület? Mi itt az igazság?

Egyszer Balatonfüreden egy csomó házasember és egy csomó agglegény összeveszett afölött: ki a derekabb ember: az-e, aki megházasodik, vagy aki nem?

A fürdőn ott volt Deák Ferenc. A vitatkozók elhatározták: megkérdezik őt. Küldöttséget választottak. A küldöttség tagjai voltak: Nagy Imre, aki később kúriai bíró lett; Lendvai József, aki később királyi táblabíró lett, és Darnak államügyész.

Deák azt felelte:

– A kérdés félig komoly, félig tréfás. Én is csak úgy felelek rá. A becsületes ember megházasodik, az okos ember nem.

Ez volt Deák felelete.

És ebből se tűnik ki, hogy a szerelemben hány lóerőt ér a becsület.

Hát a politikában mit ér a becsület?

Semmit.

Annyit ér, mint a csizmavarrásban. Sokszor varr rossz csizmát becsületes csizmadia, sokszor varr jó csizmát kontár, gézengúz csizmadia.

Széchenyinek van erre adomája.

Egyszer valami angol, egyik tatai Eszterházy gróf ismerőse le akart telepedni Tatában, s olyan lakásadó gazdát keresett, aki lakást is adjon, élelmezést is adjon. Ajánlottak neki egyet.

– Miért ajánlják ezt az embert?

– Mert az nagyon becsületes ember.

– Tud-e főzni jó tyúkhúslevest?

– Azt nem tudjuk.

– Akkor nem kell. Én nem becsületes embert keresek, hanem jó

tyúkhúslevest.

A politikában se a becsületet keresik, hanem a sikert. Közönséges gazemberek élnek, dolgoznak, zajonganak, vezetnek és boldogulnak a politikában, akik képesek arra, hogy máról holnapra sikert érjenek el, vagy annak látszatát megszerezzék.

Mi a siker?

Ne gondoljátok ám, hogy a közjó a siker. A közjót csak a bölcsek, a nagyok és a jólelkek tartják sikernek. A politikus azt tartja sikernek, ami neki jó.

És amit a hatalom sikernek elismer. Hatalom pedig csak kettő van. Az egyik a fejedelem, a másik a tömeg. A fejedelem előtt csúszni-mászni, a tömeg előtt kiabálni, s mind a kettőnek hízelegni, az egyiket megcsalni, a másikhoz ragaszkodni, de ha kell, mindegyiket megcsalni: ezek a sikernek eszközei.

Igaz, hogy a nemzetek igaz nagyjai nem ily módon nőnek.

De hiszen én nem igaz nagyokról beszélek most, hanem Jellasich bánról és István nádorispánról. Ismerem az ily alakokat. A közvélemény ködén én keresztüllátok. Mert én ismertem igaz nagyokat is.

Azt mondta a bán: a hajó gépe erősebb, mint a becsületszó.

Kinek a becsületszavára gondolt ő?

Mert nem mindegy ám az: ki adja a becsületszót?

Habsburg-Lothringen István: szülöttje hatszáz év óta uralkodó büszke fejedelmi családnak. Régiségére és hatalmára nézve a világ legelső családja.

Magyarország nádorispánja.

Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja.

Jászok-kunok főkapitánya.

A főrendek házának, az országgyűlésnek s a helytartótanácsnak elnöke.

Osztrák főherceg s magyar és cseh királyi herceg. A királynak unokaöccse.

Magas rangú tábornok, két ezrednek tulajdonosa, minden nagy rendnek keresztese, rengeteg uradalmak ura.

A magyar nemesi fölkelés fővezére.

A királynak helytartója.

S most fővezére annak a hadseregnek, mely Jellasich bán seregének útjában áll, s azt ütközetre várja.

Mi őhozzá képest egy horvátországi nyavalyás bárócska? Akit még zászlósúri, báni méltóságában is megelőz az országbíró is. Aki nem több, csak egy tábornok, csak egy csiribiri excellenciás úr.

És amikor István főherceg, nádorispán becsületszavát adja, hogy a bán csak jöjjön a hajóra, bántódása nem lesz: akkor ez a parányi uracska azt izeni: nem megy ő, arra a becsületszóra semmit se ad, a hajó gépe erősebb, mint a becsületszó.

Hol van itt a följobbvaló iránti köteles tisztelet?

Hol van itt a felsőbb rangú tiszt iránt való katonai engedelmesség?

Hol van itt a szokásnak, erkölcsnek és hagyománynak tiszteletben tartása?

Hol van itt a közönséges úri fölfogás? Hiszen a nádorispán magyar nemes is. S ki kételkednék magyar nemesember szavában?

Mind igaz ez.

De az is igaz, hogy itt politika készült, a politikában pedig nincs a becsületszónak harminc lóereje,

Bécsben elhatározták, hogy egy országot el kell tiporni, egy nemzetnek vérének kell venni. Magyarország, magyar nemzet: pusztulnod kell. A végrehajtó: Jellasich bán. Zsebjeben a parancsolat. Ő annak engedelmeskedik.

Kérdeztem Bognár Pált, a matrózt, nagyanyám szólókapását. Tőle tizenöt lépésnyire voltak a bán és társai. Kérdeztem, mit csináltak a horvátok, mikor gróf Zichy a nádorispán izenetével közéjük ment.

– A beszédjüket nem értettem, hanem azt láttam, hogy jókedvük volt.

Jókedvük volt!

Igazat beszélt az a kapás. A történet megörökítette, hogy a bán és a tábornokok hangosan nevetgéltek, mikor a nádorispánnak megtagadták az engedelmességet.

De hát mégis, miért volt jókedvük?

Itt egy nagy rejtély van. Egy istentelen titok.

A függetlenségi harcban az oláhok és rácok leöltek nyolcezer magyart. Csatákban elesett tizenkétezer magyar és ugyanannyi osztrák. Szerb, horvát, oláh határőr több elpusztult tizenötezerénél. Zuvics derék horvát barátomtól hallottam, hogy a határőrök közül csak özvegyasszony közel nyolcezer jelentkezett. Csatában és betegségben több orosz esett el tízezerénél. Több mint hatvanezer erős férfi vérének itta be az anyaföld. Hát akik akasztófán, golyó által, börtönök mélyén lehelték ki lelküket!

Mennyi férfit! Mennyi női könny? Mennyi élet! Mennyi boldogság!
Arról volt szó, hogy mindezt megkímélik. Ezért kellett a nádorispánnak és a bának egymással találkozni. A bán megtagadta a találkozást.

De azért a horvátoknak jókedvük volt!

De hát emberirtó vademberek voltak ők?

Nem. Csak osztrák katonatisztek.

Akik biztosan számítottak arra, hogy csata úgysem lesz, István nádorispán úgyis elmenekül Bécsbe, Budát-Pestet kardcsapás nélkül foglalják el, s a magyar nemzet kezét-lábát nyugodtan megkötözhetik.

Ezért volt jókedvük.

Ők tudták, hogy a találkozás színpadi játék. Csak a közönség mulattatására szolgál. S miért ne mulattatná őket is, ami a közönséget mulattatja.

Jól tudta azt Jellasich, hogy őt a nádorispán nem teszi fogollyá, s a hajógép őt nem hurcolja Balatonfüredre. Jól tudta ő, micsoda levelet kapott a nádorispán Bécsből. Miért félt volna?

Neki csak az adott gondot, hogy a hajón magyarok is vannak. S lehetetlen volt, hogy észébe ne jusson, hátha a magyarok nem színpadi játékot űznek, s vele, az árulóval könnyedén elbának?

Ezért nem akart a hajóra menni.

Az a néhány jó magyar ott a hajón mély tisztelettel vette körül a nádorispánt. Ők, a balgák azt hitték, hogy a nádorispán a komoly ember s a bán a ledér ember.

És még ők is megnyugodtak abban, hogy a nádorispán méltóságán esnék csorba, ha ő ülne a csónakba, s ő menne ki a partra, a parton Jellasich bán sátorába.

Mit mindent el nem hisz a magyar ember, ha mikor hívó kedvében van!

Az egyik oldalon az ország békéje, a társadalom nyugalma, az alkotmány épsége, a szabadság biztossága, hatvanezer ember élete-halála.

A másik oldalon a nádorispán méltósága.

Amazt el kell ejteni, a méltóságot meg kell őrizni.

Történetírók, ne hazudozzatok. Én meg nem engedem nektek e kérdésben a hazudozást. E kérdésben tisztán látok.

1203-ik évben, március havának egyik szeles-havas napján szemközt

állott Imre, a magyarok királya a pártütő Endre királyfival s annak nejevel, a cselszövő Gertrúddal. Szemközt állott a Dráva mellett Varasd közelében nagy sereggel. De nagyobb serege volt a királyfinak.

A király nem akarta, hogy magyarok vére omoljon.

Letette kardját, botot vett kezébe, egyes-egyedül odament a pártütő királyfi táborába.

– Látni akarom, ki teszi kezét fölkent királyára!

Nem tette senki.

Megfogta a királyfi kezét, kivezette őt saját serege közepéből, fogollyá tette, s bezárta őt Kinja várába, a cselszövő Gertrúd asszonyt pedig hazaküldte szőni-fonni Meránba.

Elfelejtette ezt talán a nádorispán? Vagy talán sohase tudta?

Miért nem ment ő ki a partra, egyenesen Jellasich táborába? Ki merészelt volna őt ott megtámadni, kezét ráemelni? Meg merte volna-e az osztrák tiszt az engedelmességet tagadni, amikor a királyi herceg, az ország nádorispánja, a fenséges úr azt parancsolja, hogy a pártütő bánt fegyverezze le, s két kezét tegye vasba?

Hanem ezt 47 kilónyi testsúllyal megtenni nagyon nehéz.

Mi lett volna a legrosszabb eset? A bán teszi fogollyá a nádorispánt.

Hej, de ragyogó fejezet lett volna ez István főherceg életében!

Csakugyan egyetértett volna titkon István főherceg Jellasich báróval? A nádorispán is áruló lett volna, mint a horvát bán?

Vizsgáljuk csak kissé a kérdést.

A nádorispán volt a Jellasich ellen küldött magyar hadsereg fővezére.

Kötelességszerű, nemes és hazafias gondolat volt: Jellasichsal személyesen találkozni, s a csatát, vérontást, háborút, ha lehet, elkerülni. De hát Veszprém felé, a Balatonon át s a „Kisfaludy” gőzösön vezetett az út Jellasich elé?

Jellasich jött a hadak útján, a Balaton déli partján egyenesen Székesfehérvárnak. A magyar hadsereg ezen az úton ment eléje, s a hadsereg élén kellett állani a fővezérnek. Minő egyszerű lett volna a nádorispánnak a szántódi révnél találkozni a bánnal! Itt nem merülhetett volna fel az a kérdés, hogy a hajógép erősebb-e vagy a becsületszó, s a nádorispán méltósága nagyobb-e vagy a báné.

Ily ledér okon fordult volna meg a világtörténet egyik igen nagy eseménye?

Mesebeszéd.

A nádorispánra ráparancsoltak: hagyja el és hagyja magára a szegény országot. És ő engedelmeskedett.

De miért kellett akkor a balatoni játékot játszani?

Azért, hogy ha az osztrák udvar sorsa rosszra fordul, s a magyarok kibékítése szükséges lesz: megint előránthassák a nádorispánt békítőnek, közbenjárónak. Kimentették volna azzal, hogy ő Jellasichsal minden jót akart, és csupán Jellasich hűtlenségén tört meg jó szándéka.

Pedig semmit jót se akart.

Irtóztató vád terheli a nádorispánt, ha úgy áll az igazság, amint én látom.

Nem tehetek róla. A jelen mindig vitás, a jövő mindig kétes, de a múlt igaz.

A megghiúsult találkozás után a „Kisfaludy” gőzös megfordult, s visszament Balatonfüredre.

Gyerekkoromban tele volt a vidék azzal a hírrel, hogy Jellasich a tihanyi szorosnál ágyúztatta a gőzöst, s hogy egy ágyúgolyó a kémény mellett bűgött el.

Ez nem igaz. Szentgyörgyi Horváth József így beszélt nekem:

– Dehogyan bántott volna minket a bán. Örült, hogy nem látott bennünket. Mi is örültünk ott a hajón, hogy a kibékülésből semmi nem lett. Korbácsot a bánnak, nem békejobbot. Hanem a nádor őfensége nem örült. Az egész úton alig szólt egyet-kettőt.

22-én a nádorispán Budára ér. Ott hagyja a magyar hadsereget, melyet neki kellett volna vezetnie, s a vezérletet rábízta Móga tábornokra.

Másnap, 23-án megmondja gróf Batthyánynak, hogy ő végleg el akar költözni az országból. Batthyány kéri és inti, gondolja meg jól, ne hagyja az országot dúvesztében.

No ugyan jól meggondolta. Éjfélkor zárt kocsiba ült, azt se mondta a kormánynak és országgyűlésnek, bikmakk, s úgy el-kihajtott Magyarországból, szülőföldjéről, hogy sohase látta többé. Pedig még tizenkilenc esztendeig élt jó egészségben azután.

Így bujdosott el Magyarország utolsó nádorispánja. Itthagytott mindent fenéig zavarban. S otthagya hadseregét az ellenség előtt fővezérlet nélkül.

Aki derűsebb ítéletet tud mondani róla, mint én: álljon elő.

Meneküléséről van egy egykorú kép. Hatalmas nyúl hátán ül a nádorispán nyereg nélkül, de a nyúl fel van kantározva. Jász-kun

huszárezredének ezredesi díszruhája van rajta. Dombos vidéken nyargal a nyúl, s viszi lovagját veszettül. A lovag háta mögött egy dombon aszú fatörzsök hatalmas száraz ágakkal. Előtte egy sárga-fekete útmutató, melyre ez van felírva: Schaumburg. Csakugyan oda menekült.

A nagy idők szereplői közül senkit se felejtett el a nemzet. De utolsó nádorispánját elfeledte. Szél a falevelet, vihar a porondot felkavarja, de nem lesz többé a lelkeknek olyan háborúsága, mely az utolsó nádorispán emlékezetét a múltból, az avarból ki tudná mozdítani, s életre tudná kelteni.

Minő jó a feledés!

Jobb, mint a mámor, mert csöndesebb. Jobb, mint az álom, mert álmodozása nincs. Minő áldás annak nevéen, aki nemzetével rosszat cselekedett.

Szegény utolsó nádorispán – bécsi tanácsadói rosszul gondolták ki utolsó napjaidat. Mennyivel jobb lett volna, ha Jellasisch elfogat és vasra veret, s úgy küld el téged Schaumburgba. Utóbb még ércoszlopot emeltek volna tiszteletedre, s a vértanúk seregébe illesztették volna be nevedet.

Sok kitelik a bolond magyartól.

Hát Jellasisch mit csinált?

Jött előre jó kedvvel, bőséggel. Katonái nyújtották neki a bőséget rablott eleségből. A cséplés és szüret javában folyt vidékünkön, volt mit harácsolni.

Szent Mihály napján már ott volt Lepsényben és Mezőszentgyörgyön egész seregével. Előőrsei már Székesfehérvár felé száguldoztak.

Főhadiszállása Lepsényben volt, lakása a Nádasdy-kastélyban volt.

A kastély nádtetejű volt akkor. A nád jó ismerőse volt ősapáinknak Ázsia pusztáin. Árpád huszárai is szerették a nádat. Nádasok közelében van a jó legelő. Lónak pedig az kell. A legelső Nádasd Árpádnak volt vitéz hadnagya. El is foglalt jókora darab földet a tótoktól, németektől. Palotája alighanem nádkunyhó volt eleinte. És azután akárhány palotát építettek maradékai, minden palotát nádtetőre vettek. Pedig főúri nagy palota is sok volt köztük. De így kellett, hogy az Ázsiából hozott ősi nevet minden palota hirdesse.

Jellasischot meglepte a nádtetejű palotának főúri, fényes berendezése. Jól is érezte magát benne keményen.

Az én falum nemessége követeket küldött hozzá üdvözlésre.

Valósággal pedig azért, hogy tiltsa meg katonáinak a rablást, dúlást, fosztogatást.

Nagyon szívesen fogadta a nemesség követeit, még újságát is, melyet éppen olvasott, letette kezéből maga mellé a pamlagra.

Ez az újság pedig a „Kossuth Hírlapja” volt. Két hónap előtt indult meg az a lap, s egyik legelső előfizetője éppen a bán, báró Jellasich volt.

A bán itt is nevetgélve beszélt, amint szemesi sátora előtt. Itt is jókedve volt.

Magyarul tökéletesen beszélt.

– No nézzenek meg engem az urak jól. Hát én vagyok az a rettenetes Jellasich, aki ellen Kossuth így ír?

Mutatott egy kemény cikket.

Egyebek közt ezt is mondotta:

– Önök hűségében megbízom. De mit akarnak a pesti urak? Mit akar Móga az ő maroknyi seregével?

Móga? Maroknyi sereg? Hát a nádorispán? Elbámultak a mezőszentgyörgyiek s köztük apám is. Aki szentül hitte, hogy a nádorispánnak legalább ötvenezer főnyi serege van, akit páncélöltözetben, fehér lovon vezet rá a bánra, mint Szent György lovag.

A bán észrevette az elbámulást.

– A főherceg nádor őfensége elhagyta már a sereget is, az országot is, s mondják meg önök az egész nemességnek, hogy őfelsége atyai kegyelmet fog gyakorolni minden megtévelyedett fölött, csak a makacs lázítókkal érezteti hatalmát.

Honnan tudta a bán a nádorispán elszökését? Mikor erről beszélt: akkor szeptember 24-ike volt, déli 12 órakor. A nádorispán akkor még csak Győr vagy Magyaróvár körül lehetett, és se tőle, se Pestről a bánhoz hír nem juthatott.

Bizonyára nem is tudta. Csak annyit tudott, hogy a szökés megtörténik, legföljebb csak úgy gondolta, hogy talán már meg is történt.

Hagyjuk el azonban a nyalka bán, s eresszük őt a maga útjára. Majd vége lesz annak az útnak nemsokára. Ami azután történt: az már nem tartozik a Balatonhoz.

Nekünk pedig vissza kell térnünk a Balatonhoz, hogy megnézzük Tihanyt is, melyet úgy ölel az a nagy tó kebelére, mint csecsemőjét a szoptató anya.

Tihany

A kecskeköröm – Hol szeretett volna Csokonai meghalni? – A remetebarlang és Berzsenyi – A remete, a fejedelem és az Isten – Mire való az Isten dicsérete?

Tihany!

De sokat írtak már erről a félszigetről írók is, írogatók is, s mégis olyan keveset írtak erről mind az írók, mind az írogatók. Ha az olvasó lelkében évek múlva visszacsillámlik az emlékezet: nem lát belőle egyebet, csak a kecskekörömöt, a visszhangot, a remetelakást s a barátok templomát. Német volna, cseh volna, olasz volna: száz könyv, száz ábrázolat volna róla százezer példányban. De hát csupán magyar szépség: minek róla sokat tudni. Aki ott lakik: annak még csak nem is szépség. Hiszen mindennap látja. Aki pedig nem ott lakik: annak számára még nincs fölfedezve. Csak a kecskeköröm, a visszhang, a remetelakás s a barátok temploma. Boldog emlékű jó tudósunk, Fényes Elek egyebet se tud róla. Mai íróink pedig százszor bővebben és szebben leírták már a Kék Barlangot s még a Lidót is, mint Tihanyt.

No de másképp lesz ezután.

A kecskeköröm valami megkövült kagyló az özönvíz előtti időből. Akkora, mint egy gesztenye; olyan az alakja, mint egy kecskegida körmének alakja. Csakhogy élei, szélei sokkal kopottabbak. Az a kecskegida, amely egymillió év előtt hordta, nagyon sokat ugrándoZHatótt, hogy így elkoptatta. Mert a nép szentül hiszi, hogy valamikor eleven kecske körme volt.

Ilyen kagyló nincs már eleven állapotban a földkerekségen. Én bizony azt sem tudom, hogy kövült módon is van-e másutt? Nem is a Balaton szülöttje. Az a tenger, mely félmillió év előtt a Balatont ránk hagyta hírmondóul, nem ismerte ezt a kagylót. Ha ismerte volna: másutt is előfordulna a Balatonban, nemcsak Tihany oldalánál. Ezt a kagylót csupán Tihany szüli. Valamikor, milliókra menő év előtt valami más tenger volt ezen a vidéken, abban élt a kagyló. S mikor egy irtózatoss világforradalom tűzokádó haragja Tihanyt kiemelte a vizek mélységéből: akkor menekült a kagyló Tihany sziklái közé, s a kövek közt kővé vált

maga is.

Förgeteg és napfény, esővíz és téli fagy porrá őrli a sziklát, s annak porából ki-kifordul a kecskeköröm. A mezítelen lábú, szegény parasztyerek ötven krajcárért árulja a látogatónak, de odaadja tíz fillérért is, ha vevője nem ad többet érte.

Hát a visszhang?

Az már fönt van a templom oldalán. Egyenes, magas és széles fal, állj tőle százlépésnyire, dalolj neki szellőtlen időben, s dalodat meghallod tőle a magad hangján. Hangod színét, erejét és fokát visszamondja tökéletesen.

De nincs benne semmi különös. Építs akárhol akkora falat, nem kerül több pénzbe, csak száz forintba, s megvan a magad tihanyi visszhangja. Hamis hangon éneklő lányod vagy fiad rögtön megismeri énekhangjának hamisságát.

A költő nem ily száraz, hétköznapi szürke lélekkel nézi azt a természetes tüneményt.

Egy-két év ide-oda, s el fog telni az a száz esztendő, amikor a kóbor lantos Csokonai Vitéz Mihály megnézte és meghallgatta a visszhangot.

Somogyból ment vissza Debrecenbe. Bizonyosan gyalogszerrel utazott. Kálvinista paptól kálvinista paphoz, parókiáról parókiára. Mint a peregrinus, vagy mint a szuplikációs diák.* Áldott lelkű, jó falusi pap, de szívesen látod is te a magadhoz való vendéget. Ott fogod éjszakára, ott tartod egész napra; ha családi ünnep közelget, ott tartod napokon át. Ha elmegy: megcsókolod, visszajöttét ígéretbe veszed, pogácsával tarisznyáját telerakod, csikóbőrös kulacsát kiszáradni meg nem engeded. És ha kocsid, lovad van: a szomszéd paphoz át is rándítod, sőt odáig egy jó szóra, egy ital borra magad is elkíséred. Debreceni diák mennyit tud mondani a pápának, pápai a sárospatakinak. Mennyit tudnak együtt dalolni. Mennyit tudják a németeket szidni! Mennyire eldicsekszenek tudós professzoraikkal. A miénk a híresebb! De bizony híresebb a miénk!

A tihanyi réven ment át Csokonai. Süvegjét, rövid dolmányát, kordován csizmáját, görcsös botját, kék tarisznyáját bizonyára nem bámulta meg a révész ott a szántódi oldalon. Azt látta, hogy nem vándorló legény, nincsen vele szerszáma. Nem is kucséber,* nem is babkár,* nem is német, nem is tót. De sőt inkább igen is jóra való magyar ember, aki úgy beszél, mintha a Tisza mellékéről jött volna. Tetszik neki ez a beszéd szörnyen, de azért a két garas révpénzt elfogadja tőle,

minthogy a törvény és a jó rend így hozza magával.

Akkor még Tihanynak Somogy felé néző homlokzatán bozontos fürtökben állt a sűrű erdő. A kanyargó út föl a magasba nem szőlőkön, hanem erdőn vezetett át. S a falutól napnyugatra eső hegyeket is s a hegyi tavak partjait erdő koszorúzta.

Oda is elment Csokonai.

Árva szíve elkívánkozott oda is. S ahol legárnyékosabb volt az erdő: ott jutott eszébe kegyetlen Lillája, keserű szerelme, édes halála s örök dicsősége. Bánatos ábrándjai el nem eresztették onnan, s ott lepte meg őt a holdnak halavány fénye is.

Minő dal az, amely ott csendült meg az ő nagy lelkében!

– Óh, Tihanynak ríjjadó leánya! Szállj ki szent hegyed közül. Ím, kit a sors eddig annyit hánya. Partod ellenébe ül. – Itt a halvány holdnak fényén Jajgat és sír elpusztult reményén Egy magános árva szív...

– Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek A boldogság karjain, Vigadoznak a kies Fürednek Kútfején és partjain, Addig én itt sírva sírok!

– Itt halok meg! E sötét erdőben A szomszéd pór eltemet. Majd talám a boldogabb időben Föllelik sírhelyemet. S amely fának sátorában Áll együgyű sírhalmom magában, Szent lesz tisztelt hamvamért...

Oh, nagy költő, isteneknek bátor szószólója, te nem jöhettél vissza többé a tihanyi setét erdőbe, hogy együgyű sírhalmoddal gazdaggá tedd annak földjét. De sírhalmod azért mégis szent, s hamvaiddat igaz szívvel tiszteljük.

Igaz, hogy csonka a mi tiszteletünk. Emlékedet, lelked lángolását, buzdító szavad bölcsességét, igaz magyar életed nyomdokit nem követjük eléggé. S még egy emléklap se mutatja Tihany bércén azt a helyet, hol Lilládat utoljára megsirattad, s hamvaiddnak örök pihenőhelyét megjelölted.

Megnézte-e Csokonai a remetebarlant? Ha megnézte, bizonyosan annyit látott rajta, amennyit én. Semmit.

Mert az a lyuk se nem barlang, se nem rendes remetefészke. A Füred felé néző oldalon, közel a tihany-aszófői nagy öbölhöz, a víz színe fölött mintegy negyven méter magasságban van egy sziklalyuk, melyben négy-öt ember fér el állva.

A kőfal, melyben vésve van, omlatag kőzet. Vasas végű botjával valami nyájörző fiú ásta-véste, hogy ott magát jég ellen, eső ellen meghúzhassa, s kecskéit is szemmel kísérhesse. Mikor pedig megfázott:

avart és száraz gallyat szedegetett össze, s ott a lyukban tüzet gyújtott, annál melegedett. Az odú falai füstösek. Egy kisebb lyuk ásását mellette is megkezdte valaki, s aztán abbahagyta. A csapongó képzelet, a játszi elme oltárt, szent helyet, kereszt nyomát, remete lakát látta az odúban.

Berzsenyi Dániel költeménye is csupa képzelet. Ő se látta az odúban a kétszáz éves remetét, se annak hosszú fehér szakállát; se nem hallgatta annak bölcs szavait. Költeményének meséje gyerekes. A nép együgyű felfogásából s a száz esztendő előtti német költészet sopánkodó panaszaiból származott.

Lórika gazdag lány, Sándor szegény legény. Szeretik egymást, de Lórika apja emiatt fogcsikorgató haragra lobban, s lányát bedugja a klostomba. Vagy térjen észére, vagy ott sorvadjon el. Négy év múlva lány és legény találkozik. Egymás nyakába borulnak, könnyezve csókolják egymást, s együtt szökésre adják fejüket. A klostomban ezalatt észreveszik a lány távozását, félreverik a harangot, s fáklyákkal mennek a szökevény után. Nincs menekülés másban, mint a halálban. A legény bús szóváltás után törével megöli a lányt is, önmagát is.

„Ott egy nyárfa alatt lett temetőhelyük. Egy szép gerlice pár jött ki porukból, és e csendes ligetek sátorában leszállt. Gyakran látni sötét éjjeleken fehér fátyolban lebegő lelküket e helyen. Gyakran hallani itt lassú melódiát éjjel, mint valamely gyenge furulyaszó messziről kihalló gerlice hangjait.”

Így ír a költő, így beszélt neki az ősz tihanyi remete.

Egy ismerős régi-régi balatoni népregét sejtek a költemény néhány sorában.

Öregasszonyok, babonás lelkek, gyerekképzelődések úgy hiszik, úgy mesélik, hogy a Balatonnak Tihanytól napkeletre terjedő nagy öblében egykor falu állt, mely bűnei miatt elsüllyedt, s helyébe a nagy víz támadt. Csöndes napokon és éjszakákon a halászok most is hallják a harangszót, mely a vizek mélységéből fölhangzik, mikor az elsüllyedt bűnös lelkek isteni tiszteletre vagy temetésre beharangoznak.

E regét a költő is hallotta. Az ősz remete szájába e szavakat adja:

„Látod amott, fiam, amint a Balaton habja locsogva küzd a bérc öbleiben?... Ott hajdan ragyogó tornyok, erős falak állottak sudaras sorjegyének között!”

A költő lovagkorból való romantikus mesét szőtt-font a népregéből.

Pedig mennyivel szebb költői tárgy maga a néprege!

Elsüllyed a falu, mert bűnös a népe. Az emberek sohase jönnek többé napvilágra, de harangszavuk most is fölhangzik a mélyből, csendes éjszakákon.

Hanem hát mit is értene remete a magyar nép igaz költészetéhez?

Van-e még remete? Nyoma sincs a Dunántúlon. Én még láttam egyet, ismertem egyet, kegyes volt, szent volt, s mégis csak obsitos katona volt, kerülte a kapát-kaszát, azért lett remete. Sokat viaskodott a vármegyével, majd egyszer, valahol elmondom a történetét.

Ez hát mégis remete volt. De hol volt odúja? Ott, ahol emberek járnak, búcsújáró népek búcsút járnak. Ahol meglátják, megszánják, megbámulják, s vagy egy pogácsát, vagy egy karéj kenyeret, vagy egy krajcárt, vagy egy darab rongyot vetnek neki, hogy éhen ne haljon, télben meg ne fagyjon.

De menjen csak a remete Tihany oldalába. Ahol ember meg nem fordul. Amerre út sem vezet. Ahol ősztől késő tavaszig élőt nem látni. Ahol a sivatag talajon kertészkedni nem lehet, ahol makk se terem, gyökér se terem, még fű se terem. Ahol még a kőkényfa, a galagonya, a mogyorófa se tenyészik; ahol a gözü^{*} se tudna télrevalót gyűjteni, ahol még a róka se üt tanyát.

És ahová szabadon bejár az északi szél. Amily enyhe a Balaton nyáron: olyan zordon télen. Iszonyú hidegje, rettenetesek viharai. Nincs az a remete, aki azokat elszenvedje.

A középkor tüneménye a remete. Mit keresne az ma már a vasutas és kerékpáros világban?

Istent dicsérni?

A remete arra vállalkozott, hogy dicsérje az istent. Ebben élt, ebben halt meg. Ebben lett élete szentté, emléke imádottá.

Örült sovány életének, meztelen testének, éjjeli-nappali sanyarúságának. Durva fakereszt földbe ütve, ott térdelt előtte, s egyebet nem csinált, dicsérte az istent.

Hagyjátok ki, kegyes lelkek, isten imádásából isten dicséretét.

Jó és kegyes és szent és igazságos, dicső és örökkévaló, mindentudó és mindenható az igaz isten. Egyáltalán nem kívánja, mert semmi szüksége sincs rá, hogy őt az emberek dicsérgessék. Szép asszonyt, hatalmas főispánt, zsarnok fejedelmet, ostoba gazdagot kell dicsérgetni, nem a jóistent.

Sokszor elgondolkoztam a régi vallásalkotó népeken: miként alkottak

ők maguknak istent, milyen alaknak képzeltek ők istenüket.

Hatalmasnak.

Hogyan vették a hozzá való képet, fogalmat, eszmét? Fejedelmük alakjából és életéből.

A fejedelem zsarnok. Maga szab törvényt magának is, népének is. Öl, gyilkol, tobzódik, száz feleséget tart, szüzeket rakásra emészt. Háborút visel, palotákat épít, úrrá teszi kedves emberét, de akit, ha nagy úrrá mer lenni, elteteti láb alól. Ha valami nem tetszik neki: mindjárt haragszik. Ha megvénül: mindig haragszik. S ha haragszik: nem ismer törvényt, s keresztülgázol minden joron, minden emberségen.

Ilyen a fejedelem, az ő ősi alakjában. Egyetlenegy mód van féken tartani, megszelídíteni. Ha dicsérik. Ha körülrajozzák, ha térden állnak és hasra feküsznek előtte, s örökké dicsérik. Ereje oroszán, élete örök, dicsősége a nap és hold és csillagok, hatalma végtelen; reszketnek előtte, félnek tőle a többi királyok és fejedelmek: napnak testvére, uraknak ura, s napkelettől napnyugatig csak érte élnek, neki szolgálnak a népek s minden nemzetségek.

Ilyen beszédre megszelídül a mord fejedelem, megsimogatja saját hasát, gyönyörködik hosszú szakállában s papucsá orrában, s jókedve kerekedik, s jókedvében néha még arról is lemond, hogy alattvalóit és foglyait rakásra ölesse.

Óskori népek, hajdankori nemzetek: ilyennek képzeltek ti istenteket. S azért tettétek szent törvénné, hogy istent dicsérni kell, s mindig csak dicsérni kell. Pedig dicsérni csak a rosszat, a gyöngét, a hiút és a halottat szabad, s nem a jóságos, igaz és erős istent.

Szegény jámbor remeték: elmúltatok. Vagy a zárdák falai közé vonultatok. A jóistennek nincs szüksége rátok, nekünk pedig rossz istenünk sincs. Csak rossz embereink vannak, azok ellen pedig úgyse értek semmit. A szegénység, sanyarúság, mezítelenség se buzdít ma már jóra senkit. Lenézne, kinevetne ma már benneteket mindenki. Ma már egész nap dolgozni kell, nem pedig egész nap imádkozni.

Nem is hiszem én, hogy a tihanyi remetebarlamban remete lakott valaha.

A remetebarlang lakója

A Kettős Evangélista – Kiteszik a zsellérségből – Még egyszer megnézi a házát, szőlejét, s aztán beadja a kulcsot – A remetebarlangban – A Ferkó gyerek és kutyája – A holt asszony fejkötője és gyűszűje – A zsellér és a király együtt porlanak

Volt a tihanyi remetebarlangnak egyszer egy lakója, aki dicsérte ugyan az istent, de semmiképpen nem dicsérte az uraságot. Pedig dolgában talán nem is volt vétkes az uraság.

Kettős Evangélistának nevezték pajzán barátai. Úgy nevezték a csúfolkodók is. Származására Máté volt a neve, a szent keresztségben pedig a kisszöllősi öreg pap Márk nevet adott neki. Így lett Máté Márk. Két evangélistának volt annyi neve, mint őneki egymagának. Nyilvánvaló tehát, hogy a pajzánoknak és csúfolkodóknak volt némi igazságuk, mikor Kettős Evangélistának nevezték. De azért mégis illetlenség volt, amit cselekedtek. Mert utóbb rajta száradt az a név, úgyhogy a fiatalság már nem is tudta valóságos igaz nevét.

Kisszöllősi származású és kálvinista volt a Kettős Evangélista. Hogy történt, hogy nem történt, Aszófőn megüresedett egy kis zsellérség. Kis házból, kis kertből meg egy kis szőlőből állt a zsellérség, a szőlő lábában kis szilvás volt, s a szilvásban nádból készült méhes. Őt-hat kas volt a méhesnek egész kincse. Az utolsó zsellérnek árvája maradt. Kócos hajú, mezítlábú, napsütötte kis lányka, akit pártul fogott az Evangélista. Ő maga is árva. Összekeltek-e, nem keltek-e törvényesen: azt se tudta a falu népe bizonyosan. Nem is törődött vele. Nem is bántotta őket senki. Csöndes, jóra való pár ember volt mind a kettő. Uraság dolgát elvégezték, a vármegye robotját panasz nélkül teljesítették, a plébánosnak kezet csókoltak, az asszony rendesen gyónt, búcsúra is minden évben elment Andocsra, békeességben éltek. Addig éltek, míg meg nem öregedtek, s míg az asszony egyszer csak meg nem halt.

Alig jött haza az Evangélista a temetőből, ahol az asszonyt eltemették, jött a kisbíró, s odarendelte a falu házához.

A falu házánál ott volt a tihanyi ispán úr. Valami új ispán, aki az aszófői jobbágyság és zsellérség dolgát vizsgálta át: nincs-e benne valami

rendetlenség. Amikor a lajstromot átnézte: ráakadt a Kettős Evangélista zsellérségére. Az a zsellérség akkor is üresen állott a lajstromban. Kérdezte a bírót: mért áll az üresen. A bíró azt felelte, ami igaz is volt, hogy nem áll az üresen, hiszen benne van az Evangélista. Egyik kérdésből másik lett, s utóbb is megmondta a bíró az ispánnak, hogy ő nem tudja, mikor és hogy került az Evangélista a zsellérségbe, s azt se tudja, micsoda vallású.

Így rendelték be az Evangélistát a falu házához.

Öregember volt már, alig volt járni való ereje. Az asszony halála amúgy is megtörte. Nem is ment, hanem csak úgy vánszorgott az ispán úr elé.

– No, te vagy az Evangélista?

Az ispán úr huszonöt éves volt, a vén zsellér hetvenöt éves volt, hanem azért az ispán úr a zsellért nem kendezte. Nem úgy volt szokásban. A vén zsellér kezében tartotta kalapját, nekitámaszkodott a kályhának, másképp talán meg se tudott volna állni a lábán. Arra a kérdésre nem is felelt semmit.

– Mióta vagy bent a zsellérségben?

– Van annak már talán hatvan esztendeje is.

– Hogy kerültél bele a zsellérségbe?

– Az isten úgy rendelte.

– Az nem ér semmit. Zsellérséget csak az uraság rendelhet. Micsoda vallású vagy?

– Amíg győztem, addig kálvinista voltam. De most már semmi se vagyok, mert nincs járó erőm, hogy Szöllősre vagy Füredre templomba mehessek.

Aszófő tiszta katolikus falu. Vigyáztak is rá gondosan, hogy oda valami idegen vagy hitetlen keresztyén ne keveredjék. Azonkívül az ispán úr új ember volt, be akarta az uraságnak bizonyítani, hogy őelőtte a vallás szent dolog, s ő a falut tisztán akarja tartani. Egyébként pedig a Kettős Evangélista csakugyan nem tudta bebizonyítani, minő jussal tudott ő hatvan esztendő előtt bejutni a zsellérségbe. Nyilvánvaló törvényes hatalma volt tehát az ispánnak arra, hogy a vén zsellért kiszállítsa a zsellérségből.

– No hát holnap elhagyod a zsellérséget. Abba beleül a Birnbaum kőműves. Kend meg, bíró gazda, ügyeljen arra, hogy a háznál és a pincénél semmi fogyatkozás ne legyen, a vén Evangélista semmit onnan

el ne takarítson.

A jegyző nyomban beírta a lajstromban az üres zsellérségbe Birnbaum kőműves nevét.

A bíró gazda szintén jó katolikus ember volt. Az ő eredete is sváb volt valamikor, természetében volt tehát, hogy a nyakas kálvinista magyart nem szerette úgy, mint saját felenyáját. De hát már azért mégiscsak elmagyarosodott, s kisgyerek korától kezdve jól ismerte a Kettős Evangélistát, aki már akkor is meglett ember volt, mikor ő még a porban játszott.

Ott ült a padon; sokáig nem szólt az ispán úr szavaira, föl se nézett, bíróbotjával cifrákat rajzolgatott a szoba poros földjére, jól meg akarta gondolni szavait.

– Ki szüretel még az idén, nemzetes ispán uram?

– Micsoda kérdés ez? Hát a Birnbaum. Ki szüretelne más?

A bíró most se nézett föl. Tovább rajzolgatta a cifrákat a szoba földjén. Megint nagyon meggondolta, mi legyen a szava.

– Hátha bent hagynánk még a házban egypár napig, nemzetes ispán uram? Hadd fordulna sorsa valamerre az Evangélistának. Különben a falu nyakába szakad koldusnak.

Az ispán úr egy szempillantásig gondolkodott. Érdeemes-e a vén zsellért még egypár napig bent hagyni abban a lakásban, mely hatvan esztendeig az övé volt, melyet ő épített s ő tartott jó karban. De mielőtt felelhetett volna: szóhoz jutott az Evangélista.

– Ne féljen, bíró uram, nem szakadok a falu nyakába, a házból is kimegyek, úgysem maradhatnék ott, ha már az asszonyt onnan a temetőbe vitték. Hanem azért szíves jóindulatát megköszönöm. Istennek jóvoltába ajánlom kigyelmeteket. Ha valamit vétettem, nemzetes ispán uram, megbocsásson.

Odaballagott a bíró gazdához, s kezet szorított vele. Ugyanezt tette az előljárával s a kisbíróval. Azután kiment a szobából, az utcán föltette fejére tizenöt esztendőös zsíros kalapját, s elment haza.

Nagy kő esett le a bíró gazda szívéről. Az ispán úr pedig nem gondolt tovább a dologra, hanem gondosan megvizsgálta a lajstrom többi pontját.

A Kettős Evangélista pedig amint hazaért, leült a tornácban. Ott volt egy vadkörtefatörzsök ülőkének készítve: arra ült le. El is fáradt az útban: jólesett az ülés. Aztán meg is kellett gondolnia sorsát; öreg ember, elnehezdedt ember pedig csak ülve tud már gondolkozni. Azután meg

egyszer-másszor a könny is kitört a szeméből. Ejh, no, hogy az a szegény asszony még nem tudott néhány napig várni! Pedig úgy megkérte őt, hogy ne siessen. Úgy megmondta neki, milyen szép lenne az, milyen jó lenne az, ha együtt tehetnék meg az utolsó utat is! Hallgatott is rá az öregasszony egy darabig. Úgy nézett rá, de úgy nézett rá két szemével az Evangélistára, mint menyasszony korában. Hejh ha még egyszer, csak még egyszer felnyithatná azt a két szemét!

Durva dolmányának ujjával megtörülte arcát a Kettős Evangélista; kipihente magát, s fölkel. Bement a házba, s körülnézett a konyhában, szobában, kamarában. Volt egy adventi malaca: azt megetette, megittatta, meg is vakargatta. Így szokta az asszony is. Ne vegye észre az az ostoba állat, hogy az asszony már kint van a temetőben. Ne sírjon utána.

Még egyszer bement a szobába. Nyakába kerítette lószőr tarisznyáját, s a tarisznyába berakosgatott egyet és mást. Felöltötte a szűrét is, s azután kiment, a konyhaajtót bezárta maga után, s az ajtókulcsot is beletette a tarisznyába.

Kiment az udvarra. Ott volt egy öreg szederfa. Ő ültette negyven év előtt. Hejh, még akkor java erőbeli fiatal férfi volt. Megállt a szederfa mellett, s végignézte a háztetőt. Azt is ő csináltatta már. Egy kissé most is ráférne a tatarozás. A tetőt újra kellene szegni, s itt-ott néhány marok náddal meg is veretni. De hiszen már úgysem övé az a ház. Mindegy most már, akármilyen a teteje. Vesződjék vele most már az új zsellér, a kőműves.

De hát miért is nem övé az a ház?

Ha hatvan esztendeig ő lakta, ha időközben ő csinálhatta, ő tatarozta, ha fiatal korától kezdve benne élt: miért nem halhatna meg benne békével? Miért kell őt abból a házból kidobni? Hiszen nem adósa senkinek.

Úgy rendelte az ispán úr. Amit az ispán úr rendel, annyi, mintha az uraság rendelné. Az uraság az apátúr.

Az apátúr, Horváth Pál, jóraivaló, emberszerető, kegyes öreg ember. Talán a vármegye tehetne az öreg zsellérért valamit.

Bolondság!

Vén zsellér az uraság ellen, kálvinista zsellér az apátúr ellen mikor nyerte meg a pörét? Aztán hol lakik a vármegye fiskusa? Miként tudna ő oda elmenni, s panaszát előadni? Mikor lenne úriszék? Nem éri ő meg a pörnek végét.

De ha megérné is, de ha pörét megnyerné is: ő abba a házba lábát többé be nem teszi. Nincs ott már az asszony. Az asszony nélkül pedig neki nem kell már se a ház, se a szőlő, se semmi.

Hát az élet?

Az sem kell.

Elballagott a pincébe. Bizony lassan tudott botorkálni, de azért déli harangszó körül odaért.

Megállt a szőlő lábában. Megnézte szilvafáit. Ő ültette valamennyit. De belepte már a sárga moha valamennyit. Ezek se élnek sokáig. A szilva már kékült a fákon, de ő hozzá nem nyúlt egy szemhez is.

Két kis vágóból állott a szőlő. Sárgult, piroslott rajt az idei termés. Egy kis jó szüretet mutat az isten. De már ez se lesz az övé. Áldja meg az isten vele az idegent, aki utána jön. Egy fürt nem sok, annyit se szakított le egy tőkéről sem. Pedig ő ültette, ő metszette, ő kapálta, s még az idén is az asszony kötözte, fattyazta, levelezte.

Szegény asszony, ha még egyszer, csak egyszer megláthatná a szőlőt! De hát a temetőből nem jöhet ide.

Benyit a pincébe, ott is körülnéz. A maga helyén minden. Egy kis hordó félbeli bora van még csapra ütve. Ereszt egy pohárral belőle, s iszik egyet. De másik pohárral már nem ereszt. Mintha valami történt volna azzal a borral: sehogy se ízlik. Pedig se nem virágos, se nem színehagyott. Egy hét előtt még olyan jólesett, mikor itt járt az asszonnyal. Egy pohárral még az asszony is jóízűen ivott belőle.

Kimegy a pincéből. Éppen be akarja tenni az ajtót maga után, mikor szemébe ötlük az asszony tekerce a sajtógerendán. A tekercs mellett az asszonynak egy régi-régi kék, fejre való kendője.

Kezébe veszi a kendőt, s elnézi sokáig. Megint csak kicsordul a könny a szeméből, s végigfolyik ráncos, sovány arcán. Hiába, a vén ember már gyöngé ember, le kell kissé ülnie, nem bírja a lába, mikor szívén erőt vesz az érzés. Utóbb magához tér, s a kendőt beleteszi a tarisznyába.

Bezárja a pinceajtót, s a kulcsot magához veszi. Hazafelé ballag, s bemegegy a bíróhoz.

– Itt van, bíró uram, a házam kulcsa, itt meg van a pincém kulcsa. Rendben hagytam mindent a maga helyén. A malacnak is adtam enni-inni, az is ellesz estélig. Mostantól fogva pedig nem látnak többé kigyelmetek, elköltözöm. Nem vagyok idevaló teremtes, nem akarok a falu nyakába szakadni. Köszönöm hozzám való eddigi jóságukat. Ha

valamit vétettem: bocsássanak meg kigyelmetek. Istennek oltalmába ajánlom kigyelmeteket mindközönségesen.

A bíró harmadmagával iddogált. Egy pohár borral megkínálta a Kettős Evangélistát, s egyúttal szerencsés utat kívánt neki.

Azóta nem látták az Evangélistát Aszófőn. Nem is törődtek vele. Nem látták Balaton-Kisszöllősen se, szülőfalujában. Oda se ment. Hiába is ment volna. Hatvan esztendeje származott el onnan, s akkor is árva volt. Ki emlékezett volna már rája? Nem látták Balatonfüreden se a kálvinisták régi templomában. Hiszen ott se ismerték. Ott is csak az egyházi tudott róla valamit, amint egyszer-másszor az istentiszteleten megjelent, az ajtónál helyet foglalt, s kongó krajcárját a szegények tányérjába beletette.

Hanem harmad- vagy negyednapra mégis ráakadt Gelencsér Ferkó.

Kecskéit legeltette Ferkó az Óvár tövében, a remetebarlang környékén. Akkor még megengedte a nemes vármegye, hogy a jobbágyok kecskét tarthassanak. Ott mászkáltak a kecskék a sziklapart meredek oldalain, hogy a borbolya, kecskerágó, somfa, iharfa és bodzabokrok sovány vesszőit legeljék; a Ferkó a víz partján sütkérezett, kutyája pedig erre-arra kószált, szaglálódott.

Egyszer a kutya megállt a remetebarlang előtt, s elkezdett ugatni befelé. Ugatott, ugatott, s ugatás közben le-lenézett kis gazdája felé.

Látta a Ferkó ezt a dolgot, de nem ügyelt rá. Az ugatásról ugyan mindjárt észrevette, hogy a kutya talált valamit, de hát azt gondolta: tüskés disznó van a barlangban, azt ugatja. Tüskés disznóért ő a barlangig föl nem mászkál.

Utóbb a kutya belátta, hogy őt a Ferkó olyan messziről meg nem érti. Lejött hát a part oldaláról, odament kis gazdája mellé, ott kezdett ugatni, s ugatás közben oda-oda mutatott szemével, orrával és fülével a barlang felé. Így aztán csakugyan megértette kis gazdája.

Fölment Ferkó a barlanghoz, s ímhol, ott feküdt egy öregember. Szűrével betakarva, tarisznyája a feje alatt, botja a sarokba állítva. Ősz haját az őszi szellő lebegteti, nem mozdul, nem szól, csak néz.

Az Evangélista volt.

Ferkó levette kalapját, úgy köszönt az öreg zsellérnek.

– Szerencsés jó napot kívánok, bátyámuram. Mit csinál itt kigyelmed?

Az Evangélista gyöngé hangon felelt.

– Nyugszom, fiam.

– Délfelé jár már az idő, bátyámuram.

Tudta azt az Evangélista, de nem törődött vele. Lesz még este is.

– Adj egy ital vizet, fiam.

Ferkó lement a Balatonra, kobakját* megtöltötte vízzel, s a kobakot szépen letérdelve odatartotta az Evangélista szájához. Talán ivott is az öreg egypár cseppnyit, a többi bizony szakállára folydogált.

– Vedd ki, fiam, a tarisznyát a fejem alól, találsz benne kenyeret, szalonnát; falatozzál, vess a kutyádnak is.

– Köszönöm szépen, bátyámuram, nekünk is van ennivalónk.

Nem is nyúlt a tarisznyához, és azután, hogy az Evangélista nem szólt, ajánlotta őt az Istennek, újra megemeltette kalapját, és elment kecskéire vigyázni.

Másnap megint arra legeltetett Gelencsér Ferkó, de ő már el is felejtette az öreg zsellért. Azt gondolta: kialudta, kinyugodta magát, s továbbment. De a kutya úgy gondolkodott: mégis illő dolog megnézni az öreget, s azért ő felballagott a remetelakhoz. Bizony ott volt az öreg most is, hírt kellett erről adni a Ferkónak.

Az Evangélista most se szólt, most se mozdult, csak úgy feküdt, mint tegnap. De azért most is nézett.

Ferkónak most jutott eszébe, hogy talán valami baja van az ismeretlen öregembernek.

– Bátyámuram, hátha szólnék a gazdámnak!

Az Evangélista már csak suttogva felelt, nem volt ereje hangosan szólni.

– Majd ha kinyugodtam magam, fiam!

Igaz a! Továbbment Ferkó a kecskéit őrizni, gyíkot kergetni, vadrózsagyümölcsöt szedni, somot keresgélni.

Az Evangélistának is igaza volt. Az a barlang se volt az övé, hanem az uraságé. Hiszen minden az uraságé. Ha házából, szőlőjéből kiszoríthatták, pedig ő építette, ő ültette mind a kettőt: hogyan szoríthatnák ki abból a barlangból? A Ferkó gyerek elmondja a gazdának, a gazda a bírónak, a bíró az ispán úrnak, az ispán az apátúrnak: hátha nem hagynak neki itt se békét?

Pedig ő nyugodni akar. Örökre elnyugodni. Nem szeretné, ha megzavarnák.

A vad, ha végét érzi, elássza magát a földbe, elbúvik az avarba, elvonul a barlang mélységébe, elmenekül sötét erdő hangtalan árnyékába. Nem akarja, hogy ellenségei bántsák, irigyei örüljenek, gyöngye szívek

szánakozzanak rajta. S ami szabad a vadállatnak: miért ne lenne szabad a zsellérembernek? Még a házi macska is, ha halála közelget: fölmegegy a padlásra, elbújik a rag^{*} alá, hogy senki se lássa vonaglását. Így gondolta ki ezt együgyű eszével az öreg Evangélista.

A következő napon a Dobogóra hajtotta ki kecskéit Gelencsér Ferkó. Közel se járt a remetebarlanghoz.

De harmad- vagy negyednapra megint csak visszatért a barlang környékére. Kuttyája megint csak ellátogatott a barlanghoz, de mikor annak szájánál megállt, most már nem ugatott, hanem hátrahajtott füllel, föltartott orrával hosszan dúdolt.

– Ez a kutya valami rosszat érez.

Fölbballag Ferkó a barlanghoz, s íme, az öregember most is csak úgy fekszik, mint előbb. Szűrével betakarózva, a tarisznya a feje alatt, botja a sarokban. Most se mozdul, most se szól. De most már nem is néz. Mind a két szeme bezárva.

Hátha alszik?

A gyerek tapasztalatlan. Még nem tudja, mi a halál, mi az alvás.

De tudja a kutya.

A kutya végigszaglássza az öreg zsellért. Elkezdi csizmájánál, s végzi a fején s a feje alatti tarisznyáján. Azt már Ferkó gyerek is tudja, hogy a kutya az eleven ember arcát nem szaglássza. Orron üthetné ezért az eleven ember.

Bizony meghalt az Evangélista!

A kecskerágó levele még zöld ilyenkor. De gyümölcse már kinyílt. Az a papsüveg alakú, aranysárga és bíborpiros, négygerezdű gyönyörű gyümölcs. A legszebb virág se szebb ennél. Egész öllel, egész nyalábbal tördel Ferkó gyerek kecskerágógallyat, s körülrakja vele az Evangélista nyugvó testét.

Bizony nyugszik az már örökké!

Jöhet most már az uraság, jöhet most már az ispán úr is. Adhatnak most már az Evangélistának békés zsellérséget: mind nem ér az most már semmit. Most mutassák meg, mekkora az ő erejük-hatalmuk! Annyit se érnek már, mint a kecskerágó aranybíbor virága. Pedig a vén zsellérnek az se ér már semmit.

Kinéz az a barlang a Balatonra. Ellát messze, végtelenbe. Az őszi nap sugarát láthatatlan köd teszi bágyadttá, emiatt nem látni a távol partokat. De az őszi nap sugara is be-benéz a barlangba, s végighullámzik a vén

zsellér redős arcán. Az őszi szél is be-besuhan láthatatlanul, s megmozgatja a kecskerágógallyakat s a vén zsellér ős szakállát, fehér hajfürtjeit. Hejh, vén zsellér: ne bánd, hogy az emberek elhagytak téged – a napsugár és a szellő és az őszi virág íme meglátogat.

S az emberek se hagytak el. Az a Ferkó gyerek s a kutyája mindennap fölkeresett. Sőt amint a gyerek este hazahajtott, s elbeszélte a dolgot gazdájának: íme, másnap már ott volt egy előljáró a kisbíróval s két napszámosemberrel, hogy neked a parton sírt ássanak, s oda téged eltemessenek.

Csakugyan ott voltak.

Megvizsgálták a vén zsellért. Tarisznyáját kivették feje alól. Tele volt száraz ennivalóval. Szűrét lekanyarították róla. Fölösleges ruháját haza kell vinni a falu szegényeinek. Kigombolták dolmányát és mellesét is.

És amikor odaértek meztelen öreg testéhez: a szíve fölött találták az öreg asszonynak fejkötőjét, gyűszűjét és ócska kék, fejre való kendőjét. Aki az ő társa volt. Akit egyszer szeretett, de örökre szeretett. Akit egy hét előtt a temetőbe kísért. És aki nélkül nem tudott tovább élni. És akinek minden kincsét odarakta szíve fölé, hogy amíg az a szív dobog: az az öreg asszony tudja meg, hogy érte dobog.

Eltemették. A fejkötőt, gyűszűt és fejre való kendőt szíve fölött hagyták. Sírja fölé a fejéhez három darab követ odahengerítettek. Mikor nekem gyermekkoromban megmutatták a Kettős Evangélista sírját: a sírhalomnak már nyoma se volt, de az a három darab kő még ott volt és együtt volt. A sírhalmot széthordták már akkorra a szelek.

Ki emlékszik ma már a szegény Evangélistára? De ki emlékszik ma már a hatalmas királyra?

Lent a víznek partján a nyomorult zsellér van eltemetve, fönt a partnak ormán a hatalmas király van eltemetve. Az egyiknek fejéhez három darab követ hengerítettek, a másiknak sírja fölé kettős tornyú templomot építettek. A nyomorult zsellér sírhalmát széthordták már a szelek, de a templom se áll már sokáig. Azt a sziklaormot is pusztítják már a szelek, amelyre a templom van építve. Az az orom foszlik, porladoz, hull alá a mélységbe, s ötven év, száz év: lehull a templom keleti oldala is. Hacsak az egész hegyet nagy falakkal meg nem támogatják.

Mindegy – a hatalmas király is porrá, hamuvá vált már, mint a szegény zsellér. Mikor amazt eltemették: a nemzet ékes drágaköves aranykoronát tett a fejére. Hova lett ez a korona? Ellopták, földarabolták, eltékozolták,

nincs meg. Hejh, szegény zsellér, a te öreg feleségednek gyűszűjét nem lopja el, nem tékozolja el senki. Az még megvan ott a föld alatt és ott a szíved fölött. Hiszen a természet erői ezt is csak fölemésztik egykor – az igaz. De ha a gyűszű is éppúgy semmivé válik egykor, mint a korona: mi különbség lesz akkor már a király között és a zsellér között.

Én bizony nem tudom.

És mégis tudom.

A zsellér emlékéen nem élődik senki, a király emlékéen százan és ezren élődnek mind maiglan.

A tihanyi barátok

I. Endre király – Mijök van a tihanyi barátoknak? – Kocsi Sebestyén Gábor követ s Bresztyenszky apát úr – Mit csinál a barát a szobalánnyal? – Miért kell bohóc a zárdában? – Mi a nevetés? – Állítsatok nevető kórházakat – A remete és a szentgáli nemes – Szent Gellért püspök – Utazik a püspök – A nyéki lány dalolgat – A püspök és a barát nem tudnak aludni – A bölcs tanulság

De ne bölcselkedjünk. Amilyen sokat ér a bölcsesség, olyan keveset ér a bölcselkedés. Becsüljük meg Endre király emlékezetét, aki nyolcszáz és negyvenöt év előtt, 1055-ben megalapította a tihanyi apátságot.

Én legalább megbecsülöm. Kegyetlenül elverte rólunk a németet, s alapítólevélben megőrzött számunkra egy darab magyar nyelvet. Mind a kettő nagy érdeme és nagy szerencséje énelöttem.

Azon a nyelven beszélt ő is, amelyen mi. S azon a nyelven beszélt Árpád is, amelyen ő. Bizonyos ez énelöttem, akármit beszélnek a török-tatár és finnugor tudósok. Engem százhuszonöt év választ el az én öregapámtól, s én úgy beszélek, mint öregapám, s I. Endre királyt se választja el több idő Árpádtól, tehát neki is úgy kellett beszélni, mint ahogy Árpád beszélt. S ahogy én nem lettem ennyi idő alatt se németté, se tóttá, se ugorrá, se törökké: éppúgy nem változott el Endre király se. Igaz, hogy a királyokról minden rosszat föl lehet tenni, noha semmi rosszat se szabad fölteni. De Endre király nem volt ám mindig király. Sőt fiatal korában ínségből, nyomorúságból ugyancsak kijutott neki, mert itthon még csak szolgabíróvá se lehetett, itthon még csak maradása se volt. Egészen rossz ember tehát király létére se lehetett.

Tihanyi levele mindenképpen derék dolog.

Ez a levél fényesen bizonyítja, hogy Endre király bölcs és jókedvű, okos és vidám gondolkozású férfiú volt. Ilyennek kellene lenni minden királynak. De a tihanyi barátok se legyenek ám másfélék, mint ahogy őket a bölcs és vidám király a maga képére és hasonlatosságára alkotta.

Adott nekik húszekényi földet. Egy ekeföld akkor 256 és fél magyar holdnyi volt. Tehát több mint ötezer hold földet adott örök birtokul. Csinos uradalomnak illenek be ma is. Az erdőt és a vizet akkor se ekével

művelték. Hogy erdőből és Balatonból mennyit adott a király: azt most már nem tudjuk. Valószínűleg a király se tudta. Most mintegy ötezer hold Balatonjuk van a tihanyi barátoknak. Halászni elég, fürödni sok is. Csónakázni fölösleges, mert tihanyi barát csónakázni nem szokott. Ami dolguk van a világban: elvégzik azt a szárazföldön is. Szükség nélkül pedig okos ember nem megy a vízre.

Adott nekik hatvan tanyát, húsz szőlőt és ugyanannyi vincellért, húsz lovas katonát, tíz halászt, öt csikóst, három gulyást, három juhászt, két kanászt, két szakácsot, két csizmadiát, két kovácsot, egy aranymívest, egy ácsot, két malmot és két molnárt, egy esztergályost, egy ruhamosót, egy iparoslegényt, tíz szobalányt.

Adott nekik harmincnégy ménlovat hozzájuk való elegendő kancával. Adott száz tehenet és száz emse disznót, hétszáz juhot és ötven méhkast méhrajjal együtt,

Hát méhészt adott-e?

Ebben a kérdésben Kocsi Sebestyén Gábor sehogy se értett egyet Bresztyenszky Albert híres-nevezetes tudós tihanyi apáttal.

Kocsi Sebestyén Gábor követ volt és jogtudós, Bresztyenszky Albert barát volt, apát úr volt és számtudós. Az a követ kálvinista volt, de a megyegyűlésen is, országgyűlésen is, mikor a beszéd sora a vegyesházasságokra került, jobban ismerte a szentatyákat, mint valamennyi püspök és kanonok. Jobban ismerte a Szentírást is. De még a számtant is jobban tudta, mint Bresztyenszky apát úr, aki pedig még Deák Ferencet is képes volt a matézisre tanítani. A pannonhalmi, bakonybéli és tihanyi bencések s a veszprémi kanonokok úgy félték attól a Kocsi Sebestyén Gábortól, mint a rossz ellenségtől, hanem azért úgy szerették, mint a jó testvért. De akárhogy szerették: utóbb szent dolgokról nem viaskodtak vele, mert lemagyarázta és lebizonyította róluk a kámzsát. Éspedig oly vidám ésszel, hogy még csak meg se lehetett rá haragudni.

A nyarat Balatonfüreden szokta tölteni. Országos hírű-nevű ember volt, Deák Ferenc maga is mindennap órákon át élvezte nagy elméjét, melyben megfér minden tudomány, s mely a tudomány minden titkát hatalmas pajzánkodással derítette föl. A komoly és tekintélyes apát úr se maradhatott ki vonzó társaságából.

Kocsi Sebestyén Gábor meg tudta magyarázni I. Endre király alapítólevelét s az első tihanyi barátok szokásait, erkölcsseit. Nemzeti

történetíróink jól tennék, ha az ő magyarázatai fölött kissé eltűnődnének.

A király nem mondta meg, hány barát számára alapítja Tihanyt. Csak annyit mondott: egy csomó barát számára. Az a csomó barát lehetett tíz is, lehetett száz is. De hát mennyi volt?

A híres követ azt mondta: húsz volt.

Ezt azzal bizonyította, hogy a király szerette a húszas számot, azért adott a barátoknak húszekényi földet, húsz szőlőt és húsz lovas katonát. Mert ámbátor húszekényi föld ötszáz barátot is képes volt eltartani, de nem a kenyér a fő dolog, hanem a borocska; minthogy pedig egy vincellér munkálta szőlő húsz akó bornál többet nem teremhet, ennyi bor pedig egy esztendőn át mindenestre kell egy barátnak: tehát a barátok száma húsznál több nem lehetett.

Hozott erre föl még egy bizonyosságot is.

De legnagyobb bizonyossága abból állott, hogy a király a barátok számára csak tíz szobalányt rendelt. A szobalányok a király rendelete szerint természetesen mind fiatalok, üdék, pirosak, egészségesek és hajadonok voltak, s valamennyien a zárdában tanyáztak. Ott volt nappali és éjjeli lakásuk. A zárda pedig nem volt nagy. Még akkora se volt, mint a mostani.

De hát mi dolguk volt a szobalányoknak?

A király ezt az ő levelében nem mondta meg. Emiatt a jó apát úr számtudománya e kérdésre nem tudott megfelelni.

De meg tudott felelni a híres követ.

A szobalány csak ott van helyén, ahol úrnő van a háznál. Agglegényről, papról, barátról, fiatalemberről föl nem lehet tenni, hogy szobalányt tartson magának a házi rend fenntartására. Ilyen esetet föltenni nem szabad. Kivált a tihanyi barátról, aki a jó rendnek és jó erkölcsnek példaképe.

Úrnő pedig nem volt a zárdában.

Igaz, hogy nőlátogatója sok volt a zárdának. A közel szomszédságban laktak a Berény, Eörs, Mike, Vázsony, Csóron, Uzsa, Sárkány, Kálla, Megyer, Látrány nemzetségek, s ezeken kívül még sok nagyúri nemzetség. Ezek asszonyai hol Veszprémbe, hol Tihanyba látogattak el, ha gyónni akartak, mert pap, püspök, barát, apát úr másutt nem volt a közelben. Ezeknek ugyan kellett a szobalány, csakhogy ők hoztak magukkal szobalányt, amennyi csak kellett. Ők nem szorultak a barátok szobalányaira. De a férjek se engedték volna meg, hogy rászoruljanak. A

szobalány szeret fecsegni, a barátok szobalánya tud is fecsegni, s a szobalány nem csupán csak istenes dolgokról fecseg, ha az úrnő kíváncsi. A barátok ugyan nem félhettek, hogy róluk találnak fecsegni, mert hiszen ők mást, mint istennek tetsző dolgot nem cselekedtek, de a férjek, ifjú lovagok és apródok igenis félhettek, márpedig a gyónásra menő úrnőnek csak a szentekre és saját bűneire s a bűneitől való megtisztulásra szabad gondolni, semmire se másra.

Kisfaludy Sándor
(E. Somnier nyomán)

De ha erre se kellett a szobalány: hát akkor mire kellett?

A híres követ így fejtette meg a titkot.

A bölcs és vidám király gondoskodott arról, hogy a barátok egészséges emberek s jó pajtások legyenek. S különösen jó mulató társak, amikor a

király és főemberei hozzájuk ellátogatnak vadászni, mulatni, dévajkodni.

Ámde a puszta vagy on, az egyedülvaló testi jóllét erre nem elégséges. Aki csak eszik, iszik, imádkozik és aluszik: az előbb-utóbb potrohossá válik, komorrá és kedvetlenné lesz, testében-lelkében elnehezedik, úrrá lesz fölötte mindenféle nyavalya, csúz, köszvény, nyálkásság, keze reszketése.

A barát nem sétál, nem vadász, nem fürdik, nem lovagol, nem vív, nem tornászik, csatába nem megy, nem hadakozik: mi üdítse föl tehát testét-lelkét?

A nevetés.

A barátnak minden étkezés után nagyokat kell nevetni. Nagyokat és sokat. Akkorákat, hogy hasát fogja, ablakot reszkettesse, arcát-nyakát izzadás borítsa, csak éppen hogy széket-asztalt össze ne törjön.

Erre három eszköze van.

Az egyik az adoma.

Minden zárdának van adomagyűjteménye. Csakhogy adomáik nem nagy számúak és nem sokfélék. Csintalanságnak az adomában lenni nem szabad. Csakhogy a barátnál lassan gyűlik az adoma. Nem jár ő ki a világba, honnan gyűjtené? Jól tudta ezt a király is. Egy-egy adoma száz esztendeig is elél a zárdában, de tudja is előre már mindenki. Az apáttól, perjeltől, gvárdiántól tízszer-hússzor csak meghallgatják, de már az ő tiszteletükre se tudnak nevetni. Unják, mint a kását. Ha pedig egyenlő rangú páter, fráter gyűjt rá: az első szónál már hátba ütök, vagy a többi folytatja tovább. Kolduló barát egészen más. Az mindig hoz a vidékről újat és újat. A kolduló barát adomájának már menyecskés illata is lehet. De a tihanyi barát igazi uraság, nem kolduló barát.

Az adoma tehát nem elégséges.

Másik eszköz az udvari bolond.

Udvari bolondot azonban a király nem adott a tihanyi barátoknak.

Udvari bolond csak nagy uraságnak való. Ahhoz is van szokva. A püspöknek uraságot kell mutatnia, ha szegény is – a barátnak szegénységet kell mutatnia, ha uraság is. Így parancsolják a pápák, hitvallók és alapítók. Barátnak udvari bolond nem való.

Hanem mókás bohóc és bukfenhányó igenis való. Adott is ilyet a bölcs és vidám király kettőt a tihanyi barátoknak.

De már itt közbeszólt a tudós apát úr.

– Hohó, tekintetes uram, be is kell ám ezt bizonyítani.

– Igenis, főtisztelendő szentatyám, be is bizonyítjuk. Nyilván benne van az alapítólevélben, hogy adattak és adományoztattak a tihanyi barátoknak két bohóc, apinarii duo.

– Tekintetes urammal ugyan nem vitatkozom, de ha elődeinknek a dicső király ötven kas méhet adott: méhészt is kellett adnia, adott is kettőt. Apis azt teszi: méh; – apinarius azt teszi: méhész.

– Nem azt teszi, főtisztelendő szentatyám. A méhészt a latin nyelvben mellifexnek hívják. Apinae azt teszi: bohócságok, mókázások. Innen származik az apinarius. Így használják ezt a szót a szentatyák: Augusztinus, Tertullianus, Johannesz Damaszcenusz, nemkülönben Johannesz Krizosztómusz is. De így használják ezt a római világi írók is Krisztus után 117-ik esztendő óta. Amint ezt bővebben bizonyítják Faber, Gesner, Schneebergi Forcellini híres latin szótárírók és számos más tudós ember. Származik pedig e szónak gyökere a hellén nyelvből, amelyben apaté azt teszi: ámítás, időtöltés. Minthogy olyan bölcs királyról, mint I. Endre, föl nem lehet tenni, hogy latinul ne tudott volna, s még kevésbé, hogy a szentatyákat és azok nyelvét meg akarta volna sérteni: ennél fogva bizonyos az, hogy ő két bohócot és mókás embert adott a tihanyi barátoknak.

Szeme-szája elállt az egész társaságnak erre a hevenyészett előadásra. Két előkelő ifjú nyomban le is jegyezte magának. Az egyik nagyalásonyi Barcza Sándor, Zala megyének egykor alispánja; a másik: Pápay Miklós, Veszprém megyének híres táblabírája. Mindenki a tudós Bresztyenszky Albert apát úrra nézett: mit felel ő erre most már. Ő pedig elnevette magát, s azt mondta:

– Hiába néznek rám a tekintetes urak, megmondtam, hogy nem vitatkozom, csak várom, hogy mi fog ebből még majd kitudódni. Remélem, a szobalányokról nem lesz többé szó.

– De sőt inkább mindjárt azokra térek vissza.

Úgy volt biz az. Két mókás embert, két bohócot kaptak a tihanyi barátok.

De hát hova lettek! Meddig állott fenn ez a bölcs intézmény? Mért nincs most se Tihanyban, se Pannonhalmán, se Jászón, se másutt bohóc, bukfenhányó, mókás ember?

Jól van. A barátoknak nincs többé szükségük mókás emberekre. Ott vannak a be-belátogató káplánok, akik elmondják az öreg papok gazdasszonyos adomáit, és ott vannak a be-benéző öreg papok, akik

elmondják a káplánok istentelenkedéseit. Lehet ezeken nevetni eleget. És aztán a mai barát nem is egészen olyan, mint a régi. Tud írni és olvasni. Olvashat világi könyveket s okos és bolond újságokat. Olvashatja, ha egyebet nem, a naptárakat. S ha egy-kettő olvas: ellátja adomával a többit.

Hanem azt kérdezzük: miért nincs mókás emberük a kórházaknak, sínylődők gyülekezetének, az aggok és erőtlenek menedékházának? Akik helyhez kötöttek, s akiknek nem áll módjukban színházba, orfeumba, cirkuszba eljárni!

S ha mikor az orvos patikaszerrel rendel: miért nem tud néhány adag jóízű nevetést is rendelni?

Mi a nevetés?

A léleknek dalra kerekedése, ropogós ugrándoizása, vidám kurjongatása. Egészséges lélek fenn nem állhat nevetés nélkül. Enélkül nincs is élete. A csecsemőben akkor támad a lélek, mikor nevetni kezd, s az öregben és nyavalyásban akkor múlik el a lélek, amikor már nem tud többé nevetni.

Nevetni csak az ember képes. A ló is röhög, a kutya is vinnyog, a macska is dorombol, de csupán az ember nevet. A fiatal állatnak is van jókedve, de a természet megtagadta tőle azt az erőt, hogy jókedvét nevetéssel bizonyítsa. Csak kézzel-lábbal bizonyítja. Gida, bárány szökell; csikó, borjú ficánkol; malac, majom, kölyökmacska, kölyökkutya játszik. Mind szép, mind kedves, de egyik se nevet.

Az angyal se nevet. Vagy áhítatos arcot ölt, vagy haragszik. Az ördög se nevet. Pedig az ő dolgában ő mindig biztos, nyeresége sohase marad el. Ezt a két ügynököt rosszul alkották meg a vallásalapítók. A majomnak mindig komoly képe van, akárhogy játszik. A királynak és a papnak mindig komoly képe van a trónuson és a katedrán, pedig mind a kettő az emberek boldogságát hirdeti, ki az innenső, ki a túlsó világra. A halottnak is mindig komoly képe van. A halott arca sokszor eltorzul, de nevetésre sohase torzul. Nincs igaza Vörösmartynak. Ő azt mondja, hogy a halottak a temetőben elkezdtek kacagni, mikor Megyeri, a nagy színművész leszállt közéjük. Dehogy kacagtak. Még maga Megyeri is komoly képet csinált az ostoba dologhoz.

Vagy boldogtalan ember, vagy rossz ember az, aki jóízűen nevetni nem tud. Az ilyen embert jól megfigyeljétek. Ha boldogtalan: legyetek részvétellel; ha rossz: fussatok tőle. De ország dolgát, nemzedékek

jövendőjét, fiatalok szerencsáját rá ne bízzátok. A nevetni nem tudó lélek az emberek közt s a holttest szaga az illatok közt: teljesen egyenlő két dolog. De a rossz emberek közt, akik nevetni nem tudnak, mégis az a legrosszabb ember, aki álnokságból erőltetve nevet. A tigris arca, mikor eleven vért iszik, nem oly utálatos, mint az ily ember arca.

A jóízű nevetés megrázza a testet. Az egész testet. Az arc ugyan elszélesedik és tele lesz redővel, a száj megnyúlik, s a szemek keskennyé válnak: de azért a nevető arc mindig szép. A komoly képű leánynak angyalarcába bele lehet szeretni, de ha a nevetést meg nem szokja: kiszeret belőle csakhamar mindenki. Legelőször saját férje. Igazán nevetni: ez a legtökéletesebb szépítőszert.

A tökéletes életrend azt parancsolja, hogy lakoma után, gazdag ebéd után mindig nevetés következzen. S a nevető jókedv legalább addig tartson, ameddig a lakoma tartott. Ahány fogás volt az étel: legalább annyi hatalmas kacagás következzen. Istennek különös áldása elmés, vidám, ügyes adomázó emberekkel lenni együtt evés közben. A kacagás megtágítja a tüdőt, kihajt belőle minden ártalmas nyálkát, helyrerázza az ételt-italt, egyenlő pezsgésbe hozza mindenütt a vért, s az agyat és szívet felüdíti. Semmiféle szeszes ital nem hat olyan jótékonyan, mint a jóízű nevetés. Tökéletesen ostoba annak az embernek a dolga, aki kocsin olvas újságot, ahelyett hogy istennek szép napvilágában gyönyörködjen, és aki evés után rögtön munkája után fut, ahelyett hogy nevetne.

Magyar ember természete jól enni-inni, de lakoma után vidám ötletekkel és adomákkal magát jól kinevetni. Így volt már Attila asztalánál is, amint Priszkosz szépen leírja. Szólt a dal és zene, s azután mókás emberek, bukfenchányók jöttek, s hangos kacagásra bírták a vitéz urakat. S aki lakoma után jóízűen kacaghat: nem is szedi az föl azt a sok divatos és gyalázatos betegséget, amely ellen Karlsbadba kell költözni annyi jómódú magyarnak. Cukor-, máj-, lép-, vese-, gyomor-, epebetegség, mind ismeretlen dolog a jóízű nevetők előtt.

S a betegnek a gyógyulást s az aggnak az élni való erőt a jóízű nevetés legalább megadja oly mértékben, mint az üdítő álom. És sokkal nagyobb mértékben, mint a sok kinin, szalicil, ipekakuána, antipirin, ópium, morfium, jódt s az egyéb százféle por, folyadék és kenőcs. A vérszegénység ezerféle kórsága ellen a jóízű nevetés minden orvosságnál többet ér. Neveztessétek meg mindennap néhányszor a haldokló tüdővérszest, s vagy megmentitek, vagy meghosszabbítjátok életét. Két

hatalmas ellensége van mindenféle bacilusnak. Az egyik a napfény, a másik a jóízű nevetés.

Hát hiszen orvosnak és orvosságnak kell lenni. Tudom én azt.

De rendeztétek be a kórházakat akként, hogy az arra való betegeknek módjukban álljon magukat mindennap igazán kikacagni. Az elmebetegek gyógyintézeteiben csodákat míveltek. De csodákat értek el egyéb betegségek leküzdésében is. Mókás embert jó pénzért kaptok eleget. Ha nem kaptok: képezzetek. De a mókás ember még nem elég. Olyan emberek is kellene, akik hatalmasan tudnak kacagni. A nevetés is olyan ragadós, mint a nátha vagy az ásítás. S ha egyszer ráragadt a betegre: célt értetek. S így kell berendezni az aggok és sínylők menedéktanyáit, s így egy csomó fürdőtelepet is. Orvos, pap, gyógyszerész és cigány még nem elég a korszerű betegség ellen.

Mind jól tudta ezt I. Endre király, amikor a tihanyi barátokat összegyűjtötte és megalapította. De mind elfeledte ezt király, barát, országkormányzó ember a lefolyt nyolcszázötven esztendő óta. De mind megmagyarázta ezt alaposan Kocsi Sebestyén Gábor a tudós Bresztyenszky apátnak.

És azt is megmagyarázta, mire kellett a barátoknak a tíz szobalány. Pedig most már a tudós apát úr is kitalálhatta volna.

Jóízűen nevetni ugyanis jókedv nélkül nem lehet. Jókedvet csinálni pedig se égi, se földi hatalom nem tud oly igazán, mint a lány, ha vidám, szép és fiatal. De csak az olyan lány, aki se nem egészen a mienk, se nem egészen a másé.

– Ilyen lány azonban nincs – jegyezte meg az apát úr.

– Ilyen lány azonban a szobalány – felelte rá Kocsi Sebestyén Gábor. – Főtisztelendő szentatyám ezt nem tudhatja, mert a tihanyi barátok rég eltértek már a bölcs király törvényétől, s régóta nem tartanak a zárdában tíz szobalányt. Tenne csak szentatyám kísérletet e dologban, majd meglátná, mennyi jókedvet, mennyi egészséges nevetést tudna okozni húsz barátnak tíz vidám, hamis szobalány.

– Szent életű embernek nem szabad ám vidám lányokkal játszadozni s haszontalan és kárhozatos nevetgélésnek magát átengedni, tekintetes uram.

– A barátnak minden szabad, amit a szentek, vértanúk és hitvallók isten dicsőségére, saját lelkük épülésére s a szegény bűnös lelkek megmentésére cselekedtek. Íme, szentatyám, elmondom én, mi bírta rá,

ki bírta rá a bölcs és vidám királyt, hogy szobalányokat adjon a tihanyi barátoknak. Különös eset ám ez! Lám, a pannonhalmi barátoknak nem volt szabad soha lányokat tartani a zárdában, pedig azok még a tihanyi barátoknál is hatalmasabbak. I. Endre király se merete volna ezt megtenni, ha valóságos szent és vértanú nem adott volna neki erre útmutatást, eszmét és bátorságot.

Erre a szóra most már nemcsak az apát úr, hanem mindenki mosolyogva és hitetlen arccal nézett a mindentudó és dévaj elméjű Veszprém megyei követre. Hogy éppen szent és vértanú adta volna a tanácsot: ezt már csakugyan nem hitték.

Kocsi Sebestyén Gábor látta a hitetlenséget. De azért nagy bajusszal beárnyékolt szája nem mosolygott, hanem két fekete, nagy szeme igenis mosolygott. Hatalmas nagy fejű ember volt, de fejének nagysága mégse volt olyan bámulatra méltó, mint szemeinek nagysága. Bikának és oroszlánnak a szeme akkora, mint az övé volt.

Tudta ő azt jól, hogy az apát úr csakhamar meghajlik az igazság előtt, s akkor a többi se mer tovább hitetlenkedni.

– Főtisztelendő szentatyám jól tudja, hogy szent Gellért igazi szent. Remete is volt, püspök is volt, hitvalló is volt, agyon is ütötték, vértanú is volt, semmi fogyatkozást tehát az ő szentségében találni nem lehet. De nem is szabad, mert első rangú szentjei közé sorozta őt az egyház.

Nos hát egyszer egy szentgáli nemesembert halálra ítelt a király, mégpedig szent István király. A nemes ember nagy bűnt követett el, pogány is volt, bizonyosan megérdemelte a halált. A halálra ítelt ember azonban, mielőtt a hóhér rátette volna a kezét, arra kérte a szent királyt, engedje meg neki, hogy ő bűneinek töredelmes megbánására harminc napig imádkozzék. A szent király ezt a kérelmet meg nem tagadhatta.

A halálraítéltnak azonban eszébe se jutott imádkozni s bűneit báni. Imádkozik is szentgáli ember! Bánja is a bűnét nemesember! Csak azt várja valaki.

Hanem ehelyett eszébe jutott, hogy ő egykor egy nyavalyás remetének megmentette az életét. Ott vadászgatott a Bakonyban, a Bakonynak is a legsűrűbb erdejében, a Hajszabarna oldalában, ahol a remetének volt rozoga gunyhója. Gunyhó előtt a fakereszt, a fakereszt előtt térdepelve a remete. Körülötte három farkas. Egyik a jobb oldalán, másik a bal oldalán, harmadik előtte a gunyhó ajtajában. Üldögélt mind a három, s kiöltött piros nyelvvel lihegett mind a három. Elhatározták már, hogy a

remetét megeszik, s szép szelíden meg is mondták neki. Megnyugodott már sorsában a remete is, csak arra kérte a farkasokat: engedjék meg neki, hogy három Miatyánkot elmondhasson. A remete szent életű ember volt, hát csak megengedték neki. Éhesek voltak ugyan, de már ezt az utolsó kívánságát csak megengedték. Megbánták ugyan csakhamar, mert a három Miatyánk átkozott sokáig tartott, de hiába, becsületes farkas csak megtartja adott szavát, ha éhes is. Ez volt a veszedelmük. Mert amikor a remete a harmadik Miatyánknak is a végére jutott, s éppen e szavakat mondta: „de szabadíts meg a gonosztól”, csak odatoppant ám a szentgáli nemesember. S a szentgáli nemesember fogta a farkosát, két farkast agyonütött, a harmadikat világgá kergette, a remete életét megmentette. Nosza hálálkodott most a remete a szentgáli nemesembernek.

– A mennybéli szentek serege küldött téged most ide énhozzám.

– Nem küldött bizony, remete, mert én még igazhitű pogány vagyok, hát csak magam vetődtem ide. No de igyál egyet!

S kezébe adta kobakját* a remetének. A kobak tele volt kegyetlen erős lótejpálinkával. Nagyot húzott belőle a remete. Pogány ital volt, de azért jólesett a három Miatyánkra. No meg a kis ijedségre.

Ez a remete azóta a királyi udvarba került, Imre királyfinak oktatója lett, püspök lett, szent lett, hatalmas lett. Ez a remete volt szent Gellért püspök.

Ez jutott a halálra ítélt ember eszébe, amint ott ült a veszprémi várban, a vármegyeház kapuja oldalán, kezén-lábán százfontos vasakkal; a bakó kutyái ott ólálkodtak körülötte.

Egyszer csak ott termett a fia. Tizenöt-tizenhat éves siheder. Erős, piros, bátor kölyök. Apját akarta látni.

– Ejnye, kölyök, éppen jókor jöttél. Fuss csak haza tüstént, ugorj föl a Sólyom lovam hátára, iramodjál át a Dunán-Tiszán, keresd föl ott Makó vagy Oroszlámos körül Gellért püspököt, s mondd meg neki, hogy három farkas öltögeti rám a nyelvét, mint egykor őrá a Hajszabarna oldalában. Az Író, a Bíró és a Bakó leskelődik rám. Ha van ideje: szólhatna egy szót a királynak. Ezt mondd meg neki. De siess ám, kölyök; tudod, hogy az imádkozást nem szeretem. Valami nagyon ne mentegess a püspök előtt.

No hát ilyen volt akkor a szentgáli nemesember. Nem attól félt, hogy négyfelé vágják, hanem attól, hogy neki harminc napig kell imádkozni.

Volt is mellette egy nagy szakállú, kopasz fejű, mezítlábú, kerek hasú, vörös orrú német barát. Nem csoda, ha pogány létére a németet, barátot és imádságot nem szenvedhette se külön, se együttvéve.

Jó ötven mérföldnyire találta meg a kölyök a szent püspököt. De megtalálta négy nap alatt. De a szent püspök is megemlékezett a Hajszabarna oldaláról; rögtön felöltötte palástját, papucsát és tarisznyáját, és sebtén megindult a királyt fölkeresni.

Ebben az útjában tudta meg a szent püspök, hogy mi az a szobalány, ha a szobalány jókedvű magyar lány. Amint ez a szentek életében szépen meg van írva.

Bizonyosan nyár volt, mikor Gellért püspök ezt az utat végezte. Ha nem nyár lett volna: papucsban és palástban nem indul útnak. Télen hatalmas debreceni bundában szokott utazgatni. Juhbőrből készült a bunda, fekete báránybőr gallérral; övén talitarka selyemhímzéssel és búzavirágszín kék szironyos varrással.* Ne is higgyék ám a mostani püspök urak, hogy csak ők értenek a világhoz, és a régiak nem értettek.

Nem egyedül utazott. Valami Walter nevű barátot, aki különben szorgalmas falusi tanító volt, vitt magával. Megengedte volna szívesen, hogy a kölyök is vele menjen, a halálra ítélt szentgáli nemes fia, de erre a kölyök rá nem állt. Ha püspökkel és baráttal látták volna együtt, még rosszat gondoltak volna felőle az emberek. Azt gondolhatták volna, hogy ő is valami istenes ember, pap, barát vagy harangozó akar lenni. Hova lett volna akkor a becsület? Szentgáli nemes ilyesmire nem adhatja fejét. Ehelyett megetette, megittatta, megcirógatta Sólyom lovát, felpattant rá, s lassú kocogással útnak indult.

– Mért sietsz úgy, fiam?

– Azért sietek, hogy előbb a királyhoz érjek, s megmondjam neki, hogy te is útnak vagy hozzá. Valahogy el ne hirtelenkedjék az apám dolgát.

A püspök Budán kereste a királyt, de bizony a király Székesfehérvárott volt. Oda kellett utánamenni.

Nyéken elesteledett a püspök. Nem volt holdvilág. Az utat is rossz karban tartotta a vármegye. Meg kellett ott háltni.

Akkor még Nyék környéke rengeteg erdő volt. A nadapi és verebi erdők lenyúltak a síkra. Az erdők tele voltak disznóval és kanással. A püspök azt gondolta, de még Walter uram is azt gondolta, jobb megháltni a paplanos ágyban, mint kódorogni a disznók és kanások közt.

Éjjeli szállásra bementek egy nyéki nemesúrhoz. A nemesúr szívesen

látta őket, étellel-itallal jól tartotta őket, adott kettőjüknek egy szobát, a püspöknek puha ágyat, a barát számára pedig leterítettek egy bundát a szoba földjére, aludjék, ahogy tud. A nemesúr se alszik más vackon. Az ágy csak püspöknek és betegnek és gyermekágyas asszonynak való, egyébre nem való.

Aludt volna is a püspök meg a barát, ha a szobalány nem lett volna. De hát istenadta csitri lánya: odatelepedett a szoba ajtajába. Bizonyosan nem tudta, hogy a szobában püspök van meg barát. Vagy ha tudta is, gondolhatta, hogy a püspök esze olvasón, imádságon, szent íráson jár, nem pedig őrajta.

A lánynak dolga volt. Kenyeret kellett sütni hajnalban, de meg pogácsát is, langellót* is. Jó tepertős pogácsát s jó zsíros és borsos langallót. Szemét tehát le nem hunyhatja az éjjel, mert lisztet kell készíteni és kovászt tenni, éleszteni, dagasztani, fűteni, szakasztani, berakni, kiszedni. Élesztő, asztal, szakasztó, pemét,* tévő,* sütőlapát, szénvonó, eleven parázs, száraz gally el volt már készítve s odaállítva a maga helyére. Csak éppen a liszt hiányzott.

Leült tehát az ajtóba a földre a gabonászsák mellé. Papucsát lerúgta, két kövér, piros karján az ingujjat feltúrta, felsőruháját derekára hajtotta, az órletőkövet két ruganyos térde közé szorította, s elkezdett órletni vidáman és szaporán. Gömbölyű válla, gömbölyű csípője, gömbölyű két melle csak úgy izgett-mozgott, amint a követ hajtotta.

Nézed-e, püspök, nézed-e, barát, ezt a lányt? Látod-e szeme ragyogását, testének mozgását, fiatalságának tudatlan búbáját?

Látja bizony.

Gellért püspök még akkor java idejebeli erős, jókedvű férfiú volt, az a Walter barát se lehetett idős ember, mert hiszen hosszú útra útitársnak nem öreget, nem nyűgöt visz az ember magával. Mikor a kézi őrlő lassú zörgését, csöndes moraját meghallotta a két pap: bizony leszállt az egyik az ágyról, s fölállt a másik a bundáról, kitekinteni, mi okozza a morajt. Bizony látták, s jól meg is nézték ők az eleven mécsvilágnál azt az eleven leányt.

Azután csöndesen visszafeküdt mindegyik a maga helyére. Nem szóltak volna egymásnak semmit. A kézi őrlőnek halk mormogása mellett, úgy gondolták, majd szépen elalusznak ők. Először az egyik, azután a másik, utóbb mind a kettő.

Vagy egyik se.

Mert az a lány gondolt egyet, s édes, erős, ezüst hangon elkezdett egy vértessalji, bakonyalji, mezőföldi szép magyar dalt énekelni.

– Porfelhő támad, Lódobogás támad, Hajh az a barna legény – Ide hozzám vágtat!

Meghallja a dalt a püspök, s megrezzen a lelke. Erre a dalra nem lehet elaludni. El kell azt a lányt csitítani.

De ha fiatal is, szép is, s ha dala is szép: miért kellene elvenni a kedvét?

De mi lesz így az éjszakából? Mi lesz az alvással? Ébren tölteni az éjet? Mikor két lépésre egy gyönyörű fiatal lány dalolgat? Gonosz helyzet az egy szent püspöknek. Még gonoszabb, mint künt az erdőn a fák közt, a disznók közt, a kanászok közt.

A lány tovább dalol.

– Szilaj a hóka, Pattog a lépése, Hajh de a barna legénynek Szilaj a nézése.

A falon egy kis fakereszt, a kereszt alatt egy madzag vastagságú vékony viaszgyertya pislog. Fogja a püspök a mécset, meggyújtja a viaszgyertyánál, előveszi a szent könyvet, elkezd abból olvasgatni. Ördög is lehet még annak a lánynak a dalában, menekülni kell tőle.

Pedig az a dal tovább cseng.

– Nem félek lovától, Nem félek magától, Hejh csak az a barna legény – Ne féljen a lánytól!

Elneveti magát a püspök. Hiába van a kezében a szent könyv. A szeme a könyvön, de a füle a dalon, a lelke a lányon. Odaszól a baráthoz:

– Te Walter, te barát, alszol?

Szegedy Róza háza

Dehogy aludt a barát, dehogy aludt. Csak úgy színlelte, mintha aludnék. Három kérdést is megvárt, míg utóbb addig törülgette két öklével a két szemét, hogy csakugyan elhitette a püspökkel, hogy csak most ébredt föl.

- Mit parancsolsz, szentatya?
- Hallgatod-e ezt a lányt, hallod-e ezt a magyar dalt?
- Hallom, szentatya. Hiábavalóság! Locska-főcske beszéd! Istennek nem tetsző dolog!

A püspök elhallgatott. Azt gondolta: ez a Walter barát mégis számár, de nem akarta kimondani. Tovább nézegette a szent könyvet.

A lány új dalba kezdett. Őrletője csak úgy zúgott, édes hangja csak úgy csattogott. Mint a rigó hangja.

- Napnyugotról jön a pap, Fapapucs a lábán. Napkeletről jön a legény
- Pej paripa hátán!

– Nem kell nekem fapapucs, Paripa kell nékem. Megetetem, itatom, – Tartom selyemféken!

De már erre kacagott a püspök is, a barát is. A hasát fogta mind a kettő. Az a lány ugyancsak odadalolgatott nekik. Csakugyan nem tudja az a lány, kik feküsznek ott mellette, egy ajtóköz távolságban. Különben csak nem dévajkodnék azzal, hogy ő jobban szereti a paripát, mint a fapapucsot, s jobban szereti a legényt, mint a papot. Hogy lehet valakinek ilyen rossz ízlése?

A dal azonban tovább csengett. Egyik dal a másikat váltotta föl. Nem fáradt el annak a lánynak se a térde, se a karja, se a malma, se a dalos szája. De a két papnak se fáradt ám el a füle. A püspök ugyan már a barátira való tekintettel is mindig a szent könyvet nézte, de azért időnként jóízűt nevetett. Pedig abban a könyvben nem volt mulatni való dolog, hanem csupán szent dolog.

– Na barát, miféle lány ez, aki itt örül és dalolgat?

Honnan tudná ezt a barát?

Micsoda? A barát ne tudná, ki lakik annál a háznál, ahol ő egy éjszakára megszáll? De, sőt nagyon is jól tudja. Azt is tudja már, hová való, mi a neve, él-e apja, él-e anyja, nincs-e katonatestvére, nincs-e szívbeliye, nincs-e vőlegénye, szőke-e, barna-e, sovány-e, kövér-e, vidám-e, morc-e, kik a lánypajtásai, hol született, mikor született, rab-e, szabados-e,* nemes-e, zálogban van-e a háznál, vagy közel rokon, vagy szegődséges.

Tud a barát mindent. Neki is csak két szeme van ugyan, de azért száz szemmel fürkészk és száz füllel hallgatódzik. Meg is felelt a püspöknek azonnal.

– Ez a lány, szentatya, a mi szállásadó gazdánknak szolgálólánya. Most örül. Lisztet készít a hajnali sütéshez. Nem alszik ez egész éjjel, de azért reggel is csak olyan üde lesz ez, mint most. Ilyen a magyar lány mind.

Hát hiszen a szent püspök is ismerhette volna már a magyar lányt, de nemigen tudott a nyelvén beszélni. Akkor még olyan világ volt, hogy nemigen tudott ám magyarul beszélni mindenki, aki a magyar kenyeret ette. Most már bizonyosan másként áll a dolog.

De ha jól-rosszul beszélt is magyarul a szent püspök: a szavakat nem tudta jól kiejteni a száján. Német vagy mi volt az eredete. Ha azt akarta például mondani: babám, azt mondta: papám. Ha azt akarta mondani: puszi, azt mondta: buksi. Férfiak-asszonyok kinevették. Mert akkor is

olyan rossz szokása volt a magyarnak, mint mai napság. Kineveti az idegen hangoztatást. Azért azután a szent püspök nem is prédikált magyarul. Igaz, hogy ha magyar lett volna, nem is lett volna szent soha. Egypár királyunk ugyan eljutott a szentek seregébe, de száz meg ezer derék magyar püspökünk közül egy se. Az ördögök ügyvédje nagyon haragszik a magyar püspökökre.

A szent püspök azonban tovább kérdezősködött a baráttól.

– Mi hajtja a leányzó kezében az őrlőt? Gép vagy állat?

– Se gép, se állat, szentatya, hanem maga a lány keze.

Ezen csodálkozott már igazán a püspök.

– Íme, barát, gondold meg azt, hogy az emberi nemzetséget miként táplálja egy ily gyöngye leányzó harmatkeze!

A barátnak ezt áhítatos lélekkel meg kellett gondolni. Pedig az a harmatkéz még arra is jó lett volna, hogy az ő borostás arcát megsimogassa. Ez azonban nem a barátnak jutott eszébe, hanem csak Kocsi Sebestyén Gábornak.

Ily beszélgetésben telt el az éjszaka. Végre készen lett a liszt, elhallgatott az őrlő és a dal. Ekkor mondta a szent püspök eme bölcs szavakat:

– Lásd, barát, minő szép volt ez a dal! Meg nem győzné a munkát az ember, ha őt a művészet érzete nem lelkesítené! Íme, mily boldog ez a lány, aki szolgáló, másnak hatalma uralkodik fölötte, s mégis oly vidám dallal, zúgolódás nélkül végzi munkáját!

Így van megírva az eset a szent püspök életében, amint azt gróf Batthyány Ignác erdélyi híres püspök könyvében meg lehet olvasni.

Csakhogy ott még más is van. Ott még az is olvasható, hogy reggel a püspök a szobalánynak sok aranyat, nagy tenger pénzt adott borraivaló gyanánt.

De ezt nem szabad félreérteni. Szent püspök teheti ezt, de már közönséges, mindennapi úri ember nem teheti. Ilyen ember csak egy-két forintnyi borraivalót adhat, mert ha aranyokat, száz forintot adna: pajkos gondolatot támasztana a szállásadó gazda házanépében.

Ezt az esetet s azt a bölcs szót elmondotta Gellért püspök mindenkinek. Elmondotta utóbb I. Endre királynak is, mikor ez közölte vele szándékát a zárdaalapítás tárgyában. Erre buzdult fel aztán a vidám király.

– No, püspök, neked igazad van. Te szent vagy és bölcs, s neked saját

példában mutatta meg az isten, hogy a jókedvhez, vidámsághoz, boldog élethez szükséges a fiatal szép lány, s annak dalos művészete lelkesíti a munkában az embert. Minthogy pedig én azt akarom, hogy azok a tihanyi barátok boldogan éljenek, s lelkesen munkálkodjanak: adok nekik fiatal lányokat. Minden kettőhöz egyet. Tíz leányhoz húsz barátot, s húsz baráthoz tíz leányt. A te szent példád a követésre méltó példa. Ti is ketten gyönyörködtetek a nyéki lány dalában. Ha te ott nem vagy: az a Walter barát bizonyosan segített volna annak a lánynak órletni, s amiatt elkéshetett volna a hajnali sütés.

Így végezte magyarázatát Kocsi Sebestyén Gábor.

Igaz, hogy százféle csintalan kérdést intéztek még hozzá a hallgatók, de ő azokra már meg nem felelt. S a tudós apát úrnak nagy lelki megnyugvására volt, hogy meg nem felelt. Annyit azonban mégis megmondott, hogy ez az egész történet úgy öregéből szent Gellért életében részletesen meg van írva, s amit ő tett hozzá, azt se a kisujjából szopta, hanem a szóbeli hagyományból merítette.

Ebben is igaza volt.

A tihanyi erősség

A királysírok – Nem jól temetik a királyokat – A nemzet utolsó menedéke
– A bölcs Piusz barát s a még bölcsebb főapát úr – Pisky uram és Ibrahim
aga – A bajvívás és a becsület – Ibrahim aga három felesége egyszerre
szül – Az aga levelet ír – A bajvívás mégis megtörténik – Honnan ered a
káromkodás?

Hova lett a tihanyi barátok urasága?

A földek, erdők, mezők, legelők, szőlők, álló vizek, folyó vizek, malmok most is megvannak, de se húsz barát, se tíz szobalány, se két bukfenchányó, se nagy urak látogatása, se királyok vendégsége, vadászata. Őt szegény barát s ritkán egy-egy apát úr. A múlt században talán csak három apát úr volt. Ha egy-egy apát úr meghal: be nem töltik a helyét évtizedekig.

I. Endre király, mikor meghalt: oda ment el hideg teste örök pihenésre Tihanynak ormára. Hová temették el: nem lehet ma már azt a helyet megmutatni. Se a templom, se a zárda nem ott állt hajdan, ahol most. A mostani nincs még kétszáz éves. A mostani óvár helyén állott a tihanyi vár, s az a vár bizonyára nagy részben a régi zárdából és templomból állott. Ott voltak a királyi hamvak is.

Kevés ember tudná ma már megmutatni, hol állott a régi vár is. Mikor a török világ elmúlt, s tihanyi várkapitányra nem volt többé szükség: magyarirtó német barátok ültek bele a nagy úrságba. Első dolguk volt elpusztítani a régi várat, régi zárdát, s építeni köveiből az új zárdát és templomot.

Németek dúlták föl I. Endre király sírját.

Németek dúlták fel a királysírokat is Székesfehérvárott. Pogány török, kutyafejű tatár: de jól történt, hogy te itt házsártoskodtál nálunk vagy másfél száz évig. Büntetlenül rád foghatunk minden dúlást, minden pusztítást, amit nem te követtél el.

Ott mutogatják Tihanyban I. Endre király szemfedőjének rongyait. Bizony rongyok azok: elfekhetett alattuk akármelyik szegény szolgálóember.

De nem baj az!

Úgyszincs királysír Magyarországon. Pedig volt királyunk elég. Több is, mint kellett volna. A régiekkel senki se törődött, az újakat pedig más országban temetik el. Én nem is bánom. Holt király se lakjék nálunk, ha eleven nem lakik. Így gondolkodtak őseink is. Hogy a király itthon lakjék, mindig követelték – hogy a holt királyt itt temessék el: sohase kérték.

Nincs is az jól, ahogy a királyokat eltemetik. Azt hiszem: turáni őseink okosabban intézték a temetést. Ők a király holttestével együtt lovát, szolgáját, miniszterét is eltemették. No az igaz: lovát ma már én se temetném el, hanem néhány minisztert minden király mellé célszerű lenne a föld alá dugni. Ne csak ürge, vakondok vagy patkány legyen társaságában, hanem afféle szelíd állat is, aki az udvari szertartásokra s illemszabályokra ott is ügyel, s aki a sok ürge, vakondok, patkány közt pártfegyelmet tud ott is tartani.

A tihanyi vár kicsiny vár volt. A Balaton zalai partját sohase bírta a török. A Balatonon nem járt át, hajóval nem vesződött. De télen se járt át, pedig a jég megbírta volna. A szárazföld felől pedig elég volt egy széles árok, hogy az ellenség közel ne jusson a várhoz.

Hejh, tihanyi széles árok: te voltál egykor sok jó magyarnak utolsó reménysége.

Jött Haynau, jött Paskievics, jött az orosz és az osztrák fölös erővel. Perednél, Komáromnál nem tudtunk győzni, ellenség kezébe került az egész Dunántúl.

Mit csináljunk? Komárom szűz vára nem elég az országot megvédeni. Átellenben még egy bevehetetlen várat kell emelni. Középen a Bakony rengetege, mely a két várat összekötné. Az új bevehetetlen vár Tihany lenne.

Csak a szárazföldi bejárót kell elzárni. Csak ott kell a félsziget nyakát átmetszeni, s a Balaton két vizét össze-szakasztani. S ha ez megvan, ötvenezer embert a szigetbe telepíteni; fegyverrel, élelmiszerrel, ágyúval, puskával, lőporral ellátni. Jöhet akkor osztrák is, orosz is.

Esztendeig-kettőig büszkén áll a két vár. Hajóhada nincs az ellenségnek. A hegyet megmászni lehetetlen. Azalatt segítségünkre jön az angol és francia, a török és az ázsiai ősi magyarság. Új Attila, új Árpád, új Hunyadi János. Magyar nemzet nélkül meg nem élhet a magyarok istene, a magyarok istene pedig örökké él, meg fogja tehát menteni a maga igaz népét.

Ki rendelte meg a közmunkát: nem tartozik a dologra. Jöttek mérnökkari tisztek és úti biztosok, kijelölték a csatorna vonalát, s száz és ezer odarendelt ember elkezdte ásni, vésni, lapátolni a kemény földet. Ma is megvan a nagy árok nyoma. Fenekét, oldalait benőtte a vad fű, de ma is tanúságot tesz arról a keserű ábrándról, amely a magyar nemzetet Tihany ormain akarta megmenteni.

Öreg, szegény, zsellérkedő ember volt Balatonfüreden Prépost István. Hajlott derekú, sanda szemű, mindig rongyos, de mindig jókedvű kis szőlősgazda. Hol a maga szőlejét kapálta, hol a másét. Ő is elment Tihanyt elzárni, várat emelni, magyar nemzetet megmenteni.

Ásott-ásott napokon át. Győzte borral a csutora, kenyérrrel-szalonnával a tarisznya. Egyszer aztán kilelte a harmadnapos hideg. Maga beszélte el nekem.

– Fölvánszorogtam egy kissé a hegy oldalára. Odasütött a nap. Egy bokor tövében leheveredtem. Járnivaló erőm nem volt. Fejem fáj, szemem káprázott, húzott a föld magához. De minden szót hallottam, minden kapavágást láttam, ezer ember dolgozott, mint a hangya, a fiatalja dalolni is kezdett. Hej, de csak elvégezzük mi a nagy munkát. Verjen meg az isten, német, te ide a lábadat be nem teszed. Láttam is már, amint a német erőlködik, de le is kaszaboltuk utolsó szál emberig.

Úgy kellett lenni, hogy elaludtam. Meddig aludtam, nem tudom. Nem költött fel senki. Hát amint szememet fölnyitom: csak a fülem zúg. Nem hallok semmi munkát, nem látok egy teremtet lelket. Mi történt énvelem? Süketté lettem? Vakká lettem?

Dehogy lettem, uram, hiszen süttött az isten napja: láttam. A seregélymadár fölöttem röpült el: zúgását hallottam. Csak ember nem volt a munkánál, egy lélek se.

Fölkeltem, lementem a csatornához. A csatorna fenekén itt-ott már csillogott a víz, amint a föld alatt átszüremkedett. Láttam, hogy magam vagyok. Még az jutott eszembe, hogy talán vasárnap van, ünnepnap van, ezért nem dolgoznak. Ejh mit, az országot ünnepnapon is meg kell menteni. Lementem a csatorna fenekére, elkezdtem a földet hányni. De azt én már meg nem engedem, hogy a német ide betegye a lábát.

Ástam, ástam, de hiába volt, ember nem jött segíteni. Egyszer csak észrevettem, hogy a csutorából kifogyott a bor, a tarisznyából a szalonna. Haza nem küldhettem, mert azon a vidéken ember nem jár, tehát csak magam ballagtam be Aszófőre. Egyenesen a bíróhoz

Hejh, bíró uram, micsoda hanyagság ez már? Hiszen egy hét, két hét, itt lehet nyakunkon a német, s a tihanyi bejárón mégse dolgozik senki. Micsodadolog ez?

– Hagyja el kend. Az urak visszarendelték a dolgos népet. Elveszett a magyar sereg. Kit megöltek, kit elfogtak, hírmondó sincs már belőle. Vége a mi országunknak.

– Vége?

Elkeseredtem, uram. Keserűségemben bolondságot cselekedtem. Fogtam az üres csutorámat. Még az apámtól maradt rám. A csikóbőrnek már rég lekopott róla a szőre. Fényes volt, fekete volt, száraz volt a bőre. Ha már a mi országunknak vége: minek nekem akkor az üres csutora? Fogtam a szíját, s úgy vágtam oda a kaloda járomszegfájához, hogy száz darabra törött széjjel. Így ástuk mi a tihanyi csatornát, uram.

Így beszélte el az esetet nekem a balatonfüredi szegény zsellérember. Nem feledtem el. Hogy tanúságot tegyek arról, hogy a szegény ember is el tud keseredni igazán, ha azt látja, hogy nemzete, országa, hazája elveszett. Akinek százezer hold földje volt: annak szívét nemzetünk bukásán nem fogta el úgy a keserűség.

De a bölcs Piusz barátét se.

Rég meghalt már a tudós Bresztyenszky apát úr, de új apátot nem tettek helyébe. Csak Piusz barát kormányozta a nagy tihanyi uradalmat.

De hát barát hogyan kormányozhat uradalmat? Hogyan tud az elbánni annyi kalmárral, kupeccel, árussal, vásárossal, szép asszonnyal, hamis cseléddel, amennyi egy nagy uradalom árnyékában rajzik?

Piusz barát megmutatta.

Kocsin ült örökké. Jó barátságban volt mindenkivel. Öt szép asszonya is volt, aki szívesen látta egyszer-másszor hol ebédre, hol vacsorára. El tudta adni azt a termést előre, amelyet csak három esztendő múlva hoz a föld. Csinált százezer forint adósságot, s aztán egy szép reggel halva találták zárdabeli komor kis szobájában. Olvasója akkor is kezében volt. Kibékült tehát istennel, mielőtt örökre bezárta szemét.

Rémülve, sopánkozva közölte a szomorú hírt az öreg tudós Czinár a pannonhalmi főapát úrral. Tékozlás! Menyecske! Százezer forint adósság! Borzasztó!

A bölcs főapát úr mosolygott a nagy ijedségre.

– Elvégre élte világát!

Ez volt a bölcs főapát úr felelete.

Igaza volt.

Örökkön-örökké való igaza volt. Minden ember önmagáért van. Minden élet annyit ér, amennyit önmagának ér. Bolond ember az, aki nem örül, mikor örülhet, s akkor is búsul, mikor nem kénytelen vele.

Van olyan lélek, mely csak másnak boldogságán tud örülni. Van olyan lélek, mely csak a hazáért lelkesül. Van olyan lélek, mely csak a jövőre néz, s azok boldogságára törekszik, akik ezután születnek.

Nagy lelkek, nemes lelkek, de ritka lelkek. Emlékezzünk rájuk példának okáért, tiszteljük meg őket önmagunkért, s hirdessük dicsőségüket, hogy mindig akadjon hozzájuk hasonló, nagyságukra törekvő s dicsőségüket túlszárnyaló.

De a nagy tömeg nem ilyen. Ne is legyen ilyen. Dolgozzék annyit, amennyi szükséges, de örüljön annyit, amennyit tud. Gyűjtsön önmagának, de ne gyűjtsön másnak. Ne a világ minden vagyonát, hanem az életnek minden képességét szerezze meg gyerekei számára. Erőt, egészséget, jókedvet, felebarátjának kedvelését. És azt az erkölcsöt, mely becsüli a munkát, megbecsüli másban is, de nem rajong érte. Az a korszak boldog, az a nemzedék szerencsés, amely csak önmagáért él, munkál és örül. A dicső korszakok nem a boldogságnak, hanem a hősi erőfeszítésnek korszakai. Vér és könny nélkül, győzelem és szenvedés nélkül az emberiségnek nincs dicső korszaka.

Mire való a barát?

Arra nem, hogy véres verítékkal keresse kenyerét. Fogadása nem szól erre.

Arra se való, hogy hős legyen. A manó vitézkedjék, ne a barát.

Az se illenék a baráthoz, hogy tőkét gyűjtsön. Mit csináljon vele, ha gyűjtene is? S aztán kinek számára gyűjtené? Se fia, se lánya, se hamis felesége.

Vonuljon magányba, imádkozzék, dicsérje az istent, látogassa a betegeket, gyámolítsa az özvegyeket és árvákat.

Így beszélnek a szentek. De nem így értette a dolgot I. Endre király.

I. Endre király harmincnégy ménlovat adott a tihanyi barátoknak a hozzájuk való kancákkal. Egy ménlóhoz negyven kanca. Ezenkívül még évenként ötven csikót is adott nekik a királyi ménesekből.

Az az igazi uraság, akinek több lova van, mint amennyire szüksége van. Lóból, asszonyból, betegségből csak annyinak szabad lenni, amennyit az ember már ki nem kerülhet. Akinek több van, az már

uraskodik. Endre király tehát egyenesen azt akarta, hogy a tihanyi barátok uraskodjanak.

Az ő akaratának felelt meg Piusz barát. De sok kárhoztatás is érte az ő emlékezetét. Hátha még a tíz szobalányt is visszaállította volna! Akkor dicsérnék ám csak igazán.

Éppen most háromszáz esztendeje Pisky István uram volt Tihany várának kapitánya. Már akkor ötven esztendeje bírta Somogy vármegyét a török. A magyar és a török nemesurak a tihanyi réven át meg-meglátogatták egymást. Együtt mulattak, dicsekedtek, dévajkodtak. Barátság állott fenn köztük, amit semmi se bizonyít jobban, mint az, hogy bajt is vívtak egymással. Igaz, hogy csak olyankor, amikor béke állt fenn Magyarország és Törökország között. 1589-ben pedig, ha jól emlékszem, fennállt még a béke, noha csakhamar kiütött a hosszú és kegyetlen háború.

Kemény tél volt, hatalmasan befagyott a Balaton. Valami köröshegyi névnapra vagy lakodalomra hivatalos volt Pisky István uram. Át is ment a réven. De hivatalos volt Ibrahim aga is, endrédi birtokos a szomszédságból. Pisky uram és Ibrahim aga már ismerősök voltak, hajnalig jól is mulattak, de akkor valami haszontalanság fölött összekoccantak. Jó nevelésű úr volt mind a kettő, tettelegességre nem került a sor, hanem a bajvívás kikerülhetetlen volt köztük. Február volt az idő, kemény télnek majdnem közepe, olyan kemény volt a Balaton jege, mint a kőpad. Meg is beszéltek rögtön, hogy mely napon, mely órában jönnek össze a jégen, a szántódi csárda irányában. Mezítelen karddal, semmi egyébbel. Egymás vérért meg kell látniok.

Így kívánja a becsület!

Becsület és bajvívás akkor is gyakran együtt járt. Minél több vér ömlött: annál biztosabb volt a becsület. Vérontás nélkül semmit se ért a becsület. Ha az egyik bajvívó meghalt, akkor már éppen szent volt a becsület. Azé is, aki meghalt, azé is, aki megmaradt.

Nem új dolog volt a bajvívás. A világ teremtése után húsz év múlva már fennállott ez az intézmény. Ádámnak két siheder fia találta föl. Ők még furkósbottal végezték, mint mai napság a juhászlegények. Szerencsésen agyon is csapta egyik a másikat. Kezdő legények, könnyelmű fickók voltak, a bajvívó kódexekre nem ügyeltek, alkalmas segédek nem választottak, a fegyverbírósgot is elmulasztották. Előre lehetett látni, hogy a hatalmasabb agyonüti a gyöngébbet.

A világ teremtése óta sok idő folyt le. A bajvívás intézménye is egyben-másban megváltozott valami kevéssé.

Eleintén az volt a kérdés: ki a hatalmasabb? Döntse el a bajvívás. Ezt a kérdést nem is lehet semmivel se jobban megoldani, mint a bajvívással. A királyok még ma is ezt vallják. Ha két király összevesz e kérdésben, mindegyik kiállítja a maga embereit a mezőre. Üssék, lőjék, vágják, aprítsák egymást. A királyok ezalatt a miniszter urakkal együtt tarokkot játszanak. Utóbb kisül, hogy egyik király serege agyonverte a másik király seregét. El van döntve a kérdés. A halottakat kölcsönösen eltemetik, s királyi szóval hősöknek kinevezik. Megkötik a békét, a két király összejön, összecsókolóznak, összeházasodik, s azután együtt játsszák a tarokkot. A hősök alusznak, a költők és történetírók elzengik a hősök dicsőségét, s a királyok jókedvvel tovább játszanak. Míg megint össze nem vesznek: ki a hatalmasabb?

Később az volt a kérdés: kinek van igaza? Kié legyen a borjas tehén vagy a kővári uradalom? Döntse el a bajvívás. Gyöpre, legény! Elő azzal a karddal, dárdával, buzogánnyal! Annak van igaza, azé lesz a borjas tehén vagy a kővári uradalom, aki agyonüti a másikat.

Ez is természetes. Jól megfontolta azt az egyház és az állam, a pápák és királyok bölcsessége, mikor igazságszolgáltatássá tette a bajvívást. Legalább nem kell annyi bíróval, jegyzővel, iktatóval, kiadóval, ügyvéddel, végrehajtóval vesződni, mint most. Olcsóbb is a szegény népnek az igazság, nem kell hozzá bélyeg. Gyorsan is eldől az igazság. Egyik ember agyonütheti a másikat egy óra alatt, nem kerül esztendőkre a pörösködés. Nem is lesz annyi pör, huzavona, bíraskodás, mint mainapság. Biztosra lehet venni, hogy akit agyonütnek: az se nem fellebbez, se pört nem újít ezentúl. Sőt minden haszontalanságért az se pöröl, aki életben maradt. Mert a tárgyaláson rendszeren ő is ott hagyta egyik szemét vagy egyik kezét, a másokra tehát jobban vigyáz ezután.

Mikor Pisky uram összekócolódott Ibrahim agával, éppen 108 esztendeje volt már halott igazságos Mátyás király. Aki azt mondta, hogy a bajvívás mégse egészen jó igazságszolgáltatás, adjuk tehát a pöröket csak a bíróság elé, a bajvívást tartsuk meg a becsület számára. Mert hogy kié legyen a borjas tehén vagy a kővári uradalom: ez mégiscsak fogas kérdés lehet, amelyet nehéz dolog buzogánnyal vagy öregfejszével eldönteni. Csak a becsület kérdése egyszerű és könnyű kérdés.

Így állott a bajvívás intézménye Pisky uram idejében. Így áll ma is.

Kinek van becsülete? Döntse el a bajvívás.

Igaz, hogy néminemű nehézségek itt is merülhetnek föl.

A becsület például hasonlít némileg a színházi jegyhez. Van első osztályú, másodosztályú és harmadosztályú becsület, mint ahogy van különféle osztályú és árú színházi jegy. Sőt van még katonajegy, diákjegy és ingyenjegy is, és utolsó osztályú munkásjegy is. S ahányféle a színházi jegy: legalább annyiféle a becsület is.

Az első osztályú becsületnek nincs szüksége a bajvívásra. Annak se nem árt, se nem használ. Deák Ferenc és Vörösmarty Mihály sohase vívott bajt. Nem keveredett bajvívásba Kossuth Lajos és Arany János se. Volt ebből nekik valami hátrányuk? Pedig Deák Ferencnek azt mondták szemébe az 1832-i országgyűlésen, hogy a Duna jobb partján tervezett vasúttal csak a saját zsebére dolgozik, Kossuth Lajosnak pedig azt hányták a szemére, hogy ellopta az ország pénzét.

Ha ők emiatt bajvívásba keverednek: becsületük azonnal leszállt volna a második vagy harmadik osztályba.

A második osztályú becsület is teljes becsület. Ez már nem kerüli a bajvívást, de nem is keresi. Kedvetlenül bár, de belemegy. Nem azért, mert szüksége van rá, hanem azért, hogy holmi ostoba emberek megjegyzéseket ne tegyenek. Enged a divatos felfogásnak, noha lenézi azt, s a bajvívást utólag mindig restelli.

Teljes becsület a harmadosztályú is, de csak kifelé és hivatalosan. Sok ember érzi, hogyha bajvívásra nem hivatkozhatnék: erkölcsi állása valahol, valamiben és valamikor gyenge lehetne. A harmadosztályú becsületnek önmagában vannak kételyei, de bajvívással megköveteli a világtól, hogy ennek ne legyenek kételyei, vagy ha vannak: gondosan hallgassa el azokat.

Az ingyen színházi jegyesek fölötte állnak a bajvívásnak. – Uralkodók, miniszterek, nap hősei. A negyedik osztály jegyváltói pedig akár kell, akár nem kell, mindjárt verekszenek. – Katonák, diákok, képviselők, újságírók, művészek.

Hajdan nem vezettek a becsületről jegyzőkönyvet. Nem volt a becsületről statisztika. Ki a szabad, ki a szolga; ki a nemes, ki a pór; ki a birtokos, ki a hajléktalan: csak ez volt a kérdés.

A szabad embernek, nemesnek, birtokosnak nem volt szüksége becsületbeli bizonyítványra – szabadsága, nemessége és birtoka elég erőssége volt a világban mindenütt. A szolgának, pórnak és

hajléktalannak szintén nem volt szüksége a hivatalos becsületre. Mi a manót csináljon vele? Mit ér az neki, ha egyebe nincs?

Szelíd és mívelt korunk sokkal bölcsebb. Ez törvénytörvényekben szabja meg: mi a becsület. Aki a törvényt megtartja, s bajvívó jegyzőkönyvét kéznél tartja: annál biztosan tudjuk, hogy megvan a becsület. A régi nyers korszakokról még a királyi levéltárak se tudnák kimutatni, hogy akkor volt-e becsület, és mennyi volt? Mi boldogabb kort élünk. Most minden kaszinó ki tudja mutatni, hogy melyik városban, melyik vármegyében hány kétségtelen becsület van. Minő nagy vívmánya ez a haladás szellemének!

Igaz, hogy holmi éretlen vagy ugrándozó elmék váltig bizonykodnak, hogy kard és golyó nem egészen biztos mértéke a becsületnek, s hogy szerencse, vaksors, hangulat is beleavatkozhatik abba, hogy az én hasamba megy-e be a golyó, vagy ellenfelem hasába. Ez azonban üres beszéd. Hiszen a bajvívásban éppen az a fölséges dolog, hogy akinek hasába ment a golyó, annak becsülete éppúgy be van bizonyítva, mint azé, akinek hasát kikerülte a golyó! S aztán golyó és has: mit tartozik ez ide? Micsoda bolondság ezzel törődni? A jegyzőkönyv a fődolog, annak kell rendben lenni.

Pisky uram idejében még nem voltak az emberek ilyen óvatosak. Akkor még nem vettek föl jegyzőkönyvet, s akkor még nem is a laktanyákban és vívótermekben végezték a bajvívást. De hát el kell ezt néznünk az akkori kor bárdolatlanságának.

Ibrahim aga a kitűzött helyen és időben a Balaton jegén, a szántódi csárda irányában nem jelent meg. Pisky uram hiába ment oda, egy hadnagya és két huszára hiába volt tanúja a tihanyi rév nagy jegenyefája alatt. A hitetlen török elmaradt.

Ez se baj. Kitűnt, hogy csak a szája jár. Ne is kerüljön, de nem is kerül többé Pisky uram színe elé. Így vélekedett Pisky uram, s ebből nem is csinált titkot. Annyira nem csinált, hogy ez igen hamar eljutott Ibrahim aga fülébe is.

Tudni kell ugyanis, hogy Ibrahim aga nem gyávaságból, nem is feledékenységből maradt el a jégről, hanem igenis nagy okból.

Zászlósága volt ő, tehát Endréden nagy úr. Volt is neki három felesége és hat odalikja,* tehát kilenc asszonya. Allah pedig a kitűzött napra csodát rendelt. Olyan csodát, aminőt még a hatalmas szultánnal se csinált, aminőről még a titkok könyvei se emlékeznek. A találkozás

napján ugyanis egy órában betegedett le egyik felesége és két odalikja, s mindegyik egy piros képű, erős, pufók kis Ibrahimot hozott a világra.

Nagy híre lett ennek. Nem is csoda: nagy eset ez!

Nem ritka, ha az anya ikreket szül. Az is megtörtént már, hogy hármat szült. De hogy egy jó vitéz, becsületes muzulmán agának egy nap és egy órában három felesége szüljön: ez nem jutott eszébe még Mohamednek se, aki pedig a próféták közt a legnagyobb és egyedülvaló igaz próféta.

Tökéletes mentsége volt tehát Ibrahim agának arra, hogy ő a bajvívásról elmaradt. Sőt még arra is, hogy követet, üzenetet küldeni elfelejtett. Szeretném azt az embert látni, aki ilyen határtalan családi öröm közepéből bajvívni menne le a jégre.

Pisky uram vélekedése azonban csakhamar fülébe jutott. Méltán haragba jöhetett arra a vélekedésre. Hiszen Pisky uramnak, ha jó vitéz és igaz nemesember, nem szabad jó vitézről és zászlóságáról valami gyalázatos, csúf gyávaságot föltenni. Kapta is a tollat, papirost, s hirtelenvaló első haragjában levelet írt Pisky uramnak.

Magyar nyelven írta, és pedig kitűnő szép magyar nyelven. Jobban tudott magyarul, mint mainapság sok írónak. Megvan a levél eredetiben, ott őrzik a tihanyi zárdában, a jó csuhás barátok megmutatják szívesen mindenkinek.

Ebben a levélben jól összeszidja Pisky uramat. Elnevezi kurta disznónak, ország kóborlójának, hitetlennek, bestye k...finak. Újra felhívja, jöjjön ki hát, ha vitéz, a jégre. „Egy korlátba ketten menjünk be, sem tehozzád magyar vitézek ne mehessenek, sem énhozzám török vitézek ne jöhessenek.” Hanem ketten ott vívjanak életre-halálra, amíg egyik ott nem marad.

A levél így végződik:

„Isten velem. Költ Koppányból 2-a martii 1589. Az te nem barátod Ibrahim aga., az hatalmas Török Császár Zászlós Agájja Endrédbé.”

A címzést pedig így írta rá:

„Adassék az hazug, tökéletlen, hitetlen Bestye K...fiának, Pisky Istvánnak Tihanba tulajdon kezébe.”

A levélben nem mondja meg, mi ok miatt maradt el a megbeszélte találkozásról. Igazhívő muzulmán nem beszél a feleségeiről soha egy szót még igazhívőnek se, annál kevésbé hitetlennek.

Pisky uram megkapta a levelet, elfogadta a bajvívást, üzenet útján meghatározták az időt, kimentek a jégre, megverekedtek emberül, az

egyiknek füle, a másiknak orra ott maradt a jégen, s amikor sebjük behegedt: megitták az áldomást egyszer Tihanyban, egyszer pedig Endréden, s azután mindvégig igen jó barátságban éltek.

Honnan tudom én mindezt, holott nekem a barátok ezt el nem mondták, mert maguk se tudják.

Felelek a kérdésre, s tudomásomnak okát adom, ahogy illik igaz tanúhoz s komoly történetíróhoz.

Hogy Pisky uram megkapta a levelet, bizonyos ez onnan, hogy az a levél most is megvan, s most is Tihanyban van.

Hogy elfogadta a bajvívást: ez meg onnan bizonyos, hogy nagyon csúf dolog lett volna el nem fogadni. Ha pedig ezt a csúf dolgot elköveti: akkor a levelet a kandallóba dobja, s nem hagyja meg csúfságának örök emlékéül. Hogy meghagyta, ezzel azt akarta bebizonyítani, hogy ő olyan ember, aki megállja helyét a gáton.

Hogy Ibrahim agát nem vágta le: ez éppen kétségtelen. Mert ha levágta volna: íródiákjával ráíratta volna a levél hátára, hogy „szegény bolond aga, ott hagyta fogait a jégen”.

De éppoly kétségtelen, hogy Ibrahim aga se vágta le Pisky uramat. Mert a krónikában ez nincs megírva, a tihanyi várkapitánynak ily gyalázatos haláláról pedig a krónikások meg nem feledkeztek volna.

De hogy egymás orrát, fülét mégis levágták, ez nem lehetett másként azért, mert ilyen két vitéz nem játszik, ha kardot ránt egymás ellen, hanem egymáson hagyja kezének és kardjának nyomait.

A tihanyi áldomás onnan bizonyos, mert Pisky uram jó magyar ember volt, magyar ember pedig verekedés után mindig iszik egyet. Néha a verekedés előtt is. Adott azonban áldomást Ibrahim aga is, mert ő már magáévá tett minden jó magyar szokást, amit azzal bizonyított be, hogy tökéletesen megtanulta a mi édes magyar nyelvünket. Ezt a német, vallon, olasz vitézek, akik itt csavarogtak nálunk, soha nem cselekedték.

Ibrahim aga híres tihanyi levele egyébként is nevezetes levél. Mert tele van csúfoló szavakkal és káromkodásokkal.

A magyar nép káromkodó nép. Annyira, mint a szerb, horvát, délszláv és török nép. Sokan azt hiszik, hogy mind e szomszéd népek a magyartól tanulták a káromkodást.

Én pedig ezt nem hiszem.

Miért nem tanulta el a magyartól a cseh, morva, slezák, polyák, kucséber,* német a káromkodást? Hiszen ezekkel régibb szomszédságban

vagyunk, mint a törökkel. E népek, ha káromkodnak, csak az ördögöt, poklot, bagolyt, keresztet és szakramentet emlegetik. Ez nem magyar káromkodás.

A magyar, ha káromkodik, a szenteket, a Jézus Krisztust, a Szűz Máriát és az atyaistent emlegeti. Mint a szerb és mint a török.

Azokon a részeken, ahol egykor a török lakott, mindenütt nagyon el van terjedve a káromkodás. A Balaton zalai mellékén s Belső-Zalában, Göcsejben nem káromkodós a magyar nép. Itt sohase lakott a török. Nemigen káromkodnak a Rába mellékén és Csallóközben se. Itt se lakott török. Olvastam is, hallottam is, de hiszem is, hogy ősünk a töröktől tanulták el a huszáros káromkodást. Igaz, hogy a huszárok és bakák azóta is gondosan terjesztik ezt az erkölcsöt.

Ha eredeti magyar szokás volna a káromkodás, akkor Szűz Máriát nem emlegetné a nép. Jobban becsüli a magyar a nőt, mintsem káromló szónak használná.

A szentlelket se emlegeti a káromkodó soha. Ez is török eredetre vall. A keresztények istenképéből a török megértette az atyát és a fiút, de a szentlelket nem. Azért azt nem is vagdalta az ellenség hátához. Nem teszi a magyar se.

Furcsa dolog a káromkodás, ha komolyan megy. A test is kiizzadja az ártalmas nedveket, a lélek is kiizzadja az ártalmas indulatokat. A léleknek ez az izzadása a káromkodás. Közel áll az átokhoz, de mégse az. A hajdankor nagy népei tudtak átkozni, de nem tudtak káromkodni. Homér látta vak szemével az átok istenét, s nőalaknak látta. A káromkodás őelőtte bizonyára férfialakú isten lett volna. Az egyház is százféle átkot ismer, de káromkodást nem ismer. Az átok egyházi intézmény, a káromkodás vétek. A pokol és a tisztító tűz is átok. Akiket Dante itt talált, azoknak csak jajgatását és fogcsikorgatását hallotta. Aki csak jajgatni és fogcsikorgatni tud: annak irtóztató büntetés a pokol. A magyar ember nemigen fél a pokoltól, mert ő ott is huszárosan kikáromkodja magát, s tudja, hogy ezáltal nagyot könnyít lelkén. Az ördög, ha káromkodni tudna, nem vinne el annyi embert. Mert akit jól összeszidna: annak aztán békét hagyna.

Csúnya dolog a káromkodás, de íme, haszna is van.

Balatonföldvártól Badacsony hegyéig

Milyen felekezethez tartozik a hullám és a napsugár? – A kis kapitány –
Salamon Ferenc dévajkodik, Gyulai Pál úr megijed – Szentirmay a parton
vár

Hagyjuk el azonban Tihanyt, s utazzunk tovább. Hagyjuk el nyugati ormát, a gyönyörű Csúcshegyet, s keleti fennsíkját, Óvár sziklapadjait. Kopár helyek ma, gyönyörű pihenők és messzelátók villatelepe majd a közeljövőben. Tündértanya lesz még Tihany nemsokára.

Ott vezet el utunk a földvári csárda mellett. Mikor arra jártunk, csak a csárdát láttuk, pár száz ölnyi távolságban a Balaton vizétől. Ma legszebb és legnagyobb fürdőtelepe a Balaton somogyi partjának.

Igazán jó helyre alapították.

Tihany két nagy tóvá választja el a Balatont. Füred, Csopak, Alsóörs, Almádi, Kenese és Siófok nyaralói csak az egyik tavat látják, Tihanyon túl nem repülhet tekintetük. Így vannak a nyugati tó nyaralói is. Őelölük meg a Veszprém megyei Balatont zárja el Tihany. Csak a balatonföldvári fürdőtelep vidám lakói látják mind a két Balatont.

Szerencsés múltja, virágzó jelene, ragyogó jövődje van Balatonföldvárnak.

De csak úgy, ha a magyar társadalom egykor egyetlen nemzeti társadalommá alakul át. Ha osztályok, rendek, rangok, felekezetek, pártok, birtokterületek darabokra nem tördelik szét.

Balatonföldvár főrendi fürdő, Siófok zsidó fürdő, Almádi polgári fürdő, Kenese hivatalnokfürdő, Balatonfüred hol papi, hol zsidó fürdő, Badacsony nemesi fürdő, Keszthely vegyes fürdő. És így tovább.

Mi ennek az oka?

Bizonyosan a Balaton vize. Sokan vannak, akik azt hiszik, hogy ez a víz különbséget keres is, talál is, tesz is a különböző rendű, rangú, osztályú és felekezetű emberek bőre között.

Ezer szélrohama van a levegőnek, ezer hullámcsapása a Balaton vizének.

Egyik hullám főrendi, másik hullám polgári hullám. Egyik hullám keresztény, másik hullám zsidó hullám. Meg lehet ám ezt ismerni

biztosan. Miről? A manó tudja. Csak az a bizonyos, hogy Balatonföldvár felé nem megy zsidó hullám, Siófok felé pedig nem megy keresztény hullám.

Ilyen a balatoni szél is. Ilyen a balatoni napfény is.

Szakemberek azt mondják, hogy ilyen a tenger vize és szele és napfénye is. Csakhogy az idegen nemzetek hercegei, bárói és nemesi tökfilkók. Ők a tengernek ezt a természetét fel nem ismerik. A cambridge-i hercegek és Montmorency grófok például annyira dőrék, hogy ők képesek még Lewi bankárral s még Hugmayer sütővel is egy tengerben fürödni.

A magyarok finomabb bőre ezt meg nem engedheti.

Be kell azonban ismerni, hogy orvosaink meglehetősen tudatlanok. Ők például nemigen törődnek azzal, hogy a hurut, csúz, köszvény, vérszegénység, angolkór, idegesség keresztény vallású vagy zsidó vallású, főnemesi vagy közpolgári betegség-e. Nyilván nagy könnyelműség ez. Ők e betegségek ellen derűre-borúra csak a Balatont rendelik általában, ahelyett hogy határozottan megmondanák: melyik betegség ellen melyik felekezetű vagy rangú hullám és napfény használ leginkább.

Hogy a muzsikus cigány ott a balatoni fürdőn mind nevetlen, s hogy hegedűjén csak egyféle húrt használ, s dalát egyenlően húzza, s a különböző rangú és felekezetű húrok, dalok és pénzek közt éppen nem tiszteli a különbséget: ezen már meg sem ütközünk. Vad művésztől, tanulatlan embertől, fekete cigánytól nem is lehet egyebet várni.

Ilyen hátrányok még nagymértékben nehezítik a Balaton fölvirágzását.

Készül azonban törvényjavaslat, mely az efféle bajokon segíteni fog. Eszerint a határos vármegyék felosztják majd a Balatont rend, rang, osztály és felekezet szerint, s a vízbeli határokat kikarózzák. Örménynek, unitáriusnak csak lábmosó víz jut, mert ők kevesen vannak. A zsidókat beszorítják az akarattyai és a gamászai öbölbe Siófokig. Parasztnak adják az iszapos részeket, neki az is jó. Kishivatalnok és munkásember számára átengedik a nádasokat, kuruttyoljanak ott a békákkal. A java színvíz lesz a főrendeké és nemeseké és a papoké. Valamelyes részt átengednek a katonaság számára.

Így lesz majd nagy és boldog, hatalmas, mívelt és gazdag a társadalom.

Baj lesz ugyan, hogy az isten napja egyenlően süt ezentúl is mindenkire, de ezen már nemigen lehet törvényhozásnak segíteni. Ez

ellen a segítséget a magántevékenységnek kell átengedni. A finomabb ízlésűek kesztyűt húznak majd a fejükre, hogy a fejüket legalább az a napsugár ne érje, mely a parasztra, iparosra, zsidóra és munkásosztályra is egyaránt ragyog.

Balatonföldvár tehát akkor még nem volt a világon, s mi vasút szárnyán repülve mentünk Boglárra. Szárszó, Szemes, Lölle úgy maradtak el mellettünk, mint útszéli fák. Fürdőtelep ez ma már mind, de nem volt akkor még egyik se az.

Boglárra értünk. Délfelé járt már az idő. Az ebéd dolgában nem intézkedtünk előre. Pedig tudósnak, költőnek, író embernek, képviselőnek, ha vidékre megy, fő gondja a jó ebéd, vacsora. Hanem hát van valaki, aki táplálja az égnek madarait, majd csak gondot visel az miránk is.

Amint leszállunk a vasútról: csengő gyerekhang fogad bennünket.

– Szerencsének tartom magam bemutatni: Szuhányi hajóskapitány vagyok.

Odanézünk.

Rózsás képű, tejes szájú, szőke hajú, mosolygós arcú gyerkőce áll előttünk. Ernyős, lapos, aranyzsinóros sapkája kapitány; fényes gombú, arany vállzsinóru, testhezálló kabátja is kapitány; vasalt fekete fényes nadrágja s fehér kesztyűje is kapitány; de az egész alak mégse hajóskapitány, csak apró kis tömzsi diákgyerek.

Rögtön felismertük benne Jules Verne kis kapitányát. Igaz, hogy akkor még meg se írta kis kapitányát. Nagyon örültünk a kis kapitánynak. Legjobban örült Gyulai Pál úr. Mert a kis kapitány még őnála is kisebb embernek látszott. De nem is hagyta megjegyzés nélkül.

– Mekkora lehet az a hajó, amelyiknek ilyen kicsiny és fiatal a kapitánya?

Bizony az kis hajó volt, de azért gőzhajó volt. Ez volt a Balaton második gőzhajója. Első volt a „Kisfaludy”. Ennek azonban nevet se adtak. Olyan kicsiny volt még, hogy meg se keresztelheték. Somogyi birtokosok és kereskedők építették, hogy követ, bort és személyt szállítsanak vele Zalából. Boglár, Fülöp és Badacsony között közlekedett. A viharok azonban gonoszul bántak vele, s azért nemsokára el is adták tyúkültetőnek. Volt egy kis mentőcsónakja is. Kócmadzaggal volt a hajó farához kötve. Volt két födetlen nagyobb uszályhajó is. Ezt szokta Fülöp és Boglár közt vontatni.

A kis kapitány tudatta velünk, hogy őt Szentirmay József, az én komám megbízta, hogy késedelem nélkül vigyen bennünket Badacsonyra, mert vár bennünket az ebéddel. Engedelmet kér azonban tőlünk, hogy egy kis kerülővel egy vontató üres hajót átvihessen a fülöpi révbe.

Hogyne adtuk volna meg az engedelmet?

Mikor elindultunk: Badacsony napkeleti oldala állt előttünk. Mint öreg, hatalmas uraság, amint leül a parton, s lábait fürösztö a vízben. Feje kopasz, arca mosolyog, dolmánya tele boglárával és pitykével. Minden boglár egy-egy szép pince, nyaraló, szőlőhegyi hajlék. A távolból valamennyi fénylik a déli napsugárban.

Hajh, de erdélyi barátaim nem gyönyörködtek fényes alakján. Csak Nagy Miklós nem tudta szemét levenni róla. Szilágyi Sándor csak csevegett. Salamon Ferenc csak dévajkodott, Gyulai Pál úr csak kötekedett.

Salamon Ferenc lement a hajóterembe. Ott talált egy vékony mestergerendát, hasonlót a testgyakorlók vasrúdjaéhoz. Láttam, hogy kedve kerekedik atléta rúdgyakorlatokat csinálni. Gyulai Pál úr mosolyogva nézte, mikor pottyán le a rúdról. Mert hogy lepottyán, szentül hitte.

Gyulai Pál úr mosolygása gonosz ötletet szült bennem. Fölmentem a födélzetre, s megkértem a kis kapitányt, hogy a hajót fordítsa egy kissé hullámhosszant. Most ugyan csöndes idő volt, a falevél se mozdult, de reggel volt egy kis vihar, s még délben is mozogtak miatta a hullámok, noha már nem tajtékzottak. Hajónk keresztbe vágta a hullámokat; azt akartam, oldalt kerüljön a hullámok útjába.

A kis kapitány megértett, s a kormányosnak intett kezével.

Lemegyek a hajóterembe nyugodtan, ártatlan arccal. Salamon Ferenc akkor is lóbálódzik a rúdon, és Gyulai Pál úr akkor is mosolyog.

Egyszerre csak oldalra hajlik a hajó, s Gyulai Pál úr odatántorodik a terem falához. A másik pillanatban másik oldalára hajlik a hajó, s Gyulai Pál úr megint meglódul, alig tud a mestergerenda oszlopában megkapaszkodni. Salamon Ferenc ugyan nem vett észre semmit, mert ő csak himbálódzott a rúdon, a hajó hentergése csak még inkább segítette a mulatságban.

De Gyulai Pál úr most már nem mosolygott, hanem rákiáltott Salamonra:

– Ne számárokodj, Ferenc. Nem látod, hogy inog a hajó?

Tulajdon szavai. Egy kis ijedség és igen sok félreértés volt e szavakban. Járt ugyan már vizet Gyulai Pál úr is, mert amióta él, jó barátok társaságában már hétszer meglátogatta a Margitszigetet, s néhányszor Leányfaluba is elhajókázott, de azért azt első pillanatban mégse vette észre, hogy a hullám hánynya a hajót, s nem Salamon Ferenc dévajkodása, s hogy a hullám se hányná ennyire, ha a kormányos igazán vezetné s nem csalfán vagy ügyetlenül a kormányrudat. Ilyen félreértés azonban, kivált a politika mezején, igen sokszor hatalmába ejtette Gyulai Pál urat. Pedig a politika is olyan ám, mint a tenger vize. Hol viharos, hol csöndes. S ha baj fenyegetett, Gyulai Pál úr sohase látta meg a kapitány és kormányos hibáját vagy mulasztását, hanem a baj okát mindig másban kereste. De így kell ennek lenni. Mentsen isten attól, hogy a kritikusnak mindig igaza legyen. Úgy szép a kritikus, ha téved. A tévedés az ő benső igaz természetének alkotórésze. A manó élne tovább a világon, ha a papnak és kritikusnak mindig mindenben igaza lenne.

Kikötöttünk Badacsonynál. Kikötő ugyan még akkor nem volt, tehát elő kellett venni a mentőcsónakot, ezen jutottunk ki a partra. Ott várt bennünket Szentirmay József! János püspök rokona és főembere, az én jó keresztkomám, mostan pedig vendégváró szíves házigazdánk. Elbúcsúztunk a kis kapitánytól, nem is láttuk az életben többé, s mentünk házigazdánk elé.

– Isten hozta az urakat, testvér látja a testvért!

Ez már Balaton-parti szó volt. Tetszett Nagy Miklósnak, de nagyon.

Negyvenöt év előtt

A szentmihályhegyi remete a költészetben és a valóságban – Bodor Jancsi története – A Csiri, a Biri és a Csiribiri – A magyar népmese

Ott voltunk immár Badacsonyan, igaz, hogy még csak a lába hegyén. Ott voltunk azon a hegyen, melynél szebb a kerek világon nincs, s melynek még Szentgyörgy ott a szomszédban és Somlyó ott a távolban is csak édestestvérei.

Negyvenöt év előtt, 1855-ben láttam először.

Gyalog akartam megkerülni a Balatont. Társat kerestem a pápai diákok közt. Találtam is valami Dús János nevűt. Erős, vaskos fiú volt Ócsényből, Tolna megyéből, bizonyosan rég el kellett múlnia, mert azóta hírét se hallottam.

Keszthelyről jókor indultunk el déltájban, estére Szigligetre akartunk jutni. Oda is jutottunk volna, ha közbe nem esik a Szentmihályhegy kápolnája.

Közel Meszes-Györökhöz, a part fölött emelkedő magas hegy lábánál, egészen a víz közelében van egy kis hegy. Talán húsz-harminc öl a hossza, tíz-húsz öl a szélessége, néhány öl a magassága, körös-körül lapály. Kisfaludy Sándor, a költő, félgombolyagnak nevezi.

Tetején kis kápolna. De igazán kicsiny ám. Alig fér bele száz ember. A kápolna csak néhány ünnepnapon és csak búcsújáráskor van nyitva. Akkor szólal meg kis tornyának kis harangja is. Szent Mihálynak van fölszentelve. Búcsúján annyi nép van, hogy el nem fér se a kápolnában, se a hegyen, se a hegy oldalán. Nagyobb része leszorul a lapályra.

Mikor még élt a költő, s írta nemesi bájos regéit: a század elején még nem állt e kápolna. Valami omladék falak, valami régi kápolnának faltöredékei álltak ott, s ezeket a költő egyszer-mászor meg is látogatta. Ha badacsonyi szőlejéből Keszthelyre ment, le-leszállt kocsijáról, fölmászott a kis hegyre, körülnézegette az omladékot. Úgy látta, és úgy írja: „Mohos, mesés régiség.” Ifjú nejét is elvitte oda egyszer, s annak is megmutatta, mint költői elbeszélésének színterét. Talán még azt a vén juhászt is megmutatta neki, aki az omladék mesés történetét elbeszélte előtte.

Jóval később, de még a költő életében a keszthelyi apát buzgólkodása az omladék köveiből annak helyére a mostani kápolnát emelte. Gróf Festetich László, a nagy György grófnak a fia segítette némi költséggel. Mikor én ott jártam, a kápolna falán olvasható volt írónnal írva e szó: „Itt halt meg szegény Bodor Imre, a remete, akinek emlékezetét megörökítette Kisfaludy Sándor.” Tele volt irkálva sok ismeretlen névvel is a fal. Legtöbb volt a nevek közt a pápai diák, de volt debreceni és pataki is. Ezek mind az 1848 előtti évekből.

A költő szerint a korábbi századokban a Gersei Pethő nemzetség volt e vidéknek ura. Ez igaz. E nemzetségé volt Tátika, Rezi, Keszthely vára és uradalma és sok más uradalom. Árpáddal jött be a nemzetség, s utolsó férfisarjadéka, Sigmond, a múlt században halt el. A Balatonból e családnak volt legnagyobb birodalma.

Azt mondja a költő, hogy a kápolnát Pethő Mihály építtette, aki a szigetvári Zrínyi Miklósnak barátja volt, s a török fogságba esett. Ez is igaz lehet. A költő tudhatja, honnan vette a történetet.

E Mihály egyik unokája Menyhárt volt, kit a csatában éppen le akart vágni egy nagy bolond török, midőn apródja, Bodor Imre odaugratott, a törököt agyoncsapta, s urát ekként megmentette. A csata után hazamentek. Menyhárt úr valamennyi fiát, lányát összehívta, beszélőtta Bodor Imrét is, s akkor így szólt gyerekeihez:

– Gyerekek, tudjátok meg, hogy ez az apród mentette meg életemet, e nélkül már hollók, farkasok ettek volna meg. Nosza, apródom, Bodor Imre, nem akarok hálátlan lenni, akármelyik falumat vagy pusztámat választod, válassz, neked adom, tiéd legyen!

De ott volt ám Menyhárt úrnak Lilla lánya is, akit szeretett az apród, s aki szerette az apródot. Az apród tehát elszánta magát, s hímezés-hámozás nélkül így felelt:

– Nem kell nekem, jó uram, se falud, se pusztád, se ökröd, se szamarad, se semmiféle jószágod, hanem itt van a Lilla lányod, az kell nekem, semmi más. Add nekem azt.

Az a düh, ami erre elfogta Menyhárt urat, leírhatatlan. Hiszen éppen a Lilla lányát odaígérte már Dersfy Lackónak, aki nagyon eltalálta kedvét egy fényes, ékes nyeregszerszámmal, melyet ajándékba kapott tőle. Ez már mégiscsak nagyobb dolog, mint Bodor Imre vitézkedése. És aztán igaz, hogy az apród is nemesember, de bizony csak koldus kutya, annak a Lilla lányát oda nem adhatja.

Nem is adta.

Hanem ehelyett összeszidta apródját is, leányát is, s elkergette szeme elől mind a kettőt.

Az apród lóra ült, elvágatott, élő világ azt hitte: nekiment a Balatonnak.

Lilla a búnak adta a fejét, szívét. Nem volt kedve a világhoz. Hervadozott éjjel-nappal. Minden kérőt elkergetett, még Dersfyt is. Megbánta utóbb Menyhárt úr is keményszívűségét, kerestette is az apródot mindenütt, de hiába. Az apród remete lett, beleült a szentmihályhegyi odúba, s ott addig imádkozott, míg meg nem halt. Meghalt pedig két esztendő és két nap múlva. Négy halász és egy új remete temette el. Találtak azonban a keblén egy írást, melyet bevittek a keszthelyi apáthoz, olvassa el, ő tudott olvasni. Az írás búcsúzó levél volt Lillához. Menyhárt úr a családi sírboltba temettette az apródot, s néhány nap múlva Lillát is, akinek szíve bánatában megszakadt. A halálban kerültek össze.

Ezt a történetet írja meg a költő.

Ebből pedig egy szó se igaz.

A Gersei Pethő nemzetségben sohase kereszteltek Menyhárt névre senkit. Azután Lilla nem is Menyhártnak, hanem Pálnak volt a lánya, s nem is Lilla volt a neve, hanem Erzsí. Az apródnak se Bodor Imre volt a neve, hanem Bodor János. Nem is lett Bodor János remetévé, hanem szépen feleségül vette Erzsit, s lett tizenkét gyerekük, fiak és lányok egyenlő számban.

A szentmihályhegyi remete története egészen más.

Nagyon egyszerű ez a történet, amint nekünk a juhász elmesélte.

Ott üldögélt a juhász a kis hegy élén, a kápolna ajtajától tízlépésnyire. Kádi Vendel volt a neve, öreg legényre vallott szőke szőrös arca. Aprópénznek való durva bőrszényt varrogatott csizmadiabőrből, árral, fonállal. Kutyája mellette vakaródzott. Nemigen ügyelt ránk se ő maga, se a kutyája. Se a nyája és szamara. Ránk se néztek, míg mi a kápolnát körüljártuk s a falon volt irkafirkákat olvasgattuk.

Odaálltam eléje, jó napot mondtam neki.

– Hát kend tud-e valamit a szegény remetéről?

– Hallottam valamit.

– Kitől?

– Az öregektől.

Elmondta, hogy szegény juhászbojtár volt a Bodor János. Olyan erős legény volt, hogy a Lesence folyó malmán fél kezével meg tudta állítani a vizes kereket, a farkast pedig agyon tudta ütni a kalapjával. Nem is félt ő se a számadótól, se az uraságtól, de még a dobosi kanászoktól se. Hanem egyszer az uraság lánya beleszeretett. Az uraság kegyetlen ember volt, s mikor ezt megtudta, a szegény Jancsi bojtárt el akarta emészteni. Maga azonban nem merte megtámadni, hanem úgy gondolta ki, hogy sok vadással, sok cseléddel, sok hajtóval meghajtja az erdőt, Jancsit bekeríti, s a hajtásban majd a vadászok valahogy elpusztítják. Vagy őt magát éri gerely, vagy a nyáját szétkergetik, ha pedig azzal beszámolni nem tud, akkor meg fölakasztják. El volt már határozva a vármegyével is. De az uraság lánya megizente neki kéz alatt, mi a szándék. Egyúttal megintette, hogy vigyázzon a bőrére is, de a nyájára is. Jancsinak se kellett több. Volt ám esze a bojtárgyerekeknek. Ott legeltetett a Sárkányerdőben Ederics fölött a vitai határon. Ott kezdték meg ellene a hajtást. Volt háromszáz juha és három szófogadó kutyája. Az egyiknek a neve volt Csiri, a másiké Biri, a harmadiké Csiribiri. A juhait háromfelé szakította, százat-százat egy nyájba kerített, s minden kutyájára rábízott egy-egy nyáját, s megmagyarázta nekik, ha őt nem látják is, csak őrizték a nyáját, s ha valaki elhajtja a nyáját, utánamenjenek, neki arról hírt adjanak, ha pedig ő úgy parancsolja, a nyáját neki azonnal a lábához tereljék. Úgy is lett. A Jancsi csak menekült a vadászok elől. A Sárkányerdőből a Feketehegyre, onnan a györöki oldalra. De menekülése nem volt; nyomában voltak mindenütt. Utóbb is idejött a Szentmihályhegyre a remetéhez. A remete szerette a juhászembert, óta a menekülőt, megvédte a Jancsit. Szőrzsákot adott a testére, szőrkötelet a derekára, fapapucsot a lábára s egy nagy keresztet a kezébe. Aztán fogott egy tégladarabot, köpött rá nagyot, s odadörzsölte a Jancsi fejéhez, orrához, képéhez, nyakához. Olyan vörös remete lett a Jancsiból, párját se lehetett találni. Mikor a kegyetlen uraság és a vadászok, cselédek, hajtók odaértek s a remetelakot körülvették: nyoma se volt a bojtárnak, hanem ahelyett ott találtak két remetét. „Hol a juhászbojtár, te remete?” „A nyomát se láttam, a hírét se hallottam.” „Hát ezt a vörös barátot hol vetted?” „Útban találtam, erdőn fogtam, kötelénél fogva idehoztam.” „Minek neked ez a vörös barát, te remete?” „Téli remetének. Én már öreg vagyok, gyöngé vagyok, eb legyen tovább téli remete!” „Hazudsz, te remete, ez a vörös barát lesz a juhászbojtár.” „Hazudsz, nagy úr, magad; hol láttál te juhászbojtárt a kutyája nélkül?”

Ez a szó már igaz szó volt. Erre megadta magát a kegyetlen uraság is. Remetének nincs kutyája, juhászbojtárnak meg van kutyája, aki a gazdáját el nem hagyja. Vissza is fordult az uraság sok csürhe* népével, s átadta az ügyet a főbírónak, vármegyének, pandúrok hadnagyának. Ők vegyék kezük ügyébe a juhászbojtárt. Arra azonban volt gondja, hogy az egyik nyáját elhajtsa az uzsai völgybe, a másikat az őrsi hegyre, a harmadikat a szigligeti ingoványba. Mégiscsak kötélre kerül a Jancsi bojtár, mert hát hogyan keríthetné ő vissza a nyájakat? Nosza jött is másnap a pandúrok hadnagya tizenkét pandúrral egyenesen a remetéhez. „Add elő, remete, a Bodor Jancsit, orv lett, tolvaj lett, útonálló cimborája lett, uraságnak háromszáz birkáját a kezükre adta, vármegye nevében kötélre keressük.” E szóra a vörös barát csak leteszi ám kezéből a hasábfá keresztet, csak eltépi ám szőrökötét, csak földhöz vágja ám a kámzsát, ingujjával csak letörli ám arcáról a téglát, csak fejére teszi ám süvegét. Íme, ott áll egy szempillantás alatt Bodor Jancsi, a juhászbojtár. Odaszól a pandúrok hadnagyának. „Az se becsületes ember, hadnagy uram, aki rólam ilyet beszél. Itt a rovás. Tizenöt kos, húsz meddő, ötven ürü, nyolcvanöt anya, ötven toklyó, nyolcvan bárány: kerek háromszáz. Menjünk az akolhoz a Sárkányerdőbe, ott lesz valamennyi.” Nevetett a pandúrok hadnagya. Tudta ő jól, hogy nem lesznek ott a birkák. De azért nem tett bilincset a Jancsinak se kezére, se lábára. Tudta ő jól, nincs az a bilincs, amelyet a Jancsi össze nem szaggat, ha úgy akarja. Mentek, mendegéltek, míg a Sárkányerdőben az akolhoz nem értek. Odaértek, körülnéztek, hát egy birkát se láttak. „No, Jancsi, hol a háromszáz birka?” „Mindjárt, hadnagy uram, hadd fújjuk ki előbb egy kissé magunkat.” A Jancsi erre kiált egyet. „Csiri kutyám, ide ne!” Egy köhintés – két köhintés, csak jön ám a nyáj az uzsai völgyből. Mögötte a Csiri. Megolvassák: éppen száz. „No de Jancsi, hol a kétszáz birka?” – „Mindjárt, hadnagy uram, hadd gyújtsunk előbb pipára!” Erre kiált egyet. „Biri kutyám, ide ne !” Egy pipa dohány – két pipa dohány, csak jön ám a nyáj az őrsi hegyről. Mögötte a Biri. Megolvasták: ez is éppen száz. „Jól van, Jancsi, de most már hol a száz birka?” „Mindjárt, hadnagy uram, hadd aludjunk előbb egyet.” Erre nagyot kiált. „Csiribiri kutyám, ide ne!” Alig szundikálnak kis ideig, csak jön ám a nyáj a szigligeti ingoványból. Mögötte a Csiribiri. Megolvassák, a birka száztizennégy. „Hahó, Jancsi, több ez a birka száznál!” „Hogyne volna több? Tudja azt az én kutyám jól, hogy ilyen nagy munka után minden

pandúrlegénynek jár egy birka, hadnagy uramnak pedig kettő. De azért az uraságéban fogvatkozásnak lenni nem szabad.” Vállára üt e szóra a hadnagy a juhászbojtárnak: „Emberséges ember vagy, fiam, de a kutyád se utolsó legény.” Úgy elment onnan a pandúrok hadnagya a tizenkét pandúrral, mintha itt se lett volna. De a tizennégy birkát sem hagyták ott. De Bodor Jancsit se hajszolták többé számadásra. Ilyen legény volt, úrfiak, ez a juhászbojtár. De össze is kelt utóbb az uraság leányával, csakhogy ennek megint más a története.

Így mesélgetett nekünk az öreg juhász azalatt, míg erszényét varrogatta.

Hogy kelt össze utóbb a bojtár az uraság leányával: nem írom le. Aki a népmeséket ismeri, úgyis tudja.

A népmese költészete csak szegény ember költészete. Rokon a hitregével s a nemzetek gyermekkorának hősi költeményeivel. Homér Iliásza sok tekintetben csak az, ami a szentmihályhegyi juhász, Bodor Jancsi története. Ez a Jancsi bojtár volt, szolgállegény volt, de erős és eszes legény volt. Testi ereje volt a magasabb hatalom, mely az ésszel kezét fogva végre az uraság lányának édes birtokához s ezzel együtt urasághoz juttatá. Bizonyára vagy az apát, vagy a lányát farkastól vagy töröktől vagy egyéb halálos veszedelemtől mentette meg, s így nyerte el a lány kezét. Százszor megírt, ezerszer elmesélt történet.

A népmese költészete nemesebb, mint a korszerű regényeké. Hősenek jellemében sohase engedi meg se a bűnt, se a számító szerelmet, se a gyűlölködő bosszút, se a szennyes szenvedélyeket, se a puszta vagyon, kincs, uralom után való vágyat. De nem engedi meg a nemi ösztönök uralmát se.

A népmese hőse mindig szegény vagy üldözött, még akkor is, ha királyfi vagy királylány. Ha férfi: szépsége, alakjának kellemessége sohase szerepel. A szegény embernek is feltűnik ez másban, de nem enged neki szerepet az életsors alakításában. Csak lánynál enged, ha a lány a népmese hőse.

A férfit vagy nagy testi ereje, vagy különös eszessége s mind a két esetben szívbeli jósága segíti diadalra. E jóságnak meg kell lenni a lánynál is.

A népmesében a fiatal mindig jó, valamint az öreg ember is. Még akkor is, ha király. De a vén asszony s a hatalmas úr, akár király, akár uraság, mindig rossz, gőgös, hatalmaskodó vagy kegyetlen.

Van végzet is a népmesében. Vagy tündér, vagy táltos ló, vagy egy elváltozott jó ember alakját ölti föl a végzet, ha jót akar. Ha rosszat akar: boszorkány vagy vasorrú bába. Ördöggel, angyallal, szentekkel, papokkal, pápákkal a magyar ember nem bajlódik, ha mesélni akar. Jött-ment idegen minden meséje, melyben ezek szerepelnek.

Nemzeti jellege, faji természete nincs a magyar népmesének. A szegény ember, cselédember se hasznát nem látja, se kárát nem vallja annak, hogy magyar. A magyar szegényben nincs faji gőg.

Szerbnek, romának, bolgárnak, általában a délszlávnak népmeséi egyúttal népdalok s nemzeti hősköltemények. Üldözték, tiporták őket; küzdöttek az elnyomás ellen, s hőssé tettek mindenkit, aki egy ellenséget agyonütött. Ha rabló volt is, hőssé lett ezáltal.

A magyar népdalok és népmesék a nemzettel s annak történelmével nem foglalkoznak. Még Toldi alakjával sem. De nem foglalkoznak istennel, vallással, vallásalapítással sem. A héber, arab, ó-iráni és hellén ős népmesék vallási és nemzettörténelmi hősköltemények. A magyar csak az egyént rajzolja dalában és meséjében. Ölés, gyilkolás, háború, fosztogatás, emberirtás, országpusztítás, valláshirdetés a magyar dalban és mesében ismeretlen. Az életről a magyarnak van a legtökéletesebb felfogása. Nem sokat törődik se a másvilággal, se a jövővel. Minden órájának leszakasztja virágát. Évekre terjedő tervekbe nem öli se erejét; se kedvét, se vagyonát. A magyar nemzet igen messze áll a világ első nemzetei mögött, de a tökéletes magyar ember a legtökéletesebb ember a világon. Korlátlan világhelyzetben a magyar nemzet volna a legboldogabb s szomszédnak minden országra nézve a legkellemesebb.

A világ legszebb vidéke

A Lesence völgye – Szent György hegye – Szigliget pusztulása – Deák Ferenc az ifjú női test szépségéről – A csárdák és azok látogatói – A kutyafarki korcsmáros nem ad enni – Éjjeli tanyánk a mező

Jó déleesti idő volt már, mikor a szentmihályhegyi juhász elvégezte a maga meséit. Ajánlottuk isten oltalmába, s megindultunk Szigliget felé.

Mikor Meszes-Györök irányába értünk, ahol az út északra fordul: a nap már nyugodni készült. Sugarait még teljes erővel ontá az előttünk elterülő tájra, de a sugarak már sárgulni és pirosítani kezdtek. S a pirosuló sugarak fényénél felnyílt előttem egy tájkép, amelyhez hasonlót még lángész nem alkotott. De nem is álmodott.

A szigligeti öböl mosolyog előttem. Legnagyobb öble a Balatonnak. Badacsonyi félszigetként dől rá a Balatonra. Napkelet felé, ahol megálltam a meszes-györöki fokon, egy helyütt Badacsonyi zárja el a messzelátást. Bal felől nyúlik be a szigligeti öböl messze mélyen, fél mérföldnyi távolságra.

Az öbölre völgy nyílik. A Lesence és Tapolca patakok völgye. Amaz az öböl közepén, emez Szigliget mellett ömleszteti malomhajtó, dalteremtő vizeit a Balatonba. Mögöttem egy fekete hegylánc, föl egyenesen észak felé, Sümeg felé, az uzsai völgy felé. Ez a Feketehegy és Sárkányerdő. Oldala tele falvakkal, a falvak közt csárdák, puszták, tanyaépületek, malmok fehérlenek. E hegylánc a Lesence-völgy és szigligeti öböl napnyugati oldala. Fönt északon a Haláp hegye zárja el a látást. A föld alatti örök tüzek alkották meg ezt a hegyet is. E hegy is kúp, mint testvérei, mintha ez is egyedül állana a síkon. De csúcsa egyenesre van lemetszve, mintha isten keze ollóval nyeste volna egyenesre. Több testvére nincs ezen a vidéken. Egyetlen ikertestvére messze szakadt tőle, a Kemenesaljára. Ez a Ság hegye, de ide most nem látszik.

A Lesence-völgynek és szigligeti öbölnek nyugati oldala leírhatatlan. Száz költőnek száz dala se tudja szépségeit elszámlálni. Hacsak festő és szobrász nem jön segítségére. És még az se elég. Lélek kell ide, mely érezni tud és rajongani, s minden ízében magyar.

Ott áll Szent György hegye. Néma méltósággal, fenséges

nyugalommal. Ez is kúp. Ez is tűzhányó volt millió év előtt. Hatalmas vállain duzzadnak az izmok. Minden izomduzzadás óriási sziklagombolyag. Az egész hegy mégis kerek, valami csodálatos szerszámmal simára, gömbölyűre faragta az alkotás. Nem is hegy ez, hanem dombormű. Két élő testvére van. Az egyik itt előttem, a Badacsony, a másik fönt Veszprém megye nyugati síkján a Somlyó. A három testvér közül melyik a legszebb, ki tudná azt megmondani?

Szent György hegyén kisdéd falvak. Valamennyinek idelátszik tornya, minden toronynak hozzám búg el esti harangszava. Harminchat falunak harangszavát hozza el hozzám a mély csöndben a lengedező keleti szellő. Áhítat, fohász, imádság lepi meg a lelket. A lány szerelmének dala is gyönyör. Hozzám isten szerelmének dala zeng a harangok szavában. Ahol állok: Szent György hegye elzárja előlem Csobánc várának és Hegyesd várának omladékait, de a harangok szavában s a nyugvó nap visszavert fényében én azokat is érzem.

Előttem Szigliget erdős csúcsai. Kisdéd csúcsok. De egyik fölött ott áll a régi vár romja, tört falak, omló tornyok, záratlan folyosók tömkelege. Úgy áll ott a várrom, mint öreg király fején korhadt koronája. Ajtónak, ablaknak nyílásán áttör a nap fénye, s az a fény a távolból mintha drágaköve volna a koronának.

Hejh, Szigliget omló vára, te sok kötelességet mulasztottál! A török téged nem bántott, a németet te nem bántottad. Nemzetünk nagy harcaiban nincs szereped. Pedig uradnak Zalában és Somogyban kétszáznyolc városa és faluja volt, de te azért békén éltél mindenkiel. A nemzet nagyjainak ott kell lenniök a nemzet minden küzdelmében. Csatát, börtönt, hóhérpallókat nem szabad kerülniök. De nem szabad a békés idők áldozatát se. Mit nyertél nyugalmaddal, gyávaságoddal, bölcsességeddel, Szigliget vára? Kétszázhuszonhat év előtt rád szállott az istenek haragja, s villámai szétszórták büszke tornyaidat. Urad is elmúlt nyomtalan. Fiága kihalt, leányágai elszéledtek, elszegényedtek, magad romvár: idegen kézre kerültél, s az egykor hatalmas Lengyeltóthy nemzetségnek se híre, se hamva. A múltban se volt, míg élt – hogy lehetne most, amikor már rég porrá vált!

Szigliget mögött a gulácsi és tóti hegycsúcsokon rezegek még az esti napsugár. Puszták, kopárak, legelőnek is soványak, se szőlő, se erdő, se hajlék oldalukon. De alkatuk csodálatos; egészen olyan, mint az egyiptomi piramisé. Kotlóstyúk mellett csirkéi: úgy állnak az öreg

Badacsony mellett ez ifjú sziklakúpok.

Fönt a magasban északkelet felé a veszprémi Bakony sötét erdős ormai zárják be a messzelátás határait. De Badacsony mellett továbbsziklik szemünk, s eljut Tihanynak kék vonaláig, s keletről és délről Somogy megye száz falutornya fordítja felénk mosolygó fehér arcát. A boglári és fonyódi halmokon egy pillanatig se tud megállni többé tekintetünk. Mit keressünk ott ezentúl, ha már előttünk áll Badacsony vidékének tündérországa?

Sohasem felejttem el azt a pillanatot, amikor én ezt a tündérországot először megláttam.

A györi majornál még csak a Balaton ezüstös arca állt előttem. A majorbeli kutyák ránk estek, s duhajkodó ugatással ijesztgettek. Elkísértek majd egy dűlőföldnyire. Kőhajigálással ingereltem őket, hogy minél tovább kísérjenek. Sejtelmem se volt arról, minő szépségek tárulnak elém. Alig vettem észre az útnak északra hajlását. Egyszerre előrenézek, s egész végtelenségében előttem áll a csodálatos szépségek gyűjteménye.

Mi ez?

Megálltam, mintha lábam gyökeret vert volna. Valami önkénytelen kiáltás jött ajakamra. Azután néztem, néztem, mereven néztem. Lelkemet bámulás, gyönyör, ihlet, kimondhatatlan érzés ragadta el. Sohase álmodtam ilyen szépséget. Sohase láttam, sohase hallottam, sohase olvastam ehhez hasonló tüneményt.

Kúpok fénylő orommal, szőlőhegyek zölden ragyogva, erdők fekete foltjai, zöld mezők, arany vetések, száz falu, ezer hegyi hajlék, csárdák, malmok, útszéli sorfák, patakok, csatornák, magas bércek, fehér házak, korhadt és mégis fényes várromok, Szentgyörgynek és Badacsonynak komoly fensége, s az a Balaton mintha rám nevetne, s az a nádas mintha nekem súgna-búgna, s a látásnak messze határán égnek, földnek, Bakonynak, Tihanynak, tengervíznek édes ölelkezése, bizalmas összehajlása, s mindez egymást kerülve, váltogatva, kergetve, egymással összejátszva s a hátam mögött nyugvó nap arany sugarával ragyogón fölékesítve: íme, ez a kép rohanta meg lelkemet. A jelennek minden élettünete, sok százados múltnak minden árnya, természetnek ősalkotásai, emberkéznek apró szép dolgai együtt, egymás mellett. Van-e még ily ragyogó foltja több a kerek világnak?

Nincs !

Én tudom, hogy nincs. Mi ehhez a Rajna partjainak szépségtárháza? Mi ehhez Nápoly környéke? Ha a nagy nemzetek közül valaki ilyen vidéket fölfedezett volna: millió meg millió kép volna arról forgalomban még Budapesten is.

Nekem talán nem is hiszi el a világ, talán rajongásnak, talán magyar vérmességnek tulajdonítja véleményemet. Majd megmutatja a jövő. Az a meszes-györöki fok, ahol engem megállított az ámulat, egykor s talán nemsokára a világ összes mívelt ifjainak s hölgyeinek gyülekezőpontja lesz. Csak fedezzék föl egyszer. Tisztítsátok ki Meszes-Györöknél a Balaton partját, söpörjétek el a parti vízből nádat, követ: ez lesz a Balatonnak legelső fürdőtelepe.

De miből áll hát a tájnak szépsége, melyért rajongani lehet, s mellyel a mívelt agynak és nemes szívnek betelni nem lehet?

Festett kép, faragott szobor, merészen emelt épület ezekben kell keresni a tájnak szépségeit. Egyenes és görbe vonalak, méret, arány, tömeg, tömérdekség, színek változata s mindezek összhangja: ím, az alakítóművészet alkotásának anyaga.

Egykor félszázad előtt a balatonfüredi fürdőigazgatónak ifjú és csodálatosan szép felesége megőrült, nem is gyógyult meg sohasem. Egyik napon kiment a parkba, zavart elmével levetkőzött meztelenre, s kiment a tarlóra sétálni, őrzöngeni. Harmatos gyöngye lábait véresre marta a kavics és torzsa. Szobrász és festő álmainak felelt meg testének alaki szépsége.

Sokan nézték a tarlón. Én is. Mindenki elbámult az alak tökéletességének ragyogásán. Előkelő társasággal maga Deák Ferenc is látta, s még ő utasította a lövölde szolgálait, vigyének hozzá leplet, takarják le, s kísérik haza. Ő küldött rögtön orvosért is.

Eleven társalgás fejlődött ki rögtön afölött Deák társaságában, vajon a női test alaki szépségének titkai miben állanak? A vonalak alakulásában nem. Hiszen a festő és szobrász tökéletesebben tud alakítani, s művének hatása meg se közelíti az eleven női test hatását. A színben sincs a hatás titka. Bár a bőrnek fénylését visszaadni, vásznon előállítani nem lehet, de azért a festő a legtökéletesebb testszínekkel diadalmasan birkózik.

– Az eleven női test meleg. – Ezt mondta az egyik.

– Illatos. – Ezt mondta a másik.

– Mozog. – Ezt mondta a harmadik.

Deák Ferenc pedig ezt mondta:

– Igazatok van. A plasztika annál tökéletesebb, annál szebb, hatása ránk annál nagyobb, minél több gondolatot, eszmét és érzelmet tud bennünk gerjeszteni. Az eleven test sokkal többet tud, mint a művész alkotása. Egy fiatal szép női arcnak mosolygását se festő, se szobrász híven nem tudja ábrázolni. Csak egy megkövesült mosoly készül ecsetje vagy vésője által. A mosolyban pedig az a különösen ható szépség, hogy az arcnak, szemnek, szájnak vonásai egy pillanatig se állnak mereven, hanem összhangzón örökké mozognak. Erre csak az élő alak képes.

E magyarázat jut mindig eszembe, valahányszor Badacsonyra gondolok.

Ez a vidék élő alak. Vize, napfénye, viharja, lakóinak járása-kelése, patakjainak mozgása, tele, nyara, virága, illata, madarai, éjjele, nappala s örökké változó színpompája egy szempillantásig se hagyják mozgás nélkül, elevenség nélkül. S eszmét, gondolatot és érzelmet nemcsak ezek szülnek. Hanem hegyeinek váromladékai. Ez omladékok magasságából ezer magyar esztendőnek, száz nagy családnak, ezer szerelemnek és balsorsnak s egész nemzetünk történetének élő képe tekint le ránk. Ezt a gazdagságot nem nyújtja a legszebb női alak se. Mert az ifjú szép női testnél senkinek se jut eszébe arra gondolni, milyen volt ennek az öreganyja, vagy milyen lesz ez öreganya korában. Ezért szebb a hegyes-völgyes, tavas és folyamatos tájkép, mint az alföld vagy a kiskunsági homok. Ez is szép. Én is szeretem. Petőfi lánglelke csodává tette ennek szépségeit. Hejh, de mégiscsak más Badacsony és Szigliget környéke!

Költő és festő keresheti szerencséjét e táj szépségein. Zenész, szobrász és építő soha. Sokkal kisebb méretekben kell e három művészetnek dolgozni, semmint azokba e csodálatos táj varázsát beleilleszthetné. Még a festő is csak egyes részecskékkel tud megbírni.

Ligethy ismerte e tájat. Néhány gyönyörű képe van is róla. Újabb festőink nagy tájak nagyarányú szépségei iránt nem éreznek rajongást. Úgy látszik, más nemzetnél is így áll a dolog.

Okát nem ismerem. Nem is keresem.

Rég Tátika vára mögött volt már a nap, mikor én rajongásomból, álmaimból, káprázatomból felocsúdtam. Ibolyaszínű árnyék volt már a völgyekben, csak a magas bérckúpokon égett még a napsugár. De én gyors lépésre biztattam útitársamat, hogy ha későcskén is, még Szigligetre érjünk. Semmi se lett belőle.

Nem a távolság miatt. Tíz-tizenkét kilométer nem a világ. Hanem az

éhség és fáradtság miatt. Mire a Kutya farka csárdához értünk, olyan éhes és fáradt voltam, mint a farkas.

Ez a csárda az öböl északnyugati sarkánál van, közel Edericshez. Az út itt háromfelé ágazik. Az egyik, amelyen mi jöttünk. A másik fölmege északnak, egyenesen Tapolca felé. A harmadik keletnek, Szigligetre. Ez utolsó egyenes, mint a nyíl; a végén a vár omladékai meredeznek az ég felé, mintha holtan fekvő óriás tartaná magasra csontkarjait.

A csárdának más neve is van, nemcsak Kutya farka. A másik neve a földrajzban és a hivatalos iratokban szerepel. Én csak ezen a néven ismerem.

Megálltam a csárda előtt, s elnéztem Szigliget felé. Repültem volna oda, de lábaim mintha ólomból lettek volna. Fáradt voltam, jó egyórányi időbe került volna Szigligetig gyalogolni. A nap már lenyugodott. A Sárkányerdő sötét árnyai már ráfeküdtek a csárdára, a völgyre, a suhogó nádasra, az öböl sík vizére. Öreg estelett volna, mire Szigligetre érünk. Kis faluban öreg estén senki sincs már ébren nyári munkaidő közepén. Éjjeli tanyára, ennivalóra alig tudtunk volna szert tenni. Itt kellett az éjszakát tölteni a csárdánál.

Bementünk a csárdába. Nádfedeles alacsony épület. Piszkos, sötét ivószoba. Ágynak, kényelemnek nyoma sincs. A korcsmáros zsidó. Nagy családdal van, s a konyhán túl csak egy lakószobájuk. Hol fogunk itt hálni?

Hát hiszen ezek a csárdák nem is azért épültek, hogy ezekben utasember éjjeli szállást kapjon.

A nyirádi erdő s a Dobos-rengeteg zárja el észak felől a látást. E két erdőben s ettől délre, a Lesence és Eger patakok völgyeiben egyik csárda a másikat érte hajdanán. A Kutya farka, a Billege, az Ürgelyuk, a Sanyarú, a Kínlódi, a Netovább, a Dobos, a Tüskés, a Szegfű, a Kaparó, a Legényes, a Rostavető, a Három zsidó csárdák hol az útfélen, hol a faluvégen, hol az erdőszélen. Minden falunak, minden pusztának a maga csárdája. Minden csárdában zsidó korcsmáros, magyar szolgálégény. Vendégszobája egyiknek sincs.

De minek is?

Vásároló mesterember legföljebb napközben etet-itat a csárdában. Ott nem maradna éjszakára Dárius kincséért. Az éjszakát városban vagy nagyobb faluban tölti. Rossz híre van a vidéknek. A Dobos tele van kanással, juhással, szegénylegénnyel, tűzhely nélkül való járókelővel.

A Sobri-világ elmúlt ugyan már, de az se nagyon régen. Sobri elmúlt, de száz ija-fija itt maradt. Ez se meg nem öregszik, se el nem múlik soha.

Ki jár a csárdába?

Kanász, juhász, szegénylegény. De nem azért megy oda, hogy aludjék ott. Ott ad-vesz, ott csereberél, ott csinál magának jó napot; ott kérdezősködik a rokon, koma, atyafi után; ha vásárra, ha búcsúra, ha temetésre vagy gyónásra megy: ott issza meg üveg borát. S ha leszámolnivalója van valakivel: ott békél, vagy ott zúzza be fejét, vagy ott töri kezét-lábát ellenségének. Ha pedig még egypár rossz cigány is akad: ott dalolgatja el szomorú vagy vidám dalát. Asszonyát, szeretőjét sohase viszi éjszakára a csárdába. Mit szólna hozzá a világ? Asszonymak, lánynak nem szabad az éjszakát kihúzni! Kanásznak, juhásznak, legénynek nem szabad a csárdában aludni. Alvásra az erdő való és a gunyhó. Éltrevaló ember csak mulatni megy a csárdába.

Hát a jó nemesség?

Megyegyülés, követválasztás, tisztújítás lesz holnap vagy holnapután. Két-három kocsira való nemesember összeverődik. Pipáz, vitatkozik, nagyot kiált, nagyot iszik. Tele van ugyan csutorája hatalmas jó borral, de azért megáll a csárdánál. Vagy bekiált, vagy be is tekint. Kocsija elállja az utat. Nemesember nem fél se vármegyétől, se szegénylegénytől. Őt nem meri bántani senki. Ő védi az ország jussát, s őt védi a maga jussa. Gyilkos, zshivány, haramia se mer belekötni. Nemesember fejét csak nemesembernek szabad beszaggatni. De annak aztán igazán szabad.

Megvannak-e még ezek a csárdák? Nem tudom, de nem hiszem. Talán tizedrésze sincs meg. Rég elmúlt egy nemzedék életkora, mikor ott jártam utoljára. Mikor saját vármegyémbe osztottam az igazságot: akkor még sok bajom volt ezekkel a csárdákkal. A nyirádi és dobosi erdők odaülnek a veszprémi Bakonyra, s lopott birka, lopott disznó, véresre vert tarkó, hajléktalan ember nemigen ügyelt a vármegye határjeleire. Innen oda, onnan ide akadálytalan volt az erdőn és az éjszakán a közlekedés. Ma már bizonyára másként áll a világ ott is.

Úgy emlékszem, mintha Kohn lett volna 1855-ben a Kutya farki kocsmáros neve.

– Kapunk-e valami jó ennivalót, kocsmáros?

– Ennivalót? Azt az egyet nem adhatok.

– Hogy lehet az?

– Péntek este van. Magam se eszem.

Valami istenes zsidó volt ez a Kohn. Vagy pedig nem volt, amit adjon, ennivalója. De az éhes gyomor péntek este dacára is lázongott.

– Csak lesz talán kenyere, bora?

Kohn ránézett Kohnnéra, Kohnné ránézett Kohnra. Sok vigasztalás rejlett ebben az összenézésben.

– Kenyeret talán tud adni a Répa.

Ez a Répa volt a szolgálégény. Szolga is, legény is, öregecske is. Ferkó volt a szent keresztségben kapott becsületes neve. Tehenet, disznót ő látott el; pénteken este és szombati napon ő volt a mindenes; ólat, állást, udvart, kocsiszínt ő tartott tisztán; szegénylegények titkaiban ő volt az izenethordó. Volt is a szegénylegények közt becsülete.

– Hol az a Répa?

Alig ejtettem ki a szót: jött be a Répa. Mintha tudta volna, hogy róla beszéltünk. Hozott magával fél kenyeret. Barna, jóízű, keményre sült rozskenyeret. Adott hozzá sót-paprikát is. S egy hosszú, vastag nyakú osztrák üvegben egy icce bort.

Hitvány fagyúgyertya égett a szobában. Borszag, pipafüstszag, bagariacsizma-szag töltötte tele a szoba levegőjét. A hold arra Boglár felé már toronymagasságnyra állt a vizek fölött, arcáról már lemaradt a piros füstök, s ezüst fénnel nézett be az ablakon. Jobb lesz odakint vacsorázni.

Sovány vacsora, de jólesett. Még Dús János társamnak is jólesett, aki pedig a meszes-györöki fokon, míg én a táj szépségein rajongtam, útra hozott minden kalbászunkat és zsemlénket megette. A szigligeti öböl ragyogásából ez a kalbász tetszett neki egyedül. De azért jóízűen falatozott most is a rozskenyérből.

Földön fekvő vadkörtefatörzsökön üldögéltünk az útparton. Azt kérdelem Répától:

– Hol alszunk az éjjel?

– Ott a gyöpön, ni!

Az út túlsó oldalára mutatott, a Balaton felé. Óriási kaszáló terület félkörben a nádasig, s a sarjú* is már bokán felül ért. Ott bizony puha fekvés esik, ha az embernek béka a szájába, fülemász a fülébe, hangya az orrába be nem költözik.

– Megesznek ott a szúnyogok, Répa.

– Valamit majd csak meghagynak az úrfiból holnapra is.

Ez valószínű. Csakhogy amit meghagynak, nem akarom, hogy holnap egyék meg. Ez a Répa egyébiránt okos és szellemes embernek látszott.

– Hová való kend, Répa?

– Alsó-Sáskán születtem, a Halápi-hegy tövében.

Mikor jóllaktunk, átmentünk az úton a gyöpre. A zöld pázsit volt az ágy, vakondtúrás a vánkos, csillagos ég a szobamennyezet. Tücsök a kapus, szúnyog a pincér, őszi bogár a szobalány. Július végén voltunk, az őszi bogár már szólt; édes, lágy, méla hangja ott dalolgatott körülöttünk. A legszebb furulyahang a világon, csakhogy icipici. Engem mindig elandalít esténként.

– Egy szúrt vagy lópokrócot nem adhatna alánk, Répa?

– Az is kerül.

Nem tudtam elaludni. A szúnyogok ellen kalapomat arcorvra kellett volna borítani, de a csillagos égről nem tudtam levenni szememet. Védelmezni kellett arcomat. Került az álom. A buja fűnek, üde pázsitnak lágy illata se tudott elszenderíteni. Ébren voltam, álmodoztam.

Répa Ferkó! Rágondoltam. Furcsa név és furcsa ember. Szegény, mint a templom egere. Ha szegény nem volna, nem szolgálégyen volna. S nem itt volna a kutyafarki csárdában, erdők alján, nádasok szélén, szegény zsidó szolgálatában. De jó ember, jó szívvel, jó lélekkel. Milyen szívesen adott kenyeret is, pokrócot is, jó tanácsot is. Baja sincs a világgal. Hiszen vidám lélek, bizonyítja beszéde, gondolkozása. Okos is, mert keveset beszél, csak arról szól, amiről megkérdik, s arról is csak annyit, amennyi szükséges. Nem is panaszkodik, nem is dicsekedik.

Répa Rozi története

Répa Rozi menekül – Sobri Jóskával találkozik – Répa Rozit megbecsülik az emberek – Sobri szerelme – Egyszer csak elmarad Sobri örökre – Répa Rozi elbujdosik – A tudósok, nagy urak, együgyűek és szegények szerelme – Sobri Jóska fája

Répa Ferkó!

Eszembe jut a népdal.

Répa Rozi – Billegében: Játszik a Sobri ölében. A nyakát általszorítja: Száját csókra igazítja.

Répa Rozi volt Sobri Jóska szeretője. Sobri Jóska volt az ország legdelibb betyárja. Ifjú, bátor, csodaszép, legények büszkesége, asszonyok bálványa. Vér nem tapad kezén. Kincset nem gyűjt, szegény embert nem bánt. Amit úrtól, paptól, zsidótól elszed: felosztja a szegények közt. A Bakony az ő országa, száz bujdosó legény kíséree. Senki se tudja azt: ki volt apja-anyja. Senki se tudja azt, hol volt elmúlása. Tizenkilenc esztendő óta nincs már róla hír a világban. Aludjatok tovább, vármegyék kormányzói, Sobri Jóska hamvát elhordta már a szél, hírénevét csak kevesen őrzik.

Hát szeretője őrsi-e még? Él-e még Répa Rozi? Szőke volt-e? Barna volt-e? Van-e kis hajléka, vagy kiteszítették a világba? Vagy cédán éli világát, vagy szíve megszakadt?

Rá gondoltam. Róla álmodoztam. Dús János barátom mellettem ott a pokrócon jóízűn hortyogott.

Az edericsi és vitai kakasok szava rég elhangzott. Megkerestem a Göncölszekeret. Nagyot hajlott már a rúdja, éjfél körül járt az idő, s én mégse tudtam elaludni.

Csöndes volt a világ. Talán a föld kerekiségén nincs oly hely, ahol akkora volna a csöndesség, mint a Balatonon, mikor nem fúj a szél. A nádas lakói is rég elaludtak, s még egy se ébredezett.

Egyszer zörgést hallok a csárdánál, mintha járkálna valaki. Felülök,

odanézek. Répa Ferkó áll a csárda előtt kalap nélkül. Napkelet felé néz. Talán azt nézi, mutatkozik-e már a hajnal?

– Valamit kérdeznék, Répa!

– Tessék csak.

– Mennyire van ide a Billege csárda?

– Valami két óra járás gyalogszerrel.

– Hallotta-e kend ezt a népdalt: Répa Rozi Billegőben: Játszik a Sobri ölében.

– Miért kérdi ezt az úrfi?

– Mert kendnek is Répa a neve, meg annak a lánynak is, meg hogy Billege is ezen a tájon van.

Répa Ferkó hallgatott. A telihold éppen az ő alakjára világított, s én jól odanéztam. Akart is szólni, nem is. Bal kezével oldalt hajtotta haját a homlokán. Utóbb mégiscsak szólt.

– Hogy nem tud aludni az úrfi.

– Eszembe jutott, lássa, ez a népdal, s aztán eszembe jutott a szegény Répa Rozi. Él-e még, vagy hová lett?

– Nagy eset az, úrfi, látom, hogy jó szívvel emlékszik meg Roziról, hát csak elmondom, ha már nem akar aludni.

Odajött hozzám, néglépésnyire leült az árokpárt szélére, s elkezdte beszélni Répa Rozi esetét.

– Igaz, hogy a Rozi az én édeshúgom volt, de csak egy esztendővel fiatalabb, mint én. Ha élne, vagy ha most is él, harmincnyolc esztendőnél nem idősebb. Derék, szép, szemrevaló lány volt, de nagyon szegények, zsellérgyerekek voltunk, hát el kellett szegődnünk.

Én elszegődtem erre-arra, volt több helyem is. A húgom elszegődött a Diskay uraság malmába a molnármesterhez. Nem messze van ide az a malom; ott van Kisapáti körül az Eger vizén. Nem lett volna talán rossz helye, de hogy történt, hogy se történt, az uraság valamelyik rokona rávetette a szemét, s elkezdte a lányt hitegetni, csábítani, csiklandozni. Egy ízben nagyon is szorongatta a lányt, de az se volt röst, úgy föltaszította az urat, hogy az a fogaskerekhez esett; az isten őrizte, hogy kegyetlen halállal meg nem halt. Mégis nagy eset volt, mert látta a gazda, látták az őrlők és a cselédek, s az az úr bosszút esküdött. Nem is maradt ott a húgom egy pillanatig se, pedig estefelé járt az idő, hanem nyomban átmenekült az Ürgelyuk csárdába.

Az Ürgelyuk csárda ott fekszik a Szentgyörgyhegy lábánál, a kocsiút

mellett, amelyen Kisapátiból megy az ember Tapolcára. Alig egypár puskalövésnyire volt a malomtól. Most is megvan, s most is az a zsidó van benne, aki akkor volt. Ő is csak úgy tudja ezt a dolgot, mint én. Ismerte is már a húgomat, mert nemegyszer ment oda borért húgom az őrletők számára. Meglátja a zsidó a lányt, amint szomorúan odaér a csárda elé, s azt mondja:

– Mi az, Rozi? Se üveg, se vászonkorsó,* se csutora nincs a kezedben?

– Nem is borért jövök most, hanem megyek haza, kiléptem a szolgálatból.

Zsidó ember kíváncsi. Szereti tudni, mi történik a szomszédban. Addig faggatta a lányt, míg ez el nem mondta az egész esetet.

– Igazad van, Rozi, eredj csak haza. De ma már tovább ne menj. Este van, hajnal előtt haza nem érnél, erdőn-mezőn mit bódorognál egész éjjel, maradj itt éjszakára.

Úgy is lett.

Csakhogy estére kelve alig egy óra múlva megjött Sobri tizenkettővel magával. Aznap valami csetepatéja volt Sümeg körül a pandúrokkal, s ide jött nyugodni és éjszakázni. Valami történhetett, ami kedve ellen volt, mert mogorván szólt a korcsmároshoz.

– No, zsidó, üres-e a csárda, vagy van valaki itt?

– Senki sincs itt, csak a Diskay-malombeli szolgáló, ott bent van a feleségemnél.

– Azt a lányt látni akarom!

Rozinak be kellett mennie az ivóba. Ott ült az ivóasztal közepénél Sobri Jóska, kalapját hátravágta, a bajuszát pödörgette, dupla puskája előtte feküdt az asztalon, cifra szüre a szék hátára téve. Három gyertyatartóban három szál gyertya égett előtte. Ez volt a szokás minden csárdában, ahova Sobri éjszakára benézett.

A lány reszketett. Ha a Diskay uraságnál se volt maradása, mi lesz most a haramiavezérnél? Hét-nyolc rabló, haramia ott ivott már a vezér közelében, a többi pedig kiállt az útra vigyázónak. Az egyik Kisapáti felé, a másik Gyulakeszi felé, a harmadik Raposka irányában, két legény pedig Tapolca felé. Ott lakott a szolgabíró.

Sobri gyanakodott. Nagyon szép lány volt az én húgom, de annál inkább gyanakodott. Tudta, hogy a csendbiztosok, pandúr hadnagyok szép lányokkal szokták a híres duhajokat megejteni.

De az én húgomra hiába gyanakodott. Olyan igaz járatban volt az én

húgom, mint a pap, ha gyóntatni megy. Észrevette ezt csakhamar Sobri is, és tovább nem kérdezősködött a lánytól. Csak nézte jó szemmel. De a lány mégis reszketett.

– Ne reszkess, édes húgom. Nem látja az többé fölkelni a napot, aki miatt egy hajad szála is meggörbülne. Eredj nyugodtan ki a konyhába, segíts kissé sütni-főzni a zsidó asszonynak, mert éhesek vagyunk. Azután aludd ki magad kedvedre, de szó nélkül reggelre se menj el a háztól. Talán lesz még egy szavam hozzád.

A lány kiment a zsidó asszonynak segíteni. Sobri utánanézett, míg csak ki nem ment az ajtón. De amikor betette maga után az ajtót, még akkor is utánanézett. Mintha fekete tüzes két szemével az ajtón keresztül is látta volna azt a lányt.

Magához intett két legényt. Mógort és Fúmagot. Azt mondta Mógornak:

– Peti, menjetek át a Diskay-malomba. Mondjátok meg a molárnak, hogy menjen be sebtén az urasághoz; ha éjfélkor lesz is: költse föl az uraságot; az uraság pedig, ha görcs van is az ujaiban, azonnal írjon becsülettudó levelet, amelyben szánja-bánja bolond tüzességét, és szíve szerint való bocsánatot kér a lánytól mindazokért, amelyeket ellene vétett, de még azokért is, amelyeket ellene gondolt. A levélre pedig írja rá, hogy ez a levél adassék Répa Rozi becsületes szolgálólánynak az Ürgelyuk csárdába. Mondja meg a molnár az uraságnak azt is, hogyha pedig ő azt a levelet meg nem írja a ti szavatokra, akkor odamegyek hozzá én magam még ezen az éjszakán, legyen is rá elkészülve jól, s majd az én szavamra aztán megírja azt a levelet, csakhogy akkor a fülét ragasztom rá pöcsétnek.

Mógor és Fúmag szó nélkül fölálltak, magukra kerítették a szűrt, hónuk alá vették a puskát, s mentek útjukra.

Sobriék pedig ettek, ittak, jól mulattak, jól aludtak.

Csak a vezér nem aludt. Fejét könyökére hajtá, s nézte azt a barna faggyúgyertyát, mely ott sercegett előtte, s melynek kanócán izzó gombák alakultak a halavány lángtól. Senki se merte elvenni a gyertya hamvát, mert a vezér nem szerette, ha a hamvvévővel előtte kotorásztak. A Rozi is alhatott nyugodtan, Sobri se meg nem nézte, se nem kérdezősködött utána. Mintha elfelejtette volna.

Pedig dehogy felejtette el.

Alig pirkadt a hajnal: fölkelte a lány. S alig lépett ki a lány az udvarra:

ott állt előtte Sobri Jóska. Kezében volt a levél, melyet két legénye még hajnal előtt meghozott a Diskay uraságtól.

- Jó reggelt, húgom.
- Adjon isten kendnek is.
- Tudsz-e olvasni, húgom?
- Tanultam is, tudok is.
- Ezt a levelet hozták neked az éjjel.

Nekiadta a levelet. A lány felbontotta, elolvasta, a szeme is könnybe lábadt. A becsülete, jó hírneve immár tiszta.

Sobri ekkor azt mondta:

– Volna még egy szavam, édes húgom. Egyszer láttalak életemben, de mintha mindig ismertelek volna, amióta élek. Úgy érzem, mintha a szívemhez nőttél volna. Egész éjjel nem hunytam le a szememet, csak terólad gondolkoztam. Visszamehetsz a malomba, ha jónak látod. A hajad szála se görbül meg. Elmehetsz haza is, ha jobbnak gondolod. Bizonyosan akad szerencséd, mert derék, jó, szemrevaló teremtség vagy. De ha jó szemmel nézhetsz rám, jó szívvel lehetsz hozzám, elviszlek téged ide nem messze a Billege csárdába jó emberek közé. Légy mátkám, légy galambom, légy hűséges szívbelim. Hol elmegyek tőled, hol megjövök hozzád, de mindig a tied leszek. Szegénylegény vagyok, de Sobri Jóska vagyok. Vigyáznak, kergetnek, halálra keresnek. De egyszer csak vége lesz a hejsze-hajszának, s ha te is úgy akarod, s ha isten is úgy akarja, valamikor meglesz az esküvőnk is. Gondold meg hát, édes húgom. Vagy mégysz vissza a malomba, vagy mégysz haza jó anyádhoz, vagy jössz velem Billegébe.

Megfogta a lány kezét. A lány lesütötte szemét, s azt felelte:

- Ha úgy rendelte az isten, megyek kenddel Billegébe.

Hejh, hogy ütötte össze bokáját Sobri Jóska, csak úgy pengett a sarkantyú! Hogy kapta karjára, hogy kapta csókra a lányt, csak úgy csattogott a lánynak ajka! Hogy rúgta be Sobri Jóska a csárda rozzant ajtaját, s hogy rivallt be a legényekhez!

- Gyerekek, héj, talpra hát, vagy hétszámra akartok aludni?

Pedig alig aludtak még egypár órát. De azért egy pillanat alatt talpon állt valamennyi. Sobri pedig kezénél fogva megmutatta nekik a piruló lányt.

– Ide nézzetek, itt az én szerelmem, szívbéli jegyesem, igaz hű mátkám. Ha sors úgy akarja, szerencse úgy hozza, isten úgy rendelte:

esztendőre vagy kettőre ott leszünk együtt a menyegzőnkön!

Az öreg Milfajt, a legrégebb duhaj tudta, mi a rend.

– Az isten áldjon meg benneteket, Jóska, e tisztos leánnyal együtt, kívánjuk tiszta szívvel mindközönségesen.

A duhajok egymás után odamentek a vezérhez, s mindegyik elmondta a maga áldását Sobrinak is, Rozinak is.

Csak Pap Andor morgott még azután is, ahogy áldását elmondta.

– Asszony: vesződség; szerető: keserűség. Útra menőnek üres zsák is teher a vállán. Minek nekünk a menyasszony? Minek nekünk akármiféle asszony?

Így lett az én húgom Sobri Jóska szeretője. Így ment oda a Billege csárdába, s így maradt ott.

A csárdás jó embere volt Sobrinak. Félt is tőle, szerette is, élt is utána. Jóraivaló asszony volt a felesége. Nem is úgy, mint cseléd, hanem úgy, mint édeslányuk volt ott az én húgom.

De Sobri se volt rossz ember, isten nyugossa, akárhol van. Mondjanak rá akármit, tudom, hogyha a vármegye halálra kereste is, rosszat mondani nem tud róla senki. Rozit pedig igazán szerette, mindig megbecsülte, széltől is megóvta, rossz emberek nyelvétől ugyancsak őrizte. De még ezzel se elégedett meg. Hanem tudtára adta főbírónak, pandúrok hadnagyának, hogy a Rozi húgomnak bántódása ne legyen. Mert ő ugyan még egy varjúfióknak se ontotta véré, nem is ontja, de ha Rozi húgomat bántják: minden csepp könnyéért az urak vére folyik, s olyan bosszút áll, hogy maradékról maradékra megsiratják.

De nem is bántották soha. Hanem amikor megtudták, hogy a húgom hol van s hogy ő a Sobri szívbeli mátkája: elmentek abba a rongyos csárdába még az urak is Tapolcáról, Halápról, Badacsonyból, Keszthelyről, hogy húgomat megláthassák. De olyan becsülettel beszéltek vele, mint egy úri kisasszonnyal.

Akkor támadt az a dal is: Répa Rozi Billegében – Játszik a Sobri ölében. Pedig dehogy játszott. Sobri Jóska sokszor megjött, meg is ölelte, meg is csókolta mátkáját, de különben úgy bánt vele, mintha templomban lettek volna, s a feszület nézett volna rájuk. Pedig csak abban a rongyos csárdában voltak, s rájuk nem mert volna nézni senki.

De mit tett még Sobri Jóska? El nem hinné azt senki. Sok bujdosó, sok szegénylegény, sok szökött katona ment hozzá, vegye fel őt is a seregébe. Kit fölvelt, kit nem. De akit fölvelt, annak az élő istenre meg kellett

fogadnia, hogy ha Sobrinak valami baja esik, az én húgomat el nem hagyja, ínségre jutni nem engedi, betegségben gondját viseli, s örökké megbecsüli.

Meg is tartotta fogadását mindenki.

Egyszer aztán Sobri Jóska hosszú időre elmaradt. Ennek éppen tizenkilenc esztendeje.

Rozi húgom várta-várta. Eljárt a templomba, s imádkozott buzgón a jóistenhez, hogy az ő vőlegényét hozza vissza. Híre járt, hogy eltűnt, elmúlt, elbujdosott. Még olyat is beszéltek, hogy fölakasztották.

Az én húgom nem hitte el. Maga Sobri mondta neki:

– Engem, Rozi, föl nem akasztanak, akárki mondja, el ne hidd. Még ha saját szemeiddel látnád: akkor se hidd el. Az árnyékom lesz, nem én magam.

De azt se hitte el, hogy elbujdosott. Hogy is hihette volna el, hogy őt elhagyhatta?

Mikor utoljára elváltak, az uzsai puszta felé ment el Sobri. Húgom elkísérte a billegei majorig. Szegény húgom kiült az útszélre, s órákig el-elnézett az uzsai puszta felé. Arra ment el Sobri, onnan kell neki visszatérni. Ünnepnapokon elment messze föl a völgyön, úton, erdők nyílásán; nézett, hallgatózott, szentül hitte, hogy találkozik majd Sobrival, milyen jólesik majd annak, hogy ő eléje ment.

Hiába!

Két esztendő is elmúlt már, de Sobri csak nem jött. Szegény húgom hervadt, fogyott, fejét búbanatnak adta. Nem hallgattam keserves panaszát, nem nézhettem omló könnyeit. Kiléptem a szolgálatból, s elmentem Sobri után kérdezősködni. Kenyerem nem volt: kéregettem. Ruhám rongyossá lett, viseltem rongyosan. Három vármegyét bejártam, de Sobri hírét nem hallottam. Hanem azt hallottam, hogy Sobri nem is volt Sobri, hanem nagy úr volt, nemesúr volt, s egyszer csak megunta a betyáréletet, letette a duhajruhát, felöltötte selyemdolmányát, s most nagy úr Pesten, talán főispán is.

Ezt nem mondtam meg szegény húgomnak. Elemésztette volna magát, ha ezt meghallja. És azután magam se hittem.

Egyszer, úgy két esztendő múlva megjött Pap Andor. Este jött a csárdához, lábujjhegyen csoszogott be az ivóba, súgva hívta félre húgomat.

Boldog isten – alig lehetett ráismerni. Feje hajlott, teste görnyedt, képe

borostás, bajusza kuszált. Pedig milyen legény volt az Sobri idejében.

– Hol a Jóska, bátyámuram?

– Ne kérdezd, Rozi húgom.

– Hol van Jóska? Hol a vőlegényem?

– Megmondom hát, Rozi húgom. Erdő szélben, hegy tövében, hársfa árnyékában, virág nyílik körülötte, senki se üldözi, senki se háborgatja. Arra napkelet felé van, onnan jövök tőle, messze sincs ide, s mégis megöregedtem, mire ideértem.

S elmondta Sobri Jóska halálát és utolsó perceit. Ahogy történt két év előtt Tolna vármegyében, Lápafő határában.

Nem is lehetett az másként. Mert hiszen ha Sobri meg nem halt volna, ahogy őt az én húgom szerette, ide neki vissza kellett volna jönnie.

Szegény Rozi húgom!

Se élő, se holt nem volt, mikor ezt a hírt biztos embertől meghallotta. Gondolta ő már, hogy így kellett annak történni. De azért mégis úgy fáj a szíve, hogy én nem tudtam nézni. Pap Andor megfogta a fejét, talán mindjárt összeesett volna.

– Bár elvett volna az isten engem is vele együtt. Mi volt az utolsó szava?

– Utolsó szavát nem hallottam, mert amikor a katonaság körülvelt bennünket, s pajtásaink már elvesztek vagy kézre kerültek, én odábbálltam, s egy dombos csalitba menekültem, de amint a domb oldaláról visszaneéztem: akkor még Sobri ott állt egy nagy fa mellett. Hanem egy órával előbb, mikor az erdőszélben összejöttünk, akkor azt mondotta: „Gyerekek, ma nehéz sorunk lesz, ha engem baj ér, amit fogadtatok, megtartsátok, az én mátkámat, míg éltek, el ne hagyjátok!” Én, Rozi húgom, nem is hagylak el téged, azért jöttem íme hozzád, pedig most már az én életem kutyát se ér.

Úgy sírt, úgy zokogott szegény húgom, könnye úgy omlott, mint a záporosó. De mégis odafordult Pap Andorhoz.

– Köszönöm kendnek, bátyámuram, szíves jóindulatját, de én nem akarok terhére lenni senkinek, az isten megsegít engem.

Hiszem, hogy meg is segítette, csak azt nem tudom, milyen úton-módon. Elbúcsúzott másnap édesanyánktól, harmadnap éntőlem, s elbujdosott. Azt mondta, hogy Sobri Jóska sírját megy fölkeresni.

Sohase láttuk többé.

Megtalálta-e Sobri sírját, vagy él-e még valahol, vagy a szíve

megszakadt, vagy nekiment a Balatonnak: nem tudja megmondani senki. Pedig messze földről jövő emberektől én is sokáig kérdezősködtem utána.

Így végezte Répa Ferkó a szomorú történetet. Mire elvégezte, világos reggel lett, csak éppen hogy a nap még nem bújt ki a Balatonból. Hanyatt feküdtem, a vakondtúráson nyugodott fejem, úgy hallgattam. Nem szóltam közbe, nem kérdezősködtem, nagyon elfogta képzeletemet Répa Rozi alakja s életének és szerelmének története.

Csodálni való is ez. Nem a történet, hiszen az mindennapi. A szeretők egyike meghal, vagy elhidegszik, vagy hűtlenné válik, s a másik aztán vagy utánahal, vagy vigasztalódik, vagy hűtlenséggel fizet a hűtlenségért. Tízezer regényben és százezer elbeszélésben megírták ezt már igazi és nem igazi költők. Szétfoszlik az eszmény, vagy eltűnik, vagy utálatossá lesz, s a beteg szív aztán vagy megromlik, vagy kigyógyul, vagy elszárad, vagy megszakad.

Én csodálom azt a mélységet, erőt, fenséget és tisztaságot, mely otthon van a szegény ember, szegény lány szerelmében is. S amely oly ritkán van otthon a társadalom fensíkján élő lelkek szerelmében.

Mi a szerelem?

Agynak működése, mint a gondolkozás.

De a gondolkozás mértékében kiszámíthatatlan különbség van az emberek közt. Az egyiknek agya független tud lenni érzéstől, szenvedélytől, önimádás babonájától – a másiké nem. Az egyik a csillagok nyomait méri föl, s ezerestendős jövődönnek javulására dolgozik, hogy a születendő nemzedékek jobbak s boldogabbak legyenek, mint mi. S a másik gondolkozás a teremtés legnagyobb ügyének a kamatláb változásait tekinti. Newton és Shakespeare agya az istenekkel száll versenyre, s a földhözragadt szegény ember agya elvész abban a kérdésben: mit eszik holnap, s miként szerzi be téli gúnyáját?

A szívek közt nincs akkora különbség.

A szegény lány szíve úgy érez, mint a királylányé, s a betyár úgy megőrzi szerelmének titkait, mint a lovag. Ésszel, tudománnyal, magas műveltséggel keveset törődik a szív. A legtudósabb elme s a legmagasabb gondolkozás mellett is satnya és nyomorék maradhat a szív, s erővel és érzések gazdagságával lehet tele a nyájörző tanulatlan bojtárgyereknél is.

Miért van ez?

Érzéki dolog a szerelem, s az érzékek mindenképpen egyenlők. Így

tanítják a tudomány emberei. De ez nem megoldás. Hiszen az agy és a gondolkodás is érzéki dolog, s ebben mégis óriási változást idéz elő a tanulás és a műveltség.

A bölcsesség arany, a bölcselkedés aprópénz. Keveset adnak érte, elvesztése se nagy kár, rozsdá is megeszi. A tudós elmék, erős gondolkozók, számítás emberei bölcselkedésük mértéke alá vonják szívüket, szerelmüket.

Megengedjék-e erősödni az érzést? Nem lesz-e ez akadály életük útján? Nem árt-e meg az egészségnek? Melyik lánynak szerelme lesz biztosabb, kényelmesebb és hasznosabb? Mit nyerhetünk ezzel? Mit veszthetünk amazzal? Melyik gyümölcsöz jobban és gyorsabban?

Ez az elmék bölcselkedése. S minél kisebb úr a szív, annál nagyobb úr a bölcselkedés s annál hitványabb a szerelem. A hatalom és műveltség birtokában lévő úgynevezett nagy családoknál a szerelem nagyon hasonlít a vállalatához. Tárgyalás, alku, megegyezés, mérleg, egyensúly, szállítás, kölcsönös érdekek méltányos kiegyenlítése, s gyakran per, felszámolás, csődbe jutás.

Itt már a szerelemnek alapszabályai vannak, mint a részvénytársaságnak. Itt már aztán vigyáznak arra, hogy az egyes szakaszok ellen senki se vétkezzék. Az „élek érted, meghalok utánad” nincs bent a szakaszokban. Ezt nem hagyná jóvá se a törvényszék, se a miniszter, se a közgyűlés. A „hűség” benne van az alapszabályokban. De föltételhez és bírságokhoz kötve. Aki megszegi a hűséget: fizet ennyit és ennyit. S míg fizetni tud: fennáll a szerelem szegett hűséggel is. De aki nem tud fizetni: azt kilöki a vállalatból. Annak többé nincs joga a hűséghez, a szívhez, a szerelemhez.

S minő fenség az, amikor a társadalom magasán is néha előáll a szív, s nem engedi magát megkötözni, vagy széttépi kötelékeit, s elveri maga mellől az alkuszokat, bírákat, ügyvédeket, közbenjárókat s a számítás és bölcselkedés egyéb szállítóit!

Így kellene lenni mindig s mindenütt.

Így volt annál az erdei duhajnál, akinek a neve egykor Sobri Jóska volt. S így volt annál a nyomorult lánynál, aki addig élt, ameddig szeretett, s amikor szeretője meghalt, ő is elmúlt utána örökre.

Míg e sorokat írom: azalatt tudósít egy barátom, hogy Sobri fáját a lápafői határban néhány év előtt kivágták, s körülötte a csalitot is kiirtották. „Sobri fája.” Így nevezte a nép. Amelynek oldalához utolsó

harcában puskáját támasztotta; amelynek árnyékában magát agyonlőtte; s amelynek tövében fiatal szép testét eltemették. Az arra menő megállt a fánál, s egy sóhajjal vagy egy áldással gondolt arra, aki ott porladozik. Együgyű léleknek már ez a természete.

Vajon Répa Rozi látta-e ezt a fát? Megölelte-e, megcsókolta-e, könnyeivel megáztatta-e, mielőtt szerető lelke visszaszállt a végtelenbe, ahonnan származott?

Szentirmay József

Branyiszkó ostroma – Az orosz ágyúgolyó – Florencben – A mogorva kapitány és vidám felesége – Az olasz hazafiak – Szentirmay nem szerette a pénzt – Tuli és a királyasszony – A magyar bor

– –Mikor a nap fölkel: akkor aludtam el. Talán két óra folyásig aludtam. Mikor fölédtem, Répa Ferkó már nem ült mellettem az árokparton, hanem útitársam mosdott a harmatban s törülközött zsebkendőjével. Némely madár is megmosdik a harmatban, a hiú lány is megcselekszi, akkor nekem is jólesett.

Szigligetben reggeliztünk.

A vár omladékait összejártam. Ott is találtam egy kis juhászbojtárt, kerepőt faragott* egy dőledék fal árnyékában. Ennek is Répa volt a neve, de ez se Sobriról, se kedveséről nem tudott semmit.

Még nem volt dél, amikor Badacsony hegyére értünk. Napkeleti oldalán értük el a csodálatos szépségű hegyet. Csakhogy akkor nem várt bennünket a parton Szentirmay József.

Mint vár most, mikor Gyulai Pál úr kiugrott a csónakból, hogy minél előbb szilárd talajt érezzen lába alatt.

Hatalmas szép férfialak volt ez az én derék barátom Szentirmay.

Széles váll, domború mell, egyenes derék, piros arc, oroszlánfej, de kék szemekkel, állandó mosollyal.

Jókedvű, igaz magyar ember. Aminőt én szeretek. Jókedve sohase szűnt meg. Még akkor se, mikor az oroszral ütközött, s az orosz ágyúgolyó egyenesen derékban találta. Még akkor se, mikor a függetlenségi harc végén besorozták s Olaszországba hajtották.

Mert hogy honvéd volt, tiszt volt, vitéz volt: természetes.

Valami honvéd-vadász zászlóaljnak volt főhadnagya.

Mikor Branyiszkót ostromolták, s pár útforduló sáncot bevettek: a véletlen Guyonnal hozta össze, a vakmerő tábornokkal. A tábornok valami ok miatt toporzékolt haragjában. Pedig a golyók ott füttyörésztek körülötte. Látta, hogy a rózsás képű, fiatal, szőke vadásztiszt mosolyog. Pedig hideg is volt a tél miatt, meleg is volt a csata miatt.

– Mit nevet ön?

– A németet, tábornok úr.
– Mi van azon nevetnivaló?
– Az, hogy mindjárt kiverjük minden állásából. Nézze, tábornok úr, minden német jobbra-balra tekinget, mintha jobbról-balról félne, s mintha azt keresné, merre könnyebb futni. Ha meg akarná állását tartani: mereven nézne ránk, mint a sas.

Igaza volt.

A tábornok jól megnézte a látócsövével a hegyoldal német csapatait, s rögtön észrevette maga is, hogyan tekinget jobbra-balra a legénység.

Jó jel volt. Elismerésül kezet szorított a fiatal hadnaggyal, s azontúl neki is jókedve lett.

Hát amikor az orosz ágyúgolyó derékban találta.

Valahol a Hegyalján verekedtek az oroszokkal.

Szentirmay zászlóalja egy domb oldalán állt, szálas nyárfaerdőbe vonulva. Az orosz seregnek, ha kifejlődni akart, s előre akart hatolni, ezt a zászlóaljat az erdőből ki kellett verni. A vadászok azonban ügyesen lőttek, bátran megálltak; lovassággal nem lehetett, szuronyrohammal nem volt tanácsos őket megtámadni. Védtek őket a szálas fák. Az orosz vezér tehát egy fél üteg nehéz tábori ágyút vezényelt ellenük, s lőtte az erdőt alattuk, fölöttük, körülöttük.

Lőhette azt. Nevették azt a jókedvű honvéd-vadász fiúk.

Pedig nem egészen nevetséges ez a hadi játék. Erdei nagy szálfát ugyan tábori ágyú le nem dönt, de az ember egy pillanatig se biztos, hogy a lelőtt, letördelt, leszaggatott faágak a szemét ki nem ütik. Érdekes állni az ilyen ágyútűzben. A karvastagságnyi ágak úgy hullanak, mint a záporosó, s az irtóztató zúgás-recsegés még az ágyú hangjánál is jobban rázza a lelket.

Szentirmay látta, hogy az orosz egyelőre csak ágyúval akar dolgozni. Odaszólt zászlóaljához:

– No, fiúk, mi is rágyújthatunk, ha az orosz rágyújtott.

Szentirmay a pipát értette. Neki nem volt ágyúja.

Odaállt egy félőlnyi vastag nyárfa mögé, hátát nekitámasztotta a fának, elővette makrapipáját, megtömte dohánnyal, kicsiholt, s az égő pudvát rátette a dohányra, sőt már a kupakot is rászorította a pipára.

De szippantani már nem volt ideje. Esett hasra, csak úgy zuhant. Az a nagy fa, melyhez támaszkodott, úgy ütötte hátba, mint a mennykő. Egy tizenkét fontos orosz ágyúgolyó éppen a fa közepének ment neki, s az

lökte meg a fát. Ha az a fa ott nincs, Szentirmayt derékban úgy vágja ketté az ágyúgolyó, mintha ollóval szelték volna kétfelé. Az az ágyúgolyó éppen a derekának tartott.

Legényei odaugranak, amint látják, hogy a földön fekszik.

– Hadnagy uram, itt vagyunk! Csak nincs valami baj?

– Van, fiaim, van!

Nagyot szippantott a pipán, de nem jött a füst.

– Az a baj, fiaim, hogy a pipám kialudt. Újra ki kell csiholnom. Adta muszkája, mennyi bajt csinál az országban.

S szedte elő készségét, szerszámát, hogy kicsiholjon. De már ezt a fiúk nem engedték hamarosan. Dörgő éljen-rivalgással fölemelték a hadnagyot, s megmutatták a muszkának. Ma is töri még a fejét a muszka, miért örültek, miért kacagtak, miért éljeneztek a honvédek olyan nagyon?

Mikor a harcnak vége lett: besorozták osztráknak át is. Közlegénnyé tették, s gyalog hajtották Olaszországba. Adtak rá komiszruhát, de olyan rongyosat, piszkosat, hogy igazi osztráknak nézhette mindenki. Sebaj. Neki jókedve volt örökké.

Lelkes barátja akadt az útban. Burián pesti ügyvéd. Akit később egyenes természetével, hosszú szakállával, tekintélyes komolyságával együtt minden ember ismert és tisztelt Budapesten. Szentirmay mérnökségre, Burián ügyvédségre készült; Pesten már jó ismerősök voltak, Olaszországban ismét összekerültek, s gyöngéd barátságuk halálukig tartott.

Hogy történt, hogy se történt, Szentirmayt mint besorozott osztrák katonát Florencbe helyezték. Egy kegyetlen szívű, mogorva kapitány kezére került. Csakhogy ennek volt egy kegyes szívű, vidám kis felesége s két apró porontya. Amint a kis feleség meglátta Szentirmayt: ennek deli termete, mosolygó ifjú Apolló-arca rögtön szemébe tűnt, s nem nyugodott addig, míg őt a mogorva férj oda nem rendelte magához privátdínernek.

Hamis szeme volt a menyecskének. Két nap alatt már mindent kinézett a privátdínerből. Azt is, hogy magyar fiú; azt is, hogy mívelt fiú; azt is, hogy jókedvű fiú; azt is, hogy tiszt volt, hogy kitűnően tud rajzolni, gyönyörű hangon tud énekelni, s hogy egyáltalán nem arra való, hogy csizmát tisztítson, szobát söpörjön, piacra járjon, a konyhára fát, vizet hordjon, s a menyecske kutyáját sétáltassa, s két kis porontyát

mulattassa.

Hohó! Álljunk csak meg kissé. Talán mégis arra való, hogy a két kis porontyot mulattassa, s azonkívül a menyecskét rajzolni és dalolni tanítsa.

De nagyon is arra való!

Néhány hét múlva Szentirmay katonai ruhában járt ugyan, de se privátdíner nem volt, se a katonai gyakorlatokra menni s mindenféle katonamunkát végezni köteles nem volt. Ehelyett mulattatta a két kis porontyot, s tanította a menyecskét.

De nem ingyen.

Hanem bizonyosan azt mondta a két kis porontynak:

– Hé, kölykek, mogorva kapitányomnak osztrák porontyai! Ide hallgassatok rám! Én ugyan játszom veletek, szépséges mamátokat is megtanítom dalolni és rajzolgatni, s amellettt itt is maradok katonának, ameddig innen el nem mehetek. Meg is kapom én ezért a fizetést jó szóban, körömfaladékban, meleg kézszorításban, édes mosolygásban s ki tudná, mi másban. De ez nekem, adta osztrák porontyai, mind nem elég. Hanem van nekem itt egy Burián nevű jó barátom, adjatok annyi szabadságot annak is, amennyi nekem jut. Azután van nekem itt Florencben egy-két híres honfitársam, egy híres festőművész, s annak fiai, akiket már hazulról ismerek. Az öreg Markó és családja. Szabad járásom legyen nekem oda mindenkor. És végre nagyon szeretem az olasz hazafiakat. Akik minden osztrákot a pokolra kívánnak. Akik élnek, dolgoznak, rajongnak és meghalnak a szabadságért. Akik ellen apátok és bajtársai irtóháborút viselnek, s akiket ma is börtönre, golyóra, kötélre keresnek. Hadd mehessek én ezek közé szabadon, hadd mulassak velük igazán, s hadd szidjam én az osztrákot velük együtt kedvemre. Nosza tehát, kis osztrák porontyaim, mondjátok ezt meg a mamának, mama a papának, papa a generálisnak, mert különben én többé se veletek, se mamátokkal nem játszom. Dörgöm-morgom-csikorgom-adta osztrák porontyai!

A két poronty meghallgatta a kemény szót. Az egyik lehetett hároméves, a másik kétéves. S bizonyosan eljárt mind a kettő a nagy megbízásban. Mert az én jó Szentirmay barátom ettől kezdve teljes szabadsággal mulathatott Florenc városában.

Mindennapos volt a Markó családnál. Benső, gyöngéd barátság erősödött meg köztük. Rajzban, építészetben, műízlés nemesítésében

kincset gyűjtött Markóék segítségével ifjú lelke.

Burián barátja is szabadon járt-kelt ezután. Együtt töltötték napjaikat. Együtt vigadtak sorsukon, s búsultak hazájuk állapotján.

De megismerkedett a fiatal olasz hazafiakkal is. Hajh, minő lelkek voltak ezek! A honfikeserűségnek és honfirajongásnak minő mérhetlen tengere zajgott ezek szívében! A tűzokádó lángja nem ég akkora tűzzel, mint ahogy égett ezekben a gyűlölet a pápai uralom ellen, a német betolakodás ellen és a szanfedisták ellen. Ha az olasz nemzet még egyszer olyan nagy tudna lenni, mint volt akkor, amikor szerencsétlen volt! Ha a magyar nemzet úgy tudná ellenségét gyűlölni, mint tudta az olasz! Ha mindig úgy tudna gyűlölni, mint ahogy tud néha verekedni!

Szentirmay és Burián el-elment mulatni egyik-másik Albergóba* s annak titkos szobájába az olaszokkal. Bámulta, szerette, csókolta, itatta az olasz a magyar fiút. Egy florenci ifjú gróf majd megette Szentirmayt.

– Mit bámulsz rajtam, olasz?

– A magyart bámulom! Hát ti vagytok a magyarok! Mindig, mindig, régóta látni akartalak benneteket. Kezed is megcsókolnám, ha nem nevetnél. Mi vagyunk húszmillió, ti vagytok ötmillió. A mi gazdagságunk és műveltségünk harmadfélezer esztendő, a tietek százesztendő. Mi palotákban élünk, ti a pusztán. Mi óriási templomokban, művészetnek fönséges csarnokaiban imádjuk az istent s szerezzük meg a tudományt, ti pedig ott őgyelegték erdőn, mezőn, szabad ég alatt. Nyugati művelt nemzet vagyunk, ti pedig ázsiai hunok, tatárok. Minket is legyőzött a német, titeket is. De ti, magyarok legalább megvertétek a németet igazán, porba gázoltátok lobogóját, hátához paskoltátok gögjét, s megtanítottátok futni és segítség után rimánkodni. Ti is véreztetek, de győztetek is. Mi csak véreztünk!

Kicsordult az olasz ifjú szeméből a könny. Így adta okát annak, miért bámulja a magyart, ha osztrák baka is ez.

Itt találkozott egy szegedi fogollyal, valami Bixio nevűvel.

A magyar kormány, mikor 1848-ban Szeged várát átvette, a várnak föld alatti nyirkos odúiban több mint száz foglyot talált, köztük sok olaszt. Nagyobb része olasz volt. Megkérdezte az osztrák kormányt: kik ezek? Miért vannak elítélve? Mikor szabadulnak, hová valók? A bécsi kormány nem tudta. El se voltak ezek ítélve. Olasz hazafiak voltak, s elhozták őket a Tisza mellé, eldugták őket Szegeden a föld alá, ott haljanak meg, ott rothadjanak el. A magyar kormány egyszerűen

hazaeresztette őket.

Haza! De merre, hogyan?

Útba esett Ausztria, s Ausztriában megint elfogdostak belőlük egy csomót.

Elfogták ezt a Bixiót is. Ő azonban Udine körül kísérőjét leszúrta, és megszökött. Szerencsésen eljutott a piemonti király seregéhez, s oda állt be katonának. „Még egy átkozott németet megölni, s azután meghalni”: ez volt örökös jelszava.

Szentirmaynak sok följegyzése volt Bixio elbeszéléséből. Minő borzalmak pihennek e följegyzésekben! Ez is úgy ragaszkodott Szentirmayhoz.

De nem sokáig ragaszkodhatott. Szentirmaynak szegény szülei pénzt kaptak a veszprémi káptalantól, hogy fiukat kiválthassák a katonaságból. Ötszáz forintot kaptak, s ezen kiváltották.

Hazajött, mérnök lett. Baranyában tagosított harminc falut, fölmérte Veszprémet, megnősült, s rokona és egyik főigazgatója lett János püspöknek, s tervezte és építette János püspök nőnevelő intézeteit. Lángeszű és jókedvű ember volt mindig, szerette mindenki, s költő és jeles író lett volna, ha gazdag ember nem lett volna.

Mégsem lett gazdag ember.

Kinevette, utálta, lenézte a pénzt. Honvéd korában, olaszországi baka korában csak úgy becsülte, mint diákkorában. Akkor pedig becsülni nem tanulta meg; szegény fiú volt, sohase volt pénze megbecsülni való. Mérnök korában pajtásai közt osztotta föl busás keresetét. Veszprém városa ma is adósa neki több ezer forinttal. Szülővárosa: hát csak elengedte neki. S mikor már nagy úr lett, négy lovon járt, kastélyban lakott, száz szófogadója volt, százezrekben turkált: hosszú útra, hetekig tartó uradalmi körútra akkor se vitt magával többet öt forintnál, tíz forintnál. Röstellte, hogy őt ezért becsüljék, mert nagy úrnak tartják. Szívesen adakozott mindenfelé. Erre kölcsönkérte a pénzt úton-útfélen paptól, zsidótól, kasznártól, kocsmárostól, bérlőtől, jó baráttól. Titkárjának jegyzéket kellett vezetni, s hazulról kinek-kinek megküldeni a kölcsönpénzt.

Ő volt tehát a mi házigazdánk. Ő rendelte oda a partra a kocsikat, s ő vitetett föl bennünket János püspök villájába. Gyulai Pál úrral ő ült egy kocsiban.

János püspök villája ott feküdt Badacsony déli vállán, a legszebb

ponton. Emeletes földház, kényelmes szobákkal. Ablakaiból napkeletre, napnyugatra s déli irányban a végtelenig látni. Mögötte észak felé a hegy zárja el a látást. Ott van az Omlás, a Tornyok, a Gyapjúzsákok s tetejükön a Kereszt. Valamennyi kősziklából.

Mindegyikünk megkapta a maga szobáját s egyúttal a sürgető meghívást az ebédhez. Szentirmay az első pillanatra észrevette, hogy piperézkedő ember nincs közöttünk. Egyiknek sincs kipödrött bajusza s bodorított haja. Egyiknek sincs se fekete, se fehér kesztyűje. Egyiknek sincs fényes hüvelye se fején, se lábán. Szóval: írók, tanárok, szerkesztők, tudósok vagyunk mind. Már olyanok, amilyenek.

Finom tapintattal rendezte be állapotunkat.

Ügyelt arra, hogy mindenféle inas, komornyik, huszár, vadász ne lábatlankodjon körülöttünk. A szolgálatot szobában és asztalnál az öreg Tuli és Tuliné végezte valami csitri falusi lány segítségével. Hadd lássák az urak, hogy otthon vannak.

Nevezetes ember volt ez a Tuli.

Valami házfelügyelő- vagy vincellérféle. Közönséges paraszt egyik szomszéd faluból. Szentirmaynak régi felszolgáló embere. Mindennap borotválkozva s tisztán öltözve. Kevés szavú, komoly tekintetű, lassú és ünnepélyes mozgású maga is, felesége is. János püspököt csak egyszer látta. Azonkívül a legnagyobb úr csak tekintetes úr volt előtte. Nagyságosat, méltóságosat, kegyelmeset nem ismert.

De fölségeset se.

Pár évvel előttünk ott járt József főherceg a főhercegnővel és a belga királynéval. Föl akartak menni Badacsony tetejére. János püspök volt már egyszer-kétszer úgy honvédszemle alkalmával a főherceg házigazdája, tehát csak az ő villáját keresték föl vezetőért. Hoztak magukkal Keszthelyről hideg sültet, pogácsát, új kalácsot, ezt a hegytetőn akarták elkölteni. Egész kíséretük egy huszárból állott.

Tulit kérték meg, vezesse föl őket a Kereszthez. Tuli szó nélkül vállalkozott. Kevés beszéde, lassú mozgása szemébe ötlött a főhercegnek.

– Hallja, kend, fel tud maga jönni velünk a hegy tetejére?

– Mit gondol a tiszt úr ! Ha ezek a fehérnépek föl tudnak menni, hát akkor én csak föl tudok.

– Micsoda fehérnépek?

– Hát ez a két tekintetes asszony!

A királyné és a főhercegné volt az a két tekintetes asszony.

A huszárnak ugyan nem volt szabad az utazók kilétét elárulni, de attól félt, hogy ez a paraszt valami ügyetlenséget, valami gorombaságot talál mondani. Félreintti Tuli.

– Vigyázzon kend a szavára. Fölséges asszonyok ám azok. Az egyik a belga királyné, a másik az alcsúthi főhercegné.

Tuli uram a pipát se vette ki a szájából, de el se hitte egy szavát se a huszárnak.

– Már, öcsém, nem tőled tanulom én meg a becsülettudást.

Bizony jobban is tudta, mint a huszár.

Mert amikor a fejedelmi személyek fölérték a Kereszthez, s ott ozsonnájukat elkölteni le akartak az aszú gyepes sziklára telepedni, Tuli csak odaszól az asszonyokhoz:

– Várjanak csak a tekintetes asszonyok egy szempillantásig!

Intett a hátul kullogó fiúnak, annak a kezén volt két szép selyempakróc, ezeket kivette kezéből, szépen leterítette a sziklára.

– Ide üljenek a tekintetes asszonyok!

A két királyi asszony mosolygott. A főhercegné nem állta meg szó nélkül.

– Hát a férjemnek nem hozott kend pakrócot?

– A tiszt úr férfinember, gondoskodik magáról. Aztán férfinak minek is a pakróc?

Ebben is neki volt igaza.

Nos hát ez a Tuli volt szolgálattelvő emberünk.

Az ebéd egyszerű magyar túladunai ételekből állott. Erdélyi ember hadd ismerje meg ezeket is. S hadd ismerje el, hogy nemcsak Erdélyben van híres sültje-főttje a magyarnak. Itál dolgában csakhamar általános meggyőződéssé vált, hogy a badacsonyi és somlyai bornál nem jobb a rózsamáli; hogy a badacsonyi ürmöst erdélyi ember nem ismeri, mert ilyen bor se Erdélyben, se Spanyolországban nincs, s végül, hogy a badacsonyi kéknyelű borhoz hasonló értékű és finomságú bor nincs a kerek földön. Még a tokaji aszú se éri el.

Végigbíráltuk úgy elméletben a leghíresebb erdélyi borokat. Különösen az erdélyi püspöknek rózsamáli borát, Kemény István bárónak csombordi borait s a jó Sámi Lászlónak híres borgyűjteményét. Nem fukarkodtunk az elismerésben. De hát a badacsonyi mégiscsak más.

Ma már Magyarország a bortermő országok közt a huszonötödik. Huszonnégy ország áll előttünk. Megelőzött már bennünket a nyavalyás

Ausztria s a még nyavalyásabb Görögország is. Nálunk huszonöt év alatt terem annyi bor, mint Olaszországban egy év alatt, s ötvenesztendei termésünket kell összegyűjtenünk, hogy Franciaország egyesztendei termését egy csomóba összehozzuk.

Így vagyunk boraink értékével is.

A rajnai borok s finomabb francia borok tízszer értékesebbek, mint a mi jobbfajta boraink. Leáldozott a tokaji aszúbor napja is. Egész Hegyalján nincs már háromszáz igazi szőlősgazdánk. Rossz idő, rossz féreg, rossz tudomány tönkretett bennünket.

Kiváltképpen a rossz tudomány.

Azt az embert, aki először hozott be hozzánk francia szőlővesszőt, elevenen kellett volna feldarabolni, s egy darabját minden szőlővidéken ijesztő például karóra húzni. S ezt cselekedni mindenkivel, aki példáját követte.

Volt nekünk negyven-ötvenfajta kitűnő magyar szőlőnk. Magyar talajban, magyar napfényben, magyar levegőben valami különössé, valami istenáldotta zamatoszá fejlődött fajták ezek. Ahogy búzáknak, cseresznyénknek, sárga- és őszibarackunknak, sőt még gesztenyénknek sincs párja a világon, úgy nincs szőlőnknek se. A magyar gyümölcs sok fajtája fölötté áll a földkerekség minden gyümölcsének. Az erdélyi som és hegyaljai furmint, az érmelléki bakator, az egri kadarka, a budai mézes, a somlyai rakszőlő, a balatonmelléki juhfarkú, bajor és tulipiros föl nem található sehol. Illatos szőlőinkről nem is beszélek. Hol van ezek párja?

Miért kellett ezeket a vizenyős ízű francia, spanyol, olasz és rajnai fajtákkal fölcserélni?

Azért, hogy behozzák a szőlőférget, a szőlőpenészt, a szőlőnek minden fehér és fekete, minden föld alatti és föld feletti betegségét.

Ebéd alatt e kérdésről elméltünk.

Badacsony, Szentgyörgy és Somlyó a szőlőhegyek mintája. Isten, mielőtt ezeket megalkotta, előbb a szobrászati tanfolyamokat elvégezte. Isteni lángelméje volt hozzá. S mikor ezt a hosszú gyakorlattal megedzette: akkor készíté e hegyeket. Mindegyik tökéletes szobormű. És egyúttal élőlény. Szerelmes, büszke és barátságos. Büszkeségét természetben, barátságát déli melegében, szerelmét borában érezi és nyújtja.

Azt mondják: ki kell zsákmányolni a talajt, sok bort kell termesztetni, a mennyiségre kell törekedni. Azt mondják: sok francia szőlőnek holdja

négy-ötszáz akót, sőt többet is terem évenként.

Nem ellenzem. Elfogadom.

De nem mindenütt. A tűzhányóhegyek bazaltoldalain, a bércek sziklás meredekjein sohase teremhet sok bor. S míg lesz úr és gazdag ember ez országban: kellene lenni sehol másutt nem utánozható magyar bornak is. Egerben hajdan az volt a közpéldabeszéd: „mihelyt szőlőm holdanként öt akó bornál többet terem, mindjárt nem egri bort terem”. Jó bor, jó bor, ha húsz akó is, de nem „egri bor”.

Lehet, hogy túlzás. De jellem van e példabeszédben. Hiába mondanák a mádi és tályai szőlősgazdának, hogy holdanként két hordó helyett húsz hordó aszút termeljen: nevetne rá.

Vagy nem lesz húsz hordó aszúja; vagy ha lesz: akkor tokaji aszúja nem lesz.

Amely asszony sok szerelmet terem: igaz szerelme nincsen annak. S nem terem igaz bort az a szikla, amely sok bort terem.

De mégis sok borra van szükségünk. A magyar ember lelkét sörnek, pályinkának át nem engedhetjük. Ám termeljétek a sok bort az alkalmas síkokon és hegylábakon, de a hegyek büszke meredekjén hagyjátok meg az ősi magyar szőlőt, s ha urak akartok maradni: szűrjétek a magasban olyan bort, amilyen csak az isteneknek, a királyoknak s a magyar embernek való. S ezeknek is csak ünnepnapon.

Így gondolkodott Szentirmay. Így terjesztette elénk borról, szőlőről, magyar emberről szóló meggyőződését.

Addig nem keltünk föl az asztaltól, míg az utazási rendet meg nem határoztuk.

Délután megnézzük Kisfaludy Sándor szőlejét.

Holnap reggel fölmegyünk a Badacsony tetejére. Délután átrándulunk Gyulakeszibe, s megnézzük Csobánc várát.

Holnapután Tapolcán ebédelünk, s átmegyünk Sümegre. A többi majd azután jön.

Miként kezdődik Himfy szerelme

A költő hajléka és jövőmondása – Kisfaludy Sándor látni szeretné
Szegedy Rózát – Keresi mindenfelé – A két angol lord – A testőr
megmenti a nemzeti becsületet – A Kisfaludyak régi nagy híre újra
föltámad

Huszonhárom éves volt Kisfaludy, mikor 1795-ben szívének nem egyetlen, de örök szerelmét, Szegedy Rózát a badacsonyi szüreten megismerte. Hét vagy nyolc napot töltöttek együtt a szüreten, s ez idő alatt a közeli Szigligetbe is átrándultak. Itt lobbant lángra szerelme, mely aztán nem is aludt el soha, még házasságuk alatt se.

Ez a szüret nem Kisfaludy szőlejében folyt le. Akkor még nem volt neki itt szőleje. Később, már házassága alatt, 1800 után szerezte ezt a szőlőt.

Ott fekszik a hegy keleti oldalán egy satóút^{*} szélén, mely a bazalttornyok alatt a hegynek legmagasabb körútja.

Kisded hajlék, kis szobákkal, kis ablakokkal. De a kelő nap már betekint, s jó délutánig el se fordul tőle. A sajtóház ajtaja az udvarról a ház közepén nyílik, s a sajtóházból jobbra a lakóosztály, mely egykor egy kis dolgozószobából s egy hálószobából állott. A hálószoba volt egyúttal az ebédlő is.

Mikor ott jártunk, már akkor harmincegy esztendő óta nem élt a költő. Már akkor Eszterházy hercege volt a szőlő. Valami lelkes tisztje figyelmeztette rá a herceget, nehogy a hajléka idegen kézre szálljon.

Nagy gond nem látszott a szőlő kezelésében. Akkor már rég bérlők kezelték a herceg csobánci uradalmát, melyhez Badacsony nagy része s a költő szőleje is tartozott. Miért költöttek volna a bérlők a szőlőre? Még csak márványtábla se volt a falba erősítve, melyre rávésve lett volna: Itt élt nyaranta a költő, itt volt nagy az ő alkotásaiban, itt volt boldog az ő szerelmében!

Igaz lett-e, költő, beteljesült-e a te jövőmondásod?

„Halálom után, midőn már porhadni fogok, ez oly hely leend Magyarországon, melyet megnézni el nem mulasztandja az utas; hová az utóbbi fiatal nemzedék, mint már most is, a regéimben megénekelte

váromladékokhoz zarándokolni fog, hogy lássa azon helyet, hol egy tántoríthatlan hazafinak szívvéréből azon szózatok hangzának ki, melyek a magyart hazaszeretetre gerjedni, nemzetiséget és ezzel nemzeti életet visszavívni, szóval a magyart önmagának visszaadni segítették.”

Ezt írta a költő 1844. évi február 25-én Batthyány Fülöp hercegnek. Somlyai szőlejeről írta, de jobban illik badacsonyi szőlejére. Arra kérte a herceget: vegye meg ezt a szőlőt, hogy a költő halála után méltatlan kézbe ne jusson.

A herceg nem vette meg. Önmagától nem volt annyi esze, tanácsadója pedig idegen volt és ostoba. Ha Széchenyi István grófort figyelmezteti rá: az bizonyára megvette volna.

De badacsonyi szőleje most is úgy áll, ahogy halálakor, 1844. október 28-án, éppen kedves szürete után elhagyta. Huszonöt év előtt, mikor mi megnéztük, legalább úgy állott.

Még megvolt az a fiatal gesztenyefa, melyet a költő maga ültetett. Kövér, fényes, aranyba játszó nyalkazöld levelei mosolyogtak ránk a napsugárban. Mint kisdudát hagyta ránk a költő, gyümölcsét ő még nem ízlelheté.

De Rózájának, szíve királynéjának, költészete istennőjének virágos kis kertje már nyomtalanul eltűnt.

Tuli megmutatta, hol volt az a virágos kis kert. Most zöltséget természetben a vincellér. Ahol a szerelmes szép nő szemei sugaránál viola és szegfű nyílt: ott most burgonya és sárgarépa terem. Így kell annak lenni.

A ház kis ablakai előtt sokáig álltunk, s a messze vidékre széjjelnéztünk. Balra az ábrahámi és kővágóörsi hegyek s a nagy messzeségben Tihany ormai. Előttünk és alattunk a nyugvó Balaton fensége. Szemközt a boglári domb és Somogynak roppant határai.

Azt néztük, azt láttuk, azt éreztük, amit a költő.

Ah, ha azt, amit éreztünk, meg tudtuk volna örökíteni úgy, amint a költő!

A költőt azonban az istennek és az emberszívnek legnagyobb ereje, a szerelem segítette. Hiszen Kisfaludy Sándor Badacsonyan szerette meg Szegedy Rózát.

Egy költőnek szerelméről se írtak annyi könyvet, mint Kisfaludy Sándoréről. De szerelmének történetét se írta meg egy költőnk se annyira, mint Kisfaludy Sándor. Se Petőfi, se Csokonai. Pedig ennek

boldogtalan, amannak boldog szerelméről oly gyakran zengett a lant. Vörösmarty szerelméhez alig mertek írónk hozzányúlni; Arany Jánosról, Tompa Mihályról szólni ledérségnek látszott volna. Kisebb költőink lóti-futi szerelme éppen nem ébreszté föl a nemzet kíváncsiságát. De hol lehet megismerni Kölcsey és Kemény Zsigmond, Jósika és Eötvös József szívének ifjúkori paradicsomkertjét? Hejh, de kezdetén vagyunk mi még csak annak a műnek, mely irodalmunk és írónk élettörténetét igazán állítaná elénk!

De akármennyit írtak Kisfaludy szerelméről, s akármennyit írt ő maga is: még sincs teljesen megírva az se. S bizony nagy mulasztást követtem volna el, ha mikor Badacsonyban voltunk, emiatt Gyulai Pál úrral nem évődtem, nem kötekedtem volna egy sort. Mit tudott ő akkor Himfy szerelméről?

Kisfaludy az ő Rózájával nem Badacsonyban találkozott először. Első találkozását leírja ő maga elég részletesen.

Ez Sümegen történt.

Kisfaludy Sándor, mikor apja őt Pozsonyból hazahívta, meglátogatta öreg anyját Sümegen. Itt egykor, egyik kedves barátjával, Oszterhuberrel a vármegyebeli leányokról beszélgetett, s beszélgetés közben szóba jött Szegedy Róza is. Oszterhuber kérdezte:

– Nem ismered?

– Nem.

– Pedig atyafiak vagytok.

– Nem tehetek róla.

– Nem is baj, ha nem ismered. Igen szép és igen okos lány, de igen nagy úrnő. Szegény legény ne forgolódjék körülötte, mert nagyra van nevelve.

– Ha igen okos lány, akkor lehetetlen, hogy minden nagyságos úrfi szerencsével és minden szegény fiú hiába forgolódjék körülötte. Hiszen vannak nagyságos tökfilkók és igen derék szegény fiúk.

Már ez az észrevétel is bizonyosság arra, hogy a nagyra törő ifjút, kinek lelkében viharként zajlott a nemes önérzet és magasra vágyás, Oszterhuber intő szava nem ijesztette el, hanem inkább dacza és vállalkozásra hívta fel.

Azért is szeme közé akart nézni Szegedy Rózának.

Hallotta, hogy Róza hol atyjával, hol Feri bátyjával, hol valami nagynénivel szeretett országos vásárok alkalmával a közeli városokba

berándulni, s ott a vásári élénk jelenetekben gyönyörködni. Hallotta, hogy a legközelebbi keszthelyi vásárra is berándul.

Nosza utána!

Sietett Kisfaludy Keszthelyre, de mire száz kérdezősködés után megtudta, hogy Róza rokonánál, a hahóti apátnál vagy unokatestvérjénél, a keszthelyi grófnál van szállva, s mire oda bekopogtatott: akkorra már csak azt a hírt hallotta, hogy ezelőtt félórával hazaindult.

Sebaj. Egy kis mérgeződés, egy egészséges káromkodás – s aztán megint csak utána.

Átment gyömörei birtokjukra. Oda nem éppen messze van Eötvös-puszta, Szegedyék birtoka s kastélya. Fogta puskáját, szólította kutyáját, s ment vadászni. Mint eltévedt vadász akart Eötvösbe estennen bekopogtatni, s a helyes útbaigazítást kérni.

El is tévedt, el is esteledett szerencsésen, csakhogy úgy eltévedt, hogy Eötvös helyett Türrjére botlott be, s ott kellett az éjszakát töltenie a barátoknál. A teremtés remeke helyett: Róza helyett, nagy hasú öreg barát.

Bizony ez nagy tévedés.

Új vállalaton törte fejét. Nem is csinált titkot belőle, hogy ő Szegedy Rózának szeme közé akar nézni. Tudta ezt öreg anyja is, tudta ezt egy közeli rokona, Forintosné is, aki ott lakott közelben Mihályfán, s egy vasárnap reggel bejött gyónni Sümegre a barátokhoz. Korán meg is gyónt, s gyónás után bejött Sándorfiékhoz, Kisfaludy öreg anyjához látogatóba. Kisfaludy az átmulatott éjszaka után későn kelt, s éppen tollászkodott, még nem volt felöltözve, mikor betoppant Forintosné.

– No, Sándor, csak öltözz szaporán, Szegedy Róza a templomban van a barátoknál, most gyónik, most megláthatnád, ha el nem késel.

Nesze neked, költő. Szép sötétkék magyar ruhája volt az ifjúnak, sietett magára hányni, fejére nyomta kócsagtollas süvegét, s nyargalt a barátokhoz.

Elkésett.

Szemközt jött már a hintó, amelyben Róza ült, s hajtott hazafelé. Az ifjú szemei előtt káprázattá vált a világ, amikor azt az arcot megpillantotta. Odaállt a robogó hintó mellé, fölnézni nem mert, de mélyen meghajtotta magát a lányka előtt. Törődött is azzal a lányka! Törődik is azzal a madár, mikor magasban száll, hogy egy virágos fa utánasóhajt: ide szállj

az én ágamra, az én karomba!

Mit csinált akkor az ifjú?

Tovább nem futkozott a lány után, hanem írt hozzá egy verset. Nagyon rossz vers lehetett, nincs is meg a versek gyűjteményében. Tartalma az volt, hogy Jupiter, Apolló, Merkur s valamennyi olimpusi isten otthagya az eget, s elment ki erre, ki amarra; az ördög maradjon az égben, ha Szegedy Róza onnan a földre szállott, s itt akar mulatni.

Ezt a verset később Skublics Imre barátja által Róza kezébe juttatta. A leány el is olvasta, s azt mondta rá:

– Bolond vers biz ez, nem is eredeti – amit egy bolond felkap, száz hordja utána!

Hány éves volt ekkor Róza?

Kisfaludy nem volt egészen húszéves.

Szegedy Ignác 1773-ban nősült. Róza nem első gyereke volt, tehát 1774 előtt nem születhetett. A jelenet ott a hintóban 1792-ben tavasszal történt. Róza akkor legföljebb tizenhat-tizenhét éves lehetett. Tehát mikor a költővel 1800-ban megesküdött, már legalább huszonnégy évesnek kellett lennie.

Az első találkozás tehát se versben, se prózában nem volt nagyon biztató.

Következett a második. De még ez se Badacsonyan történt.

Róza édesanyja Rosty Katalin volt. Abból a Rosty nemzetségből, amelyből később báró Eötvös József és Trefort Ágoston neje származott. Ősrégi család, ama 108 nemzetség egyike, mely Árpád vezérlete alatt az országot elfoglalta. Jeruzsálemi András király óta folyton beszélnek róla az írások.

Róza anyjának testvére, Rosty Pál, ha jól tudom, ez idő tájt Hosszúfaluban lakott. Neje, Nedeczky Nina Rózának nemcsak többszörös rokona, hanem jó barátnője is volt. Róza igen gyakran megfordult Hosszúfaluban.

De Kisfaludy is. Hiszen a szarvaskendi Sibrik, a Niczky, Nedeczky, Szegedy s több nemzetségek révén ő is hol közelebbi, hol távolabbi, de osztályos rokonságban állott Rózával is, Rostyékkal is.

Róza a sümegi hintótalálkozás s kivált a hozzá intézett költemény olvasta óta jól tudta, hogy ő Kisfaludy ábrándjainak állandó tárgya. Bizonyára megmondta ezt neki Skublics Imre, s igenis megmondták neki az öreg nénik s kivált Forintosné. S a lányszív tele lett kíváncsisággal.

Talán némi ábrándozással is.

A költő a következő évben, 1793. évi januárban nemesi testőr lett, s Bécsbe ment az udvarhoz. Ha nemesi testőr bizonyára délceg termet, deli ifjú, bátor szív, büszke lélek. Afféle legény, akin megakad az udvari úrnők szeme, akiktől a hercegnők se idegenek, s aki egészen odaillesik Szegedy Róza imádóinak seregébe.

Ily seregek kell lenni. Róza büszke lány. Se nem újoncoz, se nem toboroz sereget, mégis van serege. „Ez a szív, ez a százaktól keresett és imádott szív.” Ezt írja saját szívéből egyik bizalmas levelében. Pedig szerény. Imádói elől félrevonul, de azért azok megmaradnak, fölkeresik, utánajárnak mindenütt. Milyen csillag lenne az, amelynek nincsen fénye? Milyen lány lenne az, amelynek nincs imádó udvara? S ha van, ha lenni kell, a deli testőrnek bizonyára helye van ott.

S hátha az a deli testőr valamivel több is még, mint csupán délceg termetű s büszke és bátor szívű ifjú? Hátha magasabb géniusz csókolta homlokon? Hátha nagy erővel áldották meg szellemét a halhatatlan istenek? Hátha dicsőség, hírnév, nagyság, történeti szerep vár rá a nemzet életében?

Esterházy Miklós herceg volt a nemesi testőrök kapitánya. Két angol rendkívüli követ jelent meg Bécsben, lord Spencer és lord Granville. Mind a kettő barátja a hercegnek. Megkérték a herceget: mutassa meg nekik a nemesi testőröket. De hírt ne adjon nekik. Ők meg akarják lepni, ők pongyolájában akarják látni a magyar nemesi ifjúságot.

Reggeli órában bementek a testőrök laktanyájába. Benyitnak Kisfaludyhoz. Az ifjú ott ül íróasztala mellett. Ezüstzsínóros kék nadrágja fel van húzva, ezüstsarkantyús kordován csizmája a lábán, de azontúl mellény nélkül, egy rét ingben, nyakravaló nélkül, hajadonfővel. Hosszú szárú pipából szívja a jánosházi dohányt, fújja a füstöt, mint a kémény, s szobájában úgy gomolyog a füst, mintha a Vezúv most ott akarna kitörni. A kopogtatásra csak annyit kiált: „Bújj be!”

S belép a herceg! S belép két angol lord, Nagy-Britannia és Irland királyának két rendkívüli követe. Nesze neked, magyar nemesi becsület, a te pongyola ingeddel s hosszú szárú, szutyakoló selmeci cseréppipáddal.

Kisfaludy feláll, összeüti sarkantyúját, s katonásan üdvözli a testőrkapitányt.

A herceg beszél vele magyarul, azután németül, azután latinul. A két

lordot meglepi, hogy ez a vad magyar milyen szépen beszéli azt a három nyelvet. Azután francia nyelven kérdi tőle: mit dolgozik éppen most?

– Tassót fordítom olaszból nemzetünk nyelvére.

Ez már a herceget is meglepi, de nem mutatja meglepetését. A kérdést és feleletet értik a lordok is. Odamennek az asztalhoz. Kezükbé veszik Tassót. Íme, a vad magyar igazat mondott. Kezükbé veszik a kéziratot. Ez tatár nyelv, ezt nem értik. Kezébe adják a kéziratot Kisfaludynak, s udvariasan megkérlik, hogy fordítson le nekik abból előszóval néhány sort németre, latinra, franciára, olaszra. A vad magyar ezt is megteszi.

A két angol lord annyit tud a magyarokról, amennyit Marco Polóból olvasott. A magyarok, vagyis más néven kirgizek, helyesebben a tatárok ott laknak a pusztán, csikót őriznek, s a ló hátáról soha le nem szállnak, ott eszik a nyers húst, s ott isszák a lótejjet. Itt pedig, Bécsben, világtudóssá lesz valamennyi, s azt mondják: nemesi testőrség, hát pedig voltaképpen tudós akadémia. Teringettét, őfelségének, Nagy-Britannia és Irland királyának csakugyan nincs ilyen testőrsége.

Lord Granville még egy kérdést is intéz a vad magyarhoz.

– Igen tisztelt uram, bocsásson meg, ha egy bizalmas kérdésem van önhöz. Ha ön, igen tisztelt uram, kiszolgálja a testőrséget s visszamegy a pusztára, hát akkor ön, igen tisztelt uram, megint csak csikót őriz?

Kisfaludy ránézett a hercegre. A herceg szemein büszkeség és jókedv mosolygott. Így felelt tehát a lordnak:

– Úgy van! Csikót őrzök, de lovat is, ahogy jön.

Nagy csodálkozással ballagott el tőle a két lord, s meg is köszönte a hercegnek a rendkívüli élvezetet. Csakugyan érdekes emberfaj ez a vad magyar. Csak az kár, hogy úgy elzárkózik a polgáriasodástól. Pedig, íme, erre is lenne képessége.

Ezt a kalandot is meghallotta Szegedy Róza. Elbeszélte neki apja is, testvérbátyja is, egész rokonsága is, nők, férfiak egyaránt. Tudta ezt egész Túl-a-Duna. Minő tudós a magyar! Minő lángeszű a magyar nemesifjú! Hogy mentette meg a nemzeti becsületet! Hogy pipálta le a két angliust! Minő jó hírünk lesz ezentúl az angolok közt! Nosza, jó hangzású lett egyszerre a Kisfaludy név. Most már mindenki ismerte a deli legényt. Piros arca, tüzes nagy szeme, pelyhedző, barna-vöröses bajusza és szakáll; fehérlova hátán, párducbőr kacagányában olyan kényes, olyan fényes, olyan büszke, olyan nagy jövő vár rá. Apjánál Téten egyik vendég a másiknak adta a kilincset. Újra virrad a Kisfaludyak napja.

Honfoglaló Szabolcs, ellenségirtó Csák, Esseghváryak, Döbrenteyek, Himfyek híres bajnokai s mind a dicső ősök, kik Kisfaludynak egyenes ágon való elődei, büszkén pödrik a bajuszukat, ha arra a nemesi testőrlegényre gondolnak. Ez most már méltó lesz hozzájuk.

Hát Szegedy Róza, a büszke szép lány mit szól az esethez?

Szegedy Róza szeret

A hosszúfalui találkozó – A badacsonyi szüret – Ki az öreg Pityók – Az
öreg Pityók megjött – A deli testőr is megjött – A költő és a lány
egymásra néznek – Vigano* és Medina – A balett – Az igazi magyar tánc
– Szegedy Róza tánca – Egy kocsin ülnek – Szigliget romjain – Egyszerre
támad a két szerelem

A büszke szép lány szívében ott volt már a deli testőr képe. Hogy egyedül az volt-e ott, ki tudná azt megmondani? Hisz addig még igazán nem is látta az ifjút; mások, kitűnő ifjak pedig ott röpködtek már évek óta körülötte.

Az 1795-ik év augusztus havának egyik napján ott volt a lány Hosszúfaluban Rostyéknál. Ott volt atyja is, bátyja is, sok más vendég s atyafi is. Éppen ebédnél ültek a hosszú asztal mellett.

Kocsi robog be az udvaron, cseng a csengő, két ifjú leugrik a kocsiról, s hangos kopogással jön az ajtó felé. Sarkantyú pengése, kard csörrenése hallatszik az ajtó előtt. Skublics Imre jön, nagy reményű ifjú, később Zala főjegyzője s híres követe, Deák egykori barátja. Vele jön Kisfaludy Sándor.

Rosty odaszól a lányhoz:

– Róza, oda nézz csak, ki jön ott?

Róza fölnéz, meglátja Skublicsot, megörül, fölugrik az asztal mellől, s megy az ifjú elé, hogy kezét fogjon vele. S ebben a pillanatban meglátja Skublics mögött Kisfaludyt.

„Ő az!”

Megáll, mintha megmerevedett volna. Még senki se mondta, hogy ez a délceg ifjú az ő hőse, de ő már tudta. Az ész gyakran még alszik, mikor a szív már mindent tud, mindent látott, mindent érez.

„A szív ezer hangokkal kiáltá kebelemben: Ő az !”

Így írja le e szempillantást maga Szegedy Róza négy év múlva.

Kisfaludy maga is megnémult, midőn azt a lányt meglátta. A csillagos ég minden szépsége rajzott szemei előtt. Úgy állt ott, mint egy fajankó. Hiába üdvözölték az asztal körül levők, hang nem jött ajkára. Hej, de ostoba is a lángeszű ifjú a rajongó szerelem fellobbanásának első

pillanatában!

De jó, hogy ilyenkor a lánynak mégis több esze van. És sokkal több ereje önmagán uralkodni. Róza kezét szorította Skubliccsal, de szívének háborgása közben úgy megszorította az ifjú kezét, hogy ez nem tudta mire vélni a dolgot. Ha tudta volna, kinek szólt az a kézszorítás! Erről a kézszorításról később, a vallomások édes perceiben sokszor megemlékeztek a szerető szívek.

Míg a kézszorítás tartott, s míg Rosty üdvözlé az új vendégeket, s nekik az asztalnál helyet és terítéket készítettek: azalatt a lány egészen magához jött, s érzelmeinek eltitkolására mosolyhoz, jókedvhez és csevegéshez folyamodott. Egy-két szót Kisfaludyhoz is ejtett, állandóan azonban Skubliccsal beszélt; útról, látogatásról, honnan jöttek, hogy mulattak-féle dolgokról csak tőle kérdezősködött. Mintha mondta volna neki: legyen ám eszed arról a deli testőrrel minél többet beszélned.

Ebéd után fölvetette a badacsonyi szüret kérdését. Lelkes toborzást vitt véghez, hogy az a szüret meglegyen, fényes legyen, kedves legyen, mindenki ott legyen, senki onnan el ne maradjon. Van ott szőleje a Hertelendy, Bogyay, Szegedy, Bíró, Skublics, Rosty s egyéb atyafinemzetségnek, hetekig el kell tartaniok a szüreti lakomáknak, lesz majd ott alkalom a testőrifjúval is szót, eszmét és érzelmet váltani. De azért éppen ezt az ifjút csak nem unszolta a szüretre.

„De midőn a többit szüntelen a badacsonyi szüretre unszoltam: magamban azt gondolám: ha mind elmaradnak is, csak ő jöjjön el.”

Így ír erről Róza.

Mindenkit hajszol, hogy ott legyen, csak annak az egynek nem szól. Pedig mindenki elmaradhat onnan, csak az az egy legyen ott.

S igaza van annak a lányszívnek.

Mérhetetlen kincs az a lányszív. Égnek-földnek minden örömét, egész életnek minden boldogságát csak az a lányszív tudja megadni. Ha az az ifjú megvárja a szót, ha szó nélkül meg nem érti azt a szívet, s ha életre-halálra nem törekszik azzal találkozni, annak melegéhez közel jutni: akkor az az ifjú nem is érdemli meg azt a szót. Akkor arról a rózsabimbó ajakról tékozlás lenne az a szó, s attól a csillagtisztaságú lányszívtől ledérség lenne az a szó.

Badacsonyi szüret!

Ősz van. Szeptember utolsó s október első napjai. A levegő tele illattal és sugárral. A napfény tiszta még, de már nem éget. A költöző madár

elbujdosott már, a szerető kis madárcák nem csicseregnek többé. Nem virágzik most már se az erdő, se a mező. De levelét se hullatja még. Zöld még a nádas, zöld még a lapály, de fának és cserjének lombja a szivárvány minden ragyogó színében mosolyg előttük. Sárga és piros és lilaszín a szőlő levele. Fönt a bazalttornyok alján, az omlások peremén bíborszínű a szömörce,* fakó a bangita,* fényes zöld a fagyal,* haragos a kőkény, narancspiros a vadrózsa gyümölcse, arany és bíbor a kecskerágó, ezer apró rózsácska mosolyg a galagonya és somfa ágairól.

Szólószedő lánykák és ifjak ajkain messze hangzik az édes-bús dallam. Százkerepű recsegő nyelvét mozgatja az őszi szellő. Kong a hordó a pincék előtt, amint szegény emberek a szürethez igazítják. S ha leszáll az alkony, száz szőlőhegyi tűznek ragyogása mosolyog vissza a csillagokra.

Van-e lányszív, van-e legényszív, aki meg nem mozdulna ilyenkor?

Ott ülnek az urak és az úrnők az asztal mellett. Nyitott ajtó, nyitott ablak, nyílt szívek és nyílt érzelmek. Mint csecsemő anyjának emlőjén: ifjú és lány, öreg és ifjú oly boldog a tündérhegy oldalán.

Csak Róza nyugtalan. Csak az ő szíve szorong. Második napja már a szüretnek, s a deli testőr még most se jött el. Mindenkinek gyorsan múlik nappala, éjszakája, csak az övé mászik lassan, mint a csiga.

„Midőn az idő nékem oly kimondhatatlan hosszú vala, valamíg meg nem jelentél. – Midőn jó atyámnak szinte mindenre visszaról feleltem, hogy már azt se tudta, mit csináljon velem; – míg utóbb éles tekintete, mások nyelvétől segítettvén, a dologba nem látott.”

Így emlékszik meg évek múlva Róza arról a kínos várakozásról.

– Szeret ez a leány valakit.

– Szeret, szeret. Könnyű azt mondani! Azt látom, hogy andalog a lelke! De hát kit szeretne?

Örül is, aggódik is az ős apa. Róza az ő legnagyobb lánya, most még a legkedvesebb lánya. Körül-körül néz az ifjak között, igazi párját nem látja ott az ő édeslányának. Ki is lehetne annak igazi párja?

Megjön Pityók tizedmagával. Az öreg Pityók. A híres Pityók. Akinek a hegedűje ha megszólal, az angyalok is táncre kerekednek. Akinek a hegedűje minden szívet megtölt, s minden erszényt kiüresít. Aki Bihari Pesten és a Tisza mellett, az az öreg Pityók Túl-a-Dunán. Akinek hegedűszavára egyszer Győrben a búcsújáró népek falhoz támasztottak zászlót, feszületet, Jézust Krisztust, és elkezdtek járni a kopogóst. Vénasszony a kontyát, vénember a süvegét félrevágta; imádságát,

könyörgését, nagy bűneit, nyomorúságát mindenki elfeledte, úgy járta bolondját. Nem hallatszott már a kegyes szó: boldogságos Szűz, könyörögj érettünk. Hanem csak a dévaj szó hallatszott: ej-haj, nem bánom, nekem is van virágom! Fölfordult minden rend, kegyes lelkek nagy megbotránykozására.

De példás büntetést szabott is ki a világi hatóság. Huszonöt bot minden cigánynak, s azonkívül az öreg Pityók hegedűjének arra való ítéltetése, hogy az a városháza kapubálványához paskoltassék, s ekként ízzé-porrá törettessék.

Szerencsére idején meghallották az esetet a nemesurak, odamentek a városházára, és szószólói lettek az öreg Pityóknak. Odahívták a bencés barátok gvárdiánját is, aki lágy szívű, jó ember volt, s így aztán a cigányok valahogy megmenekültek, s az öreg Pityók hegedűje is egészségben maradt.

– De azután, Pityók, meg ne kísértsd többé ezt az istentelenséget, mert ha a papok megharagusznak rád, véged lesz örökre!

– Csak én meg ne haragudjam a papokra!

A jó öreg bencés nem állta szó nélkül.

– Hát aztán mit csinálsz, cigány, ha megharagszol?

– Mit-e? Odamegyek a zárdába, rárántom a Sárga csizmás Miskát, s pőre gatyába, sarkantyús csizmába, darutollas süvegbe öltözik minden barát, úgy táncol az utcán.

– Elmenj előlem, sátán, pokolnak fajzatja!

Arca elé tartá két kezét a jó öreg bencés, úgy megijedt a cigány szavától. Még most is reszket, ha eddig meg nem halt. Ördögadta gonosz cigánya. Hogy a kegyes barátok pőre gatyában táncoljanak kint az utcán mindenki szeme láttára! Huj-huj!

Az igaz, hogy ez furcsa tünemény lett volna.

Országos hírt szerzett Pityók magának és hegedűjének. Balatonfüreden sokat muzsikált nyaranta a század elején. Győrben, mikor a franciák elfoglalták Győr várát, ő muzsikált a francia táncvígalmában. Ő volt a leghíresebb zenésze 1809-ben az inszurgens nemességnek* is. Mikor Kisfaludy Sándor ezelőtt hatvanöt esztendővel vizsályba keveredett a Tudós Társasággal, s Helmezy örökké tudós munkák készítésével zaklatta, azt írta a tudós uraknak:

Ne zaklasson engem a Tudós Társaság. Nem vagyok én céhbéli tudós. Olyan vagyok én csak a poéták közt, mint Bihari és Pityók a muzsikusok

közt.

Ezt írta már Bacsóányinak is 1808-ban. Eltalálta. De mégse egészen találta el. Bihari és Pityók hegedűje örökre elnémult, de a költő szerelme örökké melegít, s költészete örökké buzdít, míg lányszív és honfiszív lesz a világon.

Hát ez a Pityók jött meg tizedmagával, s kacskaringós, hosszú szóval beköszöntött a ház urához.

Hej, mikor őt meglátta a fiatalság, mint a siserahad, úgy ugrált, úgy tapsolt, úgy vette körül a vén cigányt.

– Itt a Pityók! Itt a Pityók! Ettek-e már, Pityók bácsi? Vincellérné – elő csak hamar azzal az ennivalóval.

Szegedy Róza is odafut a cigányok közelébe. Az öreg Pityók mögött nagybögős áll. De a nagybögő mögött is áll valaki.

A deli testőr áll ott. A költő.

Ezüstszinóros világoskék huszárruhában. Feszül a ruha rajta, csak úgy csikorog. Oldalán kard. Köpenyegjét összefogja. Csákója mélyen lehúzva homlokára. Tüzes szemmel, szó nélkül, némán nézi azt a lányt, álmainak istenképét, szépségnek és üdeségnek örök mintáját.

Hajadonfővel van a lány. Aranyfényű szőke haja gazdag fonatokban köríti homlokát és arcát. Kék szemének nagy mélységéből, rózsás ajkainak finom hajlásaiból mosoly ragyog a redves vén cigányra.

Észreveszi az ifjút a bögő mögött. Csak két fekete, tüzes szemét vette észre. De az a két szem az egész világ.

Abban a pillanatban hajnal tüze lobban fel a leány arcán. S midőn az ifjú csendes hangon azt mondja:

– Én is itt vagyok!

Akkor már a hajnal eloszlik az arcon, a megrohant lányszív visszaköveteli minden vérért, s a mélységes indulat rohama alatt elhalványul az a tiszta, fényes hajadonarc.

Alig tudja az üdvözlést egy néma fejbólintással viszonzni. A zűrzavarban megfordul, befut szobájába, leborul a kis asztalra, s hull könnye, mint a záporosó.

Az örömmek vagy a bánatnak könnye ez? Ki tudná azt?

Az első szerelemnek könnye. Abból a forrásból, mely csak a szűznek szívében s a mennyországban fakad.

Ah, minő szentség az a lányszív, midőn a nemes szerelemmel először van tele!

Azután könnye eláll. Arcát letörli. Hajfonatait megigazítja, s most már nyugodtan megy az ifjú elé.

És mégis elhagyja nyugalma, mikor közelébe ér, kezét kezébe teszi, s kezét meg akarja szorítani. Oly édes és oly nehéz az ifjú szemeibe tekinteni! Úgy szeretné lehunyni szemeit, de mégsem meri. Hátha annak az ifjúnak merész szeme észreveszi az ő érzelmeit.

Mennyit gondolkodott, mennyit ábrándozott utóbb érzelmeinek e rohama fölött. Lehetetlen, hogy az ifjú e találkozás pillanatában észre ne vette volna e rohamot. Negyedfél év múlva így ír erről:

„Oh, jól észrevette azt maga is, midőn kezem úgy remegett kezében, – midőn szemeimet elfordítani akartam, de nem tudtam, – hogy magamat el ne áruljam!”

Haj, te angyallélek, mi nagy baj lett volna abból, ha magadat elárulod? Ha szívednek hőse észreveszi, hogy te forrón szereted? Ha megtudja, hogy te egész tested minden varázsát, egész lelked minden kincsét az ő boldogságáért cserébe adod?

És aztán te, édes lányka, hogy gondolhattad te azt, hogy az az éles szemű és szerelmes lelkű ifjú a te szíved dobbanását meg nem hallja?

Bohó lány!

Hanem, ugye, az aztán jólesett, mikor vacsora után az ebédlőből minden bútort kidobáltak, mikor Pityók rázendíté azt a kuruc andalgó dalt, s te a délceg ifjú karján virágtipró pici lábaiddal ellejtetted azt a deli magyar táncot?

Gyönyörűen táncolt Szegedy Róza. Táncának kellemei még Medinát is felülmúlták.

Ami pedig nagy szó.

Mikor Kisfaludy a testőrtisztséget a királyi udvarnál elfoglalta: volt akkor Bécsben egy európai hírű táncos férfi és -nő, kik tudományukkal, művészetükkel s testük ügyességével történeti nevet alkottak a maguk számára s egyúttal a színművészet számára is.

A férfi: Salvatore Vigano. A nő: Medina Mária. Házastársak voltak. A férfi lángész, a nő bámulatos szépség. Mind a kettő korának első táncosa.

Táncot azelőtt is ismert a színpad. De csak egyes táncot. Az egyén ügyessége, kelleme és bája szerepelt benne; egyéb értelme s egyéb hatása nem volt a táncnak. Volt tömeges tánc is, de ez is csupán a termék társas mulatságát s a népfajok kölcsönös táncait mutatta be a mívelt, a magas és a legmagasabb társaságnak.

Vigano és Medina jött arra a gondolatra, hogy a tánccal eszmét, cselekményt, érzelmeket, egységes és egész színi műveket lehet ábrázolni, előadni, megteremteni, s így a táncból, csupán a táncból színdarabot alkotni. Ha az arcvonások és karok mozdulatai alkalmasak arra, hogy a zene segélyével s néma arcjátékkal egész színdarabot alkossanak: a lábak sokkal alkalmasabbak lehetnek az arc, a karok és a test mozdulatainak segélyével s neki való zenekísérettel ugyanarra.

A gondolat kikelt, felnőtt, megizmosodott, gyönyörűen megvalósult. Létrejött a balett-színmű. Az, amelyik ma is fennáll, s amelynek Vigano és Medina az eredeti alkotója.

Sok minden kell az ily színműhöz. Szoborszerű szép testalkat, domború mell, telt csípő, szép karok, szép lábak; gyöngéd, finom, gyors és természetes mozgások. Főképpen pedig testhezálló mez, mely a termet minden hajlását, minden domborulatát, minden gödröcskét tökéletesen elárulja. Szép a szép női kar. Ki merné azt, ki tudná azt eltagadni? De hol marad annak szépsége a női lábak szépsége mögött? És hol marad művészi hatása? Emeld fel a női kart: csupán a váll és a lapocka mozdul meg; a váll és a lapocka mozgásában pedig alig van élet, alig van változatosság. Költészet, művészi alakulás pedig semmi sincs. Még senki se lett szerelmes női lapockába. Még Petrarca se énekelte meg Laura lapockáját. A váll szépsége valamivel többet jelent. De akár nyugszik a kar, akár ölelésre, akár esküvésre emelkedik: a váll csak gömbölyű, kör alakú marad. Se lágy hullámai, se gödröcskéi, se mosolyvonalai nem támadnak. Mozgását is alig lehet látni.

Mi más az, mikor a nő lábát emeli fel!

A láb domború izmai új alakulást nyernek. Hullámos hajlásaival, finom rezgéseivel állandó mozgásba jön a csípő, s ennek minden alakulása bájos, mert kör- és hullámvonalak váltakoznak minden alakulásban. Szakadatlanul alkalmazkodik a derék s a felsőtest is a lábak mozgásához. A karok játéka főleg csak a látás által, a lábak játéka azonfelül a képzelet által is nyújt művészi élvezetet.

A mai balett-színmű már részben romlott művészet. Mikor a táncosnő lábának hüvelykujján fut, mint a csirke, vagy mikor a táncosnő lábujjain pörgettyű módjára pörög, mint a bűgőcsiga, vagy amikor a táncmester karján félkör alakba hanyatlik: akkor már vége a művészetnek. Mindez már torzkép. Mindez pusztán erőművi izomműködés és nem művészet. Olyan, mint a kígyóember vagy mint az a bolond ember, aki saját fejére

ül. Nincs olyan szobor, amelyben a hős vagy az istennő lábának csak hüvelykujján áll. Olyan szobor sincs, amely saját tengelye körül pörgettyű módjára pörögjön, vagy amely félkör alakra hanyatt hajló nőtestet ábrázoljon. A táncnak pedig egyetlen művészi feladata: mozgásban állítani elő a tökéletes szoboralakokat.

Medina tánca még nem volt elfajult. Az ő tánca még igazi művészet, igazi mozgó szobor tánca volt.

De Szegedy Róza tánca ennél is szebb volt.

Azt írja a költő, hogy a kellemek gazdagabb mértékben megvoltak Róza táncában, mint Medináéban. Apolló se tudná leírni táncának gyönyörűségeit. Lábai oly ékesen rajzolták le a zene hangját, s minden tagja oly édesen kísérte a lábakat. Az őt érzék nem elég ezt a táncot tökéletesen megérteni.

A szeretőnek és a költőnek szeme látta így ezt a táncot.

De mindenkit ne hozzon rajongásba Szegedy Róza tánca. De azért a költőnek mégis igaza volt.

Mert az igazi magyar tánc akkor is, ha férfi járja, akkor is, ha nő járja, a legszebb tánc a kerek világon. Nyugati nemzetek tánca meg se közelíti. Csak néhány keleti nép táncában lehet a magyar tánc fenségének néhány elemét megtalálni.

Nem a csárdást értem, s kivált nem úgy, ahogy mainapság járják. Nem is azokat a mozdulatokat értem, amelyeket táncmesterek fedeztek fel: hamissá, idegenszerűvé tenni az eredetit. Az ősi, tiszta alakot értem.

Egyenes fejállás, büszke mell, nyalka lépés, összehangzó bokázás, egyik kar a csípőn, másik kar a süveg körül vagy a lány derekán, sarkantyúnak pengő összeverődése, komoly arc és kemény tekintet: ezekből áll az igazi magyar férfitánc. Van benne andalgó, van benne kopogó: de mindig ott kell lenni a férfierőnek, fenségnek és méltóságnak. Nem könnyörög és mulattat, nem ugrál és ledérkedik a magyar legény, amikor táncol. Hanem hódít.

– Ide nézz, lány, ide nézz, menyecske, lásd ezt a termetet, vedd észre erejét, tüzét, büszkeségét. Én vagyok a férfi, én vagyok a te végzeted, szívednek és sorsodnak ura. Ha megszeretlek: meg is védelmezlek. Karom is a tied, szívem is a tied; magam is egészen a tied vagyok. Örök társam vagy, ha szíved is úgy akarja, de legény vagyok, ha magam maradok is.

Ez a magyar tánc, ha férfi járja.

A lánynak, ha táncol, társa arcára kell nézni folytonosan. Ez a legénynek jutalma, biztatása, lelkesítője. Az a nézés szelíd legyen, és komoly legyen. A bokázás, az egyenes derék, a magas fejtartás ott van a lánynál is. De lépései kicsinyek és hangtalanok, mint a galamb lépései. Egyik karja csípőjén vagy a férfi vállán, másik karja szabadon himbál, s vagy kendője, vagy virág a kezében.

Ruhájának megbomlani nem szabad. Rengő keblét is kendő takarja. Csak arca és nyaka van szabadon. Csak bokáig szabad látni lábát; térdeinek mozgását vagy meghajlását már a ruhán át se szabad látni. Arcának pírja, szemének ábrándos tüze, felsőtteste mozgásának bája s lábainak a legénnyel is, a zenével is összehangzó mozgása: ez a lány tánca.

– Látlak, legény, veled tartok, el nem fáradok melletted; ha megérdemelsz, tied is lehetek, de csábítást, de kacsintást tőlem hiába vársz.

Hogy szoknyáját libegtesse, két csípőjénél fogva rázogassa, köténye csücskét emelgesse, s ezzel bájainak szentséges titkára ráutaljon: ez a magyar táncban lehetetlen. Ezt magyar nő meg nem teheti. Még azt se, hogy belekiáltson a tánczenébe.

Szegedy Róza magyar táncát mindenki bámulta. Ez a tánc rajongásba hozott mindenkit. Pápay Miklós öreg barátomtól hallottam, ki maga is ismerte őt, s kinek apja, Pápay Sámuel magas gondolkozású író és Kisfaludy Sándornak kortársa és egyik legjobb barátja volt – tőle hallottam, hogy megtörtént Pápán, nyilvános vigalomban, hogy amikor Szegedy Róza a magyar táncot járta, az összes párok lassanként félreálltak, s az egész közönség rajongó lelkesüléssel nézte a költő nejeinek édes-bájos, aranyos magyar táncát.

Igaza volt tehát a költőnek és a szeretőnek. Hogy érhetné utol balettnő, ha Medina is, idegen táncban a magyar szűznek báját s fenséges kellemeit?

Pedig Medinát a legényszerelem egész pokoltüzeivel szerette több mint egy éven át Kisfaludy. S Medina, bár rajongott érte Bécs egész férfiközönsége, a magyar testőrt tüntette ki, pedig ennek semmi kincse nem volt, csak deli szép alakja volt. De mikor azután meglátta Róza táncát: úgy elmúlt Medina alakja az ő lelkében, mint a hajó nyoma a viharos tengeren.

Hajnalfelé lett vége Badacsony szüretén az első vigalomnak. Aludni is

kellett valamit.

Csakhogy a badacsonyi szőlőhegyi hajlék nem akkora s nincs úgy berendezve, hogy ott huszonöt s harminc férfit éjjeli szállásra kényelmesen el lehessen látni. Három szoba s a pincelejárát fölött a sajtóház; ez az egész.

Sebaj!

A három szobát és a sajtóházat elfoglalják a nők. Külön az öregasszonyok, külön a menyecskék, külön a lányok. Menyecskeszó: dévaj beszéd – nem való a lánynak. Leánybeszéd: madárccsicsergés; unalmas az öregasszonynak, de a menyecskének is. Minden korszak együttesen jobban érti egymást.

Hát a férfiak hol töltik az éjszakát?

Ahány elfér: a vincellérnél alszik a szoba földjén idei puha zörgős búzaszalmán. Takarózik lópokróccal vagy a saját köpenyegjével. Akinek van: elmegy a maga hajlékához, visz magával vendéget is. Néhányan, kivált a fiatalabbak, a hintókban alusznak. Úgy ülnek az ülésekben, mint a pulykák.

De azért a reggelinél olyan üde, olyan piros, olyan nyalka valamennyi, mintha lakodalomra készülne. Szüreten még az öreg urak is kipödrök legalább a fele bajszukat. Hátha még ma ők is táncra kerekednek? Az ördög nem alszik. Kusza bajusszal táncolni pedig annyi menyecske közt nem lehet.

A testőr még meg is borotválkozik. Testőrnek díszben kell lenni mindig. Kivált mikor Róza égszínkék ruháját ölti fel, amelyről azt mondta a varrónője: ez áll rajta legjobban.

Reggeli alatt az éjjeli szállás körülményeit beszélnek el a nőknek. Vidáman, elmésen, túlozva. Mint az ezüstnek csengése: úgy szól a menyecskék és lányok kacagása.

Hát a cigányok hol aludtak?

Van esze a cigánynak. Észrevették, hogy a padlás tele van illatos sarjával.* Oda takarodtak. Jobb fekvésük volt, mint az uraságoknak. Elő se kerültek előbb, csak amikor az ebédhez kellett muzsikálni.

Szép őszi nap volt, s langyos a levegő. Valaki indítványozta: menjünk sétálni.

Mentek sétálni.

A tomaji oldal felé mentek, a Koldusok útján. Az út itt gyönyörű, szálas erdőben vezet. Nincs a napkeleti szultánoknak olyan puha és

illatos szőnyegük, mint amilyen ott az avar. A testőr és Róza többnyire együtt voltak. De Róza észrevétlenül gondoskodott arról, hogy a társaságtól el ne maradjanak. Sétájuk egészen a Vaskapuig tartott, onnan aztán visszafordultak.

Ebéd után, de már estefelé a Balatonon csónakáztak.

Mikor Kisfaludy mint a franciák hadifoglya már szabadulóban a génuai tengeren utazott, s irtózatos tengeri viharban a hajó népe már elveszítettnek hitte magát: akkor jutott eszébe ez a balatoni csónakázás. A fenyegető halál Róza alakját állította lelke elé.

„Bár most itt volna velem Ő is a habok között. Mint akkor, hogy a szerelem Láncával megkötözött. – Megragadnám karjaimmal, És szívemhez szorítanám, És lángoló csókjaimmal Őtet végig borítanám, S kétségbe esve bele vetném, S a tengerben eltemetném Együtt véle magamat. – Ha boldoggá engem nem tesz: mást se üdvözíthessen!”

Kegyetlen gondolat. De hóshöz, szeretőhöz, költőhöz méltó gondolat. És mégis szép gondolat, hogy amikor ott ordít körülötte a tenger haragja, s minden pillanatban bekövetkezhetik a kikerülhetetlen halál, kétszáz mérföld távolságban akkor is az a lány jut eszébe, akit már esztendeje nem is látott, s akitől, mikor utoljára látta, akkor is keserűséggel kellett elválnia.

Este megint vigalom, tánc, játék hajnalig.

A lány nem tüntette ki a költőt. Talán tartózkodóbb volt vele szemben, mint másokkal. De a költő figyelt. Asszonyok körül volt is már jártassága. A női lélek szerelmi változásait meglehetősen ismerte már. Olyan mély lélekkel és magas gondolkozással ugyan még nem találkozott, mint Szegedy Róza, de Teréz, a pozsonyi lány szintén fiatal szűz hajadon volt, s a lánylélek, mikor a szerelem illatát érzi maga körül, s mikor szívének fölmelegedését érzi, bizonyos fokig mind egyenlő. Tűnődés, némaság, gyakori elandalodás, érzelmeinek gondos titkolása, szíve választottját mindig felkeresni s mindig kikerülni, s édes és szent titkát a mindenség elől elrejtteni: ebben egyik szűz lélek csak olyan, mint a másik.

A pozsonyi lányt régen elfeledte a költő. Az a szerelem csak harmatcsepp volt a virágon. Medina szerelme pedig felhőszakadás, vad zuhatag, tengernek habzó hulláma, melyben kényére fürödhetett az ifjú, s melyben el is merülhetett, ereje is elsorvadhatott. S most megint ott állt előtte, a huszonhárom éves ifjú előtt, Szegedy Róza. Megint az a tiszta

harmatcsepp, mely a fényes és magas égből szállt le, melyen ott ragyog minden üdvösségnek jele, s melyen át érezni lehet azt, ami minden üdvösségnél szentebb és drágább: a hajadon szív első ébredését, első mozdulatát.

És mégis – nem a hosszúfalui első találkozásnál s nem is a badacsonyi szüret első két napján és éjszakáján vert örök gyökeret a szívbe a szerelem.

Hanem a harmadik napon, Szigligetben.

Kocsin rándultak át Szigligetbe. Róza Rostynéval ült a kocsin, s a költő volt lovagjuk. Rostyné megengedte, hogy az ifjú ne lóháton kísérje őket, hanem velük menjen, s ne a bakon, hanem az első ülésen a nővel szemközt üljön.

A régi hintó más alakú volt, mint a mostani. Rugója csak félig volt vasból, félig vastag szíjból. Nagy zökkenésnél majd kidobta az embert kebeléből. Bárkája sokkal nagyobb, mint a mostani kocsiké. A szemközt ülők térdeinek érintkezni nem volt szükséges. De szabad se volt. Tiszta ösztöne megsúgta a költőnek, hogy ez ellen véteni s Rózát örökre elveszíteni egy dolog. Ezt a leányt csak imádni lehet, ez előtt csak leborulni lehet, mint az oltáriszentség előtt.

És mégis, ez az együtt kocszás volt egyik nagy fejezete annak a történetnek, melynek neve Himfy Szerelme.

Szemközt ülni a lánnyal. Mindig reá nézni. Tekintetével gyakran találkozni. Édes leheletét, édes illatát belélegzeni. Fölszállásnál, leszállásnál kezét fogni. Ernyőjét egy-egy percig kézben tartani. S ruháját egyszer-másszor érinteni.

Nevesetek, írók, lélekbúvárok, sorvadtt szívek, vén gonoszok, hitetlen és avar lelkek! Tartsátok ezt a szót ostoba ábrándnak, holdvilágban járó érzékenységnek! És mégis örök igazság, hogy a sors nagy kegyének tartja minden nemesifjú, ha az imádott lánynak véletlenül ruhaszegélyéhez hozzáérhet.

Akik egy család kebelében összevonulnak: bizonyos bensőség köti össze azokat. Akik egy kocsi bensejében összeszorulnak: azok közt is bizonyos rokonszenv, valami kölcsönös vonzalom támad. Ha különben idegenek is. Együtt átdőzsölt éjszaka is gyakran évekig terjedő bizalmat szül férfiak közt. Férfi és nő, ha szívük szabad, úgy kocsikázzanak együtt, hogy készen legyenek arra, hogy egymásba beleszeretnek. Lelkük erejétől és nemességétől függ aztán, hogy szerelmük milyen mély és

milyen tartós leend.

S a deli ifjú és Szegedy Róza együtt kocsikáztak Szigligetbe.

S Rostyné még egy kis hamisságot is cselekedett.

Skublics megmondta Rostynénak, hogy Kisfaludy Sándor a hegedűn kitűnően játszik. Rostyné egyik cigánytól elkérte hegedűjét, s eldugta a kocsiládába. Mikor a vár omladékait bejárták, megálltak a nagy lovagteremben, s annak falnyílásain át gyönyörködtek a Balatonban.

A vár omladékai ma egészen mások. Mikor a költő ott járt imádottjával: akkor még csak 123 esztendő telt el a vár leégése óta. Most már 228 év pergett le azóta. A várromok pusztulásában száz esztendő óriási idő – minálunk. Akkor még a lovagteremnek padlógerendái is mind megvoltak.

A legkedvesebb beszélgetés közben Rostyné honnan, honnan se, előveszi a hegedűt, s odanyújtja a költőnek.

– Itt van, Sándor, vegye csak a kezébe. Hallottuk ám, mit tud. Róza kedvéért húzza el a legszebb nótát.

Kisfaludy ránézett Rózára. A lány szemei biztatták. Szavai is.

– Én igen szívesen hallgatom.

– Énekel-e hozzá?

Rostyné közbeszólt:

– Ha a hárfája itt volna: énekelne. Róza nagy mester ám a hárfán és a dalban.

Csakugyan kitűnően kezelte a hárfát. Csakhogy az akkori idők gonosz szokása szerint más dalt, mint német dalt nem tudott énekelni. Elhitették az urakkal és úrnőkkel, hogy a magyar dal csak parasztlánynak, parasztleánynek való.

Kisfaludy Lavotta dalait húzta, s utánuk néhány kuruc dalt. A lány előtt ismeretlen dalok voltak ezek. De gyöngéd, érző lelke csak úgy szíttá magába azt az édes-bús dallamot. Könnye kicsordult.

A költő észrevette.

– Róza, tanulja meg az én kedvemért a magyar dalt. Ugye, szép?

– Igazán szép, megtanulom.

– Az én kedvemért?

Róza nem szólt, de a költőnek szeme közé nézett. Ezt a nézést és ezt a szótlanságot a költő néma vallomásnak tekintette.

Megjött a bátorsága, s midőn a várhegy oldalán a csalitban jártak, s egy pillanatig tanúk nélkül voltak, így szólt a lányhoz:

– Róza, meg ne haragudjék rám, ha megmondom, hogy én igazán és mélyen érzem, hogy jövőd sorsom aligha magától nem függ. Én már alig tudok Bécsbe visszamenni.

A lány fényes arcán rózsaszín kergetődött a liliummal. Hol pirult, hol halványult. Láta, hogy az ifjú nyilatkozatot vár. Utóbb halk, reszkető hangon mégis felelt.

– Korán van még ilyenre gondolni, oka se lehet ilyenre gondolni, hiszen először vagy másodszor látjuk egymást.

– S Róza, maga jó néven veszi, nekem megengedi, hogy gyakran lássuk egymást?

– Azzal csak megtisztel engem, s én köszönettel veszem. Hiszen mi rokonok is vagyunk.

– Én heves természetű és nagyravágyó vagyok. A rokonság nekem nem lesz elég, attól félek.

Róza nem felelt. Egy száradni kezdő kosborvirágot* vett a kezébe, s azt nézegette. Idő után mégis annyit mondott:

– Félni sincs oka.

De kezét, azt a harmatkezet se csókra, se kézszorításra nem nyújtotta.

Pedig szerette az ifjút. Úgy szerette, mint az ifjú őt. Csak szentségekkel teljes tiszta lelkében kétségnek felhője borongott. Hallott ő már arról, minő barátság volt a deli testőr és Medina között. Sokszor vitte őt apja Bécsbe. S a megyei ifjúság, a menyecskék s a nénikék akárhányszor beszélgettek füle hallatára is a deli testőr szerelmi kalandjairól. Oly szív, mint az övé, az a „százaktól imádott szív” nem akart, nem tudott lenni „egy a sok közül”. Ha méltó lesz az ifjú hozzá: az a szív az övé legyen. Ha nem lesz méltó hozzá: az a szív másé akkor se legyen, inkább sorvadjon el, vagy szakadjon meg. Ahhoz pedig idő és meggyőződés kell, hogy az ifjú méltó lesz-e ahhoz a szívhez.

Azt írja Szegedy Róza egyik levelében:

„Én nem vagyok közönséges leány. Én megvetem azon mesterségeket, melyek által némely leányok a férfiaknak tört hánynak, s azokat magukhoz édesgetik.”

Azt írja másutt:

„Egy leány, aki magába zárkózott és magát a világ által kevélynek szidatja, mintsem hogy oly dolgokból űzzön játékot, melyek tiszteletre méltók.”

A szerelem és a szerelmi édelgés dolgait érti. Ezek szentek őelőtte.

Legszentebb szívének önérzete. Szereti a költőt. Érti, hogy ő méltó ahhoz. De érzi azt is, hogy szerelme nagy kincs. Könnyelműen azt a költőre se bízhatja.

Kisfaludyt ezer kétség gyötörte: szereti-e őt, vagy tudná-e szeretni őt Róza?

Róza negyedfél év múlva azt írta neki:

„Az én szerelmem a magáénak semmit se enged, szíveink bizonyára azon egy időben gyúltak el.”

Hosszúfalun és Badacsonyan.

Rózsa szíve még talán-talán előbb gyúlt el. Hiszen Kisfaludy egy helyütt úgy gondolja, hogy úrrá szíve fölött Róza alakja Szigligetben lett.

Mint hadifogoly Draguignanban ült. Ott írja naplójába 1796. évi augusztus 31-én:

„Estefelé kisétáltam a hegyre, mely a város fölött emelkedik. A nap éppen az átellenben levő hegynek túlsó oldalán ereszkedett az alvilágra, sugárai csillogva szökdécseltek az olajfáknak levelei között. – Az alattam fekvő szőlőtáblák, a szüretnek közelgetése elevenen emlékeztetnek tavaly Badacsonyan töltött napjaimra; és megújultak bennem mindazok az érzemények, melyeket Szegedy Róza gerjesztett bennem, kivált Szigligetben.”

Himfy Szerelme csak Badacsonyt emlegeti, Szigligetről hallgat.

„Édes kínos emlékezet oh Badacsony szürete!”

Róza is Badacsonyt emlegeti. Ezt írja 1799-ben a költőhöz:

„Általában sokféleképpen vélekednek az emberek felőlünk, mert Badacsony! S mi ott együtt! Ezt ki nem verhetni a fejükből. Közel is járnak az igazsághoz.”

Az elválás

Szép volt-e Szegedy Róza? – Visszaemlékezés Gógánfára – A költő vad szenvedélye – A szűznek szent haragja – Ki volt a hibás? – Az igaz szerelem féltékeny – A rágalmazók – Az ifjú léleknek kínjai – A szilaj vidámság – Zokog most már a büszke lány is

Szép volt-e Szegedy Róza?

Arcképének valahol meg kellene lenni. Hogy lánykorában a család lefőstette volna: nem gondolom. Némi adatok vannak arra, hogy férje 1809-ben vagy 1910-ben lefőstette. Nagy kár volna, ha eltűnt volna képe. Hiszen magyar költő lantja akkora hévvel s oly gazdagon nem örökített meg senkit, mint Kisfaludy őt.

Én csak Pápay Miklós barátomtól hallottam róla. De ő már csak a negyvenöt éves Rózát ismerte. Akkor már régóta és sokat betegeskedett. Arra emlékezett, hogy sovány volt, fényes fehér arca s még akkor is gyönyörű kék szemei.

Himfy szerelmeiben százszor le van írva minden szépsége. Teli kebel, rózsaszáj, tüzes szem, nyíló arc, deli termet, gazdag szőke hajfürtök.

De költő szemén, szerető szemén keresztül a szivárvány színében ragyog minden.

Hogy nagy ész s mélyen és nemesen érző gazdag szív: azt minden emlék bizonyítja.

Tánchoz, zenéhez, énekhez szép tehetsége volt.

Írói, költői kísérleteket is tett. Egyik leánykori költeményét, mely szerelmi költemény, címe: Föltételeim, 1799-ben elküldötte Kisfaludynak.

Levelei magas műveltségről tesznek tanúbizonyságot.

Nagy érzéke volt a tájak szépsége iránt. Ez nőnél sokkal ritkább, mint férfínál. Az ókori népek, a gyermekek és a nők nemigen lelkesülnek a tájak szépségein.

Apja is imádta őt.

Anyja korábban elhalt, apja a badacsonyi szüretre következő tavaszon, 1796-ban halt meg.

Két lányöccse volt, Antónia és Katalin. Halála előtt pár nappal azt mondta édesapja:

– Míg te élsz, édes leányom, addig tudom, hogy jó gondviselőjük lesz gyermekeimnek. Légy olyan jó hozzájuk, mint eddig valál, és én megnyugodva hunyom be szemeimet.

Csodálatos véletlen: Kisfaludynak is volt ilyen lánytestvére: Teréz húga. Alig tizenhárom-tizennégy éves volt e lány, mikor édesanyja meghalt, s apja, Kisfaludy Mihály nagy gazdasággal s több kis gyermekkel, lánnal özvegyen maradt. S az a tizenhárom éves lány átvette a gazdaságot és háztartást. Vezette mind a kettőt példás renddel és sikerrel, s vezette a kis fiúk és lányok nevelését.

És még csodálatosabb. Ez a lány már kislány korában egyedül Szegedy Rózát tartotta Sándor bátyjához méltó feleségnek. Egykor ott volt Eötvösben, s nagyon megfigyelte Rózát, s akkor otthon azt mondta:

– Föl mernék fogadni életembe, hogy Sándor, ha esztendőig keres is, mégse talál kedve szerint való leányt; mert ne csak tyúkokat ültetni, kötni, pipeskedni tudjon ám az. Az egyetlen Szegedy Rózát merném neki ajánlani.

Jól ismerte bátyját is, Rózát is.

A gondviselés és a kislány szíve tehát összeszánta őket. A badacsonyi szüret össze is hozta a két szerető szívet. S a gógánfai találkozás mégis majd meg nem ölte a két szerető szív boldogságát.

Mi történt Gógánfán?

A költő maga többször megemlékezik a gógánfai jelenetről. Minden emlékezése kínos emléket hoz napvilágra. Különböző időközökben így ír Rózának:

„Midőn én magának legelőször szólottam a szerelemről, maga engem mint egy mindennapi embert, mint csábítót lehordott, még most is cseng füleimben. Gógánfán nem szántam volna magamat megfojtani.”

„Voltam én egyszer durva immár maga iránt is.”

„Maga rajtam egyszer immár úgyis kiadott, és szíve talán már mást választott.”

„Ki tudja, ha életem folyását én másfelé nem intézhettem volna-e, ha oly makrancos bolond nem lettem volna. Nem akarok azon időkről gondolkodni, mert még a falba verem fejemet.”

„Ne bosszankodjál többé gógánfai viseletemen, hejh, eléggé bűnhődtem már bűnömért. Be bolond valék én akkor. De mondd meg, kegyetlen Szerettem, ki volt mégis annak oka? – Valóban csak magad, aki kegyetlen büszkeséggel megveté szerelmemet, mely oly igaz, oly hű, oly méltó vala!”

Ezek a levelek évek múlva, az 1798-ik év végén s az 1799-ik év folyamán keltek. A gógánfai jelenet 1796-ik évi márciusban történt. Fájdalmas jelenetnek kellett ennek lenni, hiszen a szerető szíveket több mint három évre szakítá el egymástól, s emléke még három év múlva is oly élénk, oly keserű volt.

Kisfaludynak el kellett hagyni a testőrséget. Módjában állott lemondani a katonáskodásról, de a büszke és bátor ifjú sok mindenféle okból a csaták elöl kitérni nem akart. Csak Szegedy Róza szerelme, szívének és kezének megnyerése bírta volna rá. A badacsonyi találkozás óta kereste is az alkalmat meggyőződni arról, hogy az a szív biztosan, gyorsan és teljesen övé lehet-e?

Gógánfa közel van Sümeghez, szomszédos Gyömrővel, hol Kisfaludyéknak birtokjuk volt. Gógánfán Gyömöre-, Kisfaludy- s egykor Szegedy-féle s egyéb előkelő családi részbirtokok voltak. Itt volt 1796. márciusban Szegedy Róza, s ide ment át látogatóba a költő. Azzal a komoly elhatározással ment át, hogy Rózától nyilatkozatot kér, vagy elnyeri üdvét, vagy nekimegy a világnak, a háborúnak.

Kedvező jelek fogadták.

Róza komoly, de édes arccal fogadta, sőt megengedte, hogy édes, forró, illatos kezét megcsókolhassa.

„Bizakodó reményekkel Közelíték hozzája, És epedő bús szemekkel Tekintettem reája. És szép kezét megcsókoltam. A szerelem vakmerő!”

Róza megengedte a kézcsókot, de arca ezalatt elborult.

– Miért oly bús?

A lány elpirult, de nem felelt. Hanem a költő észrevette, hogy keble gyorsan hullámozott, hogy a lány lelkét erős indulat rohanta meg, s hogy zavarában a nyakán könnyedén átvetett hálószerű kendőt hullámozó kebelén összevonja.

A költő jó előjelnek tekintette mindezt.

Napközben a lány mindig nagyon komoly volt. Mintha megbánta

volna, hogy kezét csókra átengedte. Mintha gondosan ügyelt volna arra, hogy szerelmének semmi jelenségét az ifjú többé észre ne vegye.

A kastély mögött kert, a kert mellett erdőcske. Az ifjú, érzelmeitől kergetve, estennent kiment az erdőcskébe, nagy fához támaszkodott, s lelke tele lett viaskodással, vajon kísérletet tegyen-e Rózát nyilatkozatra bírni, vagy tovább várjon? Úgy érezte, a visszautasítás halála lesz.

Amint ott tűnődik: lánydal hangjai ütik meg füleit. A hang felé néz, s Rózát látja. Szép tavaszi, enyhe, száraz este volt. Róza kiment a kert mellett levő gyöpre, s ő dalolt. Édes hangja mintha a szentek zsolozsmája volna. Az ifjú tekintete rámeredt, lélegzete elakadt, indulatainak hatalma keblét feldagasztá.

Nem mert pisszenni, nem mert mozdulni sem. Elhallgatott a dal. S a lány egy percig mozdulatlanul nézett arra, ahol a nap lenyugodott. Az esthajnal fénye még eleven volt az égnek peremén, s a szűznek arca úgy ragyogott az esthajnal fényében, mint az imádság, mint a dicsőség, mint az üdvözülés.

Mit jelentett ez a dal? Mi történt a hajadon lelkében? Öntudatlanul nyíltak meg tán ajkai, hogy kétséggyötört lelkének érzelmei a dal hangjaiban csillapodjanak el?

A költő ezt is jó előjelnek tekintette.

Másnap megint új jelenet következett.

Volt Rózának két hófehér, kezes galambja. Hím és jérce. A galambdúcban laktak, de ha Róza hívta őket, vagy ők meglátták a lányt: odamentek hozzá, s kedveskedtek neki.

Délután a férfiak a szobában együtt poharaztak és pipáztak. A szoba ajtaja a folyosóra nyílt. A folyosó másik végén Róza egy kis asztalka mellett dolgozgatott. A két galamb, amint őt meglátta, odarepült, s az asztalkára leszállt.

E pillanatban kilép a szobaajtón a költő. Meglátja Rózát s a két fehér galambot. Megáll szótlanul és mozdulatlanul, ne vegye őt észre se a lány, se a galamb.

A lány arca mosolyra derült, mikor a két galamb odalebent. De az a két hófehér szelíd madár nem járt nevelésbe, nem volt zárdában az apácáknál, nem tanulta meg a finom társalgás szabályait, s minthogy híven és igazán szerették egymást, elkezdtek ott a lány előtt csókolódzni. Piros szemük csak úgy égett, kicsi csőrük csak úgy csattogott.

A lány rájuk nézett. Két kezét leereszté, feje lehajlott, az arcát bú és

ábránd és fájdalom borítá el. Két harmatcsepp gyülekezett szemeiben. Úgy nézte a két galamb édes szerelmi játékát. Azután felállt, nagyot mélyet sóhajtott, szemeit megtörle, s bement szobájába.

Mit gondolt a lány?

Azt gondolta-e: „egykor én is ilyen boldog leszek”.

Vagy azt gondolta: „én sohase leszek ilyen boldog”.

A költő ezt is jó jelnek vélte. Azt hitte, a lány szíve tele van szerelemmel. Ebben igaza volt. Csakhogy abban a szívben kétség is volt, nemcsak szerelem.

A következő napon a költő engedelmet kért a lánytól, hogy érzelmeiről és szándékáról beszélhessen. Szorongó lélekkel, halvány arccal, reszkető hangon adta meg a lány az engedélyt.

– Én, Róza, szeretem magát, imádom, mint az istent, s elhatározással várom végzetemet. Ott folytatom, ahol Szigligetben elhagytam. Érzem, hogy a maga szíve is hajlik hozzám. Én magának szívét és kezét kérem most vagy naggyá tesz és boldoggá, vagy megöl.

Deli szép alak volt az ifjú. Fényes huszáröltönye kidomborítá természetek előnyeit. Ajka reszketett. Szemeiben ábránd, tűz és elszántság lobogott. A lány nem tudta róla levenni szemeit.

A lány, aki most hallotta először komoly, édes és rettenetes valóságban a szerelmi vallomás szilaj kitörését. Aki a szerelmi vallomás száz alakját olvasta már, s másik száz alakját a társaság fecsegéseiből jól ismerte. Aki annyiszor gondolt erre, annyiszor álmodott erről, s annyi ábrándot szőtt: mit mondana ő majd, ha őt rohanná meg ily vallomás?

És most mégis zavarban van. Mint a tigrisvadász, aki előtt a rengetegben először jelenik meg a királyi fenevad. Meneküljön? Védje magát? Vagy gyilkoljon?

Leküzdte felindulását, s bár belső érzelmek fojtott vihara tette hangját reszketővé s arcának halvány és rózsaszínét változóvá, mégis halk hangon felelt.

– Sándor, én már gondoltam erre, s mindig örömet okozott, amikor a maga vonzódását és figyelmét észrevettem. Nem is kerültem magát, s jól éreztem magamat közelében.

– Tehát szeret engem, oh, angyal!

– Legyen türelme, Sándor! Azt a szót én most ki nem mondom. Az a szó nekem is végzetem, de annak még nincs itt az ideje. Mi oly ritkán és oly keveset voltunk együtt, oly kevésbé ismerjük egymást, hogy nagy

könnyelműség volna, ha sorsunkat egymáshoz kapcsolnánk. Én jó rokona és hű barátnéja maradok magának, nem is akarom letörni se a maga reménységét, se az én reményemet, mert barátságunktól én is várhatom a boldogságot, de az én végső feleletemet én ma meg nem mondhatom. Magának, Sándor, még várni kell.

– De én nem tudok várni.

A lány szemei odaszegeződtek az ifjú arcára.

– Nem értem magát, Sándor, vagy maga nem ért engem. Jövendőnknek útját bevágni én nem akarom, s ha érzelmei oly igazak és oly tiszták és oly erősek, amint azokat látom: akkor türelmének is kell lenni, míg az én lelkem a maga állhatatosságát is megismeri, s abban megnyughatik. Várnunk kell!

– De én nem akarok várni!

Az ifjú egy lépéssel közeledett a lányhoz. Arcán szerelem, ihletés és elszántság vonásai kergetőztek.

A lány arcát szomorú komolyság borította el.

– Hát mit akar?

– Nekem, Róza, a maga szívéhez jogom van. Én jogomat akarom. Én üdvösségemet akarom. Én eljegyzésünket akarom.

A lány szomorú is volt, boldog is volt. Kínoztta is, üdvözíté is az ifjú szerelmes indulata. Fejét lehajtotta, s kereste a szót a felelethez.

E pillanatban az ifjút vad elhatározásnak szilaj heve ragadta el. Odaugrott a szűzhöz, s erőszakkal átkarolta, meg akarta csókolni. A szűz szabadulni akart, s hátrahajolt testtel két izmos karját az ifjú vállainak feszíté. Arcán a hajadon lélek szent haragjának lángja lobbant föl.

– Maga dulakodni akar? Vakmerő!

Az ifjú észre tért. Karjait levette a lány derekáról, s térdre esett előtte.

– Meg tud-e nekem bocsátani, Róza?

A szűz arcán ott lobogott az a láng. Most már nem kereste a szavakat. Most már minden szót rögtön megtalált.

– Ne hívjon engem Rózának. Semmi közünk ezen túl egymáshoz. Az én lelkem szentegyház, annak oltárához se csábító, se duhaj közel nem juthat. Most már mindent elhiszek, amit beszéltek magáról. Menjen a maga asszonyai közé, akiknek nincs szükségük arra, hogy a férfi tisztelete és hódolata vegye őket körül. Távozzék tőlem.

Az ifjú görcsösen kulcsolta össze kezét, s úgy emelte föl e lány előtt. Csaknem zokogó hangon mondta e szót:

– De mikor úgy szeretlek, úgy szeretlek!
A lány rettentő szót ejtett ki rózsás ajkán.
– Színjatszól!

Megigazítá vállán és keblén kendőjét, s mint haragos istennő, fölemelt fővel kiment a szobából. Ott hagyta a térdeplő ifjút enyhe szó és enyhe tekintet nélkül.

Az ifjú szemei előtt egy hulló csillag esett le az égről. Fényes nyomát még látta, édes illatát még érezte egy szempillantásig, ezután eltűnt, elenyészett mind a kettő.

Bizonyos, hogy az ifjú volt vétkes. Bizonyos, hogy nagy szerelmében van nagy mentsége. Bizonyos, hogy ismert már olyan nőket, akik nem arra tanították, hogy nemesifjúnak csak az áhítat szentségével szabad fenséges nő közelében megállni. Bizonyos, hogy a huszonhárom-huszonnégy éves ifjú lelkén mélységes szerelem érzetében még szabadon száguldoznak a viharok, s minden rohamnak az a lélek nehezen tud ellent állani.

De hibázott-e Szegedy Róza? Nem volt-e kegyetlen? Szűz lelkéhez, fenséges érzelmeihez, igazi szent szerelméhez nem lett volna-e méltóbb az engesztelő szó, mint az a könnyörtelen szó?

Szerette a deli ifjút. Csak úgy szerette, mint az őt. Mért nem talált tehát mentséget az ifjú nagy szerelmében?

Azt írja később a költőnek:

„Minden jót hallottam ugyan maga felől, de karakterében állandóságot nem véltem.”

Ebben van a lánynak igazsága. S igazságában igazolása.

Ha a lány szíve más ifjú látásán könnyedén felolvad; ha kezét odaadja a legelső arra való férfinak; ha búval, bánattal, epedő lélekkel és sorvadó szívvel nem vár évekig; ha nem őrzi szerelmét oly tisztán és oly alku nélkül, hogy az inkább a síré legyen, mintsem hogy másé legyen: akkor talán hibás lenne kegyetlenségében. De Róza szívének joga volt ahhoz, hogy az a szív csak hozzá méltó szívért jusson cserébe. Olyan szívért, mely osztatlan tiszta szerelemmel dobog érte, s melyért magas férfijellem türelemben s fájdalmakban töltött hosszú évek állandóságával tud jótállani.

Gazdag lány volt, csodálatos szépségű lány volt. Nagy és fényes család. Százazrekre menő örökség. Apja-anyja elhalt, a szerencsés vőlegény azonnal eljut mindenhez, ami az életben becses és boldogító.

Száz kérője volt. Köztük egy gróf Nitzky, egy Szentgyörgyi Horváth, egy Rosty, Tallián, Bezerédy, akárhány bécsi katonai bárócska és grófocska. De ő szerelméhez hűnek maradt.

Azt írja három év múlva a költőnek:

„Barátom, hetekig sem beszélhetném el, amiket szenvedtem. De most már túl vagyok. Szabadon és vidám elmével állok most itt, és hálaadó sóhajtásokat röptek, és hálaadó tekinteteket vetek az Égre, aki erőt ad nekem és türelmet. Hajlandó valék már többször az atyafiak unszolásainak és barátaim tanácsaiknak engedni, és szomorú példajaként a kénytelenségnek, egész életem boldogságát testvéreimnek feláldozni. De úgy volt, mintha valamely titkos hatalom utolsó lépésénél mindig visszarántott volna engem. Úgy volt, én engedtem a titkos sugallásnak, és most meg vagyok elégedve!”

Ez a levél oly női lélekbe világít be, aminőt keveset írt le a világirodalom. A női jellem egyes részeiből a költő ihlete alkothat eszményi női alakot. Alkotott is minden nagy költő s minden nemzetnek meseszövő képzelete. De Szegedy Róza élő alak volt, s nem a költő, s nem a nép képzeletének szüleménye. Benne mégis a nő eszményének fensége áll előttünk. Oly tisztán, oly magasan, oly nemesen; őt nem szárnyalta túl a nőiség ragyogásában a történelem egyetlen nőalakja sem.

Szegedy Róza a magyar szűznek örökkévaló ideálja.

Himfy Szerelme két nagy részből áll. A bús szerelem az egyik része, a boldog szerelem a másik része. A bús szerelemnek csak első korszakát beszélem most el a gógánfai elválásig. Talán lesz időm és kedvem elbeszélni egykor a második korszakot s a boldog szerelem egész történetét is.

De most még a gógánfai jeleneteknek se jutottunk végére.

A hajdankor őstörténetében s a női lélek belső viharában igen nehéz a tájékozódás. Amazt sok ezer évi feledésnek köde borítja, emezt a szűzi önérzet némaságának át nem látszó finom leple. Mégis ismernünk kell mind a kettőt. Az ő hajdankornak emlékei vannak. Egy rom, egy szobortöredék, egy oszlopfő, egy fegyverdarab, egy síremlék, egy mese, egy példabeszéd. Ezekből kell népek és nemzetek életét, történetét, harcait, támadását és elenyésztét fölismernünk. A női lélek belső világából is ki-kitör egy-egy jelenség. Egy szó, egy tekintet, egy elpirulás, egy kis írott levélke, egy olvasmány, egy dal, egy vidám vagy keserű kacagás. Képek, gondolatok, vágyak, érzelmek harca, tolongása tölti meg

a női lelket, annak igaz történetét ama kis jelenségekből kell összeállítanunk.

Szent haragjának föllángolásában azt mondta Szegedy Róza a költőnek:

„Most már mindent elhiszek, amit beszéltek magáról. Menjen a maga asszonyai közé.”

E szavakban féltékenység tör ki.

A tisztán szerető női szívnek kötelessége a féltékenység. Abban a női szívben, amely nem féltékeny, egy csomó közöny is lakik. Amely szív megtűri a közönyt: annak szerelme bágyadt. Az már megtűri az alkut, a megfontolást, a kiegyezést, a lemondást, a cserét is. Az már nem ismeri azt a szerelmet, amely az égben támad, és csak a halálban ér véget. Az a szív még mindig lehet tisztos feleség, gondos anya, jó gazdasszony, de szentség már nem lehet, akiért az istenek ott hagyják az eget, s akiért a hősök, a költők és a nemzetek rajongnak.

Róza lelke nagy volt és tökéletes.

A költő elmúlt szerelmeit megbocsátotta, de még el nem múlt szerelmével osztályos egyezésre nem léphetett. Ő csak hozzá méltó ifjúnak egész szívét fogadhatta el. Ő nem fontolgathatta ezt a kérdést. A szűznek fenséges érzelmei fontolgatás nélkül döntenek az életsors fölött. Vagy – vagy! Ha az ifjú egész szíve nem az övé: akkor abból semmit se fogad el. Jöjjön a végzet. A boldogtalanság, az elsorvadás vagy a halál. Szívének ezekkel szemben se lehet alkudozni. Hiszen azért imádandó ez a szív.

A társaság, amelyben élt, tele volt a nemes testőr ifjak szerelmi kalandjaival. Kisfaludy kalandjairól éppen sokat tudott adomázni. Hiszen Medina öleléseiből csak a badacsonyi találkozás előtt három héttel tudott az ifjú szabadulni, s a badacsonyi szüret óta alig telt még el, hat hónap. Az adomázó társaság előtt az a hat hónap is tele volt kalandokkal.

Nem volt szokásban, de nem is volt arra szükség, hogy Róza a férfiaktól hallja meg az adomákat. Ott voltak az asszonyok, a menyecskék, az öreg nénik. Fiatal lány ezek köréből ki nem futhat. Még akkor se, ha Kisfaludyról volt szó. Akkor talán legkevésbé. Hiszen a badacsonyi és szigligeti találkozást mindenki tudta. Róza leveleiből nyilvánvaló, hogy az emberek erről még évek múlva is beszéltek. Hogyne beszéltek volna hát csak hetek és hónapok múlva? Róza szerette

a költőt. Minden jó és minden rossz megkötötte tehát figyelmét, amit róla mondtak. Kivált azok a jó nénik, kik Róza kezét, szívét és vagyonát valamelyik idegen ifjú öcsémuram számára akarták megszerezni. Ezeknek a néniknek Róza nem fordíthatott hátat. Ezzel csak szerelmét árulta volna el. Ő pedig szent titok gyanánt őrizte szerelmét.

A költő később mindent megtudott. Mikor már Róza övé volt, még akkor is harag tombolt lelkében a nénik ellen. Minő szavakban örökíti meg a fecsegő jó öreg néniket!

Jó hírnek s névnek férgei! Sátánjai a társaságnak. Mérgei a szívnek. A becsületnek gyilkosai. A teremtésnek förtelmei. Töpörödött boszorkányok!

Van köztük különösen egy ragyás, aszott bagoly, ki mindent megrág, mint a moly. A Belzebubnak kajlája ez, ki csak alig mozog már, de a nyelve azért mégis kelepel. Ez a banya, kit a pokol nyílt karokkal vár, s ünnepet rendez a számára, ha odajut. Ez a pondrónyelvű!

El lehet képzelni, minő fekete színben állították ezek Róza elé a költőt.

Ezek ültették el s ápolták gondosan Róza szívében a kétségnek bürök* magvait. S lehet-e csodálni, ha az ifjúnak szenvedélyes és váratlan csókrohamára az a kétségekkel teljes gyöngéd szív megrettent, s az ifjút eltiltá magától?

S mégse ez volt egyedüli oka Gógánfán az elválásnak.

Az ifjú fölkelte térdelő helyzetéből. Utánanézett a lánynak, de az eltűnt, elmúlt, elszállott, mint egy égi tünemény. Irtóztató indulatok gyötrötték lelkét.

Mit tett? Minő bűnt követett el?

De hiszen végtelen szerelme fölszabadíthatná őt a lány szemében. Gőgös, kegyetlen, vad istennő ez a lány?

Elveszteni őt? Nem lehet. Mégis el kell veszteni őt? De hát mit marad akkor az ő számára? Mit ér akkor őneki ez az egész szép világ? Mit ér ifjúsága, büszkesége, minden reménye, egész élete?

Kiment a folyósóra. Nem találkozott véletlenül senkivel. Bement egy vendégszobába, ott egy szarvasbőrrel terített ágyon végignyújtózott, karját feje alá tette, s odabámult a padlásgerendára.

Mindennek vége. Most már bizonyos. Mi vár órá? „Megbolondulni, gazemberré válni, vagy önként búcsút venni az élettől.” Hogy Róza másé legyen, s ő azt lássa, tűrje egész életén át: ez nem lehet. Minden lehet, de ez nem.

Huszárdolmányát kigombolta, sarkantyújával a szarvasbőrt összevágta, öklével nagyot ütött a falra, csak úgy döngött a ház.

Egyszerre felugrott fektéből.

– Ejh, van még halál innen távolabb is! Vissza a katonasághoz! El Olaszországba! Ott jön egy óriás. Most még kicsiny, mint egy párduckölyök, de homloka már világít, mint az üstökös csillag. A világverő Napóleon. Ha eltiporja a világot: hadd legyek én is elmúlándó az ő útjában. Elébe!

Pipára gyújtott. Így van megörökítve a hagyományban. Újra végigfeküdt az ágyon, s fújta a füstöt, mint a tűzokádó, s gomolyogtak gondolatai, mint a vihar hajszolta felhők.

Nyílik az ajtó, s a szűznek napsugaras alakja belép a szobába. Nem tudta, hogy ott van az ifjú, valamit keresett volna ott.

Az ifjú se szólni, se mozdulni, nem mert. Szemeit a szűznek fényes arcára szegezé. De egy szempillantás alatt a lány is észrevette őt, hirtelen megfordult, s szó nélkül kirebbent az ajtón. Akkor ugrott föl az ifjú, akkor vágta a falhoz pipáját, s szilaj indulattal sietett a lány után.

Hiába! A szűz alakja eltűnt.

Visszatántorgott szobájába. Őrjöngő fájdalom fogta el testét-lelkét. Fogait csikorgatta öntudatlanul. Azután leborult az asztalra, s keserű könnyei megáztatták dolmánya ujját.

Meddig volt így: maga se tudja. Beesteledett, hívták vacsorára. Dolmányát begombolta, sarkantyúját összezsápta, bajuszát kipödörte, s ment vacsorára.

– Hadd nézzek hát még egyszer annak a lánynak a szemébe!

Késő volt már. Elment az a lány szó nélkül. Befogatott, s hazahajtatott az eötvösi kastélyba. Egyetlen búcsúszava, egyetlen búcsútekintete nem volt az ifjúhoz.

Ejh – mit, az a lány! Elhervad a rózsa, új bimbója támad!

Támad-e hát?

Bement vacsorára. Még mindig nagy társaság volt együtt. Férfiak, nők, hajadonok, gyereklányok.

„Hogy ki ne tanulják szívem keserves állapotját, jókedvet kelle színlelnem, és dühösségemben szilaj vidámságra fakadtam.”

Így írja a költő.

Bizony bolond volt ő félig-meddig.

Oly vad kedve támadt, hogy elbámult rajta mindenki. Ötletei csak úgy

szikráztak, bókjai szédülésbe hozták az asszonyokat, dalaira pezsgésbe jött öregnek és fiatalnak vére.

– Adjátok ide hegedűmet.

Rákezdett egy híres kuruc dalra, amelynek hangjánál a legények lába nem maradhat nyugton, hacsak nem sánta, béna, isten nyomorékja. Torzszövege él már csak annak a dalnak. „Megismerni a kanászt Csozsa járásáról, Űzött-fűzött bocskoráról, Tarisznyaszíjáról.”

Húzta egész lelkéből, egész bolond, keserű szívéből. Azután fölkel az asztal mellől, s húzta is, dalolta is, járta is. Sarkantyúja csak úgy pengett, erős hangja csak úgy zúgott, szilaj kedve csak úgy áradt, szerelmes vad szíve majd megszakadt.

Azután földhöz vágta hegedűjét. Darabjai csak úgy robbantak szerteszét. Karjára vett egy kisleányt.

Zalabéri Horváth Rozit. Tizenöt éves kedves, barna, gyönyörű lány volt. Gyerek még. Álmodni se tudott arról, mi a szív, mi a szerelem. Csak nézte, csak bámulta azt a deli szép ifjút. De belé is szeretett. Nem szívből, nem is színből, csak úgy a gyereklánynak képzeletéből.

Ezt fogta karjára, ezzel dalolt s ezzel táncolt mind az egész társaságnak nagy gyönyörűségére.

Odasúg a kislánynak fülébe:

– Lenne-e, kedves húgom, az én feleségem?

A lányka megáll, nyugalomra inti a költőt is, és csókolni való édes, aranyos, teljes komolysággal azt feleli:

– Ez komoly ügy, Sándor bácsi, beszéljen először édes mamámmal, intézze el vele a dolgot, akkor megnyeri az én szíves beleegyezésemet is.

Mindenki hallotta e párbeszédet.

Az öreg Gyömöre akkorát nevetett, hogy rengő pocakja majdnem feldöntötte az asztalt.

De egyik asszony odasúgott a másiknak a fülébe:

– Szegény Kisfaludy megbolondult. Kár ezért a derék ifjúért.

Az a derék ifjú pedig hajnal felé lóra ült. Onnan fölül, Somlyó felől kegyetlen hideg, havas esős vihar támadt. Elkelt volna a bunda is, de az ifjú megint csak kigombolta huszárdolmányát. Hadd vágja a vihar azt a kutya szívet, talán használ neki. Ártani most már úgyse tud a világon semmi annak a szívnek.

Reggelre Sümegegre ért. Másnap elment atyjához Tétre, búcsút venni apjától, szülőföldjétől, édes hazájától, jó testvérjeitől. Elment, elbujdosott

idegen országba, véres háborúba.

Nem telt bele egy nap, két nap: Róza mindent tudott. Siettek vele közölni az esetet. Az ifjúnak szilaj vidámságát, vad mulatságát, leánykérő elhatározását, idegen országba költözését, háborúba indulását.

Búsan és komolyan és halavány arccal fogadta a szűz a híreket.

Befogatott, s fölkereste Zalabéri Horváth Rozit, a kedves kis lánykát. Megölelte, megcsókolta, bodros haját megsimogatta, s azt kérdezte tőle.

– Szereted te, édes Rozim, Kisfaludy urat?

– Szeretem.

– De igazán szereted?

– Igazán szeretem.

– És ő is szeret téged?

– Hogyne szeretne? Kezemet megkérte.

– Mikor jön vissza?

– Nem mondta meg.

– Várom vissza?

– Amíg hét tél, hét nyár el nem múlik, mindég várom vissza.

Szegedy Róza ajka reszketett, s szemei, sötétkék mély tüzű szemei olyan különösen fénylettek. De a kis csitri lány ezt nem vette észre.

– Oh, édes kedves kis barátném, ha az a derék ifjú egykor hozzád visszajön: tedd őt igazán boldoggá!

Tovább nem bírta már az ő büszke nagy lelke sem.

Az a fenséges szűz ráborult annak a csitri leánynak a vállaira, és zokogott keservesen.

Badacsony tetején

Magyar ember nem fürdik – Az ősnémaság – A Vaskapu – A pipa lélektana – A szapora beszéd és az ékesszólás – A tűzokádó – A mulandóság – A Harangozó Börc – A rossz testvér és a jó testvér története

Íme, egy fejezet Himfy Szerelméből. Nem úgy, ahogy Kisfaludy megírta. Nem is úgy, ahogy az óta író emberek kidolgozták. Hanem úgy, ahogy én akkor badacsonyi sétánk alatt öregéből nagyjából barátaim előtt elbeszéltem. Hogy Gyulai Pál úr százféle megjegyzést tett elbeszélésemre, azt mindannyian természetesnek találtuk.

A sétából jóval napnyugta előtt visszatértünk Szentirmayhoz János püspök villájába.

A villa Balatonra néző oldalán erkély van az emeleten. Nagy Miklós kiállt oda az erkélyre, s szemeit le nem vette a Balatonról. Mi többiek az erkélyes szobában szivarozgattunk és társalogtunk.

Akkor még híre-nyoma se volt annak, hogy Badacsony fürdőtelep, vagy azzá lesz valamikor. Náddal volt beszélve a hegy lába, amint ott érintkezik a vízzel. Csak a nagyvendéglő irányában s még alig egy helyütt volt tiszta a part. Nagy Miklós ezt a tiszta bejárást nézegette. Odaszólt egyszer Szentirmayhoz:

– Tisztelt gazdánk! Le lehet innen a villából menni a vízhez?

– Le lehet. Mit akar ott?

– Fürödni.

– Fürödni?

Nagyot néz úgy féloldalvást elfelé Nagy Miklósra az én derék Szentirmay barátom. Ekképpen néz a macska a légyre.

– Nálunk csak a zsidó fürdik meg a kácsa.

Jó Nagy Miklós úgy megijedt ettől a bölcs mondástól, elő nem hozta volna hamarjában a világot se, hogy ő fürödni akar. Szentirmay azonban mégis megszánta, s embert adott melléje, aki lekísérje a vízhez, fürödni. De azért mégse ment a fejébe, hogyan fürödhetik magyar ember. Igaz is az.

Hiszen fürdik, fürdik most már a magyar ember. De ez már nincs az ő

ósi természetében.

Ha víz mellett lakik: azért nem fürdik, mert hiszen ott a víz, ha akar: mindennap fürödhetik. Ha pedig a víztől messze lakik: azért nem fürdik, mert hiszen nincs ott a víz, ha meg akarna is fürdeni. Szükségtelen utat pedig meg nem tesz a magyar ember azért, hogy vizet lásjon. Inkább otthon pipál. De mégse ez a fő oka annak, hogy ritkán támad feredő kedve.

A magyar lónép. Attilától kezdve mindig lónép volt. A lóember felül az ő lovára, s bekalandozza a síkot, s egész teste szabadon fürdik az üde szabad levegőben. Nem húzódik sátor alá, gunyhó alá, paloták födele alá vagy barlangok odújába. Bőrét szélnek, viharnak, levegőnek hullámai verdesik. Magyar ember nem keresi az erdőt se. Hadd süssön rá szabadon az isten napja. Aki mindennap a napon és a levegőn van: annak nincs szüksége fürdővízre. Elég, ha mosdik. Annak nincs oka félni izzadástól, meghűléstől, csúztól, köszvénytől, huruttól, náthától, felefeje-fájásától s egyéb efféle alávaló nyavalyától. Nem ismeri az az idegességet s annak mindenféle ostoba növényét.

A zsidó, német, szláv, latin fajok, az árják, irániak, kaukáziaiak s efféle népek egészen más népek.

A zsidó eredetileg juhnép; a hindu, német, szláv, latin faj eredetileg tehénnép és ökörnép. Ökrön, birkán, tehénen nem lehet lovagolni, nem lehet naponként a pusztát bejárni. Ez a nép hasra fekszik: úgy őrzi ökrét, juhát. Bebújik sátorába, meghúzza magát odújában, épít kőházat, s ellenség elől erdő sűrűjébe menekül. Ennek bőre mállik, keze-lába pállik, egész teste hámlik; huruttal, náthával örökké csatázik. Ennek szüksége van az eleven vízre, hogy üdén maradjon teste-lelke. De szokása most már jó szokássá vált, s bizony most már nekünk is, ide szorult szegény magyarnak erre a jó szokásra rá kell vetemednünk. A tudomány és műveltség minket is juhnéppé, ökörnéppé alakított át immár.

Vacsora után az egész társaság az erkélyre vonult ki. A telihold ott állott a Balaton fölött. Éppen a kellő közepén. Nyári este, nyári éj volt. Csodálatos a holdvilág a vizek fölött. Itt még Gyulai Pál úr is elfeledte bírálógató természetét. Láta, hogy se a hold, se a Balaton nem törődik azzal, ha valami széptani hibát fődöz fel benne. Nem is fődözött hát fel semmit.

Hat napon át teremtette isten a világot. De mi volt a hat nap előtti napon?

Az ősnémaság.

Ez az ősnémaság van Badacsonyan éj közepén, ha tiszta az ég, s a szellő se mozdul, s ha a nyári nap nagy munkája után mindenki elalszik. Más vidéki népnek, fővárosi embernek fogalma sincs erről a némaságról. Még a szigligeti, tördemici, tomaji kakasszó se zendül meg itt, vagy nem hallatszik ide. Ez az ősnémaság lepte meg legjobban a társaság erdélyi tagjait. Nem is csoda. Erdélyben soha sincs némaság. Ott a szász mindig morog, az oláh mindig jajgat, a magyar pedig mindig káromkodik. Mindig szidja azt a másik kettőt. Ott nem lehet némaság.

Nem hagytam őket, az éjszakát átvirrasztani. Hiszen hat órakor fönt kell lenni a Badacsony tetején. Azt akartam, napkeltevel lássák azt a tájat, melyen Rezivár, Tátika, Sümeg és Somlyó emelkedik.

Keveset aludtam. Attól féltem, elalszom a fölkelés idejét. Alig múlt el négy óra, már készen voltam, s mentem Salamon Ferenchez, hogy felköltsem őt.

Dehogyan aludt ő már.

Kis szobácskája volt, melynek ablakja Szigligetre nézett. János püspök nyaralója magasabban fekszik a tenger színe fölött, mint a szigligeti vár. Salamon Ferenc az ablakon át, lefelé nézhette azt a várat.

De nézte is.

Virradat óta, hajnal pirkadása óta mindig azt nézte. Azt a várat s azt a tündéri szép tájat. Felült ágyában pőrén, mint a gyermek, szemeit le nem tudta venni arról a vidékről.

– Köszönöm, barátom. Ilyet még soha nem láttam. Ezt a reggelt soha el nem felejttem. Áldjon meg érte az isten, hogy idehozta.

Ez volt szava hozzám.

Félóra alatt talpon volt mindenki. Salamon nem nyugodott addig, míg az ő ablakján Gyulai Pál úr, Szilágyi Sándor és Nagy Miklós is le nem nézett Szigligetre. Azután indultunk.

Szentirmay barátom nem volt velünk. Nem kecske ő, hogy hegyet másszon. Hanem Tulit, a komoly képű jó Tulit elküldte velünk holmi kellemes folyadékkal és harapnivalóval. Azt hitte, hegyre mászó embernek különben éhen-szomjan kell elveszni.

Újra elmentünk Kisfaludy Sándor hajléka előtt.

A Koldusok útján ballagtunk fölfelé. Megnéztük az Apácák forrását, s megízleltük éltető, üde vizét. Jámbor falusiak, nyájörző emberek mindig tartanak ott tiszta nádcsöveket, hogy azok segélyével elolthassa szomját a

szomjazó.

A Vaskapun mentünk keresztül, hogy a hegy tetejére feljuthassunk.
Vaskapu!

Furcsa szó ez. Talán már Hérodotosz is ismert Vaskaput. A porta ferrea már közszó volt az ókorban is.

Az ázsiai turáni népek is ismerik a Demir-kaput. Van Vaskapu a szíriai sivatag felé. Van a Kaukázusban. Van a Balkánon, van az alsó-Dunán. A Bakonyban is ismerek egyet a Nagy-Esztergári határban, s íme, Badacsony tetején is van Vaskapu.

Szoros út két meredek szikla közt: ezt hívják minden világrészben Vaskapunak.

Miért kapu? Miért vas? Hiszen se kaput, se vasat nem láttak e szikla szorosok soha. A jámbor badacsonyi szőlőkapás pedig csakugyan nem olvasta Hérodotosz könyvét se eredetiben, se fordításban. Sőt hírét se hallotta.

Két óriási bazalttorony alig négy-öt méternyire egymástól: ez a badacsonyi Vaskapu. Ezen a szűk nyíláson át roppant meredek feljáró vezet a magasba. A feljárót óriási görgeteg kövekkel tölti meg minden felhőszakadás.

Mikor János püspök a badacsonyi kőkeresztet építtette, negyven bivaly vontatott föl egy-egy faragott követ ezen a szoros meredek úton.

Badacsony teteje csaknem egyenes fennsík, talán százötven vagy kétszáz magyar holdnyi területtel. Nyugati része gyöpös jó legelő, keleti része tövis bozóttal, ruhatépő cserjékkel tele. Kőkény, galagonya, vadrózsa, törpe ihar egymásba gubancolódva, s páfránnyal még sűrűbbé tömve; áthatolni rajta lehetetlen.

Sok benne a szagos meggy is, sőt néhány hold csupán szagos meggyel van telenőve.

Álljunk meg csak itt egy kissé.

Hajdan kereskedelmi cikk volt a szagos meggy, s a gulácsi, tomaji, tördemici szegény emberek szép pénzt láttak évenként a szagos meggyfaszárért.

Ez volt a legjobb pipaszár s csibukszár.* S hajdan minden ember pipázott, s minden úr csibukozott, aki dohányozni akart. A tobákolás és bagórágás sohase fért össze a magyar ember természetével. Az áztatott dohánynak erős, kiállhatatlan bűdös szaga van. Bűdössé teszi a pipaszárt és csibukszárt is. De ha illatos meggyfából volt ennek kellemes, finom

édes szagán sohase tudott győzelmeskedni. A bagószag nem volt olyan erős, mint ennek a meggyfának illata.

Azt mondják: Mahomet szultán küldött először Bethlen Gábor fejedelmünknek egy zacskó dohányt s hozzá egy csibukot: – azóta pipázik a magyar.

Nem tudom: de jól teszi, ha pipázik. Nemcsak az időt és a szúnyogot kergeti el a pipafüst.

Zsémbel a feleséged? Gyújts rá! Vedd elő a pipádat, vedd elő a zacskót, vedd elő a pipaszurkálót, az acélt, a taplót, a tűzkövet; nézd meg jól valamennyit, készülj el lassan, s ha elkészültél: szippants nagyokat. Ha látja az asszony, hogy csak a pipádra ügyelsz s nem az ő nyelvére: elhallgat és otthagy.

Patvarkodik az anyósod? Gyújts rá! Fújj akkora füstöt, hogy anyósodat ne láthassad. Akkor ő se láthat téged. Ha pedig nem láthat: nem is patvarkodik. A szemeivel éppen nem tudja véredet ontani.

Megcsalt a szeretőd? Gyújts rá! Nézd a pipád bodor füstjét, azzal együtt s annak példájára oszlik el keserűséged. S mire a pipád kiégett: akkorra tisztába jössz azzal is, mi ér többet? Egy pipa dohány-e, vagy a hűtlen szerető?

Megsértett valaki, és a pisztoly után, a fokos után kapkods, hogy agyonüsd a sértegetőt? Gyújts rá! Azonnal belátod, hogy haragudni nem egészséges, veszekedni nem üdvösséges, s azt is belátod azonnal, hogy rágalmozó rossz embered arra sem méltó, hogy miatta a pipád egyszer kialudjék.

Pörbe szállsz? Pörben állsz? Rokonaidal osztozni kell? Üzlettársaddal számolni kell? Hiteleződ nyúzni készül, adósod a világnak akar futni?

Gyújts rá! De megkínáld egy pipadohánnyal ellenfeled is. Íróra, bíróra, ügyvédre, közbenjáróra ne bízd igazságodat, mert pőrére vetkőztetnek. Pipaszóval végezd el ügyedet. Bizonyosan nyerni fogsz.

Így volt hajdanában.

Ma már vége van a nyugalomnak, békességnek.

Nem pipázik ma senki. Szivarra és cigarettára vetemedett ma már az egész világ.

Szivarhoz, szivarkához nem kell most már pipaszár, nem kell az illatos meggyfa. Meggyfaerdő Badacsony tetején most már vadmadárnak termi a gyümölcsöt s tűzrevalónak a gallyat, szárat, hajlós, sima ágat. Nem kell most már acél, kova, tapló, kostök, dohányzacskó, pipaszurkáló s egyéb

efféle szerszám és dohányos készség. Szivart, szivarkát készen kapni; gyufát is százötven szálát adnak egy krajcárért, boldogság az élet.

De sietés is. S ez már nagy baj.

Míg a pipászó járta: a legnagyobb munka közben is időbe tellett, míg az ember pipájával elkészült s dohánya igazán égett. Addig pihent a lélek, de az indulat is. Kutyának való a szakadatlan munka meg a miniszternek. Okos ember csak darabonként dolgozik, s óránként pihenőt tart. Minő jó volt erre a pipával való vesződés.

Hát a harag, az indulat, a kifakadás! Pipázó ember könnyedén meg nem haragszik. Szippant egyet-kettőt, mielőtt kitörne. S amíg egyet-kettőt szippant: az alatt egy darab haragja elenyészik, egy darab esze meg megjön. Kettős a nyeresége.

De semmi ellen sem volt olyan jó a pipázás, mint a szapora beszéd és az ékesszólás ellen.

A szapora beszéd súlyos nyavalya. A szapora beszédű embert se megérteni, se félbeszakítani, se türelemre bírni nem lehet. A szapora beszéd ellen csak egy mentőszer van: a süketség. A szapora beszédű emberen bosszút állani csak úgy lehet, ha kerít az ember egy másik szapora beszédűt, s azután a kettőt összezárja. Magyar ember nincs szapora beszédű. Azok közt, akiket a világtörténet név szerint följegyzett, egyetlenegy sem volt szapora beszédű.

Hát az ékesszólás?

Ez is nyavalya. Olyan, mint a nyilallás. Nem veszélyes, de nagyon kellemetlen. Ezt a pipa se tudja kiirtani a magyar emberből. Ezt csak a tudomány képes kiirtani. A törvényhozásban már alig van ékesszólás. Igaz, hogy nem a tudomány miatt, hanem a szokás miatt. Az ékesszólás betegsége csak korszakonként tör ki, de akkor járványos is, ragadós is. Most oly korszakot élünk, amikor nem dühöng ez a betegség. De amikor legjobban dühöngött is: míg az ember szájában ott volt a pipa: addig a baj sohase mutatkozott. Csak akkor, ha kiégett a pipája, vagy elfogyott a vágott dohánya.

Amint elhagytuk a tövises cserjét, az illatos meggyfaerdőt: nyomban elértük a tűzokádó torkolatát.

A Badacsony tűzokádó volt valamikor. Fennsíkjának kellős közepén ott van a torkolata. Kerek alakú mélyedés, akkora, mint egy jó nagy szérű, tele kihűlt lávakővel.

De mikor volt tűzokádó Badacsony hegye?

Én nem mondom meg, hadd vitatkozzanak rajta a tudósok.

Bizonyos, hogy lávája teljesen olyan színű és alakú, mint az, amely Herkulánomot és Pompejt eltemette. Éppolyan lyukacsos, éppolyan sárgás s éppolyan könnyű. Engem nagyon meglepett a teljes hasonlat. Pusztán a láva után azt gondolhatnók, hogy Jézusnak élt még egy-két apostola, amikor Badacsony utoljára tüzet és forró követ szórt ki belsejéből.

Ki tudja?

Azt a torkolatot sohase tisztogatta senki. Vihar falevéllal, eső és hó, tél és nyár mindenféle hulladékkal századok óta, ezredek óta tölti. S a kerek mélyedés mégis ott áll, tele lávakővel. Látjuk, mekkora volt az a lyuk, melyen át a föld alatti tüzek fölrobbantak az ég felé. Utolsó látogatójegyüket ott hagyták a lávakőben.

Nincs hát mulandóság?

Mikor volt nálunk az utolsó özönvíz? Sokkal több idő múlt már el az óta, mint százezer esztendő. S Badacsony az özönvíz előtt volt tűzokádó. S nyoma éppúgy megvan, mintha ötven év előtt háborgott volna utoljára.

Mégis van mulandóság! De mi büszke emberfajzat, mi csak magunkon vesszük azt észre.

Derék olvasóm, akár férfi légy, akár nő, te majd a nyár kezdetén meglátogatod a Balatont. Felülsz a budai vasútra, s elkarikázol Fehérvár felé. Amint elhagyod a dinnyési állomást, s kiérsz a Velencei-tó völgyéből: egy kis alacsony fennsíkra kapaszkodik föl vasúti kocsid. Nézz akkor ki az ablakon. Az emelkedés kezdetén négy-öt keréknyomot látsz a vasúti töltés mindkét oldalán. Negyvenhárom év előtt készült a vasúti töltés. Néhány szegény ember akkor ott a gyöpön kocsival ment keresztül. Fakó kocsival,* görhes lovakon, rongyos szerszámmal, maguk a szegény emberek is rongyosak. Az ő kocsijuk hagyta ott azt a keréknyomot. Azóta kocsi arra többé nem mehetett, mert a vasút töltése nem engedte. De az a kocsi nyom most is megvan, most is éppoly üde és világos, mint régen. Negyvenhárom esztendő óta, mikor arra megyek, mindig megnézem: változik-e, enyészik-e, múlik-e az a kocsi nyom? Nem múlik. S ha emberkéz vagy ekevas meg nem háborítja, századok múlva is ott fog állani a kocsi nyom.

Nincs hát mulandóság?

Van.

Királyok, fejedelmek, gőgös kormányzók, henye főpapok, hetyke

hatalmasok, éhes milliomosok, hivalkodó szépségek, könnyek, fájdalom, szerelmek, gyötrődések, hitvány bosszúállások mind elmúlnak.

De az a kocsi nyom megmarad. Nagyméltóságú kormányember ül a miniszteri széken; ott bókol, ott hízeleg körülötte száz kéregető; vagy jó pajtás, vagy alattvaló valamennyi; görnyedő tanácsosának aláírja valami írását; másnap elhirdeti országnak-világnak, miként tette boldoggá a nemzetet, a királyt, a hazát és az emberiséget.

És negyvenhárom esztendő múlva? Ki emlékszik nevére, szavára, írására?

Senki. Úgy eltűnt minden nyoma, mint a köd a szélben. De a szegény paraszt görhes lovának, fakó szekérének keréknyoma megmarad.

Mert abban a keréknyomban igazság van. A természetnek igazsága. Puha volt a gyöpös mező, súlyos volt a kocsikerék, elvágott a súlyos kerék a puha mezőben: ez az igazság. S a természet megőrzi a maga igazságát.

S százezer év múlva is megőrzi Badacsony teteje az ő tűzokádó torkolatát. Nagy Miklós hozott is emlékül onnan kis lávadarabot.

Mentünk a Kereszthez.

Ott van a Kereszt a fennsík déli peremén, Fonyód egyenes átellenében. Hatalmas négyszögű faragott kövekből emelt óriási feszület. Hogy megláthassák az utazók a partról, a hajósok a vízről. S hogy amikor föltekintenek a hegyre, eszükbe jusson, hogy bérce, sziklán, ormokon túl, égen, földön s minden magasságon felül van még fenség, az igazi fenség: a Megváltó.

János püspök építtette a Keresztet, s ő maga személyesen szentelte föl.

Odaállították a Harangozó Börcre.

Balaton melléki zalai ember börcnek nevezi a bérce, azért hívja börcnek ezt a harangozókövet is.

Hatalmas bazalt kőpadok fekszenek egymás fölött. Alulról és messziről úgy tűnnek fel a százölnyi magas s teljesen függő irányú, egyenes falak, mint egyenesen álló oszlopok. A nép úgy hívja: Tornokok. Úgy is hívja: Gyapjúzsákok. A képzelet tele zsáknak nézheti is el, amint egy-egy torony ott áll egyenesen. Az a bazalt olyan kő, mint az üveg. Voltaképpen üveg is. Köss egy ökölnyit egy madzagra, üsd meg kővel, és csengő hangot ad, mint az üvegpohár. A Kereszt alatt fekvő legfelső kőpad kis részben szabadon nyúlik ki a levegőbe. A viharok kiszedték

alóla a törmeléket. Ha e kinyúló kőpadot nagykalapáccsal megütik, oly hangot ad, mintha óriási harang kondulna meg. S a harangszót elviszi a szellő hegyeken, völgyeken, erdőkön, vizeken keresztül. Gyakran akad nyájörző legény, aki odaáll a kőpad mellé, s nehéz kővel nagyokat üt rája. Ilyenkor mondják: szál a Harangozó Börc. Kegyes ember, kegyes asszony ilyenkor keresztet vet magára, s felfohászkodik.

Volt két testvér Badacsonytomajban valamikor; úgy hívták őket: a Csicsai testvérek. Az idősebb: Ferkó, a fiatalabb: Jóska. Ferkó erős, egészséges, gonosz szívű; Jóska fonnyadt, beteges, gyöngé és ártatlan. Maradt rájuk örökségül egy kis ház meg egy kis szőlő. A Ferkó halászatott, a Jóska imádkozott.

A Ferkó megkérte egy lánynak a kezét. A lány szép volt, Ferkó belebolondult, de a lány nagyralátó is volt.

– Leszek én kend felesége, de én mással egy földél alatt nem lakom. Amikor az a nyavalyás legény búcsút vesz a háztól: akkor megyünk esküvőre. Addig nem.

Ferkó gonosz szíve úgy értette, hogy neki a gyámoltalan Jóskát el kell tenni láb alól. Egyik este azt mondta Jóskának:

– Hajnalban bejössz velem a vízre segíteni.

Olyan sötét arccal, olyan rejtelmes hangon mondta ezt, hogy annak a gyöngé, beteges gyerekek látó lelke rögtön megérezte, hogy bátyja őt holnap elemészti. De ellenkezni, nem mert. De meghalni mégsem akart.

– Csak a hajnali harangszót várjuk meg, édes bátyám, tudod, hogy nekem akkor imádkozni kell.

– Megvárjuk, öcsém.

Megvárták.

A Jóska gyerek imádkozott áhítatosan. Önmagáért is, édes bátyjáért is. Vezérelje jóra isten az ő elméjét is. Ne jusson pokolra, gyehenna tüzére.

Lementek a csónakhoz.

A gonosz testvér egy nehéz követ dobott be a csónakba.

– Ezt köti Ferkó bátyám a nyakamra!

Ez a gondolat ötlött a Jóska gyerek eszébe, de nem szólt.

Bementek a vízre.

Egészen odáig mentek, ahol a kacér billegett a vizek fölött. Az a szépen kötött gyékény kacér. Ezt is a szegény beteg gyerek kötötte.

– Húzzam a hálót, édes bátyám, vagy a ladikot tartsam?

A gonosz testvér mást mondott.

– Most meg kell halnod. Ketten nem maradhatunk a házban és szőlőben.

Tudta ezt a beteg gyerek. Nem is ellenkezett. Sötét volt még. Csak ott volt egy kis szürkesség, ahol a nap szokott felkelni. A partról senki be nem láthatott, a hangot se hallhatta meg. Csöndesek voltak a vizek, néma volt a levegőég. Nem ébredtek még a vízimadarak sem.

– Hadd imádkozzam előbb, édes bátyám!

– Imádkozzál.

– Oh, én uram, én istenem, ments meg engem bűntől, nyomorúságtól, hirtelen való haláltól. Tedd boldoggá és szerencsésé, akik engemet szeretnek, s ne büntesd meg azokat se, akik engemet nem szeretnek. Adjál nekem s az édes testvérbátyámnak bocsánatot és örök üdvösséget. Ámen!

Míg a szegény gyerek imádkozott s két összetett kezét az égre emelte: addig a gonosz testvér elővett a tarisznyából egy zsineget, rákötötte a kőre, s a zsinagból még nyakbavető hurkot is csinált. Mikor hallotta, hogy beteg öccse érte is imádkozott, eltévesztette a hurokkötést. Egy szempillantásig gondolkodóba esett. De azután észrevette a tévedést, s a hurokkötést jól csinálta.

– Készen vagy-e már?

– Készen vagyok.

A gonosz testvér fölemelte a zsinagnél fogva a követ, s a hurkot szétfeszítve odalépett öccséhez.

Ebben a pillanatban megkondult a harangszó.

Mély, tiszta, fönséges hang búgott a sötét égből, a vizek mélységéből, a hegyek magasságából, a távol messzeségből, Badacsony ormáról. Megszólalt a Harangozó Börc! Istennek tiltó szava volt az.

Amint a gonosz testvér meghallotta a harangszót, megbillent alatta a csónak, s ő hanyatt-homlok a vízbe zuhant. A nagy kő zsinagje keze fejére hurkolódott, s a kő is a vízbe esett vele együtt. Sohase találták meg a holttestét, a hullám se sodorta ki a somogyi partra.

Maga ment haza a beteg gyerek. Meggyógyult, megerősödött, isten megáldotta, maradékai ma is élnek. De imádságába az óta is befoglalta testvérbátyját.

A harangozó sziklától továbbmentünk a fennsík napnyugati peremére. Itt már sima, gyöpös mező van. Innen szabadon el lehet látni arra a hegyvonalra, mely kezdődik a Balaton partján a Sárkányerdőnél, s vonul

észak felé Reziváron, Tátikán, Szentgyörgyön át Sümegig, Ság hegyéig, Kemenesaljáig, Somlyó hegyének méltóságos alakjáig. A fölkelő nap sugarai ragyogó fénnel borították az egész szigligeti völgyet s a messze távol tündöklő szépségeit.

Alig voltunk százlépésnyire attól a ponttól, ahol tökéletes a látás, s íme, akadályra bukkantunk. Társaságunk benső egyetértését fölbomlás fenyegette.

Gyulai Pál úr

Gyulai Pál úr termete milyen magas? – Deák Ferenc címere – Deák levelei Vörösmartyhoz – Gyulai Pál úr nem akar mozdulni a vadkörtefa alól – De azért mégiscsak felugrik – Tóth Kálmán Gyulai Pál úrról – Gyulai Pál úr költészete – Nem ismeri a szenvedélyt – A rossz vers – Mit beszél a szemek tüze?

Volt ott a tisztáson egy lombos vadkörtefa. Szép zöld, fényes pázsit terült el alatta. Gyulai Pál úrnak nagyon megtetszett ez a pázsit s a fa árnyéka. Se szólt, se beszélt, csak leheveredett a fa árnyékában. Nézte az eget és a falevelet.

– Nem megyek tovább.

Rászóltam.

– De bizony jön még ötvenlépésnyire.

– Nekem már elég volt.

Közbeszólt Salamon is, Szilágyi Sándor is.

– Ne bolondulj, Pali, jer velünk.

Hiába volt. Gyulai Pál úr nem az az ember, akit férfias, komoly elhatározásából könnyedén ki lehet zavarni.

Mi elmentünk a fennsík szélére. Ott pár lányival magasabb a domb, mint ahol a vadkörtefa áll. Onnan még egyszer szólítottam Gyulai Pál urat. Buzgólkodásomat föl se vette.

Ötven lépés távolságról jól megnéztem akkor azt a fekvő alakot. Csakugyan kicsiny embernek látszott Gyulai Pál úr.

Talán a látó csalódás játszott velem. Nem is első eset volt életemben. Vadászemberek, utazók, éles figyelők jól ismerik ezt a csalódást.

A földi párák köde óriásokká növeli az alakokat. A tihanyi Csúcshegyet egykor egy őszi reggelnek ritka ködében a Himalája magasságában láttam. Egykor negyven év előtt egy legelésző fekete csordát láttam a debreceni homokbuckákon a savósguti erdő mellett. Fogadtam, hogy bivalycsorda. Hát pedig fekete juhnyáj volt.

Más alkalommal a szentgáli Bakonyban vadásztam a Halyag egyik völgyében. Két vagy három puskalövésnyi távolban egy irtóztató állat ugrott le szemem láttára egy vízmosásba. Óriási bölénynek látszott, de

sudár termettel. Pedig csak őzbak volt, nem bölény. Gyakran így játszik szemünkkel és képzeletünkkel a délibáb is.

De megfordítva is gyakran beleesünk a látó csalódásba. Van valamely köde a napfénynek is. Fekvő szarvast őznek látunk, őzkecskét hitvány nyúlnak. Ott fekszik a hatalmas bika kétszáz lépésnyire az avarban. „De füstös a nyaka, de hosszú a szarva annak a rúgott borjúnak.” „Nem borjú az, uram, hanem címeres bika.” Juhnyáj legelész a hegyoldalon. Nyüzsgő féregnek látszik az a nyáj. A Gellérthegyet hol kavicsdombnak, hol sziklaóriásnak nézi az ember, amint földi párának vagy napfénynek kódén áttekint reá.

Bizony kicsiny embernek látszott Gyulai Pál úr ott a vadkörtefa alatt.

Milyen magas lehet ő? Úgy hiszem, százötvenöt centiméternél nem magasabb. A franciák bevették katonának, a poroszok nem.

Mindenki ismeri róla Deák Ferenc adomáját.

Deák Ferenc nagyon szerette Gyulai Pál urat. Sokszor volt vele, mikor kivált Gyulai Pál úr Vörösmarty életrajzát írta. Gyakran találkoztak Vörösmartynénál is, Bezerédy Istvánnál is, Ráth Mór könyvkereskedőnél is, de Deák Ferenc Angol Királynő-beli lakásán is.

Gyulai Pál úr erdélyi ember. Megszokta Erdélyben, hogy mindenkit igaz címe után szólítson. Erdélyben megkívánja ezt a társaság. Gyulai Pál úr nem tudta elgondolni, miként szólítsa Deák Ferencet. Mi lehet ennek igaz címe?

Tekintetes úr?

E cím illetné meg mint birtokost, mint táblabíró, mint okleveles ügyvédet, mint akadémiai tudóst. De e címen senki se szólítja.

Nagyságos úr?

E cím illetné meg mint képviselőt, s ez a legáltalánosabb megszólítás. Így szólítják a pincérek, hordárok, levélhordók, kéregetők, képviselőházi szolgák s körbeli alkalmazottak. Ámde a „Nagyságos” cím Erdélyben a fejedelem címe, s egyébként is Gyulai Pál úr nem az az ember, aki könnyűszerrel alkalmazkodják a közönség szokásához.

Méltóságos úr?

E cím illetné meg talán mint 1848-iki minisztert. 1848-ban a miniszteri állásnak nem volt külön címe. Minden minisztert az a cím illette meg, amelyet hazulról hozott. Kossuthnak és Deáknak, Szemerének és Klauzálnak „tekintetes miniszter úr” volt a címe. Madarász József még a „tekintetes” címet se adta meg. Az öreg Táncsics pedig „kend”-nek

szólította a minisztereket, Eszterházy „főméltóságú” volt; Batthyány, Széchenyi, Eötvös „méltóságos” volt; Mészáros csak maga volt a „nagyságos”. 1865-től kezdve a közszokás a képviselőház elnökeit s a 48-iki volt minisztereket „méltóságos”-nak címezte. De mit szólna ehhez Deák?

Kegyelmes úr?

Isten mentsen! Aki Deákot kegyelmes úrnak szólítaná, azt vagy kinézné, vagy egy hatos alamizsnával bocsátaná el szobájából.

Pajtás – látod-e? Urambátyám – hallod-e?

Így beszélnek egymással a képviselők. De Deák Ferencet csak 1848 előtti képviselőtársai szólították „te”-nek; minden új ember más szóval tisztelte meg.

Nagy tünődésben volt tehát Gyulai Pál úr, mit csináljon társalgás közben Deák címével. Egyszer aztán nekirohant a kérdésnek egyenesen.

– Legyen kegyes kérem megmondani, miként szólítsam?

Deák szerette Gyulai Pál urat.

– Úgy szólítson, ahogy legjobbnak látja. Én legjobban szeretem, ha barátjának szólít.

Aki Deákot ismerte, az jól tudja, hogy ez a szó tőle se enyelgés, se pajzánság, se leereszkedés nem volt, hanem komoly szó volt. Deák csakugyan méltónak tartotta Gyulai Pál urat arra, hogy vele barátságban álljon. Semmi se bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy néhányszor jól össze is szidta. Amit Gyulai Pál úr rendszerint meg is érdemelt.

Egyszer arról volt szó, hogy Deák ritkán mehet a színházba – pártkör, miniszterek, értekezletek, látogatások minden idejét elveszik. Deák Ferenc a régi Nemzeti Színház nagy alakjaiért lelkesült. Egressy, Lendvay, Szentpétery, Megyery, Laborfalvi Róza, Schodelné: ezekhez kapcsolódtak ifjabb korának édesebb színművészeti emlékei.

– Csodálatos – mondja Deák, hogy mostanában nem támadnak a színpad számára olyan nagy tehetségek, mint a negyvenes években.

Gyulai Pál úr odaugrik, mint a macska:

– Hát képviselők, szónokok, államférfiak támadnak? Hiszen azok se támadnak!

– Micsoda szamárság ezeket így összehasonlítani?

De Gyulai Pál úr nem engedett.

– Színész vagy képviselő: egyre megy. Minden korszak egyféle módon teremti az egyiket úgy, mint a másikat.

Első pillanatra nem tetszett Deáknak ez az elmélet. Hiszen a képviselőkben nem a tehetség, hanem a kötelességérzet a fő dolog, a színészen pedig tehetség nélkül semmit se ér a puszta kötelességérzet. Hanem utóbb mégiscsak kiengesztelődött Gyulai Pál úr elméletével. A körben, amely akkor az Úri utcában volt, már maga beszélte el jókedvűen.

Mikor Gyulai Pál úr Vörösmarty életrajzát írta: életrajzi adatok forrásaként Vörösmartyné átadta neki azokat a leveleket is, melyeket egykor Deák Ferenc intézett Vörösmartyhoz. Volt vagy negyven levél, de talán több is. Hiszen Deák és Vörösmarty barátsága 1830 körül kezdődött. A leveleket Vörösmarty gondosan megőrizte. Vörösmartyné egy szalaggal szépen összekötött csomagban adta át Gyulai Pál úrnak.

Gyulai Pál úr nagy bolondságot követett el a levelekkel. Elvitte azokat Deákhoz, s rettentő fontos képpel megkérdezte tőle, hogy a nagy költő életrajzához fölhasználhatja-e a leveleket.

No hiszen kikapott akkor Gyulai Pál úr. Diákkora óta olyan fenyegetésben nem részesült.

– Hogy meritek ti más levelét kezetekbe venni? Hogy meritek az én bizalmas leveleimet olvasgatni? Micsoda illetlen dolog az olyan írásokat használni föl, amelyek nyilvánossá tételét írójuk meg nem engedte? Hol vannak azok a levelek?

– Itt vannak nálam!

– Add ide.

Gyulai Pál úr odaadta a leveleket, s Deák azon módon s abban a pillanatban bedobta a levélcsomagot az égő kályhába.

S ez megtörtént anélkül, hogy Gyulai Pál úr a leveleket előbb gondosan lemásolta volna a nemzet számára.

És Gyulai Pál úr ezt megcselekedte akkor, amikor jól ismerhette Deák Ferenc nézetét arról, hogy miként szabad vagy nem szabad közérferiak élettörténetéhez a magáncselekedeteket s a nyilvánosságra nem szánt iratokat felhasználni.

Ezekben a levelekben pedig a nemzetnek nagy kincse veszett el.

Az ifjú Deák Ferenc tizennyolc éves korától kezdve ezekben fejti ki gondolkozását és nézetét Vörösmarty költészetéről s az irodalomnak arról a hatalmáról, mellyel a nemzetet fölébreszteni, öntudatra kelteni, s újjászületését előidézni képes.

Ezek a levelek világot derítettek a nagy költő szerelmének történetére.

Mikor és miként ismerkedett meg Csajághy Laurával? Miként nőtt szerelme, s a szerelem miként lett élete sorsának intézője? Mit remélt, mitől félt, mik voltak aggodalmai? Minő aggodalmakat táplált Deák a nagy költő házassági szándéka fölött? Vörösmarty és Laura szívének tiszta és fönséges mozgalmi örökre eltűntek szemeink előtt.

De eltűnt más is.

Deáknak a nőkhöz való viszonya rejtély. Életében is az volt, s halála után még sötétebb lett az a rejtély. Sohase nősült. Szívének szerelmi föllángolásáról senki se tudott bizonyosat. Az a szív pedig nagy volt, nemes volt s mélyen érző. Az elégett levelekben száz észrevétele volt Deáknak a szívről, szerelemről, házasságról, férfinak és nőnek belső szövetségéről. S ez észrevételek nagy része saját tapasztalatából, saját érzéseiből eredt. Deák nem volt nőgyűlölő. Nem kerülte a nőket, és sohasem mondott róluk rosszat. Tehát az ő szíve is meghajolt egykor a természet örök törvénye előtt. Öregkorában szerette a sikamlós adomákat, de adomáiban is csak szerelmes nőkről beszél, feslett erkölcsű nőkről sohasem beszél. A nőkhöz való magas gondolkozását sohase borította el semmi árnyék. A nagy költő egyik legbizalmasabb barátja volt. A nagy költő egészen feltárta szívét őelőtte, tehát legjobb barátja előtt ő se zárhatta el egészen a magát. Az elégett levelekkel minden adat, minden tapasztalatnak és érzésnek minden írott emléke elenyészett.

Oh, Gyulai Pál úr, de nagy bolondságot csinált is kelmed akkor!

Mi szükség volt arra a kérdezgetésre? Mi szükség volt arra, hogy azokat a leveleket a zsebében tartsa? Hogy lehetett le nem másolni azokat?

Volt Gyulai Pál úrnak két apró termetű jó barátja. Az egyik Szabó Károly, a történetbúvár, a másik Szabó József, a kő- és földbúvár. Mindig önérzet dagasztotta Gyulai Pál úr keblét, mikor ezekre gondolt. Akkor is, mikor Deák meghatározta az ő termetének nagyságát.

Deák szobájában történt. Többen voltak jelen. Gróf Mikes, Csengery, Trefort. Gyulai Pál úr hatalmasan viaskodott valakivel valami kérdésben. Azt mondja valaki:

– Teringette, milyen kis termetű ember ez a Gyulai!

Gyulai Pál úr nekifordul.

– Láttam én már kisebb embert is, mint magam vagyok.

– De nem ingyen!

Ezt Deák Ferenc mondta. Gyulai Pál úr ellenvetését elnyelte a zajos

vidámság, ami erre nyomban következett.

Azok miatt a levelek miatt megérdemelte ezt kelmed, Gyulai Pál úr!

Nem egy Deák-adoma van Gyulai Pál úr személyével kapcsolatban. A hevesi dinnyetermesztés s a budai keserűvíz nem utolsó a sok között. De ahány csak van: mind eszembe jutott, mikor néztem őt ott a vadkörtefa alatt hevertében.

– Várj csak, Gyulai Pál úr, majd kimozdítlak én a vadkörtefa alól.

Odaszóltam Nagy Miklóshoz, Salamon Ferenchez, Szilágyi Sándorhoz.

– Álljatok mellém! Oda nézzetek, ott áll Tátika vára! Annak túlsó lábánál vonul el az országút Sümegről Keszthely felé. Tátika mögött észak felé, félmérföldnyire fekszik Bazsi falva. Egész addig mindig jól lehet látni észak felé Ság hegyét és Kemenesalját. Bazsitól délre van egy lejtő, az út is fordul ott, ha azon lejövünk, nem látni többé Ságot sehonnan. E lejtő magasán állt meg Berzsenyi, midőn szülőföldjéről, Kemenesaljáról 1808-ban végképp elköltözött. Itt búcsúzott el örök szép költeményében Kemenesaljától:

„Messze setétedik már a Ság teteje, Ezentúl elrejt a Bakony erdeje Szülőföldem, képedet. Megállok még egyszer, s reád visszanézek. Ti kékellő halmok! gyönyörű vidékek! Vegyétek bús könnyemet!”

Még akkor megvolt hangom tisztasága. Politika, hurut, hanyatló kor, mezei gazdálkodás s egyéb efféle nyavalyák még akkor nem bántak úgy hangommal, mint rozsdá a vassal. Berzsenyi gyönyörű költeményét erős hangon mondtam el. Hangomat elvitte a reggeli szellő a vadkörtefa alá, Gyulai Pál úr füleihez.

A zerge is ugrik, a mókus is ugrik, a szöcske is ugrik, de mind semmi ahhoz, ahogy Gyulai Pál úr felugrott. Vadkörtefa árnyéka, zöld pázsit illata, dacoló szeszélye: minderről lemondott abban a pillanatban.

– Hol az a pont? Hol állott meg Berzsenyi? Honnan nézett ő vissza Ság hegyére és Kemenesaljára?

Mire mindezt elkérdezte: már ott is volt mellettem, s villogó szemeiben költői merengéssé alakult át minden tűz, minden dac, minden villogás.

Hát hiszen csak ezt akartam. Az én szavamra, a mi szavunkra oda nem jött volna, Berzsenyi szavára pedig rohanva jött oda.

Gyulai Pál úr is elhagyta egykor Erdélyt, az ő szülőföldjét huszonöt éves korában. Nem végképp hagyta el, mert hiszen még 1851 után is visszatért oda, s menyasszonyát, ifjú nejét is oda vitte a Szamos partjára. De amikor először elhagyta, ő is megállott Erdély határán, a bérc tetején,

ő is érezte még sokáig Erdély levegőjét, s ő is leborult még szülőföldre határán, „mint a vándor gyermek, ki édes anyjának sírhalmán pihen meg”.

Ennek emlékezete tolult szívére, amikor Berzsenyi hangját meghallotta.

Rég nem találkoztam Gyulai Pál úrral, s erről a dolgról huszonöt év óta nem beszéltem vele. Szinte bánt a kíváncsiság: emlékezik-e még mindezekre?

Emlékezik-e még arra, hogy egykor jámbor lelkű, nyugodt vérű s óriás szellemű nagy írónk, Kemény Zsigmond báró mily hosszasan beszélgetett vele Berzsenyi költészetének szépségeiről? Emlékezik-e még arra, hogy ő maga is egykor mennyire rajongott Berzsenyiért s kivált a múltra visszасóhajtó költeményeiért?

Salamon Ferenc azonnal közbeszólt:

– Ki tudja közületek tovább Berzsenyi búcsúzását?

– Tudom én!

„Bánatos érzéssel nézek vissza rátok, Ti szelíd szerelmek s vidám nyájasságok
Örömmel tölt órái! Nem ad vissza nékem már semmi titeket!
Evezzem bár körül a mély tengereket, Mint Magellán gályái!”

„Hív szívünk csendesebb intésit nem halljuk. Az előttünk nyíló rózsát letapodjuk,
Messzebb járnak szemeink. – Bámulva kergetjük álmunk tarka képét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét – S későn hullnak könnyeink!”

Ím, ez Gyulai Pál úr költészete. Száz év előtt Berzsenyi írta ezt, ötven év óta Gyulai Pál úr lantja szól ezen a hangon. Nem azért, hogy Berzsenyit utánozza, vagy akárki mást utánozzon, hanem azért, mert költészetének már ez a természete. Ilyennek született, s ilyenek maradt.

Ez a költészet csupa elégia.

Az elégia a múltban mereng. Nem előre néz, hanem hátra. Ami történt, ami elmúlt, ami vissza nem jő, amit mégis látunk, mégis érzünk, soha el

nem felejtethünk: arról szól a dal. Hazánk, nemzetünk, ifjúságunk, szerelmünk, küzdelmeink, dicsőségünk és szenvedéseink emlékein bolyong a képzelet. Ott telik meg a lélek bölcsességgel és hangulattal, s ennek a bölcsességnek és hangulatnak ad alakot a teremtő költészet.

Nem bús, nem is vidám ez a költészet. Hisz ami öröm volt a múltban, az is elmúlt – ami fájdalom volt benne: az is elmúlt. Se búbánatra, se vidámságra nincs igazi okunk: akár örömnünknek, akár fájdalomunknak elmúlásáról emlékezzünk. És mégse bútalan, mégse örömtelen a lélek. Még csak nem is bágyadt. Ábrándozás, mely nem csapong a magasba; merengés, mely nem merül el a fájdalomban; emlékezés, melynek már se könnye, se kacagása; néma öröm, amely nem dicsekszik; édes bánat, amely nem panaszkodik; késő virág, melynek alig van illata; őszi napfény, melynek alig van melege, de azért megvan szelíd ragyogása: íme, ezekből áll a költő lelkének minden gazdagsága.

„Csak a mult hervadt mezején – szakítgatok egy-két virágot” – írja a költő 1853-ban, mikor a lányt, kit ifjúkori szerelme rajongott körül, újra látja. S bizony egész költészetét jellemzi Gyulai Pál úr ezzel az ő egy-két szavával.

Nem volt termékeny az ő költészete. Verses költeményei elférnek két kis kötetben. Elkezdett írni 1846-ban, s írt egész ötven éven keresztül. Összes megjelent költeményei Szinnyei bácsi szerint alig rúgnak ezeröttszáz versszakra. Egy esztendőre harminc versszak. Természetesen öt sorral számítva. Tehát Gyulai Pál úrnak két egész napra s még vagy nyolc órára volt szüksége, hogy egyetlen sort el tudjon készíteni. Ha Petőfi így dolgozik, éppen három esztendeig kell még élnie, hogy összes költeményeit megírhasssa.

Igaz, hogy a költő nagyságát s költeményeinek becsét nem a méter, liter és kilogramm törvényei szerint kell megmérni. De hát milyen rangú költő a mi irodalmunkban Gyulai Pál úr?

Fiatal koromban meglehetősen figyelő voltam. Ami szemem elé került, vagy aminek közelébe jutottam: azt iparkodtam jól megnézni, s ha lehető volt, jól megismerni. Hogy az a csillagos ég volt-e vagy egy kis ebihal, Deák Ferenc volt-e vagy csak egy osztálytanácsos: ebben nem tettem különbséget. Az én észlelésem egyaránt kiterjedt mindenre. Rossz szokás, nem is ajánlom senkinek. Aki a közpályán boldogulni akar, annak nem tanácsos az embereket jól ismerni. Az minden embert akkorának lásson, amekkorának a tömeg látja. És minden embert úgy

becsüljön, ahogy időnként a tömeg becsüli. Aki az embereket jól ismeri: az nem így cselekszik. Az az embereket belső értékük szerint becsüli meg. Az jellemre, őszinteségre, meggyőződésre, igaz érdemre, lelkierők valódi mértékére s egyéb ilyféle dolgokra tekint. Holott a gyakorlati bölcsesség szerint az embereket csak vagyonuk, napidíj-osztálybeli rangjuk s a napi sikerek látszata szerint kell becsülni és megítélni.

Ha még egyszer fiatalember leszek: én is így cselekszem.

Az emberek belső értékét gyakran nehéz dolog fölismerni. S a fölismerésnek sok módja van. Mindegyik módon meg kell kísérteni.

Egyik módja az: ki kell puhatolni, mint vélekedik az én emberem oly egyénekről, akiket én jól ismerek, s akiket neki is ismerni kell? Ha becsületes embert rágalmaz, ha hitvány embert becsül, ha az igazi nagyot fitymálja, ha az önzőben vagy széltolóban vezért lát, ha méltó küzdőtársát gyűlöli vagy utálja, ha az embereket s a világ tüneményeit saját haszna vagy kára szerint ítéli meg: akkor már lelkének nagy rejtekeihez megvan a kulcsom. A rejtekek már akkor fölnyithatók, s én azokba egymás után betekinthetek. Ha kedvem van hozzá!

Írók, bölcsek, költők lelkéhez műveik adják kezünkbe a kulcsot. De az egész lélekhez még azok se adják.

Csodálatos vágy vonzza az embert a bölcsek és költők gondolkozásának és érzésének világában körültekinteni. Abban a világban, ahol az öröktől fogva élő és sohase új emberi eszmék és érzések és hangulatok új alakjai megteremnek.

Tóth Kálmánt akartam egykor megismerni. Az ötvenes években sok költeményét daloltuk. Édes, borongós, ábrándos, búbánatos szerelmi dalait ifjak és lányok országszerte ismerték, szavalták, s küszködő szerelmesek e dalokat idézték vizályaik közben egymás fejére és szívére.

Együtt voltunk képviselők, ott ismerkedtem meg vele igazán a törvényhozásban.

Egy szép nyári napon, 1872-ben kiszálltam a Margitszigetre. Néhányszor megkerültük a szigetet, s addig enyelegtem vele, míg beszélgető kedve egészen megjött. Gyönyörű szellem volt az ő szelleme. Egy gyermeknek s egy nőnek lelke tévedt belé, s nála is maradt haláláig. A haragot, a bosszút, az elkeseredést nem ismerte. Az igazi rosszról még fogalma se volt. Magában nem találta, másban föl nem ismerte. Talán el se hitte. Lelkesedéssel beszélt múltjáról, örömeiről, csalódásairól, szerelmeiről. Ott a százados fák alatt, rezgő lombok alján, zöld

napsugarak közt.

Kérdezősködtem tőle Jézus Krisztusról, Zrínyi Miklósról, Kossuthról, Deákról, az Orleans-i Szűzről, Shakespeare-ről, Hugo Victorról. Lelkesedéssel mondta el, csaknem szónokolva mondta el véleményét.

Kérdezősködtem tőle Gyulai Pál úrról is.

Úgy rémlik előttem, hogy 1855-ben bajvívásra keltek egymással, s valami semmiség miatt percekig lövöldöztek egymásra. Gyulai Pál úr akkor irtó hadjáratot indított a fűzfapoéták ellen, akik iszonyú tömegekben, sátoros cigányok módjára ellepték Helikon berkeit és ligeteit, s onnan a múzsákat kiszorították. S a hadjárat alatt úgy beleszokott a hadakozásba, hogy utóbb mindenféle poétát, még az igaz poétát is ki akarta kergetni a ligetből. Így akadt össze Tóth Kálmánnal is, aki pedig nem üres kézzel sietett oda.

Hogyne lettem volna hát kíváncsi, miként vélekedik Tóth Kálmán Gyulai Pál úrról?

Nagy szeretettel, csodálatos melegséggel beszélt róla és költészetéről.

– Barátom! Van egy verse, amelyet örökké irigylek tőle. Ha nem siet úgy a megírásával: én írtam volna meg. Meg is mondtam neki nemegyszer, hogy tőlem lopta el. Ez komoly beszéd. Hidd el, pajtás, tőlem lopta el. Nem ismered? Ez a „Szeretnék még egyszer látni!...” Ugye, emlékszel rá?

– De bizony nem emlékszem én!

– Boldogtalan!

Odaállt egy óriási szilfa alá, közel a Szent Margit-féle zárda romjaihoz. Levette kalapját. Gömbölyű feje, fényes, fehér homloka, karikaszemei, pörge bajusza, hegyes kis francia szakállá s egész arcának sugárzó mosolygása bizony nem valami ábrándos, merengő, világfájdalom érző alakot állítottak elém. De mikor elkezdte nekem szavalni azt a költeményt: „Szeretnék még egyszer látni!” – akkor ihletésnek szent párázata fogta el huszárgyerek arcát, s én áhítattal tekintettem rá. Le nem bírtam róla venni szemeimet. Rajongásba hozott még engem is.

„Szeretnék még egyszer látni. Meggyógyítna egy pillanat. Mit szenvedtem, feledni tudnám, S még egyszer örömet feldúlnám – Éretted ifjúságomat.”

Ez a költemény utolsó szaka. A könnye kicsordult, mikor idáig jutott. Az utolsó sorokat kétszer is elmondotta.

Azután megcsillapodott, karon fogott.

– Gyulai ezt tőlem rabolta, ezt el hidd, pajtás!

S elbeszélte egy ifjúkori szerelmének történetét. A lányka szépségét, a kitört viszályt, az elválást, az újra találkozást. S minő tűzzel beszélte el!

Hanem az is igaz, hogy Gyulai Pál úr költeményeire csak ezután kezdtem fordítani figyelmet. Eddig főképpen csak kritikusként, beszélyíróként s mérges Deák-párti vezércikkíróként tekintettem, pedig néhány költeménye, igaz, hogy nem sok, legnagyobb költőink legszebb alkotásai közé méltán illik. De számot tesz a többi is.

Gyulai Pál úr lassan dolgozik. Látom műveiről. Még azok a költeményei is, melyekben legközvetlenebb a tartalom, gondos munkának szülöttjei. Őszinte és igaz író. Minden eszméjét jól megfontolta, s minden eszméje az övé. Nem új eszme az. Hol van új eszme? De addig le nem írja, míg az ő életében és tapasztalásában az ő egyéni tulajdonává nem válik. Minden érzés, melynek hangot és alakot ad, ott támadt, ott nőtt fel, ott fejlődött ki, s ha már hervatagon is, ott él az ő szívében. Az ilyen írókat becsülöm. Az ilyent tartom igaz íróknak.

Ez az oka annak is, hogy költészetében oly bágyadt az epikai elem. Vannak románcai, balladáái s elbeszélései is. De ezek is telviek elégiai hangulatokkal. E hangulatokban oly erős, hogy ezektől sehol se tud szabadulni. Szinte gyöngévé teszi itt-amott ez az erőssége. Még a Romhányi is elégia. De ezt nem fejezi be soha. Önérzete meg nem engedi, hogy az eszmék, érzelmek és helyzetek összeütközését, a nagy válságot külső, gépies eszközökkel oldja meg. Abból pedig kiöregedett, hogy másként, a költészet igaz és benső törvényei szerint oldja meg.

S nem csupán a kor akadályozza Gyulai Pál urat abban, hogy Romhányiját befejezhesse. Tett ő kísérletet arra eleget, hogy meséjét tovább szője-fonja. Bizonyára van asztalfiókjában egy csomó töredékes versszakasza, mellyel azonban nem akar a világ elé lépni. Vagy elégeti, vagy örökség gyanánt akarja hagyni maga után. Gyulai Pál úr ma hetvennégy éves, s mikor a Romhányi utolsó énekét írta, akkor negyvenhat éves volt. Az utolsó huszonnyolc év óta ne dolgozott volna Gyulai Pál úr?

Dolgozott.

Hiszen utazásunk közben azt is megígérte, hogy Badacsonyt beleszővi nagy költői elbeszélésébe. Ha megígérte erre is tett kísérletet. Költői ereje nem hagyta cserben. A Balaton körüli utazás csak fokozta ezt az erőt. Hiszen éppen az utazás évében, 1875-ben írta legszebb költeményét,

melynek címe: Egy fiatal leányhoz. Ezt se Petőfi, se Byron, se Goethe szebben meg nem írták volna.

Másutt az ok, nem az életkorban.

Gyulai Pál úr a nagy szenvedélyeket nem ismeri. Se szeretetben, se gyűlöletben, se szerelemben.

Hogy szelleme az ő eredeti alkatában képes lett volna-e nagy szenvedélyeket szülni s fölnevelni: oly kérdés, mely fölött hiábavaló minden elmélkedés. Ha képes lett volna is: életpályája nem engedte e képesség kifejlődését.

Sohase volt gazdag, aki időt, erőt, vért és fiatalságot kockáztasson.

Sohase volt olyan szegény, hogy egyszerű ruhája s mindennapi kenyere hiányzott volna. Nyomor nem kényszerítette dacra.

Sokat tanult. A nagy szenvedély kikerüli azt az embert, akit sokszor lát könyvek között.

Nevelő volt, tanár volt, akadémiai tag volt. Bizonyos fokú rendet, pontosságot, tekintélyt és komoly magatartást követel mind a három állás. A nagy szenvedély pedig utálja ezeket a polgári erényeket. Képzeljétek el csak Petőfit, Byront, Heinét, amint az ábécét tanítja valami gróf fiúcskának.

Kritikussá vált. Bírálgatás és nagy szenvedély nem férnek össze. A nagy szenvedély se önmagát nem bírálgatja, se a világ javításával nem törődik. A nagy szenvedély csak önmagáért él, s csak példaként oktat vagy ijeszt.

Van Gyulai Pál úrnak egy istentelen rossz szerelmi verse. Huszonhat éves korában írta. Azt írta a lányhoz, akit imádott: „Nem vagy te legszebb a világon, Tán oly szép sem, mint képzelem.” – – „Mért lennél szebb, mért lennél legszebb? – Hisz akkor nem volnál enyém!” Példátlan ez!

Hogy egy huszonhat éves ifjú ne azt a lányt tartsa legszebbnek, akit imád? Hogy a költő ne azt a lányt tartsa legszebbnek, akit imád, s lantjával megörökít? Hogy rögtön lemondjon arról a lányról, mihelyt az volna a legszebb? Hogy elismerje s bevallja azt, hogy a legszebb lányhoz se joga, se ereje, s azt a végzet másnak szánta s nem neki? Bevallja ezt, s ebben megnyugodjék, ahelyett, hogy inkább összedöntse a világot, mintsem az ő hölgyét másnak engedje át? Mit szólt volna ahhoz Beatrice, Laura és Szegedy Róza, ha Dante, Petrarca és Kisfaludy fölöttük ilyen összehasonlító, bírálgó, egybevető, megfontolt, érett, józan, higgadt,

lemondó, bölcs és mérsékelt kiegyezésre jutottak volna?

Ej-haj, Gyulai Pál úr – ezt a verset a költő, a kritikus s az egykori fiatalember legnagyobb bűnének közakarattal fogadjuk el!

– – A nagy szenvedélyt nem ismeri hát Gyulai Pál úr szelleme. Minthogy pedig Romhányiban ott, ahol félbeszakadt, a hős és a hősné oly helyzetbe jutott, amelyből csak a nagy szenvedélynek ismerői képesek a költői kibontakozást megtalálni: ennél fogva Romhányit Gyulai Pál úr nem fogja befejezni soha. Jól legalábbis semmi esetre.

Milyen arca van Gyulai Pál úrnak?

Arca nem tökéletes magyar arc. Szemeinek csillogásában van valami, ami nem magyar. A magyar ember szemén kevés a fénypont, de a fénypontok nagyobbak, mint a román, a szerb vagy az örmény ember szemén. Gyulai Pál úr szemén is több a fénypont, mint a magyar szemén szokott lenni. Valamelyik apai vagy anyai őse nem magyar volt, s szemeinek fénye arra ütött vissza.

Fiatal koromban a jellemet a szemek tüzéből s a szem körüli finom vonásokból meglehetősen biztossággal föl tudtam ismerni. Voltak azonban észlelésem biztosságának határai.

A nők arcáról a nők jellemét sohase tudtam biztosan meghatározni. Férfiakra nézve is csak ott volt észlelésem biztos, ahol a férfi életkora nem messze esett az enyémtől. Kisgyermeknél, öregembernél sohase voltam biztos. Legkevésbé tévedtem a hazai fajta férfiaknál, különösen a magyarnál, németnél, tótnál, zsidónál. Ezek gyakoriak túl a Dunán. Szerbnél, románál, örménynél, cigánynál már éppen nem bíztam észlelésemben. Ha arabot, négert, kálmukot, kirgizt, hindut, kínait láttam: meg se kísértettem a szemekből és arcvonásokból puhatolni ki a jellemet.

A szem tüze sajátságos. A részeg embernek s a dühös felindulásban levőnek szeme egészen másként fénylik, mint a nyugodt és józan emberé. Ezt mindenki tudja. Így van ez az állatoknál is.

De más meg más a szem tüze azoknál az embereknél, akiknek lelkében valamely határozott nagy bűnre való erős hajlam él. A tolvajnak, a gyilkosnak, a hazugnak megvan a maga jellemző szemefénye. De ez a szemfény nem minden fajnál egyenlő. Az egyik faj szeme fényéből vont következtetés egyáltalán nem áll a másik fajra. Ha a túladunai magyarnál kissé leeresztett pillák közt a szemgolyón több apró fénypontot látunk folytonos mozgásban: azt a tévedés veszélye nélkül szenvedélyesnek,

hirtelen haragúnak s gyilkos hajlamúnak vélhetjük. De már a délszlávot és román és örményt nem. Pedig ezek szemében jellemző a pilláknak kissé leereszkedése, a többszörös fénypont s ezek folytonos mozgása.

A szesznek csodálatos hatása van az emberekre. Pálinka- és sör ittas emberről nem szólok, ilyen keveset láttam. Csak a borittasra teszek észrevételt.

Együtt van húsz borittas magyar. Az egyik dalol, a másik vitatkozik, a harmadik némán ül. Van, aki dicsekszik, van, aki sír, apjának, anyjának minden keserűsége eszébe jut. Némelyik hőssé lesz, s szónokol, s a másik házsártos, s valakibe belevesz mindenáron. Van, aki jó pajtás, s az egész világot keblére öleli; van, aki komolyan bölcselkedik. Olyan is van, aki szerelmes, s minden lányt és asszonyt meg akar hódítani. Olyan is van, aki ha részeg, mindjárt németül beszél.

Egyetlen józan emberről se lehet előre megmondani: melyik jellemvonás domborodik ki nála, ha sok bort iszik. De ha sok bort ivott, s agyát megnyomja már a szesz: akkor szemefénye megváltozik, s a szeme körüli finom vonalak módosulnak. Ezt figyeljétek meg sokszor és gondosan, de a fiatalember éles szemével, s aztán figyeljétek meg akkor is, amikor józan: eljuttok oda, ahova én jutottam, hogy a szemnek fénye s a szem körüli finom vonalak az ember valódi jellemének nagyobb vonásaira nézve tájékozódást nyújtanak.

Bizonyágom a fénykép. Ez, ha hű, nagy áruló. A jó embert és a rossz embert kegyetlen hűséggel megmutatja. Jobban csaknem, mint a tükör. A nagy festőknek, a nagy rajzolóknak óriási tehetségük van az arcok legfinomabb vonásait is megismerni, s azokat megörökíteni. Szerencse, de egyúttal furcsa sajátosság is, hogy ők a jellemekkel s azok erkölcsi értékével nem törődnek. Ha nem így volna: a legtöbb embernek nem volna tanácsos hozzájuk közelíteni. A jellemnek minden nagy titkát nyomban fölismernék.

Ha Gyulai Pál úr túladunai magyar volna, s ha ősei közt nem lett volna vagy román, vagy örmény: őt irigy, házsártos, kegyetlenkedő természetű embernek kellene tartanunk. A két szeme közt való némi eltérés, felső pilláinak kissé ereszkedett volta, a szem fénypontjainak sokasága, a szem körüli vonalak s alsó állkapcsainak némi vaskossága erre vallanak.

Igaz, hogy rég volt, huszonöt év előtt volt, amikor őt megfigyeltem. Míg ő ábrándos arccal, merengő szemekkel nézte Rezivár és Tátika romjait, a méltóságos Szent György hegyét s azt a pontot, ahol Berzsenyi

utoljára látta édes szülőföldjét, a tündérszép Kemenesalját, s míg szemei a látás határán körüljártak, s ott, azon a határon a sötét Bakonyt, a fényes Tihanyt és Somogy végtelen ligeteit végiglegelték: addig néztem én meg őt gondosan.

Visszatérő utunk alatt nagy vitába keveredtünk. Akkor még nemzeti irodalmunk történetéről Toldy Ferenc felfogása uralkodott, s ezt vallotta Gyulai Pál úr is. E szerint nemzeti irodalmunk újjászületése Kazinczy nevéhez és működéséhez fűződik.

Ezzel szemben én azt állítottam, hogy Kisfaludy, Berzsenyi s társaik, a túladunai írók s költők alkották újra a század legelső éveiben a nemzeti irodalmat. Azt állítottam, hogy olvasóközönséget Kisfaludy teremtett, s a magyar nők szívét s a magyar ifjúság képzeletét Himfy dalai s az édesbús nemesi regék s Berzsenyi lantjának harsogó dalai hódították meg a költészet és szépirodalom számára. Új alakban kell tehát összeállítani irodalmunk történetét.

Gyulai Pál úrnak ma is sok élce van az én felfogásom rovására, nekem pedig ma is sok igazságom van az ő felfogásának rovására.

Csobánc vára

Gyulai Pál úr és Salamon Ferenc megismerik a gyulakeszi embert – A pince és a boroshordó – Az ősi vendéglátás – A vár omladékán

Ebédünk lent volt Szentirmay barátunk asztalánál. Még tíz óra se volt, amikor János püspök villájához visszaérkeztünk. Levelet, táviratot küldeni egyikünknek se jutott eszébe, még talán Nagy Miklósnak se. Hol találhattunk volna mi közelben valamely posta- vagy távíróállomást?

Ebéd után Csobánc várát kellett megtekintenünk.

Szentirmay oda se jött velünk. Magam voltam a kalauz. Nagy Miklós Szilágyi Sándorral jött egy kocsin. Én Salamon Ferencsel és Gyulai Pál úrral maradtam.

Tördemic felé hajtottunk el Gulács kopasz csúcsa alatt. Keresztül Gyulakeszin, föl a várhegy oldalának, virágzó szőlők közt szűk és mély satóúton.* A szőlőhegy közepén, kis tisztáson leszálltunk a kocsikról, s gyalog indultunk útnak fölfelé.

Gyulai Pál úr itt is csak megállott egy ponton, s nyakát hátraszegve, esernyőjét két kezével maga előtt a földbe szúrva, harsány hangon kijelenté:

– Nem megyek tovább!

Mutattam neki fejünk fölött a várromokat. Nem messze vannak. Félóra alatt fönt leszünk. Milyen szép lesz onnan a látás!

– Nem megyek! Én itt is eleget látok.

Hát hiszen igaza volt. Tapolca városáról s a körüle elterülő völgyön fölséges táj nyílt föl előtte. Jobbról Haláp, balról Szent György hegyei, szemközt a távolban a Billegei erdő s közepén a falvak, tornyok, csárdák, malmok, tanyák, utak, dűlők, patakok ezer változata.

Salamon Ferenc is megszólalt:

– Én is itt maradok Gyulaival.

Most már nem volt helye okoskodásnak. Szétváltunk. Mi hárman, Nagy Miklós, Szilágyi Sándor és én mentünk föl a várba, ők ketten pedig ott maradtak a szőlők közt, a várhegy alján.

S jól tették, hogy ott maradtak. Valami olyat tapasztalt Gyulai Pál úr, amiről még eddig semmit se tudott.

Hangosan beszélgetett Salamon Ferencel. S beszélgetés közben lassan-lassan ballagtak a mélyúton fölfelé.

Amint ott ballagnak: jön szemközt velük egy jóképű, szálas termetű parasztember, valamelyik gyulakeszi szőlősgazda. De nem a mélyúton jött, hanem fönt az útparton, a gyepes pázsiton, a szőlő utak végén.

Amint jön: meglátja lent az út fenekén azt a két úrfurma embert. Kicsiny mind a kettő, barna mind a kettő, hangosan beszél és jókedvű mind a kettő, s valami idegen vidéki magyarsággal beszél mind a kettő.

Megáll, s nézi őket. De Gyulai Pál úr és Salamon föl se tekint, ballag tovább fölfelé. Megfordul a gazdaember is, s kíséri őket ott a part tetején fölfelé.

Egyszer aztán lekiált hozzájuk.

– Adjon isten jó napot!

Gyulai Pál úr és Salamon Ferenc a nagy beszélgetés közben nem hallották a köszöntést. Andalogtak és vitatkoztak tovább ott a satóút fenekén. A gazda azonban onnan az útpartról még egyszer hangosan lekiáltott.

– Mondtam már: adjon isten jó napot!

Ezt már meghallották. Gyulai Pál úr felnézett a magasba, megállt, s nagy fennen visszakiáltott

– Adjon isten!

A gazdaember is megállt.

– Ha nem vétek szómmal, azt kérdezem, hova igyekeznek az urak?

– Miért kérdezi azt kelmed?

– Mert hát a pincém itt van ám az út mellett.

– Nem törődünk mi azzal a pincével!

Nagyot nézett a gyulakeszi ember erre a szóra. Ez a két kis barna úr bizonyosan messze vidékről tévedt errefelé.

– De van ám a pincében bor is.

– Nem törődünk mi a borral se.

– Hová valók az urak?

Gyulai Pál úr dévaj büszkeséggel kiáltott föl:

– Erdélyországiak!

– Micsoda? Erdélyországiak? Az áldóját, a pincém előtt már akkor el nem mennek az urak anélkül, hogy egy pohár boromat meg ne igyák!

A mélyút csakhamar a felszínre jutott. Ott feküdt mellette a pince bal kéz felől, Kőboltos pince, nádfedelű elő épülettel. Kettős ajtaja az útra

nézett. Sarkánál hatalmas diófa, előtte gyönyörű pázsit. Sietett előre a gazdaember, s mire az erdélyországiak odaértek, ő már a nyitott ajtóban állott, s egyik kezében a lopótököt lóbálta.

Gyulai Pál úr még ott is tűnődött, még ott sem tudott a helyzet magaslatára emelkedni. Salamon Ferencnek kellett őt biztatnia, hogy a pincébe betérjenek.

S mikor az ember már hozta a bort, pohárba ereszté, maga is ivott, vendégeit is megkínálta, még akkor is azt kérdezte Gyulai Pál úr a gazdától a maga ingerkedő magas hangján:

– De hát voltaképpen miért is hívott be ide kegyelmed bennünket?

– Nehéz feje van az úrnak! Nem mondtam már, hogy a pincém az út színén van, s hogy az urak a pincém előtt mentek volna el?

– Hát ha mégsem jöttünk volna be?

– Nem tanácsoltam volna az uraknak. Nagy kegyetlenség lett volna. Csúffá tenni nem szabad a szegény embert. Azonban ne feleseljünk most már, tessék leülni.

A sajtógerendáról levett az ember egy üvegpoharat. Biz az nem volt kimosva szüret óta. A lopótökből kiöblítette kissé, s aztán színültig eresztve, föltartott jobb kezébe fogta azt a poharat.

– Isten hozta az urakat az én kis hajlékomba. Tartsa meg az én istenem az urakat erőben, egészségben, jókedvben, békességben. Kik légyenek az urak, és mi járatban vannak, nem tudom, nem is keresem. Járlanak szerencsével és isten áldásával. Ha pedig hazatérnek: bút, bajt, szomorúságot otthon ne érjenek, s otthonvalóikat jó egészségben találják. Az én istenem áldja meg az urakat, amiért e mi országunkat jó szívvel meglátogatták.

Gyulai Pál úr mosolyogva hallgatta e parasztos hálálkodást. Sehogy se értette meg, miről van szó. Már nyúlt a tele pohár után, de a gazda nem adta a kezébe.

– Először majd magam iszom!

Ivott is. Ki is itta a pohár fenekéig. Nincs abban a borban méreg. Csak azután töltötte meg ismét s nyújtotta egymás után vendégeinek. Salamon Ferenc előbb fölismerte a helyzetet. Ő csakhamar rájött arra, hogy az a fiatal parasztember ősmagyar ember, aki minden poharát köszöntővel issza, s szívesen adja az utasnak, amije van, de jó szót vár a maga jó szavára.

Ilyen a magyar ember. De különösen ilyen a Balaton melléki ember

Veszprémben is, Zalában is.

Kétféle szőlője van. Pincés szőlője és darab szőlője. A pincés szőlő mindig út mellett, a darab szőlő a dűlők közt fekszik. Akinek szőlője út mellé esik: az már oda pincét épít.

A pince két részből áll.

A belső pince kőboltozat. Ebben a boroshordók állanak. Asszonynak, idegennek, gyereknek, házi ebnek itt nincs mit keresni. Ide csak a gazda jár s felnőtt fia. Ritka még az a vendég is, még az a rokon is, aki ezt összejárhatja, s a hordókat megkopogtathatja. Tele hordó tompán szól, üres hordó harsány hangon kong.

Tapasztalt ember a mutatóujjával is megtudhatja, kinek mennyi bor van a pincéjében. De hát minek ezt megtudnia? A hordónak az a természete, hogy vagy tele van borral, vagy üresen áll. Olyan, mint az emberek szíve s a törvényhozók agya és a bankárok erszénye. A szív, az agy és az erszény azonban hamis dolgok. Értik az álnokságot és a képmutatást. Sokszor némák, ha telve vannak; sokszor dicsekesznek, ha üresek. Szívnek, agynak és erszénynek hízelgői és rágalmazói vannak. Zajt üt a hízelgő is, a rágalmazó is. A közönség sohasem tudja: kinek van igaza. Inkább hisz a rágalmazónak, mint a hízelgőnek. A közönség hite időszakonként változik. Az új minisztert mindig lángésznek hiszi, a bukott minisztert mindig számárnak. Így van a bankárral is.

Hát az érző szívekkel hogy van?

Mennyivel különb, nemesebb, fölségesebb dolog a boroshordó, mint a miniszter vagy a bankár? A jó bort hiába rágalmazzák, a rossz bort hiába dicsőítik. A hazugság rögtön kitudódik. Igyál a jó borból: lelked vidámsága tesz mellette tanúságot. Büszke, bátor, hős és szerelmes lesz belőled. Igyál a rossz borból: csúffá lesz tőle életednek minden kedve. Hej, ha a nép olyan biztosan fölismerné vezéreit, mint borát! Igaz, hogy olyan ember is sok van, aki csak a rossz bort szereti, mert jót sohase ízlelt.

Az asszonyszív hasonlít sokban a boroshordóhoz. Mindegyik elbódít, de gyönyört is nyújt, ha iszol belőle. De csínján bánj mindkettővel, mértéket tarts mindkettőben, mert különben bele fogsz veszni mindkettőbe. Üres hordó, üres nőszív egyaránt keveset ér. Ha temiattad lett üres mind a kettő: hordódat még megtöltheted magad, de a nőszívet már csak más töltheti meg.

Akkor pedig ne futkoss utána. Mondj le inkább a hordóról is, hadd guruljon le a völgynek. A nőszívet sohase oszd meg mással, borodat

sohase magad idd meg. Erre hívd magadhoz jó barátaidat.

A hordónak hát az a természete, hogy vagy üres, vagy tele van. Jól tudja ezt a magyar ember, azért nem ereszt idegent belső pincéjébe. Az igazi magyar ember természete utálja a dicsekvést is, a megszánást is. Ha tele van a hordója: ne tartsák dicsekvőnek – ha üres a hordója: ne sajnálkozzanak rajta.

A külső pince födeles épület. Ebben áll a sajtó, a kád s az összes szüretelőszerszám. Itt van a katlan, kisasztal, néhány kisszék s a sütő- és főzőedények. Ide hívja be a vendégeit; ide hozza ki a bort a belső pincéből, s itt kínálgatja jó szívvel, szeretettel, vidám orcával. Csak arra vigyáz, hogy ő maga is igyék annyit, mint egyik-egyik vendége.

Behív egy pohár borra minden úton járót.

Drótos tót, bogyos zsidó, babkár,* kucséber,* vándorló legény, magános cigány, szegődő ember, vásárra menő: neki mindegy. Az ősi erkölcs azt parancsolja, hogy egy pohár borral minden ismeretlent, akit a sorsa arra visz, meg kell kínálni. Szegény úton járó elmondja ezt a szót hangosan is, magában is: az isten áldja meg. Szegény magyar embernek pedig az isten áldása de mindig jólesnék!

Az a pincés szőlő, amelyik járt országút mellett fekszik, mindig is olcsóbb volt aránylag, mint amelyik csak a satóút mellett fekszik. Mert amannál több a járókelő. Balatonfüreden hajdanában a fekete földig leszórták azt a szőlősgazdát, aki minden arra járót be nem szólított egy pohár borra pincéjébe. De meg nem választották előljárónak még az olyat se, aki vásár napján délután ki nem ment az országút mellett levő pincéjébe. „Elbújt az úton járók elől.” E szóval vége lett a becsületnek.

Hát az olyan ember miként utazott, akit nagy vidéken mindenki ismert, akinek száz rokona, ismerőse, elvtársa és jó barátja volt az országút mellett levő szőlőbirtokosok közt?

Sehogy se utazott. Vagy éjjel kellett az országúton a pincék előtt gyors hajtással elszöknie. Apám egyszer a nagy Forintos-harcok* idején a márciusi megyegyűlésre indult el Zalaegerszegre, és csakugyan odaért a májusi közgyűlésre szerencsésen. Visszafelé pedig el kellett kerülni Somogy vármegyének, őszre se ért volna másképp haza.

Ez volt hajdan Túl-a-Dunán a vendéglátás.

Ebbe keveredett bele Gyulai Pál úr és Salamon Ferenc is Csobánc hegy lábában a gyulakeszi paraszt szőlősgazdánál. De az igaz, hogy utóbb beleszoktak, s jól érezték magukat. Mire mi a várból visszajövet

őket fölhaláltuk: Gyulai Pál úrnak olyan jó kedve támadt, hogy csaknem dalra fakadt.

Azonban ezt mégse cselekedte. Gyulai Pál urat dalolni egyáltalán soha nem hallottam.

Mi azonban megmásztuk a hegyet, s megnéztük a várat.

Romvár, kőhalmaz, roskadó falak, büszke múltnak szomorú emlékei, annyi dicsőségnek temetője, annyi nemzeti bának hirdetője!

Meleg júliusi nap volt. Omlott ránk a sugár és a hőség, amint a várurak útján ballagtunk fölfelé. Azt az utat is elrontotta már a vihar, a fagy, a záporosó, a vízomlás, a kecske- és birkanyájak taposása. Nem is út már az. Lány párnás hintóban most már föl nem mehetnének oda a szép Gyulaffy lányok, a várnak deli úrnői. Talán öszvérháton, talán szamárháton lehetne oda most már föllovagolni.

Szilágyi Sándor a történetbúvár vizsga szemeivel fürkészte ki a vár alapvonalait. Itt volt a várúr lakása, amott a vendégek palotája, a várórség tanyája, a lovak óla, az éléstárak, a kincstár, a kápolna, a barát lakása, a kapu s annak boltozata. Hát a hölgyek lakása? Hát Gyulaffy Rózsa napsugaras szűz hálószobája? Hát a nagy lovagterem, ahol annyi átok szállott törökre, németre, s annyi áldás szállott a mindig üldözött s a mindig elárult magyar nemzetre?

Gyulaffy László

Zrínyi Miklós izenete – Eb lesz híve a hitszegő királynak – Gyulaffy vendégei – Tor-e vagy lakoma? – Gyulaffy elbujdosik – Az öreg jobbágy tanúsága

Hej, Gyulaffy László – te még igaz magyar voltál!

Nem szántogatom föl a történet pihenő hantjait. Csak két adomát mondok el a nagy hírű hősről, amint azokat a hagyomány a mi századunkra megőrizte. Akár tudja, akár nem tudja a történelem, én tudom, hogy igaz mind a kettő.

Jó barátja, jó pajtása, jó bajtársa volt Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnak. Sok véres napot éltek át együtt a török ellen, sok jó napot töltöttek el együtt hol Csáktornyan, hol Csobánc várában.

Szigetvári ostrom tizenötödik napján követ érkezik Csobánc várába. A követ kifáradva, elgémberedve, rongyban, vérben, lova összeroskad, maga alig áll a lábán a kapu előtt, kürtjét meg se tudja fújni. Hangja rekedt, szavát alig hallani.

– Uram, Gyulaffy László uram, tiszteltet téged az én jó uram, Zrínyi Miklós, nyargalj a királyhoz, s mondd meg neki tennenmagad, sok a török Szigetvárnál, védje meg a király ne az én uramat, hanem az ország határát, jöjjön segítségül.

Meghallgatja a szót jó Gyulaffy László, az utolsó szónál már lovára pattan, s a Göncöl szekérének rúdja még alá se fordul, sötét éjjel már ott terem Győr várának kapujánál, beszélője van magyarok királyával.

Haj, de a magyarok királya alszik. Későn ébred, sokáig öltözik, német papnak hosszú miséjét sokáig hallgatja, sokáig eszik-iszik, dél is elmúl, déleste is elmúl, mire a lovagot eléje eresztik.

– Uram, király uram, sok a török Szigetvárnál, nagy a te sereged, nagy a te hatalmad, adj minekünk segítséget, védelmezd meg magyarok országát, magyarok nemzetét, ne henyéljen itt hiába magyarok hadserege.

Vaknak beszélt, siketnek beszélt, németnek beszélt, királynak beszélt – hogy hallgatták volna meg a magyar szót?

De hogy a sereg hiába ne henyéljen: a király másnap egy nagy

csapattal mégis elment a Csilízközbe vadkacsára vadászni. Ott marad egy hétig. Az alatt Szolimán török császár törte Szigetvár falait, s ontotta a magyar vért.

Gyulaffy László kemény szóra fakadt.

– Kutyám szolgáljon ilyen királyt.

Igaza volt.

Ő volt Csobánc és Tihany várak kapitánya. Ő segített visszavívni Hegyesd várát. Ő vert szét csak ebben az 1566-ik esztendőben is Győrnél egy török sereget, s kétszáz vitéz lovasával úgy gázolta szét a török tábort, mint a párduc a sakálok seregét. Mikor három év előtt a királyt koronázták, olyan huszonöt lovaggal ment a koronázásra, hogy idegen nemzetek szeme rajtaveszett. Aranyban, ezüstben, ékes kőben ragyogtak még lovai is. Megbámulta maga a király is, s fejedelmi asszonyok szemei csak úgy csillogtak, ha rátekintettek.

S most a király szóba se áll vele. Kérését föl se veszi, hanem e helyett vadászni megy éren, lápon, bozóton, nádason vadkacsára.

Pedig Szigetvárát kellene fölmenteni, Zrínyi Miklóst megvédelmezni, a törököt visszaverni, magyar hazánkat megoltalmazni. Akkora sereg henyel a király parancsára, hogy annál Szolimán szultán serege se nem nagyobb, se nem erősebb.

Hiába. Az ő szavára nem hajt a király. Fülét csak idegen, rossz tanács előtt nyitja ki.

Eb lesz híve az ilyen királynak.

Fölkerekedik, s amily gyorsan mehet a ló: visszaszáguld Csobánc várába.

Csobánci és tihanyi hadnagyainak megparancsolja, hogy kétszáz válogatott lovast fölszereljenek. Sárkány legyen minden ló, deli vitéz minden lovag.

Csatlósait, kengyelfutóit elküldi rokonokhoz, atyafiakhoz, szomszédokhoz, bajtársakhoz. Ez és ez napon, Szent Mihály napja után való vasárnapon ott legyenek Csobánc várában. Emberséggel, becsülettel várja őket, látja őket Gyulaffy László.

Eljöttek sokan, eljöttek mind. Tudták, hogy Szigetvár felől jön a veszedelem. Tudták, hogy Gyulaffy László a királynál járt. Nagydolog az, amiért ő az urakat hívhatja.

Ott volt két édestestvérje: Mihály úr és János úr.

Ott voltak a szomszéd Szigliget várából a lengyeltóti Lengyel urak:

András és István urak.

Ott volt Veszprém vármegye főispánja, devecseri Csóron András. S ott volt sógora is, Nagy-Vásonykő várából vásonykői Horváth Ferenc.

Három Batthyány jött el. Vasból és Zalából. Mihály, Kristóf és Boldizsár urak. Megjöttek Tátika és Rezi váraiból a gersei Pethők is, László és Ferenc.

Ott voltak még bakonaki Török Gábor, szarvaskendi Sibrik László, Hegyesd ura, Sárkány János, s a Csebi Pogányok közül is ketten, Boldizsár és János urak.

Eljött az öreg felsőlindvai, rimaszécsi és szécsi-szigeti Széchy György is, s még fiát is elhozta, az ifjú Tamás urat.

Megjött az országbíró is, alsólindvai Bánffy István, sőt még a főlovászmester is, alsólindvai Bánffy László.

Jöttek többen is. Mind rokonok és jó barátok. Ott voltak a csobánci és tihanyi hadnagyok és a várbeli és uradalombeli tisztartók is. Megtelt velük a nagy lovagterem.

Gyulaffy László elmondta nekik: mit látott, mit hallott, mit tapasztalt a győri táborban a királynál. Nem a mi országunkat, nem a mi nemzetünket védi a magyar király. El kell pusztulni Szigetvárnak, hiába kell kihullani a magyar vérnek.

– Urak, barátim, vér szerint való atyámfiai és rokonaim, torra hívtalak benneteket ide, nem lakomára. Szigetvárnak torát üljük, s engem se láttok többé. Megyek napkeletre, János Zsigmond király udvarába, árva bús fajunknak ott még menedéke lehet.

Nosza lőn nagy riadás e szóra az urak között. Első szempillantásra mind elnémult, a második szempillantásban mind szóra kelt.

– Jó lesz az! De bizony nem jó lesz az! Ha mind elmegy, ki marad itthon? Hiszen Sziget még el se esett, Zrínyi maga is elveri a törököt. Mégiscsak kell bízni a királyban. Király – nem király, mégse lehet bízni a németben.

Az ifjú Széchy Tamás hamarosan tűzbe jött.

– Én is veled megyek, bátyám!

Bánffy, az országbíró vállára üt a fiának.

– Hát a kénköves pokol fenekére nem mennél le egy kissé, szép öcsém?

Jó Gyulaffy Mihály kereken megmondta a maga véleményét.

– Két dühös kutya mar bennünket, szelídítsük legalább az egyiket. Én már a némettel tartok, amíg a természetem kibírja. De te, Lackó bátyám,

tedd: amit szíved parancsol.

Szegény jó Mihály úr, ő se sokáig tartott a némettel. Pár év múlva őt is csakúgy elárulta a német, mint Zrínyi Miklóst, s a szentgyörgyi csatában őt is csakúgy levágta a török, mint Zrínyi Miklóst.

Bánffy László, a főlovászmester találta el a szót.

– Akár torra, akár lakomára jöttünk: nem tanácskozásra, hanem mulatságra jöttünk. Azt cselekedjük, amiért idejöttünk.

A vendéglátó gazda szíve szerint beszélt.

– Így akarom én is, atyámfiai. Ne jöjjetek ti énvelem napkeletre, én majd ott viaskodom, ti meg itt viaskodjatok a mi országunkért. Fogjátok meg azt a kupát, együtt való utolsó napunkat töltsük együtt jó szívvel, vidámsággal.

A szolgálóemberek az urak közé keveredtek, s nyújtották szó nélkül a tele kupákat. Tüzes badacsonyi bor gyöngyözött a kupákban.

Tor volt, de lakoma lett belőle. Éjjel, nappal együtt ültek az urak a kecskelábú nagy asztalnál. Hárfás ember is volt; verte-dalolta bús dalait. Az urak pedig nagy felbuzdulással szidták a törököt is, a németet is, s egyáltalán nem tudtak abban megállapodni, melyiket szidják mérgesebben, hangosabban.

Közben-közben mindenki kísérletet tett arra, hogy rábírja a vendéglátó urat, halassza el bujdosását jobb időkre.

Egyszer aztán abban hagyták ezt a kísérletet.

A lakoma harmadik vagy negyedik napján izenet jött a berzencei várkapitánytól.

Szigetvár elesett, Zrínyi Miklós meghalt, fejét Sztambulba vitte a pogány. Összedőlt az ország kapuja, vére omlott annak, aki azt őrizte. A szigetvári hősök hada utolsó emberig elveszett. Jaj Magyarországnak!

Mind felugráltak az urak az asztal mellől, mikor a hírmondó azzal a szóval lépett be: Szigetvár estéről hozok üzenetet. S amikor elmondta az üzenetet, megint leültek az asztal mellé némán, szó nélkül. Mindenki ráhajolt boros kupájára. De nem azért, hogy felhajtsa azt, hanem azért, hogy keserű könnyét hullassa bele.

Most már torozhattok, urak. Hiszen Győrben víg lakoma folyik a magyar király udvaránál. Megint gyöngébb, megint betegebb lett a magyar nemzet. Ledőlt legerősebb vára, elhunyt egyik dicső, hős vezére, elveszett újra három vármegyéje.

Reggelre nem volt vendége Gyulaffy Lászlónak. Ő maga se látta többé

Csobánc várát. Közel ötszáz év óta bírták elődei, de ő ott hagyta várát, kincsét, uradalmait, hű jobbágyait, ősei fészket, szülőföldét, s elment örökre.

„Eb lesz híve a hűtlen királynak.”

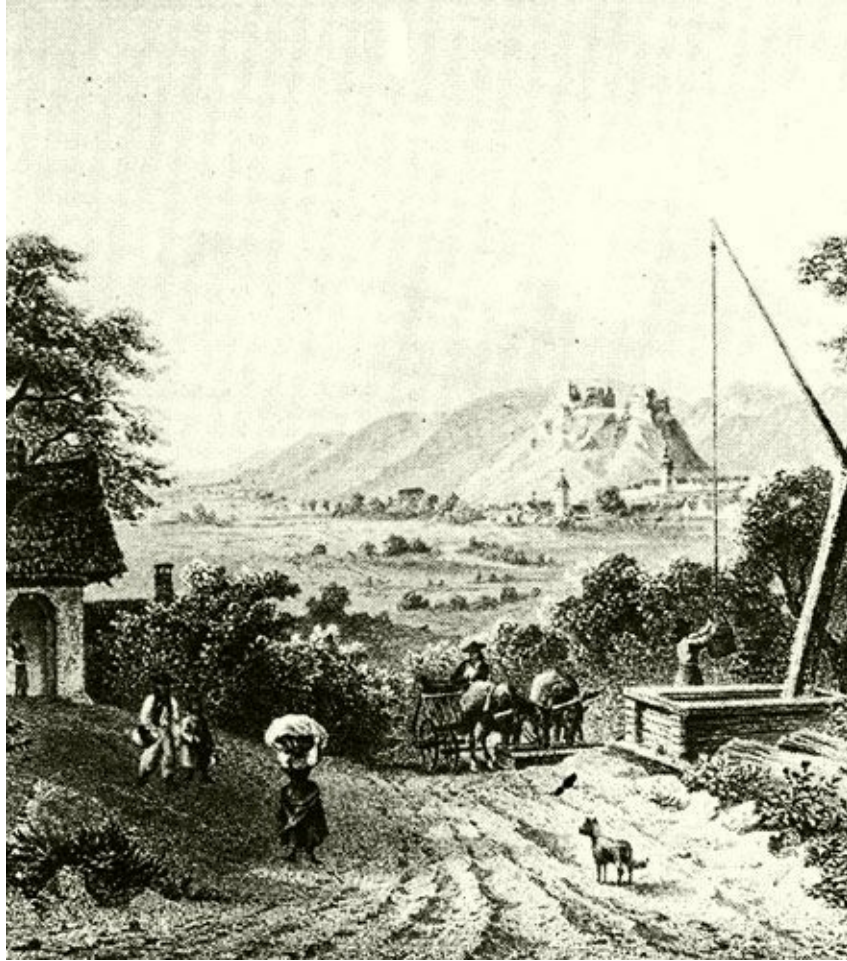
Hajnalban lovára ült. Kétszáz kemény páncélos vitéze alatt az Eger patak partján már toporzékolt a ló. Mikor leért a várhegy lábához, Gyulakeszi faluvégén ott várta ezernyi ezer ember. Uradalmának jobbágyai. Férfiak és nők, aggok és gyermekek. Még a sánták, bénák is odahurcoltatták magukat; vakok, nyomorékok ott várták a gyöpön. Napokat, éjszakákat töltöttek ott, hogy jó urukat még egyszer láthassák.

Láthatták – utoljára. Papjai, remetái, szerzetesei járultak hozzá először. A szent keresztet és istennek áldását nyújtották feléje. A keresztet megcsókolta, az áldást meghallgatta. Szólni nem tudott. Hozzárohantak népei, csókolták kezét, lovát, sarkantyúját. Siratták elbujdosó jó urukat.

Odaért vitézeihez. Szemeiből pergett a könny. Odaşólt tárogatósaihoz:

– A győri riadó, fiaim!

De hiába harsogott a győri riadó. Annak a hangjánál néhány hónap előtt a török ellenséget tiporták szét vitézei, de annak a hangjánál most minden vitéze zokogásban tört ki.

Sümeg

Pokolba, halálba, kárhozatba mentek vele hú bajtársai. De mégis olyan nehéz a szülőföldet örökre elhagyni.

Diszelnél megállt a sereg.

Jó Gyulaffy László úr onnan még egyszer visszanézett. Még egyszer megnézte Csobáncot és a Balatont.

A hagyomány megmutatja azt a dombot, ahonnan még egyszer visszanézett, s ahonnan visszaküldte utolsó sóhaját.

„Sok halú Balaton, Jó ború Badacsony, Isten hozzád Csobánc – Engem többé nem látsz.”

Így beszélnek az öregek, ez volt itt utolsó szava. Úgy is mondják, hogy ezt az utolsó lakoma alatt mondta, fönt a várban. Lehet, hogy ott mondta. Bor közben megbocsátjuk e gyöngye szavakat. Útközben, az utolsó istenhozzád bánatában bizonyára keményebb szavak is zúgtak le a hős ajkairól.

Nagyvázsonyokó felé, Veszprémen át Bakonynak ment. Komárom alatt ment át a Dunán, s egy hónap múlva mind a kétszáz vitézével ott volt Kolozsvárott II. János magyar királynál.

– Te vagy az én uram királyom, Fölséges úr!

A nemzet történetéhez tartozik a nagy hős további élete. Én csak adomáit mesélem el.

Ötven esztendő múlva pör támadt Csobánc várának urai közt. Beleavatkozott a pörbe a fiskus* is. Az volt a kérdés, hogy Gyulaffy László úr elvitte-e osztályrészét a csobánci uradalomból? Kifizették-e őt testvérei? Ha ki nem fizették: a fiskus foglalja el az ő részét, mint pártütőt.

Jó Gyulaffy László csontjai már akkor régen porladtak a szilágycsehi sírbolt üregében. A pör folyamán száz tanút hallgattak ki. Olyan tanúkat is kerestek, aki látta, aki ott volt, mikor Gyulaffy László kétszáz vitézével örökre elhagyta Csobáncot.

Akadtt néhány ilyen is.

Mikor a tanúkat kihallgatták, Bocskay fejedelem háborúja már bevégeződött, Bethlen fejedelem háborúja még el nem kezdődött. Német volt tehát az úr túl-a-Dunán, s kevés becsülete a magyarnak.

Öreg, nyolcvanéves jobbágyot faggatott a fiskus, aki a világot összeharácsolta volna a németnek.

– Ismerted-e a pártütő Gyulaffy Lászlót?

– Ismertem, uram. Jó uram volt. Jó ember volt.

– Tudod-e, hogy pártot ütött fölséges királyunk ellen?

– Jó uram volt!

– Tudod-e, hogy gyilkolt, rabolt, pusztított, pogánnyal cimboráskodott?

– Jó uram volt! Jó ember volt!

– Tudod-e, hogy jobbágyait nyúzta, kínozta, fosztogatta?

– Jó ember volt!

A fiskus odaszólt a törvényes bizonyosághoz.

– Süket ez a vénember vagy bolond?

De az öreg jobbágy felelt meg a szóra.

– Nem vagyok én, uram, se süket, se bolond.

– Hát mért tartod te jó embernek azt a Gyulaffy Lászlót?

– Azért, uram, mert az ellenségben nem tett különbséget. A németet is csakúgy vágta, mint a törököt, tatárt. Ez a fiskus se volt tovább kíváncsi

az öreg jobbágy tanúságára.

Szilágyi Sándorral mind elmesélgettük ezeket a hagyományokat. Figyelt rájuk Nagy Miklós is. Hiszen Gyulaffy László maradékai kétszáz éven át, vezető nagy férfiak voltak Erdély történetében. Az ilyen férfiakra pedig még Nagy Miklós is büszke.

A Gyulaffy lányok virágoskertje

Csobáncvár ostroma – Megvédik a labanc ellen – Elmúlt már minden, de
a virág most is nyílik

Nagy Miklósnak mást is mutattam.

Megmutattam a Gyulaffy lányok virágoskertjét. Ahol a vár, romba dőlte óta százhatvan esztendő múlva is, még az a szegfű virágzott, melynek illatát egykor a szép Gyulaffy Rózsa élvezte.

Isten csodája ez!

Dicsőséges emlékü fejedelmünk, Rákóczi Ferenc idejében valami Krájc nevű csavargó osztrák tábornok nagy erővel megtámadta Csobánc várát. Harminc férfi és harminc asszony védte a várat. Meg is védte igazán. Elestett a tábornok, elestett ötven tisztje és háromszázötven közvitéze. Az ostromló sereg azután hanyatt-homlok elfutott. Ilyen harcot keveset látott a világ. Történt ez az eset az 1707-ik esztendőben, Mátyás napja után való harmadik napon, február hónapnak 26-ik napján.

Csak a dalnok hiányzik, akinek lantja a nemzet számára kiemelje ezt az esetet a feledésnek sötét mélységéből.

No hiszen dühös lett ezért a német. Bosszúval fogadta, hogy visszatér, és kő kövön nem marad a várból.

Úgy is lett.

Amíg dicső fejedelmünk itthon volt: addig hozzá nem férhetett. De amikor balszerencse, árulás és dögvész seregeit megbontotta, s neki el kellett bujdosnia: eljött a német az eset után hét esztendő múlva. Békesség volt az országban, kifáradt a nemzet, nem volt többé magyar sereg, kénye-kedve szerint pusztíthatott az idegen.

Tüzet vetett a vár tetejére. Leégette a palotát, a tornyot, a várórség tanyáit. Azután aknákat fúrt a falak alá; az aknákat megtöltötte puskaporral, s levegőbe robbantotta az egész várat. A kapu elejét csákánnyal és feszítővasakkal feltúratta, s föl, a várba vezető utat négy helyen keresztülárkoltatta, a vár déli és napkeleti oldalán viruló erdőt felgyújtotta. Kegyetlenül elpusztított mindent. Még a kápolna sírboltjában nyugvó holttesteknek se kegyelmezett. Kiszórta, tűzbe hányta azokat is, s a hamvakat le az Eger patak völgyébe szélnek

eresztette.

A várkaputól balra volt a Gyulaffy lányok virágoskertje. Bársony kezek, gyöngéd szívek ültették s ápolták virágait. Durva osztrák katona ezt a kertet is eltaposta.

Kihalt a Gyulaffy család, többé föl nem támad. Porait szél hordja, eke szántja, sírbolt őrzi; erdő, berek, pázsit borítja. Emléke a történet mohos lapjain, a költő lantján s a hazafi szívekben.

Ledőlt ősi vára. Falának kövei szanaszét a hegy ormán s völgy fenekén. Bakony felől, Dobos-erdő magasáról oda-oda nyargal az őszi szél, és süvöltő hangon kérdezi: hol van Csobánc vára? Hol van büszke tornya? Hol van szélforgója? Hol van csikorgója? Hol vannak lakói? Hol van most a várnagy torzonborz bajuszával, gerezdes buzogányával? Kérdezi, kérdezi, de nem felel senki az őszi szélnek. Csak néhány darab falrom, bástyapad, egykori ajtónak, ablaknak szakadékos nyílása felelhetne, de csak zúgás, mormogás minden felelete.

Gyulaffy lányok, Gyulaffy menyecskék piros arca, hollófürtje, égő szeme, selyemkeze, szerető szíve, hova lettek? István úr felesége, a sudár Rozgonyi Dóra, akinek Hollós Mátyás király csókolgatta kezét? László úr felesége, a büszke Forgách Margit, aki testvérjét, a nagyváradi püspököt is magával vitte pártütőnek? És a szőke Széchy Katalin, aki itt töltötte mézesheteit, mielőtt ifjú férjével elment volna apósához Erdélyországba? Hát a lányok? A szép Gyulaffy Sára, akiért két gersei Pethő gyerek majd megölte egymást, s utóbb se lett egyiké se? Hát Fruzsinka, akit Homonnai Drugeth Gábor vitt el lengyel szélre, aki többé sohase látta Csobáncot, de meghagyta mindenkinek, hogy holttestét oda vigyék vissza? „Miért vigyünk oda, aranyos lelkem?” „Mert én még látni akarom, s ha odavisztek, halottan is látom.”

Hát Gyulaffy Róza, akinek szíve meghasadt, mert jegyesét holtnak hitte? Hangzik-e még a hegy az ő jajszavától? Pereg-e még forró könnye, amikor a vár ablakából el-messze néz a völgyeken, s nem látja mátkáját?

Elmúlássá lett életük, porrá harmattestük, dallá, feledéssé emlékezetük. Csak Kisfaludy lantján szól még róluk a hang, gyöngén és édesen, mint az őszi bogár hangja.

De virágoskertjük megmaradt.

Ott van most is a régi helyén. Lőpor robbanása, csákány kemény ütése, vad német katona durva lába nyoma, kétszáz esztendőnek enyészete le nem törte a Gyulaffy lányok virágait.

Zsályá, levendula, piros szegfű, fehér szegfű, pünkösdi rózsza most is ott nő az avarban. Ott nyílik szirma, ott árad illata, ott ragyog kedves alakja. Nem ülteti senki; nem öntözi, nem ápolja senki, mégis él, mégis mosolyog. Odamegy hozzá látogatóba az erdei vadvirág, s ott is marad nála. Kosbor,* fülű,* balatoni jácint, törpe vadrózsza, kakukkfű, szömörce,* szarkaláb, árvalányhaj: ezek a látogatók. Megférnek egymás mellett. Nem irigykednek egymásra, színük-illatuk összeölelkezik. Talán a múltból, talán az enyészetből eljönnek éjszakánként, tavaszonként a Gyulaffy lányok, s láthatatlan kezükkel most is ápolják azt a virágot, melyből egykor csokrot kötöttek szerelmes szívük fölé s délceg mátkájuk süvegére.

A paraszt esze

Farkas József kire adja szavazatát? – A divatos alkotmány – A pártok és az elvek

Nagy Miklóssal és Szilágyi Sándorral megnéztük a virágokat, s aztán a meredek várkerti úton ballagtunk visszafelé. Ahol a szőlők már elkezdődnek, mi is találkoztunk egy gyulakeszi gazdaemberrel.

Nagy Miklósna volt ez nagy gyönyörűségére.

Az ember neve Farkas József volt. Mikor közel értünk hozzá, megállt, s jól megnézett bennünket. Azután kalapját megemelve tiszteleggel köszönt.

– Honnan jönnek az urak?

– A várból. Azt néztük meg.

– Ha meg nem bántanám szómmal, hova valók az urak?

Nagy Miklós felelt.

– Erdélyországiak.

– No az isten áldja meg az urakat, hogy ezt a mi országunkat is meglátogatták.

Nagy Miklós szólt újra.

– Ismeri-e Erdélyországot?

– Jártam is benne. Honvéd koromban, 1848-ban voltam Nagyváradon.

Nagy Miklós szeme csillogott az örömtől. Hozzám fordult.

– Lásd, ez a jóember még ismeri a régi erdélyi geografiát.

Éppen követválasztás volt. A tapolcai kerületben is két párt állott egymással szemben. Én Farkas József uram politikai nézetét akartam ismerni.

– Hány jelöltjük van?

– Kettő. Az egyik jobboldali: Kerkapoly Károly. A másik baloldali: Hegedűs Sándor.

– Hát kelmed micsoda párti?

– Én baloldali vagyok.

– Ekképpen hát Hegedűsre szavaz.

– Nem én. Meghallgattam mind a kettőt. Hegedűs úrnak jó szava van, nagyon kedvemre beszélt. De ő olyan incifinci fiatalember, a másik

pedig, az a Kerkapoly már idősebb ember, miniszter is volt, sokat forgolódott az ország dolgaiban, hát az bizonyosan jobban tudja, jobban érti az ország dolgát. Én csak arra szavazok.

Elbámultunk ezen az észjáráson. Bölcsesség-e, bolondság-e ez az észjárás: vitatkozatok fölötté. Bizonyos, hogy új, érdekes s megfontolásra méltó.

Nagy Miklós szépirodalmi szerkesztő, Szilágyi Sándor történetíró: tehát egyik se törődik sokat a politikával. De azért ezen túl Farkas uram politikai bölcsessége fölött elmélkedtünk egy darabig.

Ki választ a divatos gyakorlat szerint? A tömeg.

Mi dolgozik a tömeg lelkében, midőn választásra érlelődik az a lélek?

Vagy jelszó, vagy szenvedély. De a jelszót is, a szenvedélyt is elvnek mondják.

Minden kornak és minden tömegnek két elve van, valamint két szarva az ökörnek s két füle a nyúlnek. Ahány elv: annyi párt.

A tömeg tehát nem egyén szerint választ, hanem párt szerint. Vagy jobboldalit választ, vagy baloldalit. Vagy kormánypártit, vagy ellenzékit. Így tanítják, erre izgatják, így vezetik.

De hát okosság ez?

A gyulakeszi paraszt azt mondja: nem okosság. Ő is párthoz tartozik ugyan, erős is a meggyőződése, de már, amikor törvényhozót kell választani, nem arra néz, hogy egyik-másik jelölt milyen párti, hanem arra néz, hogy ő kit tart alkalmas embernek, melyiket tartja alkalmasabbnak, képesebbnek. Amelyik az ő parasztesze szerint jobban megfelel az ország dolgának: ő arra szavaz.

Furcsa ez a parasztész.

Volt harminc év előtt egy képviselő: Kuhinka István. Többször választották meg, mindig ellenjelölt nélkül. Egyik választásnál megint csak maga volt a jelölt. Parasztküldöttség megy hozzá. A szónok azt mondja neki:

– Nagyságos uram, megint választunk, de nagyságos uram, megint csak maga a jelölt egyedül. Tessék nekünk megmondani, hogy választhassunk mi egyből?

Egyből bizony nem lehet választani. Legalább két ember kell ahhoz, hogy választani lehessen.

Erre valók a pártok.

De a gyulakeszi paraszt sejti, hogy a törvényt nem a pártok, hanem

egyed emberek alkotják, s az országot se a pártok, hanem egyes emberek kormányozzák. Azt meg már nemcsak sejti, hanem igen jól tudja is, hogy a derék ember akármilyen párti, jobb törvényt hoz, és jobban kormányoz, mint a nem derék ember, legyen ez, bár akármilyen párti.

De hát hogy készülnek a pártok?

Erre a kérdésre a paraszt nem tud, az államférfi pedig nem akar megfelelni.

Nagy korszak nagy pártokat, hitvány korszak hitvány pártokat szül. Beszéljünk a hitvány korszakokról. A legtöbb nemzedék csak ilyeneket ismer. Nagy korszakot kevés nemzedék tud alkotni.

Akad erős akaratú ember. Nagy dicsvágya vagy önző célja van. Pénzt, asszonyt vagy bosszút akar.

Párt nélkül célját nem érheti. A királynak mindig van pártja, oda akadály nélkül csatlakozhatik. Csatlakozik is a legtöbb.

Néha azonban ez a párt neki nem alkalmas. Minden hely betöltve, minden asszony lefoglalva, minden pénz ostrom alatt.

De pártjának mégis kell lenni. Aki emelje, aki dicsérje, aki tőle várjon, tőle reméljen.

Kikeres tehát magának egy elvet. Van a lexikonokban elég. Jó vagy rossz az az elv: nem kérdés. Okos ember nem válogat. A tömeg se válogat. A rablás is dicső elv, ha alkalmas pártja van. A királyok elve rendszerint rablás és gyilkolás, csak hamis néven hirdetik. A királyok azért mégis dicsők és szentek, fölségesek és kegyelmesek, mert pártjuk így hirdeti.

Egy elv: akármilyen. Egy zászló: üde színek, s rajta az elv. Férfiak, kik összesövetkeznek. Hírlap, mely hazudik és harsog. Készen a politikai párt.

Az elvre nemcsak azért van szükség. Hanem azért is, hogy legyen mit áruba bocsátani. Egy átvezetett pártért, egy elárult elvért sokat adnak a vezéreknek. Gyakran dicsőség is az árulás. A történet ráfogja az elvnek árusára, hogy bölcs ember, mert öntudatosan fölismerte a viszonyok változását, az ország életbevágó szükségéit.

S mindig ez az eset, ha a vezért egész tábora követi az árulásban. Akkor a vezér is bölcs és dicső, s a pártja is az. Akkor az lesz az áruló, aki híven, becsülettel, de elszigetelten megmarad elve és meggyőződése mellett.

Ilyen a hitvány korszak alkotmánya.

Él-e még kend, Farkas József?

Ha meghalt kend: azt is jól tette kend. A kend két jelöltje ugyan egyaránt derék ember volt, noha mind a kettő miniszter volt, de azért kendnek mégis igaza volt, amikor nem a pártot nézte, hanem az embert. Ha sokáig élt volna kend, de sok gazembert látott volna kend a hű pártember dicsőségének hamis leple alatt!

De azért ne adja kend át fejét a búsulásnak. Kend okos ember, s azért meg kell nyugodnia a világ rendjében.

Így beszélgettünk hármacskán. Abban mégis egyetértettünk, hogy a hitvány korszaknak is éppannyi nagy és jó embere van, mint a nagy korszaknak, csak hogy abban a nagy és jó emberek alusznak vagy félrehúzódnak.

Odaértünk a nyitott pince elé. Még nem láttuk, ki van a pincében, de Gyulai Pál úr hangját már meghallottuk. Az ő hangja az emberek feje tetején járt. Jókedve volt.

Betértünk. Mi is megittuk a vendéglátó gazda pár pohár borát, s azután ünnepélyesen elbúcsúztunk tőle. Meghívtuk, hogy ha valamikor útja isten segítségével Budapestre vezet: ő is meglátogasson minket.

Napnyugta után értünk badacsonyi tanyánkra.

A jó öreg kocsmáros

Mojzer uram – A cinkotai icce* és a pöcsétes üveg – Mégis bunda a bunda
– Sümegegre értünk – Egy koszos malac

A következő napon Sümegegre kellett átrándulnunk. Korán ettünk villásreggelit. Tapolcán kellett ebédelnünk Mojzer uramnál.

Erős, szeles, hűvös idő támadt, pedig július tizedike körül volt az évszak. Vártunk-vártunk, vagy a szél álljon meg, vagy az eső. De én sürgettem az indulást. A Bakony egyik sík erdején, a Sarvalyi-erdőn kellett átmennünk, s a Bakony esőben is, szélben is nagyon szép.

Mojzer uram volt a tapolcai vendéglős.

Mojzer uram János püspök vendéglőse volt. Én már ismertem korábbi időkből. Velünk jött Szentirmay barátom is. Most már ő vezetett bennünket. Sümegen is ő volt a vendéglátó gazdánk.

Mojzer uram derék természetű férfiú volt. Nem tudom, él-e még? Hatalmas bajuszát mosolygó jókedvvel pödörintette meg, amint bennünket Szentirmay társaságában meglátott. Alkalma nyílt vendégszeretetét megbizonyítani. Ennek örült, de igazán.

Nem a haszonért örült. Mi őneki a haszon? Kedves vendégén sohase volt őneki pénzbeli haszna. Mindig jobbat adott, mint amilyent kértek. Mindig többet adott, mint amennyit vártak. Bort pedig olyat adott, aminőnek ára sincs. Olyan bort pénzért mérni nem szokás. Egyik-másik évben Szent György hegyének déli oldala termette azt a bort. Tűz, láng, erő, zamat és édesség az a bor. Ha üvegét kinyitotta: virágoskertbe jutott az ember, akkora illat terjedt szét a levegőben.

Ilyenkor üvege is más volt, nem a mostani. Olyan alakú üveg, mint az álló szekrény. Négyzetes, öblös és rövid nyakú. Cinkotai iccének hívták hajdanán. De nem icce volt az. Belefért három liter is.

Volt neki kedves vendégje és igen kedves vendégje. Kedves vendégjének henger alakú pintes üvegben, igen kedves vendégjének négyzetes cinkotai iccében adta a bort. Csak az ismeretlen vendégnek, vagy akire kedvetlenül nézett: csak annak adott hiteles mértékkel.

Utálta a hiteles mértékű üveget. De nem azért, hogy megcsaljon valakit

a mértékkel.

– Mind bolond ember az, aki kevesebb bort ad, mint amennyit kérnek. Hiszen a kocsmárosnak az a dolga, hogy minél több bort adhasson el. A bornak pedig az a természete, hogy minél jobb mértékkel mérik: annál jobban isszák, annál több fogy el belőle.

Ez volt élete bölcsessége.

– Hát egy kis víz nem jön a borba, Mojzer uram?

– Jön az, de csak okkal-móddal. Az első üveg bort mindenki tisztán kapja. Mikor az első üveg bor elfogyott: akkor már látom, hogy az én emberem mennyit akar inni, és miként bírja a bort. Ha jól bírja: a többi bort is tisztán kapja. Ha nem bírja, és mégis mérték nélkül akar inni: akkor vízzel kapja. Mert a részeg embert utálok, kocsmámban meg nem szenvedem.

Szentirmay barátom szeretett borozgatni, de ő az erős badacsonyi bort mindig vízzel itta. Mojzer uram is szeretett borozgatni, de ő a legerősebb bort is tisztán itta. Úgy rémlik előttem, mintha honvédpajtások lettek volna együtt. Ha összekerültek: egész nap, egész éjjel el tudtak együtt borozgatni s beszélgetni, meg nem ártott a bor egyiknek se.

De azért ilyenkor Mojzer uram mindig csóválta a fejét. Sehogy se ment a fejébe, hogyan lehet jó bort vízzel inni. Hiszen igaz, a vizet is az isten teremtette, de csak az oktalan állatok számára. Az isten az embert a maga képére és hasonlatosságára alkotta meg, tehát vizet csak nem szánt neki innia.

Szentirmay barátom azután egyszer csak megbetegedett, s idő előtt meghalt. Húsz év előtt történt.

Halála hírére úgy sírt Mojzer uram, az az erős ember, mint a záporosó.

– Mindig mondtam én azt: szegény jó uraságomnak nem lesz jó vége. Hányszor intettem, ne igya a bort vízzel. Nem szabad a természetén erőszakot tenni.

Ezentúl még erősebben meg volt győződve arról, hogy a borra nézve egyedül való igazság csak az ő bölcsességében van.

Hajdanában minden kocsmáros olyan üvegben mérte a bort, amilyenben akarta. Sok vendég maga vitt kulacsot a kocsmába, s azt töltette tele, abból ivott, s a szerint fizetett. Kulacsának mértékét ismerte már a vendég is, a kocsmáros is s az egész környék. Minden vidéken volt egy híres csutorás,* aki százsámra tudott egyenlő mértékű kulacsot fűzni. Nagymesterség ez. Ma már senki se ért hozzá. Ma már nem

hársfából készítenek kupát, csutorát, kulacsot, hanem hitvány üvegből vagy bádogból holmi edényt, amelynek neve sincs.

A csikóbőrből ma már csak csizmaszárat készítenek, s a csikóbőr többé nem ékessége és simasága a csutorának. Jó Csokonai Vitéz Mihály uram, költő uram, kelmed se lehetne ma már szerelmes a csikóbőrös kulacsba, mivelhogy ilyet csak gyűjteményben látna, s ott is csak molyetten, szőrekopottan.

Jött a német, úrrá lett az országban, s megparancsolta, milyen üvege legyen a kocsmárosnak. Kicsiny öblű, hosszú nyakú, messzelyes* és iccés. Oldalán pöcsétnyomó alakú kétfejű sas. Zsandár hajszolta a kocsmárost, hogy ilyen üvege legyen, másféle ne legyen. Azt azonban a német is megengedte, hogy magánvendégjének a kocsmáros is olyan üvegben adjon bort, amilyenben neki tetszik. Szinte csodáltuk, honnan veszi a német az ehhez való észet és szelídséget.

Mojzer uram fölhasználta ezt a szabadságot. Ő ugyan minden valamirevaló vendégjének a régi üveget tette fel az asztalra.

– Ha jön a zsandár, azt mondom, magánvendégem ez az úr, magam is vele iszom.

Utolsó szava igaz is volt rendesen.

A régi jó magyar vendéglősök utolsó példánya volt. Félig még házigazda, de félig már korszerű kocsmáros. A vendéget, aki költ, szívesen látta, de ha ilyet nem kapott: akkor ingyen vendéget hívott magának. S hívott a legnagyobb munkaidőben is. Vendég nélkül egy délután se tudott ellenni.

A város urainak nem jutott eszébe kaszinót vagy olvasókört alakítani. Ott volt Mojzer uram vendéglője. Ő minden újságot jól tudott, noha sok ideig egy lapot se járatott. Délről, nyugatról, északról mindig jöttek a kucséberék,* német borvásárlók, tyúkász hiencek* és gyolcsos tótok. Ezeket kikérdezte a felől, amit Bécsben, tengerparton és lengyel széleken tudtak az emberek, s e fölött aztán késő éjszakáig elbeszélgettek a város urai. Ez volt igaz, s nem az, amit az újság írt. Iddogáltak is az urak, de csak úgy mértékkel. Az estét mindig nagy cinkotai iccés üveg zárta be, mellyel Mojzer uram adományozta meg a társaságot.

Nekünk is jó ebédet adott.

De a szél csak fújt, az eső csak esett. Hiába vártunk délutáni három-négy óráig: az idő sehogy se akart kitisztulni. Sőt óráról órára hűvösebb lett.

Félfödélű hintóink voltak.

Beültünk a hintókba, s Mojzer uram odajött tőlünk elbúcsúzni, látogatásunkat megköszönni, szerencsés utat kívánni.

Körülnézett az udvaron s az égnek északi peremén. A Halápi-hegy és a Dobos-erdő fölött sötét felhők gomolyogtak. Láta, hogy nagyobb lesz a déleesti szél, hűvösebb a levegő, s tán az eső is nagyobb.

– Így nem eresztem el az urakat.

– Hát hogyan?

– Tessék leszállni egy pillanatra a kocsiról. Bundákat hozatok elő.

Igazán nevetni való dolog volt. Július közepe táján bunda.

Gyulai Pál úr éppen nem akarta a bundát elfogadni. Mojzer uram csak mosolygott a kis termetű ember nagy termetű hangján. Odaszólt a mindenesnek:

– Hozzátok elő a bundákat.

Kútból-e, padlásról-e, szomszédból-e: csakhamar ott termett valami öt juhászbunda. Nehéz valamennyi, mint az ágyú.

Jó Szilágyi Sándornak csak úgy rogytak az inai, mikor a bundába beletömte őt Mojzer uram. Már ennek Gyulai Pál úr is nevetett, de azért a bundát mégsem akarta elfogadni. De hát mit tehetett az erő ellen? Mojzer uram neki is nyakába kerített egyet, a fele bunda a földön úszott utána. Gyulai Pál úr utóbb is megnyugodott a sorsban és a bundában. És ez tanácsos is volt. Mert ha az a bunda meg talál haragudni: rögtön szomorú véget vet nagy súlyával Gyulai Pál úr egyenes testalkatának.

Így indultunk útnak.

A fele város népe kijött a csodánkra. Sohase látott még Tapolca népe július közepén bundás utasokat. Találgatták: miféle népek lehetünk? Volt a közönségben egy tudákos zsidó tanító. Ez kitalálta. Mi vagyunk az eszkimók. Most jövünk az északi jeges tengerről. Azért jöttünk, hogy Mojzer uramat lássuk. Most pedig megyünk már haza a Hudson-öbölbe.

Hát hiszen furcsa dolog is volt. Nagy Miklós most is élénken emlékezik e jelenetre. Salamon Ferenc nem egy elmés észrevételt tett bundás állapotunkról.

Gyulai Pál úr – juhászbundában!

Ki látott ilyet?

Képzeljük el a nagy Napóleont juhászbundában. Mi lett volna nagy Napóleontól, ha ő juhászbundában járta volna be a világot? Vagy juhász, vagy bunda, de nagy Napoleon semmi esetre se.

Vagy képzeljük el Dantét. Juhászbundát ölt magára, s úgy járja meg a pokol fenekét. Mit szóltak volna ehhez az elkárhozott lelkek? Igaz, hogy a juhászbunda főleg a hideg ellen jó, de jó ám az a meleg ellen is.

Azonban „mégis bunda a bunda”.

Mire az Úrbér-erdőt elhagytuk, a Hálás tanyánál már a szél is, eső is, hideg is észrevette a mi bundánkat. Mind a három látta, hogy ellenünk most már mit se tehetnek. Eltakarodtak hát más erdőbe, más vidékre.

Kisütött a felhők közt a nyugvó nap.

Szilágyi Sándor csak észreveszi az országút erdőnyílásán át Sümeg várát. Ott áll a város fölött a bérctetőn, mint óriási korona. Rovátkos falai mint koronacsúcsok; ablaknyílásain át a fényes ég mint drágakövek; a nyugvóra szálló nap fényén az egész vár mint egy arany süveg.

Salamon Ferenc azt mondta:

– Egészen olyan, mint Déva vára!

A kocsikkal megálltunk pár percig, s gyönyörűséggel néztük a szép tüneményt.

János püspök palotájába szálltunk.

Ez a palota a várhegy alján fekszik. Azt mondják: Padányi Biró Márton püspök építette a múlt században. Érdekes alak ez a püspök. Kemény magyar, de azért németté akarta tenni Magyarországot. Története azonban nem a Balatonhoz, hanem a Bakonyhoz tartozik. Talán ott majd visszatérek rá.

Sümeg vára volt régen a veszprémi püspökök állandó tanyája sokszor huzamos időközön át. Fönt a várban laktak, s nem a várhegy tövében. Innen vezették seregüket a török ellen, néha a szomszéd nagy várurak ellen is. Sok nagy történet szállott át erről a mi időnkre.

Sümegi tervünk ebből állt: megnézzük a várat s onnan Kisfaludy szőlejét. Megnézzük a költő lakását, ahol regéit írta, s huszonöt éven át volt boldog Szegedy Rózával. Megnézzük a püspöki könyvtárt és irattárt, Biró Márton gyűjteményét. S ha jut idő: megnézzük Ramazetter borospincéit is.

De nem jutott idő mindenre. Gyulai Pál úr és Nagy Miklós szerettek volna már minél előbb Budapestre jutni.

Megható jelenetet láttam.

Amint szobáinkban elhelyezkedtünk: rögtön mentünk ki a főutcára. A nap éppen már lenyugodni készült.

Én Salamon Ferencsel együtt voltam.

Éppen jött haza a disznófalka. Kettesével, hármásával, tízesével rohantak az utcán sírva és rőfögve a kocák és malacok, hogy minél előbb ennivalóhoz jussanak.

Salamon Ferenc megállt, s mereven nézte a nyargaló sertéseket. Nézte-nézte, nem szólt. Elővette zsebkendőjét, s mintha szemeit törülte volna. Azt hittem, a port törli le arcáról.

– Tordán láttam utoljára a hazasiető disznófalkát. Kisgyermek korom óta most látom először. Szegény kedves jó anyám és szülőházam és gyöngé korom jut eszembe.

És eszembe jut az egész kutyaélet, amelyet eddig átéltem. Nem lett volna-e jobb otthon maradni, mesterséghez látni, s a hazasiető disznófalkában gyönyörködni? Talán nekem is volna közte egy-két darab!

Most pedig nincs egy koszos malacom se!

A legjobb és legnemesebb férfiak egyike, akit valaha láttam. Egyike nagy tudósainknak, akikre nemzetünk büszke. Vére hullott fönmaradásunkért, s egész életén át dolgozott dicsőségünkért. Becsületes és szerény volt mindvégiglen, s az ország mérhetetlen kincseiből egy koszos malacot se mondhat magáénak.

A költő életéből

A költő lakása – A szőlőhegyi ereklyék – A badacsonyi ürmös és a nádorispán – Kend az Alvinczy? – Eszébe jut az Orleans-i szűz és a ménszamár – Szent Spiridon pórul járt – A tizenkét paplan és tizenkét pendely története – A halott hazajön a temetőből

Megnéztük a költő lakását. Azt a házat, mely az övé volt.

A várhegy déli oldalán a püspöki palota és kert vonalán fekszik. Derék kisvárosi épület, cseréptetővel, kényelmes, nagy szobákkal, szellős folyosóval, kis kerttel.

Negyvenöt év előtt láttam először. Akkor még csak tizenkilenc év választott el a költő halálának évétől. Még megvoltak azok a fák, melyeket Kisfaludy Sándor ültetett. Még olyan fát, öreg almafát is mutattak, mely a költő születése óta, 1772 óta élt. Mikor Nagy Miklóssal és Gyulai Pál úrral huszonöt év előtt ott voltunk, akkor már az öreg fa nem állott. Azóta én se voltam azon a vidéken.

Úgy hallom, azóta márványtáblát helyeztek a ház falába, s arra aranybetűvel vésték be, hogy e házban született, élt és halt meg Kisfaludy Sándor, a költő. A ház előtt ligetes tér, a város egykori pulykalegelője, s azon a költő szobra.

A ház anyai öröksége volt, s Kisfaludy Mihály úr, a költő apja, mint fiatal házas odahúzódott. Később Győr megyébe, tétí kúriájára telepedett, s ott is halt meg. Gyermekkorá nagy részét a költő is ott töltötte.

Serdülőkorát a tanintézet, ifjúkorát a háborúk nyelték el. Feleségét, a ragyogó Szegedy Rózsát Vas megyébe, Kámba vitte. Itt élt majdnem hat éven át. Oly boldogan, hogy boldogságának leírása a legnagyobb lángelmék tollára méltó. Csak 1805-ben költözött sümegi házába, öröklött birtokába. Mikor a Szegedy-örökösök osztoztak, a kámi kúria Róza öccsének, Bezerédynének jutott. Ma is Bezerédy-birtok.

A sümegi ház akkor kisebb volt, mint most, s nem is oly díszes, mint később. A költő 1810-ben két szobát épített hozzá, s kapuját is átigazította, s homlokzatát díszesebbé tette. Így lett csinossá és kényelmessé a lakás. Itt keresték őt fel gyakran hírneves férfiak, vármegyéjének oszlopos emberei, régi katonai pajtások, tábornokok,

tudósok, a Kisfaludy és Szegedy atyafiság tagjai. Itt látogatta meg őt nemegyszer Deák Ferenc és Csányi László és Festetich György gróf, a keszthelyi Georgikon alapítója, s fia, László gróf, kivel mindvégig bizalmas barátságban állott. S ide jöttek messze vidékekről a felsőbb intézetek lelkes ifjai, hogy amikor a regék színhelyét, Csobáncot, Tátika, Szigliget, Somlyó várait megnézik, a regék költőjét is lássák, s áhítatos tiszteletüket meghatott hangon kifejezzék.

Magyar költők: kinek van köztetek saját háza, édes öröklött hajléka? Vörösmartynak, Petőfinek, Tompának sohase volt. Aranynak lehetett volna, mégse volt. Jókainak volt is, lehetett volna is, még sincs. De legalább megvan sváb-hegyi tanyája. Csak régi költőinknek adott a sors öröklött hajlékot. Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Fáy, a Szemerék: nekik volt otthonuk. Petőfi egész életében egész évet sohase tölthetett egy helyen. Bánatának s örömeinek helyhez kötött emlékeit egy év után soha nem láthatta többé.

Kisfaludy Sándor harmincnégy éves korától kezdve haláláig, hetvenkét éves koráig háborítatlanul lakhatott öröklött ősi hajlékában. Van-e ennek hatása a költői lélekre? Boldogabb-e az a gólya, az a fecske, melynek fészket sohase pusztítják el rossz idők és rossz emberek? Pacsirta, rigó, fülemile nem oly édesen dalol-e, bár minden évben új fészket rak, mintha sohase kellene más bokorban, más lomb árnyékában új otthont alkotnia?

Benéztünk a költő dolgozószobájába. Ahol íróasztala állt: ott lába alatt lyukassá kopott a padlódeszka. Azt mondták, a költő csizmája koptatta ki. Nem bizonyos. Hiszen 1875-ben, mikor ott jártunk, már harmincegy év óta más lakta a házat.

A házat és a sümegi szőlőt az ötvenes években János püspök vette meg a költő örökösaitől. Ma mind a kettő a veszprémi püspökség vagyonát képezi.

A házban s annak szobáiban nem találtak a költő után apróbb érdemes emléktárgyakat. De a szőlőhegyi hajlékban találtak. Ott volt íróasztala, azon írótolla, tintatartója és házi sapkája, s a sarokban sétabotja. Maga János püspök nézte meg s jegyezte meg. Ott hagyta. Szigorú rendeletben megparancsolta a vincellérnek, hogy ezekre vigyázzon, ezeket őrizze meg, s kegyeletes látogatóknak vigyázva mutassa meg.

Hiába volt talán ez a szigorú rendelet.

Elloptak mindent. A vincellér nemcsak nem vigyázott, sőt ő volt a kézre adó. A sétabot helyett betettek egy husángot, a házi sapka helyett

egy bagósüveget, az író toll és tentatartó helyett egy nyúllábat s egy darab krétát.

A házban, mikor ott jártunk, a püspöki tisztartó lakott. Tisztartó lakás most is.

János püspök a maga költségén már az ötvenes évek elején szobrot akart emelni a költőnek Sümegyen. De a rokonok nem engedték meg. Kemény, kuruc természetű emberek a Kisfaludyak. Még aki labanc volt, annak is kuruc vére volt. Minthogy pedig János püspök 1850-ben nyerte a püspökséget: pecsovicsnak, osztrákpártinak tartották. Márpedig Kisfaludynak pecsovics ember szobrot ne emeljen.

Sok adomát hallottam a költőről. Hosszú élete, sokoldalú, gazdag élete volt; sok adoma képződhetett élete és egyénisége körül. Pápán és Veszprémben még sok jó ismerőssel, sok jó barátjával találkoztam gyerekkoromban. Ha mindenre tudnék emlékezni! Ha sejtettem volna fiatal koromban, hogy valamikor én is papirost szántok és betűt vetek és konkolyt aratok, s ha följegyeztem volna a hallott dolgokat!

De azért elmondok egyet s mást az adomákból. Sokat ő maga is följegyzett leveleiben, én úgy mondom el azokat is, amint én hallottam.

Mindenki tudja, hogy a költő 1809-ben a nemesi fölkelés őrnagya s József főhercegnek, a nádorispánnak segédtszije volt. Mint segédtszije, a főherceg udvarához s közvetlen környezetéhez tartozott.

Vitt magával a táborba badacsonyi ürmöst is hatalmas csutorával. Egyszer a nádorispánt is megkínálta egy pohár ürmössel.

A badacsonyi ürmös csodálatos finomságú, ritka bor. Tudtommal másutt nem is készítik se nálunk, se más országban. Az édes badacsonyi mustot lepárolják felényi mennyiségre: így készül. Színe barna sötét. Íze édes, zamatos, illatos; ereje, tüze páratlan.

A nádorispán iszik, s megnyalja utána szája szélét.

– Micsoda ital ez, Kisfaludy? Ilyet még sohase ittam. Fölséges!

– Ha ízlik fenségednek, most a szüretkor majd készítették fenséged számára is.

Volt egy Ág Ferkó nevű gazdája. Nejeének megírta, hogy a Ferkó gondoskodjék a nádorispán számára egy hordó ürmösről.

Ág Ferkó gondoskodott két hordó ürmösről. Egyik a nádornak, másik az uraságnak. Maga szállította fel Budára a királyi várba mind a két hordót. Úgy egyakónyi lehetett mindegyik.

Megízleli Kisfaludy az egyiket.

– Ez nagyon jó, Ferkó!

– Ezt tekintetes uraságomnak készítettem.

Megízleli Kisfaludy a másikat. Ez is jó volt ugyan, de sokkal gyöngébb és ritkább, mint a másik.

– Hát ezt kinek szántad, Ferkó?

– A nádorispánnak!

– Hiszen ez nem ér annyit, mint a másik!

– Nem is akarom, hogy annyit érjen. Jó lesz ez a németnek így is.

Kisfaludy jól összeszidta a Ferkót. Ostoba parasztnak nevezte. Az ő maga számára szűrt ürmöst adta a nádorispánnak.

– Sohase köszönik ezt meg tekintetes uraságomnak.

Úgy is lett.

Kisfaludy a király parancsára megírta a nemesi fölkelés történetét. De igazán írta meg. Emiatt aztán Kisfaludyt elcsapták, kétesztendei munkájáért azt se mondták: köszönöm. Örökös kegyelemvesztés lett a jutalma.

Akkor kerekedett fölül a Ferkó, mikor ezt megtudta.

– Ugye, megmondtam? Kár a németnek egy csöpp is a jóból!

Pedig bizony nem a nádor volt az oka a kegyelemvesztésnek.

Köztudomású a „Kend az Alvinczy?” története. Nem is mondom el. De érdekes az, hogy Kisfaludy ez adomának maga is közeli tanúja volt.

A győri veszett csata után a nemesi fölkelő seregek egy része Komárom felé, a másik része Buda felé vonult vissza. Az utóbbi résznek egyes csapatai csaknem futva menekültek.

A tiszai megyék fölkelő nemessége éppen Győr felé vonult, mikor a hátráló csapattal találkozott. Ekkor gróf Festetich Ignác ezredes a tiszaiaknak is a hátrálást parancsolta, s ugyanő vezette a visszavonulást. Magánutasok azonban jó lovakon, jó kocsikon gyorsan Budára hajtottak, s itt zajt ütöttek azzal, hogy az egész nemesi sereg futva menekül Buda felé, s hátán hozza a franciát.

Budán Alvinczy altábornagy volt a hadparancsnok. Egész táborukarával lóra ül, s megy teljes díszben a fölkelő sereg elé. A rendetlen futást ugyan nem hitte, de mégis teljes díszben ment, hogy bátorítsa s megtisztelje a nemesi sereget.

Bia körül találkozik a sereggel. E sereget pár nap előtt a budai Vérmezőn az ő nevében fegyverezték föl. A fegyvereket Alvinczy fegyvereinek nevezték a nemes fiúk maguk között. Akkor még

tűzkövesek voltak a lövő fegyverek. Kellett tehát a fegyveren lenni sárkánynak, amely fogja a tűzkövet, és acélnak, amely szikrát ad a puskaport meggyújtani. Ámde a fölkelte nemességnek a Vérmezőn Alvinczy nevében nem adtak más fegyvert, csak régi rozsdás pisztolyokat, melyeknek se sárkányuk, se acéluk nem volt, melyekkel tehát lőni nem lehetett. Természetesen szűrni se és ütni se.

Odaér a fényes hadparancsnoki táborkar. A tiszai nemesség megáll, sorakozik, tiszteleg. Gróf Festetich Ignác jelentést tesz Alvinczynek. A fölkelő seregben lassanként elterjed, hogy itt az Alvinczy, ez az Alvinczy. Ekkor történt aztán, ami történt.

A kérdést „Kend az Alvinczy?” egyik tiszai megye valamelyik fiatal nemese tette, s ugyanő adta meg a kemény feleletet is. Alvinczy rettentő dühbe jött. Agyonlövéssel, várfogsággal fenyegetődött. Mutatta ugyan neki az ifjú nemes a disznólábféle rozsdás pisztolyt, de ezt Alvinczy nem jól értette meg. Talán ez fokozta haragját, melyet a katonai fegyelmetlenség is indokolt némileg.

Haragja azonban nem sokáig tartott. Festetich gróf ezredes megmagyarázta a dolgot, s a pisztolyt is figyelmesen megmutatta. Mikor nemsokára Kisfaludy Sándor előtt újra szóba jött a dolog, Alvinczy már maga is nevetett a dolgon.

– Igaza volt annak a fickónak, de goromba szaváért mégis szeretnék neki huszonöt botot adni.

Csakhogy a nemesembert nem volt szabad megbotozni!

– Római katolikus vallására sokat adott Kisfaludy. Volt a Kisfaludy családnak egy protestáns ága is, de ő a maga ágazatát előbbvalónak tartotta a protestánsnál. De indoka politikai természetű, s nem vallásos természetű volt. Élt-halt a nemességért; rajongó álmódzásai közé tartozott a nemesség középkori fényének s a Kisfaludy nemzetség ősi dicsőségének és hatalmának visszaszerzése. Deák Ferenc pártját kálvinista pártnak tartotta, a kálvinistákat szabadelvűeknek látta, s a szabadelvűségtől féltette nemességét s a nemesi előjogokat. Ebből állott minden felekezetestessége. Bármennyi kápolna, remete, gyóntató pap, zarándok, hajnali harangszó, imádság fordul is elő költeményeiben: ennek nincs más értelme, mint a valláshoz politikai okokból való ragaszkodása.

S erre sok a bizonyosság.

A papokat nem szerette valami nagyon, noha sokszor adtak neki

kölcsönpenzt, törvényes kamatra.

Mindig dicsekedett azzal, hogy ősei közt voltak hősök, vitézek, tékozlók, könnyelműek, pártütők, de pap sohase volt egy se.

Francia fogoly korában egyszer nagyon elfáradt a gyaloglásban, s egy szamárhoz jutott. Felült a szamárra, ami előtte, az egykori nemesi testőr, a huszár főhadnagy s a délceg lovas előtt ugyancsak furcsa dolog lehetett. Hanem hát, ahol ló nincs, ott a szamár is jó.

Van egy ledér francia népmonda. Ledér most, de kegyes monda a kegyes régi világban. E monda szerint az orléans-i szűz egykor mén szamáron lovagolt. S a szamár ismervén a Szűz isteni küldetését, fejét visszafordítá, s utálatos szemekkel ránézve a Szűzre, emberi szózatot hallatott:

– Imádlak téged, istenáldotta Szűz!

Ez jutott a költő eszébe, mikor a szamáron poroszkált Franciaország felé. Az ő szamara is mén szamár volt.

– De nekem nem vallott szerelmet az én szamaram, mint a derék, katonás francia szűznek!

– Mikor Károly öccse, a költő meghalt, utána sok adósság maradt, de igen kevés vagyon. Derék emberek, hű barátok, jó hazafiak gondoskodtak a költő temetéséről s adósságai kifizetéséről. Köztük Fáy András is. Kisfaludy Sándor és Fáy András közt levelezés is folyt e tárgyban.

Károly öccse festőművész is volt. S maradt utána egy kép, Szent Ferencnek festett képe. Jó-e, rossz-e ez a kép: Kisfaludy Sándor nem tudta, de ezt megtudni Sümegről ő ugyan Pestre nem utazott. Ez az út akkor belekerült volna egy hétbe.

De Fáy Andrást mégis meg akarta hű fáradozásaiért jutalmazni. Ezt írta tehát neki:

– Ha az a Szent Ferenc-kép művészi alkotás s igazán jó kép: akkor azt kedves uramöcsém tartsa meg emlékül, fogadja el családuktól. De ha valami rossz mázolás, akkor adja oda a franciskánus barátoknak; ott a többi efféle szent társaságában ellehet.

Így vélekedett a papokról.

Vajon hova lett csakugyan az a szentkép? Tudja-e a Kisfaludy Társaság?

Volt öccsének, Károlynak egy hitelezője, akivel éppen sok baja volt Kisfaludy Sándornak. Ezt a hitelezőt Spiridionnak nevezték. Vagy szabó

volt, vagy vendéglős, már nem tudom, melyik a kettő közül. Kissé hóbertos német ember.

Mikor azt megtudta, hogy Kisfaludy Károly után alig maradt valami vagyon, s hogy a hitelezők nem kapják meg minden pénzüket: a testvéreknek s kivált Kisfaludy Sándornak esett, s ezeket zaklatta leveleivel. Különösen Sándor ellen biztatta föl valaki, s hozzá minden hónapban, néha hetenként intézett adósságvételő, pénzt sürgető levelet postán vagy vásározó zsidók és gyolcsos tótok útján. A költő utóbb már dühös volt, ha ezt a nevet meglátta: Spiridion.

1832-ben vagy 1833-ban egy kemény hideg, zivataros, hófürgeteges decemberi napon beállít a költőhöz egy vad, ismeretlen egyéniség. Bundája tele hóval, bajusza és szemöldöke is tele hóval, még bolyhos köcsögkalapja is tele hóval.

Beköszönt, s azon kezdi a beszédet:

– Tudja-e az úr, micsoda nap van ma?

Ránéz a költő kíváncsi és komor arccal.

– Mit akar? Kicsoda az úr?

– Mindjárt megmondom, s tisztelettel mindjárt bemutatom magam. Tetszik tudni, ma van Szent Spiridion napja.

No éppen ez az ember kellett a költőnek. Úgyis éppen az tette komorrá, hogy elhalt felesége jószágát az időközi haszonnal éppen most kellett kiadni a Szegedy atyafiaknak. Mérgesen odaszól a hóbertos némethez.

– Mi közöm nekem ehhez? Adja elő a dolgát szaporán.

A jövevény kiráz egy kosárra való havat bundájából, szemöldökéből és köcsögkalapjából.

– Tetszik tudni, én vagyok az a pesti Spiridion, akinek a nemes Kisfaludy família ma is adós. Nekem pedig az a szokásom, hogy én nevem napján látogatom meg adósaimat.

A költő feláll, egy szót se szól, megfogja a bundát és köcsögkalapot, s úgy kilöki a folyosóra, csak úgy nyekken. A bundában és a kalapban volt természetesen Szent Spiridion is. Csak azután mondta neki:

– Nekem pedig az a szokásom, hogy az ilyen embert saját neve napján dobom ki házamból.

Ez esetnek híre futott, s ebből példabeszéd lett.

„Úgy ne járj, mint Szent Spiridion a Kisfaludyakkal.”

Ennek a példabeszédnek, ím ez volt a története.

A költő hatalmas erejű, izmos férfiú volt. Történeti arcképe a magas homlokkal és kopasz fejjel alig nyújt hű képet termetes alakjáról.

Haját Milánóban vesztette el 1796-ban, amikor a milánói várat a franciák bekerítették és ostromolták. Az ostrom negyvenegy napig tartott. A várőrségben a rossz víz miatt hagymáz* ütött ki. Megkapta a betegséget a költő is. Erős testalkata ugyan hamar megbirkózott a betegséggel, de haja elment, s nem is jött vissza többé. A Kisfaludyak dús hajúak, s a dús hajzat öccsének, Kisfaludy Károlynak arcképén jól meglátszik.

Egyéb balesete is volt, kivált öregkorában.

Éppen hetvenéves korában, 1842-ben karácsony előtt Keszthelyre akart bemenni, Szántó körül a hajnali szürkületben fekete kutya ugrott ki az árokból a lovak előtt. A lovak megijedtek, megvadultak, s tuskön-bokron át, vitték a kocsit. Feldúlás lett a vége, s a költőnek térdkalácsa s vállcsontja eltörött. Pár hónapig őrizte a szobát, de tökéletesen kigyógyult.

Súlyosabb volt az az esete, melyről Kossuth Lajost maga értesítette.

Somlyai szőlejébe ment, hova borvevőt várt. Március 10-ike volt; erős, hideg szél támadt, cselédjeivel együtt áthűlt, s hatalmas hurutot kapott, lázzal. Cselédjei elfeküdtek, a költő azonban, a hajdani katona keményen ellenállt, s esze ágában se volt lefeküdni. Sőt talán még legénykedett. No hiszen megrohanta ötnapi legénykedés után olyan láz, hogy tizenhárom napig egy percnyit se aludt, s víznél egyéb nem fordult meg szájában. Mégse gyöngült el valami nagyon. Pedig ez az eset hetvenkét éves korában, 1844-ben történt.

Hogy ilyen férfi el tudott bánni Szent Spiridionnal: nem lehet csodálni.

Őseire büszke volt.

Méltán. Ma a huszadik századot éljük, s az ő családi levéltárában a tizenkettedik századtól kezdve meg voltak az okiratok, melyek ősei hatalmát bizonyították. Csak Veszprém vármegyében három vára, három uradalma volt egykor családjának. Essegvár, Döbrönte, Csékút. De egyik dédükanyja miatt sok rossz élcet kellett hallania.

Volt egy őse: Kisfaludy László tábornok, Győr várának s városának hadi kormányzója. A törökök elfogták, s nehéz vasat tettek kezére, lábára, s Esztergomban föld alatt, sötétben tartották.

Volt gondjuk rá, hogy erről feleségét is értesítsék. Szarvaskendi Sibrik Mária volt a feleség. Szerette urát életre-halálra, kész volt érte minden

áldozatra.

A török váltságdíjul nyolcezer forintot, kétszáz török rabot, kétszáz kőst és tizenkét paplant kötött ki.

Az asszonynak nem volt török rabja, hanem volt a győri német várkapitánynak, ettől kellett rabot venni. Ez pedig rosszabb volt, mint a pogány; istentelenebb volt még a kutyahitűnél is. Ez a kétszáz török rabért még többet követelt.

Még akkor telt a várakból és uradalmakból.

Csakhogy a német azt is követelte, hogy ha az esztergomi basának odaadja a paplanját, neki adja oda a pendelyét.

Az asszony megígérte. De csak akkorra, amikor előbb a basával végez.

Csakhogy ez az asszony nemcsak Kisfaludyné volt. Ő szarvaskendi Sibrik sarjadék is volt, akivel összetűzni nem volt tanácsos.

Kisfaludy László uram kiszabadult, de a 12 paplan odalett.

Mi lesz a pendellyel?

Mária asszony magához rendelte a várkapitányt Kisfaludra, Sopron vármegyébe. Férjét elküldte valahová.

Megvendégelte a várkapitányt, ahogy magyar nemesasszonyhoz illik. És szó nélkül várta, mikor hozakodik elő a várkapitány a pendellyel.

Előhozakodott, mihelyt a bor kissé a fejébe szállt.

Mária asszony erre is készen volt.

Eléje tartott tizenkét szép hófehér pendelyt. Maga fonta a fonalát, maga fejtette a vásznát, maga hímezte ékes virágát. Elfogadja-e a német?

Nem fogadta el. Olyan pendelyt kért, amelyik már volt egyszer Mária asszony harmattestén. Olyat is kapott.

Csakhogy előbb Mária asszony intésére előugrott egy csomó nemesifjú, a várkapitányt és kísérőit leverte, s a kapitány kezét gúzsba kötötte.

– Az én pendelyemet akarod, német? Nesze!

Előhoztak egy rongyos pendelyt, ráadták a várkapitányra, egy cafatos főkötőt a fejére kötöttek, s úgy küldték be Győr várába.

Megérdemelte.

Csakhogy ez a pendely több várat és uradalmat nyelt el, mint a tizenkét paplan.

A német meg se állt Bécsig. Kegyetlen hazug panasszal beáztatta nem is Mária asszonyt, hanem Kisfaludy László uramat.

Árpád apánk hét vezére közül való volt Szabolcs vezér. Ennek a fia

volt az a Csák, akitől a Kisfaludyak származnak. Szabolcs vezértől kezdve Kisfaludy László uramig sok szép birtokot összegyűjtöttek. De mire a paplan ára s kiváltképpen a pendely ára kikerült, s Kisfaludy László a hóhér pallosától megmenekült: akkorra maradt is, nem is valami a sok várból és uradalomból.

A várakból legalább egy se maradt.

Hanem mikor Kisfaludy László uram a sok hercehurcából hazaszabadult: átölelte szerelmes hitvesét, Mária asszonyt mind a két kezével, megcsókolta mind a két piros arcát bajuszos szájával, s talán még valami könnyet vagy mit is törölt ki a szeméből.

– Most már ugyan semmink sincs, aranyos lelkem, asszonyfeleségem, de mégiscsak úgy volt jó, ahogy te cselekedtél.

Nos hát a költőnek, mikor jókedve volt, ugyancsak hallania kellett, miként pusztult el az ősi birtok paplan miatt, pendely miatt.

Ha jókedve volt: vidáman el is hallgatta. Ha pedig rossz kedve volt: nem is volt tanácsos előtte ezt a dolgot pajkosan előhozni.

Volt a költőnek egy sajtóságos baleszméje. Mindig attól félt, vele is megtörténhetik, hogy elevenen temetik el.

E baleszmének története van.

Élt 1750 körül Téten, Győr megyében egy előkelő, gazdag nemes úrnő. Nevét elfeledtem. Vagy Noszlopyné, vagy Kisfaludyné, vagy Gyapayné volt: úgy rémlik előttem. Csak annyit tudok biztosan, hogy egy Veszprém megyei egykori jó barátomnak s birtokos társamnak öreganyja volt. E barátom neve Noszlopy Tamás. Nálam idősebb volt, s már nem is él. Aki az ő családi leszármazását ismeri, Téten pedig jól ismerhetik: az rájön ama gazdag nemes úrnő nevére.

Az úrnő megöregedett, meghalt, eltemették. Aranyláncot tettek a nyakára, aranygyűrűket az ujjára, aranykösöntyűket a kezére, aranyos mentét hideg tetemére. Így rendelte ő maga. Maradékai szót fogadtak.

Tél volt, hó volt, hideg volt, mikor eltemették.

A közönség látta a holton, a nyitott koporsóban a sok kincset.

Egy-két rossz ember összebeszél, s éjjel kiment a temetőbe, fölást a sírt, s meg akarta rabolni a halottat.

De a halott nem volt halott. A zajra fölébredt, a hidegre fölélédt, s mikor a koporsót fölnyitották, felült.

Felült, nagyot ásított, s azt mondta:

– Köszönöm, jóemberek!

De a jóemberek holtra rémültek. Se szólni, se mozdulni nem tudtak. A szegény öreg úrnőnek magának kellett a sírból kijönni, ruháját rendbe hozni, s hazaballagni a faluba. A rossz emberek, mikor magukhoz tértek, közel se mertek hozzá menni.

Hazamegy az öreg úrnő, s kopogtat a cselédlakás ablakán.

A cselédek fölébrednek, kinéznek, s íme, látják a halottat halotti ruhájában, ahogy délután eltemették. A telihold éppen rásütött, s a hó is világított. Jól látták, jól megismerték.

Rémületében esztét vesztette valamennyi. Kezüket tördelték, hányták magukra a keresztet, és sopánkodtak az irgalmas istenhez. De segíteni egyik se mozdult.

Az úrnő kardos asszony volt életében.

– Keljetek hát föl, gézengúzok! Nem látjátok, hogy megvesz az isten hidegje? Nyissátok ki hamar a kastély ajtaját!

Igaz, hogy a halottakat nem szokás valami bőséges ruhákban eltemetni.

De azért a nyavalyás cselédek nem mozdultak.

– Kísértet! Kísértet!

Utóbb is egy félig ittas öreg cseléd bolond ésszel azt mondja:

– Uszítsátok rá a kutyákat!

Szót fogadtak, s a kutyákat ráeresztették, ráhajsolták a kísértetre.

Csakhogy a kutya nem babonás. A kutya megismeri az ő jó úrasszonyát életben is, halálban is.

Úgy rohantak az úrnőre, mint a dúvadak, de amikor hozzáértek: kezét nyalták, hozzádörgölöztek, jó szívvel üdvözölték. Mintha mondták volna:

– Hozott isten, hozott isten haza a föld alól!

Így menekült meg az úrnő, s azután élt is még egy darabig.

Ez az eset Kisfaludy Sándor születése ideje körül történt. Sok éven át erről beszéltek három-négy vármegyében. S ez annyira megnyomta a gyermek elméjét, hogy a költő, mikor végrendeletet csinált, azt rendelte, hogy szívét, azt a melegen érző szívet szúrják keresztül, és csak úgy temessék föld alá.

Átszúrták-e a holt költő szívét: nem tudom. A végrendelet, melyben azt meghagyta, még Szegedy Róza életében, 1830 előtt kelt. A költő még azután sokáig élt.

A lakatlan palota

Szent Kristóf térdekalácsa – A lakatlan palota rideg – A félszemű kulcsárné és vén macskája – Az öreg „Pál bácsi” – A múlt századok írásai és könyvei – Az öreg hajdú – A munkáskérdés titkai – Vége van, de még nincs vége a könyvnek

Mire a Kisfaludy-házat megnéztük: lenyugodott a nap. Talán félóráig sétálgattunk még a városban, s azután leültünk a gazdag estebédhez.

Késő éjszakáig beszélgettünk komoly tárgyról nagy vidámsággal. Beszélgetésünk tárgyai: a régi kastély, a gazdag sümegi festő s a Bakony-erdő, amikor még benne a mamut lakott.

A régi kastély a püspöki székház, melynek lakói és vendégei voltunk.

Kapuszínje alatt falba vert szegen mamutcsont lóg egy kócmadzagon. Valami forgócsont vagy lapockadarab. Sümegi határban találták valahol, valami ár hordta rétegben. Amikor találták: földünk őslakóival még akkor nem voltak a tudósok közeli ismerősök. A köznép ma sem az. A köznép ma is azt hiszi, hogy az a csont valami óriás embernek csontja. Vagy valami csodatevő szenté. Talán Szent Kristófnak térdkalácsa. Sehol se lesz annak jobb helye, mint a püspöki palotában. Oda adták be, s ott akasztották fel a kapuszín alatt. Vénasszonyok, csacska emberek sokat tudnak arról a csontról mesélni.

Nagyon kegyes, istenfélő öregasszonynak volt egyetlenegy szép leánya. Szép leánynak szolgálégény volt a szeretője. Csakhogy az öregasszonynak vagyona is volt, a leányra gazdag legény is szemet vetett, szolgálégénynek hátul volt a helye.

Az öregasszonynak azonban csúsz rakódott a könyökébe. Se söpörni, se tésztát gyúrni nem tudott, de még csak az olvasót pörgetni se. Nagy baj ez. Adott gyertyát a templomnak; elment búcsú járni Kiscellbe, Szent-László-Egyházra; imádkozott, fohászzkodott hétszámra: mind nem használt semmit. Testi fájdalmai voltak.

Odament hozzá a szolgálégény. Megvigasztalta, megcirógatta, könyökét megtapogatta, s megígérte, hogy hoz neki ereklyecsontot, tegye a feje alá, meggyógyul, de adja neki a lányát feleségül.

Ravasz a legény, babonás az öregasszony. A lánya is csak arra kérte,

tegyen meg mindent, hogy a csúz takarodjék ki a könyökéből. Meglett az alku. A szolgálgeény tudta már, hol kandikál ki a csont az omlásból, kivette onnan, s vitte az öregasszonyhoz. Akkora darab volt, mint egy tulipántos láda. Mindjárt elhitte az öregasszony, hogy ilyen csontja nem is lehet másnak, csak előkelő rangú csodatevő szentnek. Bizonyosan meg is gyógyul tőle.

Ilyen bolondságokat beszélnek arról a nagy csontról.

Másfélszáz esztendő s régi palota, száz esztendő óta már senki se lakja. Mióta Koller püspök fölépítette a veszprémi palotát: azóta a veszprémi püspök csak bérnéláskor látogatja meg elődeinek sümegi palotáját.

Letarolt erdő, fogatlan száj, elpusztult család, elfásult szív, uzsorás embernek lelke, lakatlan palota: minő rideg látvány!

A pusztá vár ott a bérctetején nem oly kietlen.

A romnak van szépsége. Tetőtlen falak, merész oszlopok, düledék kövek, mohos üregek, egykori ajtók és ablakok óriás nyílásai, vihar süvöltése a nyílásokon, forgószél tánca a falromok között, vércsebagoly a falak odúiban, vadvirágnak hervadt bokrai az ormokon. Mindenütt az elmúlás, és mégis élet mindenütt. Emlékek a múlttól, szájról szájra szálló hagyományok az embereknél, képzelet és andalgó érzések széppé teszik a pusztá várat.

Hiszen az öregasszony is szép; ezüst hajával, fényes szemeivel, arcának szabályos redőivel, halk hangjával, szelíd beszédével, amikor ott ül zsöllyeszékén, s unokái körülveszik, s nagy zshivajjal játszanak körülötte. Fia-lánya is oda-oda megy hozzá, s megcsókolja vagy a kezét, vagy a homlokát.

– Édes kedves jó nagyanyánk!

De nézzétek meg a delnőt, akit nem látogat senki.

Arca szép, szeme ragyog, piperéje tökéletes, szobája virágos, de szíve nincs. Szerelme csak hivalkodás, szava csak csalfaság. Társalgásából hiányzik a lélek, nem hiányzik a számítás. Megcsalta azokat, akik imádták. Szelleme fűtetlen fényes terem hideg télben. Gyermekei nincsenek. Nincs, aki szeresse, s nincs, akit szeressen.

Ilyen a nagyúri palota, amelynek nincs lakója. Ilyen volt a mi tanyánk.

Földszinten, emeleten húsz-harminc szoba és terem egy végben. Mindegyik tele bútorral és képpel, kényelemmel és napsugárral.

S tele hidegséggel. Még nyáron is borzongat benne a hideg.

Nincs lakója. Aki örömmel tanyázzék benne, aki édes szeretettel

fogadja vendégét. Hiányzik belőle az életnek illata, a léleknek melegsége.

Termei konganak, mintha üresek volnának. Falak, padlók, szőnyegek ódon szaggal telvék. Még legyet se találsz. Még a pók se szövögeti hálóját a szögletekben. Mintha barlangban volnál: úgy érzed magad a gazdátlan palotában.

Ott vannak a püspökök arcképei a falakon.

A hatalmas Rozgonyiak, akik szentek voltak az isten előtt s kemény hadvezérek az ellenség előtt. Könnyük hullott az oltáron, vérük a csatatéren, s jobban szerették az országot, mint a mennyországot.

Ott a dacos főpap, aki kardot kötött a püspöki palást fölé, s vitéz hadainak élén maga rohanta meg a szomszéd főurat, Gersei Pethőt, s ostrommal vette be Tátika várát. Nem bírt vele még az országgyűlés se, s mikor kárhoztatták, a hitújítás élére állt.

Hát aki nem volt Árpád sarjadéka, mégis magyar fejedelmi ág volt. A hatalmas Újlaky hercegek utolsó sarja, akit saját várában vertek agyon a kurucok, mert hűtlenné lett magyar fajához, s a hitszegő osztrákhhoz szegődött?

Püspökök voltak mind. Soknak ott az arcképe a falakon bajusszal, szakállal, karddal, kereszttel vagy pedig sima, szenteskedő arccal, amikor – az utolsó századokban – már csak kereszttel és imádsággal ostromolja az eget, s nem karddal és hősi vitézséggel védelmezi magyar nemzetét.

Mindez nem támaszt életet a gazdátlan palotában. Hiszen maradék nélkül múltak el a fényes alakok. Utódaik csak a vagyont örökölték s nem a vért, a nevet, a büszkeséget és a becsületet. Idegen uraság kezére jutott Magyarország. Légy szolgája az idegennek, akkor úrrá lehetsz, püspökké lehetsz Magyarországon. Ez az igazság háromszáz esztendő óta.

Ki őrzi ezt a nagy palotát?

Bizony nem a komisszáros őrzi, mint ahogy Sobri dala mondja.

„Ej-huj, Sobri pajtás – Mi ott az a nagy fehér ház? Ej-huj, Sümegváros, Ott lakik a komisszáros!”

Hanem a félszemű kulcsárnő őrzi.

Juliánna asszony a neve. Még János püspök bízta rá a palota őrzését.

Nem volt valami szépasszony a jó kulcsárnő. S azon felül csak egy szeme volt. Nem is hívták másnak, csak a félszemű kulcsárnőnek. Már Pécssett is szolgálatában állott János püspöknek, mikor a püspök még

csak kanonok volt. Magával hozta a veszprémi püspökségbe, de Veszprémből csakhamar áthelyezte Sümegre, s az ottani palotát bízta rá.

Volt Juliánna asszonynak egy öreg édesanyja s egy öreg cirmos macskája. Azokat is elvitte magával a sümegi palotába. Édesanyja volt már vagy nyolcvanesztendő, de a cirmos macska életkorát senki se tudta. Vén lehetett az istenadta, mert már nagyon mogorva volt, sohase játszott, sőt még cirógatni se hagyta magát.

Nagyravágás azonban nem bántotta, és semmiképpen el nem bizakodott abban, hogy most palotában lakik. Élhetett volna tejjel, vajjal, mézárszékbeli finom hússal, baromfiaprólékkal, körömfaladékkal, de ő csak megmaradt az egér mellett. Minden pincét, padlást összejárt, s minden nyavalyás egeret összefogdosott. Hiába! Így tanította az anyja kölyök korában, így szokta meg a falun; a palota kedvéért ő már a maga szokásából ki nem tér.

Hej, ti főtisztelendő, méltóságos, nagyméltóságú s minden méltóságú főpapok és papi fejedelmek, ha tibennetek is megmaradna az az erkölcs, ami a félszemű kulcsárnő öreg cirmos macskájában megmaradt!

Ugyanez az erkölcs volt a félszemű kulcsárnő öreg édesanyjának. Ő is ehetett volna vadhúst, hideg halat, pástétomot, marcipánt mindennap, de csak megmaradt ő azért a burgonya, leves, gyöngye csirke és köleskása mellett. Élt is töménytelen esztendeig, s talán ma is él. Majorné asszonyom volt a neve.

E nagy egyszerűség kibékíté velük az öreg hajdút is. Akinek neve volt „Pál bácsi”.

Így szólította őt az egész város. Serdülő gyerek és öregember egyaránt öregnek, Pálnak és bácsinak ismerte a század eleje óta. Ő szokott könyveket adni a könyvtárból Kisfaludy Sándornak is.

Régi hajdú volt. Hajdú is, hopmester is, várnagy is egy személyben. János püspök már az ötödik volt a püspökök sorában, akit szolgált. Megbecsülte a püspököket, mivelhogy a szokás és tisztesség úgy kívánta, de egyébként ő minden püspököt csak jövevénynek tekintett, aki ideig-óráig szállóvendége ugyan a püspökségnek, s aztán meghal vagy továbbmegy, s jön helyébe más. Egyik-másik püspököt eltemette, Kopácsy elment prímásnak, Zichy gróf elszökött idegen országba, elmúlik majd János püspök is. De ő megmarad örökké, mert a püspökség is megmarad, a palota is megmarad, a várnagy is megmarad örökké.

Soha le nem tette díszruháját. Ezüstfehér zsinóros világoskék

huszárruhája hozzánőtt testéhez. Pongyolában nem látta soha senki.

Voltak elvei.

Elvei közé tartozott, hogy zsidó és asszonyszemély be ne tegye a lábát a palotába.

Az asszony csacska. Eljár a szája.

A zsidó ellen nem tudott valami okos kifogást tenni. De az neki mindegy volt.

Volt a költőnek egy kedves zsidaja. A neve volt: Scheiber Jakab. Ez hordta a költő leveleit Pestre, s ettől küldte pénzeit is ide-amoda. Ez hordta a csomagokat is. Szegedy Róza előkelő úrnő volt haláláig. Öltözködésben is a vidékbeli úrnők mintaképe. Pesti és bécsi megbízásait csak Scheiber Jakab tudta igazán végezni. Azt hiszem, maradékai most is élnek a vidéken.

A költő egyszer szőlejébe megy. A kapu mellett, lócán üldögél Pál bácsi. Benéz a költő a könyvtárba, kiválaszt egy könyvet, s azt mondja Pál bácsinak, vagy magával viszi a könyvet visszajövet, vagy elküld érte valakit.

Másnap Scheiber Jakabot kérte meg, akinek arra vezetett útja, hozza el a könyvet.

Pál bácsi nem adta a zsidó kezébe; a költő emiatt összemordiázta.

– Mit gondol a tekintetes úr? Szent István királyunk alapított minket, hogyan adhatnám én zsidó kezébe a szent királynak könyvét?

Pál bácsi szentül meg volt győződve, hogy őt, magát is, Szent István rendelte oda, s a könyvtár valamennyi könyvét maga Szent István szedte össze a könyvárusoknál. Még a komáromi kalendáriumot is.

Olvasni természetesen nem tudott a jó öreg.

Ezt a könyvtárt néztük meg másnap mi is. De minket nem a Pál bácsi kísért, hanem a „Nyalka bácsi”.

Ez is hajdú volt, s ez is öreglegény. Torzonborz hófehér hajából de egy szál se hiányzott még. Hófehér bajusza keményen kipödörve, álla fényesre borotválva, teli vállán csak úgy feszült a dolmány.

Mi volt a becsületes neve az öreg „Nyalka bácsi”-nak, nem tudom. Kinyitotta a könyvtár ajtaját, a könyvtárba beeresztett bennünket, s maga megállt ott a nyitott ajtóban, s kemény tekintettel vigyázott ránk: mit csinálunk odabent.

Itt már velünk volt Szentirmay barátunk is.

A nagy terem közepén rendetlen halmokban heverték az uradalom

gazdasági írásai, a korábbi püspöktől kezdve fölfelé sok századra kiterjeszkedve. Urbéri táblák, fizetési lajstromok, kegyúri terhek kimutatásai; szerződések, cserелеvelek, intések, beiktatások, rév-, vám-, italmérési és vásárjogok szabadalmi; vízjogok, malomjogok, malomfejek írásai; megyei, helytartótanácsi és korlátnokai leiratok, föliratok és átiratok; céhprivilegiumok, javadalmi leltárak, a püspökség átvételének és átadásának százados inventáriuma;* visszahelyezések, hatalmaskodások, kártételek, erdei zárlatok percsomói; száz íródeáknak, igazgatóknak, főtisztéknek, tisztartóknak, számtartóknak, ispánoknak s uradalmi fiskusoknak* ákombákom írásai.

Tudós társaság legyen az, amelyik átnézze, sok társzeker, amelyik elbíri az írásokat. Kilencszáz esztendő óta áll fenn az a nagy birodalom, melyet a szent király veszprémi püspökséggé alakított, mennyi története van ennek kilencszáz esztendő óta? Ez a történet mind föl volt jegyezve papirosra. A papirosnak csak ezredrésze van itt, s ez is rendetlenül. S ez az ezredrész is igen sok.

De kevés az a tudomány, amelyet eddig papirosra jegyeztek! De keveset tudunk még abból is, amit már valamikor papirosra följegyeztek! De sok története van nemzetünknek, amely még nem jutott föl a napvilágra! Amelyet még sötétség, penész, molyok, egerek, korhadó papiros foszlányok őriznek.

Két nagy történetírónk volt velünk. Salamon Ferenc és Szilágyi Sándor. Mind a kettő felsóhajtott: mily sok munka vár még rájuk! Mily végtelen munkát végezett az óta mind a kettő! S mily kevés mégis mindez ahhoz, amit még ezután kell elvégezni! De kell-e hát?

S úgy kell-e végeznünk, ahogy eddig tettük?

A 16. század magyar nemzetét nem ismeri még a világ. Nem ismeri maga a magyar nemzet sem.

Két világhatalom rohant meg bennünket. Az egyik Mohamedre, a másik Jézusra esküdött. A török, a német. Melyik volt álnokabb? Melyik volt kegyetlenebb? Melyik volt gonoszabb? Melyik ártott többet a magyarnak?

Hiába töröm az elmém: nem tudok eligazodni ebben a kérdésben.

Egyet jól tudok. Nincs nemzet a világon, és nem is volt soha, akinek száz év alatt annyi hőse, annyi vértanúja, annyi dicső alakja lett volna, mint a magyarnak a 16. század folyamán.

Hol vannak a költők, hol a lantosok, hol a történetírók, kik a hősök,

vértanúk, dicsők alakját a halhatatlanság napsugarával rajzolnák le előttünk?

Salamon Ferenc elkezdte a könyveket nézegetni.

Azt mondták: ezt a könyvtárt Bíró Márton püspök alapította. A százötven év előtti könyvek vannak ott felhalmozva.

Salamon Ferenc akkor már a Zrínyiek történetét kutatta. S kutatta azt is: mit olvasott, miben gyönyörködött, miből tanult a költő Zrínyi Miklós? S nagy öröme és csodálkozására itt megtalálta a költő Zrínyinek kedves olvasmányait. Olasz, latin és német műveket. Megtalálta a magyar törvények gyűjteményének is, a Corpus Jurisnak néhány régi kiadását.

Az egyik kiadás borítékjának belső oldalán erős, vastag lúdtollú írással fel volt írva:

„Constitutio Gentis Hungarorum.”

Alatta a költő Zrínyinek ez a verse:

„Halljátok, halljátok ti forgandó egek! Halljátok híveim, égbeli seregek! Halld meg föld és világ és világi vizek – Az én mondásomat és ti nagy tengerek!”

Ez alatt más kézzel, más tintával:

„De az német meg nem hallja az magyarok constitutióját.”

Mutatta Salamon nekünk ezeket az írásokat, s egyúttal felolvasta. De amikor a némethez ért: becsapta a nagy könyvet, s odadobta egyik asztalra.

– Igazad van, akárki voltál, aki odaírtad!

Az öreg hajdú ez alatt ott állott a nyitott ajtóban.

Kerberosz a pokol bejáratát, arkangyal a paradicsom ajtaját, Szent Péter a mennyország kapuját nem őrzi oly gondosan, mint ahogy az öreg hajdú vigyázott ránk és a kezünkre. Engem bosszantott ez a nagy őrködés. Figyelmeztettem rá Szentirmayt. Ő csak mosolygott.

Odamentem az öreg hajdúhoz.

– Mi van, öreg, még itt ezekben a szobákban?

– Könyvek, írások.

– Mi van azokban a könyvekben, írásokban?

– Azokban titkok vannak, uram.

– Kendnek azokat őriznie kell?

– Már csak megőrzöm, amíg tudom, hűséggel.

Megkérdeztem, mi a fizetése. Elmondta. A lakáson kívül borban,

gabonában ráment a fizetése évenként valami száz forintra. Ezen kívül havonként vagy három forint s viselő és ünneplő hajdúruha.

- Kevés ez, hallja kend.
- Megélek belőle tisztességesen.
- Hátha valaki más jobb szegődést adna?
- Az uraságomat csak el nem hagyom, amíg élek.
- Hátha az urasága elkergetné?
- Engem? Nem lehet az! Megvan az én becsületem őelőtte.

Jól van, öreg Nyalka! Kend még a régi világ maradéka. Kend még nem tudja, mitől reng a föld alattunk. Kend még nem azt mondja: munkaadó, hanem azt mondja: uraság. Kend még nem munkás, hanem szolgál. Kend még barom. Azt hiszi még, hogy a könyvekben és írásokban vannak a titkok. Pedig a könyvek és írások: a múlt, s a múltnak nincsen titka. A jövő van tele titkokkal. Kend még a húségről beszél! Ej-haj, ez az igazi titok: a húség.

Gyönyörű kérdés a munkáskérdés. Ezer nagy elmét nehéz munkára hív, százezer tőkeurat ijesztget, milliók lelkét háborgatja. Elmélet és szenvedély, babona és igazság, hitvallás és káromkodás, vágy és bosszú egyszerre. Mindig oldják, soha meg nem oldják. Mert a szabadság, a mindennapi kenyér, a hatalmi erőszak vágya s az emberi önérzet van benne elválaszthatatlanul összekeveredve. Az emberi léleknek nincs fölségesebb működése, mint a munka. A munka nemesít, azt mondják a bölcsek. De melyik munka?

Amelyiket játékból vagy mulatságból, szórakozásból, szabad kényünkéből végezzük. Isten, mikor megteremtette a világot, ezer irányban félben hagyta a teremtést. Az ember folytatja a teremtést, s amikor ezt cselekszi: akkor munkát végez.

Hogyne lenne ez fölséges? Hogyne tenné ez lelkünket nemessé?

De vajon ha valami elképzelhetetlen hatalom azt parancsolta volna, s kemény hangon parancsolta volna istennek, hogy fogjon hozzá a teremtéshez, s hogy hat nap alatt múlhatatlanul megteremtse a világot, különben a rendőrség kezébe jut, bírságot fizet, esetleg eltoloncozzák, vagy pedig éhezni lesz kénytelen: vajon oly csodálatos tökéletességgel hat nap alatt elkészült volna-e a világ? Volna-e napunk oly fényes, hajnalunk oly édes, földünk oly virágos, csillagaink oly ragyogók, asszonyaink olyan szépek?

Nem hiszem.

A kényszerű munka nem fölséges, s a lelket nem teszi nemesebbé. De az a munka se, amelyet a mindennapi kenyérért mindennap el kell végezni nyolc órán át rendes díjért, nyolc órán túl szabad díjért.

Hol van annak az embernek szabadsága, akinek éheznie kell, ha egy napig nem dolgozik, s éhen kell meghalnia, ha egy hétig nem dolgozik?

S hol van az az emberlélek, mely nyugodt maradjon, mikor maga körül a szabadságot és tölt gyomrot látja, azt pedig jól érzi, hogy ő csak szabadsága árán töltheti meg gyomrát?

Ott húzódik a jól töltött országút. Két utas jár rajta. Szemközt mennek egymás felé, s összetalálkoznak. Az egyik kerek hasú, piros arcú, pörge bajszerű, hetyke járású. A másiknak hasa lapos, arca hervadt, bajusza kajla, járása csosza. Amannak neve: Erős. Emennek neve: Gyöngé. Találkoznak, üdvözlik egymást, szóba állanak egymással.

– Hej, Gyöngé, jó hogy találkozunk. Dolgozzál nekem, s én eltartalak. De hűségese légy.

– Hej, Erős, tarts el engem, s én dolgozom neked. De igazán szeress engem.

Egyik kéz belecsap a másikba, szent a kötés. Szeretet és hűség összebarátkoznak. Uraság és szolga támad.

Lehet ez?

Az öreg hajdú még azt hitte: ez a világ rendje.

Támad azonban kétféle veszedelem. Az egyik a tudás, a másik a szükség. Mind a kettő örökké sugdos az Erősnek és a Gyöngének fülébe. Bujtogatja őket. Megszólal a Gyöngé:

– Hej, te Erős, te nem szeretsz igazán. Kössünk új szerződést. Nekem jog is kell. Felmondás, megszabott munkaidő s több efféle.

– Jól van, te Gyöngé, te nem vagy hűségese, kössünk hát új szerződést. Legyen jogod, elfogadom a felmondást, de megszabom a munkabért.

Megkötik az új szerződést. Hatóság hitelesíti az aláírást. Az uraság megszűnt, helyette munkaadó lesz. A szolga is megszűnt, előáll a munkás. Szerződő egyenjogú felek ezen túl.

Csak hogy megint újabb veszedelem fenyeget. Az Erősnek tőkéje van, a Gyöngé pedig sokaság. A tőke is hatalom. Két hatalom pedig el nem lehet egymás mellett anélkül, hogy meg ne mérkőzzék.

Ki a hibás? Ki a hibásabb?

Az egyiknél elfonnyad a hűség, a másiknál elfonnyad a szeretet. Üres edény a jog, igazsággal és emberséggel kell megtölteni. Földhöz

vághatjátok, ha meg nem tölthetitek.

Öreg hajdú – nincs már olyan szolga, amilyen te voltál. Ha van is: kevés van. De olyan uraság is kevés van ma már, amilyen a tied volt.

Mi lesz a jövő: ez az igazi titok, öreg hajdú, nem pedig az, amit Bíró Márton püspök könyvtárában a könyvek és írások beszélnek. A jog mellé és a szabadság mellé vissza tudjuk-e még valamikor szerezni a hűséget és szeretetet?

Kísértsük meg!

Vége a műnek.

Pedig még nem fejeztük be az utazást egészen. Még hátravan a gazdag kékfestő, hátravan Tátika, Keszthely, Hévíz és a Kis-Balaton. És hátravan Gyulai Pál úrnak erőben, egészségben, jókedvben való hazaérkezése. Ezekről is beszámolok valahol és valamikor.

A balatoni utazás vége

Szegedy Róza halála

I.

Betegeskedése, szobái, áhítatos lelke, szentképecskéi – Kik látogatták halálos betegségében? – Utolsó szavai – Szegedy Róza kertecskéje – Mit bizonyít a halotti anyakönyv?

A vég közel volt már. A fenséges fény kialudni készült, melynél a nagy költő ihlete lánggra lobbant.

Szegedy Róza történetét eddig meg nem írták. Pedig még nem született nő a magyar faj kebelén, kinek alakját a költészet dicsősége úgy körülvette volna, mint az övét. Története a nemzet művelődésének történetéhez tartozik. Emléke szent és dicső.

Halálának körülményeit akarom itt ismertetni. Hamvai már régóta porlanak. Hetvenegy esztendeje lesz néhány hónap múlva, amikor sírjába 1832. évben, május hó 18-án lefektették.

Gyermekkoromban érdeklődtem már neve, alakja és története iránt. Egy-két év múlva ötven éve lesz már, amikor sírját először felkerestem. Azután húsz év múlva kerestem föl s végül két év előtt. Most már kötelességem mindent elmondani, amit haláláról tudok.

Gyermekésszel nem gondoltam arra: akkor kérdezősködni róla, amikor még lehetett volna, amikor még százan meg százan éltek, akik őt ismerték, s tiszteletükkel és rajongásukkal körülvették. Amikor még élénk volt róla az emlékezet, s közénk s életének hagyományai közé nem szállt le a feledés köde. Mikor eszembe jutott: akkor már késő volt. Akkor már kevesen éltek, akik színről színre látták s vele ismerősök voltak. S az ő beszédüket is kétféle feledés csonkította meg. Az ő feledésük s az enyém. Hiszen mindent följegyezni akkor se jutott eszembe.

Élete folyamán sokszor volt beteges. 1831-ben csaknem egész éven át gyöngélkedett. Férjének legbizalmasabb egyik barátja az én egykori öreg barátom, Fülöp József volt, vármegyémnek mind haláláig tiszteletbeli főmérnöke. Ő beszélt nekem, hogy 1831-ben már mindig komoly volt. Sőt szomorúnak látszott. Arca halovány, szinte hervadozó, csak sötét

égszínkék szemeiben volt meg a régi sugár. Nem volt már fiatal, közel volt az ötvenhetedik évhez. Haja már szürkülni kezdett, noha nemigen lehetett észrevenni. A Szegedy család szőke hajszíne volt az övé, s ezen kevésbé látszik meg a dérnek szürkesége, melyet ráhullat az élemedett kor. Ez évben valami Rédl nevű sümegi orvos látta el tanáccsal. Fizetést nem fogadott el, de amikor a betegség súlyossá kezdett válni, akkor a nagyobb orvosi tekintéllyel bíró Stamborszky orvost hívták a beteghez. Rédlnek szerény, de azért tisztas ajándékot adott a költő.

A szent emlékű asszony nem volt kényes. Bár nagycsaládból származott, s a legelső főúri családokkal állt rokonságban, mégse feküdt ágyba, amíg csak lábain állni tudott.

A belső gazdaságot ezen túl is ő vezette, háztartásának számadási könyveibe ezen túl is pontosan följegyzett mindent. Nagyszámú belső cseléde volt. Szakácsné, szobalány, két szolgáló, két bejáró asszony. Nagy szelídséggel, de még betegen is feleselt velük. Konyhára, éléstárra, apró állataira csak ő ügyelt föl. A háznak jóléte, fénye, tisztasága, az asztalnak gondja az ő vállain nyugodott. A vezetést csak az utolsó négy-öt napon engedte ki kezéből. Férfjének, a nagy költőnek elég dolga volt a külső gazdasággal, a közügyekkel, a tenger adóssággal s a nagy ábrándokkal, melyektől elszakadni soha nem tudott.

A költő anyja Sándorffy lány volt. A sümegi Kisfaludy ház, amelyen ott van a nagy költő márványemléke, Sándorffy-örökség. A ház ma is úgy áll, ahogy másfél század előtt az öreg Sándorffy építette, s ahogy azt 1809-ben Kisfaludy Sándor megtoldotta. Két szobával s egy keresztfolyosóval toldotta meg. Nem nagy szobák ezek. Egyik dolgozó s a másik pipázó férfiszoba volt a férfi vendégek számára.

E két szobán kívül három szobája volt a Sándorffy háznak. A nagyasszony belső birodalma volt mind a három. Az utolsó mellett volt a konyha. Régi divatú, sütőkemencés, nyitott tűzhelyű konyha. A zárt katlannak, takaréktűzhelynek még akkor nemesi házakban semmi nyoma nem volt. A konyhán túl volt a tágas cselédszoba a női cselédek számára. A nő hálószobája a konyha mellett fekvő utolsó szoba volt.

Ebből nyílt az úgynevezett középső szoba. „Középső”, e néven lett híressé, így nevezik most is. Ez volt a nő díszszobája, a terem. Előkelő vendégeit itt szokta fogadni. Innen nyílt a harmadik szoba, mely egyúttal női vendégszoba is volt. A férfi vendégeket a toldalék két szobában szokták elszállásolni. Volt egyébiránt vendégszoba még az udvari

épületekben is.

Súlyosabbá az 1832. év április havában, a hónapnak végén lett Szegedy Róza betegsége.

Néhány napig még akkor is rendes hálósobájában feküdt. Amint azonban a betegség fájdalmasabb lett, a konyha zaját, a lányok vihogását nem tudta tűrni. Halálos ágyát átvitte a „középső” szobába. Innen távol esett a konyha zaja is, a férfiszobák zaja is.

Nem idegeit bántotta a zshivaj. A régi magyar nemesasszonyok közé tartozott, akik nem ismerték az idegességet. Nem is volt meg hajdan ez a furcsa betegség. A jó gazdasszony annyit járt a napon, szélben, hóban, szabad levegőn, hogy ezt a betegséget meg nem kaphatta.

Hanem áhíthatát bántotta a zshivaj.

Gyöngéd, vallásos és álmodozó lélek volt. Lánykorát nagy szerelmi bánat s szomorú, de fenséges ábrándok töltötték be. Életre-halálra szerette a nagy költőt, a délceg ifjút. De 1796-ban viszály ütött ki köztük. Az ifjú, aki akkor huszonnégy éves volt, elment világgá, a franciák ellen folyt véres háborúba. A húszéves szűz árva szívvel, bús lélekkel maga maradt. Isten szerelmében, a vallás édes vigaszában keresett menedéket. Mikor nagy vagyonú, fényes állású, deli alkatú imádók legyeskedtek körülötte; mikor a rokonok rajt hajtottak, hogy vesse le a szűzfátyolát, s adja kezét méltó ifjúnak, s mikor attól félt, hogy ereje el találja hagyni, s szerelméhez s örök fogadásához hűtlen talál lenni: mindig isten anyjához, a boldogságos Szűzhöz folyamodott, s álmodozó, gyötrött lelke mindig az egekbe vágyakozott. Ismét és ismét zárdába akart menni, hogy Jézusnak legyen örök szűz menyasszonya, semmint az eltűnt ifjúhoz való szerelmét megtagadja. Pedig az az ifjú mindennap a halállal állott szemközt, s éveken át nem is gondolt arra, hogy valamikor vele egyesülhessen.

Ekkor lett lelke olyan vallásossá.

S most, amikor már háta mögött volt a hosszú élet, s amikor a halál közelgett feléje: szűz hajdon korának mély vallásos ábrándjai, az áhíthatnak istenre és a halhatatlanságra néző vágyai lepték el szentséges lelkét.

Csak rajongó lett haldoklásának napjaiban. Imával és édes könnyekkel tölté nappalait s éjszakáit. Nem félt a haláltól, vágyott megdicsőülésre. Imádkozott szüleinek s elhalt testvérének mennyei üdvéért s férjének és élő testvéreinek boldogságáért. És a szegényekért és rokonaiért és

barátaiért.

Két szent ereklye mindig mellette volt a halálos ágyán.

Az egyik boldogságos szűz Margitnak képe. Egyszerű, kis, vallásos képecske, bizonyára megvan sok kegyes család birtokában. Most e pillanatban meg nem tudom mondani, hol és mikor láttam, de bizonyos, hogy azt a szentképet láttam, melyen Szegedy Róza haldokló lelke révedezett utoljára.

A kép a szűz királykisasszonyt ábrázolja. Ruhája, amely testét érinti, hófehér. Felső öltönye, mint egy palást, csillagokkal behintett fekete szövet. Homloka félig fehér kendővel be van kötve, mint a zárdai szüzeké. Lábainál porban fetregő korona, háta mögött a Duna vize, csónakos emberekkel. Arca jobb oldalán ez van a papíron: Beata Margareta Virgo. Boldogságos szűz Margit. Jobb felől pedig ez van írva: Belae quarti regis Hunniae filia. Negyedik Bélának, Magyarország királyának lánya.

Sok szentképecskéje volt e dicső emlékű nőnek. Külön is, imakönyveiben is. De halálos ágyához éppen ezt választotta vigasztalóul. Annak a királylánynak a képét, aki félreállt a világ elől s annak minden fénye, dicsősége és boldogsága elől, hogy pusztaszigeten magányosan ajánlhassa föl szűz lelkét a mennyei boldogságnak.

Másik ereklyéje volt egy feszület, egy kis kézbeli szent emlék. Kisfaludy Sándornak nagy szerepe volt az 1809-i francia háborúban a nemesi fölkelés körül. E szerepét, mint József nádorispán és fővezér hadsegéde töltötte be. A nádor felette becsülte és szerette a nagy költőt. 1809-ben Szegedy Róza is meglátogatta férjét Budán a nádori palotában. A nádor ekkor tisztelgett nála, s emlékül ezt a feszületet ajándékozta neki.

Csinos és érdekes mű. Ezüstből van. Rajta a keresztre feszített megváltó képe fehér és rózsaszínű zománcból. Lábainál halálfej. Feje fölött kis táblácskán Pontius Pilatus feliratának négy betűje. Iesus Nazarenus Rex Iudeorum.

Ez ereklye most Kisfaludy Sándornak, tatai királyi közjegyzőnek birtokában van, aki a nagy költő Mihály testvéröccsének unokája. A költő híven őrizte ez ereklyét, s halála után Kisfaludy Dénesnek, unokaöccsének jutott.

Utána szállt fiára, a tatai királyi közjegyzőre, ki szíves barátsággal mutatta meg nekem. Kezembe vettem, sokáig elnéztem. Hideg érc, élet

nélkül való tárgy, emberi kéz csinálmánya. De a megváltónak szenvedő arca s lábainál a halálfej gondolatok és érzések áradatát hajtja lelkünkbe.

Ím, ez volt utoljára a szent emlékű nő kezében. Ezt csókolta, ezt szorította kebléhez utoljára. Mikor szeme már az élet és halál határán révedezett, szemeinek édes sugara ezen tört meg utoljára. S lelke, mint madár a virágos gallyról, innen röppent fel a magasságba.

Vajon kik látogatták halálos ágyában?

Sokan. Alig lehetne ma már őket felsorolni.

Idvezítőnk azt tanítja: látogassátok a betegeket. Szent és csodálatos tanítás ez. Akit elhagyni készül az élet, s aki elhagyni készül a világot: keressék őt fel azok, akik szerették, s akiket szeretett. Lehet-e az utolsó útra édesebb érzéssel elindulni?

A jó Anna, Mayer József őrnagy felesége Nemes-Dömölkéről bizonyára nála töltötte az utolsó napokat. Ez volt a nagy költőnek legfiatalabb testvérhúga. Még kisleányka volt, mikor bátyja összekelt Szegedy Rózával. Éveket töltött a fiatal pár házában, s valósággal Szegedy Róza növendéke volt.

Jöttek látogatók a szomszéd falvakból és városokból, a Kisfaludy és Szegedy családok rokonai. Hetven év előtt az Üdvözítő tanítását még jobban követték az emberek, mint ma. Akkor még a halálos beteg szelíd ápolása is atyafiságos és hű rokoni kötelesség volt, amelyet szívből teljesítettek. Az ápolás még akkor nem volt különös keresetmód; zárdaszűzeket, vöröskereszt-nőket nem bocsátottak a haldokló mellé. Csak azokat, akiket ismert, s akiket szeretett.

Két gyöngéd látogatójának nevét különösen megtartotta az emlékezet.

Az egyik volt Rosthy Katalin, Oszterhuber Ferencné, kegyes, jólelkű asszony. Rokonságban állott közelebbről vagy távolabbról mind a Kisfaludy, mind a Szegedy nemzetséggel. Ősi család ivadéka. Az őssal együtt jött be Árpáddal; száz év előtt még virágzó nagycsalád, mely azonban Túl-a-Dunán már kihalt, vagy onnan elköltözött. Négy évvel később ő is elhunyt.

A második volt Szentgyörgyi Horváth Borbála. Dabronyi Cseh József felesége. Három évvel volt fiatalabb, mint Szegedy Róza, de együtt leánykodtak, s mindig jó barátságban éltek. Több mint húsz évvel élte túl dicső barátját.

A halálos beteg a háztartás vezetését az utolsó óráig nem eresztette ki kezéből. Számadási naplója bizonyítja ezt. Utolsó bejegyzése halála előtt

tizenkilenc nappal történt. Ekkor már az ágyból nem tudott fölkelni.

Közlöm utolsó bejegyzését, de ezen meg ne ütközzenek szíves hallgatóim. Ez bizony mindennapi közömbös dolog. Nem bölcs mondás, nem is vers, nem is képzelgés és ábrándozás. Hanem mindezeknél becsebb. A nemes magyar úrnőnek, a jó gazdasszonynak imádandó gondossága.

Súlyos betegsége alatt éppen Szent György napja volt, a belső cselédek változása s bérfizető napja. Április 29-én ezt írta számadó könyvébe:

Eőrzse szakácsnét végképp kifizettem. Panni szolgálót szintén. Zsuzsi szolgálót szintén. Náni szakácsnénak foglalót adtam.

Cselédjeinek vezetéknevét nem jegyezte föl, csak keresztnévét. Egykori cselédjeire emiatt már akkor se lehetett ráakadni, amikor én kérdezősködtem utánuk. Panni, Zsuzsi, Juli, Böske, Rozi: ím, ezek voltak állandó cselédei. Bizonyára szegény sorsú szolgálóleányok; ki elhalt, ki férjhez ment, ki elköltözött időközben. Lehet, hogy magas aggkorban ma is él még közülük valaki. De ki tudná azt megmondani, ki az a Zsuzsi, ki az a Böske, aki ezelőtt ötven-hatvan évvel valamely nagyobb városban szolgáló volt egy rég kihalt családnál?

Hogy Szegedy Róza nem jegyezte föl a cselédek családi nevét, ne csodálkozzék ezen a mai nemzedék. Hiszen a mostani úrnőink se jegyzik föl számadó könyvükbe. Hiszen még számadó könyvet se vezet úrnőink mindegyike. Azt pedig éppen kevesen tudják, hogy cselédjük hová való, mikor született, mi a családi neve, él-e még apja, anyja? Törődnek is ezzel a mi úrnőink. De hetven évvel ezelőtt az anyakönyvvezetők se törődtek. Éppen a sümegi plébánia anyakönyvében olvashatók effélék: „Juli szolgáló meghalt.” – „Egy vándorló köszörús meghalt.” A mai anyakönyvbe egész lapokat írnak tele róla, ki született, ki halt meg, de azért a mai se ér többet, mint a régi. Halottnak, koldusnak, hazátlannak pedig semmit se ér.

Halála előtti napon, május 17-én gyönyörű verőfényes idő volt, s a szent emlékezetű asszony kinézett az ablakon.

A Kisfaludy ház ablakai a várra néznek, mely omladékban hever, s melynek csak elbarnult, csonka falai meredeznek az ég felé, és a püspöki palotára néznek, melyet százötven év előtt Bíró Márton veszprémi püspök épített. Oda néztek a „középső” szoba ablakai is, ahol a nagybeteg feküdt. A püspöki palota kertjében fák voltak, s tömegesen

orgonabokrok is. Azt kérdezte a haldokló:

– Nyílik-e már az orgona virága?

Azt felelték: a várkertben még nem nyílik.

Fényes, de hervadt arcán nem látszott nyugtalanság. Kis idő múlva azt kérdezte

– Hát az én kertemben nyílik-e?

Szegény haldokló asszony, hogyan nyílnék a te kertedben, holott az még sokkal árnyékosabb, mint a püspöki palota kertje.

Negyvennyolc év előtt néztem meg először Szegedy Róza kertjét. Kicsi kert a kapunál, az udvarnak az utcára dűlő részén. De akkor még élt négy-öt korhadó gyümölcsfa, melynek virágos illatát s édes gyümölcsét még élvezte a dicső asszony. Még padja is megvolt, ahol az árnyékban forró napokon pihenni, üdülni, s barátaival társalogni szokott, s ahova behívta apró szárnyasait, hogy velük el-elbeszélgessen. Mennyi érzés, mennyi gondolat, mennyi álmodozás szállt innen föl egykoron.

Harmadfél év előtt is megnéztem. A régi fák már mind kidőltek, törzsöküket is elvitték, nyomukra se akadtam. Csak egy régi-régi tamariszkfa* él még ott ifjabb növényeinek társaságában, melyről azt állítják, hogy ez még a nagy költőnek a fája, s ezt még Szegedy Róza harmatkeze ültette. Nem tudom, meddig él a tamariszk, s miként fejlődik. Gyermekkoromban még nem volt divatos az én falumban; nem figyelhettem meg eléggé. De ha mindenki mondja, és mindenki hiszi, mégis úgy nézünk arra a fára, mintha azt Szegedy Róza emlékezetének ragyogása venné körül.

De ha az orgonavirág nem nyílt is, az ibolya már rég nyílt, s azzal fölékesítették a haldokló szobáját.

Május 10-től kezdve egy ferenci barát volt közelében állandóan a sümegi zárdából. Ott imádkozott szakadatlanul a folyosón s néha a beteg szobájában is. Ez a barát látta el a haldoklók szentségével, s ez adta rá az utolsó kenetet is. Május 18-án halt meg, napfelkelte után nemsokára.

Vajon mi volt a betegsége, mi volt halálának közvetlen oka? Az orvosok azt mondták: betegsége idegláz volt. Ez van a haláláról szóló jelentésben. Ma ezt a betegséget hagymáznak,* tífusznak nevezik. Fülöp József öreg barátom emlékezte szerint május elsejétől kezdve az ágyat már nem hagyhatta el, s május 10-e után már többször ájulásba, eszméletlenségbe esett.

Az ország alig-alig tudta meg a nagy esetet. A halotti jelentést

kinyomtatták, de az se történt gyorsan. Lovas küldöttek vitték a hírt minden irányban. Keszthelyre, Tétre, Eötvösbe, Szombathelyre, Egerszegre, Veszprémbe, Nemes-Dömölkre s általában mindenüvé a rokonokhoz s a vármegyék főembereihez.

Vasút, távíró akkor még nem volt. Budapesten volt ugyan egy-két hírlap, de hiszen mikor ért idáig a levél? Belekerült nyolc napba, ha postán küldték a levelet. Budapest se volt még akkor, hanem volt Buda, és volt Pest. Az egyikről biztosan tudtuk, hogy német város – a másiktól bizton hittük, hogy valamikor magyar város lesz. Bizton hisszük ezt még ma is. A két város lakosságának nem volt akkor még nemzeti ügye. A magyar költő sorsát éppen nem tartotta nemzeti ügynek. Vajon hogy keltette volna fel figyelmét egy messze földön elhalt kisvárosi tekintetes asszonynak halála, akit személyesen sohase látott, s akinek még csak nevét se hallotta soha?

Megnéztem, mi van följegyezve haláláról az anyakönyvben. Hát bizony a jó öreg plébános mindent följegyzett, amit róla tudott. Hogy a neve Szegedy Róza, férje Kisfaludy Sándor, vallása katolikus, származása nemes, életkora 57 esztendő, állapota tekintetes asszony: mindezt följegyezte.

De még mást is följegyzett. Azt, hogy nyolc verset harangoztak rá.

Ne mosolyogjanak hallgatóim. A harangozás az egyház figyelme a halott iránt. De még inkább azok iránt, akiké a halott. Szegény ember egy verset kap, sokszor azt se kapja, ha nincs rá pénze. S azt a verset is talán csak egy haranggal kapja meg. Másként áll a dolog a magas állású halottakkal.

A nagy költő felesége nyolc verset kapott. Talán nem is azért, mert a nagy költőnek volt a felesége, hanem inkább azért, mert a Szegedy nemzetség szülöttje volt a nagy halott. Hiszen mikor a nagy költő második felesége halt meg: akkor csak négy verset harangoztak.

Ez is benne van az anyakönyvben.

Hanem hogy Himfy Szerelmének költészete mekkora világot gyújtott a magyar szívekben, hogy ez a költészet miként ébresztette föl a nemzet közszellemét, s hogy ez a költészet Szegedy Róza dicső alakja körül született meg: ez bizony nincs följegyezve az anyakönyvben.

Csak egy tekintetes asszonnyal van kevesebb Zala vármegyében, Sümeg városában: ezt tanuljuk meg abból a könyvből.

II.

A temetés – Az öltöztetők – Kik voltak a temetésen? – Utolsó rendelkezése – Hol feküdt első sírja? – Látogatásaim sírjánál – Most már a férje mellett pihennek hamvai

A temetés nagy dísszel történt. „Nagy temetés volt”: így szokták mondani. Ha az ország nem ismerte is Szegedy Rózát, s ha már férjének, a nagy költőnek nevére is rá kezdett borulni a feledés, ha saját testvéröccse, Kisfaludy Károly, Kölcsey és Vörösmarty a nemzeti költészet föllángolásában túlszárnyalták is őt: azért Túl-a-Dunának mégis ő volt akkor legnagyobb költője, s az ábrándos szívek, az ifjú lelkek s az ifjúságukra visszaemlékező aggok előtt mégis Himfy dalai képezték a nemes szerelem csillagos egét, melynek minden fénye Szegedy Róza alakját sugározta körül.

Aki most már ott feküdt a koporsóban.

Akkor még nem voltak temetkezési egyletek s temetőünnepet rendező vállalatok. Gyászhintók ezüstös sujtással, koszorúszállító társzekerek, kardos, mentés, panyókás gyászemberek, szegődött siratók, könyomatos tudósítók, az elhunytak érdemeinek és örök dicsőségének vállalati hirdetői: mindezeket nem ismerte a régi nemesi világ.

Akkor a család tagjai és tisztelői, a közeli és távoli rokonok, a keresztfiak és -leányok, a jó barátok, a vármegye tisztikara, a város tisztviselői, az egyház férfijai, s a céhek és a város szegényei képezték a temetői kíséretet. A céhek ünneplő ruhában, lobogóikat bevonva gyász fekete fátyollal. És a szegények és ügyefogyottak, a sánták, bénák, szabadságos koldusok tömege. Az iskolás gyerekek és leányok nagy serege. Az uraság és úrnő jobbágyai tizenegy faluból. A cselédek és zsellérek.

Volt két bejáró asszonya az elhunyt úrnőnek. Az egyik volt Csólics fazekasnak a felesége. A másik volt özvegy Czinczné. Ennek valami szőlőmunkás volt az ura valamikor. Ezek voltak az öltöztetők. Ezek öltötték a kedves alakra legszebb fehérneműjét s legnehezebb fekete selyemruháját. Ezek húzták föl ujjára jegygyűrűjét, ezek fésülték meg s fonták be haját, s tették nyakára ékszerét. Ezek egyengették el a koporsó fenekén a gyöngye fenyőforgácsot; szelídre, simára, hogy a harmattestet

föl ne törje. Ezek igazították meg a fejalja vánkost, amelyen az az angyalfej nyugodni fog ezen túl. Könnyeik hullatása közben oly vigyázva rendeztek el mindent, mintha most is élne, s most is rájuk nézne jó úrnőjük.

A temetés költségeinek a jegyzéke megmaradt.

A plébánia, a templom, az egyházi szertartás, a harangozás kilencvenegy forintba került. A sírásók harmadfél forintot kaptak, s ezért be is gyöpözték a sírhalmot. A gyöpös göröngyöt sírhantnak nevezik. Ott metszik ki a temetőben a sírhalmok közt levő mezőcskékről. A koporsó tölgyfából és diófából készült. Díszes munka volt. Hatvan forintot kapott érte az asztalosmester. Tizenhárom céh állított ki a temetésre egész díszben. A nagy költőtől összesen harmincnégy forintot fogadtak el céhkölségül. A kolduló barátok hatvan forintot, a város szegényei huszonnégyet kaptak ajándéku. A két halottöltöztető is megkapta a maga jutalmát.

A gyertyaosztás akkor általános szokás volt. Az előkelőknek nagy szál gyertya, a kisebb rangúaknak kisebb szál. A gyertyát viaszból öntötték. Díszes öntésű gyertyának harmadfél ezüstforint volt bécsi fontja. Harminchat fontnyi viaszgyertyát osztottak ki.

A házbelieket s közel valókat, az árva gyerekeket fekete kelmével, gyászruhával is el kellett látni. A Scheiber zsidó és Wellner zsidó voltak a szállítók. Tizenöt rőf fekete tafota, nyolcvannyolc rőf fekete fátyol, fekete pántlika és fejre való fekete keszkenő a fehérchselédeknek. Az összes temetési költség mintegy ezer koronába került. Ebben benne van Stamborszky orvos díja és az Antal kőművesnek bére is, aki kimeszelte a „középső” szobát, melyben az úrnő utoljára feküdt. És benne van még a fekete spanyolviasz is. Úgy kívánta a kor ízlése, hogy egy ideg fekete pecsétet üssön leveleire az, aki gyászol. Ma a levélborítékok fekete szegélye a fekete pöcsét.

Mindez kicsiség.

A temetésen mindenki ott volt a vidék előkelői közül, aki csak mozdulhatott. Bizonyos, hogy a nagy költő vőtársa, Bezerédy György is ott volt Kámból László fiával, s a Szegedyek se maradtak el. Az eötvösi uradalom tisztikara, cselédsége s jobbágysága ünneplő díszben jelent meg. Ott volt Kehidáról Deák Antal, a nagy költőnek egyik legjobb barátja, s Deák Ferenc. Ott voltak Csányból Csányi László, a közelből és távolból a Hertelendy, Bogay, Nedeczky, Bezerédy, Oszterhuber,

Berzsenyi, Kisfaludy, Kerkapoly, Forintos és Gyömrey nemzetségek tagjai. A főúri rokonságból megjelent Keszthely ura, Festetich László gróf, ki Szegedy Rózának unokatestvérje volt, s vele ott volt közeli uradalmainak egész tisztikara. A nagy Széchenyi István gróf is unokatestvére volt, de ehhez későn ért el a nagy költő értesítő levele. Csak levélben fejezte ki részvevő érzését.

Nem beszélhetem el részletesen a temetés lefolyását. Időm sincs rá, de a mai temetéseken se találok nagy gyönyörűséget, s úgy hiszem, sokan vannak velem egy ízlésen. Csak az életnek emlékezete becses, nem a halálé.

A megdicsőült asszonyt utolsó napjaiban nem bántották gondok, aggodalmak.

Gyermeke nem volt.

Közeli s távoli rokonai mind vagyonosak; jólétben, tekintélyben biztosak.

Férjével, a nagy költővel egyetértett már régen halála esetére. Régen készült már a halálra. Végrendeletét tizenegy év előtt megcsinálta. Ez Sümegen kelt, 1821. év szeptember 4-én. A veszprémi káptalanban biztos helyre volt eltéve. Ott megőrizték.

Nem rendelkezett nagy vagyon fölött. Ami az ősi vagyonból osztályrészbe jutott rá: az visszaszállott a testvérekre, minthogy gyermeke nem született.

Édestestvérével, Szegedy Ferencsel előszóban úgy állapodott meg, hogy az ő „kedves férjéhez” vitt csekély ingó javainak egyharmad részét férjének hagyassa, s hogy gyöngyészere fölött szabadon rendelkezessék. A másik két testvérrel nem tudott megállapodni.

Gyöngyészere nyaklánc volt, s nyolcszázharminc gyöngyből állott. Ezt ő maga ezer ezüstforintra becsülte; ez összeg ma kétezer-száz koronának s mintegy ötezer korona forgalmi értéknek felelne meg. Csupán erről intézkedett.

Ezt örökös tőkének alapította meg, s kezelését a veszprémi nemes káptalanra bízta.

Ennek évi jövedelmét akként osztotta föl, hogy az ő emlékezetéért s a legszegényebb halottakért évenként egy-egy misét tartsanak, s ezért három-három forint járjon. Ugyanannyi mindenkor a sümegi szegényeknek.

A legelhagyatottabb szegény betegek ápolására hat ezüstforintot, a

sümei kórház szegényeire tizennyolc ezüstforintot fordítsanak, s a többi egyenlően felosztva a sümei iskola legjobb s legerkölcösebb fiú- és leánygyermekei közt osszák el évenként segítségül.

Nagyon lelkére köti a nemes káptalannak, hogy e végső intézkedését igazán végrehajtsa. Azért intézkedik így, hogy ott, ahol életének nagyobb részét töltötte, a szegényeknél és a kis gyermekeknél megmaradjon jó emlékezete.

A végrendelet nem ment fogantatba. Legalább úgy nem, mint az elhunyt úrnő kigondolta.

Gyöngy nyakláncát „napkeleti gyöngyöm”-nek nevezi végrendeletében. Ezt az ékszerét nagyon szerette, ezt korán elhalt édesanyjától kapta örökségbe. Édes gondolata volt, hogy e legkedvesebb értékes tárgya legyen a szegényeké.

A végrendeletet a nagy költő is aláírta, s amennyiben őt illette, kötelezte magát annak megtartására.

Jött azonban az osztozás. Az elhalt feleség vagyonát ki kellett adni a vér szerinti rokonoknak. A rokonok követelték a napkeleti gyöngyöket is.

A költő 1833-ban ezt írta Szegedy Róza végrendeletére:

Miután méltóságos Bezerédy György úr ezen végrendeletét nem akarván állani, boldogult feleségemnek gyöngyeit visszakívánta, én azokat visszaadtam, és ezen végrendeletnek terhét én vállaltam magamra és örökösömre; – tisztelvén mind a jószívű rendelőt, mind a jószágos és hasznos rendelést.

Nyugodtan pihenhettek hát a nagy lélek hamvai, szegényei megkapták a szerény emlékeztető adományt.

De a tőkét nem helyezték el a veszprémi káptalanban. Legalább én nem tudok róla semmit.

A szent emlékü nő sírja ott van a sümei temetőben.

A temető a város keleti oldalán, a városon kívül, emelkedett helyen fekszik, a sümei szőlőhegy lábánál. A múlt század elején helyezte oda a város. Kis kápolna van legmagasabb dombján, mely 1816-ban épült. Kereszt a tetején, s régebben kis halálharang előtte, amely most már nincs ott. E kápolna ajtaja előtt a legszebb helyre tették Szegedy Róza sírját. Ott vált porrá egykor ragyogó alakja.

A sír fölött egyszerű, tompa tetejű piramis áll, nem négyszögletű, hanem lapos, de tömör homokkőből. A piramis tetején kereszt, ugyanazon kőből faragott. Felirata rövid, csak néhány szóból áll.

„Szegedy Rozália, Kisfaludy Sándorné. 1832. 18. máj.”

Elég is.

A sírkövet a költő maga állította. Hiányzik róla a Szegedy család nemesi előneve: Mezző-Szegedi. Pedig akkor nem szokták elhagyni az előnevet. A költő ezt szükségtelennek találta. Mire való volna a nemesi név a Himfy-dalok istenasszonyának, a nagy költő feleségének?

De a jelvények mégis tanúságot tesznek a két család előkelő voltáról.

A név fölött kettős címer a kőbe faragva. Az egyik az ős Kisfaludy-címer. Hármass halom közepén korona, a koronán sas, kiterjesztett repülő szárnyakkal s jobb lábában a kettős kereszttel. A másik a Szegedy-címer. Ez is sas, koszorús fejvel. Repül a földgömb felett. Jobb lábában királyi pálca, bal lábában pallos, mely a földgömböt éri. Ezeken kívül két lehajtott fáklya.

A nagy költőt, mikor meghalt, nem Szegedy Róza mellé temették. Neje halála után a költő ismét megnősült, feleségül vette egyik távoli rokonát, Vajda Amáliát, aki 20-21 éves hajadon volt. Ez 1834. év februárban történt. E nő azonban nem sokáig élt, 1841-ben az év elején meghalt. Ennek sírjába vagy sírja közelébe temették negyedfél év múlva a nagy költőt.

Emléket nem állítottak se neki, se második nejének. Azonban Sümegegye lelkes népének kegyelete a nagy költő hamvait kiemelte a jeltelen sírból, s azokat Szegedy Róza sírjának közelében, attól jobbra temette el újból, s akkor díszes síremléssel látta el. A két nagy szív porai, ím, mégis egymás mellé kerültek. Vajda Amália sírja nyomtalanul eltűnt. Senki se emlékezik már rá, hol volt valamikor. Fából készült egykori kisdudás sírkeresztjét negyven-ötven év előtt felemésztette már a korhadás.

Én fölkerestem Szegedy Róza sírját 1854-ben. Azután megnéztem húsz év múlva, amikor erdélyi, nagy hírű barátaimmal a Balaton körüli utazást végeztük. Végre fölkerestem két év előtt is, amikor elhatároztam, hogy életének történetét, bánatos és édes szerelmének s házasesetének történetét, amennyire lehet, meg fogom írásaimban örökíteni.

A költők, a világ összes költői hálátlanok a nők iránt. Kevés a kivétel. Társaságunk dicső elnöke, Jókai Mór mindenestre kivétel. Lantjuk zengő dala s költészetük ragyogása rendszerint csak addig veszi körül a nő alakját, míg az lányka, míg hajadon, míg menyasszony. A nő szívének történetével az esküvő után nemigen foglalkozik a költészet. Pedig a nő azután hasonlít legjobban az istenekhez. Azután teremt, azután alkotja

meg és őrzi meg a boldogságot, s azután gondoskodik arról, hogy folyton szebb legyen a világ.

Igaz – a korunkbeli irodalom és költészet foglalkozik a házas nők szívbeli ügyeivel is. De oly irányban, hogy nincs köszönet benne. A nők imádása helyett a nők élvezésére buzdít Helikon serege.

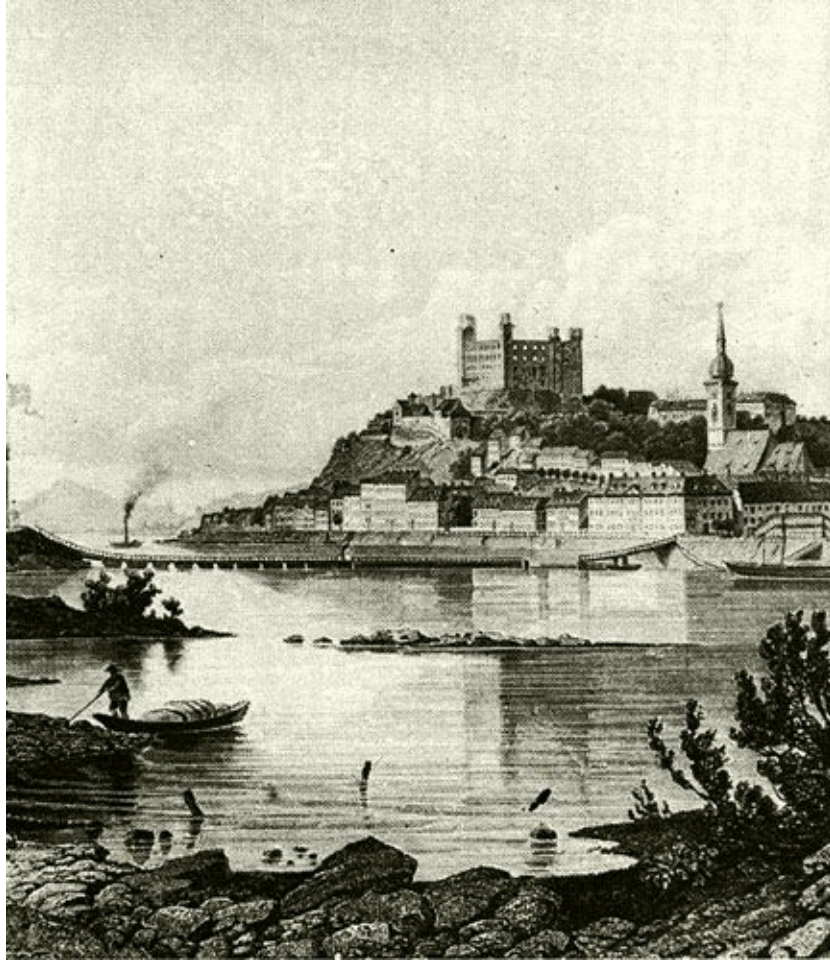
Sohase született még nő e világon, kinek alakja, szíve, fenséges gondolkodása magasabb és nemesebb érzelmekre hangolta volna a költő lantját, mint Szegedy Róza. A világirodalom más nemzetek nyelvén ismer nagynevű nőket, mert azoknak már akadt történetírójuk. Szegedy Rózának eddig még nem akadt.

Pedig ő magyar nő volt. Míg leány: a magyar leánynak, mint asszony: a magyar asszonynak mintaképe. Épp oly ragyogó, mint a történet bármelyik fényes alakja. Ha méltó történetírója akad: az ő alakjának világánál látja meg a következő nemzedék, milyen volt egykor a magyar asszony, s milyennek kell lennie ezután is.

Megálltam sírhalmának pázsitos oldalán, s elnéztem messze a vidékre, ahova síremléke ellát. Jobbról alatta a város, melynek lakói közt már talán senki sincs, aki élő szemeivel látta, de senki sincs, aki ma is édes és meleg büszkeséggel ne gondolna rá. Napsugaras alakjának firől fira száll hagyománya.

Jobbról napnyugat felé ott van Sümeg ősi vára, korhadó sziklákön, korhadt korona gyanánt sötétlenek omladozó falai. Balra napkelet felé a sarvalyi és dobosi rengetegek, annyi néphagyomány buzogó forrásai. Szemközt a völgyeken túl a hegység, melynek ormain Tátika és Rezi vára búsong a múltakon, s távolabb kissé Szent György hegye, Csobánc vára és a fenséges Badacsony, amint lábait fürösztli a Balatonban. Habár régi, de igaz nemzeti költészet aranyozza be az egész vidéket.

Ábránd, álmodozás, káprázat játszik velünk annál a sírhalomnál. Mintha emlékének hideg kövén át még most is Szegedy Róza nézné azt a vidéket s annak a költő által megteremtett édes szúzi alakjait. S mintha valamennyi közt a legszebbet, a legédesebbet mi magunk is látnók – a szerelmes szűz hajadont, ki költőt teremt a rideg katonából, Szegedy Rózát.

Pozsony

S emléke ezen túl mindig dicsőbb és fényesebb lesz. A nemzet fiatalsága még el fog zarándokolni a sírhoz, melynek ölében az ő hamvai nyugosznak. Nemessé a műveltség s naggyá a nemzet csak úgy lehet, ha vére, szelleme, költészete ismét imádandó magasságba emeli a nemzet derék asszonyait. Ha oda emeli, ahol Szegedy Róza történeti alakja árasztja szép meleg sugarait.

E kisdéd mű Szegedy Róza utolsó betegségéről és haláláról nem írott munka, hanem emlékeim és jegyzeteim segítségével rögtönzött elbeszélés. A Petőfi Társaságban, mint megválasztott tagnak, székfoglaló előadást kellett tartanom. A társaságnak 1903. év január hó 6-án tartott nagygyűlésen hangzott el székfoglaló gyanánt szóbeli előadásom. Gyűjteményes műveim e kötetében tárgyánál fogva méltán foglalhat helyet.

Most már nem ott, nem abban a sírban fekszik a dicső halott ott a

kápolna előtt, ahová temették. Hamvait átvitte a hálás kegyelet férje sírjába, nem messze első sírjától nyugat felé. Most már a két nagy lélekből mindaz, ami az enyészeté, együtt pihen, egymás mellett. Amikor sírját felbontották, hamvaiból némi ereklyéket helyeztek el a Darnay-múzeumban. Halotti ruhájából két darabkát, változatlanul maradt hajából kisdéd fürtöt s gyermeklányka nagyságú lábáról kis cipőjét.

A sümegi kékfestő

I.

Mi a gazdaság? – Magyar írók, magyar költők hogy vannak a gazdasággal? – Mire oktatnak a tanítók? – Eötvös József báró és Wodianer báró – Bugyli kutyánk és takarékpénztára – Ki a gazdag? Ki az úr? – Salamon Ferenc aranypénzbúvárlata

Sümegeen vagyunk. Ott hagytuk félben utazásunk elbeszélését. De megígértük, hogy az utazást is, az elbeszélést is befejezzük, s nem nyugszunk addig, míg Gyulai Pál urat erőben, egészségben Budapestre vissza nem szállítjuk.

Ott ültünk a püspöki palota kis ebédlőjében asztal mellett, estebédnél. Evés után tüzes bor, tüzes feketekávé, dohányfüst és adoma járta.

Rájött a szó a gazdag kékfestőre s a kékfestőről a gazdagságra.

Mi a gazdagság?

Nagyon érdekes erről olyan emberek vélekedése, akik maguk körül nem ismerik a gazdagságot.

Két magyar történetíró: Salamon és Szilágyi. Egy magyar költő és kritikus: Gyulai Pál úr. Egy magyar szerkesztő: Nagy Miklós. Egy lelkes honvéd: Szentirmay. Szentirmay ugyan tudta, mi a nagyúri kényelem, de ő sem nem tudta igazán, se a többi, mi a gazdagság.

Csókolni való kedves ostoba népség a magyar író, magyar költő, magyar tudós. Sohase jut eszébe, hogy a gazdagság is valami. Sohase táplál vágyat a gazdagodásra. Társalgása, mulatozása, emlékezései, élcei sohase terjeszkednek ki a gazdagságra, vállalkozásokra, pénzgyűjtésre. Legföljebb gúnyolja, lenézi vagy elfelejti a gazdagot.

Mit tanítanak az iskolákban? Miként nevelik a gyereket?

Minden tanító szegény, minden tanár és tudós szegény, mint a templom egere. Ha szegény nem volna: nem lenne tanító, tanár és tudós, hanem keresne magának más hivatást, más mulatságot, változatosabb életörömet.

Az a szegény tanító és tanár miért dicsőítené a gazdagságot? Miért

lelkesülne ő maga, s miért lelkesítené a gyereket a gazdagságért? A legjobb tanító csak takarékosagra buzdít, a legtöbb tanár és tudós csak hiábavalóságnak, csak elmúlandó jónak hirdeti a nagy vagyont.

Szeressétek a szülőket! Szeressétek a hazát! Lelkesüljétek az igazságért! Legyetek hősök, bátrak, elszántak, s törekedjétek a nemes dicsőségre! Leonidász, Alkibiadész, szigetvári Zrínyi Miklós legyen a példa lelketek előtt! Szerénység, tisztesség, alázatosság és becsület erényeivel teljék meg szívetek! Imádjátok az istent, hódoljatok a királynak, megbecsüljétek a papokat és az előljárókat, s teljesítsétek a törvényt.

Ezekre oktatják a fiatalokat s ezeken kívül mindenféle okos és bolond világi tudományra.

Mind jó és bölcs dolog ez. Nincs is énnekem ez ellen semmi kifogásom. Hanem nekem mégis úgy tetszik, mintha az életnek bölcsessége és a tanítóknak bölcsessége nem járna egy nyomon. Valamelyikben hibának kell lenni.

Vagy háborúban élünk, vagy békében. A háború abból áll, hogy agyonütjük az ellenséget fegyverrel. Mi legyünk az erősebb, ne az ellenség. A béke abból áll, hogy elszerezzük az ellenség pénzét iparral, kereskedéssel. Mi legyünk a gazdagabb, ne az ellenség.

Hajdan az lett a hazafi, a hős és a nemesember, aki agyonütött egy ellenséget. Most ugyan nem lesz hős, de mégis hazafi lesz, és nemesember lesz, aki nagy vagyont gyűjt össze.

Ez az életnek bölcsessége.

De azért a tanítók mégse lelkesítik az ifjakat arra, hogy vagyont gyűjtsenek.

„Ne Leonidászért rajongj, ifjú ember, hanem Rothschildért!”

Amelyik tanár így szólna tanítványához, azt nyomban kilöknék az ajtón, lába se érné a földet.

S igazuk lenne azoknak, akik nyomban kilöknék. Mert hiszen koruk nöttével, éveik szaporodásával úgyis csak gyűjtenek vagyont az emberek.

Csak a magyar író, magyar költő, magyar tudós nem gyűjt. Míg fiatal: azért nem gyűjt, mert fiatalságához efféle szürke erény éppen nem illik. Mikor öreggő lesz, azért nem gyűjt, mert öregkorában csak nem adhatja fejét ilyen bolondságra. Így vélekedik valamennyi. Arany János nagy vagyont gyűjtött, nem is tartották tőkéletes embernek életében. Csokonai, Tompa, Petőfi, Vörösmarty sohase láttak egy csopron ezer forintot: ezek

voltak a tökéletes emberek. S akik ott harminchárom éve Sümegen együtt ültünk: azok közül Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Nagy Miklós, sőt Szentirmay József barátom is, mikor elmúltak, mit hagytak maguk után? Jó hírt, becsületes nevet, nemzeti dicsőséget s néhány jó barát számára édes emlékezetet. Egyebet, semmit.

Eötvös József báró is magyar író volt, s ő se gyűjtött semmit. Pedig ő még egyéb is volt, mint magyar író. Államférfi, ország kormányzó, törvényhozó, európai hírnevű ember: mind nem használt neki semmit. Minden gazdagodásnak útját állta, hogy magyar író, magyar tudós volt.

Ha Bécsbe ment, báró Wodianer Móricnak volt állandó vendége. Báró Wodianernek volt vagy tizenöt-húszmilliója. S nagyobbára maga szerezte.

A meggazdagodásról beszélgetett egy ízben vele báró Eötvös, s egész gyermekes tűzzel azt kérdezé:

– De ugyan, édes Wodianer, hogy lehet így meggazdagodni?

A bankár elnevette magát.

– Semmi se egyszerűbb ennél, kegyelmes uram. Ha a fiatalember fölteszi magában, hogy meggazdagszik, s aztán egész életén át más célt nem ismer, csak azt, hogy meggazdagodjék, ennek áldozza éjjelét és nappalát, ezért fut, ezért fárad, ezért dolgozik, s ezt még szerelmében se téveszti szeme elől: okvetlenül meggazdagszik mindenki.

– Igaza lehet, de hol marad a becsület?

A sokmillió nagyúr rátette egyik kezét báró Eötvös vállára, s egész komolysággal e szavakat mondá:

– Akinek már van néhány milliója: az az ember, kegyelmes uram, könnyűszerrel megszerzi a becsületet. Ez a nagy vagyonnak a legnagyobb átka.

Irtóztató igazságot mondott az a bankár. A nagy tudós, költő és államférfi csak elképedt ezekre a szavakra. Még évek múlva is bizonyos felindulással beszélt a művelt társadalom ama nagy örvényeiről, melyek e nagy igazság mögött zúgnak és üvöltenek.

Pedig nem volt indoka a felindulásra. Hiszen a népnek egyszerű és tiszta esze oly rég ismeri és hirdeti már ezt az igazságot: „pénz: emberség; ruha: tisztesség”.

Nagy vagyon nélkül nincs gazdag nemzet. Gazdagság nélkül nincs a nemzetnek tekintélye, s tekintély nélkül se keze, se lába a becsületnek.

A nagy vagyon magától nem gyülemlik. Háborúval és rablással se

gyülemlik. Azt valahogy másként kell gyűjteni. S a gyűjtési kedvnek bent kell lenni az emberi természetben.

De hát miért kell bent lenni? Erő-e vagy gyöngeség-e a vagyongyűjtésre való hajlandóság? Erő-e vagy gyöngeség-e a gazdagodási vágy? Ez a kérdés.

A kisgyerek nem gyűjt. Ami játékot adnak neki, azt is összetöri, s ott hagyja. Csak a kislány őrzi híven a babáját.

Nem sokallja, ebből több van is neki. De ez nem tőkegyűjtési szenvedély, hanem valami más.

A kamasz és az ifjú se gyűjt. Vígán éli világát. Azt is tékozolja, amit apja-anyja gyűjtött. „Sohase halunk meg”: ez a jelszava. Akkora erőt érez magában, szinte röstell arra gondolni, hogy holnapra is jó lenne eltenni valamit.

A fiatal nemzetek se gyűjtenek. Ott a normann, ott a magyar, ott a török. Bekalandozzák a fél világot, hadakoznak, hódítanak, fénylenek. Minden kaput feltörnek maguk előtt, s egyet se zárnak be maguk után. Mintha egykor az lett volna bölcsességük: aki majd hátul jön, tegye be az ajtót.

De ki gyűjt hát?

Belekontárkodjunk-e Darwin tudásába?

Volt kisgyermek koromban egy kuvasz kutyánk. A neve volt: Bugyli. Furcsa név, talán nem is magyar szó, de nem tehetek róla, valósággal Bugyli volt a neve. Szennyes, barna bozontos szőrű eb, közepes nagyságú, külsején semmi különös megjegyezni való. De története nagy van. Nagy is, szép is. De történetéből csak vagyonszerzési szenvedélyét beszélem el.

Akárhogy szerettük: utóbb csak megöregedett. Orrán, homlokán elkezdett őszülni; fogai is gyöngültek, töredezték; játszani se volt már valami nagy kedve, engem ugyan el-elkísért még a kertbe, mezőre, szántóföldekre, de ezen kívül csak pihenni szeretett.

Egyik reggelen látom, hogy karéj kenyerét nem eszi meg. Elveszi szép illedelmesen, farka csóválásával meg is köszöni szépen, de nem eszi meg, hanem kibaktat vele az utcára, átmegy az utcán, beviszi a szilvákertbe, mely rézsút szemközt volt lakásukkal, s ott a gunyhó felé tart.

Utánamegyek.

A gunyhó mögött sem fű- sem fakerítés, a kerítés mellett ölnyi magas laboda,* bürök,* vadüröm,* sóslórom,* valóságos bozót. Odamegy a

Bugyli, leteszi a karéj kenyeret, lábaival lyukat ás, a kenyeret beleteszi a lyukba, s aztán földdel betemeti. Amint e munkát elvégezte: eljön onnan nyugodt szívvel, valami kétszer visszanéz a bozótra, s azután megy vissza az udvarba.

Nem értettem a dolgot.

Másnap ismétlődött a jelenet. A karéj kenyér megint oda került, de más helyre, egy vadkender tövébe. S így történt napokon át.

Délben rendesen megette a Bugyli a csontot, ételmaradékot, de reggelijét rendesen elásta. Mit akart ő ezzel?

Magam is nagyon szerettem a gunyhóban heverészni. Magammal hívtam a Bugylit, szívesen jött, odafeküdt mellém, de úgy, hogy feje kívül maradt a gunyhón.

Gyakran odajött valamelyik fiatalabb másik kutyánk is. A Bugyli hidegvérrel fogadta, de szemével folyton kísérte, s ha valamelyik föld alatti karéj kenyéréhez közelített, nyomban morogni kezdett. S morgott mindaddig, míg a fiatalabb kutya más irányba nem fordult. Jöttek oda legelészni és bogarászni pulykák, kacsák és ludak is. Ezeket is szemmel kísérte, de ezekre, ha kenyereihez közelítettek is, akkor se morgott. De mikor jött a kakas és a kotlóstyúk: azokra megint kegyetlenül morgott. Valamint a malacokra is.

Világos volt, hogy a Bugyli őrzi és félti az ő kenyereit. Kutya, kakas, malac, kotlóstyúk ki tudja túrni és kaparni a föld alól, azokat tehát jól összeszidja, ha oda közelítenek; pulyka, lúd, kacsa nem túrja, nem kaparja ki: azokat tehát szó nélkül túri.

De hát miért félti kenyereit?

Másnap reggel nem adtam neki szokott karéját, s délben se kapta meg a csontot és ételmaradékot.

Sebaj! Van őneki gyűjtött tőkéje, van őneki takarékpénztára. Odaballagott a gunyhó melletti bozóthoz, egyik laboda tövéből kiásta tegnapi karéj kenyerét, s megette jóízűen. Kivett takarékpénztári betétéből akkora összeget, amekkora egy napra elég volt.

Jól van, Bugyli, okos vagy, bölcs vagy. Kishitű vagy ugyan, mert fölteszed, hogy az én apám házában nem lesz meg holtig való kenyered, s ezért a kishitűségért ugyancsak megérdemelnéd a pirongató szót, de azért mégis el kell ismernem előrelátásod bölcsességét, valamint a koreszmék felfogására valló jóindulatod buzgótságát is. Fáy András éppen ekkor hirdette lelkesen a takarékpénztárak alapításának üdvös

eszméjét, s te, jó öreg kuvasz, öregséged dacára is nyomban felkaroltad azt az eszmét. Amit pedig nagy hírű emberkortársaid közül sokan nem cselekedtek.

Azonban van néhány kérdésem, Bugyli.

Miért nem voltál te ilyen takarékos fiatal korodban? Amikor még gyomrod jó volt, lábad gyors volt, fogad éles volt, s szeretőt is tartottál magadnak? Akkor, lám, mindent megettél, amit csak kaptál.

Miért vagy te olyan zsugori? Miért félted te fiatal ebtől, kakastól, kotlóstyúktól a te tőkédet, holott te már úgyse tudod azt felhasználni?

Ha pedig be találod hunyni szemeidet: kire hagyod tőkéidet? Eszedbe jut-e a jótékonyosság? Nem úgy cselekszel-e, mint a mai magyar főurak, akik mérhetetlen millióikból nemzeti közcélra se nem adnak, se nem hagynak semmit? Nem tanácslom, hogy az ő példájukat kövesd. Mert azok azért csak magyar főurak maradnak, te pedig, Bugyli, csak rongyos kuvasz maradsz!

De az is igaz, hogy így is, úgy is csak kuvasz maradsz.

Hanem azért, amit cselekedtél, mégis olyan példa, mely a homályban világot gyújt előttünk.

A hetyke erő nem gyűjt, mert eszébe se jut, hogy ő nem kifogyhatatlan.

A magabíró fiatalság nem gyűjt, mert szentül hiszi, hogy neki a tél is rózsát terem.

Csak a hanyatló kornak jut eszébe komolyan meggondolni: miből élünk holnap. Amikor már napról napra kevesebb lesz előttünk a holnap.

Csak a gyöngének jutott először eszébe a gazdálkodás. S ma is és örökké tökéletlen, gyöngé ember az, ki nem gondol egyébre, mint a meggazdagodásra.

Igaza volt Wodianer bárónak. A meggazdagodás nem ördögség. A legostobább ember is képes rá, ha egyébre nem törekszik, hanem még szerelmében is csak erre törekszik.

Nincs is egyéb átka a nagy vagyonnak, csak az, hogy az ostobát is bölcsnek hírébe hozza, s a gazembernek is becsületet szerez.

Nagy ámitó a nagy vagyon.

Azt mondja a köznép: „ez az ember boldogul”. Olyanról mondja, akinek vagyona szaporodik. „Ez az ember nem boldogul.” Olyanról mondja, akinek vagyona fogy.

Van igazság, de átkozottul kevés igazság van ebben a szóban. Mert hiszen a vagyon sok örömet nyújthat, s az öröm mégis csak egy része a

boldogságnak. Csakhogy a gazdagság mégse boldogság, s akinek semmi egyebe nincs, mint a vagyona, az mélyen alatta áll annak a koldusnak, aki összekéreggetett filléreiből este egy ital bort vesz, s azt jó szívvel megosztja kolduló társával. Minő fenséges alak ez a koldus amellet a milliomos mellett, aki rongyos gyermeket lát az utcán dideregni, s nincs szíve egy darab gúnyát vetni rá!

De ki hát a gazdag?

Akinek egy fillérrel mindig több van, mint amennyi szükséges: az a gazdag. Akinek egy fillérrel mindig kevesebb van, mint amennyi szükséges: az a szegény. De sok szegény ember van a milliomosok között! De sok ínség gyötri az urakat!

Mert gazdag és úr: ez se mindegy.

Deák Andrisnak hívták azt a kis pufók, piros, erős paraszt kölyköt, akivel együtt kerültem föl az elemi iskolába. Apja is, öregapja is Deák András volt. Osztatlan családi birtokunkat bírták haszonbérben. Gulya, ménes, birkanóját sétálgatott ki az udvarukból.

Azt mondja egyszer nekem nagy bizakodással a kis Deák Andris:

– Az én apám gazdag, a te apád úr!

Ő is hatéves volt, én is. Íme, a két hatéves kölyök a művelt világ legnagyobb és legnehezebb kérdésében már tisztán látott. Ő már különbséget tudott tenni a vagyon és a társadalmi állás között, s én megértettem az ő szavát. Hej, milyen sokra becsülném most, ha akkor megkérdeztem volna tőle, miben látja ő a különbséget a gazdag és az úr között, s ha most vissza tudnék emlékezni elmékedésére!

Igaz, hogy a kis Deák Andrisból bizakodás is beszélt. A bizakodás édestestvére a hiúságnak. A hiúság szülte a nagy és dicső tettek legnagyobb részét, melyek az emberiség történetében följegyezték. Igaz, hogy a nagy bűnök nagy részét is a hiúság szüli. S ha a gyöngeség érzete volt a gazdagodás első ösztöne: második és sokkal hatalmasabb ösztöne ma már a hiúság.

Nincs hiúsággal teljesebb lélek, mint a költő, író és tudós lelke. Ez a lélek, ha semmi jele nem mutatkozik is nála a hiúságnak, tele van ezzel. Salamon Ferenc egy egész esztendő szánt életéből annak a nagy rejtélynek a megoldására, hány szemernyit nyomott Nagy Lajos magyar királynak egy aranya, melyet a budai pénzverőben veretett?

Bolondság volt ez?

Sehogy se az volt. Sőt a legfenségesebb buzgóság, a legtisztább

hazaszeretet volt. Erény, kötelességnek nemes teljesítése, valódi hősiesség. Mégis csak hiúság, de nem a maga, hanem nemzete dicsőségét ragyogta szét a világba.

Egykor a magyar aranypénz volt az európai aranypénzek értékmérője. Még Lipcsében, még Hamburgban, még a nagy, széles, büszke Németországban is, még a tengerek partján is a budai arany volt az első tekintély. Ehhez mérték a többi.

Akkor is a pénz segítette a csereberét. Akkor is volt pénzürtéke mindennek. De az embereknek a tudomány kedvéért is tudniuk kell, mit ért akkor s mibe került az életnek minden szükséglete. De ezt csak úgy tudhatjuk meg, ha előbb kipuhatoljuk, mit ért akkor az arany, s mennyi volt az aranyból a budai magyar aranypénzben?

Ezzel vesződött Salamon Ferenc álló egy esztendeig. Egy történeti és egy társadalmi igazságot akart földérinteni, s magyar nemzetének becsületét magasra emelni. El is érte célját.

Ezért imádandó ostobaság az, hogy a magyar író, magyar költő, magyar tudós nem töri fejét a meggazdagodáson. Ha a gazdagság vágyában merülne el lelke: sohase írná meg Vörösmarty Szép Ilonka szomorú történetét, sohase menne Petőfi meghalni nemzetéért a csataterre, és sohase ölné Salamon Ferenc életének egész egy esztendejét abba a kérdésbe, mennyit nyomott Nagy Lajos aranypénze?

S ezért nyugszom meg abban is, hogy a tanítók és tanárok nem nagy buzgósággal lelkesítik a fiatal nemzedéket a gazdagodásra.

De ne bölcselkedjünk tovább. Lássunk azután, miként gazdagodott meg a sümegi kékfestő. Ha nem lett volna derék ember, ha csak holmi rongyos gazdag ember lett volna, meg nem emlékezném róla semmiért.

II.

A sümegi kékfestő és fia – A gyolcsos tót – A nadrágszój természetrajza – Janó, a tót legény – A kékfestő fia vándorútra megy – Mi talált a gyolcsos tótnál – Beállott hozzá takácslegénynek – Versenyre száll gróf Révayval a szép tót leány kezéért – Miként győzi le a grófot?

Kisfaludy Sándor korában, a múlt század elején élt Sümegen Ramazetter Leopold, a kékfestő. Neve német, szorgalma és takarékosága német,

magam jó magyar. Életemben nem is láttam kékfestőt, aki Árpáddal együtt jött volna országunkba. A kékfestőcéh mindenütt német emberekből állott.

De azért Ramazetter jó magyar volt. Biztosan tudom ezt. Mikor Kisfaludy Sándor Balatonfüreden 1831-ben a Nemzeti Színházat alapította és építtette: nemegyszer szorult meg pénz dolgában. De a sümegi kékfestő s a veszprémi postamester mindig kisegítette. A költő hiába fordult adományért királyhoz, nádorispánhoz, püspökhöz, káptalanhoz: nem látott volna egy fillért. Olyan világ volt akkor. De a kékfestő és a postamester meleg honfi szívvel s tele erszénnyel mindenkor készségesen állt szolgálatára.

Nagy kamasz fia volt a kékfestőnek. Vince volt a neve. Ez a fiú lesz elbeszélésünk hőse. Erről szólt az adoma fél éjszakán át köztünk a sümegi palotában.

Az öreg kékfestő otthon ült, vezette a munkát, igazgatta a szárítót és mángorlót, pörölt a legényekkel és csomagolókkal; rendelte a vásznat, gyolcsot, kartont, tafotát, indigót és berlini kéket, a fia pedig járt vásárokra. Somogy, Tolna, Baranya, Vas és Veszprém vármegyék minden városa és minden országos vására ott látta a sümegi kékfestő magas szál legény fiát, hosszú zöld kocsiját s világoskék sátorát. Volt ugyan azokon a vásárokon más kékfestő is, de a sümegivel nem versenyezhetett senki. Szépfiú volt az a kékfestőlegény, úgy tudott beszélni a menyecskékkel, mint a fecske a fiaival; míg az ő kék vászna, babos kék kartonja el nem fogyott, hiába tartotta a többi kékfestő a rőfön a kezét.

De nemcsak kékfestőkkel találkozott a vásárokon, hanem gyolcsos tótokkal is.

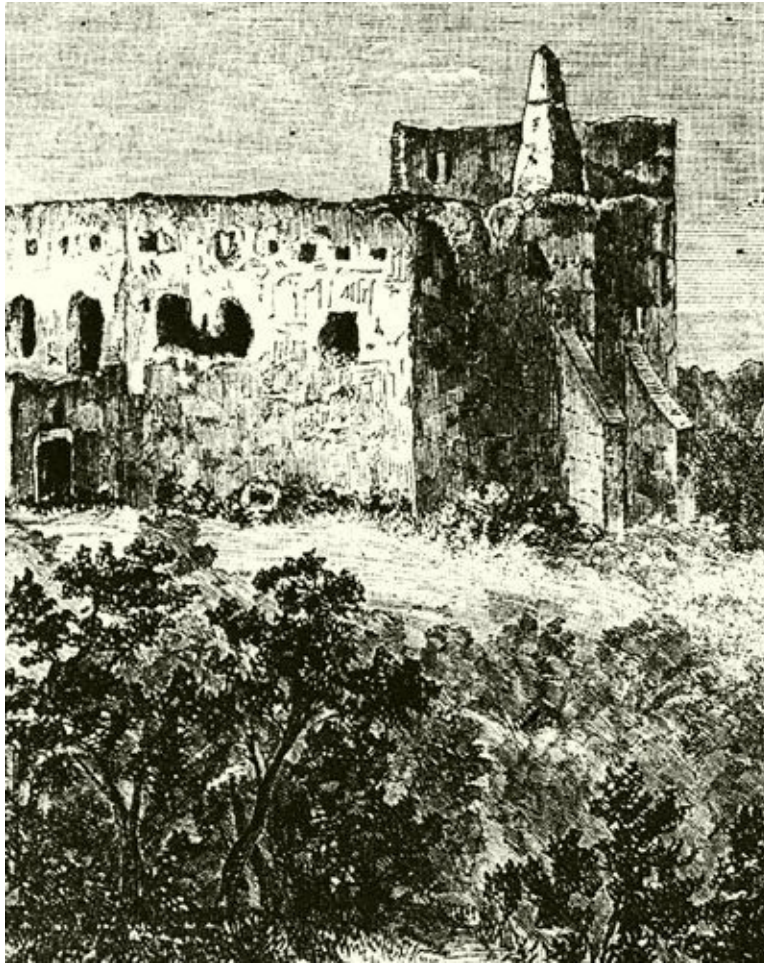
Van-e még gyolcsos tót a vásárokon? Én bizony nem tudom. Azt hiszem, most is csak kell lenni. Kár volna, ha a gyolcsos tót is elmúlt volna.

Leverik a karófát a földbe, felagatják a keresztfákat a karófákra, s azután a keresztfákat telerakják mindenféle fehérneművel.

Mit árul a gyolcsos tót?

Derék ember lenne az, aki el tudná mondani. Abrosz, törülköző, asztalkendő, sütőruha, portörő és sikároló, lazsnak,* durva vászon, finom vászon, rumburgi, sléziai, karton, patyolat, mind tisztán, fehérén, jól kihúzva, finoman vasalva és hajtogatva, tisztán mángorolva. De ez

még mind semmi. Abroszsávolyok,* csipkék, szalagok, cifrások, satying, gatyamadzag, fehér fűző, véggyolcsok halomszámra. Amint ki van rakva minden, a vásári szellő hajnaltól estétig libbegeti a gyolcsos tótnak világkiállítását.

Somlyó vára

A gyolcsos tót jó ember, szelíd ember, kevés beszédű ember. Azért is, mert nem tud jól magyarul, s azért is, mert úgy ejti ki tótos nyelvén a magyar szót, hogy a sok vásározó fehérchselédet rögtön előveszi a nevetés. Ezt pedig a gyolcsos tót se szereti. De ha beszélni keveset tud, valamivel mégiscsak oda kell csalogatni a vevőközönséget. Erre való a nadrágszíp és a csengő. Hajdanában minden nemes, minden magabíró paraszt magyar nadrágban járt. Ahhoz pedig tenyérszíj széles, rézcsatos vagy acélcsatos, örökké tartó, soha el nem málló nadrágszíp kellett,

amelynek se lakodalomban, amikor gazdája igazán jóllakott, se birkózáskor, se tüszentéskor, se lóra üléskor elszakadnia nem volt szabad. Apáról fiúra szállt az igazi nadrágszíz, mint a nemesség. A nadrágszíz volt a fenyítő eszköz a szigorú apák kezében. A nadrágszíjon levő lyukak száma volt a mulatság vidám természetének erőmérője. Hét lyuk volt a nadrágszíjon. Az első csak tartalék volt, ha netalán szárazbetegség venné elő az embert. A második lyuk jelentette a hétköznapi étkezést. A harmadik lyuk a vasárnapit és a sátoros ünnepit. A negyedik a vásári áldomást, az ötödik a lakodalmat és tisztújítást, a hatodik a keresztelő paszitát.* A hetedik lyuk megint tartalék volt. Arra az időre tudniillik, mikor az embert öregbírónak választják. Mert az öregbírónak nagy hasának kellett lenni. Nagy has nélkül nincs elég tekintély, tekintély nélkül nincs igazság a földön.

Mert hát a has szófogadó állat. Ha szépen beszélnek vele; ha tyúkkal, kaláccsal, pecsenyével, jó borral keresik kedvét: akkor engedelmeskedik, szót fogad, kitágul, ereszkedik s terjeszkedik. De terjeszkedésének határt szab a nadrágszíz csatjának a lyuka. Az utolsó lyukig lehet, azon túl nem lehet. Minden három-négy tál után egy lyukkal küljebb kell a csatot eresztetni; ha pedig az utolsó lyuk is betelt már, okos ember többé nem iszik, nem eszik.

Hej, mennyi okosság tűnt el a föld színéről, mióta elmúlt a nadrágszíz!

Hát a csengő?

Azt is a gyolcsos tót árulta. Ő hozta a felvidékről, idegen országból; ércbányák, huták, kemencék, öntőműhelyek birodalmából. Csikócsengő, hámos Tócsengő, gyorskocsi csengő, szánhoz való csengő, nyájkolomp, ökörharang: mindezt a gyolcsos tót árulta. Egy tót legény egyebet se csinált, csak a csengőket, kolompokat szólongatta a vásár alatt. Csak úgy tódult oda a közönség.

Hát a többi tót legény mit csinált?

Vigyázott. A kocsira is, a kirakatra is vigyázott. Minden vásárban annyi volt a cigány, csavargó, félkézkalmár, vásári tolvaj, hogy minden tót legénynek ezekre kellett vigyázni.

A gyolcsos tót pedig nem olyan tót, mint a többi tót, Arató tót szennyes, üveges tót piszkos, drótos tót füstös, napszámos tót részeges, de a gyolcsos tót tiszta és fehér, mint a patyolat. Nem is vennék tőle a gyolcsot, ha olyan volna, mint a többi.

Különösen tiszta és fehér volt az az öreg gyolcsos tót, akivel a sümegi

fiatal kékfestő minden vásáron összetalálkozott.

Hiszen ha csak összetalálkozott volna! De minden vásárban azt tapasztalta, hogy a vén gyolcsos tót olcsóbban adja a vásznat, a kartont, gyolcsot, patyolatot, mint ahogy a kékfestőék nagyban tudják venni. Ördöge van ennek a gyolcsos tótnak. Hiszen ha ez olyan olcsón tudja adni: akkor még olcsóbban tudja venni. Ha pedig olyan olcsón tud vásárolni: akkor előbb-utóbb nem a kékfestő lesz a gazdag ember, hanem ez a gyolcsos tót.

A fiatal kékfestő, Ramazetter Vince pedig gazdag ember akart lenni.

Egyik vásár utolsó napjának alkonyatán, amikor már a berakodást mindenütt elvégezték, odaszól a kékfestő egy tót legényhez:

– Haj, Janó vagy Gyuró, nem jönnél velem egy pohár borra?

– Haj, bizony nem!

– De én fizetek.

– Haj, bizony akkor megyek! Megisszák az első pohár bort.

– Hát, Janó, mi a család neve?

– Haj, bizony Kompanek Ferenc.

Megitták a második pohár bort.

– Gazdag az a te gazdád, Janó?

– Haj, bizony vicispán, főispán nem is olyan gazdag.

– Aztán hol lakik ez a te gazdád, Janó?

– Haj, bizony messze Nyitra vármegyében, egy hét is kell, két hét is kell, mire hazaérünk.

Tölt a kékfestő harmadszor is a pohárba.

– Hát, Janó, hol veszi a te gazdád a vásznat, gyolcsot?

A Janó fölkel, összeüti a tenyerét.

– Haj, bizony már nem iszom többet.

Haj, bizony a Janó kemény tót legény volt. El nem árulta volna gazdájának üzleti titkát a világerért se, de sőt még egy pohár borért se. A kékfestőlegény hiába simogatta meg tarkóját: a Janó többet nem mondott.

A Vince gyerek mindezt hűségesen elbeszélte apjának, az öreg kékfestőnek.

Az öreg kékfestő okos ember volt, azonnal fölismerte a helyzetet, s elég komolynak találta.

– No lásd, kölyök!

Üzleti dolgokban a fiát csak kölyöknek nevezte. Nem kell ezen megütközni. Embernek ugyan nincs kölyke, csak a kutyanak, macskának

van kölyke. De nincs kedvesebb állat a világon, mint a kutyakölyök, macskakölyök. Szereti ezt mindenki. A kölyök szó tehát kedveskedő szó mindaddig, míg nyakon nem ütik érte az embert.

– No lásd, kölyök! Nekem van házam, szőlőm, műhelyem. Háromemeletes a szárítóm, tizenhat legényem van munkában, húszezer forintot ér a kész portékám, tizenhatezer forintom van kamatra kiadva, ötezer forintom fekszik a szekrényben, adósságom semmi. Én hát ebből már megélek. Te is megélsz, mert ha becsületes ember maradsz, mind rád hagyom. Nekem tehát a gyolcsos tótra semmi gondom. Neked se legyen semmi gondod, ha csak gazdag ember nem akarsz lenni. Akarsz-e hát?

– Akarok.

– Akkor szedd össze minden göncödet, készítsd el a batyudat, holnap hajnalban indulj Győrbe, a céhmesterrel írasd alá a vándorlókönyvedet, s aztán a te dolgod, miként jutsz el a gyolcsos tóthoz, s miként szerzed meg az ő titkait. Itt van, nesze, tizenkét húszas.

– Gyalog menjek?

– Nem is négylovas hintón. Mégpedig mezítláb, míg az idő engedi. Legénykori vándorlóbotomat elviheted.

Úgy lett. A kölyök összeszedte gönceit. Négy pár fehérenemű, két törülköző, négy kékfestett zsebkendő, ünneplő fekete ruha, egypár munkához való ruhadarab, szappan, imádságoskönyv, tű, cérna, vándorlólevél, apró tükör, sós-paprikás szelence, szőlőzsír, nyúlháj, egy kis gombolyag madzag, közepes ruhakefe; mind belejött a batyuba.

Kezébe vette apjának legénykori vándorlóbotját. Jó nehéz, erős, görcsös jószág, vaspecék a végén, szíjból való kezén lógó a fején, az apja is úgy örökölte a nagyapjától, szerencse jár ezzel a bottal és jó egészség. Ez a fő dolog.

Hajnalban hátára kötötte a batyut, a batyura akasztotta csizmáját, kezébe vette a botot, odament apjához, s kezet csókolt neki. A legények körülvették; egyik nevetett, másik pityergett a búcsúzásnál, egymást jól hátba ütötték, egymás kezét jól megrázták, s azzal ment az ifjú kékfestőlegény a vándorútra. Mire a nap fölkel, közelebb járt Somlyó hegyéhez, mint a sümegi hegyhez.

Alig telt el egy hét, ott járt Nyitra körül, Tapolcsány körül, s megtalálta valahol Zólyomban vagy hol a gyolcsos tót. Ott már minden faluban ismerték nevééről Kompaneket, a gazdag gyolcsos tót, könnyű volt

ráakadni. Ment egyenesen őhozzá. Bobrón, Namesztón vagy Trsztenán megtalálta.

Pelyhedző bajuszát, szakállát leborotválta, egyenes termetét készakarva meggörnyesztette, langalószínű lapos sapkáját a szemére húzta, s estennen beállított Kompanek udvarára.

Az első legény, akivel az udvarban találkozott, a Janó volt. Csakhogy a Janó nem ismerte meg őt. Nem ilyen kopott arcú, poros ruhájú, görnyedt termetű vándorló legény volt az, aki őt pár hét előtt a szombathelyi vásáron néhány pohár borral megkínálta.

Örült ennek a Vince legény. A gyolcsos tóttal sohase beszélt, az hát annál inkább nem fogja őt megismerni. Nem is ismerte meg. Sőt, amikor éjjeli szállást kért tőle, mint szegény vándorló legény, a gyolcsos tót szívesen fogadta, még aludttejtel, köleskásával és Szent Iván-almával is megkínálta, és éppen úgy látta el, mint a többi legényt.

Mert a gyolcsos tót takács volt. Ő maga ugyan már nem rugoldozott a szövőszék alatt, de tartott vagy huszonöt takácslegényt, akik helyette és számára rugdalóztak. Mind tót volt, és mind legény volt. A vastagabb sávolyos abroszokat, törülközőket, asztalkendőket s efféléket ezekkel szövötte. Ezekkel aludt egy színben a Vince legény. Iparkodott ugyan velük ott a földre vetett sarjúágyon* beszélgetni, de lehetetlen volt. Amint letette fejét a takácslegény: elaludt nyomban valamennyi. Rugdalóztak ugyan álmukban is, de azért aludtak mélyen, mint a kőso.

Másnap se indult el onnan a Vince legény. Azt mondta: nyilallása van; engedelmet kért, hogy ott maradhasson. A gyolcsos tót szívesen megengedte, hiszen látni való volt, hogy a vándorló legény biceg és görnyedez.

Csakhogy a vándorló legény figyelt is. Észrevette a nagy gazdaságot. Kender és len félszerszámra. Huszonöt szövőszék folyton berreg. Apróbb-nagyobb pufók tót lányok úzik-fúzik, kötik-verik a csipkét, s hímeznek vörös fonállal és kék fonállal. Hát a sok kész vászon, gyolcs, patyolat, karton és kanavász a raktárakban. A vásároló kocsik is jöttek-mentek az udvarban. Jöttek üresen, mentek megrakodva, s minden kocsi csak a sümegi kékfestőnek válhatott kárára.

Hanem hát ez mind semmi se.

Volt ugyan a gyolcsos tótnak egy csomó tót gyereke, kisebb-nagyobb, de rettenetesen szőke, fehér bőrű és kék szemű valamennyi – de nincs a világon olyan fehér vászon és olyan fehér tót gyerek, aki fehérségtől,

fénytől, sugártól úgy ragyogott volna, mint a gyolcsos tót leánya, az Annuska vagy Zsófia.

Magas, sudár termet, szelíd, szerény arccal, de egyenes, büszke állással. A hó se olyan üde, mint az ő arca, a cseresznye se olyan kívánatos, mint az ő ajka, az ég se olyan gyönyörű kék, mint az ő két szeme. S aztán hol köt, hol varr, de az ő két szeme soha nem néz senkire; hogy nézett volna hát a kopasz képű vándorló legényre?

Adta tótja, szőke Annuskája, neked a sümegi kékfestő fia senki, semmi?

Nohát a Vince legény se törődik a tót leánnyal. Nem is azért jött ő, hanem azért, hogy kitapasztalja, honnan veszi a kész vásznat a gyolcsos tót?

Éppen csak ezt nem tudta kitapasztalni. Csak annyit sejtett, hogy Morvából, Sléziából drótos tótok segítik a sok vásznat becsempészni. Ha pedig a vámot meg kell fizetni, akkor a versenyzés lehetetlen, mert a sümegi kékfestőnek csakugyan nincs drótos tótja, aki neki csempészni segítsen.

Egyenesen hazament a Vince gyerek, s odaállott apja elé. Nagy elszántság ült az arcán.

– Baj van, apámuram!

– Ugyan no!

– A gyolcsos tóttól meg nem szabadulunk. Csak két módunk van a megszabadulásra.

– Melyik az egyik?

– Ha én azt a vén tótot agyonütöm.

– Hát a másik?

– Vagy pedig ha a lányát feleségül veszem.

Egyik mód se nagyon tetszett az öreg kékfestőnek.

– Nehéz dolog, kölyök, mind a kettő. Hanem ha már éppen megbolondultál, inkább a lányt vedd el, semmint hogy az apját agyonüsd. De hát hozzád jön-e feleségül?

– Az a tót lány? Hej, de kevésre becsüli apámuram a maga egyetlen fiát! Úgy elhozom, ha akarom, mintha csak egy vég vászon lenne.

No várj csak, kékfestőlegény!

Várt is kissé. Várt egy hónapig. Azt tette föl agyafúrt fejében, hogy ő beszegődik takácslegénynek Kompanekhez, s úgy hódítja el a szép Annuskát. Eljárt tehát egy hónapig a Fejes takácshoz fonalat ismerni,

feszíteni, rendbe szedni, s vetélővel villámgyorsan bánni. Éppen egy hónapjába került, míg ezt megtanulta, s míg tenyeréről, keze fejről, körmei ágyából a kékfestéket eltávolította. Máskülönben azonnal kisült volna a csalárdság. Észrevették volna: kékfestő a legény, nem takács.

Tökéletes takácslegény készséggel, mint vándorló legény megint odajárult Kompanekhez, s munkát kért. Most már nem volt az arca borotvált; pelyhedző bajusza, pelyhedző szakálla, egyenesen föltartott feje, félrevágott kalapja egészen más embert csináltak belőle. Se Janó, se a gyolcsos tót, nem ismert rá most se.

Kapott munkát, de nem volt benne köszönet.

Történt ugyanis furcsa eset. Valami gróf Révay gyerek föltette magában, hogy feleségül veszi a Kompanek Annuskát. Az Annuskával ugyan járt valami százezer forint örökség, ami szép pénz volt hatvan-hetven év előtt, de az a grófgyerek valószínűleg mégis az Annuskát akarta feleségül venni, nem a százezer forintot. Különben ki tudja? Elég bolond az eset így is, úgy is. Mert gyolcsos tót lányt magyar főúr Árpád óta ugyan el nem vett feleségül.

Az öreg Kompaneknek nagyon tetszett a dolog. A grófgyerek apja főispán volt, a gyerekből is lehet főispán. Az Annuskából főispánné. Haj, bizony ez nagydolog. Ilyenről még Szvatopluk se álmodott.

De mit szól az állapothoz Annuska?

Mit szólna? Bizonyosan neki is tetszik a grófi gyerek. Hiszen még azt se tudja, hogy az a takácslegény ki lova fia?

Takácslegény! Hát az is legény? A világ zöldhasúnak tart vagy legalább csúfol minden takácsot, mert a takács rugoldozás közben úgy ütögeti a zugolyfához* vagy rámafához vagy mihez a hasát, hogy az kékké, zölddé válik. Zöld hasú takács s gróf és főispán fia: hogy lehetne a kettő közt egy pillanatig is habozni?

Szegény kékfestő- és takácslegény, te ugyan megjártad.

Dolgozik a takácslegény, rugdalózik, mint a veszett csikó, hányja-veti a vetélőt, a vén gyolcsos tót éppen végigmegy a szövőszékek között, s nézi a legényeket. S látja ám, hogy az áltakács legény, a kékfestő esze nélkül hajigálódik, s utóbb is összeszaggat minden vásznat, fonalat, szövőszéket.

Úgy is van. Mert Annuska a grófgyerekekkel éppen az udvaron sétált, s karja a gróf karján nyugodott. Ugyanolyan rózsa volt a lányka keblén, mint a grófgyerek gomblyukában. Azt pedig csak nem lehet kívánni,

hogy takácslegény szíve, keze és lába ilyenkor rendesen szőjön-fonjon.

A vén gyolcsos tót dühbe jön, amikor a kékfestő veszett kapálódzását látja. A vetélő hol alatta, hol fölötte, de sohase a közepén jár a fonálnak. Kárba vesz minden. Odaszól mérgesen a kékfestőhöz:

– Mit csinálsz, te ökörbika? Honnan szabadultál te ki ide énhozzám? Nem szégyenled magad? A Kompaneknél akarsz te takácslegény lenni?

Ramazetter Vince föláll, földhöz vágja a vetélőt úgy, hogy abból sohase lett többé vetélő, s vakmerően odaáll a gyolcsos tót elé.

– Nem vagyok én takács, hanem kékfestő. Nem azért jöttem én ide, hogy a te fonaladat vászonnak szőjem, hanem azért, hogy a te lányodat feleségül vegyem. Fiad akarok lenni, nem pedig takácslegényed.

No, de még a gyolcsos tót se látott ilyen dolgot. Hogy valaki takácslegénnyé legyen azért, hogy az ő lányát megszeresse! Haj, bizony ez a gyerek vagy bolond gyerek, vagy derék gyerek.

Úgy szemre nézve csakugyan derék gyerek. Magas, vállas, nyúlánk, erős. Akkora a keze feje, amekkora csakugyan nem kell takácslegénynek. Bátor, mint a pandúr, ahogy szeme, szava bizonyítja.

De a gyolcsos tót se esett a feje lágyára.

– Kérő vagy, nem takácslegény? Akkor nem a műhelyben a helyed, hanem a vendégszobában. Egyik szobában az egyik kérő, másik szobában a másik kérő, vagy egy szobában mind a két kérő. Van-e bátorságod, hej? Az a másik kérő gróf ám, főispán fia!

– Nem bánom én, ha herceg is, ha a nádorispán fia is, én beszélni akarok a te leányoddal.

– No hát jer!

Bevezette a vendégszobába. A kékfestő előszedte ünneplő fekete ruháját. Felöltözött szépen, haját rendbe hozta, bajuszát kipödörte, s úgy állt a leány elé. Úgy állt ott, mint egy fenyőszál. Komolyan, bátran, nyugodtan. A gyolcsos tót bemutatta leányának.

– Eddig takácslegényünk volt, ezen túl vendégünk lesz, amíg te akarod, Annuska!

Az a fehér arc egyet pirult, az a kék szem egyet villant, az az egész tót lány egyik kezét egy pillanatra odatette a kékfestő kezébe, valamit szolt is hozzá, s aztán bement a maga szobájába.

Sok mindenféle érzés rohanta meg egyszerre a tót lány szívét. Ezek nyomása elől menekült a maga szobájába. Azt hitte, hogy ott a feszület, vagy az imádságoskönyv, vagy kanári madara, vagy valami csoda majd

segít rajta.

Hiába hitte azt a tót lány.

Mert ő úgy négy-szem között már odaigérte kezét a grófgyereknek. Megszerette talán? Tudja is ő! Jólesett neki a gyerek udvarlása. Az ő tapasztalatlan lelke előtt csodálatos hatalom gyanánt állott a fényes, híres-nevezetes ősi Révay család neve. Vonzotta őt az a név. Az ifjú gróf sokat beszélt neki őseiről, akik már jeruzsálemi Endre király idején grófok, bárók, főispánok voltak. A szklabinai és blatnicai, a terbosztói és bisztrickai gróf, báró és nemes Révayak! Mennyi ragyogás a múltból s mennyi ragyogás a jövőre! Fényes kastélyok, nagy angolkertek, lovaglás amazonruhában, kocsikázás négy lóval. Ő mindenütt úrnő! Vármegye gyűlésén, országnak gyűlésén, királynak koronázásán, mindenütt úrnő, grófné, akinek komornák és huszárok szolgálnak, s grófok, bárók, ország zászlósai kezét csókolnak. Még az alispán, de még a szolgabírák is kezét csókolnak. Neki – a tót lánynak, a Kompanek Annuskának, a gyolcsos tót leányának, a tót takács leányának, aki eddig egyebet se tett, csak a takácslegényeknek és gyolcsos tótoknak főzte, keverte és tálalta a kását, gánicát,* nyögvenyelőt,* túrót, sajtot, aludttejjet, írórt, savót, pujnalevet.*

Csak eredj haza, kékfestőlegény, Annuska nélkül. Legföljebb egy vég vásznat vígy haza magaddal.

Nem szeretett még Annuska bele senkibe. Az ő szíve még mozdulatlan, mint a keletlen kovász. De hátha majd megkel az a kovász, s kidagad a szakasztó kosárból? Erre se gondolt még Annuska. Jött egy fiatalember, férjnek való, főúr, főnemes, megkérte a kezét, lánynak férjhez kell menni előbb-utóbb, most itt a jó alkalom, ő bizony odaigérte a kezét, éppen ma este akarta apjának megmondani.

S most idejön ez a takácslegény. Nem is takácslegény, hanem kékfestőlegény. S nem is holmi incifinci legény, hanem igazán derék szál legény. Nem is udvarol, nem is legyeskedik, nem is dicsekszik a hetvenhetedik öregapjával, hanem eléje áll bátran, hidegen, nyugodtan, s tiszta, érces hangon e szavakat mondja:

– Annuska kisasszony! Hat hét előtt itt voltam, mint ismeretlen vándorló legény. Magát megláttam, megszerettem. Apámnak elmondtam a szándékomat, s ő beleegyezett. Most hát újra itt vagyok, s magát, Annuska kisasszony, feleségül kérem. Elviszem innen Túl-a-Dunára, Zala vármegyébe, Sümeg városába, Balaton partjára. Ha ád valamit vele

az édesapja, azt se bánom; ha semmit se ád vele, azt se bánom. Van két erős kezem, virágzó műhelyem, tisztos mesterségem, becsületes nevem és becsületes apám, úgy megélünk együtt, mint a hal a vízben. Pénzért, kenyérért, jó tanácsért sohase szorulunk ki a szomszédságba. Vessen számat a szívével, én már tisztában vagyok a magaméval.

Hát most mit szóljon ő mindezekre? Se ősök? Se kastély? Se főuraság? De az igaz, derék fiúnak látszik. Az is igaz, hogy a szíve remeg egy kissé, míg e szavakat hallja. Az ő szíve? Hiszen ez a szív már, sőt még ma is a grófgyereké volt. De hát olyan gyöngy, olyan kacér, olyan ingadozó lenne az ő szíve?

Mit feleljen? Irul-pirul arca, akadozik szava, torkát valami szorítja – mit feleljen?

Szerencsére apja okos ember. Megfogja a kékfestő karját.

– Jer csak legény, hagyjuk a lányt magára, hadd gondolja meg a dolgot, majd megmondja aztán a maga szándékát holnap vagy holnapután.

A gyolcsos tót felesége már nem élt. Annuska volt a háznál az asszony. Vele szokta meghányni-vetni a ház dolgát az apja. Most aztán volt meghányni-vetni való.

Este, mikor már csak ketten voltak együtt, s a vendégek lefeküdtek, meg is kérdezte Annuskát:

– No, lány, mit szólna hát a dologhoz? A lány odaborult a gyolcsos tót nyakába.

– Én már kezemet odaígértem a grófnak!

– Mit csináltál? Már odaígérted a kezedet? Talán csak az első szóra? Még csak nem is alkudtál? Hát te vagy a Kompanek egyetlenegy lánya? Ha én minden portékámat odaadtam volna alku nélkül első szóra, most is takácslegény volnék, és se gróf, se kékfestő nem futkosna a kezéd után.

Az öreg gyolcsos tót természetesen úgy gondolkozott, hogy a szív is csak olyan vásári áru, mint a vég vászon. Az ember először magasra tartja, s ha akad bolond: megveszi az magas áron is. Ha másként nem megy: igaz áron adjuk el. Ha így se sikerül: áron alul is elvesztegetjük. De alku nélkül a szívet se kell adni.

Vagy talán mókázott az öreg gyolcsos tót?

Az is meglehet. Hiszen a gyolcsos tótnak is csiklandozta szíve táját a főúri atyafiság.

– No, lány, ha már odaígérted a kezedet: akkor ígéretedet meg is kell

tartanod.

A lány megint odaborult az apja nyakába:

– Édes jó apámuram, nem kellene ezt egy kissé még meggondolnunk?

Most tudott már mindent a gyolcsos tót. Ingadozik már a lány szíve a gróf és a kékfestő között. Csakhogy még nem dőlt el egészen, se az egyik, se a másik felé. No majd eldönti ő.

Napközben Annuska többnyire a grófgyerekkel járt-kelt, sétált, csevegett. De étkezésnél délben, este mindig velük volt a kékfestő is.

Csodálni lehetett ezt a kékfestőt. Egészen bízott magához és a lányhoz. A legyeskedést átengedte a grófgyereknek. De sehogy se akart elmozdulni a háztól, mintha csak azt várta volna, hogy kitegyék a szűrét. Vagy talán a szegre akasszák!

Észrevette, hogy a vén gyolcsos tót korán kel, s amint fölkel s felöltözik: nyomban letérdel ágya előtt, kezeit összeteszi, s imádkozik nagy áhítattal. Isten áldását kéri magára, lányára, többi gyerekére, takácslegényeire, gyolcsos tótjaira, elhalt feleségére s minden meglevő s ezután leendő gyolcsos tóra s mindenféle tóra. Azután kimegy a kertbe, s a vendégszobák ablakain át benéz vendégeihez, a grófhhoz és a kékfestőhöz. A vendégszoba ablakai a kertre néztek.

No, gyolcsos tót, ha kíváncsi vagy, te is láss valamit.

A kékfestő még korábban fölkel, mint a gyolcsos tót. Legalább félórával. Azután felöltözött, s várta a gyolcsos tótot. Amint léptei dobogását közelegni hallotta: ő is letérdelt ágya előtt, ő is összetette kezeit, s ő is imádkozott nagy áhítattal apjáért, magáért, szülővárosáért, valamennyi kékfestő legényért.

Meglátta ezt a gyolcsos tót!

Haj bizony, ez a kékfestőlegény derék legény.

Odament a grófgyerek ablakához, beleskelődött azon is.

A grófgyerek ott feküdt az ágyon; két keze, két lába négyfelé, valamennyi ruhája tizennégy felé. Alszik rettenetesen. Sőt éppen a fal felé fordul, s hortyog, csak úgy harsog.

Hm! Az egyik istenfélő, a másik istennel nem törődő. Az egyik korán kelő, a másik későn kelő.

Korán kelni: nagydolog ez!

Nem azért, amit a közpéldabeszéd mond: aki korán kel, aranyat lel. Lel a manót, nem aranyat. Veszt is el valaki mainapság aranyat. Még ezüstöt se. Egy-két rongyos rézfillért talán lehet találni itt-amott, de aranyat

ugyan nem találni. Hány gyolcsos tót, drótos tót, üveges tót, olajos tót, arató és napszámos jár szerte a világban későn-korán, de egy se talált még aranyat. Az a példabeszéd tehát semmit sem ér. Az igaz, hogy nem is hallgat rá senki.

De az is igaz, hogy aki korán kel: korán fekszik, s aki későn kel: későn fekszik.

Ez a nagydolog. A későn fekvés.

Napnyugta után csak a bagoly, bőregér és újságíró dolgozik. Mindenki más, aki későn fekszik, hiábavalósággal tölti az időt, nem hasznos munkával.

Asszony, kártya, borital, muzsika: ez a későn fekvők időtöltése. Egyik rosszabb, mint a másik. Aki már legénykorában is későn fekszik s későn kel: mi lesz abból akkorra, amikor már feleség és hét gyerek is van a háznál?

De mi lesz a takácműhelyből és kékfestőműhelyből? És mi lesz a grófi uradalomból? Megmarad-e Szklabina és Blatnica, Trebosztó és Bisztricska? Dehogy marad. A reggeli munka hozza a hasznot, nem a délutáni. Ha pedig az uradalom sohase hoz délelőtt hasznot: akkor a gyolcsos tótnak kell majd a pénzzel előállani. De ha pénze nem lesz: hol lesz akkor a becsülete? Holott mikor pénze van, se valami nagy az uraságok előtt a becsülete.

Haj, haj! Nézzük csak, mit csinál az imádkozás után a kékfestőlegény?

Hát bizony a kékfestőlegény végignézte a tehén ólat, ló aklot, baromfiházat; disznók, kecskék, juhok tanyáját. Megnézett mindent, kikérdezett mindenkit, s megdicsérte vagy összeszidta, kit-kit érdeme szerint, az összes cselédet. Azután benézett a műhelybe, s gondosan megvizsgálta a takácslegényeket s a csipkeverő lányokat, mintha sohase látta volna őket.

– Te lány, gondoltál-e valamit?

– Nem, édes jó apámuram!

– Tudod-e, hogy minden vendéggel egyenlően kell bánni?

– Tudom.

– Nem tudod. Mert az egyik vendégnek odaígérted a kezedet, a másoknak nem.

– Oh, édes jó apámuram, mi lenne akkor, ha én a másoknak is odaígérném a kezemet?

Mi-e?

Hát az lenne, ami lett, pedig még Annuska oda se ígérte a kezét. A grófgyerek se volt vak. Ő is jól látta már, hogy a gyolcsos tót és a tót lány kihez kezd húzódni. Egyenesen megszólította a gyolcsos tótot.

– Kompanek, mit keres itt a háznál ez a kékfestőlegény?

– Haj, bizony lányt keres, méltóságos uram.

– De hiszen itt vagyok én már!

– Haj, bizony az az én szerencsém. Ha méltóságod itt nem volna, már el is vitte volna a lányomat az a kékfestőlegény.

A grófgyerek egy darabig szótlánul nézett a vén gyolcsos tóra. Azután odafütyentette kocsisát s befogatott. Felült a kocsira, a tót lány előtt megemelte a kalapját, s úgy el-kihajtott az udvarból, csak úgy porzott utána az udvar is, az utca is.

Egy Révay csak nem szállhatott versenyre kékfestőlegénnyel egy tót lányért.

Egy hónap múlva Sümegen volt a szép Annuska. Olyan magyar menyecske vált belőle, hogy fele vármegye megbámulta.

Mikor nekem ezt Ramazetter Vince harmincnyolc év előtt badacsonyi szőlejében elbeszélte: mellette ült felesége is, az egykori szép Kompanek Annuska. Kötögetett. De férje pajzánul rámutatott:

– Ez a csúnya vénasszony volt az a tót lány!

Öregasszony volt, de bizony még akkor is szépasszony volt az Annuska. Nem felelt e szóra egyebet, csak annyit mondott nagy csendesen:

– Sok hiábavalóságot beszélsz bizony, Vince, e mai napon!

III.

Nőtlen ember nem takarít – Házassági szerződés a tót leánnyal – A régi pénzek számítása – A dögbőr története – A széna-zab szállítása – A meggazdagodás törvényei – A kékfestő elveszít harmincezer forintot – Öngyilkos akar lenni – Összejön Inkey Kázmérral, s elutazik idegen országokba – Mi tapasztal Londonban? – Az indigó – A Charwood és Owen ház – Szóba se áll a kékfestővel

Volt hát már Ramazetter Vincének, a kékfestőlegénynek felesége. Szép leány, kedves menyecske, jó asszony. Azt írják, azt mondják ugyan

nekem, hogy a neve nem Annuska volt, hanem Zsófia volt. El is hiszem, nem is bánom – az én emlékezetemben Annuska maradt, hát csak úgy írtam. Én öt harmincnyolc esztendeje nem láttam, huszonöt év óta pedig Sümegnek még tájékán se jártam, tévedhet az ember.

„Hogy az ember meggazdagodjék, ahhoz először is jó feleség szükséges.”

Ezt a kékfestő mondta. Én meg azt kérdeztem:

– Hát aki nőtlenül is meggazdagodik?

– Ilyen ember az én ismerőseim közt nincs. Vagyont gyűjteni: az egyik dolog. A gyűjtött vagyont megőrizni: a másik dolog. Mind a kettőre egyes ember, ha egészséges ember, nem alkalmas. Az egyik dolog az asszony dolga. Asszony nélkül okos ember vagy nem gyűjt, vagy nem takarít. Csak bolond ember takarít a sírok férgei számára.

Ez is egyik elve volt a gazdag kékfestőnek.

Házassági szerződése ugyan csak szóbeli volt az öreg gyolcsos tóttal, de azért hűségesen megtartotta mind a kettőt.

Az volt a kérdés: hogy osztoznak meg Magyarország fölött. Mert hogy a gyolcsos tót ezentúl is elárassza olcsó kelmével a túladunai vármegyét: ez a kékfestőnek nem vált volna tetszésére. Végre is az öreg gyolcsos tót beleegyezett abba, hogy Zala, Somogy, Baranya, Vas és Veszprém vármegye legyen a kékfestőé, a többi megtartja magának. A kékfestő ugyan dévaj kedvében megengedte, hogy csengőt, kolompot és nadrágszíjat azokban a vármegyében is árulhasson a gyolcsos tót: de ezt az ajánlatot köszönettel visszautasította a gyolcsos tót. Amit ő az országból odaad leányának és vejének: odaadja egészen. Kislelkű a gyolcsos tót nem lehet.

Következett a házassági szerződés második pontja. Milyen vászon, mennyi vászon, milyen áron?

Az öreg kékfestő, Ramazetter Leopold eddig a vásznat vagy a bécsi lerakatokban, vagy a brünni országos vásárokon szerezte be. Szállította pedig tengelyen; amennyit tudott, a maga kocsiján, de ez kevés volt – a tömeget fuvarosok szállították Győrig hajón, Győrből tengelyen. Sokat hoztak az osztrák borhordó szekerek is. Bécsből Sümegig üres hordó, vászontele; Sümegről Bécsig tele hordó.

Ez adott gondolatot a borkereskedéshez is. De erről később beszéljünk.

A vám minden rőfnél majdnem egy pengő krajcárra rúgott. Ezt a pengő krajcárt akarta a kékfestőlegény megmenteni.

Az alku tehát így történt:

A karton legyen 33 hüvelyk széles, a molinós* gyolcs legyen 29 1/2 hüvelyk széles. Ezek voltak a rendes számok.

Egy negyed bécsi négyszöghüvelyk kartonon 19 láncfonál és 17 vetülékfonál legyen, a láncfonál minősége pedig megfeleljen a 36 számjegynek, a vetülékfonálé a 42-nek. Így volt meghatározva a molinós is. Számra nézve 14 a lánc-, ugyanannyi a vetülék-, minőségre nézve pedig 20 a lánc- és 18 a vetülékfonál.

Így kell fonni, szőni ma is. Mert hatvan év óta a csillagok, országok, birodalmak és uralkodók változhattak, de a gyolcsnak, vászonnak változnia nem volt szabad. Hamisság és hamisítás ugyan elég történik azóta, de arra való a gyolcsos tót és a kékfestő szeme és tudománya, hogy a hamisságot észrevegye.

Mennyi tudománya van a gyolcsos tótnak! Ezt a mi jó gazdálkodó magyar emberünk el se tudja képzelni. Csak azt gondolja, hogy egy nagy kalap, egy szűk nadrág, egy bocskor, egy tüsző s egy kocsi vászon, ebből áll a gyolcsos tót. Ez is kell hozzá, az igaz, de kell még ezenkívül mérhetetlen tudomány is.

Abban az időben krajcár, garas, húszas és forint volt a pénzbeli beszéd. De a krajcár is, garas is, forint is kétféle volt. Az egyik volt kongó, a másik volt pengő. Az egyik volt váltó, a másik volt ezüst. Három krajcár volt egy garas, húsz garas volt egy forint. Huszonnégy pengő krajcár volt egy váltóforint, húsz pengő krajcár volt egy húszas, három húszas volt egy pengő forint, harmadfél váltókrajcár volt egy pengő krajcár, s ha valaki két húszassal akart kifizetni egy váltóforintot, még visszacapott negyven váltókrajcárt vagy pedig tizenhat pengő krajcárt. A húszast nem lehetett garasra, a pengő garast nem lehetett váltókrajcárra, a váltógarast nem lehetett pengő krajcárra felváltani. Se a garasnak, se a krajcárnak nem volt fele, mert félkrajcárra nem volt pénz. Ahány rézpénz, annyiféle. Volt váltókrajcáros, volt pengő krajcáros rézpénz. Volt váltógarasos is, de már pengő garasos nem volt. A váltógarasos is háromféle volt. Az egyikre 30 volt írva, a másokra 6, a harmadikra 3. A gyolcsos tót és a köznép mind el tudott ezen igazodni, de ha egy szobatudós tanárember kiment a vásárba valamit venni, elvitte magával a logaritmusok könyvét, hogy kiszámítsa, miért mennyit kell fizetnie. A csillagok távolságát előbb ki tudta számítani, mint azt, mibe kerül ötnegyed rőf szatying.* Nem száz krajcár volt ám akkor egy forint, hanem hatvan krajcár, ennél fogva ha

valaki töredékforinttal akart töredékforintot sokszorozni vagy elosztani: hétszámra dolgozhatott, mégse ért véget, mert örökké végtelen töredékekbe keveredett. Lord Percival, a Pest megyei dabasi angol sohase tudta megtanulni a magyar pénzt, s ha váltott vagy vett valamit, csak egy marok pénzt tartott a tenyerén, válogassa ki az eladó, ami neki jár. Tatában is megtelepedett egy angol, Mister Cook és neje; ez meg rendes számtisztet tartott magánál, ezzel járt boltba, piacra, vásárra. Írt is egy röpiratot arról, mennyi bolondság van Magyarországon, de ezek közt mégis legnagyobb a pénzbeli számítások bolondsága.

Elvégre a kékfestőlegény s a gyolcsos tót szépen megegyeztek mindenben, s ekként kapott a kékfestő a tót leánnyal női hozományba öt vármegyét Túl-a-Dunán. S talán valami százezer forintot. De hogy váltóban-e, pengőben-e: nem tudom. S mindezen felül olcsó gyolcsot, vámmenteset. A leány után ez ért legtöbbet.

De azért a tisztos gazdagodás vágya nem csökkent szívében.

Egykor Szombathelyre ment nagy kocsi kékfestő ruhával a vásárra. Furcsa esetei voltak.

Egy falunál Kemenesalján az út nagyot kerül a falun keresztül, de egy gyalogút, sokkal rövidebb, vezet a kertek alatt. Ramazetter küldi a kocsit az országúton, ő maga leszáll, botját kezébe veszi, s megy gyalog a kertek alatt a gyalogúton. Ruhája félig utas-, félig mesteremberes; sapkája palacsinta, aminőt akkor csak a zsidók viseltek.

Amint egy szilváskert végén ballag, hall egy kiáltást:

– Hej, zsidó, jer ide!

Körülnéz: kinek szól a kiáltás. Meglát a szilvásban egy parasztsuhancot, amint éppen őneki integet.

– Ejnye, gazember!

Fogja a botját, most mindjárt agyonüti azt a kölyköt, hogyan meri őt zsidónak nézni. De előbb gondol egyet.

– No, no, Vince! Mielőtt agyonütnéd, kérdezd meg, mit akar?

Ezt úgy magában mondta, de aztán odafordult a suhanchoz:

– Mit akarsz, héj?

– Van itt egy dögbőr, borjúbőr, vidd el.

– Ejnye, akasztanivaló!

Most már csakugyan két kézre fogja a botot; most már csakugyan agyon kell ütni a sihedert. Neki, a gazdag kékfestőnek mondani, vigye el a dögbőrt!

Megy a kölyök felé, hogy agyonüsse. Azonban megint gondol egyet.

– No, no, Vince! Mielőtt agyonütnéd: kérdezd meg legalább, hogy adja a dögbőrt.

Ezt is úgy magában mondogatta, de azután hangosan is kérdező:

– Mi az ára annak a dögbőrnek?

– Egy húszas.

Odament a kékfestő. Kifizette a húszast, a bőrt összehajtotta, vállára vetette, s a falu másik végén feldobta kocsijára. A nyers borjúbőrnek négy húszas volt az ára, tehát a vételár háromszáz percentet hozott egy nap alatt.

– A tisztességes hasznot nem kell szégyenleni, uram, akárhonnán jön az. Így szerez az ember vagyont!

– A katonaság számára akkor is szállítottak zabot, szénát, szalmát. De csak zsidók szállítottak. Magyar ember ilyesmivel nem vesződött. Egerszegen, a megye székhelyén volt a nyilvános árlejtés. Mindig csak zsidók voltak az árlejtésen. Ramazetter tudta, hogy jó nyereséggel jár az üzlet. Miért ne pályázzék ő is? Miért legyen a haszon csak a zsidóé? Hiszen egyéb nem kell az üzlethez, csak elegendő ész és elegendő pénz. Neki pedig megvan mind a kettő.

Berándult Egerszegre a nyilvános árlejtésre.

Odamegy a számvevőhivatalba, ahol folyt az árlejtés, s beteszi az óvadékpénzt vagy bánatpénzt.

A zsidók összenéznek. Nini, ez a sümegi gazdag kékfestő. Mit akar ez? A maga képében jár ez, vagy valakinek a helyette valója? Kékfestő csak nem szállít zabot. A zabot nem a műhelyben készítik. Másnak helyette valója csak mégse lehet. A gazdag kékfestő ilyenre csak nem adja fejét.

Mind ott vannak a pénzes zsidók. A Guttman, a Steiner, a Barón, a Scheiber, a Lipschitz, a Lackenbacher, a Krausz, a Grün, a Hoffman és a többi Kanizsáról, Keszthelyről, Sümegről, Szombathelyről, Egerszegről, Szentgrótról. Összedugják a fejüket, s elhatározzák, hogy Ramazetterre, ha komolyan akar vállalkozni, ráverik és rajtahagyják a zabot.

Ramazetter komolyan vállalkozott. A zsidók rettenetes olcsón rajta hagyták a zabot. Három évre szól a szerződés.

Az első félévben rossz volt a helyzet, vesztett tízezer forintot. A második félévben jó volt a helyzet, nyert tízezer forintot.

Az év végén eljöttek hozzá a zsidók, a szokott vállalkozók.

– Nem a Ramazetter úrnak való mesterség ez. Tessék a szerződést

nekünk átadni, fizetünk évenként tízezer forintot. Szép haszon ez, s azt a kisujját se kell érte megmozdítani.

– Igaz a!

Átadta a szerződést, s így minden munka és kockázat nélkül kapott tiszta húszezer forintot.

– Lássá, uram – mondotta nekem. – Tisztességes munka után meg lehet élni becsületesen, de meggazdagodni nem. Meggazdagodni csak a vállalkozónak lehet, aki helyett más dolgozik.

Voltak ilyen bölcs mondásai nagy számban.

„Ostoba a tömeg, mikor a gazdagságról mond ítéletet.”

„Erénynek nézi a sikert, becstelenségnek a bukást.”

„Ha gazdag ember gazdagodik: azt mondja rá, jól dolgozik.”

„Ha szegény ember gazdagodik: azt mondja rá, sokat lop.”

„Ha zsidó ember, mesterember, tanult ember vállalkozik: azt mondja rá, üzérkedő.”

„Ha mágnás ember vállalkozik: azt mondja rá, nemzetgazda.”

„Észreveszi a szegényt, mikor gazdaggá lesz, s azt mondja rá, bölcs.”

„Észreveszi a gazdagot, mikor szegénnyé lesz, s azt mondja rá, buta.”

„Aki se nem szegény, se nem gazdag: azt sohase veszi észre.”

„A pénzt emberségnek tartja, de az emberséget nem tartja értéknek.”

„Adósságot csinálni: okosság dolga – adósságot megfizetni: becsület dolga. Sokan nem tudják ezt.”

– Ilyen a tömeg, uram!

A negyvenes évek vége felé már annyi pénze volt Ramazetternek, hogy tőkéinek egy részét Pesten kellett kamatra elhelyeznie. Zala megyében még nem volt takarékpénztár, állampapírost akkor még magyar ember nem vett, záloglevelek nem voltak, ipari vagy egyéb vállalati részvények nem voltak, a pénzt kamatra kellett kiadni, hogy magamagát meg ne egye, mint a sajt.

Zalában ugyan ki lehetett volna adni kamatra könnyűszerrel. De csak az uraknak. Hertelendy, Bogyay, Skublics, Inkey, Kisfaludy, Barcza, Szentgyörgyi Horváth, Csányi, Zalabéri Horváth, Szentgróti, gróf Batthyány, Diskay, Saáry, Kerkapoly ugyan akadt volna Sümeg környékén, aki kamatra elfogadta volna kölcsön a pénzt, de a kékfestő ezekkel jó barátságban, kölcsönös becsülés viszonyában meg akart maradni, ami meg nem történhetett volna, ha adósaivá válnak.

Kamatos kölcsönt akkor csak a zsidó meg a pap adhatott. Csak a

zsidónak meg a káptalannak volt fölös pénze. Ha más adott kölcsönt, annak a legelső vitatkozásnál uzsorás volt a neve. A zsidó nem törődött ezzel, a papot pedig nemigen bántották. A káptalan firól fira ott hagyta adósánál a pénzt, sokszor ott is felejtette.

Ramazetter már ott forgott az urak társaságában. Nem akart e társaságban hitelező lenni. Kutya dolga volt akkor a hitelezőnek. Adott ugyan megszorult úri barátainak pénzt mindenkor, de kamat nélkül, rövid időre, írás nélkül.

– Megyei úr ha írásra vesz föl pénzt, sohase fizet a kikötött időre, se kamatot, se tőkét, inkább pörre ereszti a dolgát. De ha szakállára adom: pontosan megfizet. Mert így nem a törvény dolga, hanem a becsület dolga az adósság.

Miért nem követik ma ezt az elvet a bankok, takarékpénztárak? Nem lenne szükségük annyi igazgatóra, könyvelőre, ellenőrre, hivatalnokra, szolgára, pörre, bélyegre, jogtanácsosra. Paradicsom lenne az életük. Sohase lenne heverő pénzük, rögtön kiadhatnák minden pénzüket. Az igaz, hogy ma már akadhatna olyan adós, aki becsületre nem fizetné vissza adósságát.

A kékfestő tehát Pesten helyezett el ötven-hatvanezer forintot. Egyik adósa harmincezer forint erejéig valami Sebastiani nevű gazdag polgár volt.

Úgy karácsony ünnepe táján, 1847-ben hazajön Pestről Sümegre a Scheiber zsidó, és elmondja a pesti újságokat a kékfestőnek. A nádorispán a télen nem ad udvari mulatságot, mert nem jön haza Pozsonyból. Mihelyt kitavasodik, fölhúzzák a Lánchíd láncát. Az Üllői úton olyan kaszárnya épült, Bécsben sincs olyan. A Beleznay gróf a rácsos léckapujára lövöldöz célba az utca felé, az arra járók csak hason mászva mehetnek el a kapu előtt. Wesselényi megvakult. A tengelici uraságnak kimetszették a zsebjét, tízezer forint volt a bugyellárisában. A Sebastiani és a Beálló nevű görög megbukott. És így tovább.

– Semmi tovább, Scheiber. Kitől hallotta a Sebastiani esetét?

– A Csillag László ifjú úrtól, aki ott volt az inventálásnál.

Ne neked, kékfestő. Oda a harmincezer forint!

Talán még sincs oda. Újév után, 1848-ban, úgy január közepén kocsira ül Ramazetter, s elhajtat Pestre. Utánanézni a pénznek.

Nézhetett az után. Ügyvédje csak azzal biztatta, hogy úgy tíz esztendei pörösködés után talán megkap a pénzéből néhány száz forintot, s

költsége se lesz több pár ezer forintnál.

Szépen vagyunk. A harmincezer forintnak tehát vége van.

Harmincezer forint! Sok pénz az!

Hatszáz hold jó földnek ára ez úri kastéllyal, gazdasági épületekkel s mindenféle lábasjószággal.

Ekkora birtokkal úr az ember. Nemessé is lehet, táblabíróvá is, tekintetes úrrá is! Éppen azon törte már a fejét, hogy vesz egy szép előkelő nemesi birtokot.

Harmincezer forinton vehet az ember százezer rőf finom kartont vagy ötezer bécsi font jófajta bengáli indigót. Ezt feldolgozzák a legények, s nyer rajta az ember újabb harmincezer forintot.

Tehát nem is harmincezer forint, hanem legalábbis kétszer annyi a veszteség.

Iszonyú pénz! Száz meg száz kékfestő egész életén át nem gyűjt ennyit. Száz negyedtelkes jobbágy él meg ennyi tőkevagyonból családjával. S ő ezt most mind elvesztette. Nem is tudja többé ezt megkeresni ebben az életben. A másvilágon pedig úgyse törődik vele. De ha megkeresné is: ez már örökre elveszett.

Hát érdemes még élni? Hát ér ez a rongy élet még valamit, ha ennyi pénz elveszhetett? Pedig ő se nem úgy lopta, se nem az útfélen találta ezt a pénzt. Izzadt, fáradt, dolgozott érte, mint a barom. S most mindennek vége.

Hogy menjen ő haza most már?

Mit szólnak majd az emberek? Azt mondják majd: mégiscsak számár ez a gazdag kékfestő. Odavan a pénz, odalesz a tekintély, s utóbb odalesz a becsület is.

Nohát nem megy haza. Sehova se megy, leszámol az élettél. Legyen hát vége mindennek.

Fölakassza magát?

Könnyű dolog, gyorsan is megy, pénzbe se kerül. De csúnya dolog. Úgy lóg a szegen az ember, mint a tarisznya. Csakhogy a tarisznya, ha leveszik a szegről, akkor is tarisznya marad. De az ember, mire leveszik a szegről, annyit se ér, mint egy rongyos tarisznya.

Agyonlője magát?

Hiszen pisztolya sincs. Elmenjen érte a boltba? Kiadjon érte hat ezüstforintot? Hát nem elég veszteség már a harmincezer forint is? A lövöldözés nem is a kékfestő mestersége. Nemesembernek, duhajnak,

pandúrnak, kerülőnek mestersége az. Ő pedig sohase kontárkodott másnak mesterségébe.

Bolondság! Mit törí ő a fejét e fölött? Hiszen nem otthon van Sümegen, hanem itt van Pesten, ahol a Duna folyik. Hiszen éppen arra való a Duna, hogy beleölje magát az ember. Éjjel, sötétben senki se látja, úgy eltűnik. Igaz, hogy ilyenkor télen, januárban hideg a Duna, de hiszen nem sokáig lesz az hideg. S aztán elviszi az embert némán, szelíden, csöndesen arra aláfelé. Tolnán, Baranyán keresztül. Valahol, valami zátonyon, füzesek, és rekettyék közt kiteszi a partra, a tiszta homokra, ott a tutajosok megtalálják, eltemetik, kalapjukat levéve imádkoznak is fölötte. Sohase tudja meg senki, hová lett a sümegi gazdag kékfestő. Sőt az a semmirevaló Sebastiani, egész életén át rettegni fog, hogy egyszer csak előterem hitelezője, s egy furkósbottal jól ellazsnakolja. Nem lesz neki se éjjele, se nappala, jóízű falat meg nem fordul a szájában soha ezen túl. Úgy kell neki.

Így lesz hát legjobb.

A sok tűnődésben este lett. Hat órakor olyan sötét volt már, mint a szurok. Kiment a Duna partjára, arra a nagy sivatagra, ahol most a Lánchídra megy az ember. A Lánchíd oszlopai úgy álltak ott a sötétben, mint óriási szobrok. Az Eötvös tér még nem volt meg. Rakpart, Korzó, Mária-Valéria utca, Petőfi tér, minden hiányzott. Szemetes, piszkos, omladékony partja volt a Dunának, széles parti mezővel a házak soráig. Tél volt, kemény szellő fújdogált, üres volt az egész térség, nem járt ott se ember, se kutya, se rendőr, se járókelő. Csak egypár Duna-parti lebuiban kurjongattak a tivornyázók.

De valaki mégis járt ott. Kalapja, fejtartása, ingó járása a sötétben egészen olyan, mint Inkey Kázméré.

Csakugyan Inkey Kázmér volt, Zala megye egyik előkelő nagybirtokosa s Ramazetter Vincének jó ismerőse.

Egymáshoz érnek, megismerik egymást, kezet fognak.

– Jó estét, Ramazetter! Mit keres maga itt, ezen a csúf helyen?

– Én bizony egy kissé bele akarom magam ölni a Dunába.

– Nono! Tyúkszem vagy fogfájás?

– Nem a! Elvesztettem harmincezer forintot.

– Nem éppen gyerekség. De én mégis rosszabbul jártam. Én három nap alatt elvesztettem a Kaszinóban hatvanezer forintot. Éppen azért sétálok itt: kissé szellőztetni a fejemet. A zsebem már úgyis szellős.

A gazdag kékfestő hátrahőkölt.

– Hatvanezer forintot, és mit fog most csinálni méltóságod? Jön velem a Dunába?

– Kissé tovább megyek. Utazni megyek. Veszteség után jólesik a szórakozás, talán kis okulás is lesz belőle.

Átkozott sötét volt ott a Duna-parton. Égett ugyan néhány szegénylős lámpa a házak előtt, s a túlsó parton, a Szentgellérthegy alatt is pislogott volna kettő vagy három, de azért sötét volt. De a gazdag kékfestő agyában mégis nappali világosság lobbant föl Inkey szavaira.

– Isten engem úgy segéljen, igazsága van méltóságodnak. Én is megyek utazni.

Szállására ment, becsomagolt, feleségének levelet írt, a gyorsparasztokkal még az este összebeszélte, s másnap este későn már Bécsben tette fejét pihenőre.

Prága, Drezda, Berlin, Amsterdam egymás után jöttek sorra. Mindent megnézett mindenütt. Látott sokat, tanult sokat, tapasztalt sokat, s lassankint feledni kezdte a harmincezer forintot. Teringettét, maradt még neki négyszer annyi, s százhuszezer forint még külföldön is vagyonszámba megy. Hát Sümegen hogyan menne vagyonszámba?

Áthajókázott Angliába is, s meg sem állt Londonig. Ott szállt meg valahol a West-Strandon a Waterloo-Bridge közelében. Nem is volt olcsó a vendéglője, de nem bánta ő ezt most már. Elhatározta, hogy ott marad hetekig.

Nem is kocsikázott sokat. Gyalog járt. Megnézett mindent, amibe csak beleakadt. Nagyvilág ez a London városa.

Egy hét múlva gyalog akart végigmenni a Temze bal partján a város végéig. Elindult hajnalban, elérte és megkerülte a Towert s a Londondockot, valahogy rábotlott az East-India-Dock-Roadra, s ezen egyenesen odatalált a Kelet-indiai Import-Dockhoz. Éppen Indiából jött nagy bolond hajók rakodtak ki, megtetszett neki a nagy sürgésforgás, odament a kirakodók, málházók, napszámosok, teherhordók közé, taszigálták ugyan jobbra-balra, de ő csak ott maradt, s nézte a csomagokat.

Nagy oka volt rá.

Látott ugyanis ládákat, csomagokat, göngyölegeket, melyek mintha ismerősök lettek volna.

Föliatok a csomagokon: Bengál, Behár, Madrás, Benares, Oudbes, North-West Provinces stb. Azután furcsa betűk: Factory CMCK vagy

KCZ vagy BNE s több efféle. Az apja is, ő is Bécsben szokták a Kohnberger cégnél s Pesten néha a Brüll cégnél a kékfestéshez szükséges indigót bevásárolni, s ott látott ő ezeknél efféle ládákat, csomagokat, göngyölegeket, föliratokat és betűket.

Kérdezte: mi van azokban a csomagokban? Hárman is oldalba ütötték, míg utóbb egyik goromba málhás mégiscsak megmondta, hogy indigó.

– No, Vince – szolt önmagához –, most vagy már jó úton!

Azután nyomban kérdezősködött: hova, kihez, melyik céghez, miféle raktárba szállítják a hajókról az indigót? Ezért is kapott vagy tizenöt oldalba ütést, de azért utóbb a feleletet is csak megkapta. Természetesen a cég neve vagy Brown volt, vagy Smith, de volt Wharton is és White is.

Elég volt a dockokból, ment a cégekhez. Valóságos nyomozást tartott a különféle indigók természete, belső értéke és ára, vámja, vitelbére tárgyában, s rájött arra, hogy ha ő egyenesen Londonból veszi az indigót az első forrásból: akkor ő Trieszten át annak bécsi fontját megkapja 3-4-5 és fél forinton.

Ej-haj, Brüll és Kohnberger Pesten és Bécsben, ti ugyan derék emberek vagytok! Ti éppen 5-6 és 7 forinton adjátok a sümegi kékfestőnek az indigót, tehát másfél forintot nyertek egy bécsi fonton, tehát 168 forintot egy métermázsán!

Mégiscsak jó volt a harmincezer forintot elveszteni s ezen a réven Inkeyvel találkozni. Ettől kezdve a túladunai városok minden kékfestőjét Ramazetter Vince látta el olcsóbb indigóval.

Egy év alatt megkerült a harmincezer forint. S a következő évek már a tiszta nyereséget ontották.

Bizony jókedve lett Ramazetternek, amint az indigót fölfedezte s amint egy hatalmas szállítmányra valamelyik nagykereskedővel megegyezett.

– No Vince – így szolt önmagához –, most megérdemled az áldomást!

Az áldomás abból állt, hogy megiszik ebédnél egy pohár jó bort. Hozatott is francia, spanyol és rajnai bort. Vendéglőjében különösen ajánlották neki a mózelit. Az angolok ötven év előtt ezt különösen szerették.

Megízleli a mózelit. Tetszik neki nagyon. Csaknem olyan jó és illatos bor, mint a szentgyörgyhegyi. Kérdi az árát. Egy iccényi bor a mi pénzünk szerint két pengő forint. No bele is üthet a mennydörgő ménkű! Hiszen mi otthon Magyarországon az ilyen bort, de még az ennél jobb bort is négy krajcárjával adjuk-vesszük iccénként. Itt meg két forint

lenne, harmincszorta drágább?

Hívatja a vendéglőst. A vendéglős a klubban van, most nem lehet vele beszélni. De lehet a titkárral. Ha azonban a vendéglőssel akar beszélni: holnap délelőtt tíz órától kezdve tizenkettőig hivatalos órája van, akkor ad kihallgatást.

No az igaz, ez a vendéglős nagyobb úr, mint a Téglavető csárdabeli csárdásgazda, de hát ő mégiscsak vele akar beszélni. Megy másnap kihallgatásra, természetesen fekete ruhát ölt és kesztyűt húz. Hátha valami Bedford herceg másodszülöttje az a vendéglős.

– Uram, én önnek asztalánál az este mőzeli bort ittam.

– Igen örülök; remélem, meg volt vele elégedve.

– Jó bor, de egy palacknak négy shilling az ára, a mi pénzünk szerint két pengő forint.

– Remélem, az árát megfelelőnek tartja.

– Annak tartom, de én jobb bort szállítok önnek, uram, ideállítva két shillingért, tehát fele árért.

– Sajnálom, uram, de házam se idegentől, se termelőtől, se szállítótól nem vesz bort, hanem csak kereskedőtől.

– Szabad tudnom a cég nevét?

– Igen örülök, ha ezzel szolgálhatok. A mőzeli borcég: Charwood et Owen, Tolley-Street 66. sz., a London-Bridge közelében.

A sümegi kékfestő felírta a nevet, hozatott kocsit, s hajtattott a Tolley-Streetre.

Bemegy az üzleti helyiségbe, keresi a főnököt, bevezetik hozzá. A Charwood et Owen ház főnöke angol ember, öregember, komor ember, úgy néz a sümegi kékfestőre, mint a sült hal. A szeme pillája se mozog.

A kékfestő bemutatja magát. Az angol nem szól, csak néz.

– Ismerem az önök mőzeli borát és annak árát. Én önöknek jobb bort ajánlok fele áron. A borok neve: Badacsony, Somlyó, Szentgyörgy, Sümeg, Szigliget, Kővágóörs.

Az angol most megszólal:

– Köszönjük, nem állunk szóba.

– Miért?

– Tibettel és Japánnal borösszeköttetésre nem lépünk.

Az angol azt gondolta, hogy Badacsony és Somlyó valahol Ázsia fennsíkjain vagy a Csendes-tenger szigetein fekszik.

– De hiszen nem Ázsiában lakom én, hanem Magyarországon, s az én

boraim magyar borok.

Az angol elővesz egy nagy könyvet. Ebben a könyvben ábécé szerint föl van írva a föld kerekiségének minden országa, birodalma, tartománya, városa, faluja, hegye, völgye, tengere és kikötője, amellyel valaha a Charwood et Owen ház levelezésben állott, vagy amelynek valaha csak hírét is hallotta. Benne volt még Andorra és Montenegro is, benne volt még Tibet és Honolulu is, de Magyarország nem volt benne, és Sümeg sem volt benne.

Motyog az öreg angol, míg a könyvet nézi. "Magyarország", "Magyarország" – de ilyen országot nem talál. Beteszi a könyvet, félreteszi egy másik asztalra, s még egyszer jól megnézi a kékfestőt. Csaló áll-e előtte vagy háborodott? Elvégre udvariasan felel.

– Tévedés lesz a dologban. Nincs szerencsénk tudomással bírni arról, hogy Magyarország nevű ország vagy tartomány lenne, vagy lett volna a világon. Nincs nyoma még a bécsi kongresszus irataiban sem.

A kékfestő dühbe jön. Magyar vére felforr, s hazafias elkeseredésében nagy tette határozza el magát. Odaszól a sülthalszemű Charwood et Owen háznak.

– Ön, uram, nem tud semmit, a könyve sem tud semmit, a bécsi kongresszus se tudott semmit. Én majd bebizonyítom, hogy van, és hogy hol van Magyarország. A fiemei magyar tengeri kikötőből küldök önnek ingyen egy hordó magyar bort. Ízlelje meg, s igya meg jó egészséggel, s ízleltesse meg családjával, segédeivel s barátaival is. Ideszállítom ingyen, kifizetem a vitelbért és vámot is s mindenféle fogyasztási illetéket. Odaadom önnek a hordót is – mindezt hát fogadja el tőlem ajándékba.

A sülthalszem megint megnézi jól a kékfestőt. Az angol most már tisztában van a helyzettel. Csakugyan nem csaló ez az idegen ember, hanem szegény háborodott elméjű. Az ilyennel szépen kell beszélni.

– Köszönjük, uram, nemes ajánlatát, önnek nevét és országát fel is fogjuk jegyezni könyveinkbe, de semmiféle ajándékot és küldeményt, se bort, se hordót el nem fogadhatunk.

Nyomban int egy alkalmazottnak.

– William Shoemaker, jegyezze ön be ennek az úrnak nevét, országát és tengeri kikötőjét.

Aztán a sülthalszem udvariasan odafordul a kékfestőhöz.

– Isten önnel!

A kékfestő kiment. Mikor a sok léhűtő segéd között lépdél kifelé,

annyit még észrevett, hogy az egyik tökfilkó mosolyog rajta, s a másik részvétellel tekint rá. A sajnálkozót különös kedve lett volna nyakon ütni. Tudta ugyan már hazulról a kaszinóbeli adomákból, hogy az angol nagy számár, de ilyen nagynak mégse gondolta.

IV.

A kékfestő megkezdi a borüzletet is – A somlyói szőlő – A badacsonyi Gyulaffy-szőlő története – Szűz Mária csodatévő képe száll a kiscelli templomba – A hagyományok – Saáry Ferenc uram pajkossága és pöre – Odalesz a badacsonyi szőlő – Miként szerzi ezt meg a kékfestő

Végre hát így is jól van. Hiszen végre is az angol barátja az, ha nem iszik jó és olcsó magyar bort. Ha nem kell neki, most már nem is ad neki. Majd ad másnak. Ad a németnek, hollandusnak, dánnak, oroszoknak. Angol nélkül is meg tud élni a sümegi kékfestő. Maradjon az édesanyja kínjában a Charwood et Owen-cég a Tolley-Streeten a London-Bridge közelében. Nem is ment más céghez borát ajánlgatni. Utóbb is meg találta verni egy angol házat vagy házfőnököt.

Hazajött. Utánalátott az indigónak és a kékfestésnek. Megkerült az elveszett harmincezer forint is; a forradalom után újra gazdag lett az adósa, s visszafizette a pénzt kamatostul. Gyarapodott a vagyon hatalmasan.

De bora is szépen jövedelmezett. Sümegben volt már szőleje apja után is, művelte a szőlőt okszerűen, szűrt bőségesen, pár ezer akó bort szüret után összevásárolt pontosan, kezelte azt gondosan, s nyert rajta busásan. De csak Stájerbe és Ausztriába adta el a bort egyelőre.

A bornak azonban nemcsak jósága biztosít kelendőséget, és jó árt, hanem híressége is. A híresség attól függ, melyik hegyen termett. Somlyó hegye és Badacsony a leghíresebb hegyek. A kékfestőnek e hegyeken kell szőlőt szereznie. Mégpedig országos hírű szőlőt. Olyan szőlőt, amely még ezeken a hegyeken is a leghíresebb.

Somlyón mindjárt talál ilyet. Ott volt Kisfaludy Sándornak, a költőnek szőleje. Ezt a költő már életében is el akarta adni. Meg is kínálta vele Batthyány Fülöp herceget, aki azonban meg nem vette. A költő halála után az örökösök szívesen eladták.

Somlyó-Vásárhelyre néz a szőlő, tehát délkelet felé. Ez az oldal termi a legjobb bort. Se a Bencés barátok, se a zirci barátok, se az Esterházy, Erdődy és Zichy grófok szőleje, se a közalapítványi szőlő ennél nem különb. Csak a Szentgyörgyi Horváthok szőleje ragyogóbb ennél, de híre, neve még annak se különb.

Tizenöt holdas a szőlő. Kopácsy József hercegprímásé volt még a veszprémi püspök korában. Ő épített rá kis kastélyt négy nagyszobával, konyhával, kamarával, mellékhelyiségekkel, óriási sajtóházzal és pincékkel. Távolabb a szőlő lábja felé tizenkét lóra való kitűnő épület s négy kocsira való szín. Elegendő udvarok és vincellérlakások. Tőle vette a költő 1835-ben hatezer pengő forintot. De a pénz csak mellékes volt. Inkább ajándék volt az a szőlő. Mert amikor a veszprémi püspökséget be kellett tölteni, a költő ment föl Budára a nádorispánhoz Kopácsyt beajánlani. József főherceg, a nádorispán akkor is hajtott egykori segédtisztjének, a költőnek szavára, és csakugyan Kopácsy lett a püspök. De a hercegprímási szék is üresedésbe jön. Rudnay már öregember és rokkant ember. A költő szava ott is sokat ér idővel. És sokat is ért. Kopácsy lett a hercegprímás is. Mind a múlt, mind a jövőre nézett tehát a főpap, mikor a költőnek eladta somlyai szőlejét. Ezt a szőlőt vette meg tehát a kékfestő. Egy csapással a legelső szőlősgazdák közé emelkedett Somlyó hegyén. Nagy szó ez három vármegyében. Kinek volt még olyan szőlője, melynek egykor püspök, érsek, hercegprímás vagy költő lett volna az ura?

De talán még ennél is fontosabb volt a badacsonyi szőlőszervezés. Még ennél is híresebb volt egykor az a szőlő, melyet a kékfestő ott vett meg.

Hatalmas családok raktak fészket maguknak Badacsony hegyén ősi idők óta. S nemcsak a papok és nagy monostorok, s nemcsak a főrendűek, az Esterházy hercegek s a pápa-ugod-devecseri Esterházy grófok voltak hatalmasak, hanem a köznemesek is.

Ott volt a várbogyai és nagymódi Bogyay nemzetség. A Szentgyörgyi Horváth, a hertelendi és vindornyalaki Hertelendy, az eörményesi Fiáth, a bezerédi Bezerédj, a bessenyei és velikei Skublics, a nedeczei és lábatlani Nedeczky, a gyulai Gaál, a felsőbüki Nagy, a kisleludi, döbrönte és hymesházi Kisfaludy nemzetségek mind nemesi koronájuk egyik ágának tekintették, hogy Badacsonyan szőlejük legyen.

Ahol legjobb bor terem, ahonnan legszebb a látás, ahova legjobban odaragyoq Isten napjának sugara: a hegynek azt a részét úgy nevezi a

nép: a hegynek veséje.

A hegynek három oldalát ismeri a nép külön néven. A keleti és délkeleti rész tördemici oldal, a déli és délnyugati rész lábdi oldal, az északi rész Korkovány. Uraságnak az északi részen nincs szőleje, csak a másik két oldalon.

Hajdanában a büszke Gyulaffy nemzetség volt ura Badacsony legszebb részeinek. Vele és mellette csak a papok, püspökök, apát urak maradhattak meg. Az Esterházy hercegek és Esterházy grófok szőlői mind Gyulaffy-háramlások.

Egykor, a tizenhetedik század vége felé, a zsarnok Lipót király idejében két szép Gyulaffy lány volt Csobánc várának és a badacsonyi szőlőknek ura. Az egyiket elvette egy Esterházy gróf, a másikat a vámosi Saáry nemzetségnek egyik ivadéka, ha nem csalódom, Ferenc. Nem okiratokból mesélek, hanem a család szóbeli hagyományai után, minthogy a vámosi Saáry nemzetséggel innen-amonnan magam is rokonságban volnék.

Az Esterházy gróf katolikussá és labanccá lett és az udvarhoz ragaszkodott, a Saáryak kálvinisták és kurucok maradtak. Amiből természetesen következett, hogy az a magyar, aki nemzete ellen foglalt állást, hatalmassá és gazdaggá vált; aki pedig mindig hű maradt nemzetéhez: az elpusztult, elszegényedett. Így van ez már negyed félszáz esztendő óta. Okos ember ezen már meg se ütközik, hanem inkább alkalmazkodik az állapothoz.

De vámosi Saáry Ferenc uram nem volt okos ember.

Jól osztozott ő vőtársával, az Esterházy gróffal. Csobánc várának egyik fele az övé, másik a grófé. Fölosztották maguk közt az uradalmat is s a badacsonyi szőlőket is. A legszebb oldal egyik része Saáry uramé lett. Egykor talán még elmesélem, mennyi mulatságos zenebona támadt a két várúr között, akik közül egyik igazhitű volt, a másik eretnek; az egyik labanc volt, a másik kuruc, s mind a kettő várúr volt, de egyiknek se volt egész vára. Hanem hát ez most nem tartozik ide, a sümegi kékfestőhöz.

A töröknek már kifelé állt a szekere rúdja. A német már nagy fészket vert Túl-a-Dunán. Történt egy szép napon, Nagy-Boldogasszony napján, hogy a barátok kiscelli templomában egy gyönyörű szép, csodatévő Mária-kép jelent meg. Nem hozta azt senki, bizonyos, hogy az angyalok hozták, s az oltárra odahelyezték. Csillagkoronája volt a Szűzanyának, s szemei könnyeztek az emberiség bűnös voltán. Maguk a barátok is

elbámultak, amikor reggel beléptek a templomba imádkozni, s meglátták a csodatevő képet.

Megjelentették a tüneményt a veszprémi püspöknek. Megtudta ezt csakhamar a nemes vármegye is. Nosza rögtön elrendelték a vegyes vizsgálatot, miként jött oda a Mária-kép. Kihallgattak száz embert. Senki se látta, hogy halandó ember hozta volna oda. Ellenben bizonyos volt, hogy a templomajtó egész éjjel jól be volt zárva, kulcsát feje alá tette a harangozó, s aludt rajta egész éjjel, mint a bunda. Még borittas is volt egy kissé az istenadta. Annál mélyebben aludt.

Bizonyos hát, hogy az angyalok hozták a képet, amint ez más országban is megtörtént már nem egy helyütt s nemegyszer. Megtörtént öreg Mária-Cellben az osztráknál is; ami boldogságos Szűzanyánk pedig minket magyarokat mégiscsak jobban szeret, mint azt a rongyos osztrákot. Tehát hozzánk is eljöhetett az angyalok szárnyain.

De ha maradt volna is ebben valami kétség, minden kétséget eloszlattak a nemesdömölki tanúk, akik pedig nem is igazhitű katolikusok, hanem valóságos lutheránusok.

Ez a Nemesdömölk ott fekszik Kiscell mellett egy parittyadobásnyira. A két falu között úgy bal kéz felől van Kisdömölk, s ott még Árpád nemzetségbeli királyaink idejéből csodálatosan szép régi templom.

Olyan szép az a kisdömölki templom, hogy ahhoz képest a kiscelli búcsújáró templom még a harangozó lakásának se válnék be. Ajtai, ablakai egészen olyanok, mint a dogék palotájának ajtai, ablakai Velencében. A jáki, zsámbéki és felsőörsi templomokon kívül nincs is oly dicsőséges múltú, és ékességű templom egész Túl-a-Dunán.

Csakhogy istállók és cselédlakások veszik körül, teteje is szegényesen van befödve, a szent keresztet is levették róla régen, sőt magát istennek házát is csűrnek, színnek, pajtának, ökorakolnak használják rendesen.

Az itt való cselédek is kihallgatták a megyei és püspöki vizsgáló emberek, s ezek letett szent hitük alatt vallották, hogy éjnek éjszakáján nagy mennyei fényességet láttak az ótemplom körül s egy pillanatig belül a templomban is. Bizonyosan e fényesség alatt jelent ott meg a csodatevő kép az angyalok szárnyain, de minthogy se a tetőn keresztet, se belül oltárt nem talált, hanem csupán ökröket és tinókat, ezért ment tovább a kiscelli búcsújáró templomig.

Ezek a cselédek pedig többnyire lutheránusok voltak, és amellet jámbor, istenfélő emberek. Igaz, hogy a nemesdömölki prédikátor, a

nagy hírű és tisztos emlékezetű Edvi Illés Pál még ezeknek se hitt, s ezelőtt vagy hetven esztendővel erről még prédikációt is tartott, s a tanúkat babonás embereknek jelentette ki, de őbelőle nyilván a felekezeti túlbuzgóság beszélt. Nem is lehet az másként, mint hogy az a csodatévő szentkép sok század előtt a kisdömölki szentegyház oltára fölött állott, s azért most is oda akart visszatérni, és csak azután szállt a szomszédba, a kiscelli templomba, amikor régi helyén csak ökröket és tinókat talált.

Ezóta lett Kiscell olyan híres búcsújáró hely, ahova eljár tizenöt vármegye népe, s ahol az összeroskadt lelkek megépülnek, s a sánták, bénák, nyomorékok meggyógyulnak.

A csodatévő kép hazajött történt – mint említettem már – vámosi Saáry Ferenc uram idejében. Amikor véres vallási villongás gyötörte szegény országunkat, s amikor Saáry Ferenc uram is folytonos villongásban élt vőtársával, gróf Esterházy Dániellel. S akit még folytonosan azzal is bosszantott, hogy ő semmit sem hisz a kiscelli csodatévő Mária-kép történetéből, mesének tartja az egészet, csak a celli barátok gondolták ki, hogy a szegény népet odacsodíthessék, s a búcsúszentlászló-egyházi, bodajki és andocsi barátoknak kárt okozhassanak.

Nagyon elkeserítette ezzel a papokat, de még vőtársának csobáncvári tisztartóját is.

De ha még csak ennél a beszédnél maradt volna, de még csúfolódzott is.

Volt egy szép sárga hátraslova, hóka is, kesely is. Ezen ballagott föl egy estennen a várba. Amint fölért a kapu elé, éppen a kapu előtt lova megbotlott, s térdre esett. Megrántotta a kantárszárat, s odaszólt lovának.

– Co föl, édes Sárgám, jó pénzen vettelek, nem úgy ingyen jöttél, mint a celli Mária-kép.

Ez a mondás bizonyítja, hogy Saáry uram nem volt okos ember.

Nagy veszedelem támadt ebből. Az Esterházy gróf tisztartója meghallotta a szót, nyomban lóra ült, meg se állott Veszprémig, s ott az esetet rögtön bejelentette mind a püspöknek, mind a nemes káptalanoknak.

Nagy pör, nagy patália származott a följelentés nyomán. Pörbe fogták vámosi Saáry Ferenc uramat, megidéztek megyéhez, káptalanhoz, beleavatkozott a király embere is, ugyancsak cibálták Saáry uramat elől, hátul, mindenfelől. Kevesebbet nem is akartak, mint hogy költség fejében, büntetés fejében kitudszkolják Csobánc várából és uradalmából.

Igaz, hogy nagy volt a vétség. Az emberek hitét és lelki nyugodalmát

csúfolódzó szavakkal megháborítani nem szabad, hanem büntetést kellett alkalmazni annyival inkább, mert Saáry uram egyébként is a vastagnyakú, eretnek, kuruc kálvinisták közé tartozott. Hogy különben jó hazafi volt, vérét is ontotta a török ellen, védte is az ország szabadságát mindenféle labanc ellen: mindebben mentséget ő ne találjon.

Azt a szót ugyan a tisztartón kívül nem hallotta senki, az a tisztartó pedig inkább szított uraságához, mint az igazsághoz, de különben is titkos ellenség volt, mivelhogy nyelve miatt egyszer Saáry uram egykettőt a nyaka közé húzott buzogányával: de még ezekben sem lehetett mentséget találni sehogy sem. Mert Saáry uram nem tagadta kiejtett szavát, nem bizonykodott semmiképp, hanem amit mondott, azt nyakas elszántsággal megmondta a bíróság előtt is.

De volt azért neki is szószólója. A nemesség legnagyobb része már hitrokonságnál fogva is az ő pártján volt, nem is engedték volna, hogy csak úgy könnyűszerrel megfosszák birtokától. Vámoson, Veszprém mellett volt vagy ötszáz kemény nemesember, kisebb birtokúak ugyan, de fele részben Saáry uram vér szerint való rokonai. Ezek összebeszéltek a szentgáli és szentkirályszabadjai szomszédos nemes atyafiakkal, s beizentek a nemes káptalanhoz, hogy úgy üldözzék vérig Saáry uramat, hogy ők fölkerekednek vagy kétezren, s úgy elpusztítják a káptalan minden jószágát, hogy sírva néz utána.

Engedett volna is már a káptalan, de volt ott egy Mihalovics nevű kanonok, s ez semmiképp se akart kibékülni. Nem volt más mód utoljára is: be kellett tömni a száját.

A kanonok szerette a jó bort. Mindig arra vágyakozott, hogy Badacsonyan, a hegy veséjén szerezhetne egy szép szőlőt. Volt Saáry uramnak ott a lábdi részen. Utóbb is kihalászta belőle, a legszebb fekvésből vagy huszonöt holdat, s pincével és sajtóházzal nekiadta a kanonoknak. Megitták az áldomást is.

Így azután vége lett a pörnek, és Saáry uramat békében hagyták. Ide hát a badacsonyi szőlő legszebb része elúszott.

Ez a szőlő a kanonokról testvérjére s annak gyermekeire szállt.

Előkelő család lett a Görcsönyi és Orahoviczei Mihalovics család. Sümeg mellett, Rendeken akkora birtoka volt, hogy uradalomnak is beillett. A mi időnkben, vagyis a kékfestő idejében Péter úr volt az utolsó birtokos. Felesége Ransonett-Villez bárónő, kinek kedvéért sokat lakott Bécsben.

Az ötvenes években eladó lett a szőlő. Péter úr írt Bogyay Lajos kamarásnak, a badacsonyi legelső s legnagyobb szőlőbirtokosnak, hogy szőlőjét áruba bocsátja. Bogyay közölte a dolgot Hertelendy Kálmánnal, s körülbelül megállapodtak abban, hogy megveszik azt a gyönyörű szőlőt, mielőtt János püspök az eladási tervről értesülhetne.

János püspök ugyanis elhatározta, hogy Badacsonyan mintaszőlőt állít. Legszebb tájéka a világnak teremje a legjobb bort is. Legalább százholdnyi szőlője legyen Badacsonyan.

Nyakra-főre megvette az eladó szőlőket a lábdi részen is, a tördemici részen is. Megvette már a Bezerédy-, Márkus-, Dominik-, Kun-, Szentgyörgyi Horváth- és Bencze féle szőlőket s vagy negyven parasztszőlőt is. Kétségtelenül sietve vette volna meg a Mihalovics-szőlőt is.

Fel is szökkent a szőlők ára.

Egy napon Bogyay Lajossal és Hertelendy Kálmánnal találkozik a kékfestő Sümegen az utcán. Régi jó ismerősök. Üdvözlik egymást szívesen.

– Mi járatban vannak itt méltóságok?

– Csak úgy átmenőben. Meg se állunk Bécsig. Öregéből-nagyjából megvettük volna a Mihalovics-szőlőt, mert most megyünk Bécsbe aláírni a szerződést.

– Jó szerencsét, egészséget, békességet hozzá!

Bogyay és Hertelendy elmentek Bécsbe.

Másnap keszthelyi vásár volt, a kékfestő elment oda. Este későn hazaér, vacsoráz, lefekszik, s alszik mélyen.

Éjfél után egy órakor fölébred. Eszébe jut a badacsonyi szőlő. Bizony az neki is jó lett volna. Egy birtokos se dicsekedhetett volna szebb szőlővel. Még az Esterházy herceg se. Még János püspök se. De még Bogyay kamarás se. Kivált, ha ő vette volna kezébe azt a híres Gyulaffy-szőlőt. Hiába! Bogyay és Hertelendy már Bécsben vannak. Tegnapelőtt óta odaértek. Most már gondolni is késő rá.

Késő?

Meg kell ezt fontolni. Hátha nem késő? Ismerni kell a nemes urakat.

Bogyay és Hertelendy Pápa felé mennek. Talán útközben nem állanak meg sehol. De valószínű, hogy Pápán benéznek Bottkához. Atyafi ember, jó vér, jó pajtás. Akadhat több jó pajtás is. Nagy ebéd, nagy vacsora, egy kis dínom-dánom. Eltelik egy nap, talán kettő is.

Téten talán nem állnak meg, vagy csak addig, míg a ló egy abrakot bekap. De Győrben bizonyosan megállnak. Egy kis parázs kártya is akadhat. Aztán Farkas Miska gyönyörűen húzza. Ilyen cigány nincs is most az országban, a nyáron is százasokat dobált neki Hertelendy. Itt is késhetnek egy-két napig.

De Bécsben is késhetnek.

Nemesember sohasem siet, akár elád, akár vesz birtokot. Azután alkuszik keményen. Még ezer forintot meg. akar takarítani. Útiköltséget, kártyaveszteséget mindenestre lealkudja.

Éjfél után egy óra. Odakünn hideg, zimankós idő, szél rázza, eső veri az ablakot. Reggelre fagy is. Itt bent az ágyban jó meleg.

Becsöngeti a szobalányt.

A szobalány magára hány holmi ruhadarabot; kusza hajjal, félig nyílt álmos szemmel bejön.

– Liza, mondja meg a Jancsinak, hogy abrakoljon, itasson, szerszámozzon, egy óra múlva indulunk.

A Jancsi kocsis pokolra kíván minden abrakolást, itatást, minden uraságot és indulást. De egy óra múlva készen áll a kocsi a kapu alatt.

A kékfestő zsebjebe tesz harmincezer forintot, és feleségét megcsókolja.

– Bécsbe megyek, angyalom.

– Reggelig nem várhatnál, Vince?

– Öt nap múlva itthon leszek. Isten áldjon!

A kékfestő elindul. Útközben csak addig áll a ló, amíg eszik, s kissé kifújja magát. Nem néz be atyafit látogatni, kártya mellé le nem ül, Farkas Miskával nem húzatja. Majd csak azután.

Negyednap reggel jön le a Magyar Király vendéglő lépcsőjén Bécsben, éppen indulni akar hazafelé. A kapu alatt találkozik Bogyay Lajos kamarással s Hertelendy Kálmánnal. Ezek éppen most érkeztek Bécsbe.

– Jó reggelt, méltóságos uraim!

– Jó reggelt, Ramazetter. Hát maga micsoda járatban van itt?

– Csak úgy hazamenőben. Tegnap megvettem a Mihalovics-szőlőt, ki is fizettem az árát. Nem volt éppen olcsó. Zsebemben a szerződés.

A két magyar nemes csak egymásra nézett, s azután elnevette magát.

– Nagy huncut maga, Ramazetter!

Így jutott a kékfestő a legszebb badacsonyi szőlőhöz.

V.

Gréger Miksa története – Jön az angol Badacsonyba – A lipcsei kaland –
A kékfestő elhozza Metternich herceg rajnai pincemesterét Sümegegre –
Fejedelmi adományokban részesíti Sümeg városát

Volt most már Sümegen, Somlyón és Badacsonyban 50 hold szőlője. Pár ezer akó bora termett évenként. S minő bora! Vett hozzá még szigligeti, szentgyörgyi és badacsonyi bort évenként vagy tízezer akót. S megkezdte a magyar borral meghódítani a világot.

Még az angolt is. Még a süthalszemű Charwood et Owen-céget is: London, Tolley-Street, a London-Bridge közelében.

Ennek is van története.

Volt a kékfestőnek egy ismerőse Budapesten. A neve volt Gréger Miksa. Ez az ötvenes évek elején vagyona nagy részét elvesztette, s vagyona és hitele töredékeivel kiköltözött Londonba. Vitt oda magával száz akó jó magyar bort, s jó szerencsére, vaktában felállított ott egy magyar borcsarnokot. Hol, melyik utcában, melyik házban: nem tartozik a mi dolgunkra.

Kap egyszer egy levelet a kékfestő Londonból. Gréger Miksa megírja benne londoni kísérletét. Sikerral biztat a kísérlet. De olyan bor kellene, mint Ramazetter bora. Erős, illatos, tengerbíró Balaton melléki bor. Arra kéri, küldjön neki száz akó bort hitelbe, egy év múlva megfizeti az árát becsülettel.

A kékfestő félredobta a levelet. Majd ő vesztegeti ám a borát és a pénzét!

Másnap azonban megint eszébe jutott a dolog. De megint csak kiverte a fejéből.

De akárhogy verte ki: a gondolat mindig visszatért. Reggel, délben, este. Még álomban is.

Miért ne küldhetne is ő bort Angliába? Mitől fél, mit félt? A borát vagy a pénzét? A bort nem félheti. Ha küld, olyan badacsonyit küld, amelynél lehet drágább, lehet talán jobb is a világon, de amelyhez hasonlót mégse ivott az ánglus, mióta a tengereket járja.

Ha talán a pénzét félti? Száz akó bor ezer forint. Pénz, pénz ugyan ezer forint, de ha elveszti is: ettől még a kutyája se lesz sánta. Marad azért

neki kétszázszorta több.

És hátha hírt, nevet szerez a magyar bornak, dicsőséget a Ramazetter névnek s hasznot, boldogulást a magyar szőlősgazdának? Hátha úrrá teheti Gréger Miksát is?

Azután az se bizonyos még, hogy pénzét elveszti. Ha Gréger üzlete jól folyik: még több bort is rendel, s ha többet rendel: akkor első dolga lesz a száz akó bor árát megfizetni.

Addig-addig tűnődött, hogy egyszer csak megparancsolta pincemesterének: készítsen el száz akó kitűnő bort, pöcsételjen le akonát,* csaplyukat gondosan, hét kocsi vigye Grácba a vasútra, szállítsák el Triesztbe hajóra, egyik embere menjen a hajóval is, s vigyék Londonba a bort igaz állapotban.

Ez kellett Gréger Miksának, de ez kellett az angolnak is.

Vagy fél év múlva, egy augusztusi nap délutánján, kint üldögél Ramazetter badacsonyi hajlékának erkélyén, s beszélget egyik emberével. Egyszerre felugrálnak kutyái, s veszettül futnak, ugatnak, üvöltenek a kapu felé.

– No, ezek valami szokatlant éreznek. Talán csak nem Sobri Jóskát?

Azt ugyan nem, hanem három idegent vettek észre, amint óvatos körültekingetéssel közeledtek a kapu felé.

Az egyiknek fején fehér köcsög, a másiknak fején fekete köcsög, a harmadik sümegi városi hajdú.

A hajdú bejön a kapun, beteszi maga után azt gondosan, hogy a kutyák meg ne egyék a kívül rekedt két idegent. Odamegy Ramazetterhez az erkélyre.

– Adjon isten jó napot. Két messze országbeli úr akar idejönni nagyuramhoz. Akinek fehér köcsög van a fején, az küldi ezt a cédulát.

Átad egy látogatójegyet.

Ramazetter elolvassa. William Shoemaker, a londoni Charwood et Owen-cég meghatalmazott ügynöke. A cég telepe: London, Tolley-Street, a London-Bridge közelében.

– Hm! Ez az én madaram.

Az emberek lefűlelik a kutyákat, s bezárják a pincébe, s a két idegent az úr elé vezetik.

A fehér köcsög bemutatja magát, ahogy a látogatójegye szólta, s bemutatja a fekete köcsögöt, aki Franz Brunner, bécsi polgári rendőrügynök. Megmutatja útlevelét, melyet a bécsi angol konzul

láttamozott. Megmutatja főnöke megbízását, amely kifogástalan, s a cég reklámprospektusát s minden anónuszát, melyekből kitűnik, hogy a cég jó hírű londoni gyarmatáru- és bornagykereskedő.

Ramazetter mosolyogva hallgatja, s mielőtt a további diplomáciai tárgyalásba belemenne, azt szeretné tudni, hogy az a bécsi titkos policáj mire való?

A fehér köcsög erre is megfelel.

A hely, ahol most vagyunk, Ausztriának Magyarország nevű tartományában, a soproni császári-királyi helytartóság területén fekszik, de a Bakonyi-erdő is itt fekszik; minthogy pedig itt a Bakony közelében a személy- és vagyonbiztosság mindenképpen veszélyeztetve van, s még a helyi császári-királyi hatóságok tekintélye s éber őrködése mellett is az idegenek életét mindenféle támadás fenyegeti: ennél fogva a fehér köcsög ellátta ugyan magát elegendő fegyverrel, de mivelhogy a ház drezdai üzletbarátai, valamint a bécsi konzul mindebben még elég biztosítékot nem láttak: ennél fogva célszerűnek mutatkozott egy bécsi polgári rendőrügynöknek is mint kísérőnek a ház költségén való felfogadása. Ekként fogadtatott fel kísérőnek a sümegi városbíró beleegyezésével a sümegi városi hajdú is.

Mikor ez a kérdés is kellő módon tisztába hozatott, a fehér köcsög is elővette jegyzőkönyvét, azt egy helyütt kinyitotta, s folyton abba nézve, így szólt:

– Tisztelettel kérdezem, ön, tisztelt úr, az a Ramazetter Vince kékfestő Magyarországból, Sümeg városából, aki ezelőtt mintegy nyolc és fél évvel, 1848. év február hó 14-én főnökömnél, a Charwood et Owen-cégnél Londonban a Tolley-Streeten a London-Bridge közelében személyes látogatást tett, s házamnak magyar borokat felajánlani szíves volt?

– Egészen én vagyok.

– További megbízatásom értelmében szerencsésnek érzem magam önnel, tisztelt úr közölni, hogy házam önnek ajánlatát hajlandó figyelembe venni, s egyúttal tudatni, hogy fel vagyok hatalmazva önnel, tisztelt úr, a kötést megcsinálni. Kérem a mintákat, árjegyzéket, föltételeket.

– Majd holnap beszéljünk ezekről. Ma ön kipiheni magát, s vendégem lesz. A rendőrúr szállást és ellátást kap a vincellérnél, s holnap visszautazhat Bécsbe. Önnek biztosságáról jótállok. A Bakonynak ugyan

rossz híre van, s a Bakonyban is legrosszabb híre a Dobos-erdőnek, az pedig itt van a szomszédságban. De azért a Dobos-erdőben is meg lehet az ember olyan biztosan, mint London külvárosaiban. Ezt, legyen szíves, majd a bécsi konzulnak, a drezdai üzletbarátoknak s nagyon tisztelt főnökének megmondani. De most még azt kérdem, miért nem fogadta el ajánlatomat az ön nagyon tisztelt főnöke 1848-ban?

– Fel vagyok hatalmazva ez iránt is felvilágosítást nyújtani, tisztelt úr! Főnököm akkor még nem tudta, hogy ebben az országban kékfestők a borkereskedők. Attól tartott, hogy kék bort fog ön, tisztelt úr, szállítani, ilyen borhoz pedig London közönsége nem szokott. Most azonban Gréger Miksa úr londoni magyar borcsarnokából s az ön borcímletei után meggyőződött arról, hogy ön, tisztelt úr, Londonnak nem kék bort szállít.

Nevetett Ramazetter, csak úgy harsogott. A fehér köcsög kivágta magát fényesen s teljes komolysággal. Adott is neki a vacsoránál borból olyan mintákat, hogy egész napon s két éjszakán át úgy aludt tőlük, mint a mormota. Sőt amikor harmadnapon reggel fölébredt, s az ablakon át meglátta a Balatont: még akkor is szentül azt hitte, hogy ő most a Balti-tengeren van, s utazik Skandináviába. Kereste is a hajóskapitányt, hogy összeszidja, miért viszi őt a Skagerrák-tengerbe, holott ő a Bakony-erdőbe váltott hajójegyet? Alig tudták a jóembert észre hozni.

Igazán jó ember volt. Meg is kötött vele Ramazetter mindenféle alkut s szerződést, s ekként az ő bora mégis nagy diadallal vonult be Nagy-Britannia és Irland egyesült királyságok hatalmas birodalmába.

De bevonult Németországba is.

Lipcsében bizományost s nagy lerakatot tartott. Ezzel egyszer furcsán járt.

Szokása volt a kékfestőnek Németországba kiutazni, s idegen névvel és ismeretlen alakban a borivó embereket kihallgatni, kikémleni: mit szólnak az ő borához? Jónak tartják-e vagy rossznak? Olcsónak-e vagy drágának? Találnak-e benne valami hibát vagy fogyatkozást? Becsülik-e annyira, mint a magas árú, világhírű rajnai borokat? Szegény a magyar, pedig gazdagok lehetnénk. Mit kellene tennünk, hogy jó borunkért adófizetővé tegyük a kerek földet?

Bolondos kékfestő! Maga akarta megtenni nemzetünkért azt, amit a királyoknak, kormányzóknak, törvényhozásunknak, nemzetgazdáinknak kellene egyesült erővel megcselekedni, de amit azok meg nem tesznek semmiképp.

Egyik útjában beül lipcsei bizományosának bormérőjébe, s kér magyar bort. Nem ismernek rá. Kérdik tőle, miféle magyar bort?

– Amilyen van!

– De nekünk nincs más, csak Ramazetter-féle.

– Nohát adjanak olyant.

– De bocsánatot kérünk, éppen most nincs lerakaton, mert kifogyott, hanem szolgálunk rajnaival. Johannisbergi, hildesheimi, mőzeli, szépasszonyteje stb., csak tessék parancsolni.

– Hozzanak hát rajnait.

Hoznak. Megízleli egyiket is, másikat is. Odahívhatja a gazdát.

– Hallja kelmed, bormérő uram, ez a bor nem rajnai!

– Miért ne volna ez rajnai? Hol teremne ilyen bor másutt?

– Ez a bor magyar bor. Ez Ramazetter bora.

A német kissé gúnyosan néz a kékfestőre.

– Ön ezt jobban tudja, mint én?

– Jobban tudom. Mert én vagyok az a Ramazetter, én küldöm ide ezt a bort.

A német jó ember és okos ember. Nyomban leül a kékfestő mellé. Kezét nyújtja, mosolyog.

– Nagy szerencsémnek tartom, hogy személyesen találkozhatom önnel. Régóta elhatároztam már, hogy önnek egy nagy horderejű ajánlatot teszek. Most hát, ha kegyes lesz megengedni, megteszem.

– Hallom!

– Az ön borai csodálatos jó és nagy értékű borok. Nem hiszem, hogy párjuk van a világon. Ha ön a Rajnáról vinne pincemestert, ha borainak valamivel világosabb tükre volna, s ha megengedné, hogy én rajnai címlet alatt áruljam: akkor biztosítom tízszeres forgalmáról s palackonként nyolcvan krajcár helyett, beszámolok két forinttal. Most eladom évenként nyolcezer forintértékű borát, s beküldök tizenkétezer forintot. Ez csak magyar címlet. Rajnai címlet alatt eladok nyolcvanezer forintértékű bort, s átadok önnek évenként kétszázezer forintot. Íme, ezért tettem az ön borára rajnai vinyétet. Alázatos bocsánatot kérek öntől, mert tudom, hogy ez helytelen dolog. De éppen a rajnai borom fogyott ki, e nélkül pedig egy napig se maradhat az üzletem. Hanem ajánlatomat kérem megfontolni.

A kékfestő két könyökét föltette az asztalra, s két ökle közé támasztotta fejét. Úgy nézte a németet. Azon gondolkodott, ne kapja-e föl azt a

hosszú nyakú Liebfrauenmilch borral tele nehéz palackot, mely előtte állt az asztalon, s ne vágja-e a német fejéhez?

Hisz ez a német közönséges csaló. Meg akarja csalni saját német ivóközönségét. Meg akarja csalni saját német honfitársait, akik ott a Rajna partján izzadnak a szőlőkapálásban.

De hát rossz ember-e?

Őt gazdaggá akarja tenni: az bizonyos. S talán esze nem is ér el odáig, minő gyalázatos az ajánlata. S talán még nem is találkozott soha üzletemberrel, aki az ilyen ajánlatért nyomban arcul vágta volna. S talán jólélekkel hiszi azt is, hogy idegennek, barbárnak, bakonyi magyarnak minden aggodalom nélkül lehet ilyen ajánlatot tenni.

Nézte a németet figyelemmel.

A német ötven év körüli korban. Becsületes, jó arca van. Se nem okos, se nem buta. Azt kérdi tőle:

– Van önnek családja?

– Feleségem, öt gyerekem. A legkisebb nyolcesztendős. A legnagyobb fiam tengeren jár. Két leányom már férjnél van. Él még az anyósom is. Ő is velünk lakik.

A kékfestő erre azt mondja:

– Nohát, német, legyünk tetubarátok egymással. Én is üzletember, te is üzletember; ne nézzük le egymást, ne is méltóságoljuk. Szervusz!

De a kezét nem nyújtotta neki.

A német azonban majd kibújt a bőréből, úgy megörült a tetubarátságának. Annyi sózott és füstölt hallal kínálta a kékfestőt, hogy a kékfestő utóbb még a zsebóráját is halszagúnak találta, s majd a földhöz nem vágta.

Végre mikor már nagyon sokat ittak és mulattak, azt mondja a kékfestő a bormérő gazdának:

– Hallod-e, német, nem azért barátkoztam én veled, mert szeretlek, hanem azért lettem veled tetu, hogy kedvem szerint összeszidjalak. Sok gyereked van, becsületes pofád van, be nem csukatlak. De a boraimat elveszem tőled. Az én boraim magyar borok, a magyar bor nevét pedig nem adom se százezer forintért, se a két szemedért, se egész országodért, se minden nemzetségedért. Adta németje!

Megkönnyítette lelkét. Fölkelt. Ott hagyta a németet, de kezét megint nem nyújtotta neki. A német csak bámult utána kerek szemmel. Sohase látták többé egymást ezután.

Hanem egy tanácsát mégis megfogadta.

Elment a Rajna mellékére. Kipuhatolta, kinek van ott leghíresebb bora? – Metternich hercegnek. Ki ad legnagyobb fizetést pincemesterének? – Megint csak Metternich herceg. – Hogy hívják azt a pincemestert vagy üzletvezetőt? – Hladny Jánosnak.

Fölkereste azt a Hladny Jánost. Egy vékonydongájú fiatal cseh kölyket talált maga előtt. Talán nem is éppen cseh volt, s nem is éppen kölyök. Ez volt a Hladny János.

– Te vagy, fiam, a Hladny János?

– Szolgálatjára!

– Ülj föl, fiam, a kocsimra, viszlek pincemesternek és üzletvezetőnek Magyarországra, Sümeg városába, Bakony erdejébe.

A cseh fiúnak a haja szála is ég felé állt ijedtében. Abban az időben éppen száz német könyvet olvastak már nagy Németországban a Bakonyról és Sobri Jóskáról.

– De nem megyek ám!

– Kettős fizetésed lesz.

– De bizony mégis megyek.

El is jött. Nekem is bemutatta a kékfestő 1868-ban. Akkor is kissé cseh volt még az istenadta. De később jó magyar lett belőle, maradékai ma is azok.

Utolsó nagy vállalatai az osztrák Lloyd tengeri hajóin voltak. E hajókat évtizedekig ő látta el vörös borral. De a vörös bort már Szekszárdon szerezte be.

Él-e még a kékfestő?

Híre, neve, jó borának emlékezete ma is él. Ma is az ő nevéen árulják a jó bort még Budapesten is.

De ő erről már semmit se tud.

Felesége, az egykori szép tót leányka meghalt 1873-ban. A kékfestőnek azóta nem volt világa. Deák Ferenc halála napján ő is behunyta nagy, okos szemeit örökre.

Hát vagyona hova lett?

Százezreket adott Sümeg városának, szülőföldjének. Alapított réaliskolát, hogy jó iparos és becsületes kereskedő legyen a magyar fiú. Adott rá harmincezer forintot. Alapított felső leányiskolát, hogy derék, művelt asszony legyen a magyar leány. Adott rá húszezer forintot, s odaadta lakóházát, az is annyit ért. Alapított alrealiskolát, arra is adott

húszezer forintot. Adott a városnak téglagyárat nagy telekkel, építsen szép új városházat. Alapított kórházat húsz ágyra, s adott hozzá nagy telket és 180 holdas gazdaságot, majorbeli épületekkel. Alapított cselédosztódíjat és szegény lányok számára kiházasítási alapot. Édes felesége nevének emlékére megalapította a Zsófia-óvodát.

De ezen kívül is marad néhány százezer forintnyi vagyona. Szőlők, borok, pincék.

Gyereke korán elhalt. Rokonai nem voltak közelében. Hagyott ugyan ezekre is, jó módban hagyta ezeket is, de borüzletében úrrá tette pincemesterét és üzletvezetőjét, Hladny Jánost, és másik fő segítségét, aki különben rokonsága is volt, Reile Józsefet.

– Ezek dolgoztak, ezek fáradtak, ezek szerezték a vagyont velem együtt: őket illesse szép örökség. Legyen igazság házamban akkor is, amikor én már nem élek. Bölcs volt a halálban is.

Most török fejüket a jó sümegi városatyák: hogy szobrot állítsanak emlékezetének. Én már állítottam e sorokban, pedig én életemben egyszer láttam. De azért szobrának leleplezésén ott akarok lenni.

A Darnay-gyűjtemény

I.

Szentmártoni-Darnay Kálmán – Nagy elődei Magyarorszáiban – A hédervári gyűjtemény – Kubinyi Ferenc losonci kincsei – A Fejérváry-múzeum – A Jankovich-féle gyűjtemény mérhetetlen gazdagsága – A Horgosi Kárász-, a Ráth György- és a gróf Kreith-féle gyűjtések – Miként törekedtem báró Bánffy miniszterelnök óraláncára csecsebecsét keresni?

Amióta erdélyi barátainkkal ott jártunk, azóta Sümegnek új kincse támadt. Új híre-neve, új tudományos intézménye, új varázsló ereje, mely hívja, vonja, csalogatja, bámulásra bírja a látogatót. Nem volt elég pusztavára, híres nagy története, jó bora, szép fekvése, nagy költője, Szegedy Rózája, gazdag képfestője, ragyogó vidéke – ezeken túl új vonzóerőhöz jutott. Ez a Darnay-gyűjtemény. Valóságos múzeum, nagy értékkel, sok szépséggel, kegyelettámasztó, honfiérvény-tápláló magyar kincsekkel, történet előtti korszakaink rengeteg emlékeivel.

Az én nemes barátomnak, szentmártoni Darnay Kálmánnak tárháza ez. Ő szerezte, ő gyűjtötte, ő kapargatta össze. Egyedül ő. A magyar műveltség történetének e gyönyörű munkálata egyedül az ő érdeme. Olyan érdem, amelyhez a világon senkinek sincs osztályos joga. Még a szerencsének se. Ő nem örökölt se nagy nevet, se óriás vagyont, se nagy befolyást, mint a korábbi nagy magyar gyűjtők. Nem utazta be a nagyvilágot, nem szemlélgette idegen nemzetek nagy gyűjteményeit, nem tanult egyetemeken, akadémiákon, s nem járt a régiség- és műtörténelem tudósainak nyakára. Egyszerű kisvárosi művelt magyar kereskedő volt, s ma is az. Vaskereskedő, mint a világhírré vergődött Schliemann. Ebben is hasonlít e nagy gyűjtőhöz és kutatóhoz. Csakhogy Schliemannt magasra fokozott tudnivágya mellett milliárdnyi vagyon s a nagy német birodalom kormánya és mérhetetlen tekintélye segítette, Darnayt pedig mindez éppen nem segítette. Hol van a magyar birodalom bölcs kormánya és nagy tekintélye? De hol van az a birodalom? Múltak emlékében, hazafi vágyakban, lázadó képzeletben.

Harminc évnek szerény, zajtalan munkája az a sümegi gyűjtemény. Két évvel utóbb kezdődött tehát, mint amikor ott jártunk. Ha megmutatta volna is valaki azt a szöske, serdülő gyereket, azt a játékos, ugrabugra tanulóifjút, aki akkor Darnay volt, valószínűleg komoly szóba se állunk vele. Ki sejtette volna akkor, hogy nevééről szól majd egykor a magyar művelődés történetének egyik fejezete?

Nagy elődei voltak nálunk is a tizennyolcadik század utolsó negyed része óta. A Széchényi és Teleki Könyvtárak gyűjtőit nem sorozom éppen elődei közé. Ők könyveket gyűjtöttek, könyvtárakat alapítottak, tehát különleges gyűjteményt állítottak össze. Tudós volt és államférfi, főrangú és óriás vagyonú mindkettő. A Teleki Könyvtár ma is külön áll fenn, a Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeumé, a múzeumkönyvtárának kezdő része, s e könyvtárba olvadt bele. Darnay barátomnak is erős érzéke van a könyvek gyűjtéséhez. De se ősi vára, se százszobás palotája, a könyvek pedig nagy urak, nagy hely kell nekik, különben nem engednek magukhoz félni senkit. S azon kívül is tenger költséggel járnak a kötések és szekrények, az olvasó- és munkahelyiségek, a bútorok, őrzés, szolgálat, rendezés s több efféle. Országunk, milliós intézetnek, nagyúrnak való mulatság. A Darnay-gyűjteményben is megvolt egyebek közt Kisfaludy Sándor nagy költőnk könyvtára s Szegedy Róza összes kedvelt olvasmánya. Emlékkönyveik, jegyzeteik, gazdasági naplói. Együtt értékes nemzeti kincs. Darnay a Nemzeti Múzeumnak adományozta.

Európai hírre emelkedett ezelőtt közel száz évvel a loósi és hédervári gróf Viczay III. Mihálynak hédervári gyűjteménye. Fölötte értékes ritkaságok, régiségek s művészeti tárgyak halmaza. Musaeum Hedervarianum név alatt volt ismeretes. A külföld jobban ismerte, mint a mi országunk. A külföld szakirodalma eléggé foglalkozott vele. Nemzetünknek nem volt belőle haszna. Az egész fejedelmi gyűjtemény eltékozolódott, talán minden darabja idegen országokba jutott.

Szomorú sors érte Kubinyi Ferenc losonci gyűjteményét is. Ennek darabjegyzékét, lelettári összeírását és beosztását nem láttam. Pulszky Ferenc azt mondja, történelem előtti nagyon becses bronz- és aranytárgyak nagy tömege volt benne. Igen sok a Terenne körüli Nógrád vármegyei ásatásokból. Neje losonci Gyürky Franciska volt, Gyürky Pálnak, Terenne urának leánya, ipa hát elősegítette a gazdag eredményű ásatásokban. Amikor az orosz sereg 1849-ben Losoncot elpusztította,

kirabolta és fölégette: egyúttal szétdúlta ezt a nagy gyűjteményt is. Csak kis része menekült meg. Ez a Nemzeti Múzeumba került.

A Fejérváry-gyűjteményt is csak kis részben tudták hazánk számára megmenteni. Ezt a komlós-keresztesi Fejérváry Károly állította össze. Nagy vagyonú s nagy tudományos műveltségű híres táblabírája egykor Felső-Magyarországnak. A gyűjtemény utóbb Pulszky Ferenc birtokába jutott, aki, minthogy birtokait az osztrák kormány elkobozta, hosszú bujdosása alatt legjobb igyekezettel se tudta együtt tartani. Elvégre 1866 után sok igen becses darabját, görög és római igen értékes műtárgyakat hazahozott, s a nemzetnek fölötte szerény áron megvételre felajánlotta. Az akkori ellenzék oktalan zajt ütött ellene, s azért a vételből nem lett akkor semmi. A becsesebb darabok egy részét utóbb mégis a nemzetnek adományozta.

Alig lehet ma már meghatározni azt az értéket, melyet a Jankovich-féle gyűjtemény képvisel. A jeszeniczei Jankovich nemzetség vadasi ágából Jankovich Miklós gyűjtötte ezt csodálatos eréllyel, ügyességgel, szerencsével és tetemes pénzzel. De egyszersmind hatalmas tudománnyal s nemes ízléssel is. Csodálatra méltó különösen könyvtári gyűjteménye. Ő szerezte meg a magyar nemzet számára az első corvinákat, Mátyás király egykor világhírű budai könyvtárának darabjait. Magyarország volt e könyvtár székhelye és tulajdonosa, s éppen Magyarországból kiveszett egészen. Minden művelt nemzet gyűjtött belőle, s gyűjteményét őrizte gondosan. Olasz, német, francia, angol, még a török is, csak a magyarnak nem maradt belőle semmi.

A Jankovich-gyűjteményt megszerezte nemzetünk, s most ott van a Nemzeti Múzeumban. Kiváló szakember mondta nekem, hogy múzeumunk e gyűjteménnyel s kivált könyvtárával lett másodszor és igazán megalapítva. Jankovich Miklós több mint hatvan éve halt meg – a múlt század elején kezdte a gyűjtést, s több mint negyven éven át, folytatta buzgón és szerencsével. Az ő idejében még nem volt annyi gyűjtő, mint most. Ma a művelt nemzetek közintézetein kívül száz meg száz úgynevezett milliomos foglalkozik gyűjtéssel az Ó- és Újvilágban. A Jankovich-gyűjtemény ritkaságait, régiségeit, könyveit ma szinte lehetetlen volna egy embernek összeszednie.

És mégis hihetetlen eredményt lehet elérni ma is. Példa rá az én nemes barátom: Darnay.

A Horgosi Kárász-féle kincsek, arany és ezüst műtárgyak nagy részben

szétszóródtak. Magam is fáradoztam megmentésükön, de az én eszközeimmel ez lehetetlen volt. Úgy hallottam egyébként, hogy tetemes részük Ráth György útján mégis nemzetünk kebelében maradt. Hogy e kincseket eredetileg ki halmozta össze: nem tudom. Az ötvösség remekei voltak.

Ráth György leghatalmasabb gyűjtőink egyike volt. Különösen az 1710 előtti régi magyar könyvnyomtatványok teljes számát sikerült összeszednie. Azt hiszem, tőle legalább úgy hallottam, hogy ebben őt Nemzeti Múzeumunk se tudta elérni. De görög és római tárgyai, szobrai, vésetei s a nagyon értékesek közé tartozó s világszerte ismeretes festészeti műremekei valóban nagy kincset érő, gyönyörű múzeumot képeztek. Úgy az ő, valamint özvegye nemes nagylelkúsége mindezt a nemzet számára biztosította.

Fölemlítem még, mint a mi korunk szüleményét, gróf Kreith Béla barátom gyűjteményét. Ez különleges gyűjtemény; 1848–1849-i dicsőséges függetlenségi harcunk tárgyai és emlékei s e harc hőseinek ereklyéi vannak benne együtt. Szép és gazdag ereklyehalmaz. Tetemes részét megszerezte a Nemzeti Múzeum, de az óta újabban szerzett gyűjteménye is gazdag. Talán csak az ő gyűjtő buzgóságát, szerencsését és sikereit tudom Darnayhoz hasonlítani.

Íme a névsor száz esztendőről: Fejérváry, gróf Viczay, Jankovich, Horgosi Kárász, Kubinyi, Ráth György, gróf Kreith. Mind magánember. Vannak még kisebb méretű gyűjteményekkel társaik is. Amit összehordtak, együtt sok milliót ér közforgalmi értékben is. Gyűjteményeik művészi, műtörténeti és általános műveltségtörténeti értéke pedig megbecsülhetetlen, kivált ránk, magyarokra nézve. Történelmi jeles alakjaink e fényes csapatába állt be most Darnay. Nem első közöttük, nem is utolsó, s mindenben méltó hozzájuk.

Igaz, az a gyűjtés nem ördögség. Ízléssel, tudással, nagy vagyonnal, fáradatlan buzgósággal még ma is nagy sikereket lehet elérni, amikor pedig a gyűjtés már minden művelt nemzetnél sok ezer embernek csaknem kórságos szenvedélyévé lett. Tudom ezt a *contrario* saját tapasztalatomból.

Én nem gyűjtök. Semmit se gyűjtök. Még gombot se, pipát se, postabélyegeket se, szivarnyakravalót se. Könyveim, kézírataim gyűltek ugyan, de csak úgy maguktól és véletlenül, minden irány és rendszer nélkül. Egyszer mégis észre kellett vennem, hogy nekem is van már

holmi múzeumom, meg lehetne vele tölteni jó csomó háts tarisznyát. Krónikás adomaszámba megy, miként vettem észre, hát csak elmondom.

Országunk és nemzetünk európai fennállásának ezeréves emlékünnepeét ültük, báró Bánffy Dezső volt a kormány elnöke. A nemes báró honfoglaló, vad besenyő vezérnek ivadéka ugyan, és őseinek ízeit el tudja számlálni, s be tudja bizonyítani Árpád apánkig, de azért a piperéhez, külső ragyogáshoz kormányelnök korában se volt kedve. Olyan ruhában szokott néha a folyosón sétálgatni, hogy az ember bízvást szélsőbaloldali derék hazafinak tekinthette.

Egyik meleg nyári napon szemembe ötlük zsebóraláncának sok apró-cseprő fityegője. Köztük egy Szent György-tallér, kicsiny is, idő ette is, talán ínég deákkorábbi való. Kicsinylettem.

– Kegyelmes úr, nem való ám Magyarország kormányelnökéhez ilyen dibdáb óraláncékesség. Derék szabólegényhez való ez.

Elnevette magát.

– Ha nem tetszik, adj különbet.

– Adok.

Csakugyan elhatároztam, hogy adok. Valami olyat adok, ami különös is legyen, ritkaság is, de szép is legyen. De azért kincset mégse érjen. Minek a kincs óraláncdísznek? Csak méltó legyen az ország kormányelnökéhez.

Ócska szerdékeim^{*} közt elkezdtem turkálni, ha találnék valamit. Találtam is csinos és kicsiny pöcsétnyomót, éppen dísznek valót. Ezüstlapon a vésete és a címer körirata: Sigillum Ducis Emerici.

Tünődtem, miféle pöcsétnyomó ez? Árpád-házi királyaink alatt a trónörökös neve volt dux. Volt Imre nevű királyunk is, aki trónra lépte előtt természetesen trónörökös volt, tehát dux. Hátha éppen e királyunknak volt egykor ez trónörökösi pöcsétnyomója? Akkor inkább a Nemzeti Múzeumban van ennek helye, nem báró Bánffy óraláncán. Mindenesetre meg kell kérdeznem Hampelt, a Múzeum tudós szakemberét, mit jelent ez a pöcsétnyomó? Előre tudhattam, mi lesz a következés. Olyan buzgó szakember, mint ő, ha egyszer valami érdekeset a Múzeum körmei közé kaparinthat, azt a világ minden kincséért se ereszti ki azután.

Mit csináljak? Ha Árpád-házi királyaink korából való: akkor nemzeti ereklye. Hát csak odaadtam.

Újra keresgéltem a szerdek közt. Megint találtam valami furcsaságot.

Akkora tojásdad alakú, lapos rézdarabot, mint egy kis szilvaszem. Durva kis kereszt rajta s ügyetlen betűkkel az a szó: JESU. Óraláncra igen jó.

De hát ez micsoda? Babona, kuruzslószer, ördögűző pénzdarab? Ilyesvalami jutott eszembe. Mindenesetre meg kell mutatni Hampelnek ezt is. Láthatatlanban ne adjunk a kormány elnökének semmi cifraságot.

Hampel megnézi a furcsaságot tízszer is. Hol az egyik, hol a másik oldalát vizsgálja gondosan. Utóbb azt mondja:

– Nem tudom, mi ez, de ez is lehet valami. Meg kell kérdeznünk Fejérpatakyt. Ő a mestere.

Véletlenül ott termett Odescalchi Artúr herceg is, egykori kedves képviselőtársam, maga is történetbúvár, ő se tudta azonban, miféle szerszám lehet ez a furcsaság.

De jött Fejérpataky. Rettenetes tudományának súlya majd feldöntött bennünket már tízlépésnyiről. Ily rengeteg tudománnyal nem jó egy földél alatt lakni.

Kezébe veszi a szert, s jól megnézi

– Kié ez a darab?

– Enyém, la!

– Mit akarsz vele, bátyám?

– Óraláncékségnek szántam Bánffy kormányelnök számára.

– Szó se lehet róla. Itt marad ez a Múzeumban, itt a helye. Megvesszük ezt is, a másikat is jó pénzen, s kifizetjük nyomban.

– Fizetitek a manót. Már én csak, mint a nemzet képviselője, ilyen dibdáb jószágot pénzért nem adok a nemzetnek. Nekem óraláncfityegő kell, ígéretem köt.

– Adunk mi cserébe! Van három darab Bánffy-émlékpénzünk, mind ezüst, talán nincs is több a világon. De aranyból nem készült egy se, hanem mi csináltatunk neked aranyból, ennek Bánffy kegyelmes úr is jobban örül.

Rám estek, odaadtam hát utoljára ezt a szerdéket is.

– De ha már ennyire vagyunk, s ha úgy dobálóztok az arannyal, mondjátok meg legalább, miféle babonaszer ez és mit ér?

– Nem babonaszer ez, hanem a veszprémi káptalan hiteles pöcsétnyomója Szent László idejéből, 1090 körül. Csak tíz évig volt pöcsétnyomója, akkor elvesztette. Egyetlenegy okiratunk van ezzel a pöcsétnyomóval a Batthyány hercegek körmendi levéltárában. A pöcsétnyomó értéke megbecsülhetetlen, de nagy, mert nemzettörténelmi

ereklye és unikum.

Teringgettét! Amit a nemes káptalan valamikor elvesztett, azt több mint nyolcszáz esztendő múlva kellett megtalálni. Az igaz, hogy a pecsétnyomó lelhelye a veszprémi vár napnyugati bástyái alatt levő sziklák voltak.

A Múzeum csakugyan megcsináltatta nekem a nagy Bánffy-émlékérmét aranyból. Szép pénz, nemcsak ötvös dolgozott rajta kétszáz év előtt, hanem még költő is, szobrász is.

A pénz gr. Bánffy György emlékére készült. Ez volt az erdélyi önálló magyar fejedelemség elárulása után Erdély legelső hatalmas gubernátora. Apját, báró Bánffy Dénest Apafy fejedelem lefejeztette. Leírja ezt szépen Jókai Erdély aranykora című regényében. S íme, a minden jószágától megfosztott s lefejezett Bánffy fia Erdély legelső, leghatalmasabb embere lőn. Ezt példázza az emlékérem.

Háborgó tenger az érem egyik lapján. Zajló hullámok hányják-vetik a rajtuk úszó hajót. A tenger fölé a felhőkből ciprusfa lombjai hajlanak. A körirat ez: „Sub umbra cupressi – iactamur in alto.” Magyarul azt jelenti: „Ciprus árnyékában hanyódnunk fel a magasba.”

Szép kép. Gyönyörű gondolat. Csak költő agyában és szívében támadhatott.

A cserebere vége az lett, hogy én kaptam a Nemzeti Múzeumtól cifra köszönőírást, amelyben ékesen meg van írva, hogy én milyen derék, lelkes hazafi vagyok, pedig bizony úgy disputálták el tőlem azokat a háibái szerszámokat. Báró Bánffy Dezső kormányelnök pedig kapott tőlem egy óraláncfityegőt, csakhogy nemigen hordja magával, mert aranyszínű. Jobban szereti az ő ócska Szent György-tallérját.

Legyen teljes a krónikás adoma.

Két esztendeig bizony szekrényemben állt a Bánffy-érem, a kormányelnöknek, mint ellenzéki ember nem adtam oda. Amint lemondott magas állásáról, harmadnapra elvittem hozzá.

II.

Szent Imre herceg boglárja – Az én véletlen gyűjteményem – Miből áll Darnay múzeumának gazdagsága? – A múzeum épülete és látogatói – Miként oltja Darnay a nép lelkébe a magasabb műveltséget? – Sikerei –

Ne találja meg régi sarkantyújának felemását

De a Nemzeti Múzeum köszönőirata mulatságosan hatott rám. Ha már olyan nagydolgot csinált a semmiből, adjunk hát neki egyéb apró-cseprő dolgot is. Van egyebek között három darab boglárom, melyet egykor valószínűleg Szent István királyunk hülye fia, a szenteskedő Imre trónörökös viselt. Legalább a veszprémi Gizella-kápolna bedűlt sírboltjában találták szétfoslott régi, kilencszáz éves ruha foszlányai közt, ahova a hagyomány szerint a trónörököst eltemették. Az ő halotti ruháján lehettek a boglárok. A boglárok különben ezüstből valók, szépek, különösek, elég érdekes ötvösmunkák. Ezelőtt ötvenkét vagy -három évvel találták, amikor János püspök azt a Gizella-kápolna nevű kis sírboltot feltúratta s aztán újraépíttette. A Nemzeti Múzeumnak éppen efféle boglárja nincs, magamhoz vettem tehát két darabot, hogy odaadom neki, de azzal a föltétellel, hogy köszönőirat ne legyen a vége.

Semmi se lett belőle. Benéztem előbb a képviselőházba, a folyosón két kuruc bajtárssal találkoztam, Rigó Ferivel és Hentallerrel. Kérdezték, mi járatban vagyok. Megmondtam. Egyszerre szólt mind a kettő:

– Sohase add te azokat a boglárokat a Múzeumnak, van annak elég. Add nekünk, megbecsüljük.

Nekik adtam. Hentaller mellénygombokat csináltatott a mintájára. Elég jó gondolat. Rigó Feri elvitte magával a másvilágra. Ez se baj. Megvan még a harmadik boglár. Szakasztott ilyet kellett viselnie Árpád apánknak is.

De nem folytatom tovább.

Van nagy csomó levelem, kéziratom Deáktól, Kossuthtól, Petőfitől, Jókaitól... – Vannak különösen érdekes Kossuth-ereklyeim. – Megvan egyik kuruc ősmnek tábori evőszerszáma, kanala, kése tokostul, ahogy a csizmaszárban hordta magával Rákóczi fejedelmünk idejében. – Öregapám inszurgens kardja, Jókai legelső nemes ősének osztálylevele, Deák öreganyjának, Hertelendy Annának, a szerelmes, csodaszép asszonynak sok saját kezű levele és száz meg száz apró-cseprő múzeumi tárgy. Például a legelső magyar nyelvű királyi adománylevelél a maga eredeti pompás díszében, mellyel az esztergomi érsekséget minden járulékával együtt Hám Jánosnak adományozta. Nem gyűjtöttem mindezt, magától gyűlt.– Hát amit buzgó hazafiak szó nélkül elhordtak tőlem! A pallos, mellyel Martinovicsékat lefejezték. Patvarista koromban

első principálisom adta. Balás Dávid jeles ügyvéd, egykor vitéz honvéd volt ez a principálisom. Felesége Horváth lány Bodmerről, Fehér vármegyéből. Úgy 1800 körül, mint Budán tanuló diák, a budai hóhérnál volt szálláson, aki Martinovicsékat kivégezte, s ez neki adta a pallost. Róla szállt az én principálisomra. – Garibaldi magyar fokosa. Buzgó magyar lakatosok készítették a nagy szabadsághősnek, hogy üssön vele agyon minden királyt, ne kegyelmezzen meg egynek se. Garibaldi egykori barátomnak, Simonyi Ernőnek adta, ő pedig nekem ajándékozta. – Régi magyar könyvek, melyek azonban Ráth György gyűjteményébe kerültek. A nádori palotából zsákmányolt tárgyak, amikor azt a palotát, mint az ellenség tanyáját, diadalmas seregünk 1849-ben feldúlta. Ezek közt XIV. Lajos francia királynak értékes művészeti ajándéka Savojai Eugénnek, akiről a Habsburgokra s köztük József nádorra szállt. És sok egyéb mindenféle.

Azért említem mindezt, hogy egyéni tapasztalásommal is bizonyítsam, mai napság is lehet, a gyűjtők óriási száma és vagyona dacára, érdekes, és nagy értékű múzeumot gyűjteni. Milliós összegek nem kellene hozzá, hanem érzék, kedv, rátermettség és fáradságot nem ismerő buzgóság. Kell olyan férfi is, mint Darnay.

Különálló, tűztől mentes épület óriási termében van a gyűjtemény. Darabjainak száma jóval felülmúlja a harminc ezret. Hatalmasan megvilágítja a gyűjtemény a történelem előtti korok minden szakát, Rómának hazánk területén volt uralmát s a népvándorlás mindegyik fő korszakát. S nem minden darab véletlenül és felszínre csak esetlegesen került lelet. Darnay tudományosan eléggé művelt és áldozatra eléggé készséges volt arra, hogy vidékén maga is végezzen és vezessen ásatásokat. Szerencsével jártak ásatásai.

Fajunk és nemzetünk történelmét is méltón képviseli a gyűjtemény. Fegyverek, edények, ékszerek, háztartási és gazdasági szerek nagy tömege tárul föl előttünk, éleszti lánggra a múltban borongó kegyeletet, de az életre és boldogulásra való törekvés hatalmas elszántságát is. Hiszen ha már őseink is ily derék férfiak voltak: gyávaság vagy élhetetlenség volna mögöttük maradnunk. Irodalmi emlékekben, híres történelmi alakoktól származó kéziratokban is igen gazdag a gyűjtemény. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza emlékeit annyi szép, értékes és különféle tárgy őrzi, hogy erre nézve összes országos gyűjteményeink mind messze maradnak mögötte. Igaz, hogy erre a Darnay-gyűjtemény volt a

leghivatottabb. A nagy költő és neje Sümegen élt és halt meg, Szegedy Rózának még hajfürtje, hangjegyei, kedvelt csecsebecsei is megvannak, sőt még apró kis cipőcskéje is. Különösen fontosak a nagy költő kéziratái, nagy költeményeinek fogalmazatai.

Barátai számára, távolból jött utazók számára, bűvárok és szaktudósok számára, ha otthon van a háziúr, mindig nyitva van a múzeum. A háziúr maga személyesen szíves készséggel mutat meg és magyaráz meg mindent. De a nagyközönség számára, a falusi szántóvető nép számára is van hetenként bizonyos nap és óra kitűzve, amikor megtekintheti a gyűjteményt, s tanulság és gyönyörűség forrása nyílik meg előtte abban, amit lát és hall. A nép él is az alkalommal. Darnay barátom el nem mulasztaná soha, hogy ne személyesen s ne szeretettel oktassa a népet.

Ebben van szerencséjének és sikerének egyik fő oka.

Túl-a-Dunának, Bakony vidékének, Sümeg környékének nagyon régi a műveltsége. A bronzkor minden szaka virágzó volt ott. A római műveltség uralma sok századon át zavartalanul állt ott fenn. A népvándorlás minden faja és neme fölkereste azt a tájat, s ott hagyta tűzhelyét és temetőjét, fegyverét és házi szereit. Az Árpád-vérbeli királyok alatt hatalmas nemzetségek telepedtek ott meg, s hintették tele váraikkal a hegyek ormait. Sümeg, Hegyesd, Tátika, Rezi, Csobánc, Szigliget, csak ott egymás mellett egy csomóban. A török ellen harminc végvárat tartott megszállva s védelmi erőben csak maga Zala vármegye. Óriás történet, sok ezer éves múlt, mérhetetlen hagyományok, amelyeknek minden írásnál biztosabb és hatalmasabb emlékeit túrja föl naponkint az ásó, kapa, ekevas. A szántóvető kezébe kerülnek az emlékek. Aki azonban tudatlan: elhányja ezeket. De ha tudja: mire valók, odaviszi ahhoz, aki összegyűjti őket, s gondjukat viseli a nemzet számára.

A népet hát föl kell világosítani. Azt a régi pénzt, fegyverdarabot, törött edényt, százféle bronz- és kődarabot, ha kezébe kerül, ne dobja el, hanem őrizze meg. Hátha hetvenhetedik öregapjáé volt valamikor.

Így gondolkodott nemes barátom, Darnay.

Elkezdte az oktatás munkáját. Eleintén személyesen a falusi bíró, jegyző, gazdaemberrel, akik egyet-mást venni köznapon vagy vásár napján vaskereskedésébe bementek. Amit megmagyarázott, azt valóságban meg is mutatta, s amire a falusi ember a múzeum tárgyai közül kíváncsi volt, arra nézve teljesen kioktatta. Volt a jó embernek

azután otthon faluszerte elbeszélője.

Azután adott ki évenként naptárt, kalendáriumot, egyes füzeteket, tisztesen kiállítva, magyarázóképekkel ékesítve. Egyszerű, világos népnyelven ismerteti benne a tudományt, amint gyűjteményének egyik-másik fő ágazatára vonatkozik. Naptárakat, füzeteket ingyen is osztogat, különösen olyan falvak lakóinak, ahol tapasztalás szerint lépten-nyomon bronzkori, vagy római, vagy népvándorlás kori leletekre szoktak bukkanni. Sok ezerre megy ingyen kiosztott példányainak száma, s ez már bizony költséggel jár.

Ezzel azután elérte azt, hogy vidékén száz meg száz paraszt úgy beszél a paleolit és neolit korszakról, a rézkor, a bronzkor, vaskor különös jelleméről, sőt még a hallstatti kor^{*} szerszámairól is, szinte gyönyörűség hallani. Dehogyan tud annyit papja, tanítója, jegyzője, szolgabírája. De nem tudnak még az egyetemi hallgatók se.

De nemcsak ezt érte el. Hanem azt, ami a fő dolog: az emberek semmi rozsdás készséget nem fitymálnak, hanem ami szántáskor, ásáskor, szőlőforgatáskor fölszínre jő, s a kezükbe akad, azt megőrzik, tarisznyára rakják, s a legközelebbi alkalommal viszik be Sümegre Darnayhoz. Ő tudja, mit ér a talált dolog, s ha valamit ér, meg is veszi rögtön. Igen gyakran nem is készpénzen. Az a bronzsarló például a jámbor szántóvető parasztnak semmit se ér, de igen kellene már a gazdasághoz jól pengő, fényes, kék kaszavas. Van ugyan otthon kettő is, de az egyik már nagyon kopott, s a másikat megette a rozsdá, noha már évek óta ott lóg ki a csúcstal ablakon. Bronzsarlóért kaszavas.

Ez is egyik titka annak, miért gyarapodik az a múzeum oly rohamosan. Harminc év alatt több mint harmincezer kortörténelmi tárgy, különös ritkaság és régiség, nemzeti emlék, nagy történelmi nevek ereklyéi, művészeti kincsek! Mesébe illenék, ha nem így volna igaz.

Ma már száz múzeumi gyűjtemény készül hazánkban. Tanintézetek, vármegyék, városok, nemzeti múzeumok egyaránt nagy buzgósággal rakosgatják össze az elmúlt századok és ezredek méltó emléktárgyait. S e tárgyakkal ma már nemcsak a természet külső egyetemének s nemcsak az emberi szellem világának múltját, művészetét, kincsbeli értékét s különös, vagy ritka, vagy torz alkotásait akarják szemléltetővé s tanulságosabbá tenni, hanem egyúttal a mai egyéni és társadalmi foglalkozás minden főbb ágazatát is.

Darnay gyűjteménye nem különleges múzeum, nem a tudomány egy

ágának s nem a társadalmi foglalkozás egyik irányának áll szolgálatára. Nem is egyetemes, mint a nagy nemzetek központi múzeumai. Könyvtári, ásvány- és növénytani, őslénytani és képzőművészeti része alig jöhet figyelembe. De Magyarország történelem előtti korát s népvándorlási és magyar korát gyönyörűen megvilágítja. Magángyűjtemény ma nincs az országban, amely gazdagságra s értékre nézve megközelítené.

S mindez fiatal, szerény vaskereskedőnek, igazán kisvárosi lakosnak s minden szereplési vágytól idegen, egyszerű, jó magyar hazafinak munkája.

Úgy mondják, régi egyenes sarkantyút talált diákkorában Sümeg puszta várának omladékai közt, s ennek felemását kereste, kutatta éveken át. E kutatás közben gyűltek tudományos kincsei. Ma is kutatja, s máig se találta meg. Ne is találja meg hamarosan. Hadd legyen gyűjteménye még gazdagabb, honfi érdeme még nagyobb, még ragyogóbb.

Hazádnak rendületlenül...

I.

Mi a jurátus? – Mi volt 1844-ben a jurátus? – Hollinger uram pozsonyi kávéháza – Ismerjük-e igazán saját hazánkat? – A szegény kálvinista diák
– A hét jurátus szövetsége – Ung, Borsod, Zemplén, Torna, Gömör, Zólyom vármegyék jurátusai – Úti rend – Mi a különbség a gyorsvonaton utazás és a gyalog utazás közt?

Ne féljen a nyájas olvasó. Szent fájdalmak sóhajtása, hazafi gerjedelmek harsogása, költői borongás és mámorba ejtő szónoki buzgóság nem lesz e kis olvasmányban. Nem írok én verset, ha tudnék se. Hanem azért ama főséges nemzeti dalnak két első szava meglehetősen ideillik. Ama dalról is megemlékezem kissé.

Ismerd meg tenhazádat!

Ez a címe is lehetne e kis csevegésnek. Sok bölcsesség van abban az igében. Mert a hazát szeretni kell. Mindennél jobban és örökké. Ám aki hazáját igazán nem ismeri: igazán nem is szeretheti. Már a régiek is tudták. „Ignoti nulla cupido.”* Ami körülbelül azt jelenti magyarul: Hogy szerethessem én azt a leányt halálig, akit nem ismerek?

Hanem hát ne bölcselkedjünk sokat. Kezdjük a dolgot egyenesen a közepén. Úgyse akarok mást, mint emlékezni, mesélni, a múltat fölidézni. Nem az egészet, nem is sokat, hanem csak valami kis kedves tünetet belőle. Ha azután megérdemli, bölcselkedjék fölötte maga az olvasó.

1844-ben vagyunk, és jurátusok vagyunk, és Pozsonyban vagyunk, mivelhogy országgyűlés van Pozsonyban, s ott van az országgyűlésen a tekintetes királyi tábla is.

Mi a jurátus?

Könyvekből, hagyományokból, öregek szavaiból mindenki tudja. Notarius in clytae tabulae regiae judicantis juratus: íme, ez a jurátus. Ez a hivatalos címe, közjogi állás s állásának természete. Végzett jogász, végzett patvarista, fölesküdt királyi táblai jegyző, ügyvédi oklevélre

vágyakozó. Lesz belőle majd ügyvéd, tisztviselő, vármegye ura, követ, kormányzó ember, főispán, szónok, nagy hazafi, minden. Ha lesz. Ha pedig nem lesz: az se nagy baj. Hazamegy az ősi kúriára, gazdálkodik, vadászgat, dőzsöl, megházasodik, szaporítja a világot, s szidja a németet, a rossz időjárást s az uzsorás zsidót. Így is jól van.

Ez volt a jurátus általában.

De 1844-ben nem ez volt a jurátus.

Hanem aki lángol az eszmékért, rajong a világszabadságért, utál minden koronás főt, macskazenét ad a pecsovicsnak, megkergeti Uray Bálintot s Tiszát, Lukát, Benét, a hírhedt adminisztrátorokat* agyongúnyolja, kineveti a papokat, s azután készül a harcra, oda is megy, ha épkezláb, utolsó emberig, s honvéddé lesz, meghal a csatatéren vagy a bitón, vagy elmegy bujdosónak, közben-közben addig is fölveri a kávéházak csöndjét, szavalja Vörösmartyt, énekli bús nemzeti dalainkat, könnye pereg, de minden lelke és minden izma feszül, és minden átká harsog a zsarnok ellen, aki rabigában tartja Árpád nemzetét: 1844-ben ez volt a jurátus.

Haj, a mostani ügyvédbojtár, joggyakornok s a mindenféle segéd, tollnak, királyi aljegyző, ülnök, állnok és járulnok dehogy énekelné a Szózatot a kávéházban, s dehogy merülne a fölött éjfélig vitába, hogy mi történt volna akkor, ha a mohácsi csatát mi nyerjük meg s nem a pogány hitű török s nem a kutyahitű osztrák? Mit szólna most az ilyen bolondsághoz a principális, a törvényszéki elnök s az ügyvédi kamara?

Nézzünk csak be a kávéházba. Hollinger uram kávéházába, ahol minden estéjüket vidáman töltik el a jurátusok. Ott van az a kávéház Pozsonyban a sétatéren. A kemence se füstösebb. Gyertya világít s nem villamosság. A félhomály szelídíti a füstöt. Minden ember pipáz. A szivar még nem divatos. A cigarettet hírből se ismerik. Csibuk* járja és tajtpipa.* A trafiknak még se híre, se hamva. Csak néhány bécsi zsidó s néhány fanyar képű magyar mágnás szopja még a szivart. De ilyet ott nem látni, ahol jurátusok dévajkodnak.

Különös jó szokása volt Hollinger uramnak. A lutri. Minden este bankot adott, lutrit játszott, nyerni hagyta vendégeit egy krajcárért húsz egész garasig. Húsz garas volt akkor egy forint. Ha váltógaras.- akkor váltóforint, ha pengő, hát pengő. Ötven váltógaras tett egy pengő forintot, egy forintban volt hatvan krajcár, egy pengő forintban százötven váltókrajcár.

Amint a játék órája eljött: Hollinger uram csak hozta be nagy bádogedényben a garasokat. Hozott be félvékányit, néhány százat, talán ezeret is. Ezekből áll majd a nyeremény.

A garas rézpénz volt. Volt krajcáros, kétkrajcáros, garasos és két garasos rézpénz. Ily otromba pénzeket ma már csak Olaszországban lehet látni. A pénzek ötvenfélék és százesztendősek voltak. Némelyik olyan kopott, hogy se csírját, se fejét, se írását nem lehetett látni. Amelyik nem volt kopott: az tele volt zöld rozsdával, méreggel, szennyel s a ragadós piszoknak mindenféle fajtájával. Ezer szerencse, hogy a doktorok akkor még nem találták föl a bacilust, különben annak a nemzedéknek ki kellett volna pusztulnia utolsó emberig.

Hollinger uram a nyereményre szánt garasokat előbb megfürösztötte forró vízben, azután megmosdatta szappanos vízben, végre megkeféltette istenesen. Ha sehol a világon, de Hollinger uramnál fényes garast lehetett kapni.

A lutrijátékot, a számhúzást, a kikiáltást, a nyereményosztást már nem beszélem el. Úgyis tudja mindenki. A kikiáltott számokat mindenki megjegyezte a tabelláján, s ha már három száma volt: jelentkezett a ternóra,* s megkapta húsz fényes garasát. Elég volt a nyeremény a kávéházi költségre hat napig.

A jurátus is játszott, s minden jurátus játszott. Mi volt az az egy krajcár kockázat a kávéházi költség mellett?

Külön asztaloknál ültek a jurátusok. Sokan voltak. Volt az országgyűlésen négy-ötszáz. Fiatal, egészséges, vidám, lánglelkű mind. Nemcsak a követ urak mellett voltak jurátusok, hanem a királyi táblabírák mellett is. S tetemes számban minden este összesereglettek Hollinger uram kávéházában.

Július közepén volt az idő. Az országgyűlés elnapolta magát egy hónapra vagy hathétre. A lutri végeztével éppen arról tanácskoztak a jurátusok, hol és miként töltsék a szünetet?

A közeli vármegyék s a Duna-parti vármegyék jurátusainak a kérdés nem okozott gondot. Ők hazarándulnak. Olcsón is, gyorsan is hazaérnek. A dunai hajók is elviszik őket. Otthon azután vidáman töltik az időt.

De mit csináljanak a messze lakók? A felső vármegyék ifjai, a Tiszán inneni és tiszántúli ifjak? Egy-két hétig utazzanak haza, egy-két hétig vissza: elmúlik a szünet az utazásban. Hát a sok hiábavaló költség és fáradság? Mire való volna az?

Egyik messze vidéki jurátus odakiált közibük:

– Tudjátok mit, fiúk, járjuk be hát az országnak azt a részét, amelyet eddig nem ismerünk!

Ez a jurátus volt Ferenczy Pista Ung vármegyéből. Él-e, nem él-e, mi lett sorsa, élete futása: nem tudom.

Tízen is feleltek:

– Igazad van, Pista!

Megindult a tanakodás. Hogy az idegen nem ismeri országunkat, szent igaz, de szomorú igazság is. Hogy a föld kerekiségének minden országáról vannak útleírások: ez is igaz. Még a Csöndes-tenger vad szigeteit is járják: íme, minden naptár tele van a gyönyörű leírásokkal, Magyarországról semmi. Ide nem jön se angol, se olasz, se francia, se amerikai. Ha jön is: fut, szökik, nem ír, eltagadja, hogy itt járt. Német ugyan elég jár, de vagy hallgat rólunk, vagy ha szól és ír: hazudik és gyaláz.

De hiszen nem is csodálhatjuk. Mi magunk se ismerjük önhazánkat. Még magyar utazó sincs Magyarországon. Széchenyi, Wesselényi is csak idegen országokon járt; Gorove, Szemere, Pulszky is csak a külföldet utazta be. Fényes Elek munkái is csak üres, hivatalos adatokkal telvék. Alig van bennük élet; költészet és népleírás semmi. Népünk lelkéről, nemzetünk szelleméről senki nem beszél. Mintha a vármegyék viszályain kívül nem is volna magyar világ.

Szerencse még a Kis Tükör. De ez is elemiiskolás-gyermek számára való. Ez is történeti s nem jelenkori. Ez is csak arra oktat, hogy valaha voltunk, de arra nem oktat, hogy most is vagyunk, s talán még ezen túl is lehetnénk valami. Mit tudhatunk hát magunkról?

Ki utazik minálunk?

A vándorló legény. De az se magyar nagy részben, nemzeti műveltsége éppen nincs, és csak arra van gondja, hogy műhelyet találjon.

A gabona- és marhakereskedők s a hajcsárok. De hiszen ezek nem utazók, hanem üzletük emberei, látófutók, s nem az országra és a nemzetre gondolnak, hanem az adókra, vevőkre, árusokra, vásárosokra.

A drótos tótok, bankárok, bálisok,* kucséberek.* Jámbor lelkek, de egy magyar sincs köztük.

Szegény kálvinista diákok. No, ezek igazi utazók. Legátusok és szuplikánsok. Minden esztendőben elindul kollégiumából négy-ötszáz ifjú, s bejárja az ország nagy részét. S hogyan járja be? Gyalog. Az

apostolok lovain és módjára. Hátán háza, kebelén kenyere. Ott hál, ahol megesteledik, ott lakik jól, ahol szívesen látják. Bejárja az egész vidéket. Megmássza hegyeit és sziklavárait, fürdik vizeiben, bebukkan rengetegeibe, ismeri csárdáit, összeszedi népdalait, megrakodik minden tájnak költészetével, bölcs és vidám mondásaival, tarkabarka példabeszédeivel. S amikor visszatér kollégiumába: lelkét és tudását ott kicseréli társaival.

Ez az igazi utazás. Így készül a magyar tudás, a magyar önérzet, a szellemek magyar világa. Nem is ám hintón, bezárt vasúti kocsiban, vendéglők termeiben, nagy urak váraiban; tőzsdék, kiállítások, tárlatok zagyva tömkelegében, éh sóvár tömegek tolakodása közt, szótárok és ismerettárok sivár, aszú, holt adathalmazából.

Így beszéltek a jurátusok Hollinger uram füstös kávéházában, amikor a lutri játékot befejezték.

A beszélgetés nem volt hiábavaló. Jó eredményre jutott. Utazzunk hát, fiúk, saját országunkban. Ismerjük meg elvégre saját édes hazánkat.

De hol, merre és kik?

A túladunaiak Erdélyt szerették volna látni. A székelyek földjét, a Mezőséget, a Szamos, Maros és Küküllő völgyeit, nagy Hunyadi János híres várát.

Keményen leszavazták őket. Nincs idő. Erre nem elég a szünet. Erdélynek nincs is nagy embere több, csak Wesselényi, ő meg beteg, nincs is itthon. Az utazásnak pedig nemcsak az a célja, hogy hegyet-völgyet lássunk, hanem az is, hogy a nagyokat, a nemzet vezéreit, a közvélemény világítótornyait megláthassuk. Otthon, saját ősi fészükben fölkereshessük.

Az alföldi, bácskai, bánáti jurátusok a felföldet szerették volna látni. A Vág és Garam völgyeit, a nemzet címerének hármashalmát, Mátrát, Fátrát és a Magas-Tátrát, amelyen áll a kettős kereszt. Az aggteleki barlangot s Dobsina jégalkotmányait. De ezek a jurátusok éppen nem találtak vezéróriást a vidéken, akihez zarándokútjuk elvezessen.

A felső-tiszai jurátusok szerencsésebbek voltak.

Ők Túl-a-Dunát választották ki. Sohase látta közülük egy se. A tüneményes Balatont csodás regéivel. A zordon Bakony rengetegét, ahol éppen most múlt el Sobri, de lábainak nyoma még meleg, s híres kalandjainak hagyományai még forrók. Az istenek és a költők által fölszentelt Csobánc és Tátika várát, a délceg Badacsonyt, amint

mosolyogva nézi magát a Balaton tükreben, s a fejedelmi Somlyót, amint büszkén emeli fel koronás fejét a Marcalnak és Kemenesaljának ködbe vesző, messze síkjain. És Túl-a-Duna nagyjai, a nemzet ragyogó vezérei! Deák Ferenc az ő kehidai magányában, a nagy költő, Kisfaludy Sándor az életnek alkonyán már sümegi remetelakában, és Széchenyi, a legnagyobb magyar ott a Fertő partján, cenki kastélyában!

Oda menjünk! Ezeket lássuk! Ezekben van együtt a múltak dicsősége s a jövő nagysága, fénye, ragyogása!

Így beszéltek a felső-tiszai vármegyék jurátusai. Övék lett a diadal. Nagyot ittak is nyomban a diadal öröme. El is határozták, hogy haladéktalanul indulnak. Mindjárt holnap ebéd után.

De hát kik indulunk?

Heten kötötték meg a szent szövetséget.

Az indítványozónak el nem lehetett maradni. Ferenczy István, Ung vármegye követének jurátusa volt az első.

Borsodnak híres két követe volt. Az egyik Palóczy László, a másik Szemere Bertalan. Az ő jurátusaik tele voltak lángolással: Apostol József és Orbán Miklós. Vajon élnek-e még? Apostol írónak is készült, lelkes szónok is volt. Ő volt az utazótársaság krónikása, naplóvezetője.

Zemplén vármegye is csatlakozott egyik jurátusával, Oláh Danival, és a felsővidékről Zólyom vármegye is, Hudoba Somával.

Tornának és Gömörnek két lelkes kuruc ifja talán legjobban sürgette az utazást.

Az egyik Lükő Géza, aki utóbb több országgyűlésen át volt követ s a függetlenségi törekvések csüggedetlen bajnoka. Komjáthy Sámuel mellett, Torna első követe és első alispánja mellett volt akkor jurátus. Ő nekem is benső, bizalmas barátom volt, életéről s élete végéről sokat tudok.

Szögletes képű, kemény, csontos arcú ifjú akkor. Fekete, mint a cigány, éles, villogó sötét szemekkel, örökké vidám szívvel. Még szólok majd róla mesélgetésem folyamában.

A másik: Lakatos Miklós, szintén régi nemes család ivadéka. Nem emlékszem biztosan, ki mellett volt akkor jurátus, de úgy rémlik előttem: Soltész János mellett, Torna második követe mellett. Ha ma is él, ma is kuruc, régen túl a nyolcvan éven. Kiállta a függetlenségi harcok véres viharait, nyert sebek és végzett fáradalmak meg nem gyöngítették, még az se ártott neki, hogy több országgyűlésen engesztelhetetlen

függetlenségi képviselő volt.

Az egész szövetségből talán csak ő maga van még életben. Eljár az idő. Hatvankét esztendeje annak a szövetségnek, s azok az ifjak akkor már mind maguk mögött hagyták a huszonkét éves ifjúkort.

Másnap az összebeszélés után meg kellett határozni az úti rendet. Merre menjünk, hova menjünk, mit lássunk?

Az útiterv s az utazás célja így lesz: Mosony, Magyaróvár, Győr városa, Pannonhalmán látogatás a szerzetnél, onnan be a magas Bakonyba. Csesznek várát megmásszuk, a zirci apátot meglátogatjuk. Aztán Veszprémbe érünk, a vár és város sziklahasadékait megszemléljük. Onnan ki a Balatonra. Balatonfüredre. Akkor legelső s tökéletes magyar fürdőtelepe az országnak. Tihany a maga visszhangjával és csöndes szerzeteseivel. Azután Csobánc vára, de előbb útba ejtjük Nagyvázszyköt, Kinizsi Pál híres várát. Badacsony hegye és Szigliget vára. Innen Keszthelyre, megnézni a Georgikont. Megmászni Rezi és Tátika magas kővárait. Kirándulni Kehidára, s tisztelni Deák Ferencnél. Onnan Sümegre. Várát megtekinteni, s a nagy költővel kezét szorítani. Somlyó, Kemenesalja és Pápa. Innen egyenesen Cenkre, a legnagyobb magyarhoz. Kismarton, Sopron, Fraknó vára – vissza Pozsonyba. Éppen letelik akkorra az országgyűlési szünet ideje.

Ez bizony útiterv, de tartalmas. Mikor én Gyulai Pál úrral és a többi erdélyi barátommal a balatoni utazás tervét megcsináltam: ez a terv a pozsonyi jurátus ifjakénak még csak fele sem volt. Nálam Győr, Pannonhalma, Zirc, Veszprém, Somlyó, Kemenesalja, Cenk második körutazás lett volna. Az elsőt elvégeztük, a második örökre elmaradt. Csakhogy mi már se a nagy költőt, se a legnagyobb magyart, se az ország bölcsét életben nem találtuk harminc év előtt se.

Minő útiterv volt azoké a pozsonyi ifjaké!

Minő nagydolgot csinálnak most Mister Cooknak nílusi utazásából. Alexandriától Szudánig minő fenséges dolog az! A piramisok, a szfinksz, a sivatag, a háromezer év előtti királyi paloták romjai, a fáraók síremlékei. Mózes születésének és bujdosásának nyomai!

Szép és fenséges út!

De minő koldus út ez magyar ifjúra nézve a pozsonyi jurátusok útitervéhez képest!

Igaz, hogy ők nem háromezer, hanem csak ezer év hagyományainak nyomait látják. De ez az ezer év a magyarság ezer éve! Vérünk, múltunk,

dicsőségünk, hőseink és szenvedéseink ezer éve! Életünk és örök harcunk s annyi bukás után mindig dicső feltámadásunk ezer éve!

Ó, magyar ifjú, ám utazzál, ha már ismered hazádat. De ha nem ismered: hiába jársz a Níluson, Helvécia hófödte tetőin, Itália kék ege alatt: fajod örök életének nyomait meg nem találod sehol.

Csak a jurátusok útján.

De hogy utaztak hát a jurátusok?

Arra is megcsinálták a tervet és a készülődést.

Bizony nem fiákeren, nem gőzhajón, nem vasúton, nem automobilon. Mind nem volt ez még akkor.

Két pár tiszta, könnyű köpönyeg, fél váltó ruha, bot és pisztoly: ebből állott az úti málha. Erős ifjúnak csak pehely a súlya. Bizony gyalogszerrel történik az utazás. Szerény összegű pénze mindegyiknek van. Ha megunnák a gyalogolást: fogadnak majd az útban itt-amott parasztkocsit, hosszú oldalasat, négy általvető üléssel, hogy elérjenek rajta mind a heten. Azután megint csak gyalogszerrel, s ahol látni- és hallanivaló van, mindig és mindenütt csak gyalogszerrel.

Így tettem gyermekkoromban magam is.

Látni, figyelni, észlelni, lelket gazdagítani, eszmék és érzések kincsét gyűjteni, egész élet számára az emlékezet gyönyöreit megszerezni csak ily utazással lehet.

Mi az: utazásért utazni, de gyorsvonaton utazni?

Oktalan pénzköltés, ostoba időtöltés.

A jurátus ifjak jól gondolták ki tervüket.

Az embernek, ha utazik, legyen társa. Hozzávaló korú, műveltségű és vidámságú. Akivel együtt nézzen és hallgasson meg mindent. Akivel együtt gondolkodjék, s nyomban kicserélhesse gondolatait. Akivel együtt határozza meg, s újra és újra megemlegesse, mi volt szép és fenséges, mi volt komoly és vidám, mi volt csúf és otromba mindabban, amit együtt láttak és hallottak.

Csesznek

Az agy és a szív is olyan, mint a gyomor. Kétszer vagy tízszer annyi táplálék nem fér bele, mint amennyit elbír. Ha megterheled az agyat és szívet: vagy sohase szívja föl, vagy úgy kivetí magából a fölösleget, mint a gyomor. Vagy éppen úgy elsatnyul, elnyavalyásodik, mint a gyomor. Az a sok vézna, szunnyadozó, sopánkodó, panaszba fúlt, ideges, kapkodó és ingerlékeny lélek, amelyből a művelt osztály fele készül, azáltal lett nyomorékká, hogy az agy és szív elgyöngült a fölös terheltetés alatt.

Boldogtalan gyorsvonaton utazó!

Térdén kendő, fülei pamuttal betömve, szemein ókularé, kezein kesztyű, zsebkendője hat, fején fedő, örökké lesi, honnan jön a légvonat. Ki-kinéz az ablakon, de addig nem lát semmit, míg kalauzkönyvét, Baedekerjét meg nem nézi. Azután csak Baedekerjét nézi. S este, mikor jegyzeteit papírra teszi, ha teszi, akkor is Baedekerjét nézi. S ha utazásait

leírja: azokat is csak Baedekeréből írja. S ha valamikor később beszélni, adomázni, utazásaival mulattatni akar: akkor is csak Baedekerjét nézi. Agya, szíve üres, mint az üres hólyag, Gondolata és érzése ott van a Baedekerben. Ára a könyvárusnál négy korona. Kapható itt meg amott.

Aki naponkint ötszáz kilométert utaz: mind így utaz. Ügynöknek jó, dolga után járónak jó, utazásért utazónak csúf és ostoba.

II.

A győri Napóleon-emlék – Pannonhalmának szentséges hagyománya – A dézsmaspán – Pater prior Félix – Pater Maurus Czinár – Pater Nikolaus Sárkány – A Szózat a szent falak között – A súri német barát – Miként oktatta meg az igazságra Veszprém vármegye a német barátot? – Csesznek vára – A zirci vendéglátás – A régi Balatonfüred – Hová lett a régi nemzeti színház? – A tihanyi visszhang

Bizonyos, hogy e hét jurátus utazását én apróra el nem beszélem. Bizonyos, hogy az útba eső városokat és falvakat fölfedezni nem akarom. Van az utazásban néhány vidám vagy különösen érdekes részlet: én csak ezekre szorítkozom.

Naplóvezetőnek, krónikaírónak Apostol Józsit választották, az öreg Palóczy jurátusát. Apostol föl is jegyzett öregéből-nagyjából mindent. Jegyzetei napról napra folytak. Az volt a szándéka, hogy jegyzeteit később rendszeres és bővebb útleírásként dolgozza föl s írja meg. Ez azonban tudtommal elmaradt. Él-e még Apostol, s hova lettek jegyzetei: miskolci és borsodi barátaink tudnák megmondani.

A kávéházi összebeszélés után még csak egy éjszakát töltöttek Pozsonyban, harmadnap reggelén elindultak.

Mosonyt, Magyaróvárt, Győr városát hagyjuk említetlen. Győrben megnézték azt a házat, amelyben egykor nagy Napóleon volt szállva. A világverő nagy császár hamvait csak egy-két év előtt hozta haza nemzete Szent Ilona szigetéről. Miként fogadta a hamvakat a francia nemzet: bőven leírták a lapok, s még bővebben elbeszélték Pozsonyban és Pesten azok a szemtanúk, akik minden ünnepélyt végignéztek Franciaországban. Minden ember rajongott akkor a napóleoni hagyományokért, s a mi ifjainknak látniok kellett a Hérosz egykori

magyar tanyáját.

Pannonhalmát meg kellett látogatni. Hazafiatlanság lett volna elkerülni. Közhit szerint ott volt akkor az országnak legnagyobb könyvtára. Nagyobb, mint a Nemzeti Múzeumé, nagyobb, mint a Teleki Könyvtár, nagyobb még a debreceni kollégiuménál is. S azután a lelkes és hazafias és tudós bencebarátok, akik annyi jó tanárt tudnak adni a hazának, akik oly magyaros vendéglátók, s akiket arra járó messze vidéki magyarok mindig meglátogatnak. Ősi szokás már ez! Dehogy mulasztanak ezt el ifjaink. Maga a vár, a nagy zárda, a szeminárium s a hatalmas torony is megérdemli az utat.

De ha nem volna is ott könyvtár és sok épület és nagy torony és vendégszerető barát, hanem ahelyett kopasz domb, sivatag, hegytető, vadállatok és haramiák tanyája volna: a jurátus akkor is fölmenne Pannonhalmának tetejére.

Mert a legszentebb hagyományt, honfoglaló Árpád apánk nyomát ott találja meg. Mi volt nekünk, magyaroknak Napóleon? Senki és semmi. Idegen nép gyönyörű meséje. Mulatni való ábránd és képzelet. Annyi, mint Herkules vagy a Mirmidonok bűz királya. Nála nélkül csakúgy meglennénk, mint most. Mégis megnéztük győri tanyáját. De Árpád nélkül nem volna Magyarország, nem lett volna magyar nemzet, az emberiség világtörténetéből kimaradt volna a legdicsőbb fejezet, ezer évnek ragyogó magyar története, s mongol, tatár, török keresztülgázolt volna az európai büszke nemzetek koponyáin.

Árpád pedig itt járt, Pannonhalmának napsugaras tetőin. Amikor Tokajnál és Bihar mezőin és Alpár síkján szétszórta a bolgárok birodalmát s Bánhida halmain és völgyein a tótok országát: száguldó paripán ide jött föl vezéreivel Pannonhalma tetejére. Itt lengtek büszke lobogói! Itt ütötte föl pihenősátrát. Innen nézett körül a világban, s itt nyugodott meg abban a fölséges gondolatban: íme, megvan már az én fajom örökké tartó hona, a szép Magyarország, az utánam következő nemzedékek, acélkarú hősök s lánglelkű anyák hazája!

Örökre megőrizte a hagyomány, hogy innen sasszemeivel széttekintett. Nyugat felé a Rába nagy alföldje, a stájer havasokig, északra a Kárpátok s a fejedelmi Duna méltóságos folyása, napkeletre a kivívott diadalmas csaták tere Attila ősapjának városáig s azon túl Erdélyig s az elhagyott Etelközig, és délre a sötét Bakony erdeje. Melyik világhódító érezte a tájnak szépségein isteneknek efféle gyönyörét? Egyik

se. Senkiről sincs följegyezve. Csupáncsak Árpádról. A többi a nyert csaták után csak dőzsölt, vagy aludt, vagy asszonyaival mulatott, vagy foglyait gyilkolta le. Árpád az egyetlen, aki a legszentebb költői érzésnek hódolt. Vidám lélekkel merengett el országának istenadta, természet alkotta, napsütötte szépségein.

Efölött ábrándoztak a jurátusok, amikor Pannonhalmára mentek.

Orbán Miklós azt mondta:

– Hej, fiúk, ha mi azt tudnók, miről beszélgetett ott a hegytetőn Árpád, amikor már országunkat szerencsésen elfoglalta?

Valamelyik azt felelte rá, alighanem Lakatos Miklós, a legdévajabb:

– Nem sokat fecsegett az, pajtás, hanem kezét fogott vezéreivel, földhöz vágta a süvegét, és csak annyit mondott: No ezt, fiúk, jól csináltuk!

Meglehet, így volt, meglehet, nem így volt. Annyi bizonyos, hogy Te Deumot nem tartott, az esztergomi érsek nem énekelt mellette zsoltárokat és dicséreteket, s a sok császári-királyi udvari léhűtő nem rontotta körülötte a szabad levegőt. De még az is bizonyos, hogy hatalmas áldomással fejezték be ősi szokásukhoz híven a honfoglalást.

A jurátus ifjak nem mentek föl egyenesen a várba, s nem jelentkeztek egyenesen a zárdába vendégeül. Elvégre a bencés barát nagyúr ott Pannonhalmán, a jurátus pedig, ugyancsak úr ő is, de mégiscsak kis úr. A főapátot, Rimély Mihályt ismerték ugyan már Pozsonyból, de csak úgy messziről, s aztán többnyire vastagnyakú kálvinisták voltak, akkor dúlt legjobban a vegyes házassági felekezeti háború: még nyegleségnek is gondolhatná valaki, ha ők a papoknál egyenesen ajtóstul rohannának be.

Lent maradtak a faluban. Ott helyezkedtek el a falusi kocsmában. Onnan mentek föl a papok látogatására öten. Lükő és Ferenczy valamely okból ott maradt, később akartak a többi után menni. Jó füstölt, ízletes szalonnát tudott adni a kocsmáros, éppen falatozni kezdtek úgy villásreggelire.

Egyszer csak jön a kocsmáros, se szól, se beszél, csak elszed előlük szalonnát, kenyeret, sőt, paprikát, poharat, bort.

– Mit csinál kend?

– Megkövetem az urakat, nem adhatok se enni, se inni, se éjjeli szállást.

– Elment a kend esze? Aztán miért?

– Józan vagyok én, hanem hát így parancsolta a dézsmaispán úr.

– Az áldóját annak a dézsmaispánnak; hol van az a dézsmaispán?

– Éppen az urak úti málháját rakja a kocsira.

No hiszen a jurátusoknak sem kellett több. Fölálltak nyomban, még bicskájukat se törülték meg, indulni akartak, hogy azt a dézsmaispánt rögtön kettéhasítsák.

Azonban nyílt az ajtó, s jött be maga a dézsmaispán. Mint Dániel próféta az oroszánok közé. De nem volt nála se ágyú, se dárda, se semmiféle gyilkos szerszám. Hanem ahelyett a kalapját megemeli, s azt mondja:

– Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Lükő Géza úgy nézett rá fekete, villogó szemeivel, mint az emberölő sárkánykígyó.

– Kend az, aki belekatangol itt a mi dolgunkba?

– Igenis én volnék, tekintetes úrfiak, mert a reverendissime pater prior Félix úgy parancsolta.

A jurátus ifjak akkor nyakig bent voltak a nyelvújításban és nyelvtisztításban. Mindent magyarul kellett kimondani. Lükő Géza kemény hangon először is erre akarta a dézsmaispánt megtanítani.

– Nem úgy kell azt mondani, héj, hogy pater prior Félix, hanem úgy kell mondani, hogy Bódog atya, a perjel.

Bódog és perjel!

Már akármit csináljon a jó úristen azzal a dézsmaispánnal, de ő ezeket a szavakat soha még nem hallotta, de soha meg se tanulja. De meg is felelt rá istenesen.

– Tessék megbocsátani, mi már csak a magunk módja szerint beszélünk. Nem tudunk mi németül.

De erre aztán Lükő nevetett nagyot. Íme, utóbb még ő kerül abba a gyanúba, hogy ő beszél németül. Nevettek bizony ezen Ferenczyvel együtt. A dézsmaispán el sem tudja gondolni, miért van olyan jókedvük.

Pedig hát a dolog olyan egyszerű.

A prior akkor fönt a várban Jancsó Félix volt. A zárdai szokás szerint a cselédek, tiszték, idegenek előtt a neve: páter prior Félix. Ugyanakkor ott volt a zárdában páter Maurus Czinár is. Én is ismertem, Deák Ferencnek egykor tanára. Deák is, ha róla beszélt, sohase említette másként, mint páter Maurus Czinár. Ugyanakkor ott volt még páter Nicolaus Sárkány. Később bakonybéli apát, jó ismerősöm, jó barátságban voltunk, vármegyém gyűlésein sokat viaskodtam vele afölött, hogy ami a Corpus Jurisban meg van írva latinul, mit jelent az a gyakorlati életben magyarul.

Sokat beszélt nekem Deák Ferencnek győri diák korabeli dolgairól.

Amint az öt jurátus fölért a várba: a priorral találkoztak először is. A priornak természetesen első dolga volt megkérdezni: kik az urak, hányan vannak, hol a többi kettő, hát az útipoggyász és a többi? Másik dolga pedig a dézsmaispánt rögtön leszalasztani kocsival a kocsmároshoz, hogy ahány jurátust és poggyászt ott talál, mindazt rakja föl a kocsira rögtön, s hozza föl a várba, kit-kit a maga szobájába, a kocsmárosnak pedig elcsapatás terhe alatt ne engedje, hogy ilyen tisztos utazó uraknak még csak egy ital vizet is adjon. Mire való volna akkor a zárda?

Így lett bizony az!

De olyan szíves ellátásban, olyan vendégszeretetben, olyan igaz, tiszta, hazafias örömben részesült az a hét jurátus ott fent Pannonhalmán, hogy édesanyjuk ölében se volt jobb dolguk soha, mint ott. Kegyes barátsággal látta őket a főapát maga is, Maurus Czinár ki nem fogyott az alkalmi történeti esetek elbeszéléséből. Megmutattak édes örömmel a könyvtárban mindent. Megnézték a szemináriumot is. Összebarátkoztak egy csomó tanárral és papnövendékkal. Megnéztek valami tornyot is, mely akkortáiban épült. Eltértek még az úti rendtől is. Ott maradtak két nap, két éjjel. Még akkor se akarták őket elereszteni. Tejben, vajban fürödtek, mint a példaszó mondja.

Mivel hálálhatták meg! Szegény pataki diákok, szerény országjáró jurátusok!

Együgyű szónoklat, hálás köszönet, áradozó szavak: mit érnek ezek?

Az utolsó refektórium* után, az asztaláldás után körbeáll a hét ifjú jurátus, s zengő, zúgó erős férfihangon elénekelte a Szózatot. Annak dala új volt, s akkor még nem ismerték Pannonhalmán.

Amikor odáig jutottak:

Szabadság! Itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhunytanak legjobbaink

Akkor elhallgattak az ifjak kissé. Könnyeiket törölték.

– Én is sírtam, amice dilectissime!

Mondta nekem Sárkány Miklós apát, mikor erről beszélt.

Hát bizony hajdan ilyen volt a magyarbarát, magyar pap. Hazafi a

szíve gyökeréig, vendégszerető az utolsó falat kenyérig.

Ilyen-e most is?

Az én tudomásom szerint most is ilyen, ha magyar.

Én ugyan Pannonhalmán sohase voltam. A jó bencés barátok szíves vendéglátását is csak egyszer éreztem ezelőtt vagy negyven esztendővel a jó Simon tihanyi apátnál, aki egykor szintén jó ismerősöm volt. De sokat hallottam róluk a híres Kocsi Sebestyén Gábortól s más jeles férfiaktól is.

Ha magyar!

Természetesen, ha magyar. Istennek legelső szíves házigazdája csak akkor lehet a pap és barát, ha magyar.

Pannonhalmának közeli szomszédságában fekszik az én vármegyémben Súr. Istenadta tótok lakják ott a Bakony északi tövében. Ide valami idegen németbarátok vetődtek az önkényuralom idejében. Uradalmat vettek, kastélyba telepedtek, zárdának nevezték. Ott dicsérték az Istent, s lakmároztak naponként a magyar föld terméseiből. Egyébként nem ismertek se Istent, se embert a magyar fajtából. Valami augusztinusok vagy mik voltak.

Jött az alkotmányos korszak. Hunkár Miksa barátom lett a járás büszke főbírája. Hivatalos dolga akadt Súron, négy híres lovával odaruccant, maga leszállt a falu házánál, vendéglő nincs – kocsijának, lovának, kocsisának, huszárjának meghagyta:

– Menjetek a barátokhoz!

Hát ő maga miért nem ment oda?

Azért, mert a barátok se látogatták őt meg bánki kastélyában, amikor mint földesurak ide a szomszédságába telepedtek.

Hát kocsiját, lovát akkor miért küldte oda?

Azért, mert az volt az ősi szokás, a vármegyei gyakorlat és az igazság. Mindezek fölött őrködni tisztí kötelessége. Bölcs és szent királyaink s dicső őseink azért adták a barátoknak a nagy vagyont és teljes szabadságot, hogy dicsérjék az istent, oktassák a népet, gyámolítsák a gyámoltalanokat, s szíves vendéglátásban részesítsék az utast és a zarándokot és a bujdosót, kiváltképpen pedig a nemes vármegye urait és embereit, amikor tisztjükben, közdologban járnak.

Ez ellen véteni nem szabad, csakhogy ezt a súri németbarátok nem tudták.

Jön ám vissza a kocsi, leugrik a huszár, s odatoppan a főbíró elé.

Sarkantyúját összeüti:

– Jelentem alássan, tekintetes főbíró úr, istene ne legyen annak a barátának, nem becsült meg bennünket, azt mondta, hogy az ő házuk nem vendégfogadó. Tessék csak megengedni, hadd verjem ki őket a határból.

Nem is haragudott a főszolgabíró. Nem szorult ő sári németbarátra, hanem a legközelebbi vármegyegyűlésen bejelentette az esetet. Nem is másért, hanem csak azért, hogy a vármegye urai, oszlopos emberei tudják meg, hányadán vagyunk a sári barátokkal.

Micsoda?

Hát a zárda nem vendégfogadó? Hát van olyan pap és barát Magyarországon, aki ajtót nem nyit, ha közeledő vendéget lát, s vendégét nem szívesen várja ölelő karjai közé? Sőt még a vármegye elől is elzárkózik?

Hallatlan! Ilyen esetről nem tudnak a legöregebb emberek se. Sárkány Miklós bencés akkor már bakonybéli apát volt, öregember volt, komoly és bölcs ember volt, de oly indulatba jött, hogy a tubákosszelencéjét is az asztalhoz vágta. A jó veszprémi kanonokok majd leszédültek fölgerjedésükben a torony tetejéről. Ilyen szégyen-gyalázat nem esett még a szentegyházon a tridenti zsinat óta!

Legjobban tüzelt Bakony híres ura, Faiszi Ányos István, 1848-ban is, és azóta is többször követünk, erős katolikus hitvallású férfiú s az egyház rendületlen hű fia. Sőt indítvánnyal is előállott.

– Téns nemes vármegye! Ilyen szentségtörésre nincs törvényünk. Mert a mi őseink ilyen Istentől elrugaszkodott egyházi férfiakat soha nem láttak, hírből se ismerhettek. De van nekünk holtkézi törvényünk. Efféle jöttment, idegen, német szerzetesek nálunk birtokot nem szerezhetnek, a vármegye erre nekik engedelmet nem adott: indítványozom annál fogva, hogy a tiszti főügyészt utasítsuk, indítsa meg ellenük azonnal a bitorlásmegszüntetési pert, addig is helyezzük szekvesztrum alá a sári uradalmat, s addig is, míg a pernek vége lenne, szorítsuk a barátokat száraz kenyérre és tiszta vízre. Ez legyen mindennapi lakomájuk.

De bizony megszavazták egyhangúlag az indítványt. Az egyházi férfiak ugrottak föl először szavazni. Csakhogy ők magyarok voltak, s nem Augustinus-féle németbarátok.

Nosza eszükre tértek most a németbarátok. Fogtak magyarul beszélő embert is maguk közé, jöttek nyomban könyörögni, bocsánatot kérni, s egyben ünnepélyesen meghívták egyszer és mindenkorra vendégül a

nemes vármegyét, minden tisztviselőjét, hivatalnokát, katona- és szolgálóemberét, hogy amivel az Isten őket megáldotta, ami szegénységüktől telik, mindazt szíves buzgósággal a vármegyének, a közügy oltárára felajánlják.

Pedig hát megtanulhatták volna közeli szomszédjaiktól, a pannonhalmi, bakonybéli és zirci barátoktól, mi a szent kötelesség, az ősi szokás, a nemes lélek és a tisztesség.

A dolog egyébiránt elsimult. Csakhogy bizony mi soha be nem néztünk a sári barátokhoz. Elkerültük őket, noha nekem is volt ott 1869-ben és 1871-ben is tiszti dolgom.

A hét jurátus, amint Pannonhalma ölelő karjaiból kiszabadult, nekiváltott a magas Bakonynak. Csesznek váráig meg se állt.

Itt kezdődik a magas Bakony. A csesznek-zirci-veszprémi úttól nyugat felé. Valami kétszázezer hold sűrű erdő egy darabban. Itt-ott utak szeldelik át, különben aki beletéved, akár bele is veszhet örökké. Tovább is folytatódik a Bakony kelet felé, nyugat felé. Kelet felé átlép Fehér vármegyébe, ahol a bodajki völgy a határa, nyugat felé Zala vármegyét lepi Keszthelyig és a Balatonig.

A Balatont különösen látni akarták a pozsonyi ifjak. Sobri Jóskáról akkor írtak legtöbb könyvet, akkor beszéltek legtöbb kalandot s vidám adomát, csak egy-két évvel előbb múlt el Sobri maga is. Fiatalsága, deli szép alakja, a hozzákapcsolódó ezer mese ingerelte az ifjak képzeletét.

Csesznek várának csonka romjait, már jó messziről megpillantották. Elhatározták, hogy fölmásznak a romokra. Az első puszta vár, amely útjukba akadt.

Pedig nem is régóta puszta vár a hatalmas Garák e hajdani sásfészke. Tizennyolc év előtt, 1826-ban még eleven vár volt, minden épülete ép volt, s vidám lakomák folytak termeiben. A vármegye rendei is ellátogattak oda Esterházy János grófhoz, – főispánjukhoz. Ahogy tudom, 1826-ban irtózatos égiháború alkalmával égő villámok csapkodták agyon. Leégett a régi büszke vár, s benne égett minden. Az emberek alig menekülhettek. Nem építette azóta föl senki. Amikor én az omladékokat 1862-ben összejártam: azt hittem, századok óta pusztul már az a vár. Oly gyorsan halad omlása, enyészése.

De amikor a pozsonyi ifjak ott jártak: még minden falát, minden tornyát és zugolyát jól láthatták. A falakban lévő gerendák kormos végei még mindig kikandikáltak a lyukakból. De ajtók, ablakok helyén csak

tört üvegek, omlatag nyílások, a padmalyokon* már nőtt a moha, a laboda* és a kosbor,* s a folyosókon és nyílásokon már vígan süvöltött a szellő.

Halottat látni, puszta várat látni: egy dolog. Az elmúlást látjuk. Az örökre eltűnt életet.

A néző lelkét nem az teszi gazdaggá, amit lát, hanem az, amit gondol és érez arról, ami szemébe ötlük. Minden ablakából, minden fokáról, minden erkélyéről észak felé szemükbe tűnt Pannonhalma. A magas vár, a magas torony, amint fénylik benne a távolból is az élet és a nemzeti dicsőség. Eszükbe jutott a vidáman ott töltött idő, s hálásan emlegették vendéglátó gazdáikat, akik jó apa, jó testvér módjára fogadták őket.

Egyszerű ebédjük a falu kocsmájában volt.

Estére Zircre értek. Ott már volt vendéglő, oda szálltak. De a jó zirci barátok itt is úgy bántak velük, mint a pannonhalmiak. Jókai leírta a zirci zárdát, ragyogó épületeit, urait és tanulóit az Enyém, tied, övé című regényében. Úgy találták sokkal előbb a pozsonyi ifjak is.

Tanakodtak: merre menjenek Zircről. Nyugat felé a bakonybéli apátság. Út alig vezet oda, sötét rengetegen át kell bujdokolni. Elvesztenek egész napot, egy nap talán elég se lesz. Erről az útról lemondtak.

Kelet felé Palota vára. A híres Móré vára. A világ legnagyobb kalandora háborúskodott itt egykor, aki hadat üzent a bécsi királynak is, a török szultánnak is. De Móré vára már nincs meg. Pedig itt lett törökverő hőssé a rettenetes vitéz Thury kapitány is, szigetvári Zrínyi Miklósnak és csobáncvári Gyulaffy Lászlónak jó barátja. Azután itt volna még Palotaóvár is. Hollós Mátyás dicső királyunk mulatótanyája. Ó-Palotának nevezi a környék. Itt van a Kikeri-tó, a faragott kövekből készült római út, Kinizsi ugratója, a sziklában tótos lovának patkónyoma.

Vajon kelet felé forduljanak-e? Ezzel is elvesztenének jó két napot. Pedig ők Veszprém felé, a Balatonhoz sietnek.

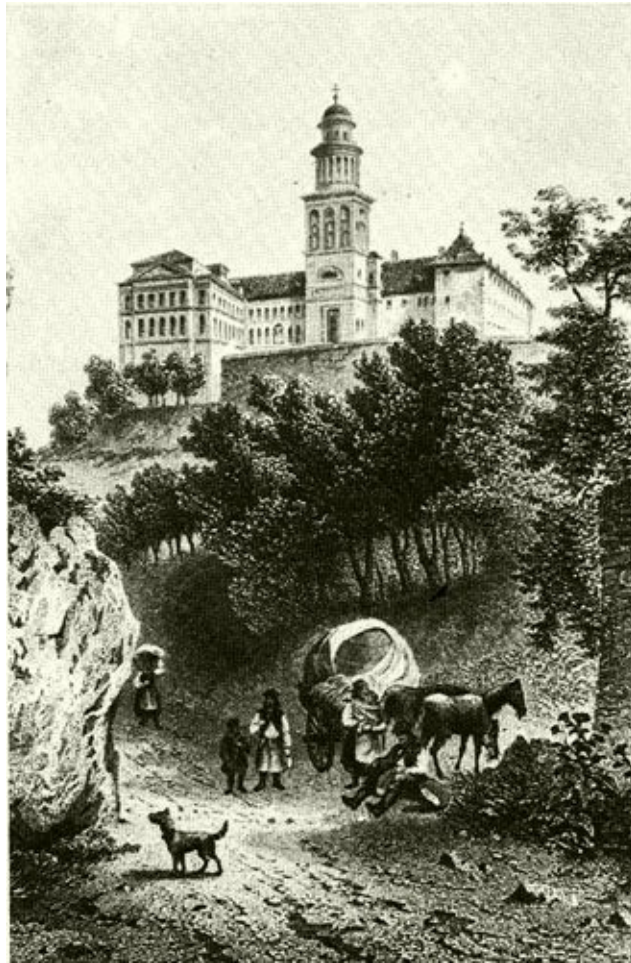
Se nyugotnak, se keletnek. Egyenesen Veszprém felé.

Összejárták a várost. Megbámulták eleven-várát, Séd patakját, rettenetes szikláit, meredek hegyeit és völgyeit. Fölkeresték Csermák sírját, a nagy magyar zeneköltőt, a boldogtalan szerelmesét.

Siettek Balatonfüredre.

Felsőőrsön megpillantották a Balaton tüneményes ragyogását, s azután nem is vették le szemüket róla. Nem törődtek ők ezután se a tatárjárás

kori gyönyörű templommal, se azokkal a ligetekkel, ahol Szegedy Róza évekig siratta eltűnt jegyesét, Kisfaludy Sándort, se a csodálatos szépségű tájképekkel, apró patakkal, festők ecsetére méltó kotyogó malmokkal, szőlőhegyi díszes úri hajlékokkal – siettek Balatonfüredre.

Pannonhalma

Az ország nagyjai közé, a híres férfiak és nők gyülekezőhelyére, a nagy és remek kor színművészeinek körébe és tiszteletére. Együtt volt itt akkor minden. Úgy, amint Pesten vagy Pozsonyban. Csakhogy itt tiszta magyar volt a világ.

Balatonfüred akkor nem egészen az volt, ami most hatvankét év múltán.

Nem volt meg a Balatonra néző nagy Erzsébet-szálló. Nem volt meg a nagy-gyógy terem, a fenyves liget, a kápolnán és a ligeteken kívül épült

ötven-hatvan nyaraló. Nem volt gőzhajó, nem volt kikötő, nem volt meg az alsó nagy parti sétány. Nem volt meg az erdőbeli nyári színpad. Hanem megvolt az első magyar állandó Nemzeti Színház, a nagy költőnek, Kisfaludy Sándornak alkotása. Szürke gránitból készült tömör oszlopai csak úgy fénylettek. Ennek a színháznak ma már semmi nyoma. A mostani nemzedék azt se tudja, hol volt egykor. Még az oszlopok is eltűntek örökre.

Ezek eltűnésének története van.

Ezeket gróf Festetich László adományozta 1831-ben. Magyar kőből, magyar művészek által faragtatta. Száz meg száz mázsa volt mind a négy. Ezelőtt vagy negyven esztendővel elhatározták a Nemzeti Színház lebontását. Az intézők jámbor lelkű, de hülye elméjű hazafiak voltak. A tetők fáját s a falak kövét és tégláját csak el tudták használni, de mit csináljanak a hatalmas, gyönyörű oszlopokkal? Ki veszi meg azokat? Ki tudja azokat elszállítani? De hát hova tegyük? Épületkőnek ugyan jó lenne, ha dinamittal szétvettetének, darabokra törnének, de hát ez pogányság volna. Hiszen a nemzeti kegyelet forró lehelete van azokon az oszlopokon.

Dehogyan jutott volna eszükbe, hogy hagyják meg a Nemzeti Színházat annak, aminek az ősök építették. Vagy alakítanák át Balatoni Múzeummá. Vagy ha az épületet elpusztítják is: hagyják ott állni az oszlopokat emlék gyanánt, művészet gyanánt, ahogy állanak a Napisten templomának oszlopai Baalbek helyén, a szíriai sivatagon.

Senkinek se jutott eszébe. Az oszlop nem kell, a hely pedig kell. Ástak hát óriási sírgödört, a négy oszlopot belefektették, s földdel betemették. Úgy eltemették, hogy ma, negyven esztendő múlva senki se tudja, hol fekszenek a gyönyörű nagy művek, az egykori honfi lelkesedés művészi alkotásai.

Egykor, talán századok múlva valami kutatásnál vagy alagútépítésnél majd fölfedezik az oszlopokat. Akkor előáll majd az országos műemlékek tudós bizottsága, s ránk bizonyítja, hogy íme, egykor nálunk a nagy hellén világ művészei dolgoztak, de remekműveiket a barbárok, geták, hunok, avarok, longobárdok, magyarok s egyéb csavargó népek ledöntötték, föld alá temették.

A pozsonyi jurátusok elmerengtek az oszlopok szépségein. Át is karolták őket. Ketten tudtak egyet-egyet átölelni.

Akkor még nem volt Kisfaludy-szobor, hanem volt a felső sétányon

napóra. A savanyúvíz filagóriája már megvolt, de a savóitató filagória még nem volt meg.

Aminthogy százféle bolondságot azóta találtak ki. Savókúra, tejkúra, szőlőkúra, vízkúra, mezítláb kúra, napkúra, szélkúra, villanykúra, hidegfürdő, meleg fürdő, gőzfürdő, villanyfürdő, szénsavfürdő, iszapfürdő és százféle egyéb hókuszpókusz, amellyel kínozzák, nyúzzák, fosztogatják a nyavalyás és ostoba közönséget. Mind valamennyi hat ez az emberre vagy jól, vagy rosszul, de mind nem azért találták ezeket föl, hogy vele gyógyítsanak, hanem azért, hogy vele költséget szaporítsanak.

A jurátus természetesen nem törődött semmiféle kúrával. Kell is a jurátusnak kúra. De inkább százszor eltagadná a betegséget, semhogy egyszer is patikára, kúrára szoruljon. Hiszen okos fiatalemberre nézve a nyavalygás, ha nem baleset, akkor bizonyosan szégyen. Nem szabad okos embernek betegnek lenni, hacsak a földindulás meg nem szédíti, vagy a háztető rá nem szakad.

A jurátusok nem tudtak ismeretlenül maradni.

A legelső napon a színházban hozzájuk jön egy úriember, s nevét mondja.

– Gróf Esterházy Kázmér vagyok, ha megengedik, hogy megkérdezzem, ugye, az urak jurátusok?

– Mind azok vagyunk Pozsonyból.

– Nagyon örülök, hogy eltaláltam. Ha megengedik, ezentúl az én vendégeim.

Mit tehettek? A szíves vendéglátást visszautasítani nem lehetett. Már csak annál fogva sem, mert a gróf csakugyan jeles férfiú volt. Gróf Esterházy Kázmér Miklós a múlt 1840. évi országgyűlésen a legnagyobb és legfájdalmasabb politikai harcokban a nemzet mellé állt, s a főrendűek tábláján igen kevesedmagával elszántan küzdött Deák javaslatai mellett s a bécsi kormány ellen. Az országgyűlési ifjak szerették, a jurátusok rajongtak érte. Fehér holló az akkori mágnások közt.

Ettől kezdve hegyen-völgyön lakodalom volt a jurátusok élete Balatonfüreden. Dehogy tudtak a gróftól szabadulni, dehogy tudtak miatta egy krajcárt is költeni. Bemutatta őket még a csodaszép Gutthardnének is. Bemutatta őket Csányi Lászlónak is, aki öt év múlva nemzetünknek hőse és vértanúja lett.

Egyik nap kora reggelén szöktek el tőle, hogy gyalogszerrel továbbmenjenek, s mindenekelőtt megláthassák Tihanyt.

Megnézték ott a templomot s ereklyéit. Szent Anianus maradványait s dicsőséges I. Endre királyunk sírját, aki istenigazában elfenekelte valamikor a németet. Megnézték a hegyet a remetebarangoknál, s Csokonai gyönyörű költeményét elénekelték a visszhangnál.

Óh, Tihanynak rijjadó leánya
Szállj ki szent hegyed közzül.

Gyönyörű dal! Soronkint énekelték, hogy a visszhang zavarodás nélkül dalolja vissza éneküket.

Elbámultak azon, amit hallottak.

Első eset életükben, hogy ki-ki a maga hangját száz öl távolságban hallgathatta.

Minden hangnak színe, foka és ereje van. Fokát és erejét csak meg tudjuk magyarázni, de színét már nehezen. Miért más hang a pacsirta hangja, mint a rigóé? Miért más a Blahánéé, mint a Kautz Gyuláé? Ki tudja ezt tökéletesen megmagyarázni?

Lakatos Miklósnak csodálatos erős, tiszta, érces, szép férfihangja volt. Jól is tudott fiatalkorában dalolni. Szeretett is dalolni. Dalművészetben nagy sikereket érhetett volna el, ha arra készül. Hudoba Soma lágy hangja, de még Lükő Géza reszelős hangja is elenyészett mellette, ha együtt daloltak. Az ő hangja úgy röpködött a többi hang fölött, mint a madár az erdő fölött.

Amikor a második sort énekelték:

Szállj ki szent hegyed közzül

S amikor ezt a visszhang visszaharsogta: valamennyien Lakatosra néztek. Tombolt fölöttük az ő hangja. De azután egyenként is beleénekeltek és beleszavaltak a visszhangba. Olyan furcsának találták. Az ember füle csak egy tenyérynire van szájától. Mindenki csak egy tenyérynire távolságból ismeri saját hangját, s íme, most száz öl messzeségből hallja.

Ez ám a tökéletes fonográf, nem Edisoné.

A visszhangmutató és kecskeköröm-áruló gyerekek hada ott vihogott

körülöttük.

Oláh Dani azt kérdi a gyerekektől:

- Hány nyelven beszél ez az ekhó, gyerekek?
- Ez csak magyarul beszél meg deákul.
- Hát németül nem beszél?
- Nem szabad neki.

Hudoba Soma, a zólyomi jurátus tótul is tudott. Ő meg azt kérdezte:

- Hát tótul tud-e beszélni?
- A gyerekek erre elkezdtek ugrálni, röhögni, kezükkel hadonászni.
- Mit vigyorogtok, gazemberek?
 - Hogyan tudhasson az ekhó tótul, mikor még sohase hallott tótul!
- De már ezen azután a jurátus ifjak is nevettek, csak úgy harsogott.

III.

A vérkúti fürdő – Sietős Gábor uram – A köpöly – A vérkúti csárdás –
Somogyi Benjámin tiszteletes úr – A monoszlói szép napok – Vörösmarty
Szózatának története, szövege és zenéje – A bajor szőlőnek a világon
nincsen párja – A monoszlói visszhang

Tovább, tovább!

A barátok hatalmas ebédje után útra keltek az ifjak. Egyenesen céljuk felé. Csobánc vára, Tapolca, Sümeg városa, a nagy költő. Ez a cél egyelőre. Azonban ember tervez, vendéglátás végez.

Útjuk a Balaton partjain vezetett. Aszófőn, Örvényesen, Udvarin, Akalin keresztül. Amint Ság pusztához érnek: oda benéznek egy ital vízre. Nagy volt az augusztusi meleg. A kutyák majd lehúzzák őket. Sebaj. Még akkor csörgedez a Cserkút patakja, még akkor kotyogott a sági malom. A pusztától meglátnak egy magányosan álló kis épületet éppen a Balaton partján. Valami négyszáz ölnyire lehet. Csárdának látszik, de út nem vezet hozzá, még gyalogútféle se. Egy-két élőfa lombja borong az épület mellett. Kérdik a pusztabéli asszonytól:

- Miféle csárda az?
- Nem csárda az, urak, hanem fürdő, a vérkúti fürdő, de azért kapni benne enni-innivalót.
- Fürdő? Vérkút a neve? Így is jól van.

Alkonyat felé jár az idő, hét óra van már. Az útiterv szerint ugyan Köveskállán kellene hálni, de az még ide jó hét-nyolc kilométer. Mikor lesz a vacsora? Mikor feketünk le? A füredi és tihanyi dőzsölések után egyszer ki kellene magunkat aludnunk istenigazában. Az a fürdő közel van. Térjünk be oda, s majd jókor reggel menjünk Köveskállára.

Jól kigondolták.

Odaballagtak a vérkúti fürdőre.

Csakugyan ott volt egy kis épület. Volt az épületben két szoba, konyha, kamra, pince, egy kis marhaól, az udvaron egy csonka malomkő, asztalnak állítva, a malomkő fölött terebélyes fűzfa. A ház mellett kőrís- és hársfa. A fürdőn egy csárdás, valami jóraivaló parasztember. Az épület mellett tíz-húszlépésnyire a Balaton vize.

Egyéb semmi!

Hát ez is fürdő? Ilyen fürdőtelep is lehet a világon? Lehet. De megvan ennek is a maga kis története.

Ki építette azt a kis tanyát valamikor: én bizony nem tudom. Csárdának nem építették, hiszen nincsen semmiféle útban. Utasok, vásárolók, lakodalmások, malomba járók, szegénylegények, borszállítók, tikászok* arra sohase tévednek. Miért lett volna hát csárda? Talán egy-két balatoni halász kedvéért? Bizony még ezért se. Az akali, zánkai, szepezdi halászok nem ott tanyáznak, azután halászember iszik ugyan bort, de a maga borát, s magával hordja csutorában. Miattuk éhen halhat minden csárdás.

Volt Köveskállán ezelőtt vagy hetven évvel egy ügyes borbély. Nem Hugli volt a neve, de hogy mi volt a becsületes neve, én bizony nem tudom. A nép Sietős Gábornak nevezte, mert mindig futott, mindig sietett; aki szóba akart vele állni, mindig azzal a szóval szaladt el előle: sietős az utam.

Sietős Gábor uram egyszer nagyot gondolt. Ő köpölyöző intézetet állit. Miért mászkáljanak az emberek Keszthelyre, Sümegre, Tapolcára köpölyözés végett, miért ne menjenek éppen őhozzá? Az orvosi műtétért járó két garast miért ne ő keresse meg? De nem Köveskállán. Oda nem jönnek az emberek, nem is tudna nekik helyet adni, hanem valahol a Balaton partján, ahol fürödni is lehet, s ahol az emberek és lovak a gyepen és a fák alatt estig eltanyázhathatnak. Valami oly helyen, ahol kert is van, talán forrás is van, tehát hideg ivóvíz is van. Az ugyan szükséges, hogy az emberekkel elhitessük, hogy az a víz ásványvíz, az ereje

gyógyító, csodatevő, de hiszen ezt elhíttetni igen könnyű dolog. Tele kell beszélni az emberek fejét. Fogni kell hozzá valami röst járási orvost is, aki valami kis sportuláért* szanaszét hordja a hírt. Vegyi vizsgálat nem szükséges, nem is divatos. A víz hatását kikémleni éppen nem kell. Minden víznek az a hatása, amit a jámbor nyavalyás ember maga elképzeli. Így támad minden szent kút, minden csodatevő forrás, minden világfürdő. Lám, a búcsú-szentlászlói forráshoz a kútból hordják a vizet kocsin, szekéren, hordókban, mégis csodatevő az ereje. Ha az ember véletlenül egeret, békát vagy gyíkot nyelt: ha iszik a vizéből, azon elevenen szüli el azt a csúf férget, ahogy lenyelte. El lehet olvasni az erről szóló hiteles püspöki bizonyítványt a szentlászlói templomban. Búcsújáró hely is lett a forrásból. Milyen jó dolga van ott uraságnak, barátnak, kocsmárosnak, kártyavető asszonyoknak. Így támadt a péti fürdő, a vadkerti fürdő Veszprém vármegyében s a bodajki fürdő Fehér vármegyében. Nem is kell egyéb, csak borbély, aki köpölyözzön, s muzsikus cigány, aki vasárnap délutánonként muzsikáljon. A többi attól függ, van-e szerencse s van-e elég balgatag ember a vidéken.

Ilyesvalamit gondolt ki Sietős Gábor uram. S amint terve megérett, sietett is azt megvalósítani. Összefutkosta a szomszéd falvakat. Akalit, Zánkát, Szepezdet, Kővágóörsöt, Tótit, Kékkutat, Kisfaludot, Köveskállát, Mindszentkállát, Szentbékállát, Henyét, Tagyont, Monoszlót s ahány Dörgicse van a világon, valamennyit. Beszélt emberekkel, asszonyokkal, s elhirdette, hogy Istennek különös intésére, íme, csodálatos forrás támadt Vérkúton, oda jöjjön vasárnaponként mindenki, ott kap köpölyt, ivóvizet, teljes gyógyulást, nem is kerül többé két garasnál. Csak még egy krajcárt kell hozzátenni a szegények számára.

Az eredmény meglett. Jöttek az emberek seregesen. Hozták háta tarisznyában az ennivalót. Sietős Gábor uram minden ember hátából kicsettintett annyi vért, amennyit jónak látott. Aki meg akart fürdeni, meg is fürödhetett. A déleesti órákban nagyot aludtak az emberek, s estére kelve, amikor hazaindultak, oly könnyű volt mindenki, mint gyermekkorában.

Így jött létre a vérkúti fürdő.

Ma mosolyog ezen mindenki.

Ne mosolyogj, felebarátom. A mai kor még furcsább, a mostani nemzedék még balgatagabb, a mai Sietős Gáborok mellett a régi köveskállai Sietős Gábor csak ügyetlen, gyámoltalan kontár. Nézd meg a

mai fürdőik hirdetéseit, ügynökeit, szédelgő ajánlatait, téli-nyári csavargó orvosait, szakértőit, vegyelemzéseit s mindenféle pénzcsaló műveletét, majd akkor igazságosabban ítéled meg azt a régen porladó szegény borbélylegényt.

A pozsonyi hét jurátus odatoppan a csárdás elé.

– Adjon Isten!

– Fogadj Isten!

A jurátusok körülnéznek. Rajtuk kívül senki. Szűk a hely. Vendégszobának, vendégágyaknak semmi nyomuk.

– Lesz-e itt enni-innivaló, gazdauram?

– Lesz-lesz! Füstölt kalbász nyomban, ürüporkölt később, hajnalban sült puha kenyér, borom is megihatják az urak, ha már ittak életükben jó bort. Iccéje négy krajcár.

– Hát aludni lehet-e itt?

– Akár az angyalok nyoszolyáján. Ott kint a puha gyepen.

Nagyot nevettek a jurátusok, de megtetszett nekik az állapot. Rögtön megfürödtek, s azután letelepedtek egyik asztal mellé. Falatoztak, iddogáltak, adomáztak.

De mire a fürdőből kikeveredtek: két vendége akadt a csárdának. Ott ült a két idegen egy másik asztal mellett. Az egyik: harminc-negyven év közötti, vidám, jó piros képű úr, nyilván valami belső ember valahonnan. A másik idősebb már, de elég jól öltözött kékbeli. Előttük bor, csöndesen beszélgetnek.

A jurátusoknak jókedvük támadt. Zajos vidámságuk fölverte a Balaton-part csendjét. Sohase ittak jobb bort, mint az a négykrajcáros badacsonyi, amellyel ellátta őket a csárdásgazda.

A piros képű úr odasúg a kékbelinek:

– Kurátor uram, szalajtsa be a gyereket az egyik lovon a feleségemhez. Várjon bennünket vacsorára. Tízen leszünk.

A kékbeli fölkel, kimegy, intézkedik, újra bejön.

A jurátusok, jókedvük tetőpontján, rágyújtanak Béri-Balogh Ádám kuruc dalára: „Piros bársony süvegem!” Azután felállnak, s eléneklik a Szózatot. Ők se régóta ismerik ezt a nemzeti dalt, minduntalan szívesen rátérnek.

Hallgatja ezt a piros képű úr. A szöveget ismeri, a dalt most hallja először. Arca komollyá, áhítatossá válik. Azután föláll, s odamegy az ifjakhoz.

– Én Somogyi Benjámín vagyok, monoszlai kálvinista lelkész. Nemde az urak pápai diákok?

Mosolyogtak az ifjak. Lükő Géza felelt:

– Örülünk az ismeretségnek, de nekünk az öregapánk se volt pápai diák. Pozsonyi jurátusok vagyunk mi az országgyűlésről. Országotvilágot járunk.

– Annál jobb. Pedig öcsém uraim megérdemelnék, hogy pápai diákok legyenek.

– Miért éppen pápai diákok?

– Mert magam is az voltam.

Büszke volt a pap a maga pápai diákságára. Nem is csoda. Híres tanárai voltak a pápai kollégiumnak. Még híresebb diákjai. Éppen akkor voltak ott diákok: Petőfi, Jókai, Kerkapoly, Kozma. Oroszlánkörmüket már akkor mutogatták. De nem hivalkodott tovább a pap, csak ennyit mondott:

– Most pedig én is, kedves feleségem is szívesen látjuk öcsémuramékat vacsorára, éjjeli szállásra és mindaddig, míg nálunk jól érzik magukat.

Hm! A pannonhalmi fejedelmi vendéglátás után a szegény kálvinista pap vendégszeretete! Nagyon jó lesz. Az egyházfejedelem után az egyház szolgálja.

Bemutatta a pap a kékbelit is. Bodor uram, vagy ki, az egyház kurátora. Ezután ő is közibük ült. Jóraivaló falusi nemesember. Most már kilencen mulattak.

Azonban szürkülni kezd már. Induljunk.

Jó négy lova volt a kurátornak, de csak egy parasztkocsija. Kocsijára föl akarta tömni a jurátusokat.

Nem úgy lesz az. Gyalog megyünk. A kocsi jöjjön utánunk. Mi az az egyórás vagy másfél órás séta?

Amikor Monoszlóra beértek: este volt már, de gyönyörű holdvilág. Az emberek már elkezdtek éjjeli nyugalomra térni. De az ifjak rázendítették a Szózatot. Lakatos Miklós hangja csodálatosan zengett. A pap is velük énekelt már. Ő is tudta már az új nemzeti dalt. De még a kurátor is megtanulta már. Dörgő, mély hangja kísérte az ifjakét.

Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;

Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai!

Csodálatos idők! Lélekszagató nemzeti dal! Még akkor is bánatos, amikor fajunk dicsőségét zengi. Hova lettek annak a kornak érzései? Elmúltak-e örökre, vagy csak elszunnyadtak? Fölébrednek-e még valamikor? Vagy örökké alusznak? De akkor feküdjünk le mi is örökre.

Ez a szó is Lükő Géza szava: vagy álljunk talpra, vagy feküdjünk le örökre.

Monoszló kis falu, de lakói közt sok volt a nemesember. Zala nemessége nagy nemzetharcot vívott akkor. A bécsi udvar Forintos-pártja akkor folytatta adáz küzdelmét Deák Ferenc ellen életre-halálra. A Balaton vidéki nemesség rendületlen híve volt a nemzeti ügynek. A honfi kötelességnek érzete sehol se volt erősebb, mint itt.

A monoszlaiak első hallásra szívük mélyén érezték a Szózat rettentő igazságait:

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
'S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

Még jőni kell, még jőni fog
egy jobb kor!...

Kifutottak az emberek és az asszonyok az udvarokból és ágyasházaikból. Körülvették a pozsonyi ifjakat. Velük sírtak, velük fohászkoztak. Isten áldását könyörögték le rájuk. Még kezüket, még ruhájukat is csókolták. Hisz az a nemzeti dal úgy hasonlít a kálvinisták szentegyházi énekéhez! S abban a dalban nemcsak az örökké élő Istennek, hanem az örökké élő hazának dicsősége is benne van!

Így kísérte az egyszerű paplakra Monoszló közönsége a pozsonyi ifjakat.

– Sohase volt szebb napom életemben.
Ezt írta Apostol József az útinaplóba.

Ezt mondták társai is, még vén korukban is. Kérdezzétek meg Lakatos Miklóst, az öreg honvédet. Ő még él az ifjak közül. Hatvankét év múlva nem dobban-e meg szíve ma is, mikor erre gondol?

Pedig az a Szózat nem is volt már egészen új, noha nem is régi. 1844-ben már hetedik esztendeje, hogy napvilágot látott valami Auróra nevű háji-báji újságban vagy valami effélében. A mai ember kinevetné vagy megcsodálná az effajta újságot. El sem ismerné újságnak. De akkor nagydolog volt ez is.

Ma ugyan fél millió ember olvas újságot nagy Magyarországon naponként. Akkor is olvashatott két-háromszáz. Ha olyan dal készül manapság, mely meglepi a világot: három nap múlva jelszóvá lesz, s egy hét alatt könyv nélkül tudja mindenki, dalát és zenéjét pedig dúdolja, füttyörészi mindenki, húzza minden cigány, s fújja minden fúvóserszám. Ma a budapesti adomát vagy szójátékot harmadnap múlva már minden nyíri faluban ismerik, vasút, táviró, távhang odaröpi mindenki házába, minden falu, város olvasókörébe. De nem így volt ez hajdan. Minden vidéknek megvolt a maga külön dala, közmondása, adomája, szójátéka s mindenféle meséje, mókája, szólása-mondása. Más vidék nem tudott erről semmit, nem is törődött vele. Csak az terjedt el, ami valahogy belekerült a naptárba. Az se mindjárt. Jó tíz év kellett ahhoz, hogy az érdekes bohóság minden naptárba egymás után belekerüljön, s így járja be az országot.

Vörösmarty maga is lassan készült el a nemzeti dallal. Belefogott már 1834-ben, a következő évben már több versszaka készen volt, az egész mégis csak 1836-ra készülhetett el igazán. A mostani költő ennyi idő alatt hat regényt ír, ötven novellát, három-négy színművet, s azon kívül három új lapot szerkeszt és buktat meg. De együgyű is volt az a régi idő, régi kornak komor, nagy költője! Mily gyorsan nő a mai fűzfa a régi világ fönséges tölgyfája mellett.

De hajdan nem is az irodalom terjesztette e dalokat. Hanem az a két-háromszáz szegény diágyerek, aki évenként bejárta az országot, ami szépet, jót erre-arra hallott, megtanulta, ószre kelve bevitte a kollégiumba, a sok diák ott eltanulta tőle, s vitte haza a szünidő alatt mindenfelé. Így készült, így terjedt, így maradt meg a magyar lélek szépművészete eszmében, dalban, zenében, vidámságban és búbánatban mindmaiglan.

Bizony nehéz, darabos, néhol csikorgó is annak a nagy nemzeti dalnak

a nyelve. Hány szebb és ragyogóbb költeménye van Vörösmartynak! A mai költő nyelve mily sima, mily folyékony, mily fürge, mily pattogó, mily szellemes ahhoz képest.

Csakhogy abban a nemzeti dalban együtt van minden magyar igazság, minden fenséges és keserű igazság, s nincs is benne más, csak rettentő nagy igazság. Aminőt magyar fajon kívül nem ismer a kerek világnak egyetlen nemzete se.

Te pedig, édes fiam, mai idők korszerű költője, azért csak énekelj tovább. Fényes, aranyos, csigaházás kobzod el ne hadd némulni. Hadd zengjen-bongjon, hadd csillogjon nyelved tökéletessége s rímeid összhangja és simasága. De azt el ne hidd magadról, hogy benned is csak úgy lángol a magyar igazságok tüze, mint a Szózat költőjében.

Annak a nemzeti dalnak még zenéjét is nagyon meg lehet bírálni.

A Nemzeti Színház igazgatója tűzött ki valami koldusdíjat a Szózatra dalzenét alkotni. Talán húsz aranyat vagy annyit se. Pályáztak többen. Bihari és Lavotta nem éltek már akkor. A kuruc dal mérhetetlen kincsei mélyen feküdtek akkor még a föld alatt. A díjat és koszorút Egressy Béni nyerte el. Az ő dalával énekeljük ma a Szózatot.

Van a dalban magyar zene is, de azért az a dal mégse tökéletes magyar zene. Szerkezete nem is felel meg egészen a költemény szerkezetének. A szöveg és a zene nem tud ölelkezni. Ezt a sort például: „Itt élned, halnod kell”, nem lehet arra a zenére elénekelni. Hanem ki kell a nagy költőt foltozni, s így kell énekelni: „Itt élned, élned, halnod kell.”

S ha csak ebben volna a hiba!

A nyugati zene, a német zene, az úgynevezett műzene elkezdte már akkor azt a munkáját, amelyen ma teljes sikerrel dolgozik, hogy meggyalázza, megfertőzhesse, beszennyezze, s ha lehet, kiirtsa a magyar zenét. Ahogy más ritmusa van a magyar zenének is. S a kettőnek össze kell vágni. Szózatunk zenéje ez ellen is vét. Például abban az „Itt élned...” sorban a két ritmus így ölelkezik, ha daloljuk:

Itt él-nedél-nedhal-nod kell!

Mi ez? A jó magyar ész, még ha én mondom is, alig hiszi ezt el. Ám kísértse meg, énekelje el ezt a sort külön, s figyelje meg gondosan. De ne szakértő muzsikus, hanem józan eszű, zeneértő elme figyelje meg.

De hagyjuk el ezt a sivatag mezőt. Mivé tették volna már eddig a német műzene hazátlan bolondjai a magyar zenét, az ősmagyar szellem legdicsőbb alkotását, ha én rábeszélésem egész hatalmával Káldyt rá nem bírom, hogy ássuk ki százados sírjából a kuruc zenét, az igazi magyar dalt, s mutassuk meg ennek a nemzedéknek, amely már-már Liszt és Wagner visításaiban kezdi egyedül látni mennyországot.

Zenéjének minden gyöngesége mellett is összenőtt a magyar lélekkel a Szózat. S bizony becsületére válik Monoszló egyszerű falusi népének, hogy a Szózat eszméit és érzéseit úgy megértette, oly igazán átérezte. Pedig életében akkor hallotta először, amikor az a hét pozsonyi jurátus erős, tiszta hangon előtte eldalolta.

Somogyi Benjáminné tisztelendő asszonyom jóízű vacsorára várta a jurátusokat. Idejében kapta meg az üzenetet. Bizonyos, hogy pörkölt csirke és túrós csusza nem hiányzott az asztról. De, minek is lett volna több is, más is? Ott volt a vacsorán természetesen rektor uram is, kurátor uram is.

A késő éjszakába nyúlt be a vidám lakoma. Beszélgetés, dalok, vidám felköszöntők. Azután édes pihenés. Hárman a papnál, ketten a rektornál, ketten a kurátornál. A reggelire összejövünk majd a kurátor uramnál.

Úgy lett.

Reggeli után a jurátusok készülődtek, búcsúzni akartak. Ők mennek Köveskállára s onnan tovább-tovább.

– Abból pedig, öcsém uraim, semmi se lesz!

Ezt a szót egyszerre ejtette ki a száján a pap is, a rektor is, a kurátor is. Mintha csoda esett volna.

Jó oka volt mind a háromnak.

A pap azt mondta, hogy felesége készül az ebéddel. Olyan jurátus pedig nincs a világon, aki az ő édes, aranyos feleségének a kedvét elronthatná.

Ez igaz.

Azután meg azt mondta, aki a tihanyi visszhangot hallotta: annak meg kell hallania a monoszlai visszhangot is.

Nemcsak Tihany van a világon, hanem Monoszló is. Tihanyról minden jöttment, minden ábécéismerő tud, de a monoszlai visszhangról nem, pedig szebb is, erősebb is a tihanyinál. Ha Csokonai itt járt volna, költeménye százszor szebb lett volna, noha – el kell ismerni – így is szép.

A rektor még súlyosabb okokkal áll elő. Olyan messze földi utazó még

nem tette be lábát Monoszlóra, aki az ő pincészeri vacsoráját, az ő ürüporköltjét s az ő 1841. évi borát egész életére meg ne kedvelte volna. Neki pozsonyi jurátus vagy pápai diák: egyik olyan, mint a másik. Ő csúffá tenni magát nem engedi. S aztán Répa Rozi bús dalát is meg kell tanulniuk. Vigyék haza a jurátusok a maguk vármegyéjébe.

A kurátor szavának éppen nem lehetett ellentmondani. Ő Jézus Krisztust és semmiféle apostolát addig a határból kimenni nem engedi, amíg az ő bajor szőlejből jól nem lakik, mert olyan szőlő nemcsak a világon nincs, de még Badacsonyan sincs.

Hát ez igaz is.

Van a Balaton zalai hegyeinek egy koraérő szőlőfaja: a bajor. Ott bajornak hívják, másutt és a tudományban góhérnak nevezik. Ez az a szőlőfaj, Másutt is terem, másutt is megérik, másutt is előkelő faj, de a zalaihoz hasonló édességű, ízű, illatú, és zamatú csakugyan nincs több a világon. A saszlák és muskotályok minden faja csak üres bogyo ehhez képest. Még a Rajna rizlingje, még a Tokaj furmintja, még Hispánia mazsolája, még Badacsony kéknyelűje, még Somlyó raxszőlője, még a budai hegyek mézes fehére is messze esik tőle. Semmi gyümölcs nem hasonlít hozzá.

Még látása, nézése is művészi gyönyörűség. Úgy néz, úgy mosolyog az emberre, mint a galamb. Nagy szeme, aranysárga héja úgy ragyog, mint a legértékesebb borostyánkő. Még vesszeje, még levele, még bokrának alkata is csodálatos szép. A szőlősgazdák messziről megismerik. Száz tőke közül is kivilágít hozzád, hív magához, mosolyog rád, zöld aranyfényű világos színét feléd sugározza.

Hajdan jobb világ volt. Minden ember természetete. A legszegényebb szőlősgazdának is volt néhány tőkéje. Később már csak az urak úztek vele fényt és hivalkodást. Ma már kevés van a Balaton mellett is. Zalában is. A korszerű gazdaságra berendezett szőlőkből egészen hiányzik. Maholnap örökre kihal, mint a nemes állatok, mint a daru, mint a szürke nyest, mint az erdők fejedelme, az óvilági bölény.

Haj, öreganyám még büszke volt balatonfüredi bajor tőkéire. Györgyhegyi szőleiben éppen tüneményes fürtök termettek. Nincs a teremtésnek olyan szép virága, mint az a bajor fürt, amely ott ékesítette a tőkét.

De nem is való már a mi számító, alkudozó, takarékos korunkba.

Korán érik. Tőkéje nem is éppen sokat terem. S amennyi jó ízlésű

tücske-bogara van a természetnek, az mind rögtön észreveszi, s rohan csodájára, élvezésére. Egér, patkány, fogolymadár, tyúk, csirke, rigó egyaránt szereti. Az erdei madarak egész serege lepi meg. S ha ettől meg lehetne menteni: jönnek a méhek, darazsak, dongók s mindenféle apró röpködő fenevadak. Elhordják méznek, föleszik-isszák a száraz-magjáig. Megrészegesznek tőle, s ott henteregnak napokon át ittas fővel a tőke körül. S utóbb odahozzák egész atyafiságukat, s tanyát ütnek a szőlő körül. Úgy kell őrizni a bajor szőlőt, ha valaki meg akarja menteni, mint az aranyat.

Nos hát a jurátusoknak ilyet hozott kurátor uram ebédre egy egész óriási vékával.

Nem is ettek ilyen szőlőt se azelőtt, se azóta. Pedig Oláh Dani Tokaj-Hegyaljáról való volt, de azért az igazságot megvallotta.

A napirendet teljesen megtartották. Az ebéd is, a pincészeri lakoma is úgy történt, ahogy a pap és a rektor óhajtotta.

Megnézték, meghallgatták a monoszlai visszhangot is. Ezt én magam nem ismerem. A jurátusok úgy beszéltek, valami hegyre, erdőre, sziklaaljára vezette őket a pap. De arra már nem emlékeztek, mily irányban. A temető felé-e, Hangyásra-e vagy az alsó erdőre? De nem csodálkoztam emlékezésük halványosságán. Hiszen negyven-ötven esztendő múlva mesélték el nekem kalandjukat.

Késő éjjel jutottak tanyájukra a pincészerről. Olyan vidámsággal, aminőt ritkán ér az ember az egész élet folyamában. Minden jurátus azt állította, hogy egész utazásuk hosszant legszebb idejük Monoszlón telt el.

Jó Somogyi Benjámint tisztelendő úr is rég alussza már örök álmát. Fia is a hetvenedik év felé közelget, ő is pap s egyházának magas állású tisztviselője. Ma már Monoszlón senki se emlékezik a pozsonyi jurátusokra.

Másnap Köveskállára mentek. De bizony a pap oda is velük ment. Egész napot és éjszakát ott is elmulattak. Vendégszerető jó nemes urak onnan se akarták őket elereszteni.

IV.

A bácsi hegy hágóján – Csobánc várának hagyománya – A szigligeti szűnyogveszedelem – Keszthely és Kehida – Föl Tátika várába – Rezy

Sándornak és szerelmesének bús története – A tátikai márványemlék – A
messzelátó – Kegyetlen záporosó – Bőrig áznak

No de már most hova menjenek? Csobáncra-e vagy Szigligetre?

Mind a kettőre. Sőt még Badacsonyra is. Hiszen szent föld ez mind, a nagy költő lantja által megénekelve, fölszentelve. Hogy járulhatnának ők a nagy költő színe elé, ha az ő Helikonjának minden híres helyét előbb meg nem látogatnák?

Amint a bácsi hegy hágójára értek, megnyílt előttük az Eger völgye a gulácsi és tóti piramisokkal és Csobánc, Szentgyörgy és Badacsony komoly, méltóságos alakjaival. Van-e ennél szelídebb és mégis szebb tája a világnak? A távolabbi határookban Haláp és Szigliget s szemközt napnyugatnak Rezivár és Tátika sötét erdős hegyormai.

Elbámultak. Szótlanul álltak, mintha megmeredtek volna. Lakatos Miklós harsogó hangja volt felocsúdásuk első jele.

– Vegyük le kalapunkat, fiúk! Mintha templomban volnánk!

Bizony szentegyház az, de építőmestere maga volt az Isten. S nem goromba mérnökökkel, nem német pallérokkal s nem részeg kőművesekkel dolgozott.

Megmászták Csobánc várát, a világhős Gyulaffy László saszéskét, Gyulaffy Rózsa halálos szerelmének bús tanyáját. Körüljárták az omlott falakat, körülnéztek a magasságból. Nyájórző fiú magyarázgatta nekik a szépségeket. Íme, itt a Dobos-rengeteg. Ez megint az öreg Bakony. Pedig azt hitték már, elhagyták Veszprémnél, s nem is látják többé. – Fönt északon, ég-föld határán a kék Somlyó hegye, oldalt tőle Kemenesalján a Ság teteje. – Majd eljutnak odáig is. – Szent György hegye szépségeit tökéletesen belátták a magasságból. – Megtalálták az utat is, ahonnan Rózsa vőlegénye, László úrfi előrenyargalt haldokló menyasszonyához. Apostol Józsi magával hozta a nagy költő regéit. – Íme, itt roppant meg László úrfi paripája, amint a nyúl előtte keresztülfutott az úton. – Íme, ott a szikla, ahol huhogott a vészjósló bagoly!

Hát a harangszó?

Szomorúan hallott kongni
A várban egy harangot,
Mit jelent ez? Az erős szél

El-elkapta a hangot.

A vőlegény hallotta a harangszót, de a jurátusok már nem hallották. Nincs már torony Csobánc várában, nem szól már ott a lélekharang. Csonka falak töredékei meredeznek a fényes vár helyén. Kegyetlen német ádáz dühe összerombolt mindent: Éppen százharminc évvel előbb, semmint a pozsonyi jurátusok ott jártak. Még a nevüket se írhatták föl a jurátusok az összerombolt falakra.

A vár tövében a gyulakeszi molnárnál volt bőséges lakomájuk.

Innen egyenesen mentek Szigligetre. Alig tíz kilométer az út odáig, de alkonyodni kezdett már, amikor a faluba értek.

Ott kellett hálni. De vendéglő nincs, vendégszoba nincs: Mit csináljanak?

Puteáni báró volt Szigliget ura. A híres, régi, dúsgazdag lengyeltóti Lengyel nemzetség egyik örököse. Jókedvű férfiú, kényelmes úrilak, látogassuk meg!

De erre bizony a jurátusok egy része rá nem állt. Egy nap már pihenni is kellene. Hátha megint éjszakázni, mulatni kell. Négy nap óta hegyenvölgyön lakodalom. Legyen már böjt is egyszer.

Oláh Dani is így okoskodott Lakatos Miklóssal. Még ketten csatlakoztak hozzájuk. Hárman meglátogatták az uraságot, s ott is maradtak nála.

Szigligeten szegény jobbágyemberek laknak. A négy jurátus egyik jobb alakú parasztházhoz szállt be.

– Jó estét, gazduram! Jurátusok vagyunk, országot járunk, megesteledtünk, mindenünk van, csak éjszakai szállást kérünk.

– Szívesen adok, ifjú urak. De ma nagy meszelés volt a háznál, be se tudunk a szobába rakodni. De nem is ajánlom ám az újonnan meszelt szobát, az ember csömört kap tőle. Hanem van egy új juhaklom, ott el lehet éjszakázni.

Így is jól van.

Zsúpszalmát a földre, pokrócot a szalmára, a jurátus heveredjék a pokrócra. Alhatik ott, akár a paplanos ágyon.

Hej-haj! Könnyű ezt mondani, könnyű ezt elgondolni. Ha közel nem volna a Balaton és annak végtelen nádasa.

Szent István napja felé járt az idő. A szúnyog ekkor kel szárnyra

seregesen. Annyi szám nincs a világon, amennyi szúnyog ekkor támad elő. Rajonként jön. Úgy jön, mint a felhő. Éjjel nem is látni, csak a nótájukat hallani. Vérszopó ilyenkor, mint a tigris.

A jurátus leteszi a fejét, s amint leteszi: nyomban el is alszik.

De a szúnyognak jó orra van. Megérzi az emberszagot három dűlőföld távolságból. Jobb szaglása van, mint a vizslának: Ott ül egy őrszúnyog egy gyékényszál serkedező buzogányán. Fülel, szimatol, szemét-orrát megtörli, s egyszer csak azt mondja társainak:

– Bajtársak! Szagot érzek, pozsonyi jurátus szagot. Szedjétek össze az ezredeket, hadtesteket!

Ne neked, jurátus!

Jött a szúnyogtábor. Nagyobb, mint Attiláé, veszedelmesebb, mint Dzsingisz káné. A jurátus egyszer csak arra ébredt föl, hogy rászakadt a juhakol teteje.

Pedig dehogy az szakadt rá. Hanem megrohanta Dzsingisz kán szúnyoghadserege. Iszonyú csatazajjal, vérszívó lándzsafegyverekkel. S meg nem véd ellenük se nyugodt vér, se harag, se puska, se ágyú. De semmiféle ruha se. Hiába takarják be arcukat, kezüket zsebkendővel. Hiába hadonásznak, rugdalóznak, kapálóznak. Még a káromkodás se segít. Vasvértzet, bagariabőr köpönyeg vagy bakonyi szűr; csak ez a három segítene. De minden megvan, csak éppen ez a három készség hiányzik.

Bizony, fiúk, föl kell nekünk kelniük, szabadba kimenniük, pipára gyújtaniuk. Alvásnak, éjszakai nyugalomnak ma már vége.

A Balaton is aludt. Gyönyörű, sima felszínén végigragyogott a telehold. Velence, Nápoly büszke az ő tengeri holdfényére. Száz meg száz festett képen dicsekszik vele. Boldogtalan talián, jer csak a Balatonra, ott nézd meg a csendes nyári felhőtlen éjjel a holdvilágot. Azután merj pisszenni, ha tudsz!

Nem aludtak a jurátusok, de azért nem bánták meg ezt az éjszakát. Hiszen a teremtés remekében találtak gyönyörűséget. Ezért úgylis ébren kellett volna tölteniük egy éjszakát.

Kimentek a partra, s ábrándozó beszélgetésben, költőálmodozásban töltötték el az időt. Hanem pipára gyújtott valamennyi, s csinált maga körül akkora füstöt, hogy túl a somogyi parton is fölébredt rá a fonyódi Nagyberék kanásza, s el nem tudta gondolni, hogy mi van ott túl a vízen, Szigliget táján. Meszet égetnek-e, ökröt sütnek-e, vagy meggyulladt a

Bakony-erdő, noha most még csak a füstje látszik?

Innen Keszthelyre mentek az ifjak. Badacsony szirtjét nem mászták meg, de a szentmihályhegyi remete kápolnáját megtekintették, s nevüket a falra fölrajzolták. Úgy rémlik előttem, mintha tíz évvel később, 1854-ben magam is olvastam volna.

Keszthelyen megnéztek mindent, ami megnézni való. Az utolsó erdélyi fejedelem sírját, a Georgikont s a híres kertjét s a hévízi nagy völgy óriási jegenyefasorait. Magát a Hévíz nevű csodafürdőt nem nézték meg. Akkor még azt nem fedezték föl a tudósok. Csak a szomszéd falvak parasztjai tudtak csodatévő erejéről. Jámbor, együgyű parasztokra mit adtak akkor a tudósok?

Innen északra fordultak, Sümeg irányában.

Útjukat Kehida felé kellett volna venni. A haza bölcsét, Deák Ferencet meg kellett volna látogatni, hiszen ide járt az országgyűlés küldöttsége is tanácsért, bölcsességért. A körmönfont bécsi leiratokra itt készült az igazi felirat. Ide nézett akkor minden hazafi remény. Széchenyiért már nem lelkesedett az ifjúság úgy, mint egykor, Balogh János már letört, Wesselényiért csakúgy rajongtak, mint egykor, de kegyetlen üldözések és súlyos betegségek őt is megbénították; Kossuth még a pálya kezdetén, csak Deák volt akkor a nemzet egyedüli fővezére. De ő se volt az országgyűlésen. Föl kellett tehát őt Kehidán keresni, ez lett volna egyik fő célja útjuknak is. Azonban Keszthelyen biztos hírt kaptak arról, hogy Deák nincs otthon, s ezért hiába tennék meg a kehidai kerülő utat.

Tehát egyenesen Sümeg felé!

Rezi várát jobb felől hagyták el. Oda nem mentek föl a hegyekre. Tátika közel van. Az a vár szebb is, nagyobb is, magasabban is fekszik, oda úgyis felhatolnak. Azután a nagy költő regéi közt önállóan Rezi vára nem is szerepel.

Zalaszántón a faluban költötték el kora ebédjüket, s úgy váltottak neki a sűrű Bakonynak, a meredek hegynek, hogy Tátika omladékaihoz eljussanak.

Tátika!

Ezt a nevet maga a nagy költő teremtette. A tatárjárás idején s azután századokon át Tadenka volt a neve. Úgy látszik, ilyen nevű veszprémi püspök építette ezelőtt hetedfélszáz esztendővel. Száz év előtt a nép és az írás Tádékénak ismerte. Maga a nagy költő is. A vidékbeli magyar nép a hosszú í betű helyett é betűt mond. A gyíkot, kígyót, Enyinget úgy ejti ki:

gyék, kégyó, Enyéng stb. A nagy költő úgy gondolta: Tádéka is igazán Tádika. Ezért ruházta költeményeire ezt a címet. Sőt még ezen is t-re változtatta a d betűt.

Ettől fogva, most már száz év óta a vár neve Tátika. Senki se tudja másként. De nem is meri másként nevezni. Ki is tudhatná azt jobban, mint a nagy költő?

Maga a rege nem történelmi eset. Legalább ott és akkor meg nem történt.

Szánthó Gáspár volt Zsigmond király idejében a vár ura. Amikor meghalt, özvegye maradt. Gonosz, buja asszony. De maradt első nejétől árvája is: Mancsi. Ezt a nevet gyereknevként használják Magdolna helyett. Berzsenyi is, Kisfaludy is, Csokonai is kedvvel használták a Juci, Naca, Mancsi neveket.

Szánthó Mancsi ragyogó szépség volt, s nemes és angyali lélek. Mindenki rajongott érte. De ő Rezy Sándornak, a szomszéd Rezi-vár urának volt eljegyzett mátkája és halálig hű szerelmese. Azonban boldogtalanok lettek.

Rezy Sándor elment a török háborúba. Szép volt, mint Apolló, s erős és legyőzhetetlen, mint Herkules. A király fölvette udvarába. Borbála királyné pedig, a kicsapongó, buja asszony szerelmi hálójába kerítette. Rezy Sándor hűtlenné lett szerelméhez és menyasszonyához.

De lelkiismerete nem hagyta nyugodni. Méltatlannak érezte magát Tátika ifjú úrnőjéhez, s azért ő maga az eljegyzést felbontotta, s Mancsi szabadságát visszaadta. De megundorodott önmagától is, a világtól is. A királyi udvarból hazament várába, de volt menyasszonya szeme elé nem került, elzárkózott minden teremtet lélektől, s rengeteg erdőségeiben bujkáló erdei vadember lett. Csak bűnét bánta, csak menyasszonya elvesztén gyötrődött kínlódó lelke.

Mancsi mostohája időközben férjhez akart menni, de kérője nem akadt. Mancinak ragyogó szépsége varázsolt el mindenkit. A mostoha hát egy cseh szolgával összebeszélve elhatározta, hogy a leányt elteszi láb alól.

Van egy meredek szirtes oldal Tátika-hegy oldalán. Ott állt hajdan a Rozália-kápolna. Szegény erdei remete volt gondozója, aki valamikor Mancsit is nevelte. A mostoha a remete életét is orvul kioltotta. A leány elvesztésére azt a tervet koholták, hogy karácsony estéjén az éjféli mise előtt elcsalják a kápolnához imádkozni, ott a meredek szikláról letaszítják, holttestét majd a farkasok megeszik, s így a leány is elvész,

öröksége is megmarad, s a világ gyanúja mégse támad föl a gyilkosok ellen.

Azonban Rezy Sándor, az erdei vadember éjjel-nappal kísérte észrevétlen egykori menyasszonyának minden lépését. Azon a karácsony estén is. Megtudta az összeesküvést is, a leányt megmentette, várába visszavitte, a gonosz mostohát és a csehet pedig a meredek sziklafalról ő maga letaszította. Ezeket falták föl a farkasok.

De a boldogtalan szerelmesek ily bűn után egymáséi nem lehettek. Rezy Sándor Rómába zarándokolt bűnbocsánatért, menyasszonya pedig fölvette a veszprémvölgyi apácák fátyolát.

Ez a rege meséjének öregéből-nagyjából való vázolója. A kritikusok ugyan ráolvasták Kisfaludy Sándorra, hogy ő ezt a mesét valami német forrásból merítette. De mit adok én efféle ostobaságra? Minden szerelmi történet, akár vidám, akár bús, éppen ezermilliószor fordult már elő, s azért mégis minden szerelmi történet valódi és eredeti. Csak az a kérdés: miként alakítja meg édes anyanyelvén a költő?

Apostol Józsinál ott volt a költemény. A jurátus ifjak újra elolvasták. Ifjú lelkük lángolásával nem is tehettek egyebet.

– Fölkeressük, fiúk, a Rozália-kápolnát, a meredek szirtet, a remetebarlant, a szirtnek alját, ahol a két orgyilkos kilehelte bűnös lelkét. Fölkeressük még azt a helyet is, ahol az erdei farkas a halálfejet vitte, s szájából kiejtette.

Nem is nagyon kellett keresniük.

Elég világos, de azért alig tört gyalogút vezet föl a várhoz. Tölgyes és bükkös rengeteg sötét árnyékában tekereg az út fölfelé. Helyenként nagyon meredek az út, noha Tátika nem sokkal magasabb, mintha itt Budapesten két Gellérthegyet tennének egymás tetejébe. De az út éppen ama mesebeli szirt közelében fut el, ahonnan a gonosz mostoha a mélységbe zuhan. A kápolnának én egykor nyomát se találtam, de a jurátusok szentül hitték, hogy helyét, ahol feküdt, megtalálták. A remetebarlant is alig barlang. A nagy költő maga is boltnak, boltozatnak nevezi. Egy kis elképzelés segítségével ezt is meg lehet találni.

Mulatságos vitájuk volt a jurátusoknak afölött, honnan jöhetett a farkas a halálfejjel, s hol ejthette ki fogai közül a halálfejet. Pedig hát nem megtörtént valóság, hanem csak költői kép az egész farkas- és halálfejrészlet. Az összeesküvő szolga szeméi elé csak a rettegő lelkiismeret föstötte azt a képet. De azért a jurátusok csak úgy

dévajságból mégis meghatározták a helyet.

Elvégre feljutottak az omladékhoz.

Tátika várán nem sokkal több a pusztulás, mint Sümeg, Somlyó, Csesznek várain. Tornyának, palotáinak s melléképületeinek sok fala áll még. Tihany várát alig lehet megtalálni. Hegyesd várát a völgyből éppen nem lehet észrevenni. Essegh várának csak egyetlen vastag bástyafala áll még. Kinizsi vára, Nagyvázsonykő villámütés folytán csak az én ifjúkorom óta kezd pusztulni. Csobánc, Szigliget, Rezivár, Ópalota, Döbrönte teljes pusztulásában. A szétomlás gyorsan történik. Sághvárnak csak körfalai állanak, Bakony-Újvárról alig tudjuk, hol büszkélkedett valaha. Eltűnt Fonyód vára is. Pedig egykor mindezek kővárak voltak, s nem földvárak s nem sárvárak. Íme, a Bakony és Balaton összes várai! A középkorból eleven várként a Bakonyban nem áll már egyéb, mint Veszprém, Palota és Devecser. De ezek épületei is alig háromszáz évesek.

A jurátusok hatalmas betűkkel írták fel nevüket a vár falára. Sok száz név van ott. Egyiket el lehet, másikat el se lehet olvasni már. Zápor, fagy, vihar, penész és moha rongálja az írások, sőt még a vésések nyomait is.

Egykor márvány emléklap volt a várfal észak felé néző oldalán megerősítve. Gróf Festetich László, a vár ura, a Georgikon-alapító fia tetette oda. Nagy tisztelője, jó barátja volt a nagy költőnek. Örömet akart vele neki csinálni. Az emléklapra aranyos betűkkel volt rávésve a költemény négy sora:

Tátika, mintegy korona,
Föltéve a tetőre,
Büszkén állott s nézett alá
A földre és időre.

Ezt az emléklapot azonban ismeretlen kezek kiemelték s elorozták.

Kik tették? Erdőn járók, szegénylegények, kanászok, juhászok, kecskeőrzők, parasztok?

Egyik se.

Duhaj, üldözött, szegény ember, bujdosó és paraszt nem mászkál ott, ahol dolga nincs; nem pazarolja erejét, tüdejét, lélegzetét s pihenő idejét azért, hogy pusztuló falat lásson, s messze tájak szépségein

gyönyörködjék. Mi gyönyörúsége lehetne abból, amiben semmi haszna?

De még az emlékkőben se találna, ha hazavinné is, se hasznot, se gyönyörúséget. Elmenne a híre, be is csuknák érte.

Bizony csak gyűjtők, tájutazók, kapa-kaszakerülők vitték azt el. Ahogy elhordanák a hajdankor remek maradványait. Ahogy elhordanák az egyiptomi szfinkszet, ha csőszök nem őriznék. Így is hiányzik már füle, orra, ajkának nagy része. A bolond tájutazónak jólesik, ha egy kis darabot kalapáccsal letörhet belőle. S ahogy elhordanák elvégre magukat a piramisokat is, ha olyan nagyok nem volnának.

A kerülők jelentették az ispánnak, ispán a tisztartónak, tisztartó a grófnak, hogy az emléktáblát ellopták.

A gróf azt gondolta, jutalmat tűz ki annak számára, aki az emléktáblát visszahozza, vagy a tolvajt följelenti.

De mi legyen a jutalom?

Nézzük csak meg a költő műveit. Majd találunk mi abban méltó jutalmat.

Találtunk is. Hiszen ott a jutalom Somlyó solymáért, melyet a cselszövő Luca ellopott. Ez legyen hát itt is a jutalom:

Szép paripa a nemesnek,
Bornyas tehén parasztnak.

Kihirdették, kurrentálták, a falvakban kidobolták: nem lett semmi haszna. Az aranyos betűs szép emlékkőnek se híre, se hamva.

A gróf várt egy esztendeig. Akkor, úgy 1840 táján újra megcsináltatta az emlékkövet, de most már hatalmas vasrudakkal erősítette bele a falba.

Ez se használt. Ezt is ellopták. De ezt már facér kovácslegény vagy kolompáros cigány tehette. A vasrudakat elvitték, az emlékkő néhány darabja ott maradt a fal tövében. Ezt a csínyt már se nem gyűjtő tette, se nem tájutazó.

Amíg a jurátusok ott szemlélgetnek, dalolnak, köveket hajigálnak, a vár méreteit számlálgatják: az alatt kívül is történt valami.

Onnan napnyugat felől. Stájerország felől zimankó készült. Sűrű sötét felhő kerekedett az ég alján, s nagyon is észrevehető gyorsasággal sietett Tátika felé. De se szél nem fújt, se mennydörgés nem hallatszott. Hanem

a meleg rekkenő volt, s a nap tüze perzselt. A mindenféle legyek, dongók, bögölyök, bagócsok* pedig eszeveszetten röpködtek keresztül-kasul. Majd kiverték a jurátus urak szemeit.

Ferenczy Pista körülnéz.

– Fiúk, talán jó lenne, ha indulnánk! Valami bolond idő készül.

Dehogyan hallgattak rá. Még ki is nevettek. Ki hagyná el Tátika-vár ormát, míg a magasból jól meg nem nézi a vidéket.

Csakugyan csodálatos a látás onnan. De a szemnek útja csak dél felé és napkelet felé volt tiszta. Délről azonban erdős hegyek szaggatják meg a messzelátást. De napkelet felé föltárul a Lesence völgye és az Eger patak völgye. Itt pedig örök ragyogásával s égi illatával mosolyog a nézőre a szépség, az arány, a szüntelen változat s a magyar lélek hagyományainak s képzeletének minden varázsa. Istennek egyetlen tökéletes színeköre ez. Ott játszanak előtted a természetnek s a nemzettörténetnek s a magyar népeletnek ünnepi alakjai. Öreg családapákként Haláp, Szentgyörgy és Badacsony, nyalka legényként a gulácsi és tóti és hegyesdi csúcsok s csaták járta hősként Csobánc és Szigliget várai. És a falvak és nyalka tornyaik, a zöld vetések, vidám patakok, a malmok és sorban álló farendek a völgyeken s a sugárzó szőlők és nyaralók a hegyek oldalán. Mintha ők nyújtanák, ők tárnák feléd a női báj minden örömét, vidámságát.

Azt az élvezetet nem lehet leírni, el se lehet mondani, amit éreztek a pozsonyi jurátusok.

De nyugatról és északnyugatról már közelgett a zivatar. Ott már köd és homály kezdett támadni. Sümeg várát és városát s a közeli falvakat még jól láthatták, de Somlyóig, Ságig, Kemenesaljáig s a nagy magyar nyugati alföldig már nem tudott eljutni tekintetük.

Egyszer csak meghallották az ég lassú morgását. Azután megjött a szél, a záporosók előszele. Kezdetben lassan, azután erősebben, végre zúgva, üvöltve, sikoltozva az omló falak közt, a tört ajtók és ablakok nyílásain.

Dehogyan félt a jurátus ott a magasságban, ott a magányos rengetegben. Hanem azért ideje, hogy induljunk, menedékhez jussunk. Az út mégiscsak ismeretlen.

Nem mentek vissza Zalaszántóra. Kerülő lett volna, pedig ma még Sümegre kell érnünk, a nagy költőt még ma meg kell látogatni, pedig Sümegig még jó két óráig eltart az út.

A hidegkúti pusztára még szerencsésen leértek, még Bazsit is elérték,

de ott azután nyakukra szakadt a zápor. Nem is zápor, hanem felhőszakadás. Úgy omlott rájuk a víz a magasból, mint a zuhatag. Nyomban bőrig áztak. Födél alá nem állhattak. Nem is láttak a zuhanó áradatban épületet. Bazsíról Sümegig jó öt-hat kilométer. Ezen az úton nincs is se csárda, se puszta. Ernyőt istenért se hordana magával a jurátus. Németnek való készség a mindenféle napernyő és esőernyő. Ha volna is, hetvenhétféleképpen kifordítaná, befordítaná, s utóbb összetépné a vihar.

Az ázott ürge nem furcsább alakja a mezőnek, mint ahogy a hét jurátus a sümegi vendéglőbe beállított. Úgy folyt ki alóluk a víz, hogy az ivószoba rögtön tele lett körülöttük özönvízzel. A vendéglős nem győzött eleget nevetni rajtuk.

Szobákat nyitattak, s elkezdtek magukat szárogatni.

– A cipőt le ne vessétek, fiúk, mert azután föl nem tudjuk húzni soha. Csak hadd száradjon az a maga emberségéből!

De már azután, nyájas olvasóm, ne vedd rossz néven, ha megsúgom, hogy a cipőn kívül bizony a jurátus leöltött magáról mindent. Leöltött, kifacsart s a szobában kitergetett. Váltó ruhájuk nemigen volt más, mint fehérnemű. De az se ért semmit. Hiszen batyujuk is éppúgy elázott, mint a szivacs.

Istennek jó adománya ilyenkor a fiatalság, a jókedv s a jól szelelő pipa. Olyan füstöt csináltak maguk körül, hogy a kereket hozzá lehetett volna támasztani. De így is kellett. Hiszen cipőjükön kívül nem volt egyéb ruhájuk, csak amelyet a mindenható szabómester készített valamikor Ádám apánk számára.

De mégis írtak a nagy költőnek, hogy tiszteletére jöttek, meg akarják látogatni, amikor szíves lesz őket fogadni. Lett aztán bámulás és nevetés, amikor nyomban jött a nagy költő huszárja jelenteni, hogy a tekintetes úr szívesen látja, s minden pillanatban várja az úrfiakat. Maga jött volna értük, de éppen a szőlőből ballagott hazafelé, amikor a kegyetlen zápor útban kapta – éppen most vesz magára száraz ruhát.

No most mit csináljunk?

V.

Látogatás a nagy költőnél, Kisfaludy Sándornál – A társalgás – A nagy

ember mindent tud – Hol szerezte tudását? – Somlyó hegye – Mit dalol róla a Vörösmarty lantja? – Kik küldtek bort a Szózat költőjének? – Somlyó szépségeinek nincsen másuk – Mily gondolat születik a puszta várban?

A nagy embernél ázott, tört, zúzott ruhában tisztelgő látogatást tenni nem illik. De várakoztatni éppen nem szabad.

Nincs más segítség. Föl kell öltetni az ázott ruhát. Most legalább már nem csöpög belőle a záporosó. Fölfedezni előtte a balesetet. A nagy ember okos ember is, jó ember is, szívesen megbocsát. De menni kell rögtön.

A nagy költő akkor hetvenkét éves volt. Kopasz homlok, kopasz fej. Haját még fiatal korában vesztette el a Napóleon elleni háborúban. Csak tarkóján s halántéka irányában volt meg a haja. Bajusza közepes nagyságú, álla borotvált, rövid oldalszakálla szürkülő, de még nem egészen fehér.

A jurátus ifjak ismerték már arcképét, de jóval öregebbnek találták, mint ahogy arcképe után gondolták. Hanem állása, beszédje, feje tartása, mozdulatai férfiasak, katonásak voltak.

Ezek az ifjak voltak országos tisztelői közt az utolsók, akik messze földről jöttek, hogy őt személyesen megláthassák. Két hónap múlva meghalt. Halálának híre rettenetesen meglepte az ifjakat Pozsonyban. Ők még sok évet szántak a nagy költőnek. Halála nem is egészen volt természetes. Súlyos és véletlen betegségi balsors idézte elő.

Az a szoba, amelyben az ifjakat fogadta, ma is úgy van változatlanul, mint akkor volt. Ez a szoba az, ahol a padlón a sarkantyús csizmájának nyomát ma is mutogatják. Ahol íróasztalánál ülni szokott harminc éven át, ott a sarkantyú, mélyedést vágott vagy koptatott a padlódeszkába.

De hát sarkantyús csizmában járt volna?

A nagy költő ruhában, viselkedésben mindig előkelő úr volt.

Hiszen ifjúkorát a nemesi testőrségben töltötte. Azután tiszt lett a hadseregnél, fogoly a franciáknál. Nőtlen ember korában a világ legünnepeltebb, legszebb művésznője volt a kedvese. Magas rendű és rangú úrnők vették körül szerelmükkel. Amikor megnősült: neje is a legünnepeltebb asszony volt Túl-a-Dunán. A ragyogó szépségű Szegedy Róza. Himfy szerelmeinek istennője. Vajon ily életmódban lehetett-e a nagy költő más, mint nagyúri, előkelő. Hiszen évekig volt, mint József

nádorispán udvari főtisztje és igen kedvelt embere a nádori udvarban is.

Arcképén, melyet mindenki ismer, s mely egykor Döbrentei Gábornál volt, régi szabású, díszes magyar dolmány van áttört nagy ezüstgombokkal és gazdag zsinórozással. Állán feszes gallér, nyakán, vastagon hajtogatott fehér selyem nyakkendő. Ehhez feszes magyar nadrág s rojtos és sarkantyús huszárcsizma.

Így szokott menni ünnepre, vármegyegyűlésre, udvarhoz, akadémiába. De rendes mindennapi viselete mégse ez volt.

De nem is olyan egyszerű, mint például ott a szomszédságában barátjáé, Deák Ferencé. Deák sohase öltözött divat szerint; maga csinálta meg magának az ő egyszerű, előkelő divatját. De a nagy költő éppúgy figyelemmel volt a divat iránt, mint például Deák Antal, akivel szintén hosszú barátságban állott.

Ma is élő öreg barátom, Osváld Dániel szintén fölkereste a pozsonyi ifjak előtt egy-két évvel. Gondosan megfigyelte öltözetét, a hétköznapit.

Szarvasbőr nadrág, fekete lovagcsizma, kék posztófrakk nagy, sárga gombokkal, fodor az ing elején, fehér vastag selyemkendővel bepólyázott nyak, kissé bolyhos kürtőkalap.

Francia és angol divat, tehát világdivat volt ez akkor. Pedig közel hetvenéves volt már akkor a nagy költő.

A jurátus ifjakat egyszerű fekete házi öltönyben fogadta. A kandalló mellett ült, s ámbár nyár dereka volt s rekkenő hőség: mégis vígan ropogott a tűz a kandallóban. A nagy költő rest volt átöltözni, a kandallótűz mellett szárítgatta ruháit, őt is éppen úgy útban érte a zápor, mint az ifjakat. Apostol Józsi volt az ifjak szónoka:

– Édes hazánk nagy fiát és nagy költőjét akartuk személyesen megtisztelni, hogy visszatérvén szülőföldünkre, elmondhassuk, hogy mi szemtől szembe láthattuk Kisfaludy Sándort. Mi is nemesebbé leszünk ez által, becsületünk is nagyobb lesz otthon.

Ezt mondta a szónok.

A beszélgetést szóról szóra most már, hatvankét év múltán, nem lehet leírni. De a nagy költő nagy nyájassággal fogadta az ifjakat, meleg kézszorításban részesíté valamennyit, leültette őket, s elmondta, hogy ő is ebül elázott a nagy záporban. Jóízűen nevetett arra, amikor az ifjak felhőszakadásos kalandjukat elmesélték.

Nevét, vármegyéjét, vármegyéje követeit mindegyiktől elkérdezte. Az öregebb követeket mind ismerte. A fiatalok tehetségéről s várható

jövőjéről az ifjak véleményét szívesen hallgatta. Borsod fiatalabb követe, Szemere Bertalan iránt különösen érdeklődött. Csakugyan miniszter is lett ebből 1848-ban.

De ez mind nem lepte meg nagyon a jurátus ifjakat. Hanem meglepte az, hogy a nagy költő látszólag az ország minden vármegyéjét ismerte.

Hudoba Soma például zólyomi volt. Vele Szliácsról, Libetbányáról és a Bory nemes családról beszélgetett. Volt egykor egy Bory nevű barátja. Bizony Soma úr nem tudott a nagy költő minden kérdésére megfelelni.

Így jártak a borsodi jurátusok is, pedig ők már csakugyan tanult és ügyes ifjak voltak.

Apostol Józsinak az élet kisebb szerepet adott, mint amely ifjúkori ábrándjainak s a hozzákötött reményeknek megfelelt volna. Kis termetű, vékony ifjú volt, de mohó olvasó, figyelő és ábrándozó, költői és írói kísérletekben buzgólkodó. Úgy hallom, élemedett korában is ilyen volt, de különc embernek tartották. Utóbb úgy élt, dolgozott és halt meg, mint törvényszéki bíró. Hozzáférhetetlen, hajlíthatatlan, szigorú bíró volt.

Tudását nagyon kicsinynek érezte a nagy költő mellett. Pajzánkodtak is emiatt jurátus társai.

A nagy költő vele, mint borsodival, Borsod vármegyéről beszélgetett.

– Lássá, uramöcsém, itt a Balaton, s itt van az Örs nemzetségnek annyi helye, emléke és hagyománya. Alsóörs, Felsőörs, Kisörs, Kővágóörs s talán több is. A maga vármegyéjében is ott van Balaton nevű falu, s Örs vezér, Árpád híve ott is birtokot hasított ki magának a honfoglaláskor Kács faluban. Vajon Örs vezérre emlékeztető helynevek vannak-e ott?

Dehogyan tudta ezt Apostol Józsi.

Aztán elkérdezősködött Ónodról, utolsó Rákóczi fejedelmünk országgyűléséről, ahol két labanc követet az egybesereglett rendek összevágta. Vajon megvan-e még a templom, a régi vár? Hol mulattak és tanácskoztak az úri rendek? Él-e még sok szóbeli hagyomány a dicső fejedelemtől és fővezéréről, Bercsényiről? Van-e emlékkő vagy egyéb emlékeztető jel?

Mind nem tudott erről Palóczy László jurátusa semmit.

Lüköt és Lakatost is kétségbe ejtette a nagy költő az ő nagy tudásával. Jobban ismerte Torna vármegyét, mint maguk a tornai ifjak.

Kérdezősködött is, de beszélt is a szilicei jégbarlangról. Érdeklődött az iránt, milyen állapotban van a híres régi Sólomkő vára? Szeretett volna

valamit hallani a Dobozy nemes nemzetségek tagjairól, akik Torna vármegye nemesei. Valószínűnek tartotta, hogy az a Dobozy, akinek hőstettét és halálát megénekelte, ehhez a nemzetséghez tartozott. Megkérdezte: meddig járták meg a Szád sziklahasadékát? Vannak-e a hasadéknak tündérregéi, népmeséi, történeti hagyományai? Ismerik-e ezeket? Gyűjtik-e?

Bizony nagyot néztek erre Lükő és Lakatos barátaink. Hiszen ők csak Szádelőnél jártak, csak a falu diófáit ismerik, s a sziklahasadéknak csak torkolatát látták a malomig, de azon túl már nem hatoltak a sziklák rengetegébe. Holott maga a nagy költő egykor legalább a Cukorsüvegig megjárta.

Talán legrosszabbul járt még Fererczy Pista barátunk, bérces Ung vármegyéből. Tőle azt kérdezte egyebek közt a nagy költő:

– Láta-e, uramöcsém, a Szczinszki-Kamen tetején a tengerszemet? Fürdött-e benne?

Dehogy fürdött, dehogy látta. Sőt még csak hírét se hallotta. Volt utóbb emiatt kacagás, de csak az ifjak között.

Kacaghattok, jó pozsonyi ifjak.

Elevenebb honfi érzés alig lüktet a szívekben, mint a tiétek. Nemcsak daloljátok, de érzitek is azt a szót: „Hazádnak rendületlenül!”... S mégis mily csonkán, mily hézagosan ismeritek hazátokat. Pedig szent buzgósággal most is azért járjátok a világot. De a magas Ungból és Zólyomból, a szakadékos szép Tornából s a Tiszára dülő Zemplénből és Borsodból ide kellett jönnötök Sümegre, a Bakonynak napnyugati szélére, hogy az ősz, öreg hazafitól, a nagy költőtől kelljen meghallanotok: miként kell ismerni hazátokat.

De hát a nagy költő honnan ismerte?

Nemesi testőr volt ő egykor, régen, félszázad előtt, a király udvarában. Minden vármegyének ott volt nemes ifja. Együtt éltek, együtt laktak, együtt játszottak és viaskodtak, együtt keseregtek honuk állapotán, s együtt szívták magukba a vigasztalódást a hősi múlt dicsőségéből s a jövőnek hajnalodó reményéből. Együtt andalgott elméjük azon a rettentő titkon: vajon feltámadhat-e még a magyar valaha? Akkor még Széchenyi porban játszó gyermek volt, s Wesselényi, Vörösmarty, Deák, Kossuth meg se született. A nagy költő már akkor, mint húsz-huszonkét éves ifjú, minden üres idejét arra fordította, hogy nemesi testőrbajtársaitól elkérdezősködjék, s az ország minden hegyét, völgyét,

szirtjeit és folyóvizeit, minden városát, eleven és pusztá várát s népünk lelkének minden titkos mozgását tőlük megismerje.

Így törekedett hazáját megismerni.

Pedig csak annyi idős volt, mint most ti vagytok, pozsonyi jurátus barátaink.

Pedig akkor már katona volt, Európa minden nyelvén beszélt, minden művelt nemzet irodalmát ismerte, s ama szent érzések és gondolatok már sarjadoztak lelkében, melyekből fölépítette a magyar ősidőkből merített gyönyörű regéit.

Ígaza volt Apostol Józsinak. A hét jurátus sokkal különb, nemesebb, értékesebb embernek érezte magát, amikor a nagy költőtől eljött, mint azelőtt. Valami fény és melegség árad a nagy szellemből mindenkire, ha közelében lehet.

Szíves barátsággal bocsátotta el a nagy költő az ifjakat. Meghívta őket somlyai szüretjére. Megköszönték az ifjak, de a somlyai szüretre nem mentek el. Ha elmennek: ott lehettek volna a nagy költő temetésén.

Kisfaludy Sándor háza ott volt a sümegi vár tövében. A vár nem oly magas, mint a Tátika vagy Csobánc. Csak afféle magasságú, mint a Gellérthegy. Az ifjak nyomban fölsiettek rá. Onnan még egyszer megnézték a nagy költő házát és háza táját.

Fáradalmas napjuk volt az. Nagyot is aludtak utána. Reggelre minden ruhájuk rendbe jött, s vidáman indultak útnak Somlyó felé.

Somlyó!

Amint a sümegi hegy hajlásából kiértek, már meglátták Somlyót. A messzeségben ott ült méltóságosan Marczal síkjain. Sötétkék alakja ott már szemükbe tűnt, s azután mindig látták, amíg oda nem értek. Le nem vették szemüket róla. Nem is volt mit nézni körülötte. Balról a Ságtető, napkeletről a fekete Bakony. De mindegyik távolabb.

Mit is mond a Szózat költője Somlyóról?

Rideg Somlyó, térföldi remete,
Reád száll a mezők költészete.
Körül foly a nap, mint hű szerető,
Osztatlan hévvel téged ölelő.
A távol Marczal szellőt küld feléd,
Hogy illat és fény olvadjon beléd.

Mégis Somlyó, benned nincs érzelem,
Tőid levét hiába szeretem.
Megszégyeníteni fősvény kebledet,
Baráti kéz tölté e serleget.
De mit beszélek? Itt a bor!
Ahány csepp: éljen annyiszor
A hű barát s a szeretet,
Rideg Somlyó, Isten veled!

Története van ennek a gyönyörű költeménynek, de a jurátus ifjak akkor még nem ismerték se a költeményt, se a történetét. A költemény csak néhány hónap múlva készült az ifjak útjának befejezése után. Nem is egészen olyan szemmel nézték ők azt a fenséges hegyet, mint a költemény.

Hogy és hogy se történt: Vörösmarty megundorodott attól a sok rossz bortól, melyet a pesti kocsmárosok mérnek. S szilaj költői kedvében Rossz bor cím alatt megénekelte a pesti kocsmák rossz borát. Éppen ama napokban, amikor a pozsonyi ifjak úton voltak. Ebből a költeményből kelt szárnyra s lett példaszóvá az a mondás:

Költődnek, oh hatalmas Hunnia,
Légy-étetőt engedsz-e innia!

A költeményben megemlékszik Somlyóról és Tokajról is e szavakban:

Ki láta bort, zöldet, mint drágakő?
És híg aranyt, mely nyakba önthető?
Somlyó, Tokaj, halljátok a panaszt.
Fősvény hegyek! Nekünk nem szürtök azt!
Csapláros, méregkeverő!
Legjobb borodból adj elő.
Cudar biz ez, de ám igyunk,
Hiszen magyar költők vagyunk.

Vörösmarty ismerte Somlyót s borát is. A somlyait s tokajit tartotta a világ legjobb borának. Amilyen a drágakő, olyan zöldnek nevezi ezt a két bort. Valósággal igaza van. A tokaji szamorodni s a somlyai asztali bor valóban zöldes színű kissé, mint a világos smaragd. De ezt a két bort híg

aranynak is nevezi. Méltán. A tokaji aszúnak s a somlyai nehezebb bornak arany színű van. Mégpedig magyar s nem francia arany színű.

Erre a Rossz bor versre nekigerjedt néhány lelkes hazánkfia.

Micsoda? Hát a Szózat költője csak rossz bort ihassék? A hatalmas Hunnia az ő költőjét légyétetővel tartsa? Anélkül hogy újságokban fecsegték volna róla: vidékenként összebeszéltek lelkes hívei: küldjünk isteni italt a nagy költőnek.

Küldtek.

Eger éppen röstellte, hogy híres borát verembe szűrik el a nagy költő elől. Joó János küldött be Pestre jókora hordóval, de a leghíresebb borból. Tárkányi Béla írt hozzá költeményt. A költemény is jó volt, de az egri bor mégis jobb volt.

Ménesről, Arad-Hegyaljáról is küldtek alkalmas mennyiséget. „Borod sötét, mint a cigányleány!” Azt írja a költő Ménes boráról. Ilyen cigányleány-bort küldtek, amelyben „a szív édes lángja ég”. Sárosy Gyula írt hozzá édes, kedélyes költeményt.

Tokaj el nem maradhatott. Egykori öreg barátom, Szemere Miklós, akkor még ifjú kedvvel és erővel küldött egy hordót Vörösmartynak. Amikor meglátogattam, kérdésekre mutatott is akkora hordót. Kincset ért. De sokkal többet ért költeménye, amellyel a hordót útra bocsátotta. Oláh Dani cigánykereket hányt örömeiben, mikor aztán Vörösmartynak a tokaji borról írt remek sorait elolvasta. Hogy is lehetne zempléni jurátus előtt a tokaji borral egy nap emlegetni a kerek föld akármelyik borát?

Érmelléke se maradt el. A három Tisza fiú, László, Kálmán és Lajos, akkor még gyermekek, küldték a nagy költőnek az érmelléki hatalmas ízelítőt. Szőnyi Pál írta hozzá a szép kísérő levelet.

Somlyónak se volt szabad elmaradni. Innen azonban nem a szőlősgazda küldött, hanem Zádor György, Veszprém vármegye kiváló jelese s Vörösmartynak zsenge ifjúkori s halálig hű barátja. Vörösmarty, Deák, Zádor egykor sokat voltak együtt, s testvérként szerették egymást mindvégig. Zádor valamikor, mielőtt pápai tanár volt, Kemenesalján lakott, Somlyó közelében. Itt látogatta őt meg egyszer-kétszer Vörösmarty, s innen ismerte a nagy költő Somlyó hegyét, borát s Marcal vizének síkjait.

– Rideg Somlyó, térföldi remete!

Miért írja ezt Vörösmarty?

Egyszerű, világos oka van. A remete magánosan él odújában. Se közel,

se távol semmiféle társa. Így áll a síkság közepén Somlyó. Körös-körül semmi hegy, semmi domb. A Bakony félkörbe keríti Döbrönte várától a Dobos-rengetegen át Sümegig. De több kilométer távolságban. Ez az óriási körfal kelet és dél felől őrzi. Északra és napnyugatra a nyugati nagy magyar Alföld, Veszprém, Vas, Győr, Sopron, Mosony vármegyék rónavidéke, a Marcal, Rába, Répce és a Hanság lapályai. Ott áll Somlyó rideg magánosságban a szabad tér közepén. A napsugár, mint a nagy költő írja, hű szeretőként öleli körül, s szerelmi hevét nem osztja meg más hegyekkel. A mezők lélegzete, a szabad szél járása akadály nélkül szálldos körülötte. Valamikor óriási tűzhányókitörés lökte föl a magasságba. Köve, földje, alkata, vállalai, bazaltoszlopai ugyanolyanok, mint Badacsonyé. Magassága is csaknem akkora. Egyetlen föld alatti tűzháború alkotta mind a kettőt. Koruk is egyenlő.

Közel hozzá Kemenesalján a Ságtető, Berzsenyi álmodozásainak kedves tanyája. Ez is a tüzek föld alatti háborgásának alkotmánya. Gyönyörű alkat ez is. Magánosan áll ez is. Kisebb Somlyónál. Ennek alig kétharmada. Ilyen alakulás még Haláp, Szent György hegye, Tihany. De legfönségesebb Somlyó az ő büszke egyedülvalóságában.

Remete, de nem rideg.

Amikor a pozsonyi jurátusok ott jártak: akkor országunk legszebb hegye volt. Nemcsak alkatánál fogva. Művészi alakja ma is a legszebb. A legszebb vonalak tökéletes összeolvadásából áll képe. Egyenes és hajlott vonalak, félkörök s egész kör. Istennek utolérhetetlen mérőeszközei idomították.

Hanem akkor még díszítése is legszebb volt. Láttam én a Balatonvidéknek, Tokaj-Hegyaljának, Ménes-Hegyaljának, Pécsnek, Egernek, Budának minden szőlőhegyét. Szegény jobbágy volt ez mind Somlyóhoz képest. Ez a hegy tele volt már akkor hintve nyaralókkal, kápolnákkal, díszes épületekkel. Nem is igazi uraság volt az, Veszprém, Vas, Zala és Győr vármegyékben, akinek itt díszes, tágas épülete, szüreti mulatságra való tanyája ne lett volna. S minden közeli püspöknek, vagyonos szerzetnek, apátságának megvolt itt remek szőleje, gazdag pincéje, kényelmes úri hajléka.

Meg kellett ezt látniok a pozsonyi jurátusoknak.

Somlyó körös-körül van építve szőlővel. Minden oldalán híres bor terem. Leghíresebb, legértékesebb a vásárhelyi oldalon, utána a szőlősi oldalon, utolsó a dobai oldalon. Savanyú és keserű Somlyónak ez a bora,

de azért erővel és tűzzel teljes. Aki issza, el nem kábul tőle, de szíve meg nem lankad, s szerelme el nem gyöngül soha. Csodabornak tartják. Pedig a finom borok közt olyan, mint a finom tészták közt a tepertős pogácsa. Ha jó: jobb a világ minden tortájánál.

Rendes utak vezetnek a szőlőkön át körös-körül a kápolnákhöz, a hegyi forrásokhoz, a bazalttornyok alá s fel a fennsík tetejére. A jurátusok mindenhova elmentek. Egész napjukat rászánták reggeltől estvélig.

Méltán.

Ma ugyan már Badacsony külső díszítése a Balatonra néző oldalon szebb, mint Somlyó. De csakis ezen az egy oldalon. Somlyónak nincs hátamöge. Köves, műveletlen oldalt, erdős, csalitos részeket hiába keresnél Somlyón. Minden oldala egyaránt díszes és szép és fényes, mint a ragyogó női termet.

Látni akarták Somlyó várát. Meg is látták, be is járták. Az a vár egyenesen Bécs felé néz. Mintha hajdanában egyenesen Bécs ellen építették volna.

A jurátusok után én tíz év múlva jártam meg azt a várat. Még föl tudtam menni tornyára is. Még tornyának külső párkányán is körben jártam. Alattam a több mint ezerlábnyi mélység meg nem szédítette agyamat.

De az én ott voltomnak már több mint ötvenkét esztendeje. Úgy mondják barátaim: azóta nagyon összeomlottak a falak, s ma már a tornyot se lehet megjárni.

Pedig már a regék nagy költője is bús omladéknak találta ezelőtt száz esztendővel.

Pusztán áll, – az enyészetnek
Szomorító bús jele;
Hajdan büszke nemeseknek,
Most a baglyok lakhelye.

Szabadon jár s üvölt a szél
Az ablakon keresztül.

Borzasztó bús, mély csend hallgat
A falak közt mostan ott.
Hol hajdan az úri élet
S öröm mozgott és zajgott.

Ilyennek találta már száz év előtt a nagy költő Somlyó várát.

A jurátusok elmerengtek a romok fölött. Még a messzelátás gyönyörűségeit is köddel vontá be merengésük gyengén bús érzete.

Mi az, ami lelkünket eltölti, amikor a hajdankor büszke alkotmányának omladékait látjuk? Mi lepi meg szívünket? Szívünket-e vagy agyunkat? Gondolat-e, vagy érzés-e, képzelet-e, vagy ábránd, vagy álmodozás, amely megfogja, megkötözi, és gyakran meggyötri szellemünket?

A nagy költő a bús magyar hazafi szemével nézte a hajdani idők elmúlandó emlékeit. Hajdan dicső volt a magyar, erős és hatalmas. Ma híre sincs már nagyságának, s a világ szemében kicsinyek és szegények vagyunk. Se szabad hazánk, se független létünk.

Azt írja a nagy költő Somlyó váráról:

Ha hogy ide vetemedik
Egy mostani hazafi,
Ki a régi magyarokhoz
Igaz rokon s atyafi:
Hajh, miket kell éreznie
Feldagadó keblébe,
Ha Hunnia, a hajdani
A dicső jut eszébe.
Haj barátim! ősidőtől
A magyar, a mostani,
Azoktól, kik itt fent laktak
Be el tudott fajzani.
Be leszállott a magasról
Természete, termete,
Szerencséje, tehetsége
híre, neve, kellete!

S vajon így dalolt-e Kölcsey és Berzsenyi, újabb korunk e két költőóriása? Sőt mennydörgő hangjával gyakran még Vörösmarty is?

Elandalodtak pillanatonként a jurátus ifjak is. Hiszen Apostol Józsi ott egy szögletfal omlatag fokán elszavalta a nagy költő borús merengését. S nem hatná-e meg a költészet hatalma s a honfi bánat rezgése a fogékony

ifjú lelkeket?

De ők azért másként is nézték a romokat, nemcsak a bús magyar hazafi szemével.

Íme, itt volt a lovagterem, a nagy palota, az áldomások és felköszöntők vidám tanyája.

Íme, a vár büszke úrnőjének virágos szobája és titkokkal teljes hálófülkéje!

Íme, ez a benyíló a szűz hajadon illatos fészke, annyi ábránd, annyi remény, annyi könny és öröm tanúbizonysága.

A múltnak is volt keserősége, s a jelenvaló kornak is van öröme.

Nemcsak holttest a puszta vár, aki fölött csak keseregnünk lehetne, hanem eleven tanúbizonyság is arról, hogy őseink erősek, dicsők és hatalmasak voltak, de mi vagyunk utódaik, méltók az apákhoz, s talán még erősebbek. Hiszen nem szül gyáva nyulat Núbia párduca.

Hogyne jutott volna eszükbe Kölcsey kesergése:

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére?

Itt van a hon, ah de nem a régi!

Eszükbe jutott bizony. De azért máson is járt az ő lelkük.

Támasszuk fel, tehát újra a múltnak dicsőségét, a hazának erejét és nagyságát s országunk szabadságát és függetlenségét!

Ez is eszükbe jutott.

VI.

A hét magyar ifjú gondolata – Pápa, Szili-Sárkány, Cenk, Kismarton – A börtönügyi tanulságok Fraknó várában – Hazatérés – Az ifjak története egyéenként

Hét névtelen, szegény magyar ifjú. Se nagy név, se nagy vagyon, se óriási tehetség, se mértéktelen nagyravagyás. Történelmi alakká nem is lett egy se. Se cselekmények, se írott alkotások nem őrzik nevük emlékezetét. Egy részük törvényhozó lett ugyan, de még ott is közlegénysorban.

És mégis mennyi erőt látok én e hét ifjúban, mennyi dicsőséget nevükön!

Érezték, hogy új ég, új föld támad fejük fölött és lábuk alatt.

Érezték, hogy más a honfi kötelesség ma, mint volt eddig. Ne csak merengjünk a múltnak dicsőségén, ne csak védelmezzük az eltűnt idők korhadó alkotásait, ne csak átkunk és imádságunk szálljon ellenségeink ellen, hanem alapítsuk meg a jövőndőt, szerezzünk jogot és szabadságot a népnek, lelkesedést a nemzetnek, s szegezzünk fegyvert, éleset és súlyosat, az ellenség ellen.

Még szellő se mozdult, még sejtelem se támadt: lesz-e valaha még a magyarnak függetlenségi harca valamikor? Az a hét ifjú még honfi ábrándokkal s ifjúkori pajzánkodásokkal töltötte ideje nagy részét, de már ott, Somlyó várának omló falai közt hét honvéd volt ő testben, lélekben. Csak azt nem tudta: mikor kerül rá a sor.

Majd négy év múlva, jurátus urak! Négy év múlva!

Hanem addig is: „Hazádnak rendületlenül...”

Késő este lett, amikor a nagyszőlősi kocsmába értek, hogy ételüket-italukat elköltsék s nyugalomra térjenek. El is voltak fáradva kegyetlenül. Reggel tanakodtak: ne ránduljanak-e ki a dömölki apátságához. Ság tetejére, Kemenesaljára? Nem tették. Alig telt volna ki idejükből.

Pápara kocsin mentek. Hosszú parasztkocsira fölrakodtak valamennyien. Két forint és harminc pengő krajcárt fizettek fuvarpénzül. Ma hat forint volna ekkora fuvar ára.

Pápán nem volt mit megnézniük. Csak a nagy és szép templom kötötte le figyelmüket. Meg a zsidók sokaságán csodálkoztak. A kálvinisták nagy kollégiuma üresen állott, szünidő volt. A grótot és várkastélyát nem akarták meglátogatni. Pozsonyból jól tudták, hogy a gróf nagy pecsovics.

Nekiváltottak az ihászi útnak. Cenk felé – Széchenyihez!

Pápáról megint kocsin mentek. Keresztül a Marcal vizén, keresztül a Rábán. A rábaközi magyarság meglepte őket. Tagbaszakadt, magas szál emberek. Öltönyük színe világoskék. A magyarnak mindenütt sötétkék a viselete, csak itt világoskék, sehol másutt. A legszebb faj ez, a tudósok szerint, a hajdankor legerősebb, legvitézesebb magyarságának, a besenyőknek ivadéka.

A legjobban meglepte a jurátusokat a rábaközi nép nyelve és beszéde.

Szili-Sárkányban vagy hol végignéztek, végighallgattak valami kocsmái falusi parasztmulatságot. Sehol se oly gazdag a magyar nyelv, mint itt. Szólásai, mondásai, példabeszédei, bölcs mondásai, szójátékai, dalai, pajzán enyelgései végtelenek. A regösök ős szokásai sok faluban

ma is változatlanul állanak fenn. Falusi parasztköltők egész serege sorba szed s megénekel évenként minden nagy és kis esetet, ami a faluban és környékén történik. A költeményeket egymásnak elszavalják, házról házra viszik – ha megtetszik, sokan maguknak leírják vagy leíratják, a szép részeket pedig emlékezetükben megőrzik, firól fira szállítják. Száz meg száz készül évenként. Átkok és áldások, köszönések, üdvözlések, felköszöntések, szóbeli képek és elmésségek, vidám beleszólások ezer változatban. Csak össze kellene gyűjteni valahára.

Fölséges mulatságot találtak ebben az ifjak.

De egyebet aztán Cenken se találtak. Úgy jártak Széchenyivel is, mint Deákkal. A haza bölcse se volt otthon. A legnagyobb magyart se találták otthon.

Sopronban megnéztek minden megnéznivalót.

Kirándultak Kismartonba, hogy az Esterházy herceg fejedelmi lakhelyét megletsék.

Valami jámbor, ártatlan betegsége volt annak a kornak. Ez a betegség megvan minden nemzet sok rétegében. Sok hígvelejű ember hiú, sőt büszke arra, hogy milyen gazdag emberei vannak az ő nemzetének.

Zsidó betegség ez.

Összejön öt-hat szegény zsidó. Most is éhes, s azt se tudja, mit eszik holnap. De elmélkedik a fölött, mennyi pénze lehet Rothschildnak. Kisütik nagy nehezen. Több pénze van, mint a császárnak. Még a potentátok is hozzá fordulnak kölcsönpénzért, ha megszorulnak. S amikor ebben megállapodtak, akkor arcuk földerül, megvan vigasztalásuk, elfelejtik éhségüket s holnapra néző aggodalmukat. Mi szegény zsidók se vagyunk hát utolsó emberek!

Pedig mit ér a szegény zsidónak, ha Rothschildnak százmilliója van?

Éppen így büszkélkedett sok magyar az Esterházy herceggel. Huszonöt nagy uradalma, ötven vára, száz kastélya, ötvenezer jobbágya, katonái, huszárjai, granatérosai, ágyúi, tüzérei!

Hú, mekkora nemzeti kincs ez!

Egymillió forintot vesz be évenként gyapjújából.

Csak juhászcutyája több van, mint a híres Sutherland hercegnek juha. Fogadott rá, s megnyerte fogadását.

Tamási vadaskertjében gulyaszámra legelnek a szarvasok, őzek, dämuvadak.

Bécsi képtára gazdagabb, mint valamennyi császári főhercegé.

Lovainak szerszáma arany, patkója ezüst, s minden mentéje uradalmat ér.

Valljátok csak meg, jurátus barátaink, hogy ti is megszedültetek kissé e hiábavaló nemzeti hiúságtól, s azért mentetek Kismartonba.

S ezért mentetek Fraknó várába is.

De itt azután már tanulmányra, komoly elmélkedésre is nyílt alkalom. Itt már egy darab középkort is láthattak színről színre.

Látták is, meg is nézték.

Esterházy hercegnek vérjoga volt saját népei fölött. Bírói hatalmának intézményét úriszéknek* nevezte az alkotmány. Itt ítélt elevenek és holtak fölött, szabadság, vagyon, becsület és élet fölött. Igaz, hogy az úriszéken ott volt a vármegye táblabírája is, fiskusa* is, törvényes bizonyosága is, de azért ez a bíróság mégiscsak a herceg bírósága volt, a herceg nevében ítélt, s a herceg fizette a bíróságot, s az ítélőbírók a herceg tisztjei voltak.

Fraknó váróban volt az uraság tömlöce. A hosszabb fogságra ítélteteket oda hordták össze. Ott volt tele velük minden pince, minden odú, minden fali fülke. Ott éltek a rabok fél kenyéren, ott gubbasztottak, kezük-lábuk bilincsben, vasban; ott feküdték meg időszakonként a derest.

Az ország művelt emberei akkor vitatkoztak legtöbbit a büntetőtörvényen, a fogházrendszeren s a mindenféle büntetések nemein és természetén. Vajon miért büntessünk? Azért-e, hogy bosszút álljunk? Azért-e, hogy megjavítsuk a gonosztevőt? Vagy azért, hogy a gonosztevőktől egyszer-mindenkorra megmentjük a köztársaságot? Eltöröljük-e vagy fenntartsuk a halálos büntetést?

Apostol Józsi és Hudoba Soma különös élénkséggel tárgyalták ezeket a kérdéseket.

Nohát itt vannak a rabok. Nézzük meg őket, beszéljünk velük, faggassuk ki őket is. Hát ők melyik elméletet tartják legjobbnak?

A várkapitány szívesen megmutogatott a pozsonyi ifjaknak mindent. A kincstárt, a ritkaságok tárát s minden gyűjteményt. A rabokat is.

Volt bizony ott elég lóköető, verekedő, gyilkos, kóbor cigány, tolvaj, vásári orv. Még egy zsidó is volt Nagymartonból. Az ifjak tiszteletre méltó bizalommal kérdezősködtek náluk a különböző büntetési elméletek értéke felől.

Dehogyan értettek a gézengúzok semmi okos szót. Sőt még nevetett is

egyik-másik. Hogy úgy megbecsülik őket! Abban azonban mindnyájan egyetértettek, hogy a legjobb büntetési elmélet az lenne, ha egyszer életükben már jóllakhatnának. Olyan éhesek: bőgőnek nézik az eget.

Bizonyos, hogy ebben az egyben a raboknak van igazuk. Minden büntetőelmélet közt mégiscsak az az első, hogy a rabokat vagy lássák el étellel, vagy eresszék szabadon, de éhen el ne pusztuljanak.

Azt is megsúgták a pozsonyi ifjaknak, miként nyújthatnának segítséget.

A bástya magas. A börtönablakokat kívül nem őrzi senki. A raboknak van kötélük, kosaruk. A kosarakat köteleken leeresztik, s a tekintetes úrfiak jó szívük szerint rakjanak bele annyi élelmet, amennyit akarnak.

Így történt.

Az ifjak összevettek annyi kenyeret, paprikás szalonnát, tepertőt, sósperecet, amennyit tudtak. A rabok felhúzták magukhoz, és csaptak olyan lakodalmat, hogy még ma is áldják érte a jurátus urakat. Ha ugyan élnek, s időközben meg nem haltak.

– Most már mi is befejezhetjük elbeszélésünket. Fraknó várából az ifjak egyenesen Pozsony felé irányozták útjukat. Az országgyűlési szünet is letelt, pontosan ott kellett lenniük.

Országgyűlés végével hazaszéledtek. Ki-ki a maga vármegyéjébe. Sohase jöttek többé össze. Együtt egyszerre sohase látták többé egymást.

Vajon mi lett velük? Mit határozott fölöttük az ég?

Lakatos Miklós még él. Talán közelebb a kilencvenedik életévhez, mint a nyolcvanadikhoz. Még Pozsonyban az országgyűlés alatt megkapta az ügyvédi oklevelet. Azután honvéd lett. Életét, vérét hazájáért. Szívébe gyökerezett a „Hazádnak rendületlenül”... Bujdosott, viaskodott az étellel, dolgozott becsülettel. Utóbb, mint képviselő a függetlenségi eszméket képviselte. De igazán és komolyan. Isten tartson még sokáig, öreg barátom! Ha olvasod soraimat, tégy tanúbizonyságot soraim igazságáról.

Apostol Józsefről már elmondtam röviden élete történetét. Különködő egyéniség, de szilárd és lelkes hazafi volt utolsó leheletéig. Vagy huszonöt év előtt aludt el örökre.

Orbán Miklós volt köztük a legszebb ifjú, a legdaliásabb alak. Minden ismerősének sok jó és büszke reménysége sugárzott alakja körül. De az élet kegyetlen volt hozzá. Korán elhalt, s ahogy értesültem, talán a nagy évet, 1848-at se érte meg. Porait régen fölszívta már az édes anyaföld,

amelyet annyira szeretett.

Oláh Dániel tisztos férfikorra jutott. Ő is kivette becsületes részét a nagy év hősi harcaiból. Azután ügyvéd lett és gazda. Virágzó nagy szőlőket művelt, s hatalmas tokaji borokat termesztett bényei szőlőjében. Mindig kemény magyar maradt, s jókedvű, vidám lélek. De régen elköltözött ő is.

Hudoba Somának is tökéletes az élettörténete. A nagy év nemes és nehéz munkát rótt az ő vállaira is. A függetlenségi harc után nehéz rabságra hurcolta a katonai önkény, amiért hadi pénztárosként szolgálta nemzetét. Amikor kiszabadult: elköltözött Zólyomból. Áttelepedett Rimaszombatba, s ott nagy pénzügyésznek lett előkelő tisztviselője. Hivatalban, vagyonszerzésben, családi és társas életben példás férfiú. Talán tizenöt-tizenhat év előtt halt meg.

Hát Lükő Gézaról mit szóljak? Nemes, jó barátom volt, s naponkint együtt voltam vele sok esztendőn keresztül. Amikor az országgyűlésen vármegyéje egyik kerületét képviselte, mint a legelszántabb függetlenségi férfiú.

Elmondom róla utolsó találkozásunk történetét.

Közel húsz év előtt az a hír járta be a világot, hogy Oroszországgal háborúba keveredünk. Lükő Géza akkor már nem volt képviselő, de egy napon fölkeresett lakásomon.

Ugyanaz az alak, mint régebben, de kissé előrehajolva. Szürkülő bajusz, szürkülő szakáll, csontos fekete arc, tüzesen égő szemek.

– Valamit gondoltam, barátom, hozzád jövök segítségért, jó tanácsért. Nézd csak, kezeim nagyon reszketnek. Egyéb bajom nincs, erősnek érzem magam, de írni már nem tudok, s enni is nehezen. Mondd meg csak, barátom, miként lehetne e reszketésből kigyógyulni?

Mutatta kezét, karját. Bizony az nagyon reszketett. Megnéztem arcát, termetét. Jól elmúlt már akkor hatvanéves. Pajzánkodtam.

– Hát azután mit akarsz te, Géza bátyám, a kezeddel, ha egyszer kigyógyítjuk a reszketésből?

– Tudod, az oroszokkal 1849-ben még nem számoltunk el egészen. Nekem még volna vele egy kis számadásom. Azt hallom, most háborúnk lesz vele. Szeretnék beállani önkéntesnek. De ily reszkető karral nem vesznek be. Pedig még tudnék valamit használni. Ha egyebet nem: útjába állanék egy golyónak. Ne menjen neki bolond ésszel jóra való fiatalnak!

Néztem az öreget. Csatatéren akar meghalni. Egy könny szüremkedett

szemembe. Megöleltem. Ne lássa a hitvány könnyet!

Ó, öreg barátom! De más korban nőttél te fel, mint a mai fiatalság!

Ki ad többet érte?

Kisfaludy Sándornak se gyermeke, se végrendelete nem maradt – A leltári összeírás – Nemzetsége – Könyvtára – Ruházata – A kótyavetye

Nem vidámsággerjesztő szó ez: ki ad többet érte? Amint hallja az ember, mindjárt kótyavetyére gondol. Így hívták hajdan az árverést. Szegény embernek ökrét, tehenét, borját, malacát szokták így elharácsolni meg nem fizetett adó és adósság miatt.

Bizony a nagy költő ingó-bingó jószága is kótyavetyére jutott.

Kisfaludy Sándor 1844. évi október 28-án halt meg. Idős ember volt már, 72 éves, de erős ember. Élhetett volna talán még sok évig, de úgy látszik, bízott erejében, s nemigen vigyázott magára.

Az országgyűlési ifjak beszéltek nekem, akik halála előtt két hónappal hódoló tiszteletére járultak eléje, a következő esetet. Ők is bőrig áztak, mint az ürge, amikor Tátika várából jövet Sümegre értek. De a nagy költő is bőrig ázott, amíg sümegi szőlejéből lakására ért. Orvul zúdult rá útközben a kegyetlen zápor, ernyője nem volt, nem is szokott lenni, sebes záporosó hamar csúffá teszi az embert. Az ifjak száraz ruhát öltöttek, úgy mentek hozzá, de a nagy költő nem öltözött át. Úgy fogadta őket vizesen. Csak annyit tett, hogy a kandallóban nagy tüzet gyújtatott, leült a kandalló elé, s ott szárogatta föl magát.

Meghalt. Érvényes végrendelete alig maradt, vagy legalábbis nem tudok róla. De örököse sok maradt.

Neki ugyan gyereke se Szegedy Rózától, se második nejétől nem maradt, hanem volt hét testvére. Ezek közül Kisfaludy Boldizsár, a kezdő költő már rég meghalt fiatalon. Kisfaludy Károly, a nagy költő is meghalt már 1830-ban. Egyiknek se volt maradéka. Teréz és Anna húgai s Dániel öccse is számításon kívül maradt, de Mihály és János öccsének éppen kilenc gyereke s vagy harminc unokája. Milyen áldás lenne az, ha minden igaz magyar család ily szapora tudna lenni! Egyszer még meghódítanók a világot!

A nagy költő halálakor a legközelebbi rokonok közül kis unokahúga, Rózsa volt közel. Mihály öccsének fia volt Móric, a vitéz honvéd ezredes. Az ő gyermekei közt van Kisfaludy Rózsa. Nem gondolom, hogy ő lett

volna. Hiszen akkor talán még meg se születhetett. De jelenvaló rokonként ez a név szerepel.

Nemesember után nem volt szokás, nem is volt törvény rendelte szükség hagyatéki leltárt, vagyonösszeírást készíteni. Az örökösökön kívül kinek mi köze ahhoz, mije maradt az elhunytak. Nemesi birtok nem fizetett akkor se adót, se százalékot, se semmiféle illetéket. Mindezt az osztrák rendszer sózta ránk.

A nagy költő pedig nemesember volt a legjavából. Nemzetsége éppoly régi és dicsőséges, mint magáé Árpádé. Az ő dédőse Előd volt, Álmos vezérünk vezértársa. Ennek fia Szabolcs volt, Árpád apánk vezértársa. Ennek unokája Csák vezér volt, akitől származott egyenes ágon a nagy költő. Nincs ebben semmi kétség.

A nagy költő valóságos nemesi neve így hangzott Csák nemzetségből származó Kisfaludi, Döbrentei és Hímeskeői Kisfaludy Sándor. Birt is, itt-ott még holmi birtokfoszlányokat a legősbibb vagyonból is. Noha éppen ezer esztendő viharzott már el a család fölött. Igazán viharzott.

Nem kellett volna hát leltárt készíteni. Azonban a rokonok távol voltak, részben kiskorúak is voltak, a nagy költő úri háza gazdátlan maradt, elfüstölgött volna az örökség erre-amarra. Bogyay Lajos volt a járásbeli főszolgabíró, bölcs-ésszel és atyafiságos jóindulattal azt tanácsolta: írják össze az ingó-bingóságot.

Össze is írták. Az írásnak, amelybe mindent beleszorítottak, ez a neve: Feljegyzése Néhai Tekintetes Kisfaludy Sándor Táblabíró úr elhunytá után hátrahagyott javaknak.

Oh, hivatalos ész! Ha egyébként nem tudnánk, ki volt az a Kisfaludy Sándor, bizony ebből nem tudnánk meg egyebet, csak azt, hogy holmi szürke tekintetes úr volt. Még csak azt se, hogy a Magyar Akadémiának rendes tagja volt. Amiben egyébiránt teljes életében sohase volt semmi gyönyörűsége.

Nem is tudott akkor még a hivatalos ész semmit arról, mi a költő, s mije volt Kisfaludy Sándor a magyar nemzetnek. Akkor még Arany, Tompa a világon se volt; akkor még Jókai, Petőfi, a két óriás, a porban futkározott, noha már mind a kettő emelgette szárnyát. Akkor még Vörösmarty volt az egyetlen nagy költő, aki élt, és Kisfaludy Károly, aki már régen meghalt. Hogy tudta volna azt Sümeg városának íródiákja, ki volt ez a Kisfaludy Sándor?

Fölírtak mindent az első szobában. Ez volt a nagy költő hálósobája.

Egyúttal pipázószoza is, ha sok volt a férfi vendég. Ebből nyílt az írószoba. Ebben készült a nagy költő sok remekműve. Itt van kikopva az íróasztal alatt a deszkapadló. A költő sarkantyús csizmája koptatta ki. Itt volt a könyvtár is.

A könyvtárról ezt jegyzi föl az írónők: Szinte egy faalmáriomban több összeírandó könyvek.

Sohase írta össze ezeket senki. Több ezer darab könyv és jegyzék. Ezek közt Szegedy Róza napi jegyzetei s a nagy költő gazdasági följegyzései. Becses korjellemző apróságok. Hányódtak-vetődtek, több mint harminc esztendeig. Elvégre Darnay Kálmán barátom a maga örökké kutató szemével fölfedezte, megszerezte, s a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Most hát nemzeti kincs.

Azután fölírták az előszobát. Ez választja el a régi öröklött házat attól a két első szobától, amelyet már a nagy költő toldott hozzá.

Ebből nyílt balra az ebédlő meg abban a szép rendben és ékességben, amelyben a dicső asszony, Szegedy Róza hagyta tizenkét év előtt. Ez nagyszoba volt.

Innen mentek Szegedy Róza szobájába. Amelyet legjobban szeretett. Ez volt hálószobája is. Itt végezte reggel és este áhítatos imáit. Itt feküdt az utolsó betegségében, s itt adta vissza az égnek tiszta, nemes lelkét.

De mindezt azokból a hivatalos írásokból élő ember nem sejtheti. Csak az a limlom van felírva, amit ott találtak. Egy ágy, egy másik ágy, hús-vánkos, egy rossz köpönyeg, szájmosó, kávésfindzsa, matrac stb.

Azután sorba jön a cselédszoza, konyha, másik cselédszoza, tyúkház, lóistálló, fészker, tehénistálló, padlás, életes ház,* major alatti pince, granárium,* góré, méhes ház, szerű, gyümölcsöskert.

Nincs fölírva a sümegi, somlyai és badacsonyi szőlők, pincék és borházak fölszerelése.

Amikor a sümegi borház János püspök birtokába került: ott találták a nagy költőnek egy botját és zsebbeli kalamárisát. A püspök úgy rendelte, a két tárgyat ott hagyják mozdulatlanul. Ha jön kegyeletes utazó a nagy költő nyomdokait keresni: ott találja kézi szereit. Ezeket én is láttam.

Az a zsebbeli kalamáris is kiment már a divatból. Nagyon régen nem láttam már sehol. Esztergályos munka. Három darabból állt. Mindegyik fatok. Az alsóban a porzótartó. A középsőben a tintásüveg. Harmadik darab a födele. A három darabot csavarosan erősítettük egymásra. Jól záródtak, s akkor egy darab volt a három. Külső zsebben hordtuk

kényelmesen.

Mindez kótyavetyére került. Írásba is vették. Az írás így szólt: Néhai Tekintetes Kisfaludy Sándor Táblabíró úr elhunytával hátrahagyott ingó javaknak kótyavetye útján történt eladásáról szóló jegyzék.

Az árverésen ott volt Bogyay Lajos főszolgabíró. Sok tárgyat vett. Egyebek közt a nagy költő frakkjait ő vette meg. Akkor nagy divatban volt a frakkviselés.

A nagy költő is szerette ezt a furcsa ruhát. Fülöp József rég elhunyt s Osváld Dániel most is élő öreg barátaimtól tudom. Osváld Dániel 1842-ben hétköznapon tisztelgett nála. Sárga gombos kék frakkban, szarvasbőr nadrágban, bolyhos kürtőkalapban volt a nagy költő, fodros inggel. Valóságos francia udvarbeli alak. Úgy hallottam, a komor Deák Antal is szerette hordani ezt a viseletet. Öccse, Deák Ferenc, sohase öltötte magára.

Ott volt a kótyavetyén a rokonok közül a nagy költő unokaöccse s egyik örököse, Kisfaludy Móric, már akkor táblabíró. Ő is sok mindent összevett, mint legtöbbet ígérő. Ott volt Eitner Sándor egykori barátom és képviselőtársam, mint legényember. Ő is vásárolt, inkább kegyeletből. Ott a volt vármegyéből Kun József, később alispán. Tisztességből ment oda. Kegyelet hajtotta a nagy halott iránt.

Hanem hát kegyelet ide, kegyelet oda: az a kérdés:

– Ki ad többet érte?

A város dobosa üti a dobot. Hivatalos buzgósággal üti. Napszám jár érte. Mikor kezébe adják a váltóforintot, azt mondja:

– Pedig egy konyhabeli almáriomot jobb szerettem volna!

– No csak rajta!

Meg is vette rögtön a konyhabeli almáriomot.

Az udvarra van kihordva minden szerdék.* Mindent meg lehet látni, mindent jól megnézni. Mit ér? Megéri-e a hurcolkodást? Nem esik-e szét az útban? Az ember hiába ne adja ki pénzét.

Kis elkerített árnyékos kert van az udvaron. Szép tamariszkfák, buja orgonabokrok. A dicső asszonynak hajdan kedvencei. Alattuk van pihenőhelye, édes hűselője. Kőből faragott, díszes szék. November vége felé jár az idő. Hűvös napok, fagyos éjszakák. Bágyadtak már a tamariszkok is, az orgonák is. De azért bámulja a sürgő-forgó népesség. Kint az utcán ácsorgók, szájtatók sokasága. És talicskák és talyigák és egylovas és szamaras kocsik, hogy a megvett ingó-bingót elszállítsák.

– Ki ád többet érte?

Meg-megperdül a dob, szinte sérti a fület. De sírók, panaszkodók, sorsüldözöttek, átkozódó alakok, kárvallottak nincsenek. Kihalt a két dicső hitvestárs, s nem maradt utánuk senki, Szegedy Róza tizenkét éve álmodik már a sümegi temetőben. Sírján, sírkövén ott tartja éber szemét Csobánc vára, Tátika vára. Annyi ábrándnak, annyi meleg érzésnek, annyi édes búsongásnak ragyogó fészkei egykor. – De ott fekszik már közelében a nagy költő is. Sírdombja még kopár, de Szegedy Rózáét már fű benőtte, virág koszorúzza.

És örökké koszorúzza mind a kettőt a hálás nemzet élő kegyelete.

Haj, de az a dobszó. S az a:

– Ki ád többet érte?

A nemzet nagyjainak apró-cseprő dolgát mégse volna szabad kótyavetyére bocsátani.

Nagy Miklósról

Mikor ismerkedtem meg vele? – Alakja és jelleme – Miként gondolkodott a sajtóról? – Gondossága a szerkesztésben – Miként lettem íróvá az ő buzdítására

Egész emberöltő óta ismertem, szerettem és becsültem. Jó és bizalmas barátság állt fenn közöttünk. Nem minden dolgába avatott be, mert lelkének határtalan gyöngédségével azt gondolta, terhemre volna. Sokszor észrevettem, s emiatt sokszor pajzánkodtam vele. De legnagyobb és legkényesebb titkait, úgy hiszem, mégis közölte velem. Csak a legutolsót nem és a legszomorúbbat. Amely őt rábírta a halálra.

Boldogult Lajos testvéröcsém tudósnek készült, nemzeti irodalomtörténetünk bűvárának. Nagy tehetséggel és csodálatos buzgósággal fogott a nehéz munkához már tizenhét éves korában. Nagy emberek figyelmét vonta magára már akkor, amikor még tanuló volt. Kolozsvárott Szabó Károly és Sámi László, Debrecenben Révész Imre, Pesten báró Eötvös József. Nagy Miklós lapjába, a régi jó Vasárnapi Újságba már 1869-ben írogatni kezdett, s 1870-ben már rendes, névtelen s minden zajtól irtózó munkatársa lett. Ha Pestre jöttem, fölkerestem öcsémet. Itt és ekkor, 1870-ben ismerkedtem meg Nagy Miklóssal. Olyan lélek volt ő is, amilyenek az én öcsém indult. Szeplő nélkül való, remek és tökéletes. Össeillettek.

Ezóta tart barátságunk. Öcsém csakhamar meghalt. De én Nagy Miklóst, valahányszor Pestre jöttem, soha el nem mulasztottam volna meglátogatni. Rettenetesen hatott rám halálának s halála módjának híre. Mindent elhittem volna a világon, csak ezt nem. Hiszen még egy hónap előtt is nagy terveket szőttünk-fontunk. Öcsém írott művei s levelezései szanaszét vannak, s megérdemelnék az összegyűjtést. Nagy Miklós úgy érezte ezt, mint én. Biztattuk egymást a munkára. Abban állapotunk meg egy hónap előtt, hogy amint én a nyaralásból hazatérek, s ő iratainak rendezését befejezi: nyomban munkához látunk együtt, összefogva, buzgón.

S íme, elbúcsúzott az élettől, s én már csak sírját látogathatom meg.

Jól termett alak volt, közepesnél valamivel magasabb termet, minden

izma telt, egészséges alakú és nagyságú fej, szelíd tekintet. Se arcát, se ruházatát nem szoktatta a piperés gondozáshoz, de azért nem hanyagolta el egyiket se. Külseje békés, jóízű nyárspolgárhoz, kisvárosi tisztes tanácsbelihez vagy középiskolai tanárhoz hasonlított. Nyolc-tíz év óta termete az elhízásra mutatott hajlandóságot.

Mindez azonban külsőség és esetleg. Előhaladt életkorban mindemellett lehet az embernek szívbaja, nehéz lélegzése, tüdőtágulása s a légzés szerveiben idült hurutja. Neki talán mindez megvolt, élemedett kora s szívbaja mindenesetre. Sőt úgy vettem észre, szívbjának is voltak már mellékes járulécai. De még ez is mind csak külsőség. A lélek és a jellem amellet ép és tökéletes maradhat. S nála ép és tökéletes maradt.

Lélek és jellem!

Azt gondolhatná az ember, hogy a lelket és jellemet könnyű részleteiben ismertetni. Könnyű akkor, ha a végzet nagy események, nagy szenvedélyek s alkudni nem tudó nagy és konok akaratnyilvánulások közt hányja-veti az embert, mint hajót tengeren a vihar. Vihar által hányatott hajónak ezer meg ezer részletből álló gazdag története van, s az írónak, mikor e történetet lerajzolja, könnyű remekelni.

De mit csináljon a szélcsenddel? Amikor szellő se mozdul, víz se mozdul, sima és fényes a víz háta, rendben és szabály szerint folyik a hajón minden, a napkelte és napnyugta, delelés és éjfél nem ismer változást, s örökké ugyanaz?

Nagy Miklós élete ilyen volt negyven esztendő óta, ifjúkora óta. Vihar nem zaklatta, változást nem látott, dúskálódástól és nélkülözéstől ment volt egyaránt, s minden napjának minden szaka ugyanazt a munkát, ugyanazt a szelíd gondot, ugyanazt a kötelességet, ugyanazt a pihenést és élvezetet nyújtotta neki. Még egészségi állapotának ingadozásait is alig lehetett észrevenni. S inkább mi vettük észre, barátai, mint ő maga. Gyöngékedése nemegyszer volt, őrizte is az ágyat gyakran több napon át, de azért szerkesztő munkáját óráról órára csak úgy végezte, mint máskor.

Az életpálya megválasztása, a vagyonszerzés, a házasság, a gyermeknevelés, a gyermekeknek okos szárnyukra bocsátása a műveltség és szokás mai állapotában mind nagydolog. Vagy egyik, vagy másik zavarokat csinál az életben, néha elmúlókat, néha nagyokat és állandókat. Nagy Miklósnál mindez simán, gyöngéden, zaj nélkül

történt. A bölcs ember és jó ember okosságával, mérsékletével s szerény, de nemes sikerével. Elkerülte az élet minden szerencsétlenségét lelkének jóságával s meggondolt, szelíd tapintatával, s minthogy merész kockázatra nem adta fejét, elkerülték őt a sebző szerencsétlenségek is.

Hírlapszerkesztő lett. Nemes vezére, Pákh Albert, hamar kidőlt mellőle, de ő vezére minden nagy és kiváló szerkesztői erényét örökölte. S nagyobb lett, mint nagy vezére.

Deák nagy eszméje volt az övé is, azon a nagy eszmén, ha szabad ezt mondani, még javított is.

Deák azt mondta:

– A sajtónak csak egy törvényének kell lennie; a törvény ez: hazudni nem szabad.

Nagy Miklós az ő egész életének gondos munkájával így alakította Deák mondását:

– Igaz legyen mindaz, amit a sajtó közöl.

Lelkiismerete mindvégig nyugodt volt, hogy ő ezt a törvényt tudva és akarva soha nem sértette. Sőt határtalan szerénysége dacára e kérdésben határozott önérzet is sarjadozott lelkén. Az évtizedek nagy során át, ismételve mondta nekem:

– Az én lapomnak oly kérdésekre nézve, melyek a magyar nemzeti műveltség történetéhez tartoznak, megcáfolhatatlan hitelességű adatforrásnak kell lenni minden időre.

Azzá is lett, amennyiben élő nemzedék idején emberi erővel s tökéletes lelkiismerettel az adatok igazságához el lehet jutni.

Minő gondossággal dolgozott, saját eseteimből mondok el példát.

Az Osztrák-Magyar Monarchia számára a főszerkesztő, Jókai Mór írt cikket a Balatonról. Nagy Miklós elhozta hozzám, jó-e a cikk?

A cikk most is megvan, most is nálam van. Jókai a nagyvilág legelső regényírója, de bizony a cikk nem volt jó. Népies olvasmányak jó lett volna, de magas színvonalú ismeretterjesztő s több nyelvű folyóiratba éppen nem volt jó.

Megkért: írjak én.

Írtam.

Cikkemben egyebek közt elmondtam véleményemet arról, miként képződtek egykor a Kenese körüli magas és függőleges partok.

Ami cikkemben földrajzi dolog volt, azt elvitte s megmutatta a Földrajzi Társaságnál valakinek: – nincs-e benne valami hiba? Ami pedig

történelmi dolog volt: az iránt megkérdezte Pauler Gyulát.

Ezek nem találtak hibát.

De ami cikkemben földtani dolog volt: arra nézve kérdést intézett jeles tudósunkhoz, Lóczy Lajoshoz. Ő földtantudós is, Balaton-kutató is, ő már csak jobban tudja, mint én.

Visszajön hozzám, s azt mondja, Lóczynak más véleménye van a kenesei partok földtani képződéséről, igazítanám hát ki a cikket.

Gondolkoztam. Újra meggondoltam a dolgot.

– Nem igazítom ki, Miklós, szentül hiszem, nekem van igazam.

Nagy szerényen azt kérdi:

– Geológus vagy te?

– Az öregapám se volt. Mi csak annyit tudunk a geológiából, amennyit szülőfogatásnál, keverő szántásnál, kukoricakapálásnál, kútásásnál látunk.

Mókáztam vele, de ő nem hagyta abba a dolgot.

– Tedd meg hát a kérésemre, jöjj velem Lóczyhoz, fejtsétek meg a véleménykülönbség okát.

Szívesen.

Akkor ismerkedtem meg jeles tudósunkkal. Gyűjteményei körében fogadott, sok becses és érdekes tudnivalót közölt velem, a partok képződésének kérdését is megvitattuk, de egyetértésre nem jutottunk.

Nagy Miklós végighallgatta kedélyes vitánkat.

– No, Miklós, most már választhatsz az én nézetem és Lóczyé közt.

Az enyémet választotta.

Íme, ily gondos és lelkiismeretes volt a szerkesztésben. Hiszen akármit írtam volna: az én írói nevem lett volna a felelős, nem ő. De azért három hetet eltöltött abban, hogy földrajzi, történelmi és földtani bizonyosságot szerezzen magának. Pedig mindössze is kis kérdésekről volt szó.

Voltaképpen ő tett engem íróvá is.

Gyulai Pállal többször találkoztunk nála. Ahányszor találkoztunk: mindannyiszor évődtünk egymással. Nagyon szeretem az ő tüskés, de gazdag és nemes szellemét s óvakodó, de igazi magyarságát. Irodalmunk történetének alakjai közt társát nem ismerem.

Egyszer azt mondja egyik szavával Gyulai Pál:

– Szélbali* ember jó magyar író még nem volt. Szélbali ember igazi író nem lehet.

Nevettem, de ellene mondtam. Legénykedésből azt feleltem:

– Tegyük le Nagy Miklós kezére száz aranyat, s írjunk beszélyt versenyből. Én leülök nyomban itt egy asztal mellé, s három óra alatt megírom a magam munkáját, önnek pedig, Gyulai Pál úr, adok háromheti időt; vagy ön, vagy bármelyik nem szélbali író írja meg ez alatt a maga munkáját. Nagy Miklós legyen a döntőbíró, s amelyik elveszti a fogadást: annak száz aranya legyen az Írói Segélyegyleté.

A fogadás nem jött ugyan létre, de én azért nyomban asztalhoz ültem, s megírtam azt a beszélyt, melynek a címe: Mikor a Megváltó született. A beszély Nagy Miklós lapjában jelent meg, s az óta száz új vidéki lap és naptár közölte.

Nem volt nekem akkor még komoly elszánásom arra, hogy író legyek, csak Gyulai Pál kötődéseire akartam felelni, és csak arra nézve akartam kísérletet tenni, vajon hát csakugyan tudnék-e írni, ha éppen rászánám magam?

De ettől kezdve Nagy Miklós nem hagyott békében. Írjak, írjak: örökké sürgetett. Fölkeresett lakásomon, kávéházban, vendéglőben, a nappalnak és éjszakának minden óráján: csak írjak. Édes, szelíd, szerény modora sohase tette unalmassá sürgetéseit. Lehetetlen volt neki ellent állanom. Sürgetéseinek nyomatékaul erdélyi pojnik- és batulalmával, tordai pogácsával s egy-egy üveg nemes erdélyi borral is kedveskedett. E dolgokat azelőtt bizony én nem ismertem.

Nagy ritkán csakugyan írtam neki még regényt is. Amit írtam, gyűjteményes munkáim köteteiben vannak. S utóbb valósággal megkedveltem az írást.

Panaszkodott gyakran, neki még sohase volt pihenése, sohase volt nyaralása, sohase hagyhatta el lapját, szerkesztőségi műhelyét, egy napra se.

– Jól van, Miklós, segítünk a bajon. Te elhurcolsz engem Tordára, Kolozsvárra, megmutatod a tordai hasadékot, s megtanítasz, miként kell készíteni a kolozsvári káposztát és tordai pogácsát, s hol terem a pojnik és batul? Így is lesz pihenőd. Azután én elviszlek téged Túl-a-Dunára, s megmutatom a Balatont. Elvisszük Gyulai Pált, Salamon Ferencet, Szász Károlyt, Szilágyi Sándort is, erdélyi barátainkat, lássanak világot valahára ők is. Így is lesz pihenőd.

Erdélyi utunk és pihenőnk sohase jött létre, de a Balaton körül csakugyan utaztunk, úgy, ahogy megállapodtunk. Szász Károly elmaradt, helyette Szentirmay József lett a társunk.

Éppen most van harminckét éve a balatoni útnak. Harminckét év előtt éppen Badacsony ormán tartottunk szemlét szép országunk fölött azon a napon, amelyen most Nagy Miklós tőlünk örökre elbúcsúzott.

Most veszem észre, Gyulai Pál úrral csak ketten vagyunk már életben az utazók közül. Eljár az idő.

A balatoni utazásról írt művem első két kötetében ismertettem Gyulai Pált, Salamon Ferencet. A harmadik kötetben írni akarok Szilágyi Sándorról és Nagy Miklósról. Ez a kötet, ha Isten is úgy akarja, még ez évben megjelenik.

Egy-két hét előtt említettem ezt utoljára Nagy Miklósnek.

– Köszönöm; tudom, hogy szeretettel írsz rólam, de mégis arra kérlek, ne vidáman írd rólam, mint Gyulairól és Salamonról. Ők nagy emberek, elbírák, de rólam azt gondolná az olvasó, nem vagyok elég komoly ember.

Félig szót fogadok elhunyt nemes barátomnak. Vidáman írok róla, de bús vidáman.

Hazafelé

I.

Ki ér nekünk többet: Goethe-e vagy Kisfaludy Sándor? – Hol búcsúzott el Berzsenyi Kemenesaljától? – A követválasztási falragasz – A Hévíz története – A két nagy pap – Az akadémikus Nagy János – Miért nem választott akadémiai tagot soha?

Gazdag reggeli étkezés János püspök székespalotájában – előrehajtottak a kocsisok, s megindultunk Keszthely felé. El lehet gondolni, vidám irodalmi szóváltással telt az idő a reggeli alatt is ott, ahol Kisfaludy Sándor született, élt, alkotott, meghalt, s ahol a társaságban és a társalgásban Gyulai Pál úr volt a vezető.

Társalgás közben azt mondtam: Kisfaludy Sándor nekünk, magyaroknak, mint költőnk több és nagyobb s nemzetünk életének történetében nagyobb munkás, mint Goethe a német nemzetnél. Okom erre az volt: Goethe készen talált maga előtt nemzetet, mely a szépműtani irodalomban jártas volt s azért lelkesült, Kisfaludy pedig nem talált, neki illyet teremteni kellett, s ő illyet valósággal teremtett.

No hiszen, izzó parazsat gyűjtöttem ezzel ártatlan fejemre. Gyulai Pál úr azóta minden alkalmas alkalommal rám bizonyítja, hogy én Kisfaludy Sándort nagyobb költőnek tartom Goethénél, s kétségtelen diadallal veri szét az én harcoló érveim egész vitéz hadseregét. Sehogy se akar köztünk tisztázódni az az állapot, hogy voltaképpen más-más malomban őrlünk.

Gyönyörű júliusi nap volt, délelőtti tíz óra, az út jó, a lovak és kocsik jók és kényelmesek, én Salamon Ferencsel kerültem egy kocsiba. Édesen él ez az út emlékezetemben.

Nagy-Somlyó hegye, Veszprém ékessége nem látszik Sümegre. A sümegi és rendeki hegy van a kilátás útjában. A rendeki faluig kell mennünk, hogy Nagy-Somlyót megláthassuk a távolban.

De Ságтетő jól látszik a keszthelyi útra. Bazsi közelében van az a pont, ahonnan az útról, ha dél felé tartunk, utoljára látható. Itt állt meg Berzsenyi is, mikor Vas vármegyei kemenesaljai fészkeből végképp

elköltözött niklai – Somogy vármegyei – tanyájára. A régi fészek Ság alján fekszik. Ság tetejéről, aki ismerős a helyzettel, a távolból is rátalál szemeivel az ősi Berzsenyi-kúriára s annak hatalmas lombú kertjére. A nagy költő, mint játszó gyermek, s mint ábrándozó ifjú, naponkint látta Ság hegyének gyönyörű sziklaalkatát, amint a síkon magasba emelkedik. Nem is lehet másként, érzékeny, nemes lelke megállásra bírta az utolsó tekintetnél, hosszan elnézte még egyszer s talán utoljára gyermekkorának mindennapi édes játszótársát, s könnyei kicsordultak a búcsúzás fájdalmának súlya alatt. Ebből az érzésből fakadt egyik legszebb költeménye, a Búcsúzás Kemenesaljától. Így kezdődik:

Gazdag reggeli étkezés János püspök székespalotájában – előrehajtottak a kocsisok, s megindultunk Keszthely felé. El lehet gondolni, vidám irodalmi szóváltással telt az idő a reggeli alatt is ott, ahol Kisfaludy Sándor született, élt, alkotott, meghalt, s ahol a társaságban és a társalgásban Gyulai Pál úr volt a vezető.

Társalgás közben azt mondtam: Kisfaludy Sándor nekünk, magyaroknak, mint költőnk több és nagyobb s nemzetünk életének történetében nagyobb munkás, mint Goethe a német nemzetnél. Okom erre az volt: Goethe készen talált maga előtt nemzetet, mely a szépműtani irodalomban jártas volt s azért lelkesült, Kisfaludy pedig nem talált, neki ilyet teremteni kellett, s ő ilyet valósággal teremtett.

No hiszen, izzó paraszat gyűjtöttem ezzel ártatlan fejemre. Gyulai Pál úr azóta minden alkalmas alkalommal rám bizonyítja, hogy én Kisfaludy Sándort nagyobb költőnek tartom Goethénél, s kétségtelen diadallal veri szét az én harcoló érveim egész vitéz hadseregét. Sehogy se akar köztünk tisztázódni az az állapot, hogy voltaképpen más-más malomban őrlünk.

Gyönyörű júliusi nap volt, délelőtti tíz óra, az út jó, a lovak és kocsik jók és kényelmesek, én Salamon Ferencsel kerültem egy kocsiba. Édesen él ez az út emlékezetemben.

Nagy-Somlyó hegye, Veszprém ékessége nem látszik Sümegre. A sümegi és rendeki hegy van a kilátás útjában. A rendeki faluig kell mennünk, hogy Nagy-Somlyót megláthassuk a távolban.

De Ságtető jól látszik a keszthelyi útra. Bazsi közelében van az a pont, ahonnan az útról, ha dél felé tartunk, utoljára látható. Itt állt meg Berzsenyi is, mikor Vas vármegyei kemenesaljai fészkéből végképp elköltözött niklai – Somogy vármegyei – tanyájára. A régi fészek Ság alján fekszik. Ság tetejéről, aki ismerős a helyzettel, a távolból is rátalál

szemeivel az ősi Berzsenyi-kúriára s annak hatalmas lombú kertjére. A nagy költő, mint játszó gyermek, s mint ábrándozó ifjú, naponkint látta Ság hegyének gyönyörű sziklaalkatát, amint a síkon magasba emelkedik. Nem is lehet másként, érzékeny, nemes lelke megállásra bírta az utolsó tekintetnél, hosszan elnézte még egyszer s talán utoljára gyermekkorának mindennapi édes játszótársát, s könnyei kicsordultak a búcsúzás fájdalmának súlya alatt. Ebből az érzésből fakadt egyik legszebb költeménye, a Búcsúzás Kemenesaljától. Így kezdődik:

Messze setétedik már a Ság teteje,
Ezentúl elrejtí a Bakony erdeje,
Szülőföldem, képedet.

Én is megállítottam itt kocsimat, erdélyi barátaimat figyelmeztettem e pontra, amint Gyulai Pál urat már Badacsony tetején is figyelmeztettem ugyanerre, s valamennyien meggyőződünk, hogy a távolban sötétlő Ságra vetett utolsó tekintet egészen igazolja a gyönyörű költemény valóságát.

Kis földrajzi hiba mégis van a költeményben. A sümegkeszthelyi út választja el a Bakonyt a Vindornya-vidék erdős halmaitól, s nem a Bakony rejtí el ezen túl előlünk a Ságot, hanem ama vidék halmái. Az a vidék Zala völgyéig terjed, s Kehidára és Csányra néz, Deák Ferenc és Csányi László egykori nemesi udvarára.

Itt már nem mókázott Gyulai Pál úr se.

Már jó messziről láttuk Tátika várát. A nagy költő által megénekelt s fölszentelt tájék ez.

Tátika, mintegy korona,
Föltéve a tetőre,
Büszkén állott s nézett alá
A földre és időre.

De büszkén nézett le ránk is, amint ott Szántó körül ügettek lovaink. Gyulai Pál úr is, Szilágyi Sándor is nyomban tudták idézni ezt a négy sor verset. A magyar nemesi regéknek, Himfy szerelmének édes hangú

költőjét, úgy vettem észre, tovább olvasgatták Erdélyben, mint nálunk; Vörösmarty és Petőfi itt előbb kiszorították, mint ott. Még a múlt század hetvenes éveiben is találkoztam művelt úrnőkkel s egész családokkal Erdélyben, akiknek legkedvesebb magyar költőjük Kisfaludy volt. Salamon Ferenc, Gyulai Pál és Szilágyi Sándor diákkorában még sokkal kedvesebb olvasmány lehetett.

Tátikát megmászni nem volt se időnk, se különös kedvünk. Magas is a hegy és meredek, elvett volna tőlünk jó három órát. De Salamon Ferenc fürkészve vizsgálta, s tőlem is kérdezte, hol állott hajdan az a Rozália-kápolna s az a fehér kereszt, amelyek mellett fejezi be bús regéjét a költő. Én bizony nem tudtam megmutatni ezek helyét, 1854-ben magam se találtam meg biztosan. Gondos nyomozás bizonyára rávezetne.

Hanem Szántó falvában nemes haragra gerjedt Salamon Ferenc forróvérű barátom. Mosolyognom kellett rajta, és sokáig adomáztam esetéről.

Éppen követválasztás ideje volt az 1875–78-i országgyűlésre. A keszthelyi kerület a jeles író és publicistát, dr. Falk Miksát jelölte, s pártjának vörös papírú falragaszaival be volt terítve Szántón csaknem minden szép fehérre meszelt parasztház. Öreg fekete betűk a papíron „Éljen dr. Falk Miksa szeretett követünk.”

Megpillantja ezt Salamon Ferenc, s apró, fekete szeme nagyot villámlik. Tele vagyunk középkori nemesi, hősi dolgok hagyományaival, lelkünk a múlton mereng s annak fájdalmain és elmúlt dicsőségén, a középkor büszke vára fejünk fölött, körülöttünk a zordon Bakonyrengeteg, s íme, ott előttünk mégis a pesti Szerecsen utca falragaszirodalma.

Jeges zuhatag a merengő lélekre.

A magyar nép úgyse ismerte, úgyse szerette a falra ragasztott irodalmat. Erkölcsi oktatást nem is kellett ellene az iskolában gyakorolnia. Pajkos kezek szénnel, krétával itt-amott ugyan néha-néha fára, falakra fölírtak valami bolondságot, de ez ellen elég volt iskolás kis gyermekkoromban, 1848 előtt ez az egyszerű arany szabály: „Ne firkálj házak falára, Sem kerítés oldalára.”

Ezt meg kellett tanulnunk, s meg kellett tartanunk. A falragasz ellen nem kellett intés, ezt a bolondságot még az a kor nem ismerte.

Salamon Ferenc meglátja, dühbe jön, fejét fölkapja, jobb keze hüvelyk- és középső ujjával nagyot csettent, s káromkodik egyet, ami pedig nem is

volt szokása.

– No nézzétek! Gaz világ! Az ember már nem is menekülhet tőle! Mintha a hortobágyi pusztta kútágására volna fölragasztva dr. Handler Mór hirdetése a nemi betegségek ellen.

Hát bizony így vagyunk már.

Innen csakhamar elértük Rezivár hegyének alját, de itt le is tértünk az országútról, hogy jobbra kanyarodva benézzünk Hévízre, s meglássuk az akkor kezdődő, de már híres gyógyító erejű fürdőt.

Említettem valahol, láttam én azt már 1854-ben a páhoki magaslatról, le is ballagtam hozzá, meg is fürödtem meleg vizében, de az a tó akkor még nem volt fölfedezve. A környék falvai ismerték csodálatos hatását, a csonkák, bénák, sínylődők ünnepnaponként el is jártak oda fürödni, noha nem annyira a tóban fürödtek, mint a belőle kiszakadó folyóban, de az orvos urak, a fizikusok, kémikusok és természettudósok még akkor bizony nem vették észre, a parasztnép, nyájőrző ember beszédjére pedig nem adtak semmit. Legalább régóta nem adtak, 1795 óta.

A tizennyolcadik század végén legalább volt ember, nem egy, hanem kettő is, aki fölfedezte a víz csodatévő hatását. Az egyik maga volt a birtokos földesúr, a nagy Festetich György gróf. Ő minden birtokát, minden dűlőjét, erdejének minden pagonyát* jól ismerte. Ügyelt mindenre, jól megfigyelt mindent, s észrevette a Hévíz tavát is, amelyet szegény emberek, csonkák, bénák, nyavalyások legalább ünnepnapokon fölkeresnek, hogy nyomorúságukat enyhítsék általa. A Hévízből jókora széles patak fakad. Ahol a patak kiárad belőle, ott a patak szélessége öt-hat méter. Néha ünnepnaponként sok ember seregelt össze a szomszédos közeli falvakból és városokból kocsival, lóval, s lehidalták, lelegeltették a gyönyörű rétet, kaszálót a tó és patak partjain. Hogy legyen valami rend és kárpótlás, az okos és nemes gróf a patak tövéhez fabódét, úgynevezett cédulaházat, egyszerű deszkaalkotmányt építtetett, ahol a népek a fürdődíjat befizették, naponként és fejenként két krajcárt.

A másik, aki a vizet fölfedezte, orvos ember volt, s egy kis könyvet is írt róla. A könyvecske címe: „Boldog Zala vármegye! Keszthelyi Hévízről méltán neveztetel így attól, aki ezen rendeket (most úgy mondanák: sorokat) írta dicséretedre.” D. B. J. Anno 1795. Az író, mint kipuhatolták, dr. Babótsay József. Leírja a víz melegét és alkatát az akkori földtan és vegytudomány állása szerint. Minő kezdetleges dolgok voltak akkor még ezek a tudományok. Három meleg fürdőt ismert akkor csak

Magyarországon. A budait, a szlavóniai daruvárit és a horvát toplicait. Ezekkel összehasonlítja, s ezeknél jobbnak tartja. A pöstyénit s a többi magyar hévvizet nem említi.

Én 1854-ben, oly alakban láttam a Hévizet nyárfáival és avult kis fabódéival, amilyenné 1795-ben tették. Meg is fürödtem benne utazó pajtásommal, de egyetlen élőlényt se láttunk, aki tőlünk a két krajcár fürdődíjat kérte vagy elfogadta volna.

A fő sétaút a tó nyugati partján akkor is megvolt már, mint most, s erdélyi barátainkkal végimentünk rajta, hogy mindent lássunk. Visszatérőben találkozunk két hatalmas jó alakkal. Szemközt jön felénk együtt mind a kettő.

Két nagy fej, kövér és borotvált, a tetején mind a kettőnek fényes, bolyhas selyemszőrű fekete kalap, az arc egyenlően kövér, egészséges és mosolygó. Egyenlően széles vállak, domború mellek s önérzetes kerek hasak. Magyar ruha, magyar nadrág, magyar csizmák, de a sarkantyú mégis hiányzik róluk.

Húsz lépésről jól láttuk, hogy mind a kettő magyar pap, de igazi. Ha ők nem magyar papok: akkor nincs többé magyar pap a világon.

Gyulai Pál úr ismerte mind a kettőt, de úgy vettem észre: Salamon és Szilágyi is, sőt még Szentirmay barátom is. Én egy lépéssel hátrább álltam, mikor összeértünk – úgy is illett egyéb okokon kívül azért is, mert én voltam a legfiatalabb. De azért Gyulai Pál úr sietett a két papot nekem is bemutatni.

– Szabó Imre szombathelyi püspök! És Nagy János szombathelyi kanonok és az Akadémia legrégebb tagja.

Hahó, Gyulai Pál úr! A Domine Illustrissime és Reverendissime* püspököt én régebbről és jobban ismerem, vármegyém fia és egykori követe 1861-ben, amikor Pápán megválasztották, korteskedtem is ellene, de hiába. Ő szentelte be Deák Antal koporsóját, mikor meghalt, s eljön az idő, mikor én írok róla.

Csak mellékesen jegyzem meg, el is jött. Könyveim Magyar alakok című kötetében írtam róla.

Hanem hogy Nagy János nevű akadémikus is van a világon, ezt csakugyan nem tudtam. De hát ez csak az én hibám. Nagy szerencse ért azzal, hogy megtudtam. Az Akadémiát, ezt a jó, régi magyar nemzeti intézetet úgy magunk közt sokszor keményen bírálgom, úgy hiszem, van is rá sok jó okom, de van is emiatt az akadémikusokkal sok vitám és

sok versengésem, le is győznek a vitában engem rendesen, de azután amikor szemükre hányom legrégibb és legtekintélyesebb kartársukat, Nagy Jánost: derekuk meghajlik, s elhallgatnak előttem nyomban. Bűnös voltukat érzik azonnal. Pedig hát ez a Nagy János nevű akadémikus igen szeretetre méltó, derék és kedves ember volt, amint majd később őszintén bevallom. Most arról szóljunk előbb, mikor és miért lett ő akadémikus, s mit dolgozott ő, mint akadémikus.

Írt 1832-ben gyerekeknek való magyar nyelvtant, de nem magyar nyelven, hanem latin nyelven. Amikor már Vörösmarty is nagy költőnk volt, a Kisfaludy Társaság összegyűjtötte nyelvünk, költészetünk, magyarságunk istenadta nagy munkásait, amikor már a legvastagabb fejű főiskolák is magyar nyelvre rendezkedtek be: ő mindezt félretaszítva, a latin nyelven akarta tovább is nyúzni a magyar nyelvtudományt.

Könyvének címe: Grammatica linguae hungaricae cura parallelismo inter aramaeam, hebraeam, arabicam et hungaricam ducto. Magyarul körülbelül azt jelentené: a magyar nyelv tudománya összehasonlítva az araméus, hebréus és arabus nyelvekkel.

Irtóztató ötlet. Híres Horváth István ábrándos tévelygéseiből magasra nőtt bolondság. Mi közünk nekünk azokhoz a napkeleti vad népekhez? Sohase volt a magyar nemzetségnek semmiféle őse se zsidó, se arabus, se araméus.

De azért a tisztes Akadémia 1833-ban tudós tagjává választotta.

A tisztes Akadémia a választásnál nem ledérkedett, hanem a szabályokhoz tartotta magát, amennyire tőle tellett. Nem igazgató tagnak, nem is rendes tagnak választotta, hanem levelező tagnak, pedig akkora erővel és elszántsággal megválaszthatta volna akárminek. Hiszen a magyar nyelv művelésére s a tudományoknak és szépművészeteknek magyar nyelven fejlesztésére alakult az a nemzeti intézet, s íme, mégis; a latin, arab és arami nyelv műveléséért lett tisztelendő Nagy János uram akadémikus.

No, de a mulasztást lehetett pótolni. Pótolta is a tisztes Akadémia. Csakhamar megválasztotta vidéki rendes tagnak, azután fizetéses rendes tagnak, s adott neki, míg tudott, négyszáz forintot pengő pénzben, vagyis ezer forintot váltócédulában, mostani pénzünk szerint valami nyolcszáznegyven koronát – évenként. Ha időközben mást nem gondol, s el nem törli a fizetéseket, vagy ötven esztendőn keresztül fizetett volna,

mint a köles.

Nagy János vidám és nemes lélek volt, magam is igazán megszerettem hévízi rövid időzésünk alatt. Hatalmas hangja, jóízű adomái – ha kacagott, minden madár felröppent a hévízi nyárfákról és jegenyékről. Professzor, plébános, utóbb kanonok, mélyen érezte, hogy háláját le kell rónia az Akadémia iránt, s tovább is kell művelnie a tudományokat. Belekezdett hát ezelőtt mintegy hetven évvel új nagy munkába, s meg is írt egy szótárt, amelynek ez a címe: Hierolexicon polymethicum latino-hungaricum.

A munkát nem láttam, nem szólhatok róla. De Szily Kálmánon kívül olyan emberrel se találkoztam az életben, aki látta, vagy olvasta, vagy okult volna belőle. De a munka megjelent díszes nyomdai kiadásban, s azt kell hinnem, hogy az Akadémia könyvtárában meg is van, s századok múlva majd valaki föl is fedezi, mint az egyiptomi hieroglifeket. Nem is vagyok kíváncsi a munkára, címe legalább nem jót sejtet.

De hát mind nem baj ez. Száz meg száz akadémikusnak tudományos munkálata jutott és jut arra a sorsra, amelyre Nagy János uram Hierolexiconra jutott. Az akadémiai munkák legnagyobb része nem azért íródik, hogy azokat valaki elolvassa, vagy a nemzet megismerje. Isten mentsen attól, hogy a nemzet az Akadémia és egyetem tudósainak munkáiból ismerje meg a tudományt és saját édes magyar nyelvét. Hová jutnánk akkor!

Azonban nem dévajul, hanem egész komolysággal mondom, hogy Nagy János azért derék, érdemes tagja volt az Akadémiának. Érdemesebb, mint a tagok fölös része. Megmondom felfogásom okát is, hogy egyetértsen velem minden igaz, józan elme.

Nagy János több mint negyven esztendeig járt az akadémiai ülésekre. A tagválasztó gyűlésekről el nem maradt volna soha. Az isteni gondviselés jó erővel, egészséggel áldotta meg és hosszú élettel, nincs az a hurut, nátha vagy egyéb undok nyavalya a világon, amely őt kötelessége teljesítésében meggátolhatta volna. Tekintélyes papos alkata, nagy feje s vidám, jó, nemes arca mindig ott ragyogott a szemüveges, komolyság színlelő, mozgékony és kifogyhatatlan beszédességű tudósok között.

De a hagyomány úgy szól, hogy akárkit hoztak akadémiai tagul a választásnál ajánlatba, s akárki volt az ajánló, lehetett az a nádorispán vagy Deák Ferenc vagy éppen Gyulai Pál úr: ő soha nem szavazott

senkire. 1833-tól kezdve közel ötven éven át az ő szavazatával nem lett akadémiai tag senki.

Ezt tartom én az ő nagy érdemének. Ezért tartom én őt egyik legderekabb egykori akadémikusunknak.

Elhatározásának egyenesen megmondta az okát.

– Engem megválasztottak tudós társasági tagnak, pedig akkor se voltam rá méltó, azóta se vagyok. Ezt jól tudom, magamat jól ismerem. Hogy válasszak én hát a nemzet tudósává olyan embert, akit sehogy se ismerek? Hogy legyen az énelőttem érdemesebb, mint önnönmagam, holott arról bizonyos vagyok, hogy én nem vagyok rá érdemes?

Adomát is hozott fel például, igazolásul.

– Személyesen – úgymond – nem ismerjük a tagul ajánlott tudós férfiút, hanem csak könyve után. Mai napság azonban nagyon nehéz a könyvről megtudni, ki írta? Az írta-e, akinek a neve rajta van, vagy az csak idegen könyvekből böngészte, lopkodta, tákolta össze? Az ismeretlen tudósokkal is úgy vagyunk, mint az ismeretlen asszonyokkal. Egykor férjes asszony jött hozzám, mint papjához, írnokember felesége, s keserves panaszokban tört ki férje ellen, férje kegyetlenül bánik vele, hívassam a magam színe elé, dorgáljam meg, s tegyek igazságot. – Fellobbantam, s nyomban hívatom a férjet, az írnokembert. Megjelenik, s én nagy lelki buzgósággal rája rontok, figyelmeztetem azokra a törvényekre, istennek és a világnak törvényeire, amelyek megszabják az asszony és a feleség iránt minden szorosán megtartandó kötelességeket, s nagy fölhevülésemben jól összeszidom, s leszedelek róla minden keresztvizet, elnevezem gorombának, kegyetlennek, pogányszívűnek, s megintem, hogy ezentúl szelíden és szeretettel bánják hites társával. – Az írnokember szó nélkül tűri a prédikációt, ámbár arcán valami töredelmes megbánást nem vettem észre. Amikor elvégeztem mondókámat, azt feleli:

– Türelemmel meghallgattam a főtisztelendő urat, de tessék nekem egy kérdést megengedni.

– No csak rajta!

– Lakott már a főtisztelendő úr egy földél alatt az én feleségemmel?

– Azt még nem cselekedtem.

– No nem is kívánom, de aztán ne is tessék ám énrám olyan hirtelen megneheztelni. Házsártos asszonnyal békén lenni nem olyan könnyű ám, mint a misemondás. Ismerni kell az asszonyt!

– A goromba írnokember – így folytatá Nagy János uram – e szóval távozott el tőlem. Sokat gondolkodtam szavain. Nagy igazság van azokban. Úgy jöttem rá lassankint, hogy a tudósnak igazi érdemét se könnyebb fölismerni, mint az asszonyok természetét.

– Nem szavazok senkire.

Nagyon kellemes idő volt az, amelyet a két művelt, nemes gondolkozású, vidám természetű főpap társaságában töltöttünk. Jó emberek, igaz magyar szívek. Meg is ígértették velünk: Szombathelyen fölkeressük, meglátogatjuk őket. De más alkalommal.

Sokat beszéltem erdélyi barátaimnak Győrről, Pápáról, Veszprémről, a Bakony hírneves részeiről. Pannonhalma, Zirc, Bakonybél, Nagy-Somlyó hegye mind megérdemli az erdélyi ember látogatását. Úgy sincs erdélyi ember, aki ezt az utat megtette volna. Elhatároztuk, hogy ezt az utat együtt megtegyük a következő évben, s ugyanakkor Szombathelyre is kirándulunk.

Hej-haj! Harminckét éve múlt az elhatározásnak. Hova lettünk azóta! Legelőször kidőlt közülünk Szentirmay József. Azután az éles elméjű Salamon Ferenc s az örökké jókedvű Szilágyi Sándor. Legutóbb a mindig töprengő Nagy Miklós, a gondos, lelkiismeretes lapszerkesztők példaképe, amilyen nem lesz már több soha. De elmúlt időközben a két jeles főpap is, csak sírjuk fogadhatna bennünket, ha ellátogatnánk hozzájuk. S ki látogatna el? Gyulai Pál úrral csak ketten ódöngünk már a Balaton körül utazó társaságból.

II.

Az iszap – Az iszapfürdő világcsalás – Mi az iszap? – Nagy hátrányai – Szendrey hagyományai Szegedy Rózáról – Balatonra, magyar!

Jól megnéztük azt a Hévizet; vizét is, iszapját is, tavának alakját is, terjedelmét is. Kevés lehet ilyen a föld kerekiségén.

Iszap!

E szó fölött ugyancsak hangos társalgásba keveredtünk. De nem úgy, mint orvosok, betegek, vegyészek, földtantudósok vagy bármiféle szakértők. De nem is úgy, mint nyavalyások, fürdővállalkozók vagy vendéglősök. Hanem úgy, mint ép szem és józanész, amely ritka

természeti tüneményre botlik, s azt megfigyeli, ahogy tudja.

A Hévíznek iszapja van. Az iszap a tó fenekén nyugszik, fölszínre soha nem jő, lehet a rétege egy lábnyi, két lábnyi mély, néhol talán vékonyabb, másutt talán vastagabb. Aki fürdik: benne tipródik. Akinek tetszik s termete elég magas hozzá: lefúrhatja magát az iszapba térdig is, mélyebbre is.

Azt mondják: ez az iszap sok betegség ellen használ. Különös iszap is ez. Mintha lencsehéj alakú és nagyságú pikkelyekből állana. Szentül hiszem, használ annyit, amennyit maga a tó vize. Sőt azt is szentül hiszem, hogy nem ártalmas, s addig nem is lesz ártalmas, míg az eddigi módon természetesen használják, s nem pénzért mérik a betegeknek.

Azt állítottam, s ma is erősen állok mellette, hogy a polgáriasult világ gyalázatosabb csalást nem ismer és soha meg nem honosított, mint az iszapfürdővel való gyógyítást. Undokabb és veszélyesebb ez minden másféle csalásnál, s jobban zsarolják vele az embereket, mint a szépítőszerekkel, hajnövesztő kenőcsökkel, hamis kártyával, lófuttatással s egyéb hitvány kuruzslással. Az orvosi tudománnyal jó- és rosszhiszeműleg sok szédelgést követnek el, de e gyakorlati tudományágnak soha le nem mosható szégyene marad, hogy volt idő, amikor ennek művelői eltúrték, hogy aljas nyerészkedési vágyból a fürdővállalatok iszappal is zsarolják és bolondítsák a legérzékenyebb közönséget, a betegeket.

Nem hiszem, hogy magyar elmének furfangja szülte. Efféle aljasságra kezdeményezőleg a magyar lélek nem lenne képes.

Én Franzensbadon, Csehországnak eléggé hírneves fürdőtelepén vizsgáltam meg először. Hidegvérrel és közönyösen. Akármit eredményez gondolkozásomban a figyelés: nem lehetett belőle se hasznom, se károm. Még tudományos érdeklődésemet se keltette föl.

A fürdőtelep közvetlen közelében üde, zöld rétek és legelők vannak. Gazda szemével jól láttam, hogy a rétek, legelők füve tetemes részben savanyú fű, a talaj hát fenéktalaj, vizes, mocsaras természetű, lehet benne egyéb sók közt úgynevezett sziksó vagy széksó is. Napszámos emberek ásóval és talicskával dolgoznak a réten.

Mit csinálnak?

Fölássák a talaj felső rétegét vagy negyven centiméter mélyen, a füves részt levágják róla, a vizes, csepegős, fekete, bűdös alsóbb réteget talicskába rakják, s viszik be a fürdőintézet épületébe.

Mi lesz ebből ott?

Fürdő. Iszapfürdő. Kádba rakják, meleg vízzel föleresztk, s a beteget a kádba beletanácsolják. A szegény beteg gyógyulást remél, képzelődik, s belefekszik a kádba, amely földdel, iszappal, ganéjjal és ganéjlével s irtózatoss bűzű ezerféle állati és növényi rothadó anyaggal van tele.

Ez az iszapfürdő. Akkor, mikor megfigyeltem, egy forint és húsz krajcár volt külön ára – most már, úgy hallom, öt-hat korona.

Most már iszap is többféle van. A legtöbb olyan, amilyent én Csehországban figyeltem meg. Van azonban másféle is. Hoznak már más világrészből is. Legalább úgy mondják: hoznak. Természetesen annál nagyobb az ára.

A szegény beteg, kivált az asszonyféle, undorodik a dögletes fürdőtől, de amikor kiszáll, s azt az utálatos mocskot meleg vízzel leöntözik róla, fehér bőrét ragyogóbbnak látja, s konokul hiszi, hogy íme, a jótékony hatás már mutatkozik.

Ha az a szegény beteg, kivált az az ideges asszonyféle látná, tudná, miként készül s miből áll az az iszapfürdő – inkább a koporsóba feküdnék pihenni, mint abba a fürdőbe lubickolni. Pedig akkor még Pasteur se végezte be összes fölfedezését, nálunk még Darwin nyomozásai se váltak az általános tudás közkincsévé, s a bacilusok tatárseregének hadiútjait se fedezték még föl a tudósok annyira, mint most.

Azon a csehországi fürdőtelepen marhák legelésztek az iszaptermő réten. A marha tiszta állat, mikor legel, de tisztátalanul hagyja maga alatt a gyepet. Nem is sejti az a jámbor tehén és borjú, hogy az ő nyomait és hulladékait az iszapvágók csakhamar fölszedik, s illatos gyógyító fürdővízi folyadékká alakítják át – természetesen busás pénzért. Akad bolond, aki megfizeti a busás pénzt. De hát ez még semmi.

Azon a réten tavaszonként, nyaranként millió meg millió kisebb-nagyobb rovar, féreg, bogár él, ki szárnyas, ki szárnytalan. Egyik röpköd, másik ugrál, valamennyi csúszómászó. S ha csak élne, de párosul, tojik, szaporít is, apró tojásaival telerakja a fűszálak tövét s magának a talajnak is a felső rétegét. Szerencse, hogy az ég madarai igen sok rovar emésztenek. De itt vannak a tücsökcsalád százféle rokonai. Potrohos nagyobb állatocskák. Amint szerelmük kora lejár, s az anya elvégzi tojásainak lerakását: elhullanak mind. Holttestüket nem hordja el senki. Holttestük nem szárad ki a harmatos, vizenyős réten, a buja fű

árnyékában, hanem rothadásnak, penészedésnek indul. Nem olyan meleg és száraz ám ott a talaj és a levegő, mint Egyiptom sivatagján s a Balatonnak veszprémi és zalai hegyes, köves partjain. Nem üres múmia készül ám ott, hanem bűzös és ártalmas rothadék a természetnek ama milliárd apró lényéből.

Mindezt behordják iszapfürdőnek. S ha még csak azt hordanák be!

De hát ami a fölszín alatt, magában a talajban él! Az álcák, a pajorok, hernyók, úgynevezett földi kukacok mérhetetlen sokasága! Valamelyik maradhatatlan elméjű nagy tudós fölfedezte, hogy a marha legirtózatossabb betegségének, a lépfenének bacilusa azon a csinos, mozgékony, halványpiros színű és sima testű földi kukacon tenyészik, amely kivált eső után kibúvik a föld alól, s a talaj fölszínre jön egy óráig szabadon mászkálni, s isten napjának éltető sugarában gyönyörködni. Darwin jó szeme s csodálatos elméje ezt a látszólag kedves, de rettenetesen ártalmas férget élesen megfigyelte. Ezzel különösen tele van az iszaptermő talaj. Az a szegény iszapvágó munkás ettől bizony nem tisztítja meg a talajt, hanem ezt is fölveszi lapátjára, ezt is belevágja a talicskába, s ezt is viszi be fürdőnek a tudatlan, bolond, de fizetni tudó közönség számára.

Nemcsak állati, hanem növényi rothadékokkal is tele van a talaj. S hiszen ezekből készül a televény, amit humusznak nevez a tudomány és a gazdaközönség. Ez adja meg a talaj teremtető rétegének azt a jó barna színt, amelynek úgy örül a szántóvető.

Szerencse, hogy az ember bőre, még az asszonyé is, a gyenge leánykéé is elég vastag és elég tömött, s a bőrnek felső hámja isteni lángelmével úgy van megalkotva, hogy igen sok veszedelmes érintkezést vissza tud utasítani anélkül, hogy önmagában valami könnyedén kár eshetnék. E nélkül az iszapfürdők eddig sokkal több veszteséget okoztak volna életben és egészségben, mint például az automobilon vagy a veszettség. Kétségtelenül így is sokat okoztak, de ezt az orvosi gyakorlat és fürdővállalat nyereszkesedői ügyesen elhallgatják, s a kárvallott szegény betegnek fejébe verik, hogy véletlenül támadt bajának más volt az oka, s nem a dögletes iszap.

Mily bambán tűri ez állapotot az állam, a tudomány és a közönség, igazán csodálni lehet. Az állam a maga rendőri hatalmával mindenütt visszaélést szimatol, a tudomány mindenütt fertőztető bacilust keres, s a közönség mindenütt gyanakszik, hogy csalják, fosztogatják, s íme, itt

mindezekre nézve együttesen rászolgál az iszapfürdő garázdálkodás, s amellet mégis csöndesen áll s bámul, vagy tűr és alszik mind a három.

Bizonyos, hogy a hideg víz is, meleg víz is ott, ahol helyén van, fürdőnek okosan használva, esetleg és egyéenként egyaránt jótékony hatású sokféle betegség ellen. Azt is elfogadom, lehetnek savak, szeszek, olajféle egyéb szerek, melyek a fürdővízbe keverve a bőrön át is használhatnak valamit. Azt is elhiszem, a legundokabb iszapban is lehetnek hasznos savak, melyek szintén használhatnának, ha benne egyéb ártalmas dolgok is százféle alakban, vegyületekben és keverékben nem volnának. De amikor mindenki biztosan tudja, hogy csakugyan vannak, s ennek dacára mégis veszélyeztetik s fosztogatják vele a betegeket csupán abból a föltevésből, hátha van benne hasznos szer is: ez már súlyos bűn. Bűnösek, akik elkövetik, s bűnösek azok az állami s társadalmi hatalmak, akik eltűrik.

Ez volt utazó társaságunk egyik részének nézete. Enyém ma is az. Salamon Ferenc a maga parasztos, de hatalmas eszével egészen velem értett egyet.

– Ha van hasznos szer – úgymond – az iszapban, tessék azt a szert magát betenni a fürdővízbe, de az ártalmas és rút iszapot akkor se használni. A természetes, józan elmével gondolkozó ember az ősembertől máig, ha fürödni akar, mindig tiszta vizet keres és sohase bűzös iszapot. Abban szeret csak fürödni, amit, ha szomjas, szívesen iszik. Még a disznó is forró nyárban, ha tiszta vizet és szennyest vizet egymás mellett talál, a tisztába fekszik és nem a szennyestbe. Ha tisztát nem talál, belefekszik a mocsárba is, hogy a legyek s egyéb férgek ne csipkedjék. Csupán ezért cselekszik.

Így okoskodott Salamon Ferenc;

Nagy Miklós és Szentirmay nem törődtek a kérdéssel. A jókedvű Szilágyi Sándor nevetett, és kötekedett velünk. Vitánk oly hangos lett a tó partján, a fürdővendégek megálltak, s ránk bámultak. Legalább megtudták, kik vagyunk.

Keszthelynek is vannak nevezetességei, de nem volt már időnk azokat megnézni. A Georgikon, a keszthelyi Helikon színhelye, a Balaton-part fürdőtelepe s gróf Széchenyi István egykori kikötője, a nagy gróf Festetich György emléke. Látatlanul hagytuk ezeket.

Gyulai Pál úr tudta, hogy Szendrey Júlia, Petőfi felesége itt született. Én is csak akkor tudtam meg. Valamint azt is, hogy Júlia édesapja,

Szendrey, mikor hírneves leánykája született, állandóan keszthelyi lakos volt, és csak később költözött Szatmár vármegyébe.

Mindenki tudja, hogy Gyulai Pál úr vőtársa volt Petőfinek, s így a Szendrey családdal rokonság is, jó barát is, benső ismerős is. Itt mondott Gyulai Pál úr Szegedy Rózáról, Himfy szerelmének fényes alakjáról fölötte érdekes dolgot. – Gyulai Pál úr bizonyosan nem ír olyat, amit nem tud, de sokat nem írt meg olyat, amit tud. Hogy ezt megírta-e valahol: nem tudom.

Az ő ipa, Szendrey, jól ismerte Szegedy Rózát. Főtisztje volt gróf Festetich Lászlónak, ez pedig unokatestvére Szegedy Rózának, és Sümeg, a nagy költő lakóhelye, egyébként is közel fekszik Keszthelyhez. Szinte lehetetlen lett volna hát nem ismernie.

Azt beszélte róla, hogy ama dicső emlékű asszony hideg modorú volt, kevés szavú, szinte mosolygás nélkül való, úgynevezett büszke jelenség. Mondhatni: se fényt, se meleget nem árasztott maga körül.

Én hiszek e hagyománynak, mely Szendreytől ered, s melyet némileg Berzsenyinek egyik megmaradt levele is támogat. De megjegyzem, Szendrey akkortájt születhetett, 1800 körül, amikor Szegedy Róza, mint 25 éves hajadon, Kisfaludy Sándorral megesküdött. Ő hát a nagyasszonyt csak jóval később figyelhette meg, amikor már a nagyasszony negyven-negyvenöt vagy több éves lehetett, s amikor már annyiszor megújuló betegeskedése komollyá, kedvetlenné s talán komorrá is tette.

Keszthelyen átutaztunkban fölemlítettem erdélyi barátaim előtt, hogy valahol olvastam vagy hallottam, hogy az utolsó magyar fejedelem, akinek fejedelemségét a történelmi közjog nem vonja kétségbe, II. Apafy Mihály, Keszthelyen halt meg, s ott van eltemetve. Többet nem tudok róla, de történetíró barátaim, Szilágyi és Salamon se tudtak sok és bő részletet haláláról és eltemettetéséről. Most a nyáron kérdezősködtem erre nézve nemes barátomnál, a hahóti apátnál s keszthelyi-plébánosnál. Szívesen megígérte, a részletek iránt nyomozódní fog.

Balatonszentgyörgyön vasútra ültünk, s a Balaton déli partjának egész hosszában jöttünk vissza a fővárosba. Szentirmay József ezután már nem jött velünk.

A vasútról messze távolban mutogattam társaimnak Balatonudvarit, Felsőörsöt s a Lovasi hegyet, s beszéltem el, amit könyvemben A két temető, Felső-Eörs ligeteiben s A lovasi hegyen fejezetek alatt megírtam. Ugyan a messze távolban mutogattam a vérkúti fürdő épületét is,

melyről az országgyűlési jurátusok Balaton körüli útjának leírásában szólék bővebben Hazádnak rendületlenül cím alatt.

Ma már huszonöt virágzó balatoni fürdőtelepet mutathatnék, nem hármát-négyet, mint harminckét év előtt. Akkor voltaképpen csak két fürdőtelepe volt a Balatonnak: Balatonfüred és Keszthely, de kezdődött már Almádi és Siófok is. Utazásunk után negyedszázad múlva jelent meg könyvem első két kötete. Csodálatos szeretettel karolta ezt föl művelt jó magyar közönségünk. S az ország északi és keleti részein talán még nagyobb szeretettel, mint nyugaton, Túl-a-Dunán. A messze lakók előtt újabb és ismeretlenebb volt a tárgy, a Balaton szépsége, tehát érdekesebb is. A gyakorlati siker tünteti föl könyvemnek bármily szerény, de valódi becsét. Mióta könyvem napvilágot látott: azóta évenként szaporodnak a Balaton körül az újabb és újabb fürdőtelepek. Kenese, Világos, Aliga, Zamárdi, Szárszó, Falu-Szemes, Mária-telep, Balatonberény, Györök, Szepezd, Badacsony, Alsóörs fürdőhelyek azóta keletkeztek, s ezek is, a régebbiek is azóta váltak nagyobbá és díszesebbé.

Legnagyobb örömet nekem ezzel okozott könyvem.

De még nem vagyunk a végnél, ahova el kell jutnunk. Jó magyarnak, okos hazafinak nem szabad idegen népek tengerét, idegen országok fürdőit látogatni, s szegény országunk fölös pénzét ott tékozolni. Majd ha a Balaton partjának minden alkalmas része kényelmes nyaralókkal lesz behintve, s ötvenezer fürdővendég helyett félmillió jön oda üdülni nyaranként: törekvésünk végére akkor jutunk el.

Ne törődjünk azzal, ha császárok, királyok, főhercegek, nagy mágnások és nagy tőzsérek nem tanyáznak ott, s nem vonzzák oda a művelt világ ledér alakjait s a majomerkölcsű tömeget se hazánkból, se a külföldről. Nincs mit várni a magyarnak mindezeketől. Szívesebben okoznak ezek kárt nekünk, semmint hasznot hajtának.

Csak magunkban bízunk s dicső végzetünkben.

A két temető

I.

Balatonudvari és vidéke – Melyik temető tetszik nekem a legjobban? – A szív alakú sírkő története – Kiket találtam a sírok alatt? – Miként kerültek oda?

A vaskocsi tovább zörög, kéménye ontja a füstöt, keserves forróság bágyaszt, a nap is önti, a Balaton is önti ránk sugarát, repülünk. Elhagyjuk Falu-Szemest, elhagyjuk Szárszót, odaérünk Balatonföldvára. Most még pusztaság, nem díszes fürdőhely. Tehenek legelésznek, libucok kiabálnak a pompás nyaralók helyén, a víz szélén fehér halászmadarak és barna csérek tollászkodtak.

Álljunk meg itt egy pillanatra, s tekintsünk át a Balatonon a túlsó partra.

Kis falucska, kis tornyocska látszik. Talán nem is egy, hanem kettő. A falu mintha bele volna építve a vízbe. Kicsiny falu, alig hatvan-hetven háza. A neve: Balatonudvari. Háta mögött: szőlők, hegyek, erdők. A Somostető magasan üldögél fölötte, kevélyen tekinget jobbra-balra, a kis rongyos falut meg se látja.

Ki hallotta a kis falu hírért? Idegen nem hallhatta. Csak a közeli szomszédok tudhatnak róla valamit. Nevét, fektét csak azok ismerhetik.

Igaz barátommal, Mórocza Kálmánnal kocsin utaztam ott néhány év előtt. Voltam én ott már gyerekkoromban is, de annak a kornak emlékei rég elmosódtak. Nem is olyan volt ez a vidék ötven-hatvan év előtt, amilyen most.

Most sivatag. Kavicsmezők mindenfelé. Még a szántóföldek is kavicsmezők, még a legelők is. Se patak, se erdő, se vidám lomboszat, se zöld pázsit sehol. Itt-amott törpén maradt galagonya- és kökénybokor. Még az se nagyobb, mint másutt a kutyatej. Felhőszakadások néha rázúdítják felülről a rohanó vizet. A vizek itt-amott széles árkot ásnak. Az árkok is tele fehérítő kavicssal és ínséges szárazsággal.

Az országút a falu mellett húzódik el. De éppen mellette. Egyik

oldalán a falu, másik oldalán a temető. Ha ugyan temető.

Egy-két búsongó fa a szegélyen, avar fű vagy egy holdnyi területen, magasabb és tömöttebb, mint a kőmezőkön. A fekvése egyenetlen, mintha sírdombok is volnának rajta. Bizonyára vannak is. Hiszen sírkövet is láttunk, amint egyik-másik kinéz az avarból. Csakugyan temető volna ez?

Temető. A balatonudvari temető.

Megállunk. Le a kocsiról. Nekem ezt a temetőt meg kell nézmem. Sokat lehet tanulni a temetőben. Sok kincset lehet ott gyűjteni. Gondolatok és érzések kincsét, ábrándokat és sejtéseket, tanulságokat és erényt. Csak bűnt és gonosz indulatot nem lehet. Tiltja ezt az enyészet.

Sokféle temető van. Annyi, mint az ember és az ő bolondsága.

Az egyik tele van az alakító művészet fenséges alkotmányaival. Sírboltok, emlékek, áhítat oltárai, remek szobrok, bölcsesség szülte, bánat sugallta sírversek, bölcs mondások. Tudomány és művészet és költői erők gyűjteménye.

De én ezt nem nagyon szeretem. Eszembe se jut, aki alant porlad. Eszembe se jut, aki fájdalmának vagy hiúságának tömegével, pénzének és a szokásnak súlya alatt ültette oda a műalkotmányokat. Csak az alkotmány köti le a figyelmet. A temető ékszerei a halál kirakata. Mintha vásárt és versengést, diadalt és bukást látnék az enyészetben.

Jobban szeretem a virágot a síron. A virág nem hazudik, nem hivalkodik, nem dicsekedik. Elhervad, mint a halott. Elhervad, mint a halott emlékezete az élők szívében. Aki a virágot ülteti és ápolja a síron: annak keze, szíve és lelke ott van a mellett, aki a sírban nyugszik. S ha már nem dobog a szív, ha már a lélek elrepült s a kéz is elszáradt, megszűnik a virág is. Minek élne tovább? Miért szórná illatát és sugarait? Ha már úgyszincs kinek. Bérért ápolni a sír virágait – fagyasztó gondolat.

Legjobban szeretem a sírok fölött az erdőt, a suttogó lombot, a titkokkal és sejtelmekkel teljes árnyékot. Kálvin, a nagy gondolkodó azt tanította, temessétek el halottaitokat, de sírjuknak nyoma se maradjon. Se emlék, se fejfa, se sírkő. Mindez hivalkodás. Még a sírdomb is. Porból lettünk, porrá leszünk. Egyik por olyan, mint a másik. Mi különbség köztük? Az ő sírjának nyoma is elenyészett. Csak a temetőemberek tudták, s még azok se sokáig. Még azok is elfeledték életükben. Így kell lenni. Ez a természetnek az igazsága.

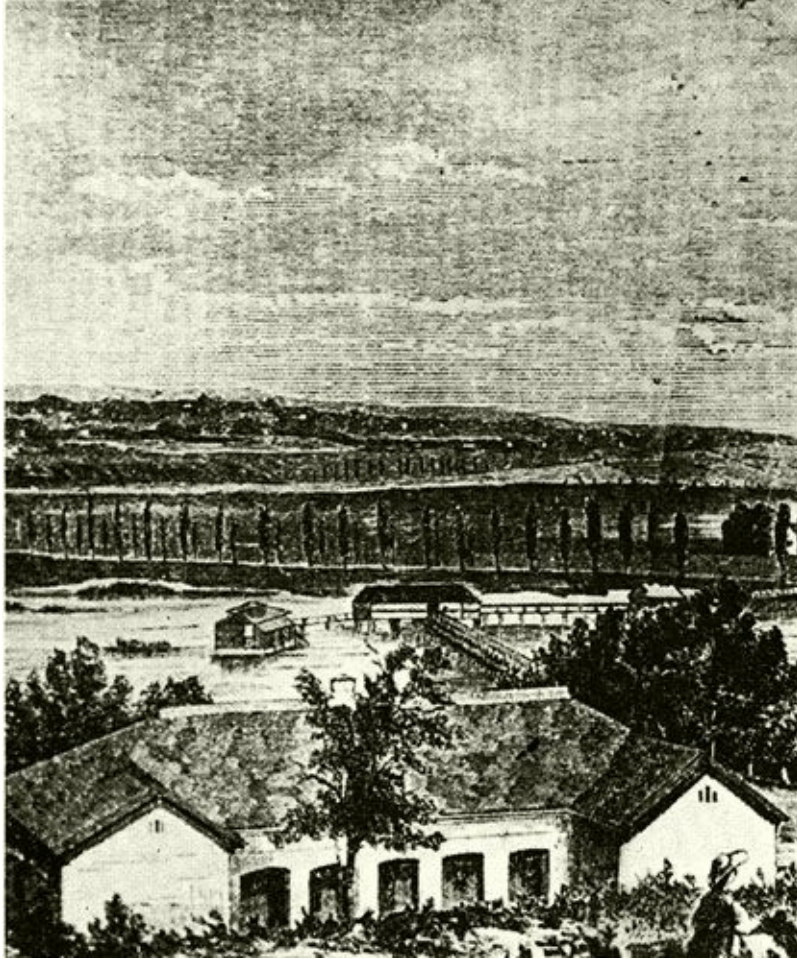
De még Kálvin se mondta, hogy ne ültessetek fát a temetőbe. Az erdő

árnya maga is rokon a temető árnyaival. Csicsergő madár, mozgó falevél, napsugár nélkül nőtt halvány virág, szerény pázsitfű, zörgő haraszt, fényes szentjánosbogár: mintha szabaddá lett lelkek bolygó serege volna. Ahogy az életben: éppúgy nem látsz előre biztosan semmit a temető sűrű lombú erdejében. Mégysz-mégysz, szemed és szíved látnivalót, éreznivalót keres – talál is, de mindig váratlanul. Ahogy az életben, úgy a temetőben. Az előtted levő utat nem látod, a mögötted levőt elfeleded. Az életnek nagy vigasztalása ez.

De ennek a balatonudvari temetőnek se emlékköve, se virága, se erdeje. Ez a tökéletes sivatag alant is, fönt is. Alant a porladó tetem, fönt a hervadó tenyészet. Se kerítése, se kapuja, még gyalogút sincs benne. Azok a kis halmok is szabálytalanul heverésznek egymás mellett. Hiányzik a feszület is. Egyszerű lélek, magyar kálvinista szív nem ültet feszületet temetőjébe.

De sírköve mégis van vagy harminc. Az se olyan, mint másutt. Se nem márvány, se nem gránit. Hol venné itt azt a költséges követ a szegény ember? De a sírkőnek még alakja is más, mint ahogy szokás. Ily alakú sírkövet én sehol se láttam. Nem is hiszem, hogy volna valahol.

Volt Balatonudvariban valaha egy szegény ember. Valami furcsa ember, találékony elme, olyan falusi ezermester. Kitalálta, hogy a sírkövet szív alakúra kell faragni. Legyen lába, amelyet elültessenek a sírban nyugovó fejéhez, de ami kimarad a földből, olyan legyen az, mint az ember szíve. Arra jöjjön rá az írás.

Hévíz

A régi szokás hívei ellenkeztek. De a furcsa ember nem engedett.

– Nekem van igazam, nem kendteknek. Hiszen a halott szíve is kővé válik. Előbb porrá, azután kővé. Honnan lenne ez a sok kő a mi határunkon? Azután, aki élve maradt, annak is kővé válik a szíve. Hát nem felejt el mindenki a maga halottját, akár vén volt, akár fiatal? Hát követik az emberek a holtak jó tanácsát? Követik jó példáját? Követik ám a rosszat, nem a jót. Hát lehetne az, ha az élő ember szíve is meg nem kövesednék? Azért csak azt mondom én: olyan legyen az a sírkő, mint az ember szíve. Ez illik a holtakhoz is, élőkhez is.

Addig beszélt: elfogadták.

Maga faragta a sírköveket. Fölment a hegyek alá, alkalmas kőlapokat keresni. Talált is a dörgicsei határ közelében. Azután kifaragta szív alakúra. Azután rávéste a halott nevét s születésének és halálának évét. Nem is kért érte pénzt. Megelégedett szívből jövő köszönjük szóval s

egy-egy csutora borral. De azért munkáját mégis megfizették.

Régen meghalt a furcsa ember. Az ő fejéhez is szív alakú követ tettek. Azt is ő faragta. De azóta senki se csinál szív alakú sírkövet. Szegény embernek az is szükségtelen fényűzés volna.

Megnéztem azokat a sírköveket. Fehér mészkőlapok durván faragva, semmiképp se simítva. Mintha el se volnának ültetve. A szív csúcsával áll a földön. A szív két válla, kettős domborodása felül. A kő lehet harmadfél láb magas, másfél láb széles, ahol legszélesebb. A szív olyan alakú, ahogy a nép képzeletben. Amilyen mézesbábból készül. Amilyennek a Szűzanya hét törrel átszegezett szívét föstik.

Egy sírkő se áll egyenesen. A vihar és az idő vagy előre-, vagy hátrahajlított. Némelyik alig látszik ki az avarból. Aszú körülötte minden. Száraz, sivár, tökéletes sivatag. Még a kőrózsa, még a fülfű* is nyomorék marad mellette. Valami apró sárga virág tud megélni tövében. Az egész virág nem magasabb egy hüvelyknyinél. Csak a moha tud itt megélni. Annak is csak a kéregerős száraz faja. Ez a moha lepi be a sírkövet is. Egy csomó apró csiga mászott föl valamikor a kőre, s ott maradt rászáradva. A sírirat betűi esetlenek, de vaskosak. Elővettem zsebkésemet, s megkísérlettem a betűk kitisztítását. Távozzál onnan moha és szemét, por és apró csiga. Hadd látom, kik porladoznak ott alatt.

Barátommal együtt kerestünk neveket, s találtunk.

KOZMA.

KERKAPOLY.

Sokat találtunk ebből a két névből. Egész nemzedékek fekszenek itt.

Tehát a Kozma és a Kerkapoly család innen ered.

Tehát az én két dicső emlékü barátomnak, Kozma Sándornak és Kerkapoly Károlynak ősei itt nyugszanak. Itt éltek ebben a rongyos faluban, s itt váltak porrá és hamuvá ebben a sivatag temetőben!

Jól van. Sohase láttam embert és magyart, aki szegény hazánkért s üldözött magyar fajunkért jobban buzgott, jobban lelkesült, erősebb kötelességérzettel munkált volna, mint ez a két férfi. Sohase láttam magyart s közférfiút, akit a hitványok rágalma ádázabban üldözött volna, s aki az üldözést magasztosabb lélekkel tűrte volna, mint ugyanez a két férfi.

Együtt éltek, együtt ábrándoztak Pápán a tudományok csarnokában Jókai, Petőfi, Kozma, Kerkapoly. Meleg barátság kötötte őket össze. Mind

elköltözött már közülünk. Jókait és Petőfit megmentette a feledéstől költői alkotásaik örökké sugárzó dicsősége. A másik kettőt, ha élek, én mentem meg a rágalom emlékeitől. Oly tiszta és oly dicső legyen alakjuk, amilyen igazán volt.

Szegény nemes barátom: Kozma Sándor többször említette előttem, hogy őseit a Bakonyból, Veszprém vármegyéből valamikor a vallásüldözés hajszolta el. Padányi Biró Márton volt a nagy hatalmú veszprémi püspök, ő kergette ki a kálvinista magyarságot Városlődről és Kiskődről, hogy németet, svábot, gyülevész népet telepítsen helyébe. A magyarságot aztán elzavarta a Balaton partjaira. Ott is oda, ahol a legnagyobb volt a sivatag, legbiztosabb az elpusztulás.

„Veteres migrate coloni!”*

Ős faj, honfoglaló magyar, Istennek legdicsőbb nemzete, pusztulj el hazád szent földjéről!

Haj, nem a vallásüldözés csinálta ezt, hanem az az átok, mely arra bírta a magyarok királyát, hogy irtsa ki a magyarok népét. Csak ürügy volt az, hogy a magyar éppen kálvinista volt.

De minek emlékeznénk ebben a sivatagtemetőben. Hisz itt csak feledni kell.

Kozma Sándor azt hitte, hogy ősi fészükéből kiszórt ősei Kővágóörs és Köveskälla körül húzódtak meg. Nem ott, hanem Balatonudvariban. Mórocza Kálmán barátommal ezt én fedeztem föl abban a sivatagtemetőben, amelynél pusztább, elhagyatottabb temetője nincs Magyarországnak.

Ez az egyik temető.

Most lássuk a másikat.

II.

A paplak – A vén pap és felesége – A szoba berendezése – Mit csináltak a pápai diákok 1848-ban? – A világosi fegyverlerakás – Szentirmay József úrrá teszi a kálvinista papot – A legszomorúbb temető

A papot meg kellett látogatnunk, az anyakönyvbe be kellett pillantanunk. Mentünk a paplakhoz.

Egyetlen utca vonul a temetőből egyenesen a Balatonig. Jobbról-balról

nádfödeles parasztházak. Szegényesek. A legtöbbnek se utcai kerítése, se kapuja. A Kozmák és Kerkapolyok ősei bizony nádfödelű viskókban tanyáztak. Ez volt a legokosabb. A nádat ingyen adja a Balaton. A nádas ház télen meleg, nyáron hűvös. Egy házon se látszik meg, hogy nemesi ház. Még csak annyira se, hogy tűzfalának ereszes, csapott teteje volna.

A keleti házsoron van a paplak. Az is csak olyan, mint a többi. De utcai kerítése van legalább, kapuja és kis ajtaja. Bementünk. Talán be sem kopogtattunk. Valami kislány megmondta, itthon vannak a tiszteletes úrék. Minek is kopogtattunk volna? Tudtuk, hogy a tiszteletes asszony világtalan, a tiszteletes úr pedig nagyothall.

Hohó! Álljunk meg csak kissé. Csak lassan és sorjában mondjuk el, amit elmondani akarunk. Hiszen itt is csak temetőben járunk.

Kiss Dávid a papnak a neve. Pápai diákok és paptársai jól ismerik. Minden rektor irigységgel gondol rá. Annyi adomát valamennyien se tudnak, mint ő. Olyan fölséges hangja, mint neki, senkinek sincs. Nem száz népdalnál, hanem ezer népdalnál is többet tud. Édesen, szépen, búsan, mély hangon, magas hangon, dévajul és fenségesen dalolja el őket. Kíséri gitárjával.

Így ismertem én őt ötven év előtt. Kisebbfajta középtermet, nagy fej, hatalmas vállak, vastag nyak, széles mell, nagy bikaszemek, amelyek tüzesek is, ábrándosak is, és mindig mosolyognak. De harminc esztendejénél is több, amióta nem láttam. Hanem az én Mórocza barátom mindig találkozott vele. Mert ő főbírája volt a vidéknek csaknem negyven esztendőn keresztül.

Őt meg is ismerte rögtön már az alakjáról, már a lépéséről. Énrám csak úgy nézett, mintha azt kérdezte volna:

– Hát e meg már kicsoda?

Megtudta azt is.

Odatipegett az ajtóhoz, kinyitotta, kikiáltott:

– Anyjuk, édes szívem, a papramorgót!

Körülnéztem a szobában. Szegény eklézsiának szegény papja. Minden ócska, minden régi, minden kopott és fakó a szobában. A szoba ugyan ki van padlózva, de az se régen. A balatonfüredi ismerősök összebeszéltek, pénzt adtak össze, s mikor a pap két-három napig nem volt otthon, tudta nélkül kipadlózták szobácskáját. Bizony csak földes szoba volt azelőtt. Sohase látott perzsaszőnyeget, de még gyékényből valót se. Kis, szekrény alakú állványon az anyakönyv. Azon kívül ötven-hatvan kötet könyv

valami almáriumban. A falon Petőfi képe és valami lengyel bujdosó hősé. Egy kis tenyérnyi tükör alatt valami kokárdaféle 1848-ból. Színehagyott. Két cserfalevél van mellette. Száraz, töredezett az is.

Bejött a tiszteletes asszony. Lassacskán, zaj nélkül, óvatosan, mint ahogy a vak ember szokott. Öreg, soványocska, szótalán. Szemei fölnyitvák, de nem mozognak. Nem akarnak látni, nem tudnak már látni. Pillái is mozdulatlanok. Hanem arcának édes, hamvas finom fehérsége s gyöngéd pirossága még most is megvan, mint hajdan, amikor vőlegényének édes csókja érte. A nagy életkor redői és szenvedései nem pusztították el végképp.

A magyar lélek remekelt akkor, amikor a vakot elnevezte világtalannak. Világtalan! A világ egy nemzetének sincs meg ez a szava, ez a fogalma. Világ a fény, világ a napsugár, világ az összesség, ami az ég és föld között van, s ami az égen és a földön él, mozog, vidul, virágzik, meghal és újratámad. Ez a mindenség. Ez az egész világ. S mindez nincs meg annak számára, aki világtalan. Ezt jelenti ez az egyszerű magyar szó.

A papramorgós üveget egyenesen megtalálta a vakablakban a tiszteletes asszony, s tiszta pohárkával s asztalkendővel együtt letette az asztalra. Azután apró pogácsát hozott be, s magunkra hagyott. Látott ő, de nem szemeivel, hanem szokásával és szeretetével.

Hát te, tiszteletes uram, elaggott barátom, ki vagy, mi vagy, mi voltál hajdan, miért lobogtak fiataalkorod vágyai és ábrándjai? Ma ugyan már semmit se érsz. Egyik lábad a sírban, mind a két lábad rokkant, kezed reszket, fejed reszket, agyad álmos, nyelved akadozik. Mit értél egykor? Értél-e annyit, mint egy egész ember?

Bizony az ő története egyszerű és szép.

Pápai diák volt. Öregdiák, végzett diák. Haza is mehetett volna már, káplánnak is elmehetett, de azért ott őgylgett a senior körül. Nehéz azt az öreg kollégiumot olyan gyorsan örökre elhagyni.

A tanévnek is vége volt. Éppen gyilkolták a magyart mindenfelé. Osztrák, horvát, rác, oláh. 1848-at írtunk. Mit csinálhat ilyenkor a pápai diák? Nagyot káromkodik, s összejön az oratóriumban határozni.

– Elmegyünk honvédnek.

Ott vannak híres tanáraik: Tarczy, Bocsor, Vály. Intik őket, gondolják meg jól a dolgot.

Pásztor nélkül elvész a nyáj. Szentegyházunk oszlopai

összedüledeznek, ha ott hagyja egész nemzedék.

Valamelyik öregdiák komor, mély hangon beleszól a csöndbe:

– Hát szegény hazánk, édes magyar fajunk! Ki védje meg, ha mi is elhagyjuk? Előbbvaló az, mint maga az atyaúrsten.

A rektor-professzor odaszól:

– Ki volt az az istenkáromló?

Előállott Kiss Dávid.

– Én voltam.

A bölcs professzor gondolkozott. Mit szóljon? Haragudjék-e, vagy megengedje, hogy könnye kicsorduljon?

Az a derék fiú, az a jó tanuló, a főiskolának ama büszkesége, mit csináljon vele?

– Pogány szót ejtettél ki, fiam. Légy hű hazádhoz és fajodhoz, de maradj hű istenedhez is.

Ebben az órában honvéddé lett valamennyi. Örege-apraja mind fegyverre kapott. Mit is csinált volna egyebet a pápai diák? Hanem Kiss Dávid szava példabeszéddé vált.

Együtt harcolt a többivel. Ott volt mindenütt. Sebet kapott kétszer, kiheverte mind a kétszer, s újra visszament a csatába.

Arad mellett tanakodtak tisztársaival, amikor le kellett tenni a fegyvert. Ki mi sorsot válasszon. Nagy a választás. Golyó, akasztófa, börtön, bujdosás, osztrák seregbe besorozás. Kényelmesen lehet válogatni.

Az egyik azt mondta:

– Én agyonlövöm magam.

Kiss Dávid mosolyogva felelte

– Minek vesződnél ezzel te magad, bajtárs? Majd elvégzi ezt az osztrák.

Ki bujdosásra adta fejét, kit besoroztak osztrák katonának. Ez a sors érte legjobb barátját, Szentirmay Józsefet is. De Kiss Dávid kikerülte.

– Én pedig – úgymond – színész leszek. Papot, prókátort, volt katonát halálra keres az osztrák, de a színészt nem meri bántani.

Még aznap elásta kardját, pisztolyát. Még aznap lenyíratta haját, levette bajuszát, szakállát. Még aznap kiöltözött színésznek Aradon. Kopott, fekete, bő ruhába, gallér nélkül való köpönyegbe, széles karimájú lenge kalapba.

Alig tíz nap múlva benézett Nagyváradra. Honvédtiszt bajtársai ott

voltak foglyok gyanánt. Közibük keveredett. Egyik bajtársa a poharazás közben odaszól hozzá:

– Te polgártárs, a te pofád nagyon hasonlít Kiss Dávidhoz. Nem ismered?

– Hogyne ismerném? Édestestvérem apul-anyul.

Íme, ő hát biztosan rejtőzik. Nem is ismerték föl soha. Nem is üldözték, nem is keresték sehol.

Pápai diák voltam, mikor egyszer csak megjelent ott. Szerettük, rajongtunk érte, tapsot, koszorút kapott eleget. De ő benézett a kollégiumba: nincs-e valahol papi üresedés?

Volt. Nagyon is sok volt. Hiszen két nemzedék kiesett az időből.

– Melyik a legszegényebb eklézsia?

– Bizony csak Balatonudvari az!

– No, az jó lesz nekem. Katonának, színésznek úgyse illenék a gazdag papság.

Így lett balatonudvari pappá. De már a szegénységben mégis csalódott.

János püspök volt a falu földesura, s János püspök éppen akkor rendezte a balatonudvari határt. Szentirmay József barátom volt az igazgató, birtokrendező főmérnök s egyúttal János püspök rokona.

Találkoznak véletlenül a kavicsmezőkön. Szentirmay rögtön megismerte. Majd sóbálvánnyá változott, mikor megtudta, hogy Kiss Dávid itt kálvinista pap. Hiszen vitéz honvédnek s azután hősszerelmes színésznek ismerte ő!

– Bizony pappá lettem én, Szentirmay bajtárs. De célszerű lett volna, ha egyúttal lúddá és récévé is tudtam volna lenni. Itt a Balaton vizén könnyebben meg tudnék élni, mint ezen a köves Arábián.

– No ne búsulj, bajtárs, majd mérek én teneked akkora darabot, magad is elbámulsz rajta.

Mért is. Még a katolikus papoknak se mért oly bőven sehol. A szegény kálvinista pap megélhetett kényelmesen.

De nem is volt olyan papja Balatonudvarinak se az előtt, se az óta. Áhítata, buzgósága, harsogó gyönyörű hangja betöltötte azt a kis templomot. Még a kárpitok falai is reszkettek néha, ha szent indulatában nagyot talált kiáltani. De meghallották azt a halászok is a vízen és messzeségen át.

Nézd most ezt az arcot, ezt a termetet! Roskadt termet, nem is csoda.

Nyolcvan esztendő igen nagy teher, kevés gerinc bírja el.

De nézd ezt az arcot. Mély és hosszú redők keresztül-kasul. A szemöldök ősz és kusza. A szempillák megritkultak.

A száj reszket, az egész fej reszket. Az egész alak omladék. S még csak azt se lehet megtudni róla, minő deli férfi omladéka. Semmi sincs, amiről visszaemlékezhetnénk a múltra.

Haj, nemes agg barátom. Alakod, arcod pusztá temetővé vált. Olyanná, mint a másik ott a faluvégen.

Hova lett a honvéd, a rettenthetetlen harcos, a bátor dalia, aki megmászta Buda várának falait, aki százszor szemébe nézett a keserű halálnak, aki vérét ontotta szegény hazájáért, édes jó magyar fajáért? Hova lett a hős?

El van temetve a roskadt termet alá!

Hova lett a színművész, a feledhetetlen alakok alkotója, aki a világot jelentő deszkán élő és érező képben állítja eléd a nagy eszmék, nagy indulatok, nagy szerelmek hőjét? Akinek nézése megreszketteti a szívedet, s ha ezüstös hangját hallod, kicsordul a könny a szemedből? Akiért egykor a nők és férfiak rajongtak? Hova lett a művész?

El van temetve az alá a reszkető arc alá!

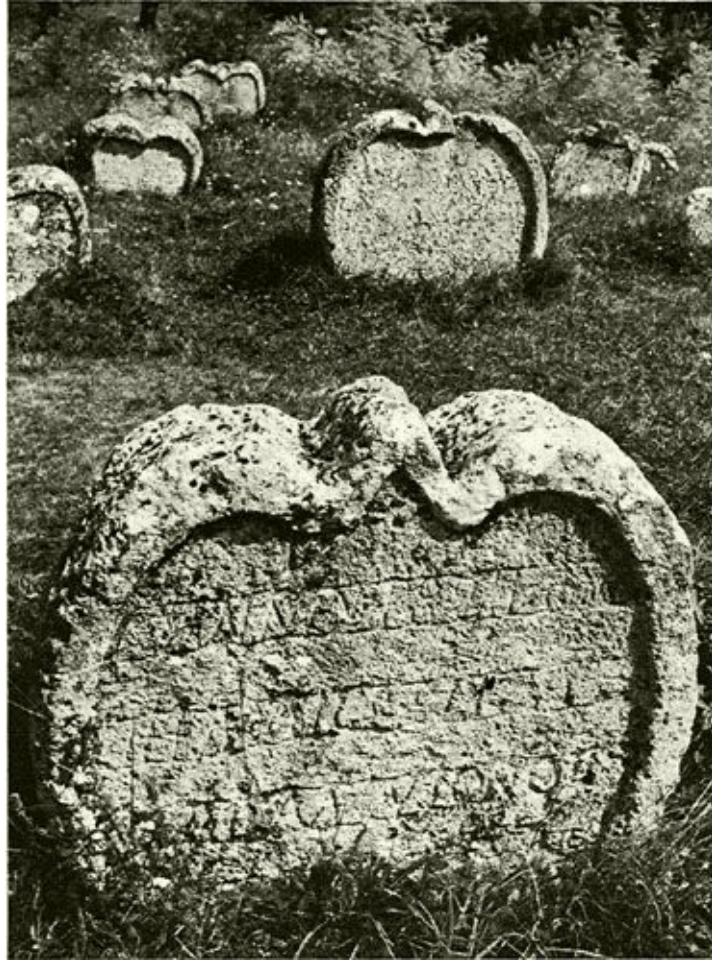
Hova lett az istenek szolgája, igéjének hirdetője, a fáradt lelkek vigasztalója, a halhatatlanság szent ösztönének tolmácsa, üdvözítőnknek igaz híve, a tévelygőknek szelíd őrizője? Hova lett a lelkipásztor?

El van temetve a hervadó kor alá, az aggság alá, az összeomló élet alá.

Ez a temető nagyobb sivatag, mint az a másik.

*

Tavaly meghalt dicső agg barátom. Most már mindezt elmondhattam.

A balatonudvari temető

A Balaton hátán

Baksay Sándor levele – Bogdán-Szabó Lajos, akinek életét gróf Károlyi Gábor megmentette, amikor született – Szőke Gábor esete – Dőry János a Balaton hátán – Mire lenne jó? – Veress Sándor bujdosó és a várnai basa tanácskozása

Baksay Sándortól kaptam nyolc vagy kilenc éve levelet. Nem egy okom van rá, hogy közöljem.

Egyik okom, hogy fölfedezi azt a katonát, kit gróf Károlyi Gábor barátom az ő születésének véletlen alkalmából az akasztófától megmentett. A megmentés történetét elmeséltem Gróf Károlyi Gábor följegyzései című könyvemben.

Másik okom, hogy a levélben az elfeledésre szánt kornak egy kis részéről, a kálvinista magyar életről remek rajzot ad.

Okom az is, hogy pár alakot állít elénk. Meztelent, de eredetit és magyart, melyet francia irodalomból élő ifjabb íróink tanulságosan szemlélhetnének.

Okom az is, hogy pár krónikás adomát nekem is eszembe juttat. S ha már eszembe jutottak: el is mondom őket.

Legfőbb okom pedig a közlésre, hogy azt a levelet Baksay Sándor írta. A tiszta nyelvű, nagy magyar író, akivel versenyre szállni, akit követni és megközelíteni az én nagyravágyásom is. De nem a röstségben. Mert kívánatos dolog az, hogy ebben ne legyünk egymásnak példaképei.

Baksay Sándor levele így szól:

Kedves Barátom!

Ha én nem röstellem leírni, te ne röstelld elolvasni. Nem nyersz vele semmit, de nem is vesztesz. Ott, ahol a többi sok elfér, elfér ez a kevés.

Az a szegény katona, kit boldogult Károlyi Gábor születése percében élettel ajándékozott meg, kunszentmiklósi ember volt, s Bogdán-Szabó Lajosnak hívták. Debreceni filozófus deák korában csapott fel katonának. Kalandos hajlamú, de nem inkorrekt ember. Már deákkorában megtette, hogy az útonállás és útonállók

impresszióit ex concretis ismerni vágyván, két babkáros^{*} krányitznak útját állta, kirakatta velük minden portékájukat, s útnak kergette őket. Mikor egy puskalövésnyire szomorúan elballagott a két károsult, visszaparancsolta őket, felszedette portékájukat, s minden vám nélkül elbocsátotta. – Katonának állva több ízben megszökött Olaszországból, mindannyiszor szerencsésen eljutott a hazai földre. Itt érte utol végzete, egy ízben Pápán. – Vesszőfutások, végre kötél. A megkegyelmezés azon módon, amint megírtad. – Személyesen ismertem. Magas, barna sötét arc, horgas orr, majdnem hóhérkép; de semmi szennyezőt nem hallottam róla. A 70-es években Kiskőrösön valami alsóbbrendű közhivatalt viselt, – ott agyonlőtte magát.

Folytatom az anekdotázást.

Honnét tudom ezeket – különösen pedig a grácia históriáját?

Volt nekem két kedves öreg barátom: Bernáth István felsőbaranyai pap, ki a kunszentmiklósi gimnáziumra tetemes vagyona tetemes részét reátestálván, ezelőtt két évvel halt meg.

Szőke Gábor, ki 1848 előtt valamivel a Vértesalján káplánkodott, és Sárközy Kázmérnak kedves embere volt. Az akkori consistorialis^{*} és dislocans rendszer^{*} szerint Sárközy a maga kedvencét Nyékre rendeltette papnak. A nyéki urak (ott tartózkodott a consistorium^{*} is) meghallották ezt, rárontottak a consistoriumra, és elkezdtek eburafakózni Kázmér úr és jelöltje ellen.

Meghallotta Szőke Gábor is a tiltakozást, utánuk rontott, s kijelentette, hogy Nyéknek ő sem most, sem soha papja nem leszen (hiába kérlelték), ölbe szedte a könyveit, leszaladt az orgoványi pátrimoniumába,^{*} negyven esztendeig ott szántott, vetett, fát ültetett, de hetvenesztendőskorában is lehetett volna bátran minden tanszéken – a magyar irodalmin is – professzor. Deákul pedig oly választékosan és folyékonyssággal beszélt, aminőt sohasem hallottam. – Tehát ez a két úr – mindkettő kunszentmiklósi származás, Bogdán-Szabó Lajosnak kor- és tanuló társa – gyakran megfordult nálam, s tőlük hallottam.

Van aztán a dolognak egy kis függeléke, amin sokat nevetgeltünk.

Ez az én két öreg barátom, mindkettő öltözetben, háztartásban, erkölcsben és tudományban kiváló két kálvini pap, két igazi gentleman késő vénségig, még a finom humor adományával is bírtak.

Akkoriban, mikor szegény Szabó Lajos patriótájukat akasztani

akarták, talán mint végzett diákok, vagy talán végzett akadémiai rektorok, itthon dégáltak,* s nem voltak megállapodva a pályaválasztás kérdésében. Felvetették a kérdést: hogy mire is volnának ők tulajdonképpen hivatva, ahol valami hasznukat vehetné Isten vagy ember? Mikor megállapították, hogy olyan nincs: abban egyeztek meg, hogy együttesen írnak (akkor jutott hozzájuk a Bogdán-Szabó gráciájának a híre) gróf Károlyinak, melyben felajánlják magukat, hogy ők ugyan nem tudják, mire volnának használhatók ezen a kerek világon, de ha a gróf ki tudja belőlük nézni, hogy mire használhatja, hát tegyen velük próbát, nem bánja meg...

Szinte szégyenlem, hogy ennyit összefirkáltam, de ez két szeretetre méltó ember – jólesik, hogy beszélhetek felőlük annak is, akit nem érdekelnek. Csak az nyugtat meg, hogy téged minden érdekel. Tartson meg ebben az érdeklődésben az Isten.

Kunszentmiklós, 1899. ápril 10,
hű barátod: Baksay Sándor.

Íme, Baksay levele. Megismerünk belőle röviden olyan két derék magyar embert, aki elvégez tizenkét iskolát, végigjárja a gimnáziumot és akadémiát, se nem henye, se nem tehetségtelen, s egy időben mégse tudja, hogy mire való.

Eszembe jut Dőry János szava.

1872-ben Balatonfüreden tartottunk Lajos napját, Kossuth neve napját. Együtt tartottuk Dőry Lajoséval, ki meghívta vacsorára az egész fürdő közönségét.

Nagy korhelykedés volt. Éjfél után már kalapja, bajusza mindenkinek félreállott. Két gőzöse volt a Balatonnak. Egy nagyobb, a „Kisfaludy”, s egy kisebb propeller. Éjfél után az egész vendégsereg fölkerelkedett, meglepte a két hajót, s a holdvilágos szép tavon elkezdett hajókázni.

Darabig csak jól ment. Folyt a pezsgő, húzta a cigány, teljes gőzerővel hasította a két hajó a vizet. Hajnalfelé azonban részeg lett már mindenki. Uraság, pincér, vendég, cigány, hajóskapitány, matrózok, kormányos egyaránt. Akkor eszébe jutott valakinek tengeri csatát játszani: vajon a két hajó hogy tudná egymást felöklelni.

Már a hajnalcsillag is fölkel, mikor a bolond ötlet fölmerült. Ott jártunk valahol a tihanyi kettős torony vízmagaslatán. Láttam, hogy a legénykedésnek szomorú vége lehet. Egy barátommal, kit többször

emlétek, Mórocz Kálmánnal együtt a „Kisfaludy” gőzös kormányosát félrelöktük, kezünkbe vettük a kereket, s egész erővel menekültünk a kikötő felé. Mellettünk ült és búsult egy törzsökön Dőry János képviselő. Kezére támasztott fejével málázott, s egy szót se szólt.

Mikor szerencsésen kimenekültünk, azt kérdelem tőle:

– Min búsultál annyit, Jankó?

Tudni kell, hogy Dőry Jankó volt a parlamenti tréfás neve.

– Nem búsultam én, csak azon tűnődtem, hogy amióta birtokom elúszott, mire lennék még én jó ezen a világon?

– Kitaláltad?

– Ki. Nem való vagyok már semmi másra a világon, csak éppen képviselőnek való!

1874. év végén hoztuk meg az összeférhetetlenségi törvényt. Kimondtuk, hogy nem lehet képviselő a bíró. Ezt már régen kimondtuk. Nem lehet képviselő az, aki választott vagy miniszteri tisztviselő. Nem lehet képviselő, aki bérlője az államnak, vagy vállalkozik az állam részére. Kimondtunk sok bölcs dolgot.

Azután indítványozták, ne lehessen képviselő az ügyvéd, se az egyetemi és gimnáziumi tanár; ne lehessen képviselő se pap, se barát, se katona, se a községi hivatalnok.

Kerkapoly Károly volt pénzügyminiszter a túlzás kézzelfoghatóvá tételére azt indítványozta pajkosságból a pártértekezleten:

– Ne teketóriázzunk, mondjuk ki egyenesen, ne lehessen képviselő olyan ember, aki tisztességes munkával meg tud élni anélkül is!

...Veress Sándor híres honvédbujdosó és legjobb utazási írónk bujdosása kezdetén hamarosan Várnára jutott, s mire oda jutott is, már pénztelen, kenyértelen és ruhátlan volt. Elment egy török basához munkát, kenyeret és tanácsot keresni.

Kérdezi a basa:

– Jártál-e iskolába?

– Kitanultam a debreceni kollégiumot tizenkét esztendeig.

– Akkor hát megélhatsz könnyűszerrel. Aztán mit tanultál?

– Tanultam teológiát, filozófiát, fizikát, históriát, latin nyelvet, görög nyelvet, zsidónyelvet.

– Akkor hát nem élhatsz meg, fiam, mert ez mind számárság. Hát szabómesterséget nem tanultál?

– Azt nem tanították.

– Hát csizmadia-, ács-, kőműves-, kovács-, takácsmesterséget nem tanultál?

– Mindezt nem tanítják a kollégiumban.

– De bolond kollégiumtok van nektek ott Magyarországon.

Ostoba török basája! Így beszélt a mi kollégiumainkról. Még azt is hozzátette:

– Nem való vagy te, fiam, semmire, ha egyebet nem tudsz. Hanem hát eredj el a kádihoz, kérdezd meg tőle, miféle mesterember van itt Várnán legkevesebb.

A bujdosó honvéd szót fogadott. A kádi azt mondta: szabó van legkevesebb.

Veress Sándor tehát beállott szabólegénynek. S amit egy hónapig tanult, annak több hasznát vette a Feketetenger partján, mint amit Debrecenben tizenkét esztendeig tanult.

Az én kedves barátomnak, Baksay Sándornak két jó, derék magyar embere nem tudhatta 1845-ben, hogy ő mire lenne jó. Ők nem beszélhettek akkor még azzal az ostoba várnai basával. Salamon Ferenc, mikor ezt elmondtam előtte, így felelt:

– Magam is így voltam 1849 végén és 1850-ben. A sors szerzett nekem életpályát, nem én magam.

A lovasi hegyen

A Balaton tájképi szépségei – A Lesence völgye a balatonyöröki fordulóról – A Bács-hegy hágójáról – A akarattyai szilfa mellől – Lovas falu – A Mike-palota – Hol siratta eltűnt lovagját Szegedy Róza – Mórocz Kálmán és élete története – Tökéletes bíró – Vitám Szilágyi Dezsővel miatta – A Balaton szépsége az ő hajlékából – Itt írtam sok munkámat

Sok ragyogó tájszépsége van a Balaton környékének. Magam se vizsgáltam meg valamennyit. Az ábrándos, tündéri és csodálatos gyönyörűségek képeit magam se szemléltem végig. Fialat szív, rajongó lélek és egész élet kellene ahhoz. Mindez most már elszállt tőlem.

De voltam Badacsony tetején, Tihanynak Csúcshegye ormán s Balatonszemes fővenyes partjának legmagasabb dombján, ahonnan ellátni az egész Balaton fölött Veszprémen, Somogyon és Zalán keresztül a kenesei partoktól a fenéki partig. Mindent látni erről a három pontról. De óriássá terebélyesül a tájék, s ködössé és mérhetetlenné válnak szépségei. Megterheli, s lankadttá teszi a lelket. A gyönyörűség is csak mértékkel nyújt tökéletes élvezetet. Nagy festőművész se tudná, mit csináljon e három ponttal.

A tájképi szépségek ott tökéletesebbek, s a művészeti remek alkotás minden gyönyörűségét lelkünkben ott keltik életre, ahol jól belátható szűkebb körre szorítkoznak, ahol az egész tájkép összes változatainak együttes hatása nem nyomja el a részletek szépségeit, s a kiváló részletek feltűró arányai se zavarják az általános hatást.

Csodálatos tájképi szépség például a Lesence völgye, különösen két állópontról. Az egyik pont ott van, ahol a Keszthelyről napkelet felé vezető út Balatonyörök mellett derékszögben északra fordul. Itt meg kell állni minden ép szemű és ép lelkű emberi lénynek. 1854-ben láttam először ezt a képet. Agyam szédült az első pillanatban, úgy elragadt a vidék művészi bája és fensége. Hátam mögött a Sárkány-erdő a szentmihályhegyi remete kápolnájától föl Sümegig, de ezt e látópontról nem látom. Hanem előttem a szigligeti mély öböl romokban andalgó egykor híres várával; szemközt bezárja a látás határát a méltóságos

Badacsony hegye, attól mindig észak felé s mindenütt a látás határán a gulácsi és káptalantóti csúcsok és Csobánc várának hatalmas tömegű bérce, amint dicső hagyományainak ragyogó fényéből felénk világol. A háttérben, a Lesence-völgy északi végén szintén bezárul a kép, Dobos rengetegére alig pillanthatunk, szemünk, lelkünk, minden érzésünk megakad Szent György hegyén, mely ott nyújtózik a látás határán, mint óriássá nőtt hím oroszlán, s mögötte Haláp őskori tűzhányója szépen, simán, módosan, mint nőstény oroszlán, aki bozontos hímjét hallgatag nézi, s közeléből nem távozik. E határok közt középen a völgy folyóival, ereivel, patakjaival, csatornáival s ragyogó jegenyefasoraival – szántók, mezők, hatalmas pázsitok, malmok, tanyák s a legelőkön nyüzsgő gulyák és juhnyájak. A tornyok és falvak s hajlék díszítette szőlők a hegyek oldalán és lábain mindenütt a látás határain, a ragyogó kép szélein.

E táj lerajzolását se merném tanácsolni a világ legnagyobb festőművészenek se. Ligethy se kísérlette meg, a Balaton legnagyobb s igazán remek festője. Mészöly se, aki egyébként is csak apró balatoni részleteket örökített meg ecsetével. Újabb tehetséges ifjabb festőink közt többen megkísérelték, de észrevehető hatás nélkül. E látópontról 1875-ben erdélyi híres barátainak nem mutathattam meg a vidéket. Nem arra vezetett utunk. De hazavezető utunkban figyelmeztettem rá őket. Igaz, hogy távolról, a fonyódi Balaton magasáról. Csak elmosódó, ködös kereteit láthatták.

Van másik látópont is, ahonnan szintén művészi ábránd szüleményének, igazi tündérképnek látjuk Lesence völgyét. Ahol Köveskálláról Tapolcára vezető utunkban elérjük Csobánc vára mögött a Bács-hegy hágóját: ott ez a pont. A szigligeti öböl, Szigliget vára, az öreg Badacsony, a gulácsi és tóti csúcsok itt oldalt fekszenek bal felől, Csobánc és Haláp szintén oldalt, de jobb felől, hanem Szent György hegye előttünk fekszik, s büszkén és nyugodtan néz ránk viruló szőlővágóival s kopasz homlokával. Badacsony és Somlyó mellett a harmadik egyenlő rangú tűzhányóalkotás, melyet nem fáraók, nem zsarnok urak építettek hitvány hivalkodásból, hanem játszi kedvükből az ősvilág istenei.

A völgy nyugati oldala szemünk előtt sötétedik a Balatontól Sümegig, déltől északnak egyenesen. Erdős hegység, a komor Bakonynak a Balatonba nyúló egyik erős karja. A Bakony nem is érinti másutt a Balatont közvetlenül. Két magasabb csúcsáról Rezi vára és Tátika vára szórja felénk halványodó fényét, de ragyogó költészetét s gazdag

hagyományait is.

Van még ilyen csodás szépségű látópont több is. Azt hiszem, Hegyeskő teteje is ilyen ott, Henye és Monoszló körül. Nem másztam meg, minden utamon kívül esett, ma már se időm, se elég erőm hozzá. De ismerem Balatonfüred határain a Szálkahegyet és Tamáshegyet. Kissé más-más tájkot nyújt mindegyik, de mindegyiknek ormáról be lehet látni Tihanynak minden titkát, egész belsejét, hegyeit, völgyeit, tavait, dűlőit, régi várát, újabb szentegyházát, pusztuló romjait. Alattunk fekszik a hatalmas félsziget azzal a két nagy öböllel, mely bejáratát Aszófőnél jobbról-balról összeszorítja. A falvak tornyai egymást érik közelben és távolban látásunk határain. Messze-messze Somogy partjain kékelnek Boglár és Fonyód dombjai. Ma virágzó fürdőtelepek. Amikor erdélyi barátaimmal ott jártam, csak apró falvak, inkább csak népes puszták.

Ilyen látópont az akarattyai nagy szilfa mellől – ilyen az alsóörsi kálvinista paplak napnyugatra néző ablakából. Nagy szépségekkel teljes óriási tájkot tár fel előttünk mind a kettő. De úgy e kettőről, mint a többiről remek képet festő nem alkothat. Szertelen keretben számlálhatatlan részletet kellene alakítania. A fényt és árnyékot lehetetlen volna jól beosztania. A távolságok, és mélységek köde borítana be a képen mindent.

Ligethynek tökéletes érzéke volt ehhez, s azért remek képein csak egyes kiváló részletek nyertek művészi alakot. Száz külön képet kellett volna festenie vagy sokkal többet, hogy a Balaton partjának szépségeit megközelítőleg vásznon örökítse meg. Egyszer régen megmutattam neki Veszprém völgyét az Angyal vendéglőtől a Zsidócsárda és Sashegy felé – szűk kis völgy, szerény patak, a Séd folydogál rajta. De sziklái, ormai, fokai, kanyarulatai, épületei, fái, omladéka oly tüneményesek még kis méretük dacára is, hogy papírjaira ötven vázlatot vett föl, hogy a történelmileg híres völgyet megörökítse. Pedig hát mi ez a nagy Balaton partjához? Szűnyog a keselyű mellett.

Hanem hát van mégis látópont, mely várja művészt, s melyről meg lehet alkotni a világ legszebb tájképét. Ez a lovasi hegy s ezen is az én legkedvesebb és legrégebb barátomnak, Mórocza Kálmánnak szőlőhegyi kised hajléka. Amint a hajlék ajtaján kilépünk: ott az a látópont.

Lovas kicsiny falu, szűk völgy torkolatán, alig ötven-hatvan házból álló, alig látszik ki kerti fái közül. Még temploma is kicsiny. Alig nagyobb

jókora faliszekrénynél, a tornya is olyan, mint hajdani legényes pipafödél, de régi az a templom. Azt mondja a hagyomány, az elmúlt viharos századokban sokat viaskodtak a kis templomon katolikusok és kálvinisták. Kétszer is volt egyik felekezeté is, másiké is. A falu is régi, már Árpád kori, már Szent István kori írások emlegetik. Erős, jó magyar népe.

E kis falu mögött fekszik a lovasi hegy. Mögötte is, fölötte is, Alsóörstől nyugatra, Felsőörstől délre. Nem is magas a hegy, tetejét és oldalait szőlők borítják, nyugati meredek oldalát a völgy fölött erdő, sűrű csalit, rókáknak fészke s erdei vad madaraké.

A lovasi hegy észak felé magas fennsík, s határos a felsőőrsi Mike-palotával. Kerek hegyfok ez a száz forrás völgye fölött, nincs is rajta egyéb, csak egy avult keresztfa, jámbor jó lelkek állították oda bizonyágképpen arról, hogy annak a hegyfoknak, kerek kődombnak története van. Van is. Hatalmas úr volt ott hét-nyolcszáz év előtt Mike úr, a Batthyány nemzetség őse. Ennek állt ott palotája. A palotának csak foszladozó alapfalait találhatni már meg. Gyermekkoromban még némi faltöredékei fennállottak. Nyájörzők, képzelődő kincásók, szőlőhegyi hajléképítő az óta már földülték a falat. Valószínűleg Mike úr építtette a felsőőrsi régi templomot IV. Béla királyunk alatt, a tatárjárás után. Az építőművész valószínűleg ugyanaz, aki a budavári helyőrségi templomot is építtette IV. Béla alatt. A két templom ugyanazon műterv szerint épült. A budavári a király költségén, s ez a templom jóval nagyobb; a felsőőrsi Mike úr költségén. Csakhogy Mike úrnak több pénze volt, mint a királynak, az ő temploma sokkal szebb és értékesebb műremek, mint a királyé. Az is lehet, hogy a sok udvari léhűtő kezén kallódott el a király pénze. Ősi szokás.

Mike-palota dombjáról már látni arra a helyre, ahol száztíz év előtt Szegedy Róza üldögélt, búsult és könnyezett. Siratta lovagját, aki tőle elbujdosott, idegen országokba szállt, s véres csaták mezején játszott életével és az imádott hajadon szívével.

Édes emlékü öreg urambátyám volt Mórocza Dániel. Felsőőrsi birtokos s élete utolsó szakában ottani lakos. Negyven év óta alussza örök álmát. Ő mutatta nekem először Szegedy Róza búsuló helyét. Egykor vármegyém táblabírája s becsületbeli tiszti vicefiskusa.* Egy napon és egy órában kapta ezt a tisztséget Kocsi Sebestyén Gáborral 1823-ban. Pedig Zala vármegyei nemes volt, Csőnyi László vértanúknak kortársa és jó

barátja, Deák Ferenc rendületlen híve s buzgó harcosa, amikor a föld alatti és föld feletti álnok erők és hatalmak a haza bölcsét le akarták szorítani a közélet mezejéről. Mórocza Dániel kutatta ki először a Miképalotának, a felsőörsi prépostságnak s a gyönyörű templomnak történetét.

Az ő hajléka volt az, amely ott fekszik a lovasi hegy látópontján. Most fiáé, Mórocza Kálmáné, akivel együtt jártuk a pápai kollégiumot, együtt jogászkodtunk, együtt patvaristáskodtunk Veszprémben, együtt akartunk belekeveredni az Almássy-féle összeesküvésbe, egy időben viseltük a vármegye tisztét, ő a magáéban, én az enyémben.

Együtt léptünk a bírói pályára is. Ő megmaradt rajta, engem a törvényhozás s az írói művészet ösztöne csakhamar elcsábított róla. Jó bíró volt. Jobb bírónak nem is volt, nem is lesz az országnak és semmiféle országnak. Olyan bíró volt járásában, amilyent én tartok tökéletes bírónak. Le is apadt pöreinek száma hat-hétszázról esztendőnként hetven-nyolcvanra. Igaz ember, hamis ember egyaránt tudta előre, mi lesz az ítélet, hát nem pörösködtek előtte hiába, csak amikor az ostoba törvények miatt kikerülhetetlen volt.

Erős vitám volt emiatt egykor Szilágyi Dezsővel, az igazságügyek miniszterével. Sokszor véleményt kért tőlem tervei és intézkedései felől hol előre, hol utólag. Egyszer előhozta, hogy a kimutatásokból azt látja, Mórocza Kálmánnak nincs semmi dolga, alig van előtte száz peres ügy, a veszprémi járásban pedig sok ezer van, áthelyezi hát azt a bírót, ha belenyugszik, Veszprémbe. Azt kérdelem tőle:

– Büntetés akar ez lenni vagy jutalmazás?

Nagyot néz rám.

– Egyik se, hanem ha olyan jó bíró, amilyenek mondod, dolgozzék a nagy járásban.

Furcsa észjárás, igazán miniszteri.

Amikor az én barátom elfoglalta bírói állását ezelőtt harminchat évvel: három ügyvéd volt a járásban, harminc uzsorás és száz meg száz furfangos üzérkedő. Járása nagy, falva sok, az ország első balatoni fürdőtelepe, százezer apró szőlőbirtok részlet körös-körül, s néhány év múlva minden ügyvéd elköltözött onnan, minden uzsorás elment világgá, s minden furfangos üzérkedő nekiment a Balatonnak vagy a Bakonynak. Rend, béke és nyugalom lett az emberek között.

Ilyen bíró volt. Régen kúriai bíró lehetett volna. De elve volt: nem kérni

senkitől semmit. Elve volt: csak az érdem ad jogot az előmenetelre, nem a tisztségben eltöltött idő, s ha a kormányzók nem veszik észre, vagy nem becsülik meg az érdemet: az az ő hitványségük. Ő akkor se kér.

Ősi vármegyénk régi embere maradt, amikor már királyi táblabírónak csúfolta is korszaka. Utóbb elbetegesedett, nyugalomba vonult. De nyugdíjának elintézése késett. Közbejött a bírói fizetések fölemelése. De ő hathatósan megsürgette az ügy elintézését, azt adván okul, hogy a fölemelt fizetés után úgyse fogadhatna el nyugdíjat, mivelhogy ő a fölemelt fizetés mellett már bírói tisztet viselni nem akar. – Öreg bajtárs, téged se tart bölcsnek ma már minden ember.

Kocsit, lovat tartott. Úgy illik magyar úrhoz, ha nem gazdag is, ha bíró is. Ott van szőleje, hajléka, öröklött ősi tanyája a lovasi hegyen, el nem hagyná a világot se. Szereti szőlejét és nemes borait, s szíves barátsággal látja el látogatóit. A közdolgok közül csak egyháza ügyeit intézi még nagy buzgósággal.

Mit érnek, mit nem érnek irodalmi dolgaim: e fölött nem töröm fejem, határoz e fölött nemzedékem. De ha érnek valamit, följegyzem, hogy ezek egy részét a lovasi hegyen alkottam meg. Legbecsesebb munkámnak A nagy per című könyvem tartom – ennek harmadik kötete egészen ott készült.

Munkám közben pihenőül, erőgyűjtésül, le nem írható gyönyörűségül elnéztem a tájat. Egykor volt kedvem a rajzolgatáshoz. Bohó ifjú mindent megkísérel. Sokszor jutott eszembe: ezért a tájért érdemes volna még egyszer mozgásba hozni a rajzolószerkeket s talán az ecsetet is. Késő gondolat.

A lovasi hegyet jobbról mély völgy határolja. A felsőörsi malomvölgy patakja s a lovasi Királykút patakja egyesülve csatangol a völgy fenekén, gyönyörű kertek, árnyas szilvások között a faluig. Az a Királykút alacsony sziklából kibuzogó forrásvíz. A hagyomány szerint fárasztó vadászat után ott pihent gyakran első királyunk, akit Szent István néven ismer a történet. Ha ez igaz: bizonyára ott ütötte föl sátorát a Mórocza-hajlék közelében. Királynak való ez a hely volt.

A patak elhagyja a falut, és siet a Balaton felé. Útközben malmokat hajt. Azokat a régi patakalmokat, amelyeket árnyas fák, virágos mezők, zöld legelők, sok színben játszó, apróra hasított szántók vesznek körül. A táj határát balról elzárja az alsóörsi Somlyó hegye s maga a falu fehér egyházával s lakóházaival. Lent a parton a fürdőtelep nyaralói és tornyos

hajlékai. Előttünk a Balaton, de túlsó partja messze, alig láthatni ködbe vesző vonalát. Itt legszélesebb a víz. Jobbról, napnyugatról Tihany félszigete a határ. A látópont magas, alattunk fekszik az egész világ, a közelben is tíz faluval, száz úri nyaralóval s ezer szőlőhegyi fehér hajlékkal. Mind vár, mind hí, mind mosolygó arccal ajánlja barátságát. S népe is olyan a tájnak, mint maga. Szíves, vidám és magyar.

Jól elmúlt harminckét éve, mikor erdélyi barátaimmal arra jártam. Amint a vasút elhagyja a szántódi révet, attól kezdve jó szem megláthatja a lovasi hegy szíves hajlékának fehér homlokát. Barátaim figyelmét oda irányítottam. Gyulai Pál kifigurázott vele. Ügyel is ő minden szőlőhegyi nyájas viskóra. Ők bizonyára elfeledték ezt már, én el nem feledhetem.

Sok ragyogó tájszépsége van a Balaton környékének. Magam se vizsgáltam meg valamennyit. Az ábrándos, tündéri és csodálatos gyönyörűségek képeit magam se szemléltem végig. Fialtal szív, rajongó lélek és egész élet kellene ahhoz. Mindez most már elszállt tőlem.

De voltam Badacsony tetején, Tihanynak Csúcshegye ormán s Balatonszemes fővenyes partjának legmagasabb dombján, ahonnan ellátni az egész Balaton fölött Veszprémen, Somogyon és Zalán keresztül a kenesei partoktól a fenéki partig. Mindent látni erről a három pontról. De óriássá terebélyesül a tájék, s ködössé és mérhetetlenné válnak szépségei. Megterheli, s lankadttá teszi a lelket. A gyönyörűség is csak mértékkel nyújt tökéletes élvezetet. Nagy festőművész se tudná, mit csináljon e három ponttal.

A tájképi szépségek ott tökéletesebbek, s a művészeti remek alkotás minden gyönyörűségét lelkünkben ott keltik életre, ahol jól belátható szűkebb körre szorítkoznak, ahol az egész tájkép összes változatainak együttes hatása nem nyomja el a részletek szépségeit, s a kiváló részletek feltűró arányai se zavarják az általános hatást.

Csodálatos tájképi szépség például a Lesence völgye, különösen két állópontról. Az egyik pont ott van, ahol a Keszthelyről napkelet felé vezető út Balatongyörök mellett derékszögben északra fordul. Itt meg kell állani minden ép szemű és ép lelkű emberi lénynek. 1854-ben láttam először ezt a képet. Agyam szédült az első pillanatban, úgy elragadt a vidék művészi bája és fensége. Hátam mögött a Sárkány-erdő a szentmihályhegyi remete kápolnájától föl Sümegig, de ezt e látópontról nem látom. Hanem előttem a szigligeti mély öböl romokban andalgó

egykor híres várával; szemközt bezárja a látás határát a méltóságos Badacsony hegye, attól mindig észak felé s mindenütt a látás határán a gulácsi és káptalantóti csúcsok és Csobánc várának hatalmas tömegű bérce, amint dicső hagyományainak ragyogó fényéből felénk világol. A háttérben, a Lesence-völgy északi végén szintén bezárul a kép, Dobos rengetegére alig pillanthatunk, szemünk, lelkünk, minden érzésünk megakad Szent György hegyén, mely ott nyújtózik a látás határán, mint óriássá nőtt hím oroszlán, s mögötte Haláp őskori tűzhányója szépen, simán, módosan, mint nőstény oroszlán, aki bozontos hímjét hallgatag nézi, s közeléből nem távozik. E határok közt középen a völgy folyóival, ereivel, patakjaival, csatornáival s ragyogó jegenyefasoraival – szántók, mezők, hatalmas pázsitok, malmok, tanyák s a legelőkön nyüzsgő gulyák és juhnyájak. A tornyok és falvak s hajlék díszítette szőlők a hegyek oldalán és lábain mindenütt a látás határain, a ragyogó kép szélein.

E táj lerajzolását se merném tanácsolni a világ legnagyobb festőművészenek se. Ligethy se kísérelte meg, a Balaton legnagyobb s igazán remek festője. Mészöly se, aki egyébként is csak apró balatoni részleteket örökített meg ecsetével. Újabb tehetséges ifjabb festőink közt többen megkísérelték, de észrevehető hatás nélkül. E látópontról 1875-ben erdélyi híres barátaimnak nem mutathattam meg a vidéket. Nem arra vezetett utunk. De hazavezető utunkban figyelmeztettem rá őket. Igaz, hogy távolról, a fonyódi Balaton magasáról. Csak elmosódó, ködös kereteit láthatták.

Van másik látópont is, ahonnan szintén művészi ábránd szüleményének, igazi tündérvéleménynek látjuk Lesence völgyét. Ahol Köveskálláról Tapolcára vezető utunkban elérjük Csobánc vára mögött a Bács-hegy hágóját: ott ez a pont. A szigligeti öböl, Szigliget vára, az öreg Badacsony, a gulácsi és tóti csúcsok itt oldalt fekszenek bal felől, Csobánc és Haláp szintén oldalt, de jobb felől, hanem Szent György hegye előttünk fekszik, s büszkén és nyugodtan néz ránk viruló szőlővágóival s kopasz homlokával. Badacsony és Somlyó mellett a harmadik egyenlő rangú tűzhányóalkotás, melyet nem fáraók, nem zsarnok urak építettek hitvány hivalkodásból, hanem játszi kedvükből az ősvilág istenei.

A völgy nyugati oldala szemünk előtt sötétedik a Balatontól Sümegig, déltől északnak egyenesen. Erdős hegység, a komor Bakonynak a Balatonba nyúló egyik erős karja. A Bakony nem is érinti másutt a Balatont közvetlenül. Két magasabb csúcsáról Rezi vára és Tátika vára

szórja felénk halványodó fényét, de ragyogó költészetét s gazdag hagyományait is.

Van még ilyen csodás szépségű látópont több is. Azt hiszem, Hegyeskő teteje is ilyen ott, Henye és Monoszló körül. Nem másztam meg, minden utamon kívül esett, ma már se időm, se elég erőm hozzá. De ismerem Balatonfüred határain a Szálkahegyet és Tamáshegyet. Kissé más-más tájékot nyújt mindegyik, de mindegyiknek ormáról be lehet látni Tihanynak minden titkát, egész belsejét, hegyeit, völgyeit, tavait, dűlőit, régi várát, újabb szentegyházát, pusztuló romjait. Alattunk fekszik a hatalmas félsziget azzal a két nagy öböllel, mely bejáratát Aszófőnél jobbról-balról összeszorítja. A falvak tornyai egymást érik közelben és távolban látásunk határain. Messze-messze Somogy partjain kékellenek Boglár és Fonyód dombjai. Ma virágzó fürdőtelepek. Amikor erdélyi barátaimmal ott jártam, csak apró falvak, inkább csak népes puszták.

Ilyen látópont az akarattyai nagy szilfa mellől – ilyen az alsóörsi kálvinista paplak napnyugatra néző ablakából. Nagy szépségekkel teljes óriási tájékot tár fel előttünk mind a kettő. De úgy e kettőről, mint a többiről remek képet festő nem alkothat. Szertelen keretben számlálhatatlan részletet kellene alakítania. A fényt és árnyékot lehetetlen volna jól beosztania. A távolságok, és mélységek köde borítana be a képen mindent.

Ligethynek tökéletes érzéke volt ehhez, s azért remek képein csak egyes kiváló részletek nyertek művészi alakot. Száz külön képet kellett volna festenie vagy sokkal többet, hogy a Balaton partjának szépségeit megközelítőleg vásznon örökítse meg. Egyszer régen megmutattam neki Veszprém völgyét az Angyal vendéglőtől a Zsidócsárda és Sashegy felé – szűk kis völgy, szerény patak, a Séd folydogál rajta. De sziklái, ormai, fokai, kanyarulatai, épületei, fái, omladékai oly tüneményesek még kis méretük dacára is, hogy papírjaira ötven vázlatot vett föl, hogy a történelmileg híres völgyet megörökítse. Pedig hát mi ez a nagy Balaton partjához? Szűnyog a keselyű mellett.

Hanem hát van mégis látópont, mely várja művésztét, s melyről meg lehet alkotni a világ legszebb tájképét. Ez a lovasi hegy s ezen is az én legkedvesebb és legrégebb barátomnak, Mórocza Kálmánnak szőlőhegyi kisded hajléka. Amint a hajlék ajtaján kilépünk: ott az a látópont.

Lovas kicsiny falu, szűk völgy torkolatán, alig ötven-hatvan házból

álló, alig látszik ki kerti fái közül. Még temploma is kicsiny. Alig nagyobb jókora faliszekrénynél, a tornya is olyan, mint hajdani legényes pipafödél, de régi az a templom. Azt mondja a hagyomány, az elmúlt viharos századokban sokat viaskodtak a kis templomon katolikusok és kálvinisták. Kétszer is volt egyik felekezeté is, másiké is. A falu is régi, már Árpád kori, már Szent István kori írások emlegetik. Erős, jó magyar népe.

E kis falu mögött fekszik a lovasi hegy. Mögötte is, fölötte is, Alsóörstől nyugatra, Felsőörstől délre. Nem is magas a hegy, tetejét és oldalait szőlők borítják, nyugati meredek oldalát a völgy fölött erdő, sűrű csalit, rókáknak fészke s erdei vad madaraké.

A lovasi hegy észak felé magas fennsík, s határos a felsőőrsi Mikepalotával. Kerek hegyfok ez a száz forrás völgye fölött, nincs is rajta egyéb, csak egy avult keresztfa, jámbor jó lelkek állították oda bizonyágképpen arról, hogy annak a hegyfoknak, kerek kődombnak története van. Van is. Hatalmas úr volt ott hét-nyolcszáz év előtt Mike úr, a Batthyány nemzetség őse. Ennek állt ott palotája. A palotának csak foszladozó alapfalait találhatni már meg. Gyermekkoromban még némi faltöredékei fennállottak. Nyájörzők, képzelődő kincásók, szőlőhegyi hajléképítő az óta már földúlták a falat. Valószínűleg Mike úr építtette a felsőőrsi régi templomot IV. Béla királyunk alatt, a tatárjárás után. Az építőművész valószínűleg ugyanaz, aki a budavári helyőrségi templomot is építtette IV. Béla alatt. A két templom ugyanazon műterv szerint épült. A budavári a király költségén, s ez a templom jóval nagyobb; a felsőőrsi Mike úr költségén. Csakhogy Mike úrnak több pénze volt, mint a királynak, az ő temploma sokkal szebb és értékesebb műremek, mint a királyé. Az is lehet, hogy a sok udvari léhűtő kezén kallódott el a király pénze. Ősi szokás.

Mike-palota dombjáról már látni arra a helyre, ahol száztíz év előtt Szegedy Róza üldögélt, búsult és könnyezett. Siratta lovagját, aki tőle elbujdosott, idegen országokba szállt, s véres csaták mezején játszott életével és az imádott hajadon szívével.

Édes emlékü öreg urambátyám volt Mórocza Dániel. Felsőőrsi birtokos s élete utolsó szakában ottani lakos. Negyven év óta alussza örök álmát. Ő mutatta nekem először Szegedy Róza búsuló helyét. Egykor vármegyém táblabírája s becsületbeli tisztí vicefiskusa.* Egy napon és egy órában kapta ezt a tisztséget Kocsi Sebestyén Gáborral 1823-ban. Pedig

Zala vármegyei nemes volt, Csőnyi László vértanúknak kortársa és jó barátja, Deák Ferenc rendületlen híve s buzgó harcosa, amikor a föld alatti és föld feletti álnok erők és hatalmak a haza bölcsét le akarták szorítani a közélet mezejéről. Mórocza Dániel kutatta ki először a Mikepalotának, a felsőőrsi prépostságnak s a gyönyörű templomnak történetét.

Az ő hajléka volt az, amely ott fekszik a lovasi hegy látópontján. Most fiáé, Mórocza Kálmáné, akivel együtt jártuk a pápai kollégiumot, együtt jogászokdtunk, együtt patvaristáskodtunk Veszprémben, együtt akartunk belekeveredni az Almássy-féle összeesküvésbe, egy időben viseltük a vármegye tisztét, ő a magáéban, én az enyémben.

Együtt léptünk a bírói pályára is. Ő megmaradt rajta, engem a törvényhozás s az írói művészet ösztöne csakhamar elcsábított róla. Jó bíró volt. Jobb bírója nem is volt, nem is lesz az országnak és semmiféle országnak. Olyan bíró volt járásában, amilyent én tartok tökéletes bírónak. Le is apadt pöreinek száma hat-hétszázról esztendőnként hetven-nyolcvanra. Igaz ember, hamis ember egyaránt tudta előre, mi lesz az ítélet, hát nem pörösködtek előtte hiába, csak amikor az ostoba törvények miatt kikerülhetetlen volt.

Erős vitám volt emiatt egykor Szilágyi Dezsővel, az igazságügyek miniszterével. Sokszor véleményt kért tőlem tervei és intézkedései felől hol előre, hol utólag. Egyszer előhozta, hogy a kimutatásokból azt látja, Mórocza Kálmánnak nincs semmi dolga, alig van előtte száz peres ügy, a veszprémi járásban pedig sok ezer van, áthelyezi hát azt a bírót, ha belenyugszik, Veszprémbe. Azt kérdelem tőle:

– Büntetés akar ez lenni vagy jutalmazás?

Nagyot néz rám.

– Egyik se, hanem ha olyan jó bíró, amilyenek mondod, dolgozzék a nagy járásban.

Furcsa észjárás, igazán miniszteri.

Amikor az én barátom elfoglalta bírói állását ezelőtt harminchat évvel: három ügyvéd volt a járásban, harminc uzsorás és száz meg száz furfangos üzérkedő. Járása nagy, falva sok, az ország első balatoni fürdőtelepe, százezer apró szőlőbirtok részlet körös-körül, s néhány év múlva minden ügyvéd elköltözött onnan, minden uzsorás elment világgá, s minden furfangos üzérkedő nekiment a Balatonnak vagy a Bakonynak. Rend, béke és nyugalom lett az emberek között.

Ilyen bíró volt. Régen kúriai bíró lehetett volna. De elve volt: nem kérni senkitől semmit. Elve volt: csak az érdem ad jogot az előmenetelre, nem a tisztségben eltöltött idő, s ha a kormányzók nem veszik észre, vagy nem becsülik meg az érdemet: az az ő hitványságuk. Ő akkor se kér.

Ősi vármegyénk régi embere maradt, amikor már királyi táblabírónak csúfolta is korszaka. Utóbb elbetegesedett, nyugalomba vonult. De nyugdíjának elintézése késett. Közbejött a bírói fizetések fölemelése. De ő hathatósan megsürgette az ügy elintézését, azt adván okul, hogy a fölemelt fizetés után úgyse fogadhatna el nyugdíjat, mivelhogy ő a fölemelt fizetés mellett már bírói tisztet viselni nem akar. – Öreg bajtárs, téged se tart bölcsnek ma már minden ember.

Kocsit, lovat tartott. Úgy illik magyar úrhoz, ha nem gazdag is, ha bíró is. Ott van szőleje, hajléka, öröklött ősi tanyája a lovasi hegyen, el nem hagyná a világért se. Szereti szőlejét és nemes borait, s szíves barátsággal látja el látogatóit. A közdolgok közül csak egyháza ügyeit intézi még nagy buzgósággal.

Mit érnek, mit nem érnek irodalmi dolgaim: e fölött nem töröm fejem, határoz e fölött nemzedékem. De ha érnek valamit, följegyzem, hogy ezek egy részét a lovasi hegyen alkottam meg. Legbecsesebb munkámnak A nagy per című könyvem tartom – ennek harmadik kötete egészen ott készült.

Munkám közben pihenőül, erőgyűjtésül, le nem írható gyönyörűségül elnéztem a tájat. Egykor volt kedvem a rajzolgatáshoz. Bohó ifjú mindent megkísérel. Sokszor jutott eszembe: ezért a tájért érdemes volna még egyszer mozgásba hozni a rajzolószereket s talán az ecsetet is. Késő gondolat.

A lovasi hegyet jobbról mély völgy határolja. A felsőörsi malomvölgy patakja s a lovasi Királykút patakja egyesülve csatangol a völgy fenekén, gyönyörű kertek, árnyas szilvások között a faluig. Az a Királykút alacsony sziklából kibuzogó forrásvíz. A hagyomány szerint fárasztó vadászat után ott pihent gyakran első királyunk, akit Szent István néven ismer a történet. Ha ez igaz: bizonyára ott ütötte föl sátorát a Mórocza-hajlék közelében. Királynak való ez a hely volt.

A patak elhagyja a falut, és siet a Balaton felé. Útközben malmokat hajt. Azokat a régi patakalmokat, amelyeket árnyas fák, virágos mezők, zöld legelők, sok színben játszó, apróra hasított szántók vesznek körül. A táj határát balról elzárja az alsóörsi Somlyó hegye s maga a falu fehér

egyházával s lakóházaival. Lent a parton a fürdőtelep nyaralói és tornyos hajlékai. Előttünk a Balaton, de túlsó partja messze, alig láthatni ködbe vesző vonalát. Itt legszélesebb a víz. Jobbról, napnyugatról Tihany félszigete a határ. A látópont magas, alattunk fekszik az egész világ, a közelben is tíz faluval, száz úri nyaralóval s ezer szőlőhegyi fehér hajlékkal. Mind vár, mind hí, mind mosolygó arccal ajánlja barátságát. S népe is olyan a tájnak, mint maga. Szíves, vidám és magyar.

Jól elmúlt harminckét éve, mikor erdélyi barátaimmal arra jártam. Amint a vasút elhagyja a szántódi révet, attól kezdve jó szem megláthatja a lovasi hegy szíves hajlékának fehér homlokát. Barátaim figyelmét oda irányítottam. Gyulai Pál kifigurázott vele. Ügyel is ő minden szőlőhegyi nyájas viskóra. Ők bizonyára elfeledték ezt már, én el nem feledhetem.

A vén koldus titka

A keszthelyi vén koldus – Eredete, nevelődése – Szerelmes Csúzy
Máriába – A leány hűtlen lesz, nagyúrhoz megy feleségül – Kalandos
hírek róla – A rezneki kastélyba megy lakni – Régi imádója orvul
meggyilkolja

A fürdőszolga, az öreg Körmendy beszélte el nekem ezt a történetet Keszthelyen 1854-ben.

Valami húsz esztendővel ezelőtt, 1834 körül egy vén koldus vetődött Keszthelyre. A Balatonra vezető utcának sarkán volt egy egyszerű, szegletes, kis ablakú, festett kapujú, de tiszta kisvárosi ház. Falusi háznak is beillett volna. A ház sarkánál kerékvető kő* volt elültetve. A vén koldus e kőre letelepedett; mindennap délután, de ünnepnapokon délelőtt is e kövön üldögélt.

E ház még megvolt akkor, magam is láttam a házat is, a koldust is. Azóta negyvenhat év múlt el. Tavaly ott jártam, kerestem a házat, nem ismertem rá. De már az utcára is alig ismertem. A város is változik, az ember is feled, s bizony ma a keszthelyi fürdő egészen más, mint 1854-ben volt.

Nagyon öreg volt a koldus. Néhány szál ős haj lengett a homlokán. Két szeme beesett, az arca redők sűrű fátyolával volt befödve. Csontos, reszkető kezével a botot is alig tudta már fogni. A ház előtt, ahol üldögélt, melegebben sütött a nap és enyhébben fúj a szél, mint másutt. Talán azért választotta ezt a helyet. De akkor is ott ült, amikor a déli nap heve forralta a levegőt. Még a nyári nap sem forralta az ő kihűlt véréét.

Senki sem ismerte a vén koldus korát. Még a nevét sem. Keszthelyre, úgy látszik, csak akkor került, mikor már a koldulás volt a foglalkozása, kenyérkeresete. Hol élt, hogyan élt annak előtte, micsoda múltja volt, hol töltötte fiatalságát, van-e, volt-e rokonsága: senki sem tudta. Magába zárkózott ember volt, senkivel se beszélt, hozzá se szólt senki. Koldulni se szóval koldult. Ha valaki jószántából adott neki, elfogadta; ha nem kapott semmit, azzal is beérte.

Az öreg Körmendy sokszor észrevette, hogy a vén koldus botjára támaszkodva odabotorkált a fürdő hídjára, megállt a hídon,

nekitámaszkodott a korlátfának, s szemeit órákon át a víz egyetlen pontjára szegezte. S gyakran e szavakat mormogta:

– Itt fürdött!

Egyszer megkérdezte tőle:

– Ki fürdött ott, öreg?

A vén koldus ránézett a fürdőszolgára. Ez is öreglegény volt már, ennek is ősz volt már a haja. Bizalma egy pillanatra fölébredt, s felelt neki:

– Ő fürdött itt, Csúzy Mária.

De többet ezután nem is szólt. Fogta botját, s továbbvándorolt. Ment az utca sarkára, a kerékvető sarokkőre, koldulóhelyére.

Csúzy Mária.

Ez a név ismeretlen volt azon a vidéken. Zala vármegyében éltek ugyan Csúzyak, de ezek előkelők, gazdagok voltak, uradalmak és milliók fölött rendelkeztek. Mária nevű nő ezek között alig volt – de ha lett volna is, mi köze lett volna ahhoz a vén koldusnak?

És mégis volt köze hozzá.

Régi történet ez, nagyon régi. Csakugyan volt valamikor ilyen nevű asszony, csodálatosan szép teremtés. Csúzy Máriát Bécsben is ismerték, és hercegek udvaroltak neki. De már hosszú emberélet múlt el azóta, hogy megölték rejtélyes módon. Kevés ember van már a világon, aki őt ismerhette. Ez csak nem lehetett az, akiről az öreg koldus emlékezett.

Pedig az volt az.

A vén koldus és a sugárzó szépség valaha ismerték egymást, sőt szerelmesek voltak egymásba. Ez a szerelem határozott életük fölött, haláluk fölött.

De kezdjük a dolgot az elején.

Az öreg koldus apja még a múlt század végén gazdatisztje volt gróf Festetich Györgynek, a Georgikon híres alapítójának. Megyeri vagy Megyesi volt a neve, a fürdőszolga nem tudta, melyik név az igazi.

Fiának jó nevelést adott. Maga a földesúr, híres emberbarát és műveltségterjesztő, aki atyai szemekkel nézte a környezetében felbukkanó tehetségeket, nagylelkűen gondoskodott az eleven eszű fiú neveléséről.

Az ifjú elvégezte a jogot, és körülbelül húszesztendősen lehetett vagy talán idősebb is valamivel, mikor megismerkedett egy kedves, szép, fiatal leánnyal, aki a szüleivel jött Keszthelyre fürdőzni. Ott laktak abban

a sarokházban, amely előtt később a vén koldus tanyát ütött.

Ez a leány volt Csúzy Mária. Hová valók voltak a szülei, rokonságban állottak-e a Zala megyei gazdag Csúzyakkal: nem tudom.

A leánynak is tetszett az ifjú. A kis házikó lugasában sok édes órát töltöttek együtt. Ha fürödni ment a leány, közel-távol mindig nyomában volt az ifjú. Boldog volt, ha csak láthatta is a gyönyörű gyermeket. Mennyire irigykedett a vízre, amely fölött kicsi lábai oly könnyedén sikamlottak el.

Az ifjú és a hajadon – amint az már meg szokott történni – örök hűséget esküdtek egymásnak. És a férfi vagy a leány – amint az már szintén meg szokott történni – elfeledte a hűségesküt.

Az ifjú még nem házasodhatott, a leány azonban már eladó volt. Két nyáron át tartott a boldogság, két télen át levelezgetett a boldog szerelmespár, azután nem kapott többé az ifjú a leánytól egy sort sem.

A leány férjhez ment.

Jó házasságot kötött. Aki elvette, nem volt már fiatalember, de jómódú, tekintélyes és egészséges. Talán nem szívesen ment hozzá, talán sírt és könyörgött a szüleinek, hogy ne kényszerítsék: talán csak leányálom, gyermekszeszély volt az egész szerelmi történet. Ki tudná azt most már megmondani? Elég az hozzá, hogy férjhez ment, és ezzel tönkretette rajongó kedvesének egész életét. És az élet, amelyiket nyomorba, siralomba és szegyenbe döntött, nagyon hosszú élet volt. Mikor én az öreg koldust láttam, közelebb lehetett a kilencvenhez, mint a nyolcvanhoz.

Az ifjú el akarta ölni magát is, Máriát is. Ehhez hozzá nem férhetett, maga ellen nem sikerült a kísérlet. Azután pedig kiolthatatlanná lett bosszúvágya. Szenvedései a legrettegőbb bosszú tervét érlelték meg benne.

Közben múltak az évek, az ifjú bosszúvágya nem csillapodott, de nem találkozhatott Máriával.

Férje Lázár udvari tanácsos, méltóságos úr és az udvari kancellária referendáriusa volt, aki Bécsbe vitte a fiatalasszonyt, és úri pompával vette körül. A fővárosi élet zajában, nagyúri mód ölen, előkelő tisztelők körében hamar és könnyen elfelejtette a szegény juristagyereket az úrnő.

Nagyon szép volt, és meghódította volna magát Napóleont is. Effélét beszéltek is róla. Legnagyobb hódítása az volt, mikor Batthyány Lajos herceget is besorozta tisztelői közé. A herceg magas műveltségű és kiváló

ízlésű úriember volt. Az asszony boldognak érezte magát, a világ mindenfélét sugdosott. Szövődött-e közöttük bensőbb szerelmi viszony, kényes dolog volna firtatni. Annyi bizonyos, hogy a többi tisztelők egymás után maradoztak el, és helyet csináltak a hercegnek. Az is bizonyos, hogy a herceg bizalmas baráti társaságában kereste föl az asszony termeit. Többek közt lord Bowring, nemzetünk és irodalmunk ismerője és becsülője is meglátogatta néhányszor a herceg társaságában Lázárék házát.

Lázár referendárius a múlt korábbi század végének valamelyik esztendejében halt meg. Vagyonát zilált viszonyok közt hagyta hátra. A pazar háztartás és az asszonyi fényűzés tönkretették. Halála után minden vagyona bírói zár alá vétetett, ami abban az időben körülbelül annyit jelentett, mint manapság a csőd. Úgy látszik, a herceg talált rá módot, hogy a fiatal özvegy ezen túl se nélkülözze megszokott kényelmét.

Néhány évvel később azonban meghalt a herceg, és 1806-ban nagyon is érezte az özvegy az elhagyatottságot, amelyben barátja halála után maradt.

Helyzete azért nem volt kétségbeejtő. A fiatal Fülöp herceg, aki akkor huszonöt esztendő volt, úgy vélte, hogy édesapja emléke iránt tartozást ró le, ha bizalmas barátnőjét nem hagyja nyomorban. Tisztességes évi járadékot rendelt neki, s csak arra kérte, hogy hagyja el Bécset, amelyet akkoriban különben is folytonosan nyugtalanítottak a napóleoni háborúk.

Az asszony ezt elfogadta. A Zala megyei Reznekre vonult vissza. Ez a falucska Alsólendva környékén fekszik, és abban az időben Bernáth udvari ügyvivő tulajdona volt. Ezt a birtokot vette bérbe az özvegy, csinos gazdaságot folytatott, s oda bécsi cselédségének egy részét is magával vitte.

Hát az elfelejtett, megcsalatott, elárult fiatalemberrel mi történt?

Az ifjú akkor már idősebb férfivá lett, és sem szülei, sem rokonai, sem jó barátai nem törődtek már vele semmit. Régi szeretőjét nem tudta elfelejteni soha. Átok és siralom volt az élete. Hol az ivásnak adta magát, hol a csavargásnak. Ma itt volt, holnap ott, többnyire olyan helyeken, ahol senki sem ismerte. Élete elveszett, tanulmányait félbehagyta, hivatásáról lemondott, szülei kitagadták. Csak a bosszúvágy tartotta benne az életet.

Nyomára jött, hol lakik régi, hűtlen kedvese. Odament Reznekre, s

koldusruhában kikémlelte az úrnő lakását s házi viszonyait.

Egy viharos novemberi estén, mikor már a cselédség is nyugovóra tért, Lázárné még fönt virrasztott a szobájában, és pasziánszjátékkal ölte az időt. A kártyák az asztalon kirakva feküdtek előtte, azokból olvasgatta a múlt és jövő idők titkait. Egyszerre kopogtatás hallatszik szobájának az udvarra néző ablakán. Az ablak erős táblával volt elzárva.

Az asszony éppen levelet várt valahonnan, azt hitte, a levélhordó kocogtat. Kitérte az ablaktáblát és a fél ablakszárnyat is. A rámeredő két szem minden idegét megrázta.

Ráismert első imádójára.

– Én vagyok – mondotta a kelletlen vendég. – Én vagyok. Pokollá tetted az életemet. Régóta kereslek. Visszahoztam hűségesküdet. De hogy soha többé meg ne szegjed: meghalsz!

Karabélyt rántott elő, és az ablakon keresztül mellbe lőtte az asszonyt. A golyó a szívig hatott. Az asszony meghalt egy sóhajtás, egy rándulás nélkül. A vihar szárnyára vette a hűtlen nő lelkét s a gyilkos átkait. De az eldurrant lövés hangját is magával vitte. A cselédség, szomszédság semmit se vett észre, és mikor reggelre kelve a szobába léptek, ott feküdt a pasziánsz szépen az asztalon, az asszony pedig szépen a szőnyegen. Nem mozdult egyik sem.

A gyilkost senki se látta többé. Nem sikerült nyomára jönni. Éveken keresztül tartott a megyei vizsgálat, éveken keresztül nyomoztak utána. Hiába!

Egyszer híre kelt, hogy 1848-ban Varasdon valami haldokló a Lázárné gyilkosának vallotta magát gyónás közben. Ez is vakhír volt.

Mindenféle gyanúsítás kerekedett. Még a fiatal herceget sem kímélte meg az éretlen szóbeszéd.

Sok, sok időre, talán ötven esztendővel később jelent meg Keszthelyen a vén koldus. Akkor már rég elfelejtették a gyilkosságot, a fiatal juristára meg éppen senki sem emlékezett már.

A vén koldus kibékült istenével. Nem kínoztta tovább már szívét sem a szerelem, sem a bosszú. Hiszen régen porrá vált már a hűtlen asszony. De azt a házat, ahol Máriát megismerte, azt a helyet, ahol fürödni szokott, nem tudta elfelejteni soha. Pedig már agg volt, koldus volt, s a sír szélére jutott.

Az lett a büntetése, hogy nem tudott feledni.

Ez az egyik változata annak a ködös, hagyományos regének, melynek másik változatát A Nazarénusok című művemben A tüzes barát szakasz folyamán beszéltem el, minthogy a későbbi kor regélői a tüzes barát személyével is összekötötték.

Felsőörs ligeteiben

Szegedy János felsőörsi prépost – Nem akarja Szegedy Róza házasságát
Kisfaludy Sándorral – Az árva lányt elviszi magához Felsőörsre – A lány
merengései – A Mike-palota omladékain

A Mike-palota se az már, ami negyvenkét év előtt volt. Akkor jártam meg, akkor néztem meg először. Akkor még sok faldarab megvolt belőle. Téglái, kövei, faragványai ott heverték szanaszét a falromok közt. Gyíkok, kígyók sütkéreztek a köveken. Apró, szelíd, tüzes szemük ott villogott. De a cserjék már megkezdték hódításukat. Bangita,* szömörce,* fagyal,* kökény, apró kőris és cserfattyak már helyet foglaltak. A mohát, fűfűt,* a mindenféle kövirózsát árnyékkal kezdték borítani. Vadrózsa gyümölcse, kecskerágó virága már kezdte mutogatni aranyos és bíboros ragyogását.

Ma már nem úgy van. Kincskeresők összedöntögették a falromokat, feltúrták az épület alapjait, gödröket és buckákat ástak-hánytak a vár régi udvarán, s a természet is elborította erdőfátyolával az egész Mike-palotát. A cserfattyak szálassá nőttek, az új nemzedék nem is tudja már, mi volt valamikor itten. Csak a hegy homlokának kis helye maradt kopaszon. Feszületet állított oda a buzgóság. Mintha temető lett volna itt valamikor. De rég eltűntek innen már a holtak szellemei. Azt a várat még az Árpád- királyok látták épnek, tündöklőnek. Az a feszület is elkorhadt már. Körülötte pázsitfű, erdei virág, szöcskék serege. De mi volt hát az a Mike-palota? Hol feküdt az a vár, s miről volt nevezetes?

Azzal bizony mi nem törődünk, mikor épült, kik lakták, kik voltak uraságai és szép asszonyai, s hova lettek s hol porladoznak félezer év óta. Én ott csak Szegedy Róza nyomait kerestem.

Imádóját elvesztette a szűz. A délceg testőr elment a csaták mezejére. Hírt se hozott róla a nyugati szellő. Él-e, hal-e: azt se tudta senki. Ah, az a gógánfai szerelmi viszály! A hajadon szív isteni haragja s a költő vad szenvedélye! Hány emlék, hány könyv, hány imádság, mennyi bánat utána!

Kisfaludy Sándor eltűnt. Hát Szegedy Róza hova lett?

A mi boldog emlékü Nagy Ivánunk, amikor az ország nemeseinek

családi leszármazásait megírta, megemlékezett Szegedy Lászlóról is, aki ezelőtt közel kétszáz évvel született. S megemlíti, hogy ennek legifjabb fiát Jánosnak nevezték. De történetéről csak annyit tudott, hogy pap volt.

Pap. Se több, se kevesebb, mint pap. Hol volt, mennyire emelkedett, mikor élt, mikor halt meg: mindezt nem tudja. Pedig ennek a papnak Szegedy Róza életében nagy szerepe, a költő sorsára nagy befolyása volt. Talán Kisfaludy, a délceg testőr e pap nélkül sohase lett volna költővé.

Ez a pap unokatestvére volt Szegedy Ignácnak, Róza édesapjának. Róza a család szemefénye, a pap a család tekintélye és bölcsessége. A pap sehogy se akarta, hogy a költő Róza vőlegénye legyen. Minden bölcsességével tiltotta a fiatalok barátságát.

Amikor Róza még kisleány volt, futkározó gyerek volt akkor lett Szegedy János felsőörsi préposttá. Árpád-kori prépostság a felsőörsi. A prépost a Batthyány hercegek udvari gyóntatója. A hercegek adományozzák a gazdag jutalmat. A Szegedy nemzetség akkor is hatalmas volt már, ebből a nemzetségből akartak prépostot.

A prépost jó pap s bőkezű, derék magyar nemes úr volt. Gyönyörű, tágas, kényelmes úrilakot épített Felsőörsön, mely ma is prépostlakás. Itt lakott s itt is halt meg, s bár a Szegedyek ősi tanyáitól kissé messze esett, de azért az atyafi látogatást szorgalmasan gyakorolta, s Róza növekedésére gondosan ügyelt. A leány ragyogó szépségétől s neme lelki bájaitól a család emelkedését várta. Ezért nem akarta, hogy Kisfaludy Sándor legyen a férje.

Ember tervez, Isten végez. Megtörtént a gógánfai szerencsétlenség, s amikor ennek hírére a prépost Rózához sietett, a ragyogó szűz helyett szíve tört leánykát talált, kinek arcán hervadozóban voltak a rózsák, égszínkék szemeiből könnyű harmatozott, kebléből sóhajok törtek elő. De nem panaszkodott. Keserű szó nem hagyta el ajkát. Annál nagyobb volt a szenvedése. Akkor látott, akkor tudott meg a jó pap mindent. A két szerető szív elszakadt egymástól, de a leány szíve halálos beteg lett tőle. A jó pap óhajtása ugyan teljesült, a fiatalok nem lettek egymásé, de azért az ő Rózája, az ő angyal húga mégse lett másé. Szívét nem adta oda lépcsőül a család emelkedésére.

Leányszerelem elmúlik, beteg szív meggyógyul, idő és távollét mindent meggyógyosol. Így gondolkodott a bölcs pap.

Ó, bölcs pap, igazad van. Ha imádkozol, ha szent ígét hirdetsz, ha elsorvadt lelkeket ápolgatsz: igazad van. De Szegedy Rózánál nincs

igazad. Az ő szíve, az ő szerelme a nemzet nagy költőjének van fölszentelve, istenek vigyáznak arra.

Árva lett a szűz, apja, anyja elhalt. Akkor azt mondta a bölcs pap Szegedy Rózának:

– Édes jó leányom, én aranyos szentem, jöjj el hozzám, keress vigasztalást az én hajlékomban. Istennek szentegyháza mellett, Felsőőrs ligeteiben, a tündöklő Balaton partján megtalálod szívednek nyugalmát.

Így került Szegedy Róza Felsőőrsre.

A győri zárda, bécsi utazásai, Antónia öccsének családi boldogsága, magas rangú ifjak forró udvarlása mind nem tudták szívének nyugalmát visszaadni. Csak Felsőőrs ligeteiben volt pihenése.

Ablaka az ősrégi, gyönyörű templom ajtajára nézett. Keskeny utca választotta el tőle. Az egyházba menőket innen szokta nézni. Kivált a lakodalmas népet, az esküvő párokat, a deli vőlegényt, a koszorús, fátyolos menyasszonyt, a vidám közönséget. Imát rebegett a házasulandók boldogságáért. Hol az ő boldogsága? Hova tűnt el? Eltűnt örökre, vagy még visszatér valaha?

Bátyjának udvara gyümölcsösre dőlt, a gyümölcsös mélységes völgyre. Ez a Malomvölgy. Ma is olyan, mint Szegedy Róza idejében. Lent a mélyben malom. Örökös zúgása mintha az ő lelkének örökös háborgása volna. Mégis jólesett neki az őrlők dala. Fent a gyümölcsös peremén, kopasz szikla. Mintha ülőhelynek alkotta volna a természet. Leült a sziklákra. Végig-végignézett a mély, sötét völgyön ott a lábai alatt. Körülötte gerlék búgtak, rigó és fülemiledal édes hangja zengett. Minden élt, örült, fénylett, ragyogott körülötte. Csak az ő lelke volt bágyadt és alkonyodó.

Szivem oly teli van, oh, oly igen csordultig teli; s én oly magánosan, oly csupán egyedül vagyok ebben a szép világban! Senkim sincs, akiben bízhatnám, akivel szívemnek névtelen érzéseit közölhetném!

E szavakat írja Kisfaludyhoz innen egyik, március 26-án kelt levelében.

Gyakran fölkereste inasa kíséretében a Mike-palotát. Képzelete, ábrándjai még szabadabban szállongtak ott.

Elnézett végig a szemközti hegyeken. Az erdei legelésző gulyának méla kolomphangja ütődött füleihez. Még akkor kecskenyájak legelésztek a hegy oldalán. A Mike-palota körül is. A ficánkoló kedves gödölyék odamentek hozzá, s ott ugrándoztak körülötte. A hideg szemű anyakecske mereven nézett rá, de a gödölyéit nem féltette tőle. Oly szelíd

volt hozzá minden, s az ő lelke oly borús.

Csodálatos tünemény innen a Balaton. Ott lábai alatt a mélységben az égnek tükre. Túl, messze-messze a veszprémi és somogyi partok ködös halmai. Néha a jegenyefák sorai is odamosolyognak hozzá. Minő öröm volna odaszállni. Ha szárnya volna, mint a madárnak. És szállna messze, tovább, mindig tovább, örökre elszállna, soha vissza nem térne, el a végtelenbe, el az enyészetbe, el a délceg testőr forró keblére!

Elpirul még a gondolatra is. De pillanatonként oly édes az ábránd. Vének-e az? Könnyei lassan peregnek. Az örökre eltűnt boldogságnak emléke is mély fájdalom.

Elnézegette a vár omladékait. Hajdan volt ura a várnak. Ősz, öreg, de még mindig daliás termet. Mellette az úrnő, nagy szépség nyomai komoly arcán. Ott a lányka is. Ragyog, nevet, játszik, boldog. Szíve most még alszik, de imádók röpködnek körülötte, körülrajazzák édes szavakkal. Ó, mily boldog az a szív, mely még alszik, melynek a szerelem még föl nem zavarta nyugalmát. Mily boldog volt ő is a badacsonyi szüretig, a szigligeti kirándulásig, a Rostyéknál való első találkozásig!

Hát a várúr örököse hol van? Bizonyosan a csatában, királya oldalán, török-tatár ellen. Miként az ő lovagja, az ő szívének hőse, az ő boldogtalan szerelmének örökre eltűnt vőlegénye. De amaz még hazajön. Erősen, büszkén, délcegen. Sebhely az arcán, de alig-alig látszik. Olvasta ő, hallotta ő. Azután hazahozza piruló menyasszonyát, s boldogan töltik napjaikat, éveiket, gömbölyű arcú, vidám gyermeksereg körülöttük. Száz alakban röpködtek lelke előtt az ábrándok. Boldogság mindenütt, csak ő az, aki elvesztette boldogságát.

Van egy komornája. Bécsi származású, művelt nemes leányka. Még 1792-ben került hozzá, amikor ő már felnőtt leányka volt, tizenhét éves, de amikor Kisfaludyt alig ismerte. Ez is kísérni szokta bolyongásai közt a ligetekben. Idősebb, mint ő, de rajongással szereti úrnőjét. Olvasmányaik közösek. Ah, ez a komorna nagy szerencséje. Ért és érez. Rejtett szavakban ezzel közli szíve minden titkát, s ez minden szóra megtalálja az igaz és gyöngéd feleletet. Mellette marad férjhezmenetelig. Bátyja, a prépost is nagyon megkedvelte.

Enyhül a fájdalom, ha szóba lehet önteni, s ha rokonszív is együtt érzi azt.

Elballagtak gyakran a Királykúthoz is. Másik szakadékos völgyön van a sziklából ömlő forrás, melynek Királykút a neve. Ez a völgy

összeszakad a Malomvölgyel. Partjai erdők. Gyalogút is, kociút is vezet a forráshoz. A hagyomány szerint az első magyar király, Szent István e forrásnál pihent gyakran, mikor e tájon vadászgatott. Azért nevezik Királykútnak.

Pihenj meg te is, ragyogó szűz! Szűnjék fájdalmad, enyhüljön bánatod. Megtér majd deli vőlegényed, s keserű fájdalmaidért méltó jutalmat nyersz. Megérdemled. Igazán szerettél, s szerelmed hű volt életben, halálban.

Az én tavalyi karácsonyom

Elvesztettem életem társát – Jobb asszony még soha nem volt –
Gazdaságom ő vezette – Halálos betegségbe esik – Kedves testvér ápolja
a Lorántffy Zsuzsanna-egyletből – Sóhajtása édesanyjához, imája az
Üdvözítőhöz – Boldogságos halála

Az 1905. évi karácsony az én tavalyi karácsonyom. Akkor vesztettem el életem társát, édes jó feleségemet.

Magándolog. Közdolgaimról sokat írtam, magándolgomról soha. Most arról írok. Rövid leszek, mert a történet rövid. Jó lelkek, nemes szívek érző idegét mégis mozgásba hozza.

Az almádi Balaton ragyogó tükrén ismertem meg az ifjú lánykát. Fiatal volt, üde és jókedvű. Egészséges, piros, szerény és nemes. Úgy éreztem, a gondviselés összeszánt bennünket.

Almádinak akkor még nem Balatonalmádi volt a neve, hanem csak Almádi. Nem is volt országos hírű fürdőtelep, csak szegényes szőlőtelep. Mostani 75 villájából nem volt még egy se. Vörösberényi lakosok s veszprémi iparosok bírták a szőlőket egyszerű, kisdud szőlőhegyi hajlékokkal. De nyáron át már a veszprémiek le szoktak oda járni, fürödni. A módosabbak kocsin, mások gyalog. Én gyalog jártam. Tizenötezer lépés volt lakásomtól a Balatonig. Kellemes séta fiatalembernek.

Elvégre 1867-ben összekeltünk.

Szegények voltunk: így mondaná a közbeszéd. Órá is kis örökség nézett, de élt jó apja, s éltek testvérei. Osztozásról szó sem lehetett. Énrám se nézett nagy örökség, s nekem is éltek szülőim és testvéreim. De nem is osztzkodtam volna velük. Hiszen én már tisztviselő voltam a vármegyénél. Micsoda szégyen lett volna a szülői vagyon vagy segítség után ásítóznom.

Hatvan forint volt havi fizetésem. Lassankint fölemelkedett hetvenöt forintra. Kis fizetés, nagy fizetés: e fölött nem tűnődünk. Nekünk elég volt. Ebből éltünk, adósságot nem csináltunk.

Harminchét esztendeig éltünk boldog egyetértésben és egészségben. Szerezgettünk is.

Kisfaludy Sándor, a nagy költő azt írja egyik töredékes végrendeletében Szegedy Rózáról:

Csekély szerzeményeimet iparkodásom mellett leginkább az ő hív szeretetének, segedelmének, maga megvonásának és okos gazdasszonyosságának köszönhetem!

Íme, Szegedy Róza!

Ilyen volt az én szerény feleségem is. Jobb asszony és jobb gazdasszony nem volt a földön. Egyébként nem akarom ama dicső emlékü nőhöz hasonlítani.

Harminchét évi boldog házasság után jobb mellében az úgynevezett rákbetegség támadt.

Iszonyú betegség. Se okát, se orvosságát nem ismeri a tudomány. Bízunk, remélünk a jövőben, de eddig még nem ismeri.

Szegény szenvedő jó asszony! Talán későn szánta el magát a műtetre. A Vörös Kereszt-kórházban kezelték és ápolták. Tudós orvosok, szíves ápolók. Némi könnyebbülés, talán némi halasztás volt az eredmény, semmi gyógyulás.

Szilárd volt akarata, nagy életereje, meg nem törhető gondossága. Az 1904. évet még gazdaságunk s háztartásunk vezetésével töltötte.

Utóbb ágynak esett. Kórházba nem ment, engem elhagyni nem akart, a házvezetés gondjaitól utolsó leheletig meg akart kímélni. Még idegen ápolót se akart a házba ereszteni.

Megépíttette sírboltját a veszprémi temetőben. Még ezt se akarta velem tudatni. Nem akart vele fájdalmat okozni. Mikor még tehette, megjelölte a sírbolt helyét, s alkalmas építőmesterekkel, kőfaragókkal elkészíttette örökös nyugvóhelyét. Hogy nekem ne legyen erre is gondom és költségem, ha majdan odaköltözik. Csak halála napján tudtam meg.

Az utolsó két hónapig magam ápoltam. Ágyunk egymás mellett. Nappal a munka, éjjel az ápolás gondja. De én szíves nyugodtsággal viseltem ezt a gondot.

Végre talán észrevette bágyadtságomat, rendes ápolót kért, s engem más szobába rendelt. Szomorú jelenet volt, amikor arra kért, bocsássak meg neki, amiért egész életünkön át gyakori betegségével nekem annyi bánatot okozott.

Isteni lélek – én bocsássak meg őneki!

A Lorántffy Zsuzsánna-egylet adott ápolónőt. Róza testvért adta, akinek hivatalos neve „kedves testvér”. Pirospozsgás, mosolygó arcú

fiatal hajadon. Isten áldása volt ő rajtunk. Szegény haldokló nőm határtalanul megszerette. Nehéz tisztét ez a kedves testvér fáradhatatlan buzgósággal, szíves készséggel teljesítette. Állandó segítségére voltak rokonnők s leánykori barátnők s idegenek is, de az ápolást csak akkor engedte át másnak, amikor lerogyott a kimerültség miatt.

Megkísérlettük a röntgensugarakat. Tudós férfiak ajánlották, jó lesz megkísérteni. Megszereztem a gépeket, odaállítottuk az ágy mellé. A kísérteties fény engem is megijesztett. De ez se használt. Csak újabb rettenetes fájdalmakat okozott. Talán el is késtünk, talán úgyse tud használni.

Az utolsó napok és éjszakák sok fájdalmat okoztak mindenkinek.

Esténkint elbúcsúzott orvosától, nem hitte, hogy megéri a reggelt. Megköszönte fáradozásait, s megkérte, bocsásson meg, hogy ennyi gondot okozott neki.

Volt egy kedves rokona, asszonyöccse – magához kérte, minden fölösleges ruhaneműjét vele eladatta, pénzbeli végső rendelkezéseit maga teljesítette. Új, csipkés, fekete selyemruhát félretétetett.

– Ebben temesetek el!

Az ápoló kedves testvérnek meghagyta, hogy temetésén ott legyen, koporsóját Veszprémbe kísérelje, s két szemével nézze, amikor őt a sírbolt mélyében elhelyezik s a sírbolt fedőkövét ismét helyre teszik.

Az utolsó éjszaka szentírásbeli jelenet volt. Sohase tudtam elmondani senkinek: mellem elszorult, hangom elfulladt, ha el akartam mondani. Egy év múlva most már le tudom írni.

Éjfélig nem aludt, fájdalmai voltak.

Egy óra tájon mintha fény vette volna körül arcát. Az ég felé nézett, s e szavakat mondá:

– Mamám, édes jó mamám, csókolj meg!

Édesanyja negyven év előtt halt meg, csak arcképét őrizte azóta.

De a nagybetegnek lelke az élet és halál révén járt már, s visszarévedezett leánykori múltjába, s benézett az örök jövőndőbe. Végtelenül szerette édesanyját.

Anyai csók!

Ki írhatná le: mi az? A haldokló bizonyára szentül hitte, hogy őt csak az anyai csók tudja meggyógyítani. Az menti meg csak kínjaitól, talán az emeli föl édesanyjához, a mennyei szentek seregébe!

Három és négy óra közt odafordult a kedves testvérhez:

– Micsoda nap van ma?

– Ma szent karácsony napja van.

– Mi történik e napon?

– Ma született meg a kis Jézus, a mi üdvözítőnk. Ma jött el értünk, hogy megváltsa a bűnös emberiséget.

A haldokló arca nyugodt lett. Mintha kissé gondolkozott volna, azután így szólt:

– Talán értem is eljött a mi üdvözítőnk! Kedves testvér, imádkozzunk, váltson meg engem is, vegyen magához.

A kedves testvér imára rakta össze a haldokló kezecskéit, s imára kulcsolta a maga kezét is. S könyörögtek Istenhez s egyszülött fiához, Jézus Krisztushoz, hogy váltsa meg a haldoklót.

Többen voltak a szobában kettőjükön kívül. Ott volt a másik ápolónő, a szobalány, a házmester. Én a szomszéd szobában félig öltözöttem. Nem bírtam a jelenetet. A függő villanylámpára fátyol volt téve, ne legyen vakító fény a szobában. Mindenki sírt, alig tudta elfojtani zokogását. Pedig nem volt szabad. De észrevette a beteg mégis.

– Ne sírjatok, most aluszom!

Elaludt.

Alvása közben csoda történt.

Arcáról elmúlt a fájdalomnak, a szenvedéseknek, az előrehaladt életkornak minden különös jele. Lesóványodott arca olyan lett, mint menyasszony korában, éppoly szelíd, ifjú, mosolygó és szende, mint harminckilenc év előtt.

Nem mozdult többet. Nyugodtan, édesen aludt reggeli nyolc óráig. Az édesanya csókja s a Megváltóhoz intézett imádság akkor lett foganatossá. Akkor jelentette az orvos:

– Meghalt!

De édes mosolygó menyasszonyi arca megmaradt változatlanul. Amikor a ravatalon feküdt a koporsóban, díszes fekete, csipkés selyemruhájában, rózsák és virágok körös-körül, viaszfáklyák szomorú ragyogása a fekete falak között, oly sokan felsóhajtottak:

– Nem halott ez!

... Ez volt az én tavalyi karácsonyom.

Utószó és jegyzetek

A lélek védőügyvédje

Kevés magyar író akad, akivel életében oly elismeréssel és oly szenvedélyes gyűlölettel foglalkozott a hazai és a világsajtó, mint Eötvös Károlyal. Följutott a népszerűség csúcsaira, és belesüllyedt a fullasztó magányba, elhagyatottságba. Világraszóló diadalokat vívott ki a tárgyalóteremben, és megérte ügyvédi irodája csődjét. Kezdeti írói sikereit fölcserélte a jogi pályáért, s amikor kikopott az ügyvédkedésből, a politikából, hajlott korbán, rendkívüli életművet hozott létre. Más író évtizedekig küzd és kilincsel, amíg akad kiadó, amely vállalja műveinek gyűjteményes kiadását. Eötvös Károly úgyszólván a díszkiadás számára írta meg műveit. S nem is keveset, huszonnégy kötetet. Jó néhány könyve rögtön elfogyott, s több kiadást ért meg, de népszerűségével szinte egy időben, az irodalomtörténeti értékelés szerint, a magyar irodalom perifériájára szorult. És máig is ott rekedt.

Fönnmaradt képmásairól kerek fejű, kövérkés, kopaszodó, joviális ember tekint ránk, akitől alighanem távol áll mindenféle szélsőség, indulat, ellenszegülésre való hajlam, kalandosság. Hinnők, ő afféle század végi kurta nemes, pipás, kártyás, kvaterkázó fajta, aki birtokait és társadalmi életterét elvesztvén, a megyehivatalban, békességes állásocskában tengődik. Nem érdekli a világ dolgainak megannyi új fordulata, a legkevésbé a haladás és az igazság. Nyugalomra vágyik, és ennek fejében senkit sem háborgat. Mindez a föltételezés azonban teljességgel hamis. Élete nem volt híján vállalkozó kedvnek, szellemi izgalomban, erkölcsi bátorságban pedig kifejezetten bővelkedett. Bölcs humorral, ravasz okossággal, s ha kellett, türelemmel intézte ügyeit. Legfőbb tulajdonsága talán a minden iránt megnyilvánuló érdeklődés lehetett. Széles látókörű ember volt, aki avatott tollal írt múltból, történelemből, régészetről, néprajzról, földrajzról, irodalomról, zenéről, jogi talányokról, politikáról, természettudományról, s mindenekelőtt a magyar nép sorsát érintő kérdésekről.

Írói szemlélete, önkifejező módja nem kevésbé volt sokrétű, gazdag, ellentmondásos, mint korához, környezetéhez való kapcsolata és kötődése. Írt romantikus rémregényt és anekdotát, de korszerű szociográfiát, lélekelemzést is. Egyetlen műben tudott többféle műfajt és

többféle szemléletet összeötvözni. Világirodalmi mértékkel is páratlan remekműve, *A nagy per* a huszadik századi szociológiai, egyéni és tömeglélektani elemzéseknek volt elődje és kezdete. Ezt a nagyszerű munkát – úgy vélem – az irodalomtörténet mind ez idáig nem elemezte kellő alapossággal. Jobbára csak demonstrációnak szánta a múlt század második felének megítéléséhez, s mivel az a korkép, amit a század végi magyar viszonyokról közönségesen szokás rajzolni, nem ritkán egyoldalú, történelmietlen, *A nagy per* értékei is föltáratlanok maradtak. Sőt elhallgatták *A nagy per*-ből leszűrhető tanulságok jó részét, mert azok ellentmondanak a divatos, de felületes, és ezért hamis, múltszázadvég-konceptciónak. Eötvös Károlytól pedig meg lehet tanulni az elfogadható megközelítési módot: a körültekintő, a tényekre alapuló, az előre nem befolyásolt, higgadt, árnyalt, nem valamit igazoló, hanem az igazságot kereső véleményalkotást. Meg lehet tőle tanulni, hogy általánosítások, lekerekítések, előítéletek, ellenszenvék nem vezetnek az igazsághoz. A múlt századi magyar politikai viszonyokat, a társadalmi ellentmondásokat, az egymást keresztező, de egymást föltételező szellemi törekvéseket, politikai erőket jól érzékelte Eötvös, s látta európai összefüggéseiket.

Mindazok a megállapítások, amelyek *általában* marasztalják el a múlt század második felének magyar viszonyait, hamisak, mert minden jelenségnek az ellenkezője is munkált a bonyolult korszakban. A haladó törekvésekben általában több volt az erő, az életrevalóság, mint a tunya magatehetetlenségben vagy a visszahúzó kísérletekben. Erre példa az 1883-as vérvádper is.

Eötvös Károly *A nagy per*-ben gyilkos logikával, metszően okos bizonyítási eljárással leplezte le Bary József aljegyző, Vay György csendbiztos és mások törvényt szegő visszaéléseit, a jegyzőkönyvek és a bizonyítási eljárások hamisságait. Korholta az antiszemita sajtót, megfeddte azokat a tudatlanokat vagy rosszhiszeműeket, akik hagyták magukat fölheccelni a vérvád gyanújába kevert tizaeszlári zsidók ellenében. De ugyanakkor nem tévesztették meg a fölcsapó gyűlölethullámok. Tudta, az ügy mögött a nyolcvanas évek elején tetőző antiszemita indulat munkál, az átmeneti sikereket elért antiszemita párt, amely tevékenységét a külföldi példák serkentették. „Magyarország határain távoli viharként zúgott már a zsidók ellen való gyűlölködés. Oroszországban és Romániában már évek óta a magasabb állami

hatalmak is támogatták a gyűlölködést. Sőt szervezték is. A magyar nemzet társadalma is tömegekből áll. A tömegek gondolkodása és érzése sohase független. Csak a bölcs lát tisztán, s csak ő mérsékli érzéseit látása szerint. A tömeg sohse bölcs... Könnyen átengedi elméjét, s gyakran szívét is az áramlatnak... Ahol szabad, alkotmányos élet van: ott rögtön akadnak vállalkozók, akik a keletkező népszennvedélyeket saját céljaikra felhasználják...”

Az események hátteréhez hozzátartozik, hogy Istóczy, az antiszemita mozgalom egyik vezetője már 1875-ben, egy parlamenti fölszólalásában korlátozni kívánta a zsidó bevándorlást kelet felől. A pogromok elől menekülő zsidók tömeges bevándorlása a legtöbb európai országban feszültséget keltett, kivált Magyarországon, ahol a legkedvezőbb volt a zsidók számára az életlehetőség. De Istóczy javaslatát éppen azért vetették el, mert nem *általában* a bevándorlás okozta gondokról és a bevándorlókról szólt, hanem egy felekezetről. Az efféle „inkrimináció”, zsidóellenes megkülönböztetés pedig elfogadhatatlan volt a magyar liberalizmus eszménye szerint. El nem hanyagolható tény, hogy az antiszemita mozgalom (és párt) másik vezetője Onody Géza tisztaeszlári birtokos, akinek közvetlen szerepe a perben tisztázatlan maradt, de aki parlamenti beszédeiben és a vérvádról szóló könyvében is az antiszemita hecckampány szításának a vezérkolomposa volt.

Hazai és nemzetközi hatásra az antiszemita párt és sajtó uszítása 1882-ben és 1883-ban teljesedett ki, s az a tisztaeszlári gyanúsítottak sorsát katasztrófával fenyegette. Az utókor azonban hamis képet festett, amikor elhallgatta, hogy erős ellentábora is volt az antiszemita hangulatkeltésnek, s a józan gondolkodásúak az első pillanattól kezdve tagadták a vérvád lehetőségét. Az 1881-1882-es és az 1883-as esztendő a magyar liberalizmus nagy és végzetesnek látszó erőpróbája volt. Ha sikerült volna a kezdeti sikerektől megrészegült antiszemita pártnak bebizonyíttatnia a tisztaeszlári zsidók bűnösségét, úgy ez az esemény beláthatatlan következményeket vonhatott volna maga után. A küzdelem rendkívül kiélezett volt, mivel a zsidó koronatanú mindvégig kitartott vallomása mellett. A végtárgyalás utolsó szakaszában is volt tehát esélye a vád sikerének. Mikszáth helyszíni tudósításai roppant izgalmasan festik le azt a küzdelmet, amelyet a vád és védelem folytatott a nyíregyházi tárgyalóteremben; a szinte napról napra változó hangulatot, bizakodást és aggodalmat, reményt és kétségbeesést, amely a vádlókat és

a védőket, a vádlottakat és a hallgatóságot hatalmába ejtette. Az utókor megszólalói közül a legtöbben csak antiszemita pert, egyetlen csoportra szűkülő veszedelmet láttak az ügyben. Holott Mikszáth tudósításaiból kiderül, micsoda infernó fenyegette az egész magyar társadalmat, s ezzel együtt a liberális államrendet. A vérvád nemcsak tizenöt vagy háromszázezer zsidó ügye volt, hanem az egész országé. Nem olyan értelemben azonban, ahogyan azt Istóczyék hitték. Miközben az antiszemita sajtó Eötvös Károlyt hazaárulással, zsidóbérencséggel vádolta, azzal ostorozta, hogy Eötvös a vizsgálóbíró és a csendbiztosok, valamint a szakértők visszaéléseinek, hamisításainak és legjobb esetben tudatlanságának a leleplezésével és kitergetésével a Nyugat előtt Magyarországot járatta le, a nagy védőügyvéd pontosan látta, hogy igazságot kereső tevékenysége legalább olyan érdeke a magyaroknak, mint a zsidóknak. Ezt írta Mikszáth egy Eötvössel folytatott beszélgetésről, amely a per idején a Bojthosban, egy elhagyott nyíregyházi sétányon hangzott el: „Ledőlünk a gyepre, beszélgettünk, természetesen a pörről. Elmondta, mit fog összehozni társadalmi keretnek a védbeszédében. El fogja mondani, hogy ez is egy előrevetődő árnyék a modern harcból, a munkának agyarkodása a tőke ellen. Csakhogy itt az ősök munkája tör a tőke ellen, a majoritás a minoritás ellen.

Pedig ez nem okos dolog tőlünk, akik minoritás vagyunk az egész világon.

És ez a harc igazságtalan is, mert egyenlőtlen.

S szabad-e nekünk igazságtalanoknak lennünk, akiket csak az igazság tarthat fenn a fészkelődő népek soraiban?”

Éppen az antiszemiták nem ismerték föl, hogy az, amit Eötvös az igazság érdekében tesz, a magyar államrend és a magyar kultúra hírnevét öregbítheti. Az utókor nehezen tudja megítélni és pontosan érzékelni azt, hogy mi is történt valójában. Bary József emlékirataiban úgy állítja be az eseményeket, hogy jelentékteleníti az antiszemita hecckampányt, tagadja azt, hogy a vérvád egyáltalán szóba jöhetett volna középkorias felhangjaival, s azt állítja, hogy Eötvös Károly és az érdekelt zsidó újságírók túlozták el az eseményeket. A különféle korabeli tudósítások (a legtöbb lap küldött munkatársakat, köztük Mikszáthot) is a közhangulatról, a tárgyalás légköréről, a szereplők viselkedéséről egyaránt ellentmondásosak. A kedélyek a végsőkig föl voltak izgatva.

Minden oldalról gyanakvás, érzékenység, túlfűtöttség. Volt, aki például azt nehezményezte, hogy Mikszáth tudósításaiban az egyik vádlottról ellenszenves képet festett. Mások azt kifogásolták, hogy Mikszáth gúnyosan a „vármegye tanújának” nevezte Scharf Móricot, azt érzékeltetve ezzel, hogy a kamaszt a megye emberei „készítették föl” a terhelő vallomásra.

A józan ítélezést, a vérvádellenesek, tehát a nem antiszemita igyekezetét akadályozta az az eléggé nem hangsúlyozható körülmény, hogy a vád tanúi zsidók voltak, akik kitartottak vallomásaik mellett. „Mikor a vallomását visszavont Slimovics kihallgatása volt, már-már bizonyossá kezdett válni, hogy a hullaúsztatás Matej által elmondott története tény, mert két ember egyforma mesét nem gondolhat ki... az lehetetlen.” A hullaúsztatás vádja pedig nemcsak azt előlegezte, hogy a vádlottak bűnösök, hanem azt is, hogy megmentésükért valóban összefogott a zsidóság, csal és veszteget, s most egy hamis dokumentuma lepleződik le. De hogy még teljesebb legyen a káosz, a törvényszéki szakértők véleménye sem zárta ki a hullaúsztatást vagy a gyilkosság elkövetésének lehetőségét. Homályos pontok, vitatható mozzanatok mindvégig maradtak. Mikszáth ezt írta: „Amennyi piszkot és salakot ez a pör fölvet, azt elsorolni is hajmeresztő. Alig van nap, hogy legalább egy hamis tanú ne vetődjék fel. S alig van tanú, hogy vagy az egyik, vagy a másik tábor hamis tanúskodással ne gyanúsítaná. Sőt az emberek maguk járulnak a bíróság elé bevallani, hogy hamisan esküdtek.” Köztük volt például Hatalovszki, Vámosi Julcsa, akik visszatértek a bíróságra első vallomásuk után, s azt visszavonták, „beösmervén”, hogy „hamis esküt tettek” a „keresztények ellen”. Egy tanú volt, aki szilárdan kitartott perdöntő vallomása mellett: Scharf Móric, a koronatanú, akinek vallomására az egész vérvád épült.

Azért fontos az utókor számára érzékeltetni a korszak közhangulatának és a tárgyalásnak roppant bonyolult, ellentmondásos és vészterhes légkörét, hogy kellően kibontakozhassék Eötvös kivételesen nagy szellemi és fizikai bravúrja; a pört megnyerte, s ezzel elejét vette a politikai jobbratolódásnak, a vallási és nemzetiségi uszításnak. Európa legtöbb országában akkor halálra ítélték volna a vádlottakat a vallomások és a preparált dokumentumok alapján, s a magyar liberalizmus és igazságszolgáltatás nagy győzelme volt ez a per; nemcsak az antiszemita fölött. (Gondoljuk csak meg, még az Eötvös által

megjelölt orvos szakértők sem adtak egyértelmű, kedvező véleményt szakjelentéseikben!)

Eötvös azonban helyettük is dolgozott. Hogy mennyire beásta magát rövid idő alatt az orvostudományokba, s ismereteit mily gyümölcsözően kamatoztatta, arra a nemzetközi visszhangból is következtethetünk. Évekkel a per után Csemegi Károly igazságügyi államtitkár egy külföldi fürdőn találkozott két kiváló osztrák jogással, Glaserrel és Schmerlinggel. Rögtön vallatóra fogták az államtitkárt, ismeri-e személyesen Eötvöst, kérték, mondjon el róla mindent, amit tud. Viszonzásul elmesélték, hogy Eötvös Károly védői bravúrja adta nekik az ötletet, hogy az osztrák egyetemeken kötelezővé tegyék a törvényszéki orvostant, mint a jogi gyakorlathoz elengedhetetlenül fontos tudományt. Mikszáth is így írt róla. „Eötvös szakképzett kérdései mindenkit megleptek, még Scheuthauert is.” (A legnevesebb orvos szakértőt Sz. K.) Majd másutt: „Eötvös... nagy elméjének éles, megkapó logikájának annyi jelét adta már e tárgyalás alatt is, hogy méltán fel volt csigázva mindenki, hogy ő mit fog mondani.” Amikor Eötvös Károly – menet közben – elvállalta a perbe fogott zsidók védelmét, jól tudta, megsemmisített nyomokkal, megyei maffiával, sőt a nemzetközi antiszemitizmussal, valamint közönséges ostobasággal kell számolnia. Ezt ő írta maga: „A nagy per egész ideje alatt a magyar társadalmat izgatottság lepte meg, mintha vallási háborút akart volna indítani a zsidó felekezeten ellen. Előtte állott az oroszországi és a romániai példa, s a német fajban is úgy Ausztria, mint Németország területén a zsidók iránti gyűlölködés komoly jelenségei mutatkoztak.” Előfordultak antiszemita provokációk magyarországi sváb lakta vidéken is, sőt szlovák parasztok azért bántalmaztak zsidókat, mert azok nem szlovák nyelvű, hanem magyar iskolába írárták be a gyermekeiket.

1899-ben Eötvös mégis így vélekedett: „Ha egyszer megírom a nagy per igazi történetét, bámulni, és egyúttal okulni fog a világ. És tisztelni fogja a magyar bírói kart, mely meg nem rettent, meg nem hajolt a világ közvéleménye előtt, hanem igazságot szolgáltatott, s az ártatlanokat fölmentette.”

Valóban oly nagydolog volt ez a fölmentő ítélet több mint egyesztendő nyomozás és perfolyam után, az ártatlanok tizenöt havi vizsgálati fogsága után? Eötvös tudta, hogy miért írta le ezt 1899-ben. Akkor már újabb zsidóellenes pör verte föl a világsajtót. A francia

Dreyfus-ügy. Talán érdemes összevetni a két pört, csupán a legszűkebbre vett adatok alapján. 1882. április 1-én tűnt el a tizennégy éves Solymosi Eszter Tiszaeszláron. Ezen a napon a tiszaeszlári zsidókat meglátogatta néhány máshonnét való zsidó. Április 3-án bejelentette a lány eltűnését Solymosiné, majd állítólag egy hónap múlva (V. 3.) a négyéves Scharf Samu rémtörténetet mesélt a libalegelőn a falusi lányoknak egy „magyar lányról”, akit megöltek. Május 21-én éjfélkor Scharf Móric vallomást tesz, 23-án Onody Géza a képviselőházban bizonygatja az eszlári gyilkosság valószínűségét. 24-én Istóczy Győző interpellál az ügyben. 27-én a *Pester Lloyd* közli a kis Móric vallomásairól szóló kiszivárgott híreket. Június 18-án fölbukkan a tiszadadai holttest, ami újabb bonyodalmakat vált ki. A vád azt állítja, hogy a hullát csak fölöltöztették Solymosi Eszter ruháiba. A hullában van, aki fölismerni véli Solymosi Esztert. De a nyilatkozatok meglepően zavarosak. Az anya tagadja, hogy lánya lenne a halott. Július 1-én válik nyilvánvalóvá, hogy Eötvös Károly belép a védelem munkájába. Augusztus 20-án Eötvös a lapok számára nyilvánosságra hozza véleményét a koronatanú, Scharf Móric meggyöttréséről és törvényellenes fogva tartásáról. A sajtóháború régen dúl az antiszemita és a liberális lapok között. Július 5-én, 6-án, 15-én Matej, Herskó és Smilovics vallomást tesznek, amelyek alapján a vád fölépíti magának a hullaúsztatás teóriáját. Eszerint a hulla nem Solymosi Eszteré, zsidók csempészték a Tiszába, hogy eltereljék a gyanút. Feszültségek a bíróság, az ügyészség, a védelem és a vád, valamint az antiszemita képviselők (Istóczy és Onody) és a hivatalos fórumok között. Antiszemiták interpellációja Havas ügyész ellenében. December 7-én exhumálják a „csonkafüzesi” (dadai) holttestet, Solymosi Eszter hulláját. 1883. január 9-én az orvos szakértők beadják szakvéleményüket. Április közepén elkészül a vádirat, június 19-én elkezdődik a végtárgyalás, amely tart július 31-ig. Az ítéletet augusztus 3-án hirdetik ki.

Ezek a száraz adatok, de aki elolvassa Eötvös, Krúdy, Mikszáth, Rákosi Viktor és mások könyveit és hírlapi tudósításait, hozzáolvassa Verhovay Gyula *Az ország urai* (1890), Onody Géza *Tiszaeszlár* (1883) és Bary József *A tiszaeszlári bűnper* (1933) című munkáit, hogy Bartha Miklós *Kazárföldön* című művét és más írásokat ne is említsek, riasztó képet kaphat arról az éles küzdelemlről, amelyet a magyar közélet vívott meg az antiszemizmussal s egyáltalán a közéletet mérgező gyanúsítgatásokkal és uszításokkal szemben. A per után Istóczyék megalapították az

antiszemita pártot, s 1884-ben 17 mandátumot szereztek. Ami jelzi, hogy a per által fölkapart kedélyek nem csitultak el azonnal. Három év múlva azonban felére csökkent a párt képviselőinek a száma, majd a párt megbukott.

A Dreyfus-pört az utókor alig hasonlította össze a tisaeszlári vérváddal, holott azzal Eötvös Károly is foglalkozott cikkeiben. A por titkos indítéka, menete s társadalmi következményei is sok tekintetben rokoníthatók az eszláriak pörével. Mi történt voltaképp Dreyfusszal? 1894 decemberében lefokozták, és örökös deportálásra ítélték, s el is szállították a francia büntetés végrehajtás poklába, az Ördögszigetre. Németek javára történt kémkedéssel vádolták. Noha soha nem ismerte be bűnösségét, s nem sikerült perdöntő bizonyítékot szereznitettéről, a már uralkodó antiszemita hangulat hatására (1886-ban jelent meg Edouard Drumont *La France juive* – Zsidó Franciaország – c. műve, amely egyik főműve volt a francia antiszemitizmusnak) reménytelen volt a helyzete. Nemcsak a hadsereg és az állam vezetésében, hanem az értelmiségiek és a köznép körében is erős volt az antiszemitizmus. De hogyan került Dreyfus egyáltalán gyanúba? 1894 szeptemberében egy Henry nevű kapitány egy német követségről ellopott kéziratot mutatott be a hadügyminisztériumban, amely németek javára történt kémkedést bizonyított. D'Aboville ezredes rögtön kijelentette: ezt csak egy zsidó tehette! Az adatokból arra lehetett következtetni, hogy a levél írója a vezérkari irodában dolgozik. S mivel ott csak egy zsidó dolgozott, Dreyfus, némi manipulálás után ráhúzták a vizes lepedőt. A sajtó persze harsogott a hazaáruló zsidó(k)ról, s Dreyfus bűnösségében nem is kételkedtek az emberek. Itt is szerepelnek tudós írásszakértők, köztük az antiszemita Bertillon, ravasz rendőrtisztek, mint Henry vagy Du Paty de Clam, aki törbe csalja Dreyfust, antiszemita sajtó, a *Libre Parole*, amely a közvéleményt megdolgozza. 1896 márciusában viszont olyan írásos dokumentumhoz jut a francia titkosszolgálat, az „ügyosztály”, amely Walsin Esterházyra, egy francia tisztre tereli a gyanút. Sőt az írásszakértő véleménye szerint biztos, hogy a Dreyfusnak tulajdonított kézírás ezé a Walsin Esterházyé. Azonos a kalligráfiájuk. De azt a tisztet (Piquart), aki az igazság útját akarja járni, s ki akarja deríteni Dreyfus ártatlanságát, előbb áthelyezik, majd lehetetlenné teszik. A titkos dosszié ügyeit, amely Dreyfus ártatlanságát bizonyítaná, a sajtó nyilvánosságra hozza, ám a francia közvélemény, s köztük még Zola is, közönyös. Csak 1897

januárjában írja meg a *J'accuse*-t, 1897 novemberében pedig Dreyfus testvére tesz följelentést Walsin Esterházy ellen, aki elmarasztalható a kémkedésben. Zolát, Scheurer-Kestnert, Clemenceau-t, sőt később még Walsin Esterházyt is zsidóbérencnek titulálja a francia sajtó (Esterházyt azért, mert utóbb mégis beismerő vallomást tett), s a Figaro előfizetői tömegesen mondják föl rendelésüket, mert Zola szerintük „gyalázatos” zsidóvédő cikkeket ír bele.

Már a közvélemény számára is megismerhetők azok a tények, amelyek Dreyfus ártatlanságát bizonyítanak, de kormányválság kell hozzá, hogy 1899. június 3-án a rennes-i hadbíróóság ismét foglalkozzék az ügyel, s az időközben hazaszállított Dreyfust – rehabilitálás helyett – ismét elítélje. „Enyhítő körülmények figyelembevételével” ezúttal már csak tízévi várfogságra. Persze teljesen ártatlanul, amit akkor már mindenki tud. De elítélik Zolát is, aki Angliába kénytelen menekülni a börtön és az őt fenyegető pogromhangulat elől. S hogy teljesebb legyen a francia nacionalizmus dühe, a részben olasz-görög származású Zolát mint nem-franciát, „meszticet” gyalázzák. Billot tábornok, Boisderffe tábornok, Gonse tábornok és még sokan mások tudva tudják, hogy mi az igazság a Dreyfus-ügyben, de nincs könyörület. Az Aurore háromezerezer példányát „kitépik a rikkancsok kezéből”, máglyákat gyűjtenek, Algériában zsidó temetőket dúlnak föl. Tovább üldözik Picquart alezredest, aki Dreyfus igazát akarta kideríteni, majd Zolával ellentétben, a bűnös Walsin Esterházyt fölmentik. A Dreyfus-párti szimpátiával gyanúsítható államhivatalnokokat áthelyezik. Megkezdődött a „boszorkányüldözés.” Valóságos kémregény. Utána nyomoznak Zola őseinek, hogy lejárássák, aztán váratlan fordulat: az ügy főhamisítója, Henry öngyilkos lesz, amikor fény derül üzelmeire. 1899 szeptemberében a köztársasági elnök *megkegyelmez* Dreyfusnak. Ami azt jelenti: noha most már igazán nyilvánvaló, hogy Dreyfus ártatlan, változatlanul bűnös hivatalosan. Csak 1903-ban rendelik el a per revízióját, s 1906-ban, újabb másfél éves tárgyalásfolyam után rehabilitálja a semmítőszék Dreyfust. De csak a kapitányi rendfokozatába helyezik vissza, azaz a tizenkét évvel azelőtti állapotba. (Hasonló esetben mindenki megkapja azt a rendfokozatot, amit el kellett volna érnie zavarmentes előmenetele során.) Aki meg akarja ismerni a francia antiszemita mozgalom minden mocskát, olvassa el Armand Lanoux nálunk is hozzáférhető könyvét. A pörről szóló tanulmányok főképp francia nyelvűek, amelyek közül a

legújabbak, mellesleg, úgy igyekeznek megszépíteni az ügyet, hogy az, jelentéktelen csetepaté volt két katonai ügyosztály között, belvillongás, hatalmi érdekből. A Dreyfus-pör utolsó akkordja: 1908-ban, Zola temetésén antiszemita rálőnek Dreyfusra.

Ha összehasonlítjuk a két pör körülményeit és részleteit, az igazságszolgáltatás tevékenységét, az állam, az egyház, a sajtó viselkedését, meglepő tényekre következtethetünk. (A francia egyház az antiszemita mellé állt, nálunk viszont Haynald bíboros 1885 januárjában, pásztorlevélben ítélte el az antiszemitizmust. Tisza Kálmán nem engedélyezte antiszemita egyesületek alapítását. 1882 őszén statáriumot rendelt el a pozsonyi antiszemita zavargások miatt. A parlamentben is megbukott az antiszemita párt. Ugyanakkor Méline, aki azt ígéri, hogy a törvény szigorával fog lecsapni a Dreyfus-pártra, 420 szavazatot kap a képviselőházban 40 ellenében.) Az a Franciaország, amely a századvégen és a századelőn a haladó magyar értelmiségiek példaképe volt, kiábrándítóan viselkedett. Ugyanakkor a nyugati és főleg a német sajtóban szakadatlanul folyt a magyarellenes hecckampány. Eötvös Károly, Herman Ottó és sokan mások jól látták, hogy az osztrákok, a németek, a csehek és mások igyekeznek Magyarországot a Nyugat előtt lejáratni. Még Zolának is volt arra érkezése, hogy Esterházy magyar származását firtassa, s a vad, pusztai rablókapitány ősök, visszaütését sejtse tevékenységében. A jobboldal persze keményen visszavágott. Kiderítette Zola idegenlégiónak a visszaéléseit.

Eötvös fölötte állt mindenféle származási, faji és vallási előítéletnek. De fölismerte, hogy a magyar nép és a magyar értékek erkölcsi védelemre szorulnak. Ezt írta: „A nyugati Európa nem ismeri eléggé az országot. Mongolnak és tatárnak nézi a magyar fajt. Azt hiszi, hogy a művelt államok intézményei itt mind hiányoznak, a nép lóháton száguldozik a pusztákon, az erdők haramiákkal teljesekek, s a személynek, vagyonnak biztonságát se a nép műveltsége, se az állami rend intézményei nem biztosítják. Tudom, hogy most már meglehetősen terjed nyugaton országunk helyes ismerete, de azt is tudom, hogy a tömegekben furcsánál furcsább balvélekedések élnek viszonyainkról.”

Fölmerülhet a kérdés, a kételkedés, vajon Eötvös, Mikszáth, Herman és sokan mások nem voltak túlzottan érzékenyek, amikor úgy vélték, hogy igazságtalan, lejárató hadjárat folyik a magyar múlt, a magyar nép, a magyar valóság ellenében, főleg a külföldi s részben a hazai sajtóban is?

Csak egyetlen adalékot erre. A különben tárgyilagos Dubnov az eszlári perről így fogalmaz: „a hosszasan húzódó vérvádper”, míg a Dreyfus-ügyet bevezető bekezdését így indítja: „Rövid időre Franciaország is elmerült a zsidóellenes gyűlölködés mocsarában”. A hosszúnak tűnő magyar per a bűnvádi eljárás kezdetétől a fölmentő ítéletig tartott is hónapig, a Dreyfus-ügy a töménytelen (s olykor másfél évig is tartó) pereivel pedig tizenkét esztendeig. De hát minden vonatkozásban divattá vált a magyar állapotok egyoldalú megítélése és föltétlen elmarasztalása a külfölddel szemben. Itthon is, külföldön is.

Ezt nem viselhette Eötvös Károly. Ha életművének fő jellemzőjét akarjuk megfogalmazni, méltán mondhatjuk, hogy ő mindig a kisemberek, a gyöngék, az igaztalanul elmarasztaltak pártján állott. Paraszt, zsidó, szlovák, román, sváb s persze a magyar egyaránt megbecsült szereplője írásainak. Az arisztokratát főleg kozmopolitizmusa, műveletlensége, magyarellenessége miatt nem szenvedhette. (A németet pángermán gőgje miatt.) Eötvös Károly megtalálja magának a kedvére való alakokat. Ilyen ember a veszprémi püspök, Ranolder János is. Roppant vagyonát nem tékozolja, korszerűen gazdálkodik, és mindenét a nép fölemelésére fordítja. Nevelőintézeteket alapít. Azon fölül szereti a zsidót, a kálomistát, s él-hal a magyarságért. A megbékélés felekezetek és nemzetiségek között, a tolerancia, Eötvös Károly életeszményének legfőbb tétele. Noha büszke ősi magyar származására, minduntalan örül annak, hogy ő magyar, de a bumfordi, származásával hivalkodó magyart mélységesen megveti, és nevetségessé teszi. Lekicsinylően és mulatva az ősökkel hencegőkön ezt írja: a drótos tótnak is ugyanannyi őse van, mint a legelőkelőbb család sarjának. Ellentétben a nyugat-európai és a környező országokbeli szokásokkal, ő a zsidókat, ha azok megtelepedtek, meggyökereztek, magyarnak tartja. „Ilyen a magyar, még ha zsidó is” – írja egy helyütt. Csak azt nem kedveli, ha a zsidó túlságosan is magyarrá, pontosabban magyar mágnássá válik életvitelében, mert éppen olyan kozmopolitává lesz, mint a nemzeti értékeket nyugaton, Bécsben, Párizsban tékozló magyar főnemesség. Másutt azt írja, hogy az ősember szenvedélye az ölés, a gyilkolás. „Nem is király, aki háborút nem folytat.” Az uraság háborúban az ellenséget üti agyon, békeidőben a vadat vagy a jobbágyot. Vagy ha nem, csibukozik.* „Az utolsó csibukkal eltűnik az utolsó uraság is.” „Az ölés és gyilkolás is az ősember szenvedélye. És egyúttal uraságának

módja és bizonyága.” „Hatalom nélkül nincs uraság, erőszak nélkül nincs hatalom, s vérontás nélkül nincs igazi erőszak.”

Eötvös Károly minden írásában hajlik a didaktikus előadásmódra, sőt a ma már néha zavaró szájba rágós magyarázgatásra. Mindig példabeszédeket mond, s azokat anekdotával, aforizmával színezi. Roppant műveltségű, liberális szemléletű kisnemes volt, akit életpályája vitt az értelmiségiek sorába. De magatartása, vélekedése, politikai nézetei nem voltak egységesek, változtak, alakultak, fejlődtek. Hiszen munkássága hosszú, több évtizedes volt, és egyáltalán nem homogén korszakot fogott át. Megérte Európa akkor legkorszerűbb (hazai, magyar) nemzetiségi törvényének megalkotását, de megérte a nemzetiségeket erőszakosan magyarosítani akaró Bánffy miniszterelnökségét is. Barátai, elvbarátai körébe tartozott Mocsáry Lajos, a nemzetiségi egyenjogúság kiemelkedő harcosa, akihez foghatót – javunkra munkálót – mindmáig ritkán lehet találni más nemzetek politikusai között. De mint minden, a nemzetiségi kérdés is változó történelmi folyamatot alkotott az 1860-as évektől a világháború kitöréséig. És főleg bonyolult-ellentmondásos folyamatot képezett. Egyfelől adottak voltak a nemzetiségeknek biztosított jogok, amelyeket időnként igyekeztek megcsorbítani a különböző kormányok és pártok. Másfelől meg-megújultak azok a nemzetiségi követelések, amelyek az ország területi integritását veszélyeztették. (Elképzelhető-e ma, a huszadik század végén, hogy bármely ország eltúrje nemzetiségeinek szeparatista törekvéseit és propagandáját?) Erdélyben több mint kétezer román nyelvű iskola működött. Ám a magyar nacionalisták arra is kísérletet tettek, hogy bezárassanak szlovák gimnáziumot. Az is igaz, hogy az eperjesi iskolaigazgató, Gömör János viszont a szlovák nyelvtanítás kiszélesítéséért hadakozott nyilvánosan, Debrecenben. A múlt század második fele tele volt ellentmondásokkal. A korszakot csak akkor lehet megfelelően értékelni és értelmezni, ha azt is hozzátesszük, hogy magyar politikusok között akadtak, akik nemzetiségi elnyomást akartak, de voltak olyanok is, akik tiltakoztak a nemzetiségek jogainak bármiféle megcsönkítése ellen. A magyar politikai élet ki tudta termelni önmagából az ellenzéki erőket, a káros törekvések ellenzőit és megghiúsítóit is. A magyar politikai pártok választási programjába beletartozott a nemzetiségek, a felekezetek jogvédelme. Pedig közismert volt már akkor az a román térkép, amely Nagy-Románia határát a

Tiszáig terjesztette ki, s nyilvánosan égettek el magyar zászlókat a tüntető nemzeti kisebbségek. A parlamentben a horvátok anyanyelvüket használhatták, s magyar politikusok támogatták a nemzeti kisebbségek nyelvének bevezetését nemcsak az oktatás, hanem a hivatali ügyintézésbe ott, ahol az még nem valósult meg. És e téren értek is el eredményeket. A társadalmi, a politikai, a gazdasági, a nemzetiségi problémákat nyíltan kimondhatták, ellentáborok alakulhattak, és a liberalizmus szellemében megmérkőztek egymással a szemben álló felek. Mindezt azért érdemes fölemlegetni, hogy megértsük, *A nagy per* is hatalmas nyilvános politikai mérkőzés volt, amelyet végül is a haladó gondolkodásúaknak sikerült megnyerniük. De Eötvös Károly emlékezéseiből kiderül – s bonyolította a helyzetet –, hogy a művelt és jó szándékú emberek között is akadtak, akik a zsidó tanúk miatt *elhitték a vérvádat*. Az állami vezetők között is, azok között is, akik Eötvösnek máskülönben segítséget nyújtottak az igazság kiderítésében. Eötvös a nemzetiségekről, más népekről vallott nézeteit elszórtan, anekdotázva, alkalomszerűen adja elő. Például a népmeséről elmélkedve: „Nemzeti jellege, faji természete nincs a magyar népmesének. A szegény ember, cselédember se hasznát nem látja, se kárát nem vallja annak, hogy magyar. A magyar szegényben nincs faji gőg.

Szerbnek, romának, bolgárnak, általában délszlávnak népmeséi egyúttal népdalok s nemzeti hősköltemények. Üldözték, tiporták őket; küzdöttek az elnyomás ellen, s hőssé tettek mindenkit, aki egy ellenséget agyonütött. Ha rabló volt is, hőssé lett ez által.” Megbecsüli tehát a népek szabadságszeretét, s ezt a szabadságszeretetet, mostoha történelmi múltat tisztelve, hangoztatva, igyekszik egymáshoz közelíteni a Kárpát-medence népeit. Idejében fölismerte azt a pedagógiai elvet, hogy a példamutatás, a pozitívum bír nevelő erővel, s nem a negáció. Ha azt akarja, márpedig azt akarja, hogy jelene társadalmában emberi erények kerekedjenek fölül, akkor azt tanítja, hogy azok az erények uralkodtak a nemzet történelmében is. Ezért állítja példának a reformkor magyarját a századvég és századforduló magyarja elé.

Az Eötvös Károly-i definíció a „lélekmérgezésről” – azt hiszem – a nagy író életművének kulcsgondolata, alaptétele, kiváltképpen akkor, ha a lélekmérgezést nemcsak egyes személyre, hanem a tömegre, a közvéleményre is kiterjesztjük. Eötvös azonnal fölismerte, hogy Scharf Móricba, Smilovicsba beletáplálták a hamis vallomásokat. A

lélekmérgezésnek ez volt az első fokozata. Az agyimosás és a „manipuláltság” társadalmi veszélyeit alighanem Eötvös ismerte föl és fogalmazta meg elsőként. Jól látta, hogy Scharf Móric és Smilovics csak eszköz a tömegpusztítás érdekében. Egy veszedelmes lélekbacilusfegyver talán első kipróbálása. Higgadtan, indulatok nélkül állapította meg, hogy X. vagy Y. jogász, államtitkár, miniszter, orvostudós félrevezettetett, éppen a zsidó tanúk vallomásai által. De jól tudta, hogy az a lélekmérgezés, amely Scharfot saját apja, saját rokonai, saját hitsorsosai ellen fordította, ragályos s kiterjeszthető, széles körökben bevezethető gyakorlat. Nemcsak a zsidók, nemcsak a nemzetiségek, hanem a magyarok ellen is alkalmazható. (És alkalmazták, alkalmazzák is ellenünk a lélekmérgezést olykor.) Azt mondhatnánk, hogy szinte egész életműve a „lélekmérgezés” elleni küzdelem. *A nagy per*-ben elsősorban a zsidóellenes tömeghisztéria, a zsidóság lebecsülése és általánosító elítélése ellen, más műveiben a szlovákok, a horvátok, a románok, a magyarok védelmében hadakozott. Elég, ha csak arra utalok, hogy a szabadságharcról szóló írásai között nem is egy akad, amelyben nagy toleranciával nem ellenségről, hanem megtévesztett, félrevezetett, de jó szándékú rácookról ír, akiknek elestét éppen olyan hősi halálnak tartja, mint a velük szemben jó ügyért küzdő és elpusztuló magyarokért. Ez az Eötvös Károly-i tolerancia – még a szabadságharcral szembefordulók iránt is – lényeges meghatározója magatartásának. Nem hisz a felekezetek vagy a nemzetiségek eleve jóra vagy rosszra való determináltságában. Csak a tudatos „lélekmérgezésben” hisz, amely egymásnak ugrat vallásokat és népeket. S persze abban a lélekmérgezésben is, amely vallások, és népek fiait fordítja önnön társaik ellen. Mert az a veszély, amely a csendbiztosi agyimosáson átesett Scharf Móric révén a zsidókat fenyegette, ismétlem, veszélyeztetheti a magyarokat is. Tudta, nekünk is meglehetnek, és meg is vannak a magunk Scharf Móricaink, akik elveszítvén közösséghez tartozásuk tudatát, elveszítvén népük értékeiben, múltjában való hitüket, gyűlölettel fordulnak szembe azzal a közösséggel, amely őket teremtette és táplálta.

Eötvös történelmi múlt felé fordulása, a magyar tájak szépségeinek, értékeinek a számba vétele voltaképpen saját népének szánt védőoltás a lélekmérgezés ellen. Amilyen tudatosan építette föl *A nagy per*-t egy általános érvényű emberi eszme szolgálatában, olyan következetesen írta meg a többi 21 kötetet is, olyan tudatosan szerkesztette meg, állította

össze anyagukat. *Egész életműve az értékmérés, a nemzeti önbecsülés és a nemzetek közötti egymást megbecsülés ápolása érdekében fogant.* Nem a rostálás, a kirekesztés, a megkülönböztetés, a lekicsinylés volt az ő módszere, hanem a különféle, sőt az ellentétes jelenségekben a közös érték, a továbbélésre érdemes magatartás fölfedezése és fölmutatása. Csak így lehet elképzelni, hogy kora ellentétes politikai törekvéseit is meg tudta érteni, sőt szolgálni tudott Kossuthnak és Deáknak egyaránt. Hiszen a 48-as függetlenségi Eötvös Károly Deák Ferenc egyik legjobb és leglelkesebb híve volt. Ugyanakkor oly közel állt Kossuthhoz, hogy a „szent öreg” (így nevezte a turini remetét) halálos ágyához őt hívták meg, rendezné a haldokló hagyatékát, mentené meg személyi, tárgyi emlékeit a haza és az utókor javára.

A nagy per mellett élete másik főműve alighanem az *Utazás a Balaton körül*. Gyűjteményes műveinek sorozata e kétkötetes munkájával kezdődött 1900-ban. És kilenc évvel később, 1909-ben jelent meg *A balatoni utazás vége*, amely témája, szemlélete, műfaja okán is szervesen hozzátartozik az előző kötethez.

Mi is voltaképpen ez *Utazás a Balaton körül* és *A balatoni utazás vége*? Mindenekelőtt *A nagy per*-hez hasonló eszmei, világnézeti alapvetés. *A nagy per* előzménye, vagy ha úgy tetszik, akár folytatása is. Ez nem játék a szavakkal, hanem azt fejezi ki, hogy a két mű föltételezi egymást, alap gondolatuk határozza meg Eötvös életművét, politikusi és írói tevékenységét is egyaránt. Magatartását, világnézeti hovatartozását roppant nehéz egyetlen mondattal, egyetlen jelzővel meghatározni. Mondhatjuk: konzervatív liberálisként a mérsékelt ütemű polgári haladás híve volt, aminek megvalósulását nemzeti keretek között képzelte el. De ez még korántsem fejezi ki azt a bonyolultságot, amit e megjelölés takar. Sajnos, a történetírás sokáig leegyszerűsítette az 1867–1914 közötti kort. Leegyszerűsítette mindenekelőtt azért, mert nem vette figyelembe, ez a hosszú időszak nem volt egységes. Ellenkező előjelű politikai törekvések határozták meg egyes, egymástól jól elkülöníthető szakaszait, sőt egy időben egy szakaszon belül is ellentétes törekvések munkáltak benne. Szakadatlan pártharcok, politikai küzdelmek, gazdasági törekvések és érdek-összeütközések kora volt ez, mint majd minden történelmi korszak. Nem volt rá jellemző általában vagy mindvégig az antiszemitizmus, a filoszemitizmus, még kevésbé a nemzetiségi elnyomás vagy a kapitalista és kozmopolita eredetűnek élt

magyarellenesség. Egymással szöges ellentétben bontakozó jelenségek játszódtak le benne. Egy időben sokszorozódott meg – szinte ma már elképzelhetetlen mértékben – az ország közvagyon, nőtt gazdasági ereje, ugyanakkor munka nélküli tömegek voltak kénytelenek kivándorolni Amerikába. (Tegyük hozzá, mint minden általánosítás, az ide vonatkozó általánosítások sem helytállóak. A kivándorlás európai jelenség volt, s nem egyedül, s nem a legnagyobb mértékben Magyarország lakosságát sújtotta). Mennyire bonyolult volt e korszak és az a politikai élet is, amelyben Eötvös Károly fontos szerepet vállalt, arra hadd említsek egy epizódot az életéből. Az ügyvéd-író a függetlenségi párt tagja volt, sőt Irányi Dániel halála után az elnöke is. Mint ilyen, ellenzéki politikusként a kormányt támadta és bírálta. 1893-ban azonban huszadmagával kilépett saját pártjából, mégpedig azért, mert a párt mereven ragaszkodott ellenzékiiségéhez. Mi történt? A kormányzó párt a polgári házasság és a felekezetek ügyében liberális, haladó politikai akcióba kezdett, s e törekvések megegyeztek Eötvös pártjának liberális elgondolásaival. Sőt éppen ennek az ellenzéki pártprogramnak a megvalósítására tett kísérletet a kormányzó párt. Ezt a francia polgári forradalom idején úgy nevezték volna, hogy a hatalmon lévő párt igyekezett kifogni az ellenzék vitorlájából a szelet. Eötvöst azonban az elv, a lényeg érdekelte. Helyesnek tartotta a polgári házasság bevezetését, a felekezeti jogok rendezését, tehát nem volt hajlandó csak azért megtagadni e törekvéseket, mert azokat a vele szemben álló uralkodó párt is meg akarta valósítani. Inkább szakított pártjával – mert az pusztán és oktan ellenzékiiségből, a saját maga által meghirdetett programmal akart szembefordulni. Eötvös számára nem a párt volt a lényeg, hanem a nemzet üdve, polgári előrehaladása.

Ez a gondolat, ez az emberi magatartás fogalmazódik meg az *Utazás a Balaton körül* és *A balatoni utazás vége* című műveiben. A párt, az ellenzékiiség, a liberalizmus pusztán eszköz számára a magyar nép és az ország összes lakóinak, nemzetiségeinek a fölemelkedéséhez.

A balatoni utazásokban persze a fölemelkedésnek ezt az igényét is roppant bonyolultan és ellentmondásosan fogalmazza meg Eötvös Károly. Mi minden található ebben a három kötetben? Mindenekelőtt a XIX. századi megyei nemesség életformáját idéző joviális csevegés, kvaterkázás, konzervatívnak is mondható szemlélet. De ugyanakkor az említett polgári liberális fejlődés iránti óhaja is, annak ellenére, vagy

azzal együtt, hogy az író nosztalgiát érez a hajdani nemesi értékrend és viselkedésforma iránt is. De félrevezetném az olvasót, ha ehhez azonnal nem tenném hozzá, hogy miközben a századelő reformkori világát eszményíti, amely világnak egyik kiemelkedő alakja Kisfaludy Sándor, szakadatlan csipkedi-gúnyolja a nemesi maradiságot. Eötvös Károly makacs 48-as, Kossuth-rajongó, de híve Deáknak, a kiegyezésnek. (Nem lehet ezt a kettősséget eléggé hangsúlyozni Eötvös politikai magatartásában. És méltatni. Képes volt arra, hogy Kossuthban és Deákban is meglássa és értékelje mindazt, amit a nemzeti öntudat, a nemzeti önbecsülés kifejlesztése érdekében fölhasználhat.) A kiegyezés híve, de a némettől való függetlenség harcosa. Fél attól, hogy a germanizálás eredménnyel járhat, rombolhatja a nemzeti önállóságot, a nemzeti kultúrát és tudatot. Alighanem ezért idézi meg az 1820–1825 körüli éveket, mert ez az idő a nemzeti öntudatra ébredés legszebb korszaka volt. Akkor alakult ki a nemességben és a polgárságban a függetlenség eszménye, s a nemesség történeti hivatását akkor még be tudta tölteni. Már említettem, mennyire a nincstelen paraszt pártján állt Eötvös a pökhendi urakkal, földbirtokosokkal szemben. De nem hallgatja el rosszallását, amikor például arról szól, hogy a parasztember is előítéletek rabja. Elmaradottságát, maradiságát éppen úgy csipkedi, mint a nemesét. A nemzeti érzést élesztgeti a századvégi kozmopolitizmussal szemben, mégpedig a reformkor megidézésével, a csodálatos reformkori idők képeinek újraélesztésével, de népe bármi nemű elmaradottságát tapintatosan bírálja.

Máskülönben ez a balatoni útirajz kórkép is a századvég Magyarországaról. A belső konzervativizmus, a tartózkodás, az aggodalmaskodás, a haladásba vetett bizalom hiányának az árnyalt és néha áttételes kritikája. Széchenyi, Deák, Ranolder János püspök, Lóczy Lajos és mások a nagy példaképei, akiknek elszántsága azt sugallja, hogy önmagunk visszahúzó erőivel is meg kell vívnunk az előbbre jutás érdekében, nemcsak a külső, gátló körülmények ellenében. Szakadatlanul fedd és buzdít e kötetekben. Valljuk be, műve gyöngébb részletei közé tartoznak azok a ma már kissé naivul ható dicshimnuszok, amelyek a magyar fölemelkedést, a magyar sikereket ünneplik. Csakhogy azok akkoriban nagyon is aktuális mondandónak számítottak, s Eötvös abbéli félelméből származtak, hogy a magyarság elveszti nemzeti önbecsülését, nemzeti öntudatát, éppen *A nagy per*-ben oly

élesen megfogalmazott lélekmérgezők tevékenysége miatt. Amíg A nagy per egyetlen téma köré szerveződött lélektani, történeti eszmefuttatás, társadalomvizsgálat és politikai vitairat volt, addig két balatoni tárgyú munkája heterogén mű. A laza keret, az ürügy egy olyan kirándulás, amelyben néhány barátjával vesz részt, hogy föltárja a dunántúli táj szépségeit és akkori jelene mellett gazdag múltját is. E laza keretben aztán gondolatai korlátlanul csaponganak. Voltaképpen a legmodernebb asszociációs eljárást alkalmazza a lehető legavittabb formában. Ugyanis asszociációi kvaterkázva, csacsogva, anekdotázva bontakoznak ki, látszólag véletlenszerűen, valójában egy tudatos elv alapján elrendeződve.

A Balaton partvidéke és a Balaton-felvidék mintegy földrajzi egységbe foglalja mindazt, amit Eötvös el akart mondani. Egy helyen található meg a dicső és romantikus múlt a várak, várromok jelképeiben; a harc a török és a német ellen; a városok és a templomok a művészeti értékek jelzői. Ugyanitt lépten-nyomon a reformkor és a nemzet önmagára találásának az emlékei. Kisfaludytól az iparos sümegi műgyűjtőig, a hajóépítő Széchenyiig, a szabadságharcos tisztekig, a bakonyi betyárromantikáig – az asszimilálódó és megbecsült zsidóig, szlovákokig, németekig, a különleges, ősi és kemény életformát élő halászokig, a legendás muzsikusokig. Eötvös értékmentő és nemzeti egységet óhajtó elképzeléseinek megvalósítóit rajzolja meg tehát útirajzában. A múltban azt az idillt írja meg, amilyennek szeretné látni a jelent és a jövőt. A táj természeti szépsége minduntalan eszébe juttatja Erdély szépségeit. S az sem véletlen, hogy útitársai, erdélyiek. Az erdélyi magyarság különleges érték, történelmi hagyomány, az ősi, tiszta, kemény sorsot megszenvedő „különb” magyarságnak a jelképe. Ehhez a magas szinthez méri a dunántúli múltat és a dunántúli embert.

Eötvös balatoni utazása embertől emberig vezető, laza portréfüzér. Formailag tárca, anekdotafüzér, életkép, történeti publicisztika, memoár, néprajz, útirajz, tárcahumoreszk, művelődéstörténeti glossza, beszély, karcolat, archeológiai elmefuttatás, irodalomtörténeti arcképvázlat, és ki tudja fölsorolni, mi minden. A műforma olykor szétmállik, s beleolvad magába a tárgyba, mint ahogyan parttalanul gomolyog, alakul, változik múltból jelenbe, csapong képzelete távolból az író pillanatnyi tartózkodási helyére. És mindegyik alkalminak látszó történet, humorral enyhített gúnyrajz, mosollyal szelídített torzkép, kedélyes

bölcselkedéssel frissített tudományos értekezés valamiféle példabeszédet tartalmaz. Eötvös korához szólót. A sokat megért és sokat tapasztalt ügyvéd, politikus, lapszerkesztő furcsa végrendeletét hagyományozza kortársaira és az utókorra.

A szociológiai és lélektani remeklés, *A nagy per*, és a heterogén témájú és mű nemű balatoni utazások között ott van azonban még vagy húszkötetnyi kiadott műve. Szinte mind nagy magyarokról s a magyar múltról szól. Mintha a pedagógiai példamutatás, példaadás szellemében írtak volna. Van írásai között realizztikusan megfogalmazott elbeszélés, néprajzi ihletésű betyártörténet; amaz Tömörkényre, emez akár Jósikára emlékeztet. Életrajz, amely Mikszáth Jókaijára üt vissza, s politikai beszéd, védőügyvédi szónoklat, amely Deákot, sőt Kossuthot juttatja eszünkbe. Nemcsak írónak, de emberi jelenségnek, élő, elven valóságnak sem lehetett akármilyen. Mikszáth jegyezte föl róla: rendkívüli, szuggesztív egyéniség volt. Szónoknak is magával ragadó: „Eötvös Károly rendszerint nagy apparátussal, sok tanulmánnyal fog hozzá védői szerepéhez. A mosoly is gyakran megjelenik a tárgyalási teremben, rendszeren a nehéz pillanatokban, mert ha jó szél fúj a védelemre, akkor komoly méltóság ül arcára, és szúrós kék szemeit meglegedetten hunyja le. Olyan, mint a kitanult játékos: hogy el ne árulja játékát, vidám arcot vág a rossz kártyához, és epéset, nyugtalant a jó szerencséhez. Mint minden született szónok, uralkodik arcizmai fölött. Nagy, kopasz homlokára egy pillanat alatt kiül a harag, szemeiben tűz csillan meg, hangja viharrá növekszik, mihelyt kívánja a helyzet. A tárgyaláson uralkodó modornak, hangnak ő a megteremtője. Ha fölkel, és kezeit szokás szerint mellén összekulcsolja, egyszerre mindenki elhallgat a teremben, ha pedig hátracsapja egyik kezét, s mellét kissé kidüllesztí – ami annak a jele, hogy pathosszal akar beszélni –, akkor halálos csönd támad.”

Írásait ma olvasván, még mindig érezhetni egyéniségének ezt a lebilincselő varázsát. Nagy fölkeszültsége, páratlanul világos okfejtése, derengő humora mellett abból a meggyőződéséből eredő tartást, erőt, hogy jó ügyet szolgál, a kisemberek, az elhagyottak, magukra hagyottak védelmét. Legyenek azok zsidók, magyarok, rácok, balatoni halászok, nincstelen iparossegédek vagy falusi koldusok. És minden sorából érződik, elégedett sorsával, büszke származására, örül annak, hogy magyarnak született, s szolgálhat ennek a magyarságnak.

Szalay Károly

Eötvös Károly életrajzi adatai

1842. március 11-én született Mezőszentgyörgyön. Apja, Eötvös Lajos kisbirtokos, köznemes, egyik őse 1408-ban Budán már mint városbíró ismeretes volt. Anyja bocsári Újhelyi Lídia. Testvérei: Dénes, László és Lajos.

Az 1852–53-as iskolai évben a pápai református kollégiumba iratkozik be. 1859–60. évet a soproni ágostai evangélikus líceumban tölti. 1857–58-tól kezdve szerepel iskolai önképzőköri társulatban, ekkor kezdi írói kísérletezéseit.

1854 nyarán Dús János nevű barátjával gyalogosan kirándul a Balaton körül. Ennek a körútnak az emlékei későbbi utazása során is fölbukkannak.

1861-ben jelenik meg első műve: A feltámadott költő (vers).

1860-tól 1862-ig a frissen alapított pápai jogakadémia hallgatója.

1863-ban patvarista lesz Veszprémben.

Részt vesz az Almássy-féle összeesküvésben. Szabó Gábor, atyja barátja, komáromi ügyvéd segítségével kiszabadul.

1864-ben a kecskeméti jogakadémia hallgatója.

1865-ben Pesten államvizsgázik, majd a pápai jogakadémián tanít.

1866 őszén megyei aljegyző lesz. Ebben az évben lapot szerkeszt: a Veszprém-et.

1867. április 3-án tiszti alügyész. Feleségül veszi Fromm Etelkát, akivel 37 évig, az asszony 1905-ben bekövetkezett haláláig él együtt jó házasságban. Fiuk, Bálint, ügyvéd lett.

1872-ben a veszprémi választókerület képviselőjévé választja. A Deák-párthoz csatlakozik. 1872–1875 között a *Pesti Napló* vezércikkírója. Deák halála mintha kettétörné ívelő karrierjét. A Deák-párt és a „balközép” fúziójában nem vesz részt. Birtokára vonul vissza 1875-ben.

1876-ban a Tisza-kormány megbízza kataszteri munkálatok irányításával, de hamarosan ismét visszavonul, s 1877 végig birtokán marad.

1878-ban Pesten ügyvédi irodát nyit. Veszprém ismét képviselőjévé

választja az 1878-as országgyűlésre. Belép Tisza Függetlenségi Pártjába. A párt lapjába, az *Egyetértés*-be ír, majd irányítja a lapot.

1881-ben *Nagykőrös és Dunavecse képviselője*, de 20 kerület akarja jelöltjének.

1883-ban *vállalja* a tiszaezlári perben a védőügyvéd szerepét. Világhírű lesz, ügyvédi irodája soha nem látott látogatottságnak örvend, de a politikai pályával átmenetileg ismét szakít, nem választják meg az 1884-es országgyűlésre „fősaktervédő” szerepe miatt. Főleg ügyvédi és írói tevékenységének él.

1887-ben *Nagykőrös ismét képviselőnek választja*, visszatér a politikai porondra, és a Tisza-kormányt támadja.

1892-ben, *Irányi Dániel halála után* a Függetlenségi Párt elnökévé választja.

1893 májusában *20 társával egyetemben kilép* a saját pártjából, és új pártot alapít. Kossuthot meglátogatja Turinban. Később ismét visszatér pártjával az anyapártba.

1899-ben *végleg szakít a Függetlenségi Párttal*. Az *Egyetértés*-ben kiteljesedik publicisztikai tevékenysége. 1903-ig a lap szerkesztője.

1900-ban *kezdődik 24 kötetes gyűjteményes kiadása műveinek*.

1906-ban *Budapesten, az Erzsébetvárosban lett képviselő*.

1910-ben *belépett a Nemzeti Munkapártba*. A választásokon megbukott.

1916. *április 13-án éjjel 11,30-kor meghalt*.

Fontosabb művei

Eötvös Károly Munkái 24 kötetben, a Révai testvérek kiadásában:

- 1–2. Utazás a Balaton körül, 1900
3. Aki örökké bujdosott, 1900
4. A két ördög vára és egyéb elbeszélések, 1900
5. Magyar alakok, 1900
6. Emlékezések, 1900
- 7–8. Gróf Károlyi Gábor följegyzései, 1900.
9. A nazarénusok, 1901
- 10–11–12. A nagy per, 1902
- 13–14. Deák Ferenc és családja, 1904
15. Tünetmények, 1904
16. A nagy év, 1903
17. Szilágyi és Káldy, 1902
18. A Jókai nemzetség, 1906
19. A nagyokról és kicsinyekről, 1906
20. Harc a nemzeti hadseregért, 1906
- 21–22. A Bakony, 1909
23. A balatoni utazás vége, 1909
24. Harc az alkotmányért, 1909

Egyéb, kötetben megjelent írásai és kötetbe nem gyűjtött cikkeit lásd Hercegh Matild: Eötvös Károly, Bp. 1928. A szerző kiadása.

Eötvös Károlyról szóló irodalom

Ágoston János: Le az álczával! 1884

Kenedi Géza: Eötvös Károly. A Hét, 1882. szeptember 25.

Bródy Sándor: E. K. A nagy regény alakjai, 1902

Molnár Jenő: Tréfál a vajda (1909)

Borbély István: E. K. It. 1914. 169–177. 1.

Schöpflin Aladár: E. K. Hsz. 1916. I. 395–397. 1.

Mezei Ernő: E. K. MF 1918. I. 379–391 l.

Herczegh Matild: E. K. 1928

Nagy Endre: Arckép E. K.-ról. Nyugat, 1930. I. 55–60. 1.

Tóth Lajos: E. K. mint drámaíró. ItK. 1932. 376–381. 1.

Németh Béla: Emlékbeszéd E. K.-ról, 1943

Lukácsy Sándor: E. K. Bevezetés a Megakad a vármegye című kötethez, 1952

Rubinyi Mózes: E. K. Emlékezések és tanulmányok, 1962

Szalontay Mihály: A nagy per és védője. Utószó A nagy perhez, 1968

Szalay Károly: Szatíra és humor Mikszáth korában, 1977

Szavak magyarázata

Adminisztrátor – 1844 és 1848 között a megyei főispánok mellé rendelt császárhű tisztviselő, akinek az volt a feladata, hogy a megyei ellenzéket megtörje

Akona – kotyogó, erjesztő cső. Must és más folyadék erjedésénél használták. Hordó szája vagy dugója

Albergo – vendéglő, szállás (olasz)

Babkár – vándor vászonkereskedő

Bagócs – bagócsa, légyféle

Bakhát – szőlőtőkesorok közt fölpúpozott föld

Bális – vándorló, olasz háttas kalmár, apró árus vagy sajtcsináló olasz, aki nyáron haszonbérbe vette a birkák fejését, télen pedig szalámit gyártott

Bangita – (viburnum) piros bogyót termő cserje

Bürök – (conium maculatum) gömbölyded gyümölcsű, mérges növény

Consistoriális és dislocans rendszer – állásba javasló és helyező rendszer. Consistoriális – szentszéki, egyháztanácsi

Consistorium – (egyházi) tanács

Corpus iuris – törvénytár

Csibuk – kupak nélküli, hosszú szárú pipa

Csutorás – szopókás; csutora – pipaszáron a szopóka, vagy kulacs

Csürhe – disznócsoport, együtt legeltetett disznók csoportja

Dégáltak – lógtak, lopták a napot

Delizsánc – (diligence) XVIII. század végi, rugókon ringó francia postakocsi típus. Utasszállító kocsi

Dislocans – kristályszerkezeti szabálytalanság, a földkéreg közegrétegeinek elmozdulása; városépítési rendszer (diszlokáció)

Domine illustrissime et reverendissime – mélyen tisztelt főtisztelendő úr

Domine spectabilis – tekintetes úr
Dúvesztében hagyni – elpusztulni hagyni
Életes ház – gabonaház, magtár, eleséget tároló épület
Exactor – adószedő, végrehajtó
Exempli gracia – a példa kedvéért
Fagyal – fekete bogyójú cserje
Fakószekér – (halvány) sárga szekér
Fiskus – államkincstár vagy az azt megjelenítő (jogi) személy
Forintos-harcok – Forintos György Zala megyei táblabíró kezdeményezésére a nemesek tiltakoztak a házadó bevezetése ellen, 1843-ban.
Fülfű – régi falak tetején, háztetőkön tenyésző növény
Gánica – (graca) kukorica- vagy árpaliszt galuska, túrós galuska
Gothai könyv – Gothai almanach, családtani kalendáriumok. A francia, a német, a magyar stb. főnemesség listája
Göbölyszállító vasúti vagon – göboly: hizlalt marha
Gölöncsér – gelencsér, gerencsér: fazekas
Gözü – güzü vagy gözsü: egérféle állat
Granárium – magtár
Hallstatti kor – vaseszközök készítésének kora Közép-Európában
Hagymáz – idegláz. A beteg hagymázban félrebeszél vagy eszméletlen
Ice – két messzely, kb. 0,8 liter
Ignoti nulla cupido – az ismeretlen nem kelt vágyat
Inventarium – leltár
Inszurgens nemesség – az ország védelmében fölkelő nemesség
Karok és rendek – Az 1848-as forradalom előtt négy országos rend volt ismeretes: 1. az egyházi, 2. a világi főurak, 3. a nemesek és végül 4. a szabad királyi városok rendje. Az első két rend, jelen volt az országgyűlésen, az utolsó kettő követekkel képviseltette magát ott. Az első kettő alkotta a felső, az utolsó kettő az alsó táblát. Csak a rendeknek volt szavazati joguk, s gyakorolhattak törvényhozó hatalmat.

Kakat-pusztá – Kakat-Párkány régi neve
Kerékvető kő – a kapu két oldalára levert dúc, a szekértől védi a falakat
Kerepőt faragott – kereplő gyerekjátékot (kerep: dereglye is)
Kobak – tökből készült ivóedény
Kosbor – növényféle, vitézfű, nőszőfű, agárfű, néhol kökörcsin
Kucséber – házaló kereskedő
Laboda – pirosas levelű növény. Libatalpféle
Langelló – lángosféle
Lazsnak – pokróc, ütlek
Láziás húszas – a szokásos húszkrajcárosnál súlyosabb, értékesebb
Márkőr – felíró pincér, szerencsejátékokban a pontot jegyző személy
Meliorátio – javítás
Messzely – kb. 0,4 liter
Molino – közepesen finom gyapjúszövet
Nyögvenyelő – fojtós, nehezen nyelhető tésztaféle, gánica
Odalik – (helytelenül: odaliszk) szoba, itt a gazda kedvence, kiválasztott, kivételezett helyzetben lévő szolganője
Padmaly – üreg, mélyedés
Pagony – fiatal, ritka erdő
Paszita – keresztelőlakoma
Patrimonium – apai örökség, ősi hagyomány vagy birtok
Pemét – söprűféle
Pujnalé – pujna: túróval vegyes édes savó, zsendice
Rag – a padláson a tető és a fal találkozási pontja
Refectorium – kolostori ebédlő
Sarjú – szénakaszálás után újránövő fű, élő fa gyöngye ága
Satóút – szűk út
Sávoly – sávolykötéses, kockamintás (sávos) kelme
Sóslórom – hosszúkás levelű gyomnövény
Sportula – illeték, mellékjövedelem
Surján – karcsú, vékony

Szabados – szabadon bocsátott rabszolga vagy jobbágy
Szating – kötésre, fűzésre való vékony szalag
Szelemenfa – szarufát alátámasztó vízszintes gerenda
Szélbali – szélső bal, korabeli politikai megjelölés
Szerdék – szerzemény, zsákmány
Szerezsán – az osztrák határőrezredeknél szolgáló vörös köpenyes lovas
Szivornyás varrás – festett irhabőr szalagokkal díszített
Szömörce – fa vagy cserje. A szömörcek családjába tartozik az ecetfa is
Szuplikációs diák – könyöradományokat gyűjtő diák
Tajtpipa – tajtékkőből faragott pipa
Tamariszkfa – apró, pikkelyszerű levelű, bugás virágzatú díszcserje
Terno – régi sorsjáték, amelyben három számra lehetett tenni
Tévő – vesszőfonat sárral tapasztva. A kemence szájának elzárásához ajtóként használták
Tilódott – valahol járt, megfordult
Tikász, Tyukász hienc – tyúkkereskedő német. A hienc Vas és Sopron megyei elnevezése a németnek
Úriszék – a földesúr bíraskodása jobbágya fölött
Vadüröm – (üröm) keserű levelű növény, főleg borba használták fűszerként
Vászonkorsó – mázatlan cserépedény
Veteres migrate coloni – Régi lakók, költözzetek ki! (Vergilius IX. Ec.)
Vigano – rövid szoknya
Viszt – angol kártyajáték – francia kártyával játszották
Zugolyfa – szövőszék része